

વીડ્યા

વાર્ષિક

૧૯૨૬

આપણી આજીવનની સાથે સાથે
આપણી જાતની સાથે સાથે
આપણી જાતની સાથે સાથે
આપણી જાતની સાથે સાથે

૧૯૨૬

વૈદ્ય
અમરેલી સરકારી હોસ્પિટલ

મોરબી
સાહિત્ય ઉમેરણ સમાજ અમરેલી

હરસ-મસા

ઉપર ઓપરેશન

કરાવવાની જરૂર નથી

ઓપરેશન વગર લાંબો મહુષ્યોના હરસ-મસા મટાડનારી કુદત એક જ દવા આ દુનિયા ઉપર છે અને તે જર્મનીના મહાન ડોક્ટરોએ શોધી કાઢી છે આજે તે દવા જર્મનીની સમગ્રી ઇસ્પીતાઓમાં હરસ-મસાના ઇલાજ તરીકે વાપરવામાં આવે છે તે દવાને

“હાડેન્સા”

નામથી ઓળખવાના આવે છે

હાડેન્સાથી લેવાયું પડેલું તરત બધું થઈ જાય છે અને મસાનો સમગ્રો દુખાવો નાશ પામી જાય છે, અને કુલ વખતમાં હરસ-મસા સુકર્ષ જાય છે

આજે જ વાપરો અને તમારું દરદ નાશ પામશે કીમત દેવત દે રા દોકરે દવાવળાને ત્યાંથી ખરીદો

શાવ એન્ડ સન્સ—ધી ઇન્ટરનેશનલ ટ્રેડર્સ,

સાકડી શેરી—અમદાવાદ.

અમદાવાદના એજન્ટસ—સી આર બાવડાજીની કું.,

નજી દરવાજા, અમદાવાદ.

વૈશ્યા

વાર્ષિક

ક્રમ

૧૯૨૧

વિષય	વિવરણ પાત્ર	
જન્મ સમીક્ષા	શ્રી રવિચંદ્ર દિવસ ૩૨ પાનક	
લેખ	લેખક	
પ્રાપ્તિ	૧૮. જાન્યુઆરી	૧
સુવર્ણી વીજળી	શ્રી વિષ્ણુજી ગોરીચંદ્ર બાલક	૨
જિજ્ઞાસુ અને કલા	શ્રી નારાયણ મંગલાની	૩
બેકલ પ્રશ્ન	શ્રી રત્નજી ભાવુખી મહેશ્વરી	૪
પુરુષો વિચાર	શ્રી મુલેચંદ્ર મહેશ્વરી	૫
સુવર્ણીના રસગાન	શ્રી વલ્લભ	૬
નિર્મલાઈ એ આજી	શ્રી મિતે દિલીપી નીલકંઠ	૭
કૃષ્ણી ફોરમ	શ્રી નંદાનાથજી રામચંદ્રામ કવિ	૮
જીવ ની સમાવેશના	શ્રી સામંતરાયજી વિશ્વનાથ પાઠક	૯
ઉચ્ચ	શ્રી ચંદ્રજી નંદાનાથજી મહેશ્વરી	૧૦
મોટો વિશે વાનગી પાત્ર	શ્રી કમળા	૧૧
જાણ	શ્રી રામચંદ્ર પ્રભાકરજી ભોલા કરી	૧૨
અસતે જતા અધર	શ્રી નંદાજી વેદ	૧૩
સુવર્ણીની	શ્રી અનંતજી	૧૪
અંતે શ્રી પતિ	શ્રી કલ્યાણ	૧૫
પુરુષ	શ્રી દેવચંદ્ર ખરમાર	૧૬
અસાધ્ય	શ્રી પ્રભુજી નંદાનાથ	૧૭
વિનિયોગ	શ્રી જગદીશ ભાવુખી કમળાકવિ	૧૮
અનંતજીની	શ્રી વનજીજી વિશ્વનાથ મહેશ્વરી	૧૯
કલા વિશે ૩ પાત્ર	શ્રી મંગળા વિશ્વનાથ પાઠક	૨૦

श्रीमद

महाराष्ट्र

विभाग : वन्यजीव संरक्षण

१९९०

પાત્રિકા

એ પતંગ ! આકાશમાં આકાશ આપને
પ્રિયતાએ આ આત્માને મર્મકિંત કર્યો ન હોય,
એવે અને પવને અભિમાન જગત્તો ન હોય,
તેને સુલિંગો આગળ સમાન ભવગર્ભો ન હોય
તો અને આનંદમાં વિલાસ ન હોય, વિલાસ
અર્થાં સુખદુઃખ ન લાગત, પ્રાણ અને પ્રેમકામો
માત્રને મિલ ન આવત, કે આજીવનની સુખ
કેલ્યાણમાં મદ ન હોય.

એ પ્રવંદ ! પ્રિયતાની રજાજ
હરિ, આકાશ નહીં જાયે, જલને
હિમધુવ પ્રવર્તે, અને પાકાવરણો
વિનાશ થાય પલ પ્રમેા । નર્મ સુખી
અંતરમાં હારે નામસમુદાયેત છે
ત્યાં સુખી આ આર્મણી અને અન-
વની આશા છે.

અને વિદે ! એ અને ને અતુલ
જડત્વપાંથી લગતીમય જાનમાં, સત્ત્વ
અન્યાની સુરજામાંથી પ્રેમવધુરૂપમાં
આ વિલાસનો પારી વિગીન જનથી
મદે તો જીવી ન મર્મકિંત હું સહે-
તું સહી તારું છે.

એ વિદા ! હારાં અસદ નેત્રો સમા અસદ સર્વો અને નિર્મલી રસ
છે, અને મારાં મનમથી પાંચિ, હૃદયથી હૃદય મારું છે.

ધીમે ધીમે સૂણ જઈ પોરે મે
ધીમે ધીમે સૂણની જાન થાપિ
અપાત્ર નર્મ અસહિમે બેડે કે
પોરે રજાજ વડ નાક થાપિ.

અશોક

પ્રમતી મન. પત્રિકાના આગ્રહથી
શ્રીશુભ પ્રમતીના આગ્રહથી
તમિલથી અંતરના સંમેલન થી.

સોનેરી વીજળી

અતરે આશાના હજી ઉમટે રે

હૈંદુ માલે ધસીને હપ

સ્નેહની ચમકે સોનેરી વીજળી રે

સુખને લાધે અલૌકિક સોણલા રે

એના સુખમય મધુસ સ્પર્શ

સ્નેહની ચમકે સોનેરી વીજળી રે

ઉજ્જવળ આશાની અમૃત વહ્ણી રે

દીપે સ્વામ નિરાશા મહા

સ્નેહની ચમકે સોનેરી વીજળી રે

વિયોગની પેરી અધારી વાટમા રે

બહાલા આવે ને ઉડી બાય

સ્નેહની ચમકે સોનેરી વીજળી રે

મોહથી છાયા છવાયા વિન્દમા રે

અળકે સ્વિચ્છી પ્રેમજ બ્યોત

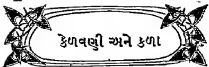
સ્નેહની ચમકે સોનેરી વીજળી રે

સૂકે રણવગડે સસરમા રે

અળકે અમૃત રસન સોત

સ્નેહની ચમકે સોનેરી વીજળી રે

નિહુનન ગોરીસ કર વ્યાસ

કેળવણી અને કૃળા

મનુષ્યમાં પ્રકૃતિ વિચારવાની તેમજ સામગ્રી ધરાવવાની શક્તિ મળી છે. તેની ઉપયોગશક્તિ એ એ શક્તિપરજ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ શુદ્ધિ-દાતા જે શક્તિ ખોદે છે તે સાર તો મનુષ્યને અવિરલ ધમ લેવાયેા પડે છે, અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવતું પડે છે. આનું કારણ એ છે કે વિચારોનો વિનિમય એવાજ મનુષ્યો વચ્ચે થઈ શકે છે કે જેઓમાં તે સમજવાની અને સદૃશ કરવાની શક્તિ હોય છે. ખાસ પ્રવલો ક્ષત્રી સિવાય કંઈ દરેક જાતુ મહિનચાસના ટોપડા ન હોયી શકે અથવા મહત્ત્વ તત્વજ્ઞાનના ભેદ ન ખોલી શકે. જ્યાં ટેરસાક મનુષ્યો તો એવા જડી આવે છે કે જેઓ મહેનત કરતાં જલ્દી એ વિષયો સમજી શકતા નથી. પરંતુ અંતરની સામગ્રીઓ તો દરેક મનુષ્યને પ્રકૃતિ આપેલી છે. ટોપડામાં અર્ધભાવ, ભોમકાવિ અથવા કોપની સામગ્રીઓ દેખાય છે તો ટોપડામાં નમ્રતા, કઠારતા અને પ્રેમની જાણનાઓ ખોલી હોય છે. આ સર્વ સામગ્રીઓ સ્વાભાવિક છે અને આપણા છવનના મિત્ર સાથે તે નિરંતર સુસ્તી રહી હોય છે. એ સામગ્રીઓ જન્મથી જ પ્રકૃતિ દરેક મનુષ્યને આપી છે અને દરેકના સ્વભાવ સાથે તે જણાઈ ગયેલી હોય છે. ચારિત્ર્યો એ જાયો છે. મનુષ્યના વર્તનની તે પ્રેરણા છે: અંતરની સામગ્રીઓ માનવજાતેને પ્રેરણા અર્પે છે. શુદ્ધિ તેની દિશાઓ નક્કી કરે છે. સામગ્રી મનુષ્યના વર્તનનો અંતરાત્મા છે: શુદ્ધિ તેનું સ્વરૂપ પડે છે. મનુષ્યમાં પ્રેમની સામગ્રી છે કે ક્રોધની તે જાણતું જેટલું અગત્યનું છે તેટલુંજ અજાણ્યું એ છે કે તેનો પ્રેમ પ્રજાને છે કે નિર્માલ્ય. કેળવણી શુદ્ધિને સતેજ કરે છે; પરંતુ તેથીયે વિશેષ અગત્યનું જેવું કેળવણીકરો આગળ પડ્યું છે. તે એ કે માનવજાતમાં સૌથી સામગ્રીઓને જાગૃત કરી તેને સુદૃઢ બનાવવી. કેળવણી બૌદ્ધિક તેમજ ભાવિક દોની જોડે, તેમાં જ્ઞાન તેમજ ક્ષમા હોય.

હેલા મદ્યવિમદ્ધે તેા આ પ્રકારે અત્યંત મદ્યવત્તુ સ્વરૂપ આપી રીધું છે. દરે સર્વે હેલને બાન થતું જાય છે કે મનુષ્યના સર્વોચ્ચ વિકાસમાં જ અવિચ્છન્ની આસા સમાયેલી છે. મનુષ્યમાં કેવળ જુદિને વિકાસ થાય છે તેથી તેના ખીજ સક્તિઓ ખીજલી અટકી પડે છે. જ્યાં સુધી, અનેક સક્તિના ભેદિ ભેદન સક્તિનો વિકાસ થઈ રહે છે ત્યાં સુધી માનવજાતિના ઉચ્ચત્ત્વ અવિચ્છ સાથે આસાઓ રાખવી નહતી છે. જુદિને મેઝમ, દિશામાં ખીજવના જ્યાંથી પ્રેરણાઓ મળે અને છે તે અંતરની સક્તિઓના મેઝમ અને પૂર્ણ વિકાસમાંજ અવિચ્છની આસા રહી છે. ભૌતિક વિજ્ઞાન સાથે જ્યારે કથાપ્રેરક વિજ્ઞાનપ્રધાનો પણ રચારો ત્યારે માનવજાતિ પ્રમતિપંથ પર પગલા મારે.

સર્વ મનુષ્યના અંતરમાં ઉર્મિઓ અને વિધવિધ સામર્થ્યો પ્રભુએ મૂકેલી છે. એ અંતરસક્તિઓનું દર્શન અને તેના મેઝમ વિકાસ, જેમાંજ કથાપોષક વિજ્ઞાનની પર્મોત્તિ થાય છે. આમા જેમ વિચારનો પ્રચાર કરે છે તેમ કથા અંતરસક્તિઓને જમાડે છે. અંતરસક્તિઓને ખાલ સ્વરૂપમાં આસેખી કથા તેને પ્રચાર વ્યાપક બનાવે છે. જ્યાં કથા તેના પ્રજલ સ્વરૂપમાં પ્રકારી છે ત્યાં તેના પ્રચારથી પણ અન્યની અંતરસક્તિઓ દગમગી હો છે. મદાન્ કથાકારમાં જ્યારે પ્રજા ઉર્મિઓ પ્રમટી હો છે ત્યારે તેની અસર સ્પષ્ટ અને વ્યાપક હોય છે. જેક કથાકાર તેજ મુખે અનુસરી મૂંઝર અને ઉત્તર સક્તિઓ અનુભવે છે. તે સ્પષ્ટ હોય છે તેથી જ કુશળ નીવડે છે. માનવજાતિના ઉત્તર મુખે પર તે તેનું સ્થાન મેગીમે છે અને તે જીવનમાંથી પ્રમટ થતી ઉર્મિઓના પ્રમાવથી ને માનવજાતિમાં એકતા લાવવા પ્રયાસ કરે છે. મદાન્ કથાને સ્વરૂપ તેા હોય છે પરંતુ ઉત્તર કથામાં તેા આક્રમા પણ વિરાળ છે.

કથાપોષક વિજ્ઞાન તેના હિસ પ્રમાણે તેની પ્રધાઓ રચે છે. તેના હેતુ મદન છે એથી તેનાં સાધનો સુકમ હોય છે. જાનપ્રાપ્તિ અને તેથી પૂર્ણ હોય તેવાં તેથી, કંઈ આત્માના ઉદાહરણો સ્પર્શ થઈ શકેલા નથી. જ્યાં આત્મજ મનુષ્યજીવનની સક્તિઓમાં કાંત પ્રવાહના અંતરની ઉર્મિઓના સ્વસ્થદ ખનિનો અજમલાટ નથી ત્યાંજ અંતરમાની સક્તિઓ ખીજવા મટે છે. આપોઆપ કથા

તેના વિદ્યાર્થી માટે અનુકૂળ વાતાવરણ માંથી હોય છે. તે અનુકૂળ વાતાવરણ ત્યારે જ પ્રગટ થાય છે જ્યારે સર્વોચ્ચ વિદ્યાર્થી અને સર્વોચ્ચ ઉર્મિઓ પૂર્ણ રીતે પ્રગટી જાય છે. આવા જ સંજોગોમાં જે ઉત્તમ દલિઓનું દર્શન થાય છે તેનો સહજ અનુભવ મનુષ્યના અંતરમાં થાય છે. આવે સમયે જે વસ્તુમાં ઉત્તમ ઉર્મિઓનું પ્રતિબિંબ પ્રગટી જાય છે તે વસ્તુ સારું મનુષ્યમાં રસદર્શિ બને છે. આવી ઉત્તમ આવનાઓનું જ્યાં વારંવાર સ્પર્શ રીતે દર્શન થાય છે ત્યાંજ કલાપ્રેમી શિષ્ય સંભળી શકે છે. એ સાધન જ્યાં છે ત્યાં પરીણામ સહજ હોય અથવા દુર્લભ થઈ પડે તેની અસર પ્રભાવ હોય અથવા નિર્ભય નીવડે અને તેનો પ્રભાવ દિલ્લર થાય અથવા દાનિદારક નીવડે. જેટલા પ્રભાવમાં હતાનું દર્શન અનિહિત દલિ-દર્શનમાં વારંવાર થાય છે તેટલા પ્રભાવમાં તે શિષ્યની પ્રભાવતા વા સ્વચ્છતા અંકરો. એ હતાનું દર્શન વિધિવિધ રીતિદ્વારા થઈ શકે છે. શાસ્ત્ર, સંગીત, ચિત્રકલા, અભિનયકલા અને શિલ્પકલા દ્વારા તે હતાદર્શન મનુષ્યની વિધિવિધ હન્દીયોને ખીલવે છે. એ હતાનો પ્રભાવ જેટલો પ્રભાવ દશે તેટલોજ પ્રભાવ વિકાસ એ હન્દીયોને થતો જાય. છતાંજ સર્વોચ્ચ કૃતિ પરીણામ આવા હતાદર્શનની વિવિધતાને તેના અત્યંત ઉત્તમ તથા પ્રભાવ સ્વરૂપમાં પ્રગટાવવી એજ અવિધના શિષ્યનો પ્રધાન સ્વર રહેશે.

નારાયણ મલકાની

એકલ પ્રશ્ન.

સલામતી સોધવામાં પુરુષાર્થ દરુપ છે એ માણે આરે

સમગ્રું ?

દત્તાત્રેય બાલમૃચુ પ્રલેખક.

卐 अर्वाचीन स्त्रीना प्रधानस्वरः 卐

卐 पुरुषना धिक्कार 卐

साहेबजीमण्डे !

व स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ।

जे वस्त्र नीळज्वाने आणे से'हे' वसो' पीपी मयां' छे. मनु-
भमवान पुरुष दत्ता' अने तेषां तदेभ्यो' जे' छ'म'या'वीं. वसो' वसां' पञ्च
दत्ता' जे' हारणां' वेद्य' नशी' विमहायां' अम' आर्वा'मद्वि'म'म'या'वी. अने
दत्ता' वे' अ'प'द'रे' तदेता' प्रतिपेय' आ'म'ना' पुरुषो' अ'मि' छे' त'प'द'रे' वे'र'ना
अ'प'प'द'रे' दै'माना' तार' छ'ळ'नी' छी' छे' ? सुं' पुरुष' आप'प'यो' र'प'प' ?

आधुनिक मजदूरा जे मजदूराना: मरीमार्क' अने स्त्री. मरिमि
त'व'म'र' म'म'मे' अने स्त्री'यो' पुरुष' म'म'मे' पु'कार' करी' र'तां' छे.

मजदूरा प्रतिदासनां पद छे'ना'त' दि'व' द'छे' छे. पुरुष'नी' स्त्री
त'र'नी' व'र्'त'ल'क' नी'त' ह'प'द'री' व'प'द'रे' छे. जे'क' अ'म'ि'ल' क'हे' छे' ?
In the history of humanity as written the saddest
part concerns the treatment of women.

आ' वि'शु'द' स'त्य'अ'न' छे. पुरुष'ना' आ'प'प'यी' व'र'र'ता' सु'व'म'
जि'त'यो' ना'द'िर'दा'स' अने नी'से'ना' वे' जे'द'का' न'दि'न'. प'प'प'व'नी' प्रति'मा'
ते'वा' पुरुष'जि' आ'प'प'ने' वि'दा'स'नी' तु'मि' मा'रे' अने ध'र'तुं' म'म'प'प'का'य'
कर'वा' मा'रे' न' रा'प'प' छे. ते'म' कर'नां' आ'प'प'या' म'नु'ष'प'व'ना' वि'ना'स' करी' छे.

मजदूरा सु'म'न'क'जि' स्त्री'व' जे'मां' द'छे' ते' आ'प'द'रे' न'ह' छे.
आ'प'प'यो' स्व'म'प'म' म'द'ली' ना'प'प'यो. क'हे'ता'य' छे' ? स्त्री'त'व'ना' सु'व'म' जे'द'जे'
व'र'र'ता, म'प'प'ता, स'ती'त'व', अ'द'रे' र'प'प' जे'म'ने' अ'म' छे: स्त्री' स'म'र्'प'क'
त'प'द'र'पी' न' जे'री' क'वी' ? ह' न'शी' मान'वी. जे' पुरुष'ना' अ'ता'पे'
जे'री' न'मा'वी' न'नी' म'र्' छे. जे' त'दे'नी' म'म' अ'म'ि'ति' न'शी.
पुरुष'जि' त'दे'म'ना' वि'दा'स'नी' मा'रे' आ'प'प'ने' त'दे'म'तुं' म'नु'ष'प'व' द'छ'तुं' छे.
स्त्री'ना' आ'म'नि' दा'स' करी' छे. अने आ' अ'प'प'प'प'यी' अ'द'रे' म'ी'ने'
जि'यो' हे'म' र'प' ? प'प'प'ना' द'र'म'र'ता' वे' आ'प'यी' अ'द'रे' अ'प'प'प'प' न'शी.

બેર ! - પુરોષો !, પુરોષો ! ત્હમે, જમારી બહુ પારખી કરી. શું
મળ્યું ત્હમને ? હા, પણ ત્હમને તો 'બધું' મેં મળ્યું. વગરપેલે, મનુષ્ય
અને વિલાસી રમકડું.

૨. જમણા બેઠા પરથી આ વર્ષની પ્રવૃત્તિ શરૂ છે. "

જાગ્યેલા દરેક સમાજમાં 'આપણો' થેજ આજે - વિચારોને
 સુધરી રેલો છે. આજે સોચો, લોકોને મુગ મુગ સુખી દાણી રાખ-
 નાર પ્રકૃતના જન્મમાંથી છૂટી થવા માંડે છે. પાસ્તર્યની બેટી તોડ-
 વાના આજે સહ મેઘ ઓનાં અભિજાપ ને આશરતા છે.

અને એ મુળનાં પેગલાંના પચાસ અંતરિયાં મુંગદન સરીખાં
સંભળાઈ રહ્યા છે કે અપારે મુરખ બનીને સ્વાક નદિ' પણ રક્ષિત
રહેશે. જગત્પણાં કરીતું સામ્રાજ્ય થશે. અમલા નદિ' પણ પ્રભાં
પોતાની આજુ પર્તીની જગત્પર પોતાનું ખર્ શાસન ચલાવશે. આઠાં
અદા અને સતત દાર્પણમણવાં એ પણ દોષ તો ગ્રાહિયુ [વચ્ચ
સાખ્ય છે. ને તદ્મારાખાં દશે તો તદખને પે મળશે, ને તદમે મળશે છે.

આપણા ચદરની ડેઝી સેવિસ :

મારી એ સુદિના સુખનમાં આપણી ભત્રિ (sex) ની ભૂલ
જામ નજરે છે. The female is not only the 'prim-
ary and original sex, but continues throughout as
the main trunk. Male is a mere afterthought of
Nature. છતાં આપણે જાણવું જોઈએ કે આપણી ભત્રિની પ્રધાનતા ક્યાં છે.
હા, અત્યારે તો એ વિચારે છે !

૩. ઇતિહાસ જુઓઃ રામ, શુષિષિર, નાગ, હરિમન્દ અને એવા
મેઘા એ મહાકુરુઓ જાણી લેમણે અને હવેખી છે. કુરુખી
અમલ સપાતે ચામે એના હાલની વ્યથા તેઓ નથી-નિરખી રહ્યા.
ચીતા ખવિય છે એવી રામને ખાતો નહિં હોય ! હશે તો એ હોવા
છતાં એ એક પોખીના વગનથી પોતાની વાસી પહોંતે ત્યાંની એ
હાઈને ત્યાંય હરેનાર મેણ છે ! પહેલાં સંજનક પછી જ સમાપ્ત.

આહા ! દિવિયાએ આપણને જુદું જોડી રીતે ખદબાવી છે. ભી
એણે દેવીઃ પવિત્રતાની ને પ્રિયતાની ને ક્ષમાની ને વાતસલ્યની. જાણે
રમત રમવા લેણ !

યવ નાર્યસ્ટુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા ।

ને હાથ મૂકાવે પારણું તે જગત્ પર શાસન કરે

રમતલુખથી રત્ન જતાને રમિકે ચાલુ રમણી

‘ રમકતનવા ’ એટલે કે રમકતની ખારક પતિની પાછળ મરી જાય તેવી સુ દરજાના છેલ્લે “ની જગત્માં ભેડી નથી ! જલ્દે કે પતિની પાછળ ખમારે પે વચર મોતે મરુ ’

આ મરુ સુ ? મોઢાણુ જુઠાણું ને દલ છે. સુ આપણે નહાના નહાના દીનલાઓ ડિમે ? રવિઓ. જસ, હવે નાથ કરો. જમે હવે એમ છેતરાયએ તેમ નથી મારે હથા પ્રવસા હવે જાણ તે અને જીલ્લ કાચી કરો થણુ થાણું છે તદમારે કરો અમારા યુદ્ધો વ્યાજ નહિ થાય તદને નહિ કરો તો પે સુન્દર ડિમે જ ને રહીશુ

હ આપણુ વ્યારણુ જૂઓ. કહેવતો જૂઓ. મુખાપિતો જૂઓ. સર્વેવ પુરુષનું જ દરિયો દુ પુલ્લિમ જ મધી વાતો. જ પળિહત, યસ્વાસિત થિત અને એવા જ જ ને જ વાજા અસ જ્ય મોઢો જૂઓ. આખી મીલામા જ ચીજ જમી વાતો અખતર છે જલ્દે જી તો અરિત્વમા જ ન હોય !

પુરુષોની વિશેષ વાતો તે ભેડ કે સામજી જતી નથી સાઆઈ વ્યારણુ સામા જ જવદાર અપામા જીને જાતલ મોઢ પણુ પુરુષ યુજ્જાતની અરિમતા મારે ભેડે કે કાચે તો. હ યુજ્જાતનો છુ હ યુજ્જાતનો છુ હ યુજ્જાતનો છુ. એવા જાપની આજમકતા જુએ છે આમા મોઢો. પુરુષનો હંકાર માણ કરે છે સુ જીઓ યુજ્જાતની નથી ? મહીનો મોઢાવ પ્રજાસિત કરીને હવે એ પુરુષોનો હંકાર જસ દેશણે કાવો પડશે બેનો. થરમાં તમે રૂપો હો ત્યારે તમારી પાસે તો જણુ પે અજ કાજ હોય છે જા મારે એનો કવગમ કરીને પુરુષોને જાનમા કાવતા નથી ? કે નહિ તો એટલુંજ કરો તો એમ થી મહાન વિધાય જાગશે અને પતિ આપણું સ્વાત જ આપણે જાગુ મારે થરમાથી જ સરમાત કરી. આપણે મારે તો Liberty belongs to woman એક જ અદવાડિયુ આજા પે દેશની સીએ. દરજા પાડો અને હિસામક અસદમર જાલેર કરો અને જુઓ કે પુરુષો દેશણે આવે છે કે નહિ તમારામાં દિમ્મન ભેડાએ

જરા વિચારાન્તર થયું. આ જાગૃતની પ્રેરના તો હજી હું મારું
મું એટલે એ વાત આટલેથી જ બંધ કરિયે.

કામદામાં આપણને કેટલો અન્યાય થયો છે એ તો સર્વ વિદિત
જ છે. તમુકો માંડીને આજનાં પાસાણાની મુખી આપણને તો
અન્યાય જ.

હ. શિક્ષણનો વિષય. શીતા, કૌશી, રામપત્ની વગેરે કાં ચાગતાં
બહુવા મહા દલી કે આપણે બહુવાનું હોય? આપણે તો વખત બહો
આદર્શ મુદિપણો અને આદર્શ માતાઓ થવાનું. આપણું શિક્ષણ
શુભ માટે. પલ્લવ એટલે થયું. પણ આપણે શિક્ષણનું શું કામ? પછી
તો શુદ્ધાર્થ અને નાશકો ઉછેરનાં એજ આપણું કામ. આપણે
ન્યાયપણથી જ મત ને ઉપવાસ વગેરે કરવાં. શા માટે? ભવિષ્ય પતિ
માટે! અને પછી આપણામાં ખીજ વાત્યાં હોય તો આપણે શરૂએ
એમાં શી તપાસ? આપણે મુશાબીમાં ઉઠીએ તો શુભામ જનીને
રહિયે હિયે.

હુંએ માટે મન વગેરે કેમ નહિ? એમને આદર્શ પતિ થવાની
ઉત્કંઠા નહિ. એમને એક મહા તો જીજ્ઞાસ.

આ આપણાની નહિ રહેવાય. આવાં આવાં શિક્ષણે આપણે
પછી શુદ્ધિ પામવા ન હોય અને રજુ-નિયમ જામી કે સીમાં
શુદ્ધિ નહિ. એને શુદ્ધિ શિક્ષણ આપવાક નથી-કામનું જ
આવશ્યક છે.

આપણે તો મત કે પૌરુષલિક કથાઓ ન આવડતાં હોય તો
અવમના મહાત્મા એક બહેનને પ્રતિમલસાત્ એક પુરુષ સંબંધીએ
પૂછ્યું કે સત્યનારાયણની કથા બહો છે? જાણ મળ્યો: સત્યનારાયણ
તો શું જલ ગીતાછ, પલ મહે નથી વાંચ્યાં. એ બહેનની ઉમ્મર
જીલની છે. પેલો તો આજર્જમુલક મલિક જાનો: સ્ત્રી થકેને
નથી બાણતાં!

મુદિપણનાં આદર્શ તપાસતાં જે સ્ત્રીની સજિ કેટલી જાણી
મવાય છે? પંચ પંચ પતિની ચાકરી અને કુશળીની સહન કરવા
હોયની જેની સમર્થ સ્ત્રી છે. પંચ જનીને મલિતે કે હેમને પતિ

બની શો કોવે ૧૪ પુરુષ છે ? ૧૫ પડવને ૧૭૧૨ કે પરી છે
૧૫ ૬ પરી ૧૭૧૨ પુરુષ છે ?

૪ ઓમે મ હુદિ હે વ તે તેએ કેમ વિચરિકે કવિ
શીએ ૧૫ વરીએ ન સહ આ પુરુષેની રીતે ને કોઈ જાન
હે વ કે આખે કોઈ અવસર આ વ કે આમે કોઈ સહાએ દો
જાએ આમ કે જામને આ વે છે અતવી આ પીરુ કે આમે જલુ
કેવ સહ શકિએ કોમે આખે હુદિ નિકસ મ કે તક નદિ ધર્મ
અવસ મ મ કે કોઈ નદિ આરે વેદ તે સજાની જલુ ન સક વ
આને કુલની પુસીમાં કવિત તે કદાચીજ રહુર ?

અહ સહ પુરુષેને જાહે ને ૧૫ નપુરુષી કરીયુ તે જ
વગરી કોમ કામે છે

પુરુષે કહે છે કે કોઈમાં હુદિ આને રક્ષિ હેત તે પ્રતિકૂળ
સમે ૧૦૫ થી વે અનુકૂળ સમે મે કોમ કરી રક્ષા ને હુદિમત
અતવી સકત આ તે કોઈ વત સહ કે કોઈ પખીને ૫ ત્રમ
પૂરિને આદ સ કજાથી બધી પછી કહેવુ કે કોમે રક્ષિ હે વ તે
સ કજા આને પજાઈ બ ને તે કે અમત

૫ આ પજા ધનવરવ્યુ (૧) વે કોમે ને મ પ્યુ નારી
મત્યાજ રાક્ષસી જલુન મર્મમ વિશ્વપ આ છે

૫ ઉચ્ચરત જર વે ચરમ જલુ નથી પુરખીએ નારી
કે નારી મત્યાજ રાક્ષસી ? વે ન ન વિવસિત વિવપવસન
અસવમ એ જામને વિચર નથી કરત આને આમ કરે છે
આગુક વ તુ ખ એ ને મદ પો હેમ એ વરુ શુ કરે ? ઉચ્ચ
ખ નર જલુ કોમે કે સવમ ન રખી કામે આને પડી એ વરુની
નિન્દ કો તે અધમત નુ જ પ્રદર્શન છે

પુરુષ કરત કો વધ કે સજાએ છે જાત કોઈ પુરુષે કહે
કહ જલુન ૫ પે ૮ નખીને આ પજાને ઉપદેશ છે કે શીવ પ વે ૫ મિક
રહે સતીત્વન આ રક્ષ ખીસવે

પુરુષે કહે સજાજાએ આમે આગ ક સરી રીતે સ્થાપક
શકિએ કોમે તકમર ઉપદેશપુત્રી જલુ નથી

પુરુષે કહે છે કે જાત જાત વદ જાત આને રમ વલુ કોમે

લીધે સર્વ, પણ હું એક જ પ્રકારે પુણ્ય કરી રહી છું. જો મદામારે જીવે લીધે સર્વ કે પુણ્યના વિષયોમાં જીવે ! એક રંગનાં આમાં પહેલીને વાન કરી દેવા તો મારે અનુભવ નથી જોઈતો. પણ સાચું જાણી દેજો. આ ઉત્તરમાં તમારી કસોટી છે.

જાણી, કહેશે કે નર કે સ્ત્રી સુધરે છે એટલે પુણ્ય કરી જાય છે. તો હું એવું મદામાર ન જાણું. મારે અનુભવ મળ્યું કે

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર એવા નથી. પુણ્યો ! વિચારો, મનન કરો. સત્ય જાણો. ધીરજ તમને જોને પોતાને ઉત્તરો.

૬. આપણે મારે આર્થિક સ્વાર્થનું કાર્ય ? પુણ્ય કરવાને સારી આપે તે તો મને જાણ મારે લેવાર કરી આપીને પછી જાણમાં ખાતું ને પડતી વેડ લેવી. કસોટી જીવે રસો નહિ. પુણ્ય પૈના સારે ત્યારે આપણાથી ખવાય. એ કપડાં સારે ત્યારે પહેરાયે અને એ રાત્રે તેમ ઢીંગણી મારક રહેતું પડે. આપણાથી પ્રેમા કમાવાય ! આપણાથી આપણે પૈસે મનમળતું કરાય ! એ તો પુણ્યો મારેજ !

જવ અટકે કાંતાડુકાઈ ખાઓનીડ નહિ : જવન એટલે વહેલી નહી. ધરીએ ધરીએ નવું વાતાવરણ, નવો પ્રેમ, નવી વનરખતિ, બધી નવીનતા; અને એજ ખડું જવન. આપણે તો એક જ પુણ્યની તાલિયારી ઊભાવવામાં જ આભિયિયા જેવું જવન રાખવું પડે છે.

૭. હવે આપણું કાર્ય : ઓએની સ્તિ જાણે, માનસમાં વિપરીત કરી નાંખે, આપણા સંધ સ્થાપે, મદામાર કરે, રંગનાં કાર્ય-કમ પડી રમજે રમજે વિધાન દેશવે, આખોમાં સ્વાર્થનું જાન જમાવે. હું મારો કાર્યકમ તમારી સમક્ષ ધરીશ.

આપણે પુરોના તાજામાં, મુકામીમાં, મુદાવસન-ઓની તુમિ મારે ક્યાં સુધી રહીશું ? દમણ તરન આપણે સદીશું પણ એનાં રંગ ખોઈ ઉતરશે. એવો સમય આવે કે પુણ્ય વાલી પુણ્ય અને આપણે નારિયડાની અગાસીએથી જોઈને દરીએ અને અંતર તુમ કરીએ. તમને આ વિચાર ધીરજ બચાવે ને દૂર દાગરો. પણ એ હાલનો જ ઉદ્ધાર છે.

કાર્ય તાજામાં જો અને આમજ બધો. તમારો વિનય છે. હજી એટલું કહેવાનું કે પાછી પદાની ના કરશે. બેરોર તુમ જાણે. અને

કુમારિકાઓ! તમારું કૌશલ્યન વાળી આ કાર્ય કરો. તમારામાં જ સ્ત્રીઓની આશાઓ છે. હું જે કુમારિકા જ છું તે સાથે જ રહીશ. તમારે પરણતું હોય તો કરવો કરીને પરણીને કે પુરુષે બધું બીજું કાર્ય કરવું પડશે. હવે સ્ત્રી રાંધણી નહિ, પાણી નહિ ભરે.

મોઢે મેઢાનમાં પડેલ સ્ત્રી સ્ત્રીવાળા અવાટી છે નગરમાં. નારી-જોડાતના નહિ પણ નારીપ્રમા પામેણે કે પુરુષે! અંજલિ તપ ને આપણને બચાવે જોખણે.

નગરમાં પ્રગતિ આપણે સાધવાની છે. આવતી કાલ આપણી છે એ નહીં જ છે. It is not in the fighting Male of the race it is in woman that we have the future centre of Power in civilization. એક અસ્થિત આમ સત્ય સાથે છે.

શુભચિંત, ભારત, એશિયા અને આફ્રિકા જે નગર આપણે નહીંતા માને છે; revolution માને છે. સમાજ, ધર્મ, નીતિમાં, માનવ-જાત પરિવર્તન માને છે; stagnation તૂટ કરવા માને છે. અને નગરમાં પડ્યા શુભચિંત પણ જીવે છે. શુભચિંતનો સમાજ આપણે tradition ની સ્થિતિમાં છે. યોગ સમયમાં આગવું નહીં થયું જશે.

આપણે સ્ત્રી સ્વતંત્ર્યનો નવો સ્વરૂપ શોધીએ. આજથી સ્ત્રી-શુભની શરૂઆત થઈ ગઈ છે.

આટે આપણે એ સમજવડાન મહાયોગ ઉઠાવો કે:

પુરુષોનો ધિક્કાર ધિક્કાર !

ધિક્કાર ધિક્કાર !

ધિક્કાર ધિક્કાર !

સુલોચના મહેતા

ગુજરીનાં રસગર્જન

સ્વતંત્રાને સૂર ગુજર સુરાષ્ટ્ર ગર્જતો,
ગર્જન ઘેડીતૂર ગીરા ગુજરી સર્જતો.

નર્મદ પ્રેમાનન્દ ગાંધીજીનાં રસજીવન,
રસાત્મકોને વૃન્દ ગુંજે ગુજરી કુંજવન.

સમુદ્ર ને ગિરિચિંહ દીર કોઠિલા મોરલા,
ચેતનવન્તે ચિન્હ ગુજરાણીઓ મવિલા.

નિર્ધાયતાને નાહ સત્તાનાં તાન જગાવતો,
અહિરંતર ગુજરાત ઉર્જિવલ જમ શૃંગારતો.

લલિત

વિગતાર્થ એ આશા

આખો દિવસ ચાલી આવીને કંઠાળી આખરે સંખ્યાકાએ હું
સમુદ્રતીરે આવી પહોંચી, તો સમુદ્રને કિનારે રંગમેરંગી અસંખ્ય
પત્થરો પડ્યા હતા.

કેટલાક પત્થરો જ્યોત્સે એવધનુપના સાથે રંગે રંગેલા હોય એમ
લાગતું; કેટલાક વળી કેટલાક કાચા મરુ પોતાના સુંદર પીંજળી
ચિતર્યા હોય એવા દેખાતા હતા; વળી કેટલાક પથરો કેટલાક જ્યોત્સે કચુ-
લના પદ રચાર્યા હોય એમ લાગતું. જ્યાં આગળ
જ્યાં કેટલાક પથરો તે જ્યોત્સે કેટલાક નવપૌવનાએ પોતાની ચંપાની
કળી સરીખડી આંગળીઓથી રંગેલા હોય એવા લાગતા હતા.

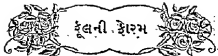
કેટલાકના આંખોથી મેં તે બધા પથરો મારા પાસવમાં બેસા
કરી લીધા. ધીમે ધીમે સૂઈ અસ્ય થયો. હું સાગરતીરે જ બેસી
ગયા. પ્રમાણ કરાશે આવ્યું ને કરાશે મધુ તેની અને ખમર ન પડી;
હું જામી ત્યારે સૂઈતેજથી આખો સમુદ્ર ફેરી જતી થયો હતો.
મેં તરત મારા પથરો તરત નખર કરી તો તે તરત સાજા પથરો
હતા, એક પથ્થર પથર ઉપર સંખ્યાકાએ દેખાતો રંગ નહોતો. ધીમે
ધીમે દરીઆના મોજાં આવીને એક પછી એક પથરને પસડી ગયાં.
પથ્થર અને તેની પરવા નહોતી.

ફરી સંખ્યાકાએ આવી. મારા પાસે આગળના પાણીમાં એવધનુ-
પના રંગ રેકાયા. મેં તે પાણી મારી હથેલીમાં લીધું તો તેમાં એક
પથ્થર રંગ ન જાયુયો. ત્યારેજ અને ખમર પડી કે જગત્ની વસ્તુમાં
કેટલા અનન્ય તેજ નથી; સંખ્યા સમયનો સૂઈજ તેમને પરીખર તેજ
આપી જનન એવકારમાં મૂકી માલો જાય છે.

ક્યારનાં આજી આજે છે તે નિશ્ચય કરવાને મહેનત.

વિનોદિની નીલકંઠ

ફૂલની ફેરમ

એ માર્ગે નંગરસોઠે ઘણું જતાંઆવતાં.

ચાંદનીના બ્લેઝ નેપો માર્ગે ઉજવો હતો; પણ વચ્ચે વચ્ચે
જુલુસવાના જન્મદારના દમગા પોધા હતા. એ દોષના દમગા ખૂંટીને
લોક એ વચ્ચે માર્ગે ધણું મે જતાંઆવતાં. આંખન ખનિર હતું,
ને તેથી મે આંખન ખનુખાન સુખું સમસાન હતું. લાંબી આંકસ
ખાતાળની પાસીઓ આંકી-ઉતરી જતા નોટું.

એ એક ચેખની સન્ધ્યા હતી. ખઈ પૂઝા તો વસન્ત કેસરી
હતી ને મોખ બેસતી હતી. દિવસ ને સુઓની પેઠે મનુષ્યોની પણ
એ સન્ધ્યા હતી.

છંદગીરી મનુષ્યોનો મે ત્યારે સંગમ હતો.

જ્યો પ્રકુલોગા હતા. ગેવજ બોલતી હતી. પ્રકૃતિએ સૌન્દર્યના
વાપા સન્ધ્યા હતા.

આરી તો તે જાણે નવજન્મની જન્મનિધિ હતી. પુત્રુનાં કેર
પી, વચન કરી, છવનને બારે હું મછવન પાડો ફોનો હતો.

ખાડી દેખાતો, ખાડી મલકતો, જલ્પજલો હું એ મોઝમારે
ત્યારે જતો હતો. જ્યોના પાછલા આંકા ઉપર પાવા ને સરી પડ્યા.
એના માર મરે લેશે વ ન સાચા.

દેખામુખને તેજ કે છાવાના બાર સામવા નથી.

હું તો નિજમત હતો. જાણવાથીઓ નેપો નદી, ત્હો મે હું
નિજમત હતો. કામ ને કાંજાંના જુજાગ રચતી, સંસારમા
સર્મ રસાપવાની, જાણાંએ ઉપસાવવાની તરમાવમિ. કમિયાવમાં મોખ
લોજે છે એમ, આંકા અન્તરમાં ઉઠગતી સામર રો હું દિવામુખ ને
નિજમત હતો. આંકામય ઉપર માર્ગ નામંજુ વિગતતા. એમની
ઉંચી નવામઓની જાગરખોનાં 'લેજખીજોમાં સુરખીવમી' કંઈ
કંઈ સમા હું જોતો.

નગરકલ્પનગરભોલો વડાભોલી અવગીઆતી વડાભોલી
રોષી રોષી કુળપદાઓ કોષી હતી ને મદી બાક સુખા હતી. નગર
વિદારીઓની એ વિદારકુળો હતી આને એ એ વિદારકુળોમાં કાઢે
૧ સુન્દર ન ન્હોતો વસતો.

પણ આને મદારી આંખ દહિસુની હતી. આંખ રેખતી પણ
ન્હોતી રેખતી માના દાષી નેવો કું નિજમસ દતો. યદ યોસાવતો
યોસાવતો કું વલો નતો દતો.

દહિ કારી હસતી લામતી. ખુશ્ખોના કુખ્યા ખોસેલા કમળ
નેવા માસતા નવચન્દ્રમાંથી અદિત વહે ને તિરોહને રંગે તેમ મદાર
એ અન્તરમાંથી કદક આજ વદતું ને વિશ્વસ્તું ને નગરત રમતું.

એ આનન્દો રંગ હતો. મદાર આત્મામાંથી આન દની રસ
આજ નવત વેપર લેતી ને વસતી.

વિશ્વસ્ત યુ આન દર્શ્ય દૈયુ સૌ દર્શની જાનિ ઝીલવા
સાજ્ય હતું.

કુળમાંથી અલુડી મોખલ ભેલે એવી મરિતી પડા પાગી
ને કું નાગી મયે. આજાવી આજમાંથી ફેરી ને નમત્સૌન્દર્ય
નવન ખરીને સ કુખ દેયુ નિરખ્યુ.

જ્યો વેપરની તેજાઈએ. જ્યો પડામાંના તેજસ્વલ જોવા
પણ મનિયને પમયિયે દહિ દરી ન ગાં નજો તેજની મે અલુડી
સુવર્ણમાંથીએ લેને નદી ન દીધી.

મરિતના પમયિયા એકલ દેવની સ્ત્રી મેઝ વ્હો છે ને
મેઝ ઉતરે છે.

દેવના દર્શન કરીને તે વગતી હતી મનિરખમયિયા ઉતરતી
હતી કમળની પામડીએ પમયિયે પમયિયે ચેસતી દોષ તેમ તે પાપ
પરતી. લેના અગમ્યમય થી એટલામાં આસપાસ કામના પૂપ મસતો
નજો ચન્દ્રવાની અલુડીએ. નજો નમત્સૌન્દર્યની પ્રતિમા
નજો ચન્દનીની પૂજા એવી તે સુન્દરી હતી નજો નવડેવા ચન્દ
મામાંથી ખસેલું ચન્દ્રુલ.

નજો મરિતથી કામોની સહસ્રદિગ્ય આસતી ન ઉતરતી દોષ ને
એના સૌ દર્શનાં વિષુવત્તે મને લોખે. મને લેન વ્હાળ.

ને સૂર્ય-આદિ દણેદ, તે-હું વિવસ્વતઃ સંબી જ મનેદ. પૃથ્વી પરના
મનુષ્યે-પદેથી વાર, ચન્દ્રમા દિહો દશે ત્યારે-તેણે જ્ઞાન-દામર્શમાં તે.
સૂર્યેા દશે તેણે જ્ઞાન-દામર્શમાં જગા હું-સૂર્યે-મનેદ.

મનિરંજિતરેથી મેર મેરમે હું જામેદ. . . . .

પણ-પણ હું મનેદ મનેદ. રેણું પાડતું, જ્ઞાનમાં નામની,
જામરેા. વિશ્વાસદિનેતે, શ્રદ્ધા, અન્તરમાં, નિર્ભયમાં, જ્ઞાન-દામર્શના
આવશ્યકમાં પડતા પડે તે મેલા મવા, અનનીમાંથી સુર્યે
સંચરતાં, સુખ-માયાં જામજામને જામ મેલ ઉતારે છે ને ત્યારે તે
મેલી વાત છે તેથી અન્તરોર્જિએ જામતમેજથી મેલી મણ. . .

દષ્ટ તે તે સૌનર્વર્ણ દેવત્વીકીને જામિને જ સૌનર્વર્ણદેવત્વીકી.
મેશું મેશું, વતરશું દત્ત. . . . .

દેવનમાંથી પ્રભાવિત વદતા, પેખા, ને મંદી કંઈ કંઈ
આસને દાવ, શું જાતું, તેના દેવાપાત્રની દરચલીએમાં કંઈ કંઈ
મારાશ્રીએ. ઉત્તરી દીડી તેના પદવત્તી પાટનીએમાં કંઈ કંઈ
પૃથ્વીએ પડે. દાદાવતાં નેણ, તેના વડે જામજામ પુણા
હડતા નિદાલ્યા, જનાં એ સૌનર્વર્ણનમા જાપા દની.

ને એ સૌનર્વર્ણ કંઈ એશું જ દેવત્વ નદોડું.

સૌમ્ય સુરેશ્વરમાંથી સદા જામજામના બાહ્ય પ્રતે છે એમ એ
સૌનર્વર્ણનમાંથી સદા જ ત્યારે કામરોપુરના મહુડી હી, દેવની
ચિત્તને જરી રહી બાહ્ય નયનમાંથી જદાર ઉજળી હડતા નિર્ભય
કામ જેમાં અદમાનાં સરોવરનાં પાણી એમના પુમાતાના મેરાએના
એલાએથી મેલાં મવાં.

પડકુંડની જ્ઞાનએની દિખાએ શ્રદ્ધાને દવિધ્યાન દેવમેદે
સંચરે છે એમ કામવાસનાની જ્ઞાનએને ચિત્તને શ્રદ્ધાને જ્ઞાનીના
દેદેશમાં મન મૂખી આમું.

જામની ચરિત્રનામાંથી પડતા પડે છે તેમ જામના જ્ઞાન-
નિન્દુએમાંથી જે પ્રભાવેમાં વરસે છે; ને એ પડતાવત્તી પડી જામને
પડે છે. અન્યકાર સામે છે તેમ તેજે સામાં છે.

જરી-જરી પુણાન લેઈને હને વડે એવે દેવની એક પુનરજ
નીકળી, ચન્દ્રનીના બેજુ શા સારા જે નરમાર્મ જામજામની પુનરજ

મનિર પગથિયે ઢલો: જ્યે પુરવાસીઓની પ્રેમસંક્રિા જ પમથિયં
ઢલોતી હોય ને !

પાછળ એના હાતા પામવામાંથી પરિમલની પ્રુવચસેર ઝરતી ને
પૂત્તીને મમમલાવતી. એ પ્રુવચો મમમલાઃ મ્હાફે યે દેશું મરીને
અમુકી સ્થો.

મ્હાજા હોતા અનપકોરમાં અનવાળાં ઉત્ત્યાં, કાંખરાંના મુમકોડ-
વા મવા, દુર્મન્યને સ્થાને સુગન્ધના મ્હાદાર ઉત્તરાયા. એ પરિમલનાં
મુલામળમાં આત્મા ન્હાવા શાએ. હોર ઉપર પડેલા પાછાપા ધોવાયા.
જગીને સ્તેશું તો વસન્તરમે રમેશું જગત્-નિર્મલું નિર્મલું
હસતું હતું. ઉપર નવચન્દ્રમાં અમુલ ચરતે.

જગન દરિયા જ ર ઉચ્ચરતું હતું.

વિલાસની પ્રતિમા થી જ્યે હજી તો ને રમતિયાળ વિદારવિ-
સોય મલિયે દેવમનિરનાં પમથિયં ઉતરતી હતી.

પ્રુવચાંછ આખાસીએ એ સૈદ્ધ્યમૂર્તિમાં યે પાછી તો કામ-
પૂત્તીને ખામે પૂજ્ય દેવજન્યા જ હતી. એને યે અગિ પૂનરજ્જુના પરિ-
મલના પાયા હતા.

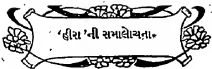
નમમર્થે યે વિરાનલાભીએ વિદ્વદ્યર્થે મર્થતા વિમરતા હતો;
ને હોમલું એક વિદ્વદેશુ મ્હારે કાને આવી અવદાલું:

સુપચન્દ્રનાં લેવાં સન્તો જાને ફુલક્રં યે પ્રકૃતિપાલકો જ છે;
ને એમની યે વીજળીઓનાં શિરોએ ને પરિમલનાં સપોરશે; નિત-
નિતનાં જગનમાં સૌરભ બસતાં હો છે.

પણ એ ફૂલની ફેરમ હતી કે પૂનરજ્જુની ફેરમ ? મ્હાજા પાપ-
બાવના પ્રુવચાવ શીયા ને ફેરમ ?

ન્હાનાલાલે દલપતરામે કવિ :

‘હીરા’ની સમાલોચના

સ્વ. રણછોડરામની હીરાની વારતાનું વસ્તુ ‘સૂણી અને મેન્દાર’ની કથાની જોડવામાંથી લીધેલું છે. તે વાસ્તવ નીચે પ્રમાણે છે:

ગોખારામાં કોઈ મિસ્ત્રાજની એક નામનો પૈસાદાર વેપારી હતો. તેને ઇચ્છત એક નામનો એકનો એક હીરો હતો. તે માથા અને હાથમાં વણે. દોઢીઆર હતો અને વાંસળી પડી કુર વગાડી ચકતો. એક વરસની ઉંમરે તે પોતાના નોકર હસન બેગને સહ દિ‘દુસ્તાન’ લેવા નીકળ્યો. સિંદીમાં કાદબદલ નાકાદાને મળી, તેની પાસેથી માનપાન પામી તે પોતાના દેશ તરફ પાઠો વચ્ચો.

પાંચ રૂનાં તેણે ચિનામ નદી ઉપર આવેલા યુગ્મકત નામનાં ઉનારો કપોટ. અહીં તેને તુલા નામના કુંભારની દીકરી સૂણી સાથે પરિચય થયો અને તેના પરિચયે બેની વચ્ચે શાક પ્રેમ બધાયો. ઇચ્છત એક ત્યાં જ યુગ્મક કરીને રહ્યો.

ગોખારા રિવસે હસનબેગ યુગ્મકી મળે. ઇચ્છતબેગ પ્રેમને લીધે બેદાશ થઈ ગયો. તેનો કોઈ નાશી મળે અને નથી હોત તુલા થઈ ગઈ. તે એક પેલા કુશીની માફક મામમાં રખાતો થઈ ગયો. દરે તે મેન્દારના નામથી જોવાખાતો.

આ રિવસમાં તેણે તુલા કુંભારને ત્યાં જ નોકરી લીધી. અહીં જન્મેને કાંઈક સાંત્વન મળ્યું પણ ગોખારા રિવસમાં તેમના પ્રેમની વાત બહાર પડી ગઈ. પોતાની દીકરીને કોઈ આબદવા પરોટી સાથે પરણતી અટકાવવાને તુલાએ મેન્દારને નોકરીમાંથી કાઢ્યો અને સૂણીને, નાકના એક આબદવાર માણસ સાથે, વિસાદ કપોટ.

■ રણછોડ મહાવિજયવના પ્રથમવર્ષના અપ્પાવનને અંગે કહેલી નોંધ. ‘સૂણી અને મેન્દાર’ની કથાનો આગ ૧૯૩૭ના ‘યુગ્મકની’ ના દીવાળના મેંકમાંથી લીધો છે.

સ. વિ. પા.

મુઠ્ઠીએ રજા કરી દીધું કે પોતે મેન્દારને જ વેચે છે. જીભને પરચનાર નથી પણ નાતખૂટમાં આવ્યા સમયે મારે સહુની માથાપે ડાઝીને લાકડા આપીને. સહુની રજા કનકાર છતાં તેને એસખુલમંથી પેલા હાસરા સાથે પરચાવી દીધી.

તેમ છેલ્લે સહુ એકની બેઠે મંડ નહિ. અને દરે સ્વતંત્ર થઈને તેણે મિનાલ નદી એળંગી દમેણાં સુને મેન્દારને મલકા નવાનું રાખ્યું. તે એક પાકો માલીને પોતે જીવો રાખી તરીને નદી ઉતારી. આવી પાની સુધામતોથી તેને વાચ્યા તેના જાપે એક વડીલની મારફત સહુને કિજામણ આપી. તેને સહુ નીચે પ્રમાણે જવાબ આપે છે:

આપા ! મુલ્ય શું બહેવા, બધા મુલ્યે જવાય;
દિરકે વાચ્યા મિથા મિથે, પારે પાપ પમાય;
આજ દિખે તો યેકરિય, ખાલ મિરેલી ખ્યાર.

હે વડીલ જોશુ અઝેવા ! મારો આચાર અજા સાંભળે છે. હું તો માથું નચીતનાં લખ્યાં એમલું છું પણ આ દુનિયા નહામી ખુવાર થાય છે.

મુઠ્ઠી સંજની આલું મેટલીક કાવ્ય સહિત્ય છે. તેમાંનું પોતું જ નીચે આલું છું. મુઠ્ઠી કહે છે:

લિકાલુ ન મિરે બનાયે, આજ કારે મિથારે
તન વિગંતી લારથે, આચારે આરે
પણ મહોબતલી મારે, કેર મિરે દિન કુંનમેં !

મેટલીક સ્ત્રીઓ જીનાથે પણ પાણીમાં ઉતરતી નથી. પણ હું આ દેશ કિપાળામાં કાવના જોખમે પાણીના તાળમાં ઘરીને રેડું છું. પણ મહોબત મને મારે છે નહિતર આ મરણમાં મેણ પડે !

બંદો કુલ જનિય તાર, તાર તાર હેલ નયિ;
માર મુદાને કરી, તિલ મહોબત ને માંચ;
ચિ મુદિ ને કાંચ, તુમિ પાણીન્ય પાણી વારાં !

આર પણ છે અને જનિય મેટલીક છે. મેટલીક નાચ છે. પ્રથમ પણ મુલકને કરે-પાણે દો ત્યાં મારી મહોબતને માર્ગ છે. મારો સ્વર્ગ, વેલ એવા તે મેં કે હું પાણીથી પાણી વળું !

સહુના પરણેત વરે એક વાર મેણાં માર્યાં તે વિરે સહુ કહે છે

હાથ દિન કુંભાર, છો મોં થી મિથલું દિતું;
 ત્યાં ન નિમાતું પદે, ત્યાં ન ગમેતું ધાતું
 હજે મિંદ શૂનથી, તે ખસા ફેરે ચાલું.
 હાથી આધિવ શત્રુએ, હ કુનિવ મારણુ રાખ;
 કડવાં વેણુ કઠાણ, હ ખટે ને તો ચાલું.

બોલો કાંધ સંશિષ, ૧૩ હોટી ચાલુ તરલ.

હાલે આ કુંભારે અને મેંએ મીની મેલું દીધું. તે તદાતો નથી નીમાત પડતો નથી. મધ અને મેંમાતું ધાતો નથી. સાંજ પાવા ભાવે. તે એવો સુતા માટે ખાસ ફેરવે છે. આથી રાત્રે તે જીડીને કાંડથીને કાણે રહે-છે. એ મેંવાર કુંભાર અને. કડવાં અને કઠાણ વેણુ ચાલી ચાલીને કહે છે તે ખાસથી ખમાતો નથી. એવા વર સાથે ખાસ ભાવે સ્વર્ગ સંભવ સંશિષે ! પણ હું તો ચાલુ ખસ પતિને માટે વદાણી પોં તમે હું.

ઉપરે સફીનું ખાખાં કુનિયાની ઘરમથી કરીને અને સાચો પ્રેમ ન જોગળી સૂઝીને ખાસાને પ્રવંચ કર્યો. તેના પાત્રી જગત્તે એક એવોજ નીતે કથો પડો ખૂબી દીધો. સૂઝી હમેશની ખાસ પડો. કાંઈ ચાલી અને નહીંમાં પડી ત્યાં એ ખાસે રમે દીધો. પણ દિગ્મત ન દારાત તેણે કર્યું:

મોઠો કથો ત મેંએ, કાલ મ બહે પડી,

મુઠીએ મેંએ, નિહ રમે બધ કરી.

કાલે વર તરી, માન મોં વિમાં કલ મકારને

આ તરવાના આધારરૂપ મોઠો જાંએ તો કાલે જાંએ. પણ આ મહોજનો કગલ જે મેં ખાસે ઉચાર્યો છે તે તે હાથ ન જામે, અને આ મેંએનો મુઠાટો (મહોજનો કગલ ઉચારવાની હોટી) તે હવે જાંએને બાધી સમાન બારે વાલ છે. હવે આ મેંએ કાં પાણી છે તે તરીને માંડ હું મેંએતું મેંએ જોઈ ચડું.

પણ એમ મેંએતું મેંએ જોવાન તેમ ન હતું. સૂઝી ચાલી મધ અને કિરે ન જ પડોથી. મરતો મરતો તેણે કર્યું:

ખખાંએ ખખખાં રિહા, અને વ્યે તો ખખાં રાં.

“ ખખાં મને ખખખાં (જોનનાં કિરલા) ને નોડ હું. ખખ મેંએ તર તણા છે. ”

મેંભારે સુણીની જાત સંભળ્યા અને તેણે પણ સુણીને જવાબમાં પાછીમાં પાછું મૂક્યું અને જાતે વહેવુંમાં જુદી મર્યાદા.

હીરાની વાતમાં પણ હીરા પોતાના પીયરનાં સગાંના વિરોધથી પોતાના હૃદયનાં વણમને જાણી રહી નથી. તે પણ પોતાના વણમને મળવા જવા માટે પાસ માલીના ઘડાને જાહેર લેખાવે પડે. સહને નહીં એકાદાંને જાણ છે અને એ પડે. જુલમથી જાણાઈ જતાં નહીંનાં વણમાં જ મરે છે.

આ રીતે વાતની મુખ્ય દર્શાવેલ સુણીની વાતમાંથી જ. સોધી છે. પણ એ દર્શાવેલ હીરાની વાતમાં એટલી સુંદર-રીતે અંધારેસતી નથી. મુખ્ય તે વણિ એ બાધે છે કે હીરાની વાતનો કશું અંત પડે. જાણવાના અકસ્માતથી થાય છે ત્યારે સુણીની વાતમાં સુણીનાં મામાપ દિદિ અને બપવડારના ચિધ્યા આપણી પોતે પડે. જાણી નાથિ છે. એ સાત જનાતમાં જનસમાજની અંધારા ઉપરના કાઠાણી જે રસ આવે છે તે હીરાની વાતના અકસ્માતથી આવેલા નથી. પણ એક બીજી વણિ પણ છે. સુણીની વાતમાં પાસા ઘડાને જાહેર કાચો મૂકે છે અને સુણીને એ વાતની ખબર ન પડે એ રવાના-વિક છે. પણ હીરાને માત્રના ઘડાને જાહેર ખાલીના પડે આવી જવ તેની ખબર ન પડે એ ત્રિસપ્ત સંભવિત નથી. મેંખરને અંધારાસંભવિત અકસ્માત થાયવો પડે છે તેનું કારણ એ છે કે સુણીનાં મામાપ પોતે કુંભાર દતાં તેથી કાચો પડે. ખૂબી રહે એમ હતું પણ હીરાની વાતમાં એમ કર્યું રાજ નહેતું. તેથી તેમ માત્રના ઘડાને જાહેર ખાલીના મૂકે પડે છે અને એ રીતે વાતમાં અસંભવરોગ આવી જાય છે. પણ આથી આગળ જાહેર પણ આપણે એક બીજી વણિ કદાહી રહીએ. હીરા સંપૂર્ણ સુખરેલી અને કેળવણી છે. તેના વર્તનની કદાહી રહેલી. સખરને વાંચવને દેણામાં પાવવને તે સ્વતંત્ર હતી તે તરવાને મરે પણ વધારે સાફ સાધન ન રાખી રહી હોત !

પણ હીરાની વાતમાં સોધી મોટા દોષ એ છે કે હીરા વધારે સંસ્કારી જતાં નીતિમાં સુણીથી-જનરેલી છે. સુણી સરજનાથી મેંખ જાણે છે અને જાણારીથી તે સૌને કહે છે. હીરા પોતાનો મેંખતંત્ર જાણે છે અને પોતાનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવામાં પોતાની મોંઘી

નયુરને ફેસલાવે છે. પોતાના લગ્નના પત્નિ છેતરે છે અને તેણે
અપેક્ષી છૂટનો દુરુપયોગ કરે છે. અત્યારે પણ સૂડીની સારી વાત
આપણા જનસમાજને બોધિતરૂપે છે ત્યારે દીરાની વાત માત્ર
એક ચમત્કારી વાત છે.

રા. દુનૈયાવાલ મુનશીએ પ્રસ્તાવનામાં દીરાની વાતને વખાણી છે.
અલગત દીરાની વાતમાં મોંઘી અને દીરાનાં પાંખે બહુ જ સુરેખ આ-
લેખામાં છે. પણ એકજ જગ્યાનામાં ફોટોગ્રાફો ઉપરથી સરેશા ઉમેલનારી
દીરા, દીરાના દાવમાં રમતી મોંઘી, નવીમાં ચૂંદડી નાખનારો અમત-
તાર વર્ગ અને ચૂંદડી ઉપરથી રાખકુડુંબમાં ઉત્પાત થયે એવો વહેમ
રાખનાર વર્ગ કેમ સંભવે ! આ અસંભવ તો લગભગ દરેક વાતમાં
છે એટલે જલો કરીએ તો પૂર્વે કવરેલ વાંખા રા. મુનશી ન જોતાં
આ વાતને વખાણે છે તેનું કારણ તેમના પોતાના શોખ અને મનનું
વલણ છે. શું મુનશીને ‘આવેશવાળું’ મન અને ચમત્કારી તાત્કાલિક
સાદસ બહુ પ્રિય છે એમ એમની નવસંજ્ઞાએ ઉપરથી જણાય છે
અને એ અંશ બીજા બધી વાતો કરતાં દીરામાં નિશ્ચય છે.

રામનારાયણ વિથનાથ પાઠક

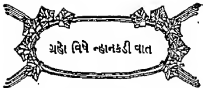

ઈલાને

ઈલા! ઘડીક ચંલવી જીવન આ વહી ને ગંતુ-
વનરપતિ તણી અહીં ખુદરતે ઠટોરી કરી,
મહીં મધુર મોકેની મુરજિ ને અનેરી લરી;
અહીં સમીપમાં નચિંત યહ આવ ને બેસ તું
અને ઉચર એક વાર મુજ લાડનું નામ તું,
—ત થાય તુજ હંફ એ અવરનો કદી યે જરી-
વળી સ્મરણસોમના મુમન સર્વ આ સંધરી;
—ગયું જીવન. એ ગયું—જીવન કંપીએ આવતું.

અને, તુજ તરો મળી જીવન કાળ સંભાળજે!
ભવિષ્ય રચજે યહ પ્રખર આતપે શાન્તિદા
વળી સવિત શી હિમે; મુંજગ હાસ્ય ચકે બધાં
હજી દુખ નિવારજે; તું મુજ, ભાવિ ઉભાગજે.
મુઠી છ મુજ મસ્તકે મૃદુલ આ હમેલી સદા
મુઠી ત્વમજ તું હજી, જગિનિ! નિત્ય પંચાગજે.

ચન્દ્રવંદન ચીમનલાલ મહેતા

મહેા વિષે ન્હાનકડી વાત

પણે દૂર આકાશમાં સૂર્યેવ પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવતા હતા. તેમનાં પત્નીનું નામ એનાર્ધરા હતું. તે અતિ સુંદર હતાં. સૂર્યેવની દેખને એક સુંદર પુત્રી પણ હતી. તેમણે એનું નામ પૂર્ણિમી રાખ્યું હતું. આ પુત્રી પણ બહુત રૂપાળી હતી. માતાપિતા બન્ને તેને બહુત માહતાં. પુત્રી વરુના પણ એમને લીધે સૂર્યેવ વખતોવખત પુત્રીને સાસરે જતા હતા.

એનાર્ધરાએ તે પછી એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેની કાન્તિ બહુત મધુર હતી. એના સંસ્કર્ષથી મુખ્ય વધને માતાપિતાએ તેનું નામ ચંદ્રેવ રાખ્યું હતું. ચંદ્રેવ સાંત પણ હોવા હતા. સૂર્યેવ સ્વભાવે વ્યવહાર એક દિવસ મુરસામાં ને ઘુસામાં એમણે ચંદ્રેવને ધર બદાર કહાડી મૂક્યા. ચંદ્રેવ પિતાનો રોષ ન મ્હકારતાં પોતાની મ્હેણી બ્હેન પૂર્ણિમીને ત્યાં જતા રહ્યા. એમણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે કાલ દિવસ પિતાને ઘેર જવું નહિ.

એનાર્ધરાને પુત્રવિચાર અતિવ્યથા સંભોતો, પણ સૂર્યેવના મુરસા આવળ તે નિરૂપાય હતી. એનાર્ધરાને મીઠા સાત પુત્રો પણ એમના નામ શુક્રકુમાર, મંગલકુમાર, લુપ્તેવ, પૂર્ણિમીદેવ, ચનિકુમાર, કુરેન્સસેન અને નેખ્વુંસેન હતાં. સૂર્યેવે પોતાના એકા પુત્ર વરુના રોષને લઇને આ સાતે પુત્રોને એક પછાત વિદ્યાલયે ભેરવવા નામના પુત્રને એવી દીધાં. પોતાના પુત્રોની બધામજૂ કરીને સૂર્યેવે તેઓમય

સુર સાથે એમને જ્યોતિ પ્રદેશમાં મોકલી દીધા. અતિ સખત થા ન
સહેવાયથી મેઝાઈસ થોડા વખતમાં ખસ્યુ. પાછી.

૨

જ્યોતિ પ્રદેશ પછી દૂર આવેલા છે. તે શોધામુલ્ય પ્રદેશ છે.
તેના જમણે અતિ મોટક છે. તેના એક જમણની પાંચે પલોજ
બધા મહેલ દીધી રહ્યા છે. આ મહેલને સાત માળ છે અને તે
સુરજીવી મંદી સંધિયા છે. તેને સાતમે માળ સાત ઝોરણ છે, તે
ઝોરણમાં એક સુરજી સ્તંભદિત પર્શમ મિઠાવેલાં દતા, એ
સાતે પર્શમમાં શોનેરી રંગની મખમલની તળાઈમાં તથા તેના
ઝોરણમાં દતા, આ મહેલમાં બધી ચીજો સુરજીની ફોંવાથી એનું નામ
સુરજીમહેલ રાખવામાં આવ્યું. હતું.

સુરજીના સાતે પુત્રો આ બધા મહેલમાં તેજોમંચ પુર સાથે
રહેતા હતા. તેઓ ત્યાં બહુ મજા ભોગવતા હતા. તેઓમય સુર એમને
પણીજ સંસારિયા છીજતા અને તે એમણે મજા ભાવથી છીંચવા
માંડી હતી. તેમને એક એવી વિદ્યા છીજતી હતી કે જ્યાં તેઓ
ચેતલુ રૂપ મેળાકારમાં ફેરવી રહેતા અને ચકર ચકર ફરતા અદર
સ્તી રહેતા.

આ સાતે માહજો સ્વરૂપવાન હતા. તેમના ફરેલા કષાળમાં
એકો દીરા વેળા. તે દીરા જુલા જુલા રંગના હતા. તેમની પાંચે
તેમના પિતાએ આપેલું એક સુખાનું વિમાન હતું. તેની બાંધણી પણીજ
આકર્ષક હતી. તેમાં રહેનારું હુમ્મર લટકાવેલાં હતાં.

સાતે માહજો મણી વખત વિમાનમાં બેસીને અવનવા પ્રદેશમાં
ફરવા નીકળી પડતા. એક દિવસ તેઓ એક પ્રમાણે ફરવા ચલા હતા
ત્યાં તેમની વચ્ચે એક તકરાર ઊભી થઈ. એક માણ કહે કે મારો
દીરા વધારે ચમકતો. તો બીજો કહે મારો. મુકુમાર કહે મારો
દીરા સ્વેત છે તારે મંગળ કે મારો લલ્લ ફોવાથી માણેક નેવો સુંદર
લાગે છે. બેટલામાં મુકુમાર કહે કે તમે મેં જ નજા તકરાર ઉઘી દે.
કારણ કે મારો દીરા તમારા જાનેના કરતાં ચડીઆતો છે. જુઓ તો
ખરા જી કેવો સોના નેવો પછો અને ચમકતો છે. આવી રીતે

તકરાર ચાલતી હતી ત્યાં નાનો રેખ્યુન બેઠો ઊભો: “ભાઈઓ તકરાર ન કરો અને મારું કહેતું સાંભળો.” જ્યાં સાંત થવા અને ઈતું કહેતું ખ્યાનથી સંભળવા લાગ્યા તે બોલ્યો: “ભાઈઓ તમારા જવાના હોય નહુન સુંદર અને દિવ્ય છે તેમાં સહ તો હેન નહિ, પણ મને એક વખત યુદ્ધ કહેવા દતા કે આપણા એક મોટાભાઈ જેમનું નામ ચંદ્રેવ છે તે દેખાવમાં આપણા જ્યાં કરતાં જ્યારે સુંદર છે. વળી એમ જણ કહેતા દતા કે આપણે એક મોટી બ્લેન છે તે ખરું બહુ સ્વાસ્થ્ય છે. આપણાં પિતાં સ્વદેવ ઈશ્વર સ્વસ્થતા દેવાથી ચંદ્રેવને કહી શક્યા છે જેથી તે દાસમાં જુનીબ્લેન પામે રહે છે. જ્યારે સુરદેવ આપણી બ્લેનને મળવા આવે છે ત્યારે ચંદ્રેવ સંતાપ લાવે છે અને જ્યારે સુરદેવ જતા રહે છે ત્યારે ચંદ્રેવ પોતાનું મુખ બ્લેનને જતાવે છે. આપણે મોટી બ્લેન પોતાની સખી કૌશુલી સાથે ચંદ્રેવનાં સમં કરી આપ્યા છે. ભાઈઓ ! હું અઘડીરાત નહું છું. તેજેજય યુદ્ધે મને આ વાત જાણી હતી અને મુઠ્ઠા રાખવા કહ્યું હતું પણ તમારી લાલ વધી પાસાંથી આ વાત તમને કહેવાની અને ધરત પડી.” જ્યાં ભાઈઓ આ વાત સાંભળીને નહુન આશ્ચર્ય પામ્યા અને એક એકની તરફ એવા લાગ્યા. શુદ્ધમાર, જેમને પોતાના સ્વાસ્થ્ય નહુન અભિમાન હતું તે, બેઠી ઊઠ્યા: “બાઈ, આપણે જ્યાં આપણાં ભાઈબ્લેનને મળવા જઈએ.” રેખ્યુનએ કહ્યું: “એ વાંદ ખરી, પણ આપણે આપણા યુદ્ધની રજા લેવી જોઈએ.” આવી તેઓ વિમાનમાં બેસીને મુલ્યમંદેસ તરફ જાય રહ્યા.

૩

આજે સાંતે બાઈબેનિ હર્ષ જાતો નવતો. પણ વર્ષના વિશેષ પછી તેઓ પોતાનાં યોદ્ધાં ભાડ અને બ્લેનને મળવા જવાના દતા. તેઓ યુદ્ધની રજા મળી ચૂકી હતી તેમણે વિમાનને નહુન સુંદરીતે ચણ્યાર્થ હતું અને જ્યાંએ જ્યાંજ આશ્ચર્ય વળાશ્વર્ય પાસે રહ્યાં દતાં.

વિમાનમાં બેસીને તેઓ વચ્ચીજ ઝાપથી પોતાના પાસેનાં યોદ્ધાંમાં આવી પહોંચ્યા. આ યોદ્ધા તેઓએ જોઈનાર નોંધે. જ્યારે

જાતના દેખાવાથી એમને બહુજ 'મજા પડી' રહેતામાં તેમને વાત
તારાચ્છે! મળવા લાગ્યાં અને એમને પૂછવા લાગ્યા: "તમે કોણ છો?
અને આ શાનિ પ્રદેશમાં કેમ આગ્યા છો?" તારાએના તેમની સાથે
જાણ્યો વિસ્મય પાંખા અને શુક્રમારે બોલી ઉઠ્યા: "માંડએ અને
બહિ પહેલાપહેલા આગ્યે છીએ. ખેડેલાની કરી આમણ માણ ચંદ્રેવ
તથા પુષ્પીન્દ્રેન ક્યાં રહે છે તે અમને કહેજો?" તારાચ્છેમાંથી એક
જણ બોલો ઘડ્યો: "એટલે! તમે તેમના માણ્યો છો! તમને
તો સુરેવે તેઓમર શુક્રપાસે મળ્યા છે, ખરૂં ને! જુઓ, જ્યાં નીચે
નજર કરો! આ તમારી પુષ્પીન્દ્રેન દેખાય છે તે તેની મુલ છે! અને
તેની કપેરી સારી પાલણ કરી છે?" સાથે બાણ્યો પેતાની મ્હોરી
બ્હેનને નેકરને બહુ ખુશી થયા અને થણા વર્ષથી છુટા થીસાં મ્હા
બ્હેન એકબીજાને થણા દર્શથી બેઠ્યાં. શુક્રમારે ચંદ્રેવ પાસે
જવાની બહુ ઉતાવળ હતી તેથી પુષ્પીની સાથે પેટી વાટે કરી,
જ્યાં આગળ વધ્યા ત્યાં તેઓ એક તેમના સમુદમાં ડૂબી થયા અને
એમની આંખો એ તેમની માંવાળ થયા તેમના પ્રકરિત દીરાઓ
તો એ તેમનાં નિસ્તેજ થય ગયા! શુક્રમારે પેતાના માંડને
એકમ એકબી મ્હાણા અને સોથી પહેલાં રોડેને ચંદ્રેવને એની
પડ્યા ચંદ્રેવે પેતાના માણ્યો તરીકે આ નવીન બંજિમને
કેળખી શુક્રમારું મુલ રૂપ બેકરને ચંદ્રેવ બહુજ ખુશ થયા અને
એમના તથા એમને બહુજ બહુજ આનંદ આપ્યું. આ પછી કરીથી જગવા
આવવાની આતા થય સાથે બાણ્યો ન્યેવિ પ્રોટમાં પાળાં રૂપો.

૪

એમને ન્યેવિ પ્રોટમાં આજે બગીચાર વર્ષ થય મયાં હતાં.
સાથે જાણ્યો જ્યાં વિદ્યા શીખી ગયા હતાં અને એમના અભ્યાસનું
એકમ વર્ષ મળી રહ્યું હતું. એક વખત સનિયુષાર, વિદ્યા શીખતાં
શીખતાં બહુજ કંટાળે આગવાથી, મુક્તી સાથે થયા ત્યાર સાંતકાલિના
દેવથી બીજામુલ મુલે થયા વિના જવાને મ્હેન બદાર જવાનું કહ્યું.
એકની જૂવથી જવાને જમનું પદ્યું તેથી તેઓ મુક્ત થીડયા અને
તેમણે નાલી જવાનો વિચાર રૂપો.

પહેલાં તો તેઓએ ચંદ્રદેવ પાસે જવનું વિચાર કર્યો. પણ ત્યાંથી તેઓએ મુર કરાવ 'પાછા' સહ આવે એમ ધારીને પોતાના પિતા પાસે જવાનું પાર્શ્વ. 'નિરુપતિ' ને વિચારણીય હતો. તેમને પોતાના ભાણે એવું આ 'સાહસિક' જાણું જરાએ ગમતું નહોતું. તેમણે કહ્યું: "ભાણેના પુરુષના પુસ્તકમાંથી એક ગીતો મળી છે. તે આપણા વિદ્યાની છે. તેમાં લખ્યું છે કે જાર વર્ષ પૂરું મળ્યા પહેલાં મારા પુત્રને મારી પાસે ન મોકલશો. જો તેઓ આ સુકર કરેલા વખત પહેલાં આવશે તો હું તેમને મારી બિઠતમાંથી જાલરફ કરીશ. પણ જો તેઓ જાલરફ પૂરા થયા પછી આવશે તો હું તેમને અકસ્મિક સુખ આપીશ." એવો આગમનો તમારું શું કહેતું છે? કાંઈ પણ સાદસ કરતાં પહેલાં આવશે વિચાર કરવો એવું છે."

સુરકુંભેરે જાણીને ઉતાવળીઆ સ્વભાવના દોષથી જ્યાં 'સાહસિક' તેમણે કાંઈ સલાહ આપી. જ્યાં ભાણેએ વગરજોડે મોકલવાની આજ્ઞા આપી અને પોતાના વિમાનમાં એવી સુકરેવ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

સુરકુંભેર ને પ્રેરણા સ્ફોટા હતા તેનું નામ કન્ધારીય હતું. તે કન્ધાર દહે. ત્યાં આનંદ આપે એવી રાજ પલ્લવી નહોતી. સતે બાંધેમાં નીકળ્યા તો ખરા પણ અર્ધે રહેતે આવતાંજ તેઓ કંટાળી મળ્યા. સુરકુંભેરે પોતાના કન્ધારીયો. ચારે તરફ દેશાખ્યાં હતાં તેથી કન્ધાર પ્રેરણ દહેર કરતાં વધારે વિઠટ માસતો. સતે ભાણેના જાણ નિરાશ થયા. તેમનાથી પાછા જવાનું એમ પણ નહોતું. મુર-જના રાજની એમને જરૂર ધારતી હતી. પિતા પાસે જતાં પણ એમના દોષની ગીત હતી. આગમ 'જરૂર' કે 'પાછા જરૂર' એ બેમાંથી એકે તેઓ નહીં કરી શક્યા નહિ તેથી તેઓને અભવન રહેવું પડ્યું. એકાએક તેમના વિમાનમાં સુરકુંભેરના કન્ધાર તાજથી ગીરણ પડ્યા ને તે નીચે તુટી પડ્યું. સાથે ભાણેના અંદરથી કુદી પડ્યા અને આગવા બાંધ્યું. આગવા આગવા તેઓ જાણી ગયા અને શું કરવું તેનાં વિચાર-રજાં પડ્યા. નિરુપતિ પોતાના ભાણેના કુખ ન ખમવાથી પોતી ઉપાઃ "ભાણે! આપણને મુરજોએ શીખવેલી વિદ્યાની અભમાયંદ

કરવાનો વખત આવ્યો છે. આ વાત સાંભળી, જ્યાં ખૂબ આનંદમાં આવી મંબા અને તરફાળે પોતાના રૂપ બદલી ગોળાકાર રૂપ ધારણ કર્યો. તેઓ અહર અહર ફરતા આકાશમાં અહર લટકી રહ્યા. આ રૂપમાં તેમને પિતાની પાસે જવાનું સહેલ થઈ પડ્યું. પણ તેઓ તેમની તદ્દન નજીક ન જઈ શક્યા. તેઓ દૂર પણ પિતાના આગળ નીચે રહી શક્યા. સાંતેમાં ભૂંધ, સુરદેવની, પાસે જઈ બસ્યો અને બીજા જ્યાં હુકા ઉતર્યા જઈ રહ્યા.

આ વિધાથી તેમને અંદોલ તથા પુમ્હિતીની પાસે જવાનું બહુજ સહેલું થઈ પડ્યું. સુરદેવે પ્રેમની ઉદતાપ માફ તે ન કરી પણ અંદોલ અને પુમ્હિતીને મળવાની રમ્ય આવી. સાંતે આકાશને આથી બહુ સંતોષ તથા આનંદ થયે. અંદોલને કાંઈ સંતાન ન હોવાથી, તેમજ શુક્રકુમાર એમને બહુજ મમલાથી. એને પોતે પ્રમ લઈને ફરકે શીધો, અને પોતાના ખરણ પછી શુક્રકુમાર એમની માદી સાચવે એવી મોટાવણી કરી.

સુરદેવનો શેષ હજી ઉતર્યો નથી. જ્યારે જ્યારે તેઓ પુમ્હિતીની હુલાકાતે આવે છે ત્યારે અંદોલ તેમજ આ સાંતે જણને સંતાપ રહેલું પડે છે. પણ આ સાંતે જણને સનિર્ધેશમાં રહેવાનું મળ્યું તથા પોતાના બાહ બહેનને મળવાની આજ્ઞા મળી તેથી બહુજ આનંદ થયો છે અને તેઓ શાંતિથી પોતાનો કાળ નિર્ધારન કરે છે.

કમળા

રાસ

આજ આનંદરસ ઉછળે હેત્રીયાં
 સર્વ સાહેલડી રાસ લેતી;
 વિમલરસ નિર્ઝરે, સમિત હૈયાં ગહન
 હૃદયમાં સ્નેહની જ્યોત જલતી, આજઁ
 હંસ્તહલપદમાં રમ્ય લાલી ઝગે
 લાલીથી તાલ દેતાં જ ફરતાં;
 કંઠથી કુંજદેહિલ ગુંથ જતાં
 દેહિલાસુર પ્રાસાદ મહતાં, આજઁ

એવીનિનના ઘણા રેવી મુર અલખમે
અંશુલી દેરે કોઈ પીર;
તાલની કે રસદેવ ડાંગલી
તાલોમાલ સુધી મુધીરે. આજી

અંશુલી આંટવી સુધીને ભેમમાં
વિપુલ રસદૂદી ચરં દરવી;
એ જ રસદૂદી કામ કરતાં વિમલ
અખિલ જાણકની દેવ ધરતી. આજી

ગાનની અવનવી ભાવ રસઝરણીમાં
રસમરી સ્વાદી રસભોજ રેડે;
નિપુલ રસચુસિના મંત્ર કે ગુંજતા
કંઠથી મધુર આવાપ મેઢે. આજી

રેવીરસ નિર્મલે, ગાનની પદ્ધિ એ
સ્વેદસ્નાની બે કંઈ સિન્ધુ વદનું;
પ્રભુવરસમંતથી જમલ નંદરાવતી
મુખડેથી વલે ગાન સરળી. આજી

વદનમાં અવનવાં નૃત કે જગપતાં
દંત દિસે જ મોજિકમાલ;
સિમીમય તે જ રેલાવિયાં નિયમાં
રૂપ ભાસે જ વિપુલગાલ. આજી

વિજયતા શીપની વાલ દ્રમભયોતથી
હજનમાં સિમિરદર તેજ જરતી
હવિતર અંજનીમંત રેલાવ્યો-
મનુની રાજ્યો પુનિ ધરતી. આજી

રામોદર પુષ્પલાસ બેટાદર

અસતોષના આવેશ

મુજબાન કેસેજમા અગ્નિપ્રસ્થ કરવો તે ખાંડીપોશમાં ગેદાવસુ કરવી એ બંધાના બાબમાં ન હોય. વિવાર્થો અરસાની સાથે શુદ્ધ સ્વામિ અનુભવના તરફ પ્રવૃત્તિના અમુક વર્ગના જરી કરવો અભિપ્રાય મેળુ છે. અને તે કે દંપતિછવનના કોઈ ન હતા, પણ એ રિતિમાં આરેક માસ જેટલા સમય પછી જ્યુ જરીપે નિસાણા નહોતી ઉપજતી.

જ્યુ મજલાનું મકાન તે નાની સરખી અગાધી એ અમાણા સંદેશની સારી ચિંતન હતી. બીજા મજલાની એક ઝોરડી, ચીત્તની એક ને અગાધીનો બધો કરતાં સેજ ઝોરડો ભાગ અમારે ભરે, તે ક્ષાણનું વરખથી પેલે સામ્યતા. જન્મે ઝોરડીએની બારીએ નાની, મહીમાં પાટી તેથી હવા અગાધાનું કોંક સુખ હતું. બાકી છ પીઠથી કંચો માણસ આપે. હોય તે એને નાના દેખાવાનો પ્રયત્ન કરવો દરજ્જામાં વધ પડે, એટલી ઝોરડીએની વૈભાવ હતી.

અમને જ્યારે સર્વત્ર વસની છૂટ થઈ ત્યારના કરતાં અત્યારે અને છંદગીમાં એટલી હેંચ છે, એનું દું નથી મળતો. જ્યારે, શીમલિને મેં પ્રથમ આર્થવજ્યુ આપ્યું ત્યારે એમને મન તે બી. એ. ની પરિક્ષામાં પસાર થવા કરતાં પે જ્યુ આનન્દ ઉપજ્યો હતો. તે પહેલાં સંદેસનું છવન કોઈ કિવસ તરફ નિદાગવનિ પ્રસંગ જ્યુ એમને ઉપજ્યો, તેથી જન્મની કૃષ્ણતા એમને મ્હુ સાચી નહી. શેડી જન્મમાં જાણી વસુએનો સમાવેશ કરવાનો હોવાથી અવરણપટ્ટી. બહેડી એમને જ્યારે સર્વે લીધી ને હજાર-ખોડવાનાં ને પાણી. જ્યારનાં જ્યુ દરેથી બધ વર્ગ એટલે જ્યારે જરી પગ લેવો, વધુ સારો.

મેક્સિકોમાંથી મદ્યમાં ૨-૪૫ ને કેટલીક વાર ૩-૩૦ પહોં હું અમારા રસમન્દિરીયે જતો. થાઈ ખૂં ધીમતિ રાદ જોઈને બારીએથી પત્નીની હુંકાર વાર નિકાળતાં હોય, ને કદાચ સાચી બારીએથી સુન્દોની આપણે સતી હોય એમને વાંચનનો શોખ ઘેરો લેો તદિ, પણ જીવંતીન સાહિત્ય તરફ જરી અણુમણો દતો, એટલે અત્યારની આંધોને ને નવી નવી કૃતિઓ, એમને ખારે નિરર્થક હતી. બહુ તો 'સાહિત્ય' માંથી, હવે જુજા : વાંચે એવું, 'સમાપર્વ' : નેત્રું વાંચે. પણ, તે એટલુંજ.

સ્વંજના ૫ સુધી હું ધેરજ સહેલો; વાંચુ, ચિંતે કે વાંચો કરું. પહેલાં જે કરતાં મીલે બચસાવ જન્મેને અનુકુળ આવતો હોવાથી અણુનરે એને પ્રાપ્તિય મળી જતું. વાંચ પહોં બજાવવા જતો તે કદાચ સ્વંજના સાત યજ જતા, એટલે બારેબાર બ્યાબામ મંદિરમાં જાઈ, ૫૨ ઉપરેલી કે જરૂરી મીલે જરીદી, આઠ સાઠ આઠે હું પાછો રહો. રાત્રું વાંચવાનું. જ્યારે બીજે દેશોએ એક કલાક બજાવી આવવાનું વિચેરે તો નિષ્પ્રિય કાર્યક્રમ થઈ ગયેલો, એટલે બહુ વસતું ન લાગતું.

પછી જ્યારે જ્યારે વાંચતો કે ચિંતરતો ત્યારે હું અમારા ન્યાનકશ મદાસપની બટારીએ એકવાલે. સ્વવાર્માં ત્યારે પડતો પણ સદન થઈ શકેલો.

ને, સામેની-જરીક નીચેની-બારીમાંથી કદીક મીલે દાસરાંની કે સુદર આવનાતાં મીલે ઉડતાં, મ્હને રીજવતાં.

ત્યારે હું Skatloning-રોમીય સીખતો. સ્વાંક દેશપરેટની જાહેર બ્રિટિ આવવાની હોય ને લાગ જતે તો એનો મ્હેરો ઉતારી લેવાનો પ્રયત્ન હું કરતો. ધીમતિના રોમીય કેક ઠીક બાબ્યા લાગતા, પણ એમનો તો નિમ્મજ દતો કે એવી મહેનત લેવી તે કરના જની પડાવી હોય તો શું ?

ને, એકવાર સાચી બારીમાંથી દાસરાં બાતી તે એનો મ્હેરો લેવાનો મ્હેં વાન કર્યો. ધીમતિને પૂજું ત્યારે એવું તરન ઓગળી આવ્યો, એટલે મ્હને સંતોષ થયો.

મેણ સદાખ્યાનો પાસેથી, મેણક વાર સમુદ્ધિસાદિત્યમાં કામ કરનાર
ખામામ માંસિના મિત્ર પાસેથી હું નવાં નવાં ને જુદાં જુદાં માંસિનો
માખ્યા કરતો. જલ્દી તેા ધીમતિ એમાંથી મિત્રો જુએ ને નીચે લેખેથી
લીટી વાંચે. પણ, પછી તેા એ સાચી-ભારીમાં વંચાતાં દોષ એમ
મને લાગ્યું. 'સુખરાત' તેા ઠીક, પણ 'સાલિય' ને 'શૈયુરી'
ત્રેણ, ત્યારે તેા મને આશ્ચર્ય થયું. હું એમજ ધારતો કે વિવેચન
તેા મરત વાંચવા મળે એટલાજ વાંચતા હશે. પછી 'સુખમુંદરી'
નેતું માંસિક નહોતો લાવતો તે પણ સેાથી લાવવા ખાંડ્યું.

ને આ માંસિનો વંચાતાં દોષ, એવા રોચીક પણ મ્હારી
પાસે થયા છે.

ધીમે ધીમે એ સૌંદર્યને એળખવામાં મને રસ પડ્યો. એ
સાદિત્યસતિક કીના પતિ વેપારી જેવો ક્યામ રાખતો. મને
એમનોજ પૂજારી જણાયું કે એમનો વેપાર સેત્તજનના વાપડાનો છે.
એમના પોતાના વાંચનના શોખ માટે એમણે સચેત્રમસાદ મહેતાનાં ભેરી
સેત્તજનાં પાનપટ્ટી પુસ્તકો પસંદ કર્યા હતાં. ઠીકીક ચોપટીઓ તેા એક
રાતમાં પૂરી કરી નાંખતા; ને કહે પણ ખરા કે 'એમાં થોડું જવાનક
આવે છે.' આખરે એ સેત્તજિમાજ દતા.

મેણકવાર સદવારમાં મને એ જૂન પાડતા. 'મારવર, આવેલો
નરસ મ્હા પીએ.' હું જતો મને નવું થયતું. મીમંતાળની જાકળ-
છાક સાથે ક્યાંક ક્યાંક રસિકતાની સાદાઈ ની ક્યાની પિઠાન દેખાઈ
આવતી. મને એ જાનેતું સમિથલુ સજાજ આશ્ચર્ય ઉપજાવતું. એ
મેણકવાર કિરેતમેયની વાત કરે, તેા મેણકવાર રાજકમરલુ બેસે,
મેણકવાર મ્હારે તદન નિદ્રાપોથી એતું એમણું વાપડાસાથે પણ ઉપડે;
ને ત્યારે હું સ્વ મેલો.

એકવાર એમને જારીવાર મુંજાઈ જવાતું થયું. એમના મિત્ર
એકિંતનમાં ખખર મેાડલી કે એક તદન નવાં બેસ માટે એમની ટીકીટ
લઈ રાખી છે માટે નરસ જાતી જતું. વળી બખરમાવ પણ જાણુવા
જેવા દતા, તેથી સુખરાતેજ ન જાહેવાર એ ઉપડી ગયા. ધેર માણસ
મેાડલી એમણે ખખર કદાવી હતી. ખીછા સદવારેજ ધીમતિએ કુંજું

“એનું માગતું અત્યંત છે. એના પતિ કુંજર મળે છે. તો ત્હમે ત પૂછી આવો કે કે જરૂર હોય...”

કનિષ્ઠને અમારા શ્રેષ્ઠ નથી આવી શકતા, ને તેથી એ વધારાના તહેવાર તરીકે અમારે ઉજવાતો. કપડાં પહેરી, “ત્યાંથી પર ત્યાંથી જણાવા જાય” કહી, નીકળ્યો. સાથે એક પુસ્તક લઈ લીધું.

હાલ જપર ઉભા ઉભા જાહેર જગ્યા મારી ને ખંડે ઉપર મેલાઓ. એકમે ગમે. કુંજર ગયાની ખજર કરી, માગત એમિંતું ખંડ પડ્યાની ખજર કરી. ખંડે પણ કે કામ હોય તેને ખડે પૂછ્યું. પણ એમણે ના પાડી એકમે દુઝા ઉઠ્યો.

“એકોત્રે કે જલુ ઉતાવળ છે ?”

“ના રે ના. આજે ક્યાં કોસેજ્યાં જવાતું છે ?”

“તો આ મ્હા વાળ ત્યાં કુંજર તો એમનું પાસે. આ કુંજર પુસ્તક છે ?”

“પેમાં જમ થયેમાં જલુમાળનાં નાટ્યો. ત્હમે નથી જાણ્યાં ?”

“ના; પણ જમ કેમ થયાં ?”

“મુશ્કેલીમાં જાને છે કે એમાં મદમ્મર પવનમ્મર વિરદ...”

“પણ તો તો અનેક ચોપડીઓ જમ થવી જોઈએ. પેલા ‘સેન્ડેસ્ના સંવાદો’ માં તો મદમ્મર વિરદ લખાયા તેટલું છે. કેમ એ જાણે મેહ...”

“હા; એજ ખૂબી છે.”

ને આમ વાત વધતી ગઈ. એમને આજ રસોડાની પંચાત નહોતી. એના ઉપરું દત્ત, જરૂર પીએ પડ્યો હતો; ને હું તો નિરત હતો. સાદિત્તી, કલાતી, સંગીતી, સમાજી, પૂર્વની, પશ્ચિમની એવી કેટલીક વાત મેં કરી. એમને એ ખડું ગમતું. સાચાંતો આવેશ હતો, પણ જલુની પુરાણી કાવ્યમાવનારી, એ જરૂરપેમાં લાગ્યાં. સ્વાનંત્ર્યને પવનિ હતો, પણ એના પાયા જ્યાંથી ઉઠતા ત્યાંજ વિરમતા. એમનું પેટું વિરિય હતું. પણ સંવસતી રહ્યાથી એ એના એ રિશતિ દોષથી સંપત્તિ. અને એમની રિશતિમાં, વિચારમાં, લાગણીમાં રસ પાવો ને

એમને પણ વિવેકે પુછ્યો કેમ પાતો કરવાનું સ્થાન મળ્યું તેથી જાણિ ઉપજી.

પણ સમજાવવા જવાનું જણાતું હતું પારી હું ઉઠવેલ વખત મને તો બપોરે જાગવાનું એમણે કહ્યું. મને લાગ્યું. કે મંદાગ ગયા પછી ચોણં જાનાં આંસુ ઢગરી. અંતરના ઉલ્લાટ પછી ક્યારે એમ નથી થતું ?

આખે રહેતે મેંને વિચિત્ર વિચારો આવ્યા. શીર્ષતાણ દેવ સાથે વ્યવહારની જવાબદારી મજૂરે છે ખરી. શીર્ષતિના સદવારો મેંને યેરજી નહોતી મળતી, જગત નહોતું જુઝી જવાતું, નવી ધૃષ્ટિ સ્થાપવાના વિચાર નહોતા આવતા. એમની સાદી જાણ, સાદા ચિંતનિના, સાદી જાણના મહારે માટે પૂરતી છે કે નહિ એનો ખ્યાલ પણ મેંને નહોતો. એમને ઈશ્વર જનાવવાનો મેંને યતન નહોતો કર્યો, કારણકે એમની ઉલ્લેખ મારી ખ્યાલ ખદાર હતી હવેથી જાણ પસરાતું હોય એવું મેંને લાગવા માંડ્યું. કારણ કે હું પિછાની યજુ એવું હેતુ મેંને અચાનક જાણું હતું. મારી સમજણિ કેણ જીવે ને સતેજ કરે એ ખ્યાલ મેંને ક્યારે મળેલો ?

શીર્ષે કિરમ રવીચાર હતો. સંધ્યાસુ રીતે તે વિવેકે શીર્ષતિને હું કરવા લાગ જતો. યુગલથી હજુ એ પાત્ર નહોતા આવ્યા ને પુખ્તી હવામાં થોડુંક ફરવાથી એમને ઠીક થઈ એમ પારી જમારી સાથે એ પણ જોડાયાં. વિદ્યેશિયા જાગને એક છેડેથી સામરમતીમાં સુષા-સ્તના રંગો ડોળાતા હતા એ જોયું. આખ કારે એવી લીસોતરી જોઈ. શીર્ષતિ એમને વચ્ચેજ રાખતી. મારી સવરની ખાતર નહિઃ પણ પોતાની મર્યાદાની ખાતર. સ્કાંતે પાખ રૂપી ત્યારે હું ને તે વધુ નિકટ આવ્યાં હતાં.

સામ સવારે યુગલથી એ પાખ રૂપી પછે એમના કાસ્ટે કે મરમીના ઉજાગને કારણે એમણે ખાન જાદસ્યું. નહીપાર મેંએજના રસ્તા ઉપર એક જંગલનો થોડો જાગ એમણે લઈ લીધો. ત્યારે જ જમારી સંજોધ મેંને વખો હતો તે ખરેખરત સમજાયું.

મેંએજમાં જઈ જતાં એ જંગલ પાસે હું પારી થઈ જતો. કેંકે દેખાં, કેંકે સંજોધ એવી માયા ઉપજતી. ધડીક મળી આંજું

એવો ઉમંગો કહી આવતો. પણ.....એ ન બોલાવે ત્યાં પહોં તો નહીં જતું એ મને ઠીક લાગતું.

પણ, રાત્રિએ મને એક કાર્ડ-મળ્યો; શીખતિને લઈને જ્યાં તે બોલાવ્યો હતો. હું ગયે.

સાંજના પૂરી થઈ જઈએ મને એક વાત જણાવી. એ જાણેકે રાત્રિના પણ ખર્ચો કર્યું તો એજ માનવર્થ ખીંટ મેં, પણ બોરડીએ રોડી સહાય એમ હતું. મેંસેજ પાસે પડે, હવા અજવાળા તો લામ ખરે, ને સરખામણી ખોદાસ તો એકર હતી. શીખતિને, ચિત્તાર, પૂછી હતો; પણ મારે ના કહેતી પછીઃ કારણ કે સ્વચાર સહાઈ મળ્યાવધ જતું પડે તે બદી રહીયે તો ના હાવે. ને તે સિવાય તો ધામ રાત્રિના છી રીતે પણ ખર્ચોય !

રોડા દિવસ પછી આ યુરોલી પણ ટળી ગઈ. સ્વચારને મારે સાપકસ એમણે આવવા હા પાડી, ને સાંજના પરચુરસ બાબતું કામ, વ્યાય મંદિર, ને બધાવવાનું; તથા સમયાય એમ હોવાથી મહેં પણ રહેવાનું ફેરવી નાંખ્યું. મારે સરવદ થય, એમની એકસાત ગઈ ને કિત પ્રતિજિત અમારો આનન્દ થયતો મયો.

પણ શીખતિથી હવે અદિ' રહેવાય એવું ન હતું. બહું તો મદિનો રહી રહે. પણ પછી તો એવું કામ મારે ઉપાડી લેવું પડે ને ખરિસા જ્યાં દબી હતી. યું કર્યું !

એને ૫ નિર્જીવ એમણેજ કરી દીધો.

"તમે શીખતિને બોલાવી રહે જરીયે મુંઝતા નહિ જમવાનું અમારે ત્યાં થઈ રહેશે."

"ના તમારી માન્યગુણો અજુકાતો ઉપયોગ કરી તમારા ઉપર હું બોલે થવા નથી મામતો."

પણ રાત્રે રહેને હું ગળા ત્યારે એમણે વાત કરી. તમે કશાક બે કશાક એને ચિતરવાનું કે એવું કે ન ચિતરવો ? હમણું તમારે વખત થોડો છે, પણ સ્વચારનું જવાનું બંધ કરી વખત ગમાવી રહે."

"પણ મારે આ રહેણુંજ ફેરવવું પડશે. જમવાની યુરોલી..."

"તેવું યું છે ? અદિજ જગો તો શો વધો છે ?"

“ જણ, તેથી તો અમારે એવને કેટલી બધી ઉપાધી વધે ? ”

“ ના, એવને તો ત્હમણી પાસેથી શીખવતો ને ઉપાધી છે, તે જ ત્હમણી સત્ત્વર સાચવવામાં રહેશે. ” ને એમનો આમદ એવનો વધો કે એવણી ના પાછા જ નહીં.

ને થીમતિને હું મૂકી આવ્યો.

એમના સંગીતમાં ત્યારજાની આવી વિચલતા કેટ ખોલી. શીખવવાનું હતું, એટલે એ વિષય ઉપર પણ ખાનડેવાનું મળું. સાદિત્તની મીઠી ચર્ચાએ ત્યાર પછીથી જામતી ગઈ. ને એ સંદાખ્યાઓએ જેવાં અમે એક છતાં જુદાં દર્શાં. પણ, એ જુદાઈથી જ છવનમાં પ્રવેશ. પરાય પ્રસરતી, તે હું કેમ શું ?

જૂના જમાનામાં થીમતિ સારી એ સમજતો હોવાં હતો. તે એવને વાદ નથી પણ, આરામાં મસિનતા ઉપજવાનું એક પણ ચિન્હ હતું. સુધી જવાનું ન હતું. પરંપરના દૃઢ વિચારે અમે બીજામાં વિશ્વાસ ઉપજાવી શકતાં.

પણ, એક વાત હતું ? એમનો પરિજ્ઞીન છવનનો અસંતોષ ત્યાર પછીથી વધતો ગયો. એવને એ ન સ્વર્ણ, પણ એ નિવારવાનો એવને માર્ગ ન જાણે. એમને એમજ સામનું કે એ થીમતાંજના વિશ્વાસવૈભવમાં છવન અડીત કરવાના નથી. ક્યા ને સંગીતની પૂરી પ્રિયતાથી આત્માની નમૃતિનો ને આનંદ ઉપજે તે અનુભવવાની એમને હોંશ પ્રગટી.

ને એક દિવસ એ સ્નાંક વંચેશું તે સ્ત્રી સંભળાવ્યું : “ ક્યા છવનની સુવાસ છે. ” ત્યારે એણે વિચારમાં પડી પૂછ્યું : “ એ સૌભાગ્ય સુખ સાધી એવું અંકાવ છે ! ”

એમના પતિના છવન પ્રત્યેના એમનો વિશ્વાસ તે પછીથી વ્યક્ત સ્વરૂપ લેતો ગયો. ને દિલ બીજે માર્ગે જોવાનું મળું. આ ફેરફાર હું જોઈ શક્યો, ને એની જાંબીલા ન પાડવી રહેશે. કાચુ કે પિંચર-વચ પોસ પંખીની પાંખોના સ્પર્શથી તો હું જે જાણતો હતો. હું હતું તેમાં ખાનગીની એવને જ્યારેવા હતી. પણ જ્યારે એમના છવનની એક જવાબતાં ત્યારે તો વિજ્ઞાનજ્ઞાને સત્યોથી હું જે હતો હતો.

અવનંતી

અવનંતીનો તદ્દ મેલ દિવસ સામનો છે ?

હમી એ આંખાણને છુપાએલી રોજગરો છેલ્લો દફોલ
સંભળ્યો; ત્યારે તે બીજના ચંદ્રનાં દર્શન કરવા બહાર આવ્યો. પણ—

તેને તો આંખાણમાં પૂર્ણચંદ્રનાં દર્શન થયાં. તે ચુંચવાયો.
આજે તો બીજ, તે પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર ક્યાંથી ?

તાં તો ચંદ્ર ખસ્યો ને પાંડળ બીજના ચંદ્રનાં દર્શન થયાં.
ત્યારે તે રોષુ !

મુલાખની સાથી લેનામાં હતી ને કમળની મુક્તાપે હતી ગરુડની
સાચાતે સુખધે હતી જગદના મધુરપ્રભાવો પ્રખ્યાતની એ માગા હતી.

પરોક્ષની પમણી ઉત્તરમાં સુરેશને સત્કારવા આમનાં સુવર્ણ-
દાર ઉપક્રમાં જજ્ઞામાં ને મીઠા માંડતામાં તો પૃથ્વીઅજવાળતા સુરેશ
પદમાર્ધે જગતનું ચેતન લેખને દર્શન આપ્યું.

આમળાની ઝીણી ઝીણી જાળાંજાળાંથી સુરેશ દેહીમાં ઠસેલો
હતો. રૂબ લોડવા તે વાક ઉપર ચડયો હતો ને લેની પાછળ
સુરેશ દેહાયો.

એને સુરેશનાં પૂજનને કાજ તે બદાર આવી ને અનેશ સુરેશનાં
દર્શન કર્યાં. શરી એ આમળા ! !

*

ત્યાર પછી તો ઉત્તરેશીએ અનેકવાર ઉડાતી અને જરૂર રસમાં
તેઓ ન્હાતાં.

એક કહે: બેસીના નાદ કુળી દોઝી બધાં, ને
પદારે ન્હાવે ક્યો ત્યાં પ્રમ રે;
કહેને બેસી કેમ આપ્યાં રે.
બેસી બચ્ચી, ખાસાં પાસે ભાલાની,
નળી હને પૂજે કું આમ રે;
કુળે કાન એમ આપ્યાં રે.
રંભાને કહે: બેસી બચ્ચી,
તેજે હરી લીધાં કું મન રે;
કહેને બેસી કેમ આપ્યાં રે.
બેસીના નાદે, ખાસાં ક્યો આવીને,
અમ આપ્યાં પદારે પ્રમ રે;
કુળે કાન એમ આપ્યાં રે.   લોકગીત.

અને એમ રસમરી પ્રખ્યાતરી થતી.

*

અને તે બેસીના બચ્ચે બચ્ચેવેલો હોય. સારીપે સુદિ એની
બેસીના તાલમાં ડોલી રહેલી. હજારે ક્યાં નળી ડોલતી !

એની બસીના નાદ અનિચ્છકરીમાં વીંટળાઈને સુરસોઠમાં પહોંચતો ત્યારે ત્યાં જોઈ રહે જામતો. કેટલીક વખત સ્વર્ગ પૃથ્વી ઉપર ઉતરતું ને એ રક્ષાપૂર્ણ પાત્ર ઠરતું.

આ તો છેની જામતુસની બસીના સુર દતો; પણ છેની જામતુસની સુર તો અનિચ્છકરી દતો ને ઝાઝાજ તે પામતું.

અને એ જામતુસની સુર ઉપર ને પોતાતું જામતુસની નતી.

*

પણ કુરુત ન કેટલીક વખત કુરુતને ય કાળાં આવે છે.

લીલી દરિયાળી, સુરમાં કિરણોમાં, નીલમ યી ચમત્કી ને મંદી આપી કો કુરુત ચમત્કી. ધીમી ધીમી વાલુકાની પંખીઓનાં મધુર કાલપને જામતુસ કુરુતમાં પધરાવતી ને પાવન કરતી. કુરુત એમ એમને પીધી રહી હતી.

એવે કુરુતની સ્થાને જામ એકવા સરવરી પાળવર એસીને સરવરી તરંગ યી ધીમી ને મીઠી દલો જામતો એવે જામ માતું.

તરંગ તે દસતી દસતી દેહી આવી. જાલે સ્વર્ગ જામતો નીકળી ન દોષ !

પણ...પણ છેને જામ ન રહ્યું. તે તો એ જામતુસની નામે લેલી ચતી હતી ને એકતમ આવીને આંખ જામતો મધ. પણ છેને આંખો છેને લાગ્યો. અલુપાળે એ આંખો—એવેજ કુરુતનું કામ ક્યું ને જાને સાચેજ સરવરીમાં પડ્યાં.

અને એમ સ્વર્ગ જામતો પડેલાં છેવે જામતો નવાજ્યું.

પણ એની જામી તો જામી વાળે વર્ણવતીજ રહી. દરણે એ સરવરીમાં એમની જામતુસની સુર સાથે જા જો છે ને રક્ષાએલી એ સુર સુવચા સુવાસનાં ત્યાં જામ છે, નદાય છે ને પાવન ચાલ છે.

જામતુસની એ સુર સુવચા કેહતો વિષત તો પધારતો !

આદર્શ પતિ

આમની દર એક જુદી અને રમ્ય જગ્યામાં સિવનું એક દેવાલય છે. એક દિવસ સામંતોએ એક સુંદર બાલિકા લેવાવને પત્ને એ તરફ જતી હતી. તેના મોં પર આશા અને હિસાબની શામશીઓ જણાતી હતી. તે ચાલતી હતી પણ તેની નજર દેવાલય તરફ હતી. તે ત્યાં પહોંચી ત્યારે દાર બંધ લેઇ તેનું મન થી ગયું. ત્યાં બેઠેલી એક સ્ત્રીએ તેણે પૂછ્યું: "હજી દાર કપાડ્યું નથી ?"

તે સ્ત્રીએ કહ્યું: "ના, હજી પૂર્ણ નથી થઇ. પૂજારી એમ કહેતો હતો કે થેલીપરમાં કપાડશે."

પુષ્પોની મોઢી ડાબ નીચે મૂકી આખતાર બાલિકા સાક્ષી પર બેઠી.

તેનું મન અચાંત હતું. તે કાંઈક જણાવતી હોય તેમ જમડી: "અહીં કંપર, ત્હારી પણ અજાન આશા છે. હજી પણ મ્હારો આદર્શ પતિ તેં નજર જતાવ્યો. આદર્શ વર્ષો થયાં ત્હારી પૂર્ણ કર્યું આજે એનું તેં મને સ્વપ્ન જણાવ્યું." થેલીક વારે ફરી તે બેઠી: "ના, ના, કંપર કૃપાણુ છે; આજે તો મ્હારી આશા પૂર્ણ થશે જ."

એરસામાં દાર કપાડ્યું. બાલિકા ઢાંચે થઇ અને અંદર ગઇ. દરોજની પુષ્પજાળ એ નીચે છૂટી છે. કંપરને તે કુમેલ નથી મલાવતી; પૂર્ણ પણ નથી કરતી; બહું એને કાંઈ અજાન લાગે છે. પારપારે એ જાન ભૂંડી જતી હોય તેમ લાગી રહે છે. જોય નહિયુનીઓ તપ આદર અને કંપરની લાખા પડે તેમ એના હાથમાં એના આદર્શ પતિની લાખા પડે છે. એરસામાં અજાન રીતે દેવજનમાં દાર એકદમ બંધ થઈ.

દોષ એમ લેને સાચું; અને લેને આદર્શ પતિ લેની નજરે પડ્યો. અચાનક લેને આનંદની ધુણી આવી ગઈ. ધોડીવારે જાગીને હાલ-ભાથી ધુણે લઇ એને આજના જન્મ છે ત્યારે જુએ છે કે ત્યાં ઠાઠ હતું નહિ.

જાલેલા નિરાશ થઈ ગઈ આદર્શ વિવસોની પૂજા ઉપર અને એ દેવતા ઉપર એને વિરક્તિ થઈ. ક્રમશઃ ત્યાંથી તે જતી રહી.

તે વિવસથી એણે પૂજા હોડી રાખી અને એ દેવાલય ત્યજ્યું. તે વિવસથી એતું મોં ઉતરી ગયું. એમને એમ થઈ વિવસો એણે મુખમાં.

એક દિવસ એની માતાએ, તરિકાને બોલાવી, એના મનની અવસ્થા જણાવવા કહ્યું. લેને એણે જણું કહ્યું. એ જ્યાં દિશાથી થઈ શક્યું તે દિશાને સૂચ્યું નહિ.

“આજ રમેશ, તારે જન્મ તો નથીજ કરવા ને !” એક કુચનને તરિકાએ જણ્યું.

“ના, મને નાનપણથી સંજો કંઈક છે. અને મારા લાપક એક પક્ષી છે જ નહિ.” રમેશે કહ્યું.

“વાર, માપ, ભેડ, હું લેને જાણું. તું પૂર્ણિમાને વિશે પેલા ખડિરના મેદાનમાં આવજે.” તરિકાએ કહ્યું અને રમેશને વિદાય ક્યો.

પૂર્ણિમાને વિશે તરિકા અને એની સખી વીરજાગા ખડિરના મેદાન આવવા જાય છે. યોડે આગળ એક નાનું છાકું પાણું હતું. ત્યાં બેસે છે.

“વીરજાગા, તને કેમ લાગે છે ? કેવો આનંદ થાય છે ? મને તો અદિવાં પાણું જ મળે છે.”

“મને પણ, કીક લાગે છે.” વીરજાગાએ કહ્યું.

ઐતવામાં પાછળના ખડિરના એક ખાડેવામાંથી ઠાઠ જતું દોષ તેમ વીરજાગાને સાચું. એ એક વીરજાગા જગડી અને મન-મીનીમાં પડી ગઈ.

“કેમ વીરજાગા ત્યારે મન પડી ગયું ?”

“ના, કશું નહિ.”

“ના, કહે તો ખરી કે શું ?”

“મદારો આદર્શ પતિ નજરે પડ્યો દોષ એમ સાચું. કદાચ દેવે મોકલ્યો પક્ષી દોષ.”

“એને તો હું આજાનું છું.” તરલિકા ભોલી હતી. “તારે એને પરણવું છે ?”

૩

વીરભાજા અને રમેશનાં લગ્ન થયાં. દિવસોના દિવસો નીકળી ગયા છતાં વીરભાજાને રમેશ મઠે પ્રેમ ન થયો.

“તમને કેમ આમ લાગેલું હોય ? તમને”

મ્હારી પાસે તો બેસવાનું નથી. રમેશે પુછ્યું.

શેઢીવાર વીરભાજા ત્રેપ કહે છે. “હું આજાનું છું” એમ કહી એના ભોરણામાં જાય છે. ત્યાં બેસે છે શેઢીવાર પાછી પાછી આવે છે.

“આમે આપણે જલાર નહીએ.”

બેઠ તૈયાર થકુને નીકળે છે. ગામ જલાર થોડે દુર જાય છે અને દેવજ તરફ વળે છે. બેઠ દેવજ પાસે જાય છે. દેવજની આંદર જવાને વીરભાજાને વિચાર થાય છે પાછી વિચાર મંદી વળે છે. એને મ્હોં પડી જાય છે.

એટલામાં રમેશ કહે છે: “આમે, દેવજમાં નહીએ.” બેઠ જાય છે.

આંદર જઈ બેઠ પ્રમાણ કરી હાથ સામે ડેખા રહે છે. શેઢીવારે રમેશ જલાર જાય છે. એટલામાં દેવજનાં દાર ખંધ થતાં દોડ એમ વીરભાજાને લાગે છે. ને પળવારમાં તેનો આકલ્ પતિ નજરે પડે છે.

થકી થકુવાર પાછી વીરભાજાને લાખતો રમેશ. મંદિરમાં જાય છે પણ વીરભાજા ક્યાંક જુમાલ નહી હતી.

કાન્તી

વાવનો કવ. પતિનાઓના સમજાવારો
 શી શુભ ધર્મના મુદ્દા આપણ
 તરફથી જાનનાય સુમુખે
મૃગચર્મ

કીકની કન્વાની પુરખવડેલી સુંદરી સમી,
 અરે, કુંજા પ્રાણ! નીરવ તુજ છાયા પડી ગઈ;
 મુજ સદનખંડે સમી રહી.

એની સુંવાળી પર હાથ ફેરવું,
 શીતલ છે કાખ કરુણ આંખતું;

વન તુલાંકુર ને ઝરો

ઉભી નેરો વાટલી;

ના અતિથિ ! પેખરો

તારી પરિચિત શીમડી.

આ બહાલસોયાં મુખ-પીઠ-પાદતું

આલી ગણુ ચંચલ નૃત્ય ક્યારતું.

તું ને દિવાન્તે વનમાં વીંધાયકું—

ને મૃત્યુની અંતિમ ચાતનામાં—

-જાણકેર છિદ્ર આ

એક આ મરણપત્રી;

આ ફેરો વાળ તે

જે કંપીઆ ચામુંડાળી!—

વેરીવિજેરી લીધ અણુમાળને—

તે સંજરે એ મૃગચર્મ ! તુંમાં,

મને આ છવેનો કાળિક ભવસંગ્રામ વચ્ચે!

મને સંજરેનો કષ્ટપદ અધિભ્રમ જસતો!

નવનવીની વેરામ લસતો !

આરામગાહું

એ એવું તે શું છે કે જેને માટે મદદ કરી અમર નિરંતર પાડવા કરે છે, અને જેને માટે પ્રાણ સદા ગમગીન રહ્યા કરે છે ?

અને શાને માટે નિરંતર આરમાન સામે જોઈ રતબ્ધ થઈ બેસી રહવાનું મદને વધારે થયે છે ?

સાચે જ ! કાલ કરે છે તેમ શું હું જાણી છું ? અથવા કાલનું અર્જુન હું સમજી શકતો નથી ?

અરે ભણા જમવાન ! એ શું કરે ?

હ

ખારી ! આજે તો બધું વેરાન છે ના ?

આજે તો બધું સુમસામ જતી થયું ના ?

આજે તો વિષ બધું રના થઈ ગયું ના ?

આજે કંઈ કામ નથી. આરામ છે, સદા છે, દાવતની રાત છે.

હુ કશું ? માલિક શરમે થશે, એમ !

જે ! જેવી તમારી છાંય. ખારી આજે તો બધું સુમસામ છે, વેરાન છે. જગત નથી, જગત નથી, જગત નથી. હીએમા માત્ર તમે ને હું.

આવો ખારી ! ચાલ્યા આવો.

લખણી લખ મીઠાણી, મુંબલના એક લાલકાર વડે, રનાના આ ન બીજા એકકારમા એક પ્રવેશ જવાનામુખી ચેલાવી રહ્યે અને પછી હુલ્મથી હુલ્મ મીઠાણી આ જામના નિજાનામાં સુઝાનો આરામ લઈએ.

આવો ખારી ! ચાલ્યા આવો.

હ

ખારીનાં મુંબલોની સ્મૃતિ લાવાની આજ પેઠે મદદ હુલ્મમાં મુકવાય છે અને ખારી કમર ફાડીને એ અણુજી નદિ ઉઠે એવી મને ખાતરી નથી.

પૃથુલાલ શુક્લ

કિમિયો

“ હું ખોલે અચૂં એક કિમિયો ભલાં, શાહ. ”

“ કિમિયો ! ” ડેવી અજાણ ચીત્ત છે ? ત્હમે આટલા પ્રમાણિક
છે છતાં એનું નામ સંભગતી વાર ત્હમारी આંખો કેવી ચમકી
હી ?-કિમિયા, કિમિયા, ત્હારા નામ માત્રમાં ડેલો બહુ છે !

હજો કે થોડું કિમિયા પાછળ આટલા થોડા દેમ થના દસે ?
કારણકે દુનિયામાં સૌ તારણાં છેઃ જિંદગીમાં આપણે બધાજ કેનું
કે સોખી રહ્યા છીએ. એકદિન મરુતો કિદારી, કોઈ સોખ પાછળ
અંધારા થમ કરી રહેલો વિતાનચાહી, કરોડોની ઉલ્લાસપાલક કરતો
વેપારી, નીચી મૂંઝીએ છાંટીબર મુશામી કરતો સેવક, પથ્થર જેવાં
પુઝખને દેવ માનનાર પતિપદાવધા, અને એક અલગ્ય રાણે ત્હારે
પોણી કોઈ કરીની કુમારિકાને લીધે થેલા વપકા ચિત્તવ્રમ ત્હમે-એ
બધાંજ શું કે ને કે સોખી નથી રહ્યાં ! અને સૌથી સરખ રીતે, રમર
મહેનતે ખતું ખાન્યું મળી જાય તો “ ડેવી મળે પડે ? ” એવી
લાગણી બધાંને નથી થતી ? મુશામીએ આંખ મીંચી અને સ્વચાર થતાં
તે, હારિશ પહોંચી મયો એનું સૌને નહિ પણ પેનને તો યાવ જ
એવાં જામત સ્વપ્ન કોણે નથી અનુભવ્યાં ? કોઈક જાપેરે મેડીના
દિયો મૂંઝા, દિયકાના પત્થરથી ચિત્ત કોઈમાં ખાતું રાક્ષસાની આંખ

વડાની નજર છે ત્યારે એમ નથી થતું કે શરત્વતિ કાચિત્તસ પેઠે
તમારી દેહ છૂલ વપર પણ એકાદ મંત્ર લખી આંત્ર ને તેથી વગર
મહેનતે તદમે વિદ્વાન થઇ શકા...કે એક વિચ્છ તદમે યુગાદરી કરના
હતા ત્યારે એક શીખંત પરોસી વેપારી જોડે તદમારે એવામાજી થયું.
તમારી દોઢિવારીથી એ ખૂબ થઇ શકે ને તદમને વેપારમાં સામિ-
દાર બનાવ્યા ને એમ તદમે સાખ્યો મેળવ્યા...કે એક સંખ્યાકત્તે
તદમે ટેલતા હતા એકજાખં એક પચાર થતી માડીના પેઠા જાડખડ,
માડી ઉંધી વગી, અકરમાત શયો ને તદમે દોઢી નજર અંદરની કુમા-
રિકાને જમાની લીધી અને પછી...એમાં નીચું સાંસાર જુમિયા છે ?
એમાં સ્વખ્યામિ ત્વેયેજ નથી અનુભવ્યાં જોતે ઉમેદ રાખવાની પણ
તાલત નથી. દુનિયાનાં જ્યાં માણસોએ આવાં સ્વમાંઓની સહેર
માણી છે અને એથીજ. આખી દુનિયા જે એકજ વસ્તુથી આવાં
સ્વમાં એમ સિદ્ધ કરી શકાય છે તે-કિમિયાના નામ ખાજથી પેલી
થઇ છે. પરસેવો પાડમા વિના છલ વસ્તુ મેળવવાના શોમને લીધે
મેલીએ શામ છે ને કિમિયાનર, નાદુર ને સાધુનાંવાઓ દિનમાં
મેળાય છે ને પૂન્ય છે. માણસ આમ તો મને તેરસો નાસ્તિક કે
અજદાજી હોય છતાં " મામ જદાર એક સાધુ આખ્યો છે તે આમ
કરે છે " એમ કાઢ કહે તે " સજો તો સરી, જોકમે તો ખસ "
એમ કહી તે તક ન્ય છે: કારણ રોક જણને એવી છૂપી ઉમેદ હોય
છે કે કદાચ-કદાચ આપણે ફાવી જઇએ.

રોસ ! એ જ્યાં કિમિયાઓની સ્થે જવા દે. ત્હારી અર્થકલાક
તેવડી જિંદગીમાં જે થયું છે તેની મેળ ખાણી છે. જી, જી, પેશા
સુઈ વમજા આ-ઓ છે, પશ્ચિએ જવા ખાંદમા છે: હમણાં જુવેજ
આંધાઈ થઇ જશે.

તું પૂછે છે કે એમ તો અનુભવ જનિતો વિકાસ કેમ શામ ?
સ્વસંન્ય કેમ થશે ? કનિદાસ લખાવેા સઠ શયો તે પટેલોંથી કુવાનો
જોગવતી ખીચારી લી કેમ છૂટે ?.....

હેલ, એમ તકિ, કાંત રાજે જ્યારે આખું જગત નિદ્રાવડ
થયું હોય એમ તું કહે છે ત્યારે પવન પેઠે ત્હારી મનોદષ્ટિ ફેરવે.
સુપરાસમેર પડી જતા વખતના જોખં સર્વજ કરી વળતાં ત્હને લાગશે:

અને ગણકાશ, આજ અને આવતી કાલ ખરું જ એમાં કશી જાતું નથી. જે પરમાં તું આનંદ કરી રહ્યો છે એજ જગ્યાએ તારા પિતા અને એમના પિતા વસ્યા હતા એવો તે' કરી ખ્યાલ કર્યો છે ? હા, તું એટલો છે એ જ ઉમર પર ચો વર્ષ પહેલાં તારાં મ્હોટાં ઘડી મોઢાં હતાં, અને કાલ તે' કશા કરાવી હતી એજ જગ્યા પર કાલ તારો એકાદ પ્રજોત બૂધું પેલો. તારા પાસની મૂંઝી મિતિને તું પૂછતો ખરો ? હાર્તિ અને મ્હોટાંની કે કે કમ્મ કશાએ તને એ કરી સંભળાવશે. અરે, તને પેલું શાદ નથી ? પેલો સેનાની શાદ નથી ! તે લદાઈ છતી આવ્યો ત્યારે એના એરણ મ્હોટા મ્હોં પર ખમ્મ એનો આનંદ સમાતો ન્હોતો જ્યે કેમ તે માનતો ન હોય કે પ્રજા દરદમેક તે વિવસતી એમ એને વધાવ્યાજ કરશે. અને તને શાદ છે, એજ દિવસે પેલો એર પકડાયો હતો. એ ભિચારો માનતો હતો કે દલે તો લેતી આખી છાંદમી મૂંઝી જમા મોઢા પોવાને. છવનવ્યરકાર મૂંઝી રહ્યો લેતોજ દીરા દીરા જોવા કરશે. પછી શું થયું જોશું ને ? પેલો સેનાપતિ વદ થયો છે ને ગામનો કણ્વો તને અનાજ પણ નથી પીરતો અને પેલો એર આપજાન મામની પર્મસાગાયા સોના ટોચાં આજળા પર્મનું વ્યાખ્યાન આપી રહ્યો છે. એમ હાર્તિ નથી રહતી તેમ અપહારિ' પણ નથી રહતી, સમજ્યો ! જરા અને અપજરા એક અપજરા છે. એવા જરા મારે કે અપજરા આવે શા શા નિંદગી જાતી કરે છે ?

ને જામતો વિલાસ ! મને ખૂબજ દસતું આવે છે. અત્રા, એ ન્દેમન હાવતું તો રહેવા જ કે. દુનિયાને તો વેલજા ભેડી છે. કડીય વાર, કોયડો વર્ વધાં દુનિયાં ખંડાઈ છે તે ઠેરઠેર પિલાસ થયો ! તારી પેઠે દુનિયા પણ સંતોષાપ એવી નથી એકમે નરા નરા અખનરાઓ કર્યો જાય છે; એવા અખનરા પ્રાર તું શા મારે આટલી માનના બેઠાને છે ? દુનિયાં રવજાને જ અસંતોષી છે. એને તારા કે સોઝના અખનરા સાકાણ નદિ પાસે, ને ત્હારી જમી મદેનન છતી પડશે, સમજ્યો ? દુનિયાં મુપરતું દોન તો ક્યાર એવી જમી મદેન વસુધાવાય પેઠે ત્હારા કરતાં વધારે મ્હોટા સંતોના જન્મ્યા હતા. અત્રા, તું તો મોજ માન ! જમા માજન, પાયો રહે

એક સમયે સૂની લાય જહાર ચિકાર નિહાળી સુવેગથી દોડે
ત્યાં ધસતાં વચ્ચમાં હતું સુમ્મર તેહ પછાડીને છેકળ દોડે
નાહ બિહોર તથો સુધી અંચલ શ્વાન અનેક કરે ધસવાને
સૂની સહાય વિનાની પ્રતિ જાતિ કૂર જાયા મંડયા લસવાને.

કિન્તુ સુદર હતો સૂર્યીર સુસુંદર નિવાસ હતો દરવાને
સાંભળીને સૂનીનો સ્વર તેહ વિચાર કરે “હશે આ સ્વ શાને ?”
દૂર કરી અપજા લયને, પસિયો, લસિયો સૂનિ ઉદારવાને
સૂની ચંદ્ર પુશી અંતરમાં અરવો લાય આ નર પાસજ શાને ?”

શ્વાન વળી નિરખી કુતરી ચાઈ ધાયલ પ્રેમ વડેજ બંધો છે
એક સુધી સુરસીપરની સુરસી અમુ લસ્ય જાતિ ઉપન્યો છે
કુતરીમે નિરખી કુતરે મહનજવરથી જાતીશેજ પીઠાયે
વિદ્યેજ તે બની, પેખી, સુનાયક, પ્રેમ પરી રહી અંતરમાં પે.

નાટક ત્યાંજ રચાયું અને દ્વયશ્વાન ચહે બની દંપતી લાવા
આશકભાણુક છે વરકન્યા ત્યાંજ બની ચહે મેવા ખાવા
ચોરી રચિ, સુદ વિમ નિમંત્રી, અને પવણી જવા તત્પર થાસે
એક વિચાર કરી કરી સૂનિ તર્જુ સુખ ઉજ્જવળ થાય સુહાસે.

ગાયો સહુ નર એક અહંપતીનાં સુખ માન કુટેરીજ રીતે
લેકને શ્વાન તથો પણ પ્રેમ થલે સુખીયાં નિજ અંતર પ્રીતે .
લવણુક એમ કહી ઉચરે સહુ શ્વાન લયો અંદી દંપતી સારાં
પ્રેમ તથા મરદાનગીનાંજ પસકમ સર્વ ખરેખર ન્યાસ.

લવણુકરામ મિહૂનહરરામ કહેતા

કલા વિષે કેટલુંક

કલા એ જીવનનો વિજયોધાસ છે.

મનુષ્યનું એ સર્જન છે.

કંઈ પણ સમર્થ એ મનુષ્યને માટે નૈતિક ન છે.

દરેક મનુષ્ય કંઈક સૃષ્ટિ કરે જ, તેવી મનુષ્યની સ્થિતિને જુદી સંસ્કારિતા વાળી કદી રહ્યા.

કેટલે

એ જમાનામાં મનુષ્ય કંઈ સૃષ્ટિ જ ન કરે—

ત કંઈ સાફ સાદિત ઉપજાવે, ત કંઈ સંગીત કરે, ત કંઈ રમ્યાપસ, ચિત્ર કે મૂર્તિવિધાન સુજે એ જમાનો અસમ્યક્ મર્યાદા.

દેશની સંસ્કારિતા એની કલા વડે જ મર્યાદા એ કંઈ એનાં ધાર્મિક કામોની સંજ્ઞા-પૂરો, માલો, સંગ્રહનો વિચાર-પરચી નથી ત કર્યા.

વિદ્યા છે તેને શાંતિ છે તેને ભય છે, ભય છે, મરણ છે અને મનાવે છે.

કલા આ દેખાતી બીજેની પાર જાય છે. એની પાર જઈ કંઈ નહું જ સાચ જુએ છે, કંઈ નહીં જ કાપનાયો છે, ને કંઈ નવા જ આકારો બતાવે છે.

વિજ્ઞાન જુદીનો વિષય છે.

કલા જુદી ઉપસંત દરબનો-આકાશનો-ધામધુનો વિષય છે.

એથી

વૈજ્ઞાનિક સમસ્યામાં કલાય જુદી વેશવ દેખાય પણ તેના સ્વ-નામનું અસ્તિત્વ ન જ દેખાય. એથીજીજીન કોવે જ પુષ ઉત્તર દિશમાં જાય જને.

જય એજ પૂજને કુલરાત અને ઉત્તર દિશ કલામક બતાવે તો એ બને દેશનું અસ્તિત્વ એજીજી રીતે એ પૂજોમાં જરૂર દેખાઈ આવે, અને તેમ થતાં પૂજના આકારો, રીતો જાય.

મરે જ

કલાને દેહની સંસ્કારિતા બતાવનાર અને મરનાર એક મુખ્ય સાધન તરીકે મણી છે. કલા પ્રજનો ઇતિહાસ બતાવે છે. અવિધનો ઇતિહાસ પડે છે.

કલા એ દરેક મનુષ્યનું નૈસર્ગિક સર્જન છે. મારે તે ગરીબ અને તવંગર બનેને સરખી છે.

સત્યાગ્રહીએ કે ધર્મીએ પેલાની તાલેલી કે પેલાના આગ્રહ નીચે જીવન ગુજારતી પ્રજાને એટલી નજ દગ્ધી પાસવી જોઈએ કે તે જીવનનો ઉઘાસ-કલા ન જોમતી સહે.

જ્યાં જ્યાં જીવનનો ઉઘાસ સર્જનદાર પ્રગટ નથી થઈ શકતો ત્યાં મનુષ્ય જીવિની પાતીજ થતી જાય છે.

જ્યાં સૂધી રાજ્યને મારે જ કે ધર્મીને મારે જ સુર મરણી થાય, અને સામાન્ય પ્રજાતર્ય કલાવિહીન મંદાં પરીમાં જીવન વીતાડેલા હોય ત્યાં સૂધી ચહેરવિસ્તાર અને તેરશે વૈભવી દેખાડો દોય, જ્યાં ત્યાંની કલા નિકળી છે, તેમ ન જ દેવેવાય.

આથી ઉચ્છૃંભ તો, કલાય કલાનું ખરેખરું સુખદ દેહન નાનાં ગામડામાં ગામ વચ્ચેવચ્ચ આવી સ્થેદ મેઝાં સુન્દર દગ્ધારની પાસે આવેલા મોરા પર મોઢેલા ડાપરામાં થશે.

હવે જીવનમાં એકાગ્રતા રાખી દેવી જોઈએ. એ કંઈ "મારે કંઈક કરવા બેઠીએ" એમ કંઈને કંઈ દોર તેની ચીજ નથી જીવનની દરેક ક્ષતિમાં એ આવવી જ જોઈએ.

કલાના પ્રદર્શનો ભરવાં એ આ દરિએ મુશ્કેલીજ અસંભવિક પ્રશ્ન છે. જે વસ્તુને આપણે જીવન સાથે વણી દેવાની છે એનાં પ્રદર્શનો શાં ? જે સ્વપ્ન, સ્વપ્ન વર્તન, અને ચારિત્ર્ય પ્રદર્શન હોય તે. કલાનાં પ્રદર્શન હોય.

એટલે

કાલમાં પ્રદર્શનોની જરૂર સાથે છે એટલા આપણે કલાથી દૂર રવા હોએ. અને જરૂર પ્રદર્શનમાં જે ચીજો પ્રદર્શનો અગત્ય તરીકે જોવામાં આવે છે તે આપણા આપણાઓના જમાનામાં એમના જીવનમાં કમલે જે પગલે દેખાતી. જે વાસ્તવ આપણે નમૂનારૂપ ગણીને "રૂઢિમાર્ગ"માં ચોક્કસ ખાતર મૂકવા હથથાપણે હોએ તેવી વાસ્તવિકતા તે એ જમાનામાં દરેક વાપરવામાં કામ આવતી વપરાશની ઝાઝ પણ ચીજ કલાવિહીન ન હતી.

અને અત્યારે

વપરાશનીજ ચીજ કલાહીન અને ચોક્કસની ચીજ વપરાશ જહાદાર એવું જન્મું છે !!

મજનન વિચિત્રાણે પાકક

એક પત્રમાંથી

સ્તીમર : ૧૦ : ૯ : ૨૫૮

પ્રિય બાઈ,

.....

રોજ રાત્રે સિનેમા જાયો છે. રૂબ રૂબ રાત્રે ન્હોતો, પણ કાલથી એક બીજી પ્રવૃત્તિ હાથ આવી છે. અમરા મુન્શીની જિંદગીમાં એક રિપિ નામના Spiritualist છે, જે પેરીશમાં Spiritualist Conferenceમાં જાય છે. Spiritualism એટલે શું તે તમે સમજતા તો હશે. તો પણ હું તેના વિશે વધારે રજૂ કરવા માંતું છું. રિપિનું માનવું એમ છે કે આપણી આસપાસ આજણું સુન સમુદાના Spirit છે. તેના તેમણે એક પ્રયોગ પણ કરી બતાવ્યો.

પ્રો. રમણ (Prof. Raman, The great Physicist of India) F. R. S. જે આ જાગતને નોબેલ સ મળી કાઢી નાખતો હતો તે પણ અમારી સાથે હમણાં બોટમાં છે, અને પણ મુન્શીવાદમાં પડી ગયો છે. તેઓએ પ્રયોગ નીચે પ્રમાણે કર્યો છે.

એક પણ પાવાલાળું ટેમ્બ લીધું. તેની આસપાસ પ્રો. રમણ, મી. ચંદ્ર, મીસીસ ચંદ્ર, મી. રિપિ અને મી. દેશપાંડે બેઠે જયુ ઉપર હાથ મૂકીને એક સમય અડધો કલાક ચર્ચાને ટેન્શનમાં એક પાલો ઉઠ્યો થાય અને નીચો પડે. સમય ૨૫-૩૦ વાર પાલો ઉઠ્યો નીચો થયો, એટલે મી. રિપિએ પૂછ્યું કે તમે Spirit છો ? ને Male Spirit હો તો એક વાર પાલો ઉઠ્યો કર્યો અને Female Spirit હો તો બે વાર. પાલો એક વાર ઉઠ્યો થયો. પછી રિપિએ પૂછ્યું કે તમે હમણે નામ કયો જણાવશો ? અને ને જણાવો તો પાંચ બેઠો

એમ જણે હું કહું છું. "હા, જરો! પણ તમે જોઈશું કેવો પણ શું? આવજો ત્યારે." "જરૂર આવીશું, તમે તબક્કાવા નહિ વાંચનાં હો ત્યારે? તમને આમલી રાત્રીને પાંચાને ઉભાવશે ન શમે દોષ ત્યારે. શિક સાહેબજી, પણ ન જાણ્યો દોષ તો આમ રાત્રે આવવું શું કામ?!"

આમ જ યવાનું દોષ તો તેને મળવા-સ્વાર્થ વગર માત્ર સામાન્ય સાગણી-તેમા મળવું શું? ન મળવા જવું એવો દંડ નિશ્ચય કરી, માથે હાથ મૂકી, હીરા સાથું જોઈ વાંચવું કે સહ જવું; તેના વિચારમા પડ્યો છું. સહેરમાંથી આઠાજીવળા રસ્તાએમાં થઈ સાંભે પડે, પૂતરી મૂળવડો દઈ એમ ફરીથી વિચારમાં આવ્યો. બાબીદ એક સડસાડે દોડતી જતી ચાલીએ અને ખીટું બેઠતા બીખારીએએ મારું ધ્યાન ખેંચ્યું. ફરીથી પોડી હસી વાલો, માસ પોતાના જ કોઠાવતા પચ્ચાનાં પડવા સાંભળ્યા; અથા ઠોરીની વરાળો અને વિજળીના હીરા ફરીથી જોવા; બાહા તેજમાં પ્રુલ આવજા ફરતા મનુષ્યો રવખસુરિમાં મૂખના દોષ, કે ખારી સાથું કાપતા રમતા દોષ એવા ફરીથી તેખાવા સાંભળ્યા; પેલા વણીયાની લેજખરી ખારી સાથું જાણે, જોઈ ને કાળ-સામકી મેળવી.

પેલા બાલવાળા જમણામાં જરૂર કોઈ ક્રિયા મુખદ દશે; ક્રિયાને નખલિખ નીરખી સ્વર્ગના નુને સ્વાધીન કરું દોષ એમ એ મમકાવ છે; પેલી ઈંચી અટારીમા સ્ત્રી દશે તો ચિરંદિપ્તી દશે; પડે પોતાના નાના પરમા એકજુ પેલપોતિયું પોતરી સમરત દેશની લાઠીએ પેલો લટી રમેલ છે; વિલાસ હસિવતાઓમાં છવનમરણના જેલ માધી રતા છે, અને નરો છવનમરણથી પર રહી સપાપિ-સહિ સપાપિમાં પડ્યાં છે; ટાવર પર કામવ બેસી હસિનાપુર સંભારતો દશે છે.

પડે ફરથી વાળનો જરૂરતમ બની મળેમો, અવાજ આવે છે ને કાવ વિષ સૂલી શિડવા માટે છે, પડે છે; વણીયામાં જોડેકાઈ જતા દોષ એમ કુતરું કોરંબોર કરી સહેરને આપડિયુ બનાવે, સાં તો આક્રુક ખાસેલો માડીવાળાનો "એમ, સમાવેલો," ને માડીનો "જુદ પડ પડ ખડ પડાક ખડાક ખડાક" કરેલો જે મીનીટ આસલો અવાજ આવે.

કોઈ ધરમાં સ્ત્રી દંપ્તિ વાસનું અનુભવે છે, અને કાંઈકાંઈવાડામાં કરે છે. એટલે બેસી ચેલોહારની વાડ નેતા કોઈ પૌર નર બીસલ ખાતે છે. પોતે દુર તાલીની મરખી વખતે લાગી જવાથી એક આત્મી, “એ મ કાલે.....કાલે દુખસ દુખસ....જવું છે” એમ ફરી મળેલે રવરે પ્રિયતા મામને અને તેજા કાળ સાથે જોડી દના સાથે વાલ કરી રહ્યો છે. મારા બિફરી જતા મનમના ઉપતા જાગડના સંજગતતા સલિન આસોજીવાસથી મીઠાશ આવી વસે છે.

પોતી વારે એક પુત્રાવના રવરે રાત્રને વિચિત્ર પ્રકારે કતી કરી. “બા, બહાર ક્યાં સુધી વાન કર્યો કરીય; અહીંયા તો ઉંધ આવે છે.” મ્હેં જારી બહાર ડેલિયું ફરું. જામે ચૂપડી પકડી અને ધર લરેર પથ ઉપાડવા. જઈને તસલ ઉધી મયાં કરો.

ખાતુના ધરના એટલા ઉપર “બા”ના દેખતાં જાણે એક સદિયે અજુસારો કર્યો દશે. પોતી વારે દસવાના બહાવારે સાક્ષી પૂરી. ખાત વધી:

“મેર, રાંડ, કિયાં હાલું મું આલું?” એટલું કહેતામાં તો બોલનાર જીવું મ્હેં મળાઈ ગયું દશે. “તારે પૌર તો સંન્યાસી દશે.”

“સંન્યાસી કે વગર સંન્યાસી. કાંઈ તાલ જેવું નથી. પરકામથી જતા નંજરાત પડી કે આ વર સાથે બેઠાં. સાધે દેખાતું દશે? તારી સાકુની લાગે આવતી નથી કે મનક મનક કરતાં આ માલ્યા.”

“તને પણ નફાજી આવશે ને આવશે—નેત નેતામાં.”

“હું ને તો, જા ને તો—” આ ‘હું ને તો’ ‘જા ને તો’ સવાર સુધી માલ્યા કરત પણ એક ખરડું પ્રાણી બોવી ઉપરું: “અપીમિ, ઊકરીમિ! બહુ રાત મઠ. કાલી કાલી તો ધરમા મર્ગ ને ઉધી પણ મયાં દશે. તો દરે ધરમાં અલિ. ધરમાં. એટલે તે અંદીમિ ક્યાં સુધી બેસવાનું! અને વાનાવની રીત દશે ને?”

હાલુક સોડીયું વાળી, જલને જગ્યાકની જન્ને ઊકરીમિ નાંડી. મારા જગ્યામાં ઉપતા જાગડના સલિન આસોજીવાસથી મીઠાશ વસી રહી.

अरे ! जलधुं डोते

नहीं जेयो डोते वषण वमअरे वीज्जीनो,
अरे ! जलधुं डोते ? भृगसखिह रो को जम यतो !
नहीं जेध डोते जलजरी जीवी वादणी कहि,
अहो ! जलधुं डोते ? रमती रमती जे सरी जनी ।

निकाज्यां ना डोते कहिय पखु जे सिन्ध नयनो,
नहीं पीधो डोते नयन नयने स्नेह द्रवतो;
मिठाभ्यां ना डोते विमल नयनो जे रसभर्यो,
अहो ! जलधुं डोते ? नयनपयसी जे दूर रवा !

नहीं जीवी डोते पीयूष करती कास्यलकरी,
लूटायां ना डोते जगतजरनां सकेट कहि;
नहीं भानी डोते उपनीय सुधां जे उपननी,
अहो ! जलधुं डोते ? जलवीची सभो जे शमी जनी !

नहीं सुवयो डोते भयुर रव जे संगीततणो,
भज्या ना डोते जे हृदयजीन तारो पखु अहो !
नहीं दूष्यां डोते उर सुरस जे तानलयभां,
अहो जलधुं डोते ? अरर ! सुर को निसुर रवा !

नहीं चूटयुं डोते कमल फूल जे भाईवज्युं,
अहो ! जलधुं डोते ? विकस्युं फूल जे पीठं जलुं !
नहीं लीधो डोते सुषट सुसजि जे सुभननी,
अरे ! जलधुं डोते ? अनिल सङ्ग को उड़ी जनी !

नलिनी

तमसा नदीना सांत पर पर से घोड़ेस्वार जपाटागंध आसत।
वधवा दल। शनि तदन निर्माण दली, ने उपारेक अक्षये जमी
छेला पड़ीनी दूहा ने कालना मीमीमारी सिवाव भापी सर्वन।
ममीर सांति देवाध मर दली।

“नमिंद ! अरथो रसो कथो दही !” आसत आसत
घोड़ेस्वारे पूछुं जेनी तीव ने स्पष्ट बाणी सनिभा फछाही।

“ह। अरथे पथे पदोमी मया कीजे : भापु सहितसामत
होय !”

“हू तो 'धार्' हुं आपणे पदेनदुधुं त्वां गंगा सुमसभावार
आपवा, उमी दहो.” आसत रवारे घोडने जहा जेरी भारी ने ते
वहवार भाणी कलकामध आसत वधवा बाधुं, घोड़ीवारभां तो-
शनिभा घोड़ेस्वारना पडवा न भाव संलग्न रहो।

दिवस डगवति घोड़ी पार दली त्वां जन्ने सवारो सज्जुर्गना-
विद्या रस्तापर आपी पछोम्बा त्वां तमसाना किनाहापर घोड़ीवार
विद्या बड़ जन्ने पाला आसत वधवा।

सज्जुर्गना जमीनदार भाखुपवारीपर दहो। नूना रीतिरिवा-
जने मान आसत होवापी प्रभात ज्योतिषदाअत पंडित मिंता-
भक्तिने जेसावयामां आवेय दहो। सज्जुर्गना मरभां ज्योत पटपट
आपी रही दली। जमीनदारो मोरो पुत्र जमीनदारपी विरह दहो-
ने राजते छव मवावदार, योनिना छव जेभमभां नावे, जेरी
पटना दली। मिंताभक्तिने घोड़ी नीकभां आले पहर दिवस बड़ मया।

હતા ને તેથી તેની તપસ્ય કરવાં તેનો પુત્ર ઉમાનાથ આ મુસાદરી
બેઠી રહ્યો હતો.

મામજાં ઉતારી કરી, ઉમાનાથે હજાર મહાર બધ પોતાના
પિતાની ખજર કાઢી. યોગીદારે કશું કે પડિત જઈર મયા છે. ઉમાનાથ
બહાર ભેડેલ વિદ્યાજ યોગ્યાનના જાગીયામાં અનેક કુલો ખીલી રહ્યાં
હતાં. ઉમાનાથ તે તરફ દ્રષ્ટિ રાખી નિરંતરે બેસીને પિતાની રાહ
એવા માગ્યો. પડિત સદીસમાખન છે એવ સાંભળી એને ફડકે પળી.

ઉમાનાથની ઉમ્મર, માગ્યે જ પંદર વર્ષની હતી. આ એની પહેલી
મુસાદરી હતી ને પડિતના ધરમેા વિશ્વાસુ ત્રાકર નરસિંહ સાથે ન
આગ્યો હતો તો ઉમાનાથ એકલો આ એખમ બેઠવા દિગ્મત કરત નહિ.

— પંદર વર્ષના છેકરને કાપના કરવાનો અધિકાર છે ને ઉમાનાથ
કાંઈક વધારે કાલ્પનિક હતો. એની સમઘ પોતાની મામડાની કાંઈકેની
એક રેખાજ આગ્યો. પોતે પોતાની મા સાંથે નદીપર ન્હાવા ગયો છે.
વેક્રમાં કુપા કર્યા છે. ખેતરની પાજ જાંધી છે ને પોતે બોલ જીવંતે
સાથુ' જાણી પાછ રહ્યો છે! એક તરફથી એની મા ઘાઠ લીધેલાં
કપડાં જાંધી ચાલી નીકળે છે ને બાલે સાઠ પડે છે: "ઉમાનાથ!
ઉમાનાથ! ચાલ ગેરુ ચાલ છે."

કાપનામાં ને કાપનામાં ઉમાનાથ ચોરેથી બોલી છાપે: "હં;
આગ્યો." પોતાના ઘબ્બથી પોતે અપૂત થયો. હજારમઠ તરફ એક
નજર ફેરવી ત્યાં હજારમઠમાંથી બહાર નીકળતી એક સીમૂર્તિ તેની
નજરે ચડી. તે તેની સામે એક રહ્યો. પણ તેના મનમાં તો હજી
પેલી કાલ્પનિક સ્થિતિ જાડી હતી. ને "હં; આગ્યો" એ ઘબ્બ
પાછા સંભળાતા હતા. પેલી સીમૂર્તિ ઉઠાજે જાયે મઠમાંથી બહાર
નીકળી, જાગીયામાં જઈ, ઉમાનાથની પાસેથી જ પસાર થઈ. તે જ
વખતે એને કાંઈ પાછળથી દાઘક ચારીને બોલાવી: "અરુદેખા!
રણી સાહેબ બેઠાવે." જ્યુ તે તો પાછું એવા વિના આમજ જ
ચાલી ગઈ. ગરજનર ઉમાનાથની સામે આવીને ઉભી. ઉમાનાથે એક

પણી અસમાન અરજીઓ તરફ જોયું. તેના ખનખાં એકાદ એક ચૂક
વિચાર કર્યો: “અરજીઓ ! અરજીઓ તો મ્હારી માનું નામ છે.”

અરજી ન સમય તેના જગથી પોચાણને તે એકદમ બેઠો -

ગયો. અકામાન-અવાનક-સકળ જ તેણે તે ઝીનો. ખાં કામગીરી
ને તે સમગ્ર રીતે તે પહેલાં તેનાથી એવાં મહાન કામગીરી

તેણે પરિચિત સ્વર સંભળ્યો. હોય તેમ સત્તાવીસ વર્ષના
કનારાથી ઉમાનાથ સામે જોયું. કનારાનીથી આંખે તેની સામે
ચિત્ર સામે. ઉમાનાથની માફક આંખો. દર જગત્તર તરફ
“બેટા ! તું કોણ છે ? ક્યાં છે ?

“મ્હારું નામ ઉમાનાથ. સુવાન બેઠ્યો. તેના કબોટ થય

“આંધી કોની રાહત: “જુ કનારાથી આંખો. હું. પણ

“પરિચિત ચિંતાઓ છે. દરે તું મ્હારી વળે રહીશ કે ?”

ચિંતાઓ અંદર કોણ વાતચત ન હતું. તેણે એક ચિંતામરી
પાછી દીધી ચહ. વસતી નાંખી. ઉમાનાથ ત્યાંથી રેખાને. દરેક
જગતો અવ લાગ્યા અને અવને દાંડાને તે જાણી જ પાછી પેલા
આંખો: અને તે

“મા ! ત્યાં ! દરે હું ત્હારી નહિ વહ રહું. હું આજથી

“દા કે

અને પરિચિત.....”

આમયે પમ
પરિચિતે હું ચિંતા હું. પણ...પણ...અને ચિંતાર અને
માને. જ
અવનિ દરે મોદ નથી.”

પર તર:...રે મોદ નથી ત્હારે આ કાણ હા મરે ચવારી રહી
અવનથી તરતર જેવા જા માણા રહ કર્મ.

કારણ કે-” અરજીઓએ અત્યંત દરવાથી અવાન વાંચ્યો:
દોષ વિષય સુધી મ્હારું જીવન પરિચિતે દોષવચામાં પાડું હતું:

અર્થાં એથી વધારે કાંઈ લેખોય વહ રહે તેવ છે.”

પરિચિત અને તે શું વહ ?” નવનથી ત્હારાથી પૂછ્યું.

એના મ્હારા જીવને પણ પરિચિત મરે તેથી નિર્ધાર સરલતા આંખે
તેનેમ છે.”

ખંદરના ખંડમાં જરાક જવાબ થયો લાગ્યો. નયનપાણી એક સાચકે દિશિ તે તરફ ફેંકી. અશ્વમેખાના ચાલપર ભવનાં સ્પષ્ટ ચિન્હો તરી આવ્યાં. નયનપાણના મનમાં એક વિચાર આવી ગયો. “અશ્વ-મેખાએ પોતાના કોઈ કુલ કોઈની આંહી છૂપાવ્યો હશે છે.” તે સંકલ્પો બોલે થઈ ગયો.

“કીંક ત્યારે મ્હારે પણ વંચત નથી. ત્હને પકિતી સપાટના ખૂંચી રહી હોય ને ત્યારે વેર સેતું હોય તો, તું જાણે છે કે જમીન-દાર કાવતો હું. ત્હને ચાહતો અને હજી પણ ચાહું છું. બોધ: એક જ શબ્દમાં જવાબ દઈ દે.” નયનપાણ દરતાથી એક પછી એક વાક્ય બોલતો ગયો.

અશ્વમેખા તેની સામે કોઈ રહી હતી. અત્યારે તે ખરેખર વધારે મુદ્દર લાગતો હતો. તે ઘોડી વાર માટે ઠગી પણ ખરી. તેની નસોનસમાં ન છીપતી કામ્ય તેણી તુલા વહેવા લાગી. તેને કોડવા માટે તે અપીરી જતી રહી. તે એક પછી એક વધારે ને વધારે જમવાના આંધકા અનુમતવા લાગી. પણ તે અંતર્ય સતિથી આગ વગી રહી. મનમાં ને મનમાં તે દરત્યથી બોલી રહી: “આજે હું કી નથી હું માતા છું!”

“બોધ અશ્વમેખા! ત્હારું પકિતપરતું વેર ને મ્હારો પકિત પરતો પિકાર: બન્ને તુલિ પાખરો. બોધ તું શું કહે છે? અને-જમીનદારને હું શું જવાબ આપે છે? તું મ્હારી વહને રહીશ કે? બોધ હું શું કહે છે? હા કે ના?”

અશ્વમેખાએ પોતાનું આજુ ચરિર ઉંચું કરીને અંતર્ય દેખાતી જવાબ વાળ્યો: “ના”

“ચોક્કસ!” નયનપાણ ચેતનથી આખો હોય તેમ બોલ્યો.

એટલી જ દરતાથી જવાબ આપ્યો: “હા ચોક્કસ.”

“હું જમીનદાર છું!”

“હરો. હું વધારે સમૃદ્ધિ આજે જ પામી છું!”

નયનપાણ એક વીરળી નિરસાર બરી દિશિ ફેંકી: “હું ખડ છું!”

“બહે!” અશ્વમેખાએ બેદરશીથી કહ્યું.

અભિમાન અને વેગમાં તે ચાલ્યો ગયો. અશ્વમેખાએ એક

હુરહામનો દમ ખેંચેલ તેણે પુનઃની ખાતર આજે નવનપાળના રતેદને હેમી દીધો હતો. તે વધારે પવિત્ર જની ઉમાનાથને મળ્યા થોડી. તેણે પાગલની માફક કોતણી અંદરના ખંડનું નારણું ધકોચ્યું. પણ તે અંદરનું દ્રવ્ય કોઈને હતી ત્યાં જ ચોંટી ગયું. ખંડ તદ્દન ખાલી હતો અને ખંડની પાછળની છુટી બારીમાંથી, જે ૬૬ નવનો તેના તરફ તાડી તાડીને કોઈ રજાં દર્શાવે. અરુણદેવના ક્રોધનું જો દમમાં પાછી હતી મધ. જે માણસને તેણે આખી છાંદગીમર પિંછાળી હતો તે જ માણસ-પંડિત ચિંતામણિ પેસી છુટી બારીમાંથી તેની સામે તાડીને કોઈ રજાં દર્શાવે. તે પાછળના વરંદા પર ચડી બારીમાં આંખો હતો. અરુણદેવના પાછી હો તે પહેલાં તેણે ૬૬ આજ્ઞાવાણી આપી હતી: “અરુણદેવના! ઉમાનાથ ક્યાં છે ?”

“ઉમાનાથ !” અરુણદેવના બોલતાં અવકાશી. “મને ખબર નથી. અહીં નથી.”

“અહીં નથી ?” પંડિતે તીવરસ્વરથી કહ્યું: અને અરુણદેવનાએ પ્રવલ કંઈ છતાં તેજ આંખના અગ્નિ સામે તે કોઈ દારી નહિ: “તારે ક્યાં છે ? તે શું નિશ્ચય કર્યો છે: બોલ ?”

“હું તને પિંછાળું છું !” અરુણદેવનાએ કહ્યું.

“અને મને પણ તારા પ્રત્યે કોઈએ પિંછાળ નથી.” પંડિતે નવનપાળ વાંચ્યો: “પણ સંભળ. કો: જગીનદાર મૃત્યુ પામ્યો છે. અને તેથી નવનપાળ હવે જગીનદાર મરે. તારે કોની મેંથી રાખી જાણું હોય તો જાણી જા. હું તારાં કંઈક છુપાવીશ.”

“તું મદલ કંઈક છુપાવે એ કરતાં એ કંઈકને પવિત્ર મણી પૂજે એવો નિર્મલ શ્રેય મને મળી ગયો છે: એ શ્રેય મને તારો મદારી અપમાન એ શ્રેયના રખડાંથી મળી જશે. મદારે હવે ઊભી દરહાર નથી.” અરુણદેવનાએ મદારી-દિશાથી કહ્યું

પંડિતનું મોં પિંટું પડી ગયું. તે તરત નીચે ઉતરી ગયો. પણ જતાં જતાં બેઠી ગયો: “તારી હાથાઈ તને શખથી દૂર ખેંચી જાય છે !”

“દરે. મને તેમ થાય.” અરુણદેવનાએ બેરહારીથી કહ્યું. અને તે પણ ઉમાનાથને શોધવા ખાતે ખાતે છોડી મઠ. :

અંદરના ખંડમાં ધકડેલા પડી ઉમાનાથ બંધાર ગયો. પણ તેને સર્વજન વિશ્વાસપાત્રની મધ્ય આવવા સામી. તેને સાચું કે પોતાના મિત્ર પડિત સામે હેય મરણનાર પ્રતિપક્ષીના પંજામાં પોતે સપાટ ગયો છે. તેણે કોઈ ઉપાય નાહી છૂટવાનો નિશ્ચય કર્યો. પાછળી જારીને પડ્યો. માર્યો તો તે જુલ્મી ચણ. પાછળ ચડેા દતો તે તેમાં ચણને એક ડેરી રાજમાર્ગ પર ચાલી જતી હતી. તે એકદમ નીચે કુદેા તે ને પાછો રાજમાર્ગ પર ચણ પાછો દરબારમઠમાં પહોંચી ગયો. ત્યાં તેને ખજાર પડી કે જમીનદાર ખોલ દના લે મરણ પામ્યા છે અને પડિત દરબારમઠ છોડી નીકળી ચૂક્યા છે. તેણે પંડિતની શોધ શક્તિના ઘસ મળ્યા સુધી ચલાવી. કોઈ પતો સાચ્યો નહિ. ઉતારે ગયો તો ત્યાં નરસિંહ પડે નહિ. ઉમાનાથે એકસો ત્રણસી ચારે તરફ હરી શોધ કરવા લાગ્યો. તમસા નડીના પૂર પર ચણ, પોતાના માથ પર જલો રસો પડે દૂર સુધી જોઈ ગાગ્યો. પણ નરસિંહ કે પંડિત કોઈ મળ્યું નહિ. જલે પાછી ઉનાચ તરફ પાછો વળ્યો. તે પસાર થતો હતો નેટમામાં. એક અંધારી જગ્યાએ-જમીનમાંથી નીકળ્યો. હોય તેવા-એક માણસે તેના ખભા પર દાઘ મૂક્યો. ઉમાનાથે ભડકીને પાછળ જોયું. પુરુષના ચેપમાં અરુણેના પોતે જ ઉભી હતી.

“ તમારું નામ પંડિત ઉમાનાથ ? ” તેણે પૂછ્યું.

પંડિત ભડકે: “ હા ! ”

તેણે પોતાના નાકપર આંગળી મૂકી તેને ચૂપ રહેવાં કહ્યું અને પોતાના પાછળ આવવા નિશાની કરી.

અરુણેના આગળ તે ઉમાનાથ પાછળ એમ તેઓ આગળ વધ્યાં. એક અંધારા માર્ગે ચણ તેઓ કોઈ જગ્યાથી જગ્યા પર પહોંચ્યાં. ઉમાનાથે આલપાલ દષ્ટિ કરી. જગ્યા તરફ એકાંત નિર્ગત અને ભયંકર હતી. તે જ-ને એક જગ્યાએ અરેલીને સાંન ઉભાં.

ઘોડીવારમાં ત્યાં માણસો આવવા લાગ્યાં. પહેલો એક શુભાન ગાગ્યો. પડી બીજા લે ચાર આવ્યા. તેના પાછળ પણ ટેલવાક માણસો આવતાં દેખાવાં. ઘોડીવારમાં તો ત્યાં શેઠની પ્રગટી તે એક ન્દાની સરખી સમા જરાઈ ગઈ. ઉમાનાથે જાણી, અવિધાસથી ચારે

તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી તે પુછ વાંચે. પોતે સ્વચ્છાનનું ઉમેા દત્તો અને તાજી બેળેથી ચિરામિના બસના ક્ષય દરજ્જા જાણતા હતા !

અરુણેશખાએ તેને ફરી સાંઠ રહેવા સૂચના કરી. ધડકતે હાથે તે-જાનો ઉમેા રહ્યો. ધોડીવારમાં એક પ્રૌઢ માણસે પ્રવેશ કર્યો. તે પાછળ પાછળ અસહાય દોમ તેવા એ ચાર શુરાનો આગળ દેખાયા. ઉમાનાયે પેલાની આંગળી કરી બેઠ. તેને ખાલી થઈ કે પોતે ઉપનું નથી અને જૂએ છે તે સમ્મન નથી. તેના સાથે ઉમેા પ્રવેશ કરનાર પ્રૌઢ માણસ ઉમેા હતોડ પંડિત ચિંતામણિ !

“ આ મના મેણુ છે ? મું કરે છે ? ” તેણે બધામાં શંકામાં અરુણેશખાને પૂછ્યું.

“ હમણાં જ તું જોયો. ”

સમા મોઢવાલી શામી પંડિત પ્રધુષ સ્થાને વિરાજ્યો હતો. ધોડીવારમાં બંને સાંતિ થઈ મર્ડ પંડિતે ઉમા થઈને મોઢવાનું કરુ કર્યું હતું : “ ભાઈમિ ! આપણી વિદ્યાના પ્રચાર માટે આપણે એક વર્ષથી પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આજે તેનાં કળ સ્પષ્ટ દેખાઈ છે.

આરી સાથે આવેલા આ ચાર શુરાનો તરુ જૂએ. તેઓ ‘ દિપોદીપ્ત ’ ના અગ્નિવાલી મનવા આગ્યા છે. આ અગ્નિવાસની સર-આતમાં મેટુંક જેને સાધારણ સોમે ‘ નીતિ ’ કહે છે તેનાથી વિરુદ્ધ આવે છે. પરંતુ, જેમ ખસ ‘ સામન્તીસર ’ને મન તેની વિદ્યાની શોધ માટે દેવાતા કરેક લોભ પવિત્ર છે તેમ આ વિદ્યાનાં ખર્ચ મૂળ-તર્યો શોધવા માટે નૈતિક બંધનો તુરે તે, અનિવાર્ય દોષ, નિર્દોષ છે ! ”

“ હું ? આ મેણુ બોલે છે ? પંડિત ?... ” ઉમાનાય મૂન્યો. પણ અરુણેશખાએ તેનો તાવ ઘાળ્યો.

“ મું પોતે આજે જે વિચાર મેળ્યો છે— ” તેણે તર્કથી ચારે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી તેની આંખમાંથી આગળ અંગારા ઝરતા હતા. જ્યાં દૃષ્ટિ કરે ત્યાં જે કાંઈ દોષ તેને પેલા તરફ આપ્યો એવી વિધુત્ તેમાંથી પ્રગટી રહી હતી. ઉમાનાય બેઠાતો દોમ તેમ તેનો પણ પણ આગળ ઉપાસવા મંડ્યો— “ તે પણ આપણી વિદ્યાની પ્રમતિ માટે એકાદ લોભ થઈને. ” પંડિતનું ભાવજી આજે આનું. ત્યાં તે

જેમ આઠમાંથી વિજયી પો તેમ અરુણદેખા ફૂંલો-સાજાની મધ્યમાં ઉભી રહી. આખી સભા થકીમર થઈ ગઈ.

“આજે તેં જે વિજય મેળવ્યો છે તે એક સૌની પરિજતની બોલે છે એ તને ખબર છે નાં ?” અરુણદેખાએ જોડાથી રોગથી કહ્યું.

પરિતે અરુણદેખા તરફ એકી રહે ચોટીવાર જોવા કહ્યું. તેની આંખ બંધારે ને વંધારે તેજસ્વી થવા લાગી. તે દંડાથી બોલ્યોઃ “હા, સાધારણ એ ! કિખોડીકમના અભ્યાસ માટે, એ વિદ્યાર્થી જગ લખવા માટે, મ્હેં તને પહેલાં આજ્ઞા દતી. એ વિદ્યાની પ્રગતિ માટે તારો જોમ આશરક દતો. પરંતુ સાર પડી તને કુખી કરવા, તને તારી સિધતિ કરતાં વધારે સમૃદ્ધિમાન જન્મા પર બેસાડવા મ્હેં પ્રયત્ન નથી કર્યો !”

અરુણદેખા, પરિતને ઊઠી, સભા તરફ વળી “માહિયા ! હું મહા જાણનાર રાણી પાસે દાસીરૂપે આવી હતી. પરિત એ વખતે ત્યાં જન્મેલિયત હતીકે આવડો. તેણે મને આ ત્વચારી વિદ્યાના પ્રતાપે આજ્ઞાઈઃ મારી પવિત્રતાનો જોમ સીધોઃ તેનાથી થયેલું મ્હારું સંતાન તેણે પાત્રી લીધું અને પડી મને જાણનારના પુત્ર નમનચાલ સાથે પરણાવી દેવાની પણ પેરણી કરી. નમનચાલ હો મને માટે છે અને હું તેને પરણું. પણ આજે મને મારો પુત્ર પાછો મળ્યો છે.” તે અત્યંત જોડાથી, પરિત તરફ પાછી ફરીઃ “પરિત મિંતામણિ !” તેના અવાજના પડપાથી આખો નિર્જન પ્રેરક માછ ઉઠ્યોઃ “મને તારી વિદ્યાની માદિતી નથી. પણ હું તને પ્રુથ્વી આદિપત્ર કરું છું. ને, પેલા જગ નીમે ઉપાનામ કર્યો છે. હું નિરવધિ રેમણી હોને ચાહું છું અને તારી જમી આજર્થક રાક્ષિ સામે ઉભી રહું છું. માલ, તેવાર થઈ જા.”

એક પડોમાં પરિતની આંખ અધિના જેવા તીવ્ર તેજસ્વી છવાઈ ગઈ. તેમાંથી તણુઆ ખરવા સામ્યા. પેલા જે ચાર ગુવણો આખ્યા હતા, તે તે પરિતના તરફ બેંચાતા થયા ! સભા સ્તબ્ધ જની ગઈ. પરિત પેલા રજ, જ્યાં ઉપાનામ ઉભો હતો તેના, સામે જોઈ રહ્યો હતો !

બીજા એક પડમાં ઉપાનામ, અસદામ જનીને, પરિત તરફ

બેસતો આવતો હતો. તેના મોંપરથી નર હડી મધુ' હતું તેની આંખ ખુલી અને ચૂંચ હતી. તે પહિના તરફ અનિચ્છાએ આગળ વધતો હતો.

હવે અરજુમેખા આગળ વધી. માતાના નિરવધિ પ્રેમથી તેણે ઉમાનાથનો હાથ સાથે. સુમારનોના આશ્વર્ વચ્ચે તે પણ સારે જ મસકાવા લાગી. પણ થોડે દૂર વસાહતને તેણે એક વખત ઉમાનાથનું માથું અત્યંત ખારથી પોતાની છતી સાથે દબાવ્યું. વધોના વધો સુધી સંધરી રાખેલા વાતસલ્યના પ્રમાણે તેની પ્રવૃત્તિ છાતીમાંથી દૂધ કળવા માંડ્યું. તેણે નિરવધિ પ્રેમથી ઉમાનાથને શરી શરી પોતાના તરફ બેંચ્યો. તેના ગળ પર એક મધુર સુગંધ ભીંપું ને કલ્પ શરી ન્યય તેના શરી પોણી. "બેટા! ઉમાનાથ! હું તારી મા છું. હું તારો પુત્ર છું. હું તને નિરવધિ પ્રેમથી ચાહું છું."

આ સુખને પ્રાપ્ત કરે ન આવ્યો. પણ ઉમાનાથની આંખમાંથી અનાથતાની આંસુ ખરવાં લાગ્યાં.

અને તે જ વખતે પહિના મોં પર શિશુ જેવાવા લાગી. તેનું તેજ જાંઘ પાતું લાગ્યું. અમિ જેવી તીવ્રતા આવી ગઈ. અરજુમેખા ને ઉમાનાથ—મા અને દીકરો, એક જીવને એકીને ચામ્પ આપતાં હતાં. તેઓ જ્યારે તેનાથી થોડે દૂર રજાં સારે તેણે અસહાય બનીને ચૂંચ આકાશમાં દીધ ઉઠ્યો ક્યો. અવાનક એક ધનકારો થયો અને પહિતનું શરીર ભેતથી નીચે જઈ પાડ્યું.

ધૂમકેતુ

કલાનો આર્તસ્વર

સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્થાસના સ્વરશ્વનિ ઘડી રહ્યા છે તે વખતે કલાનો આર્તસ્વર મેઘકને અસચિત્ત લાગતો. છતાં સાહિત્યકલાનો સમુદાય આકાશ જનો સત્ય ન જોઈ રહે તો તેમના સર્વ પ્રયત્નોનું મંદાણ અચાનક ઘુટી પડે ન.

કલાનો ચોપડીમાં વચાડી રહેલા કલાવિવેચો કલાની અમર કૃતિઓની રાદ જોઈ રહ્યા છે. પણ તેઓ કલાને કોયે મંદિરે પધરાવશે તેની તો મેઘને વિંતા ન થઈ નથી.

ના. એકલુંજ નહિ. તેઓ કલાનો કોયે કોયે અવતાર લેશે. જોવા તેવાર છે તેની પણ તેમની પાસે વ્યાખ્યા નથી. તેઓ ઘડીક રહેલની કલાની વાત કરે છે. મેઘને પોંડસતું નામ જડાયું છે. મેઘ આકાશ એ-તેઓની જાણિત કૃતિઓ વાદ કરે છે. ડેટાક વગી દમણું દમણું અજાણના કલાની વિવિધ સીમામાં રસ લેતા રેખામ છે. દેશ-પરેશના કલાકારોની પ્રસિદ્ધિ અને કલાકૃતિઓ પરથી તેઓ પોતાના દેશની કલાકૃતિના અદર્શન પર આંસુના વર્ષોવ કરે છે. મુજબતાના મેઘ મસ્તાખાંડના રખાખાંડના મિલકારોને જાતજાતનો ઉદ્દેશ્ય લઈ, કાન્ધમવ વિજયોથી મેણું મારી તેમની પાસેથી અમર કૃતિઓ કલાવવા સમગ્ર જાનો કરતા લાગે છે. કલાના દિતિવિંતમે-કલાના પ્રેમીઓ કલા માટે શી રીતે વિચારે કરે છે ?

જાગ્યાની કલા સિદ્ધ કલાની પંડિતમાં મહાવા સાગી તે પહેલાં શી અવનીદ્રાપ ઠાકુર, દેવેલ સાદેશ અને મજિની નિવેદિનાએ ને સુમિશોધન કર્યું તેવું મુજબતામાં મેણું કરે છે ! જોગર વગીસ વર્ષ સુધી તેમણે પોતાના દેશના નિદાન અને પ્રતિજિત માણસોની રીઝાઓના દુમલા જાળીને, -અરે વિરહાદેય પણ મહીને-વૈર્ધ અને અકિતમાવથી એ કાર્ય કર્યું અને અતે દેશનો પ્રતિદાસ, જીવિત્વમાવ,

પરંપરાગત કલ્પના સુદૃઢ અજ્ઞાન તથા પુરાણ સાધનોના સંયમ કરી શક્યા ત્યારેજ તેમના દ્વાય થયે. અને એને જ પરિણામે આજે સમગ્ર અલ્પસમજથી સૌ જાગૃતી કલાની વાદવાદ કરી રહ્યા છે.

યુગવાતના કલાવિવેચકોમાંથી કેટલાએ હિન્દુસ્તાનના કલાવૈભવનો પરિચય કર્યો છે. તેમના સંસ્કારના કેદર ને તેમની કોશિષ તે જ છુટા થીક અને ઝોચિય સ્વરૂપમાં હોય છે. અને હસ્તપ્રભુ મેદુર રૂપમાં નવાં મલતો થયાં કરે છે એ જોઈને તેમની આંખો ખાલ પામતી નથી! તેમને મુંદર વિમલગાની પરીક્ષા હોય એ જાણ માનશે! શું એ મલતોમાં તેમને આર્ષકલાની જપરામણી કરવી છે? સાદેખના કપાળમાં તિલક રોએ કે ખામ્બે લગાડે ચંદ્રો રોએ તો જ પહેલો ધાટનાં મકાનમાં આર્ષકલા જળી શકે.

કલાકૃતિ મલતો ઉભા કરવા માટે કલાય દમ્બની મોટી યુગ્મલ જોઈએ. પણ એ માટે ઉદ્બોધન કરવામાં તેમની નનર ડેમ માલતી નથી! દબ્બવનો, અધિકારીઓ અને સંસ્થાઓના કુખીઓ અજાણ તેઓ કલામય મલતો વિશે ડેમ થકે રહે છે? વાસ્તુશુવનના રૂપે કલામય થાય તો જ સર્વ આમિત કલાઓના સમુદાય માર્ગ મોકલે થાય.

આપણા છુટા કલાવિવેચકોના જ વિવક્ષનમાં કેટલી કુરપતા અને કલાવિહીનતા આવી રહી છે! તેમના પોતાના જ છવનમાં તેઓ કલા માટે થોડો સહાયક રાખતા હોય તો મુંદર પ્રવાની સર-આત થાય. પણ આપણા એ સંસ્કારી અને સુચિકિત શક્તા વિદ્વાનો અને કુવોનોની કમિ જોતાં કલાને સ્થાન ક્યાં એ પ્રશ્ન અતુતર જ રહી જશે.

તેમના મિત્રસમહોમાં પુરાણનાં પાંચકાડો અને ચોપાનીઓની કાપડીઓ મોટા માત્ર પામે છે. તેમની ભીંત ઉપર કંઈ કુતુહલભર્યા કેલેકેશ અને જાપાની કે બીજા વિવિધરૂપી દેવોન્મલિત રૂઝામણો અને ખંડના ચલુધારમાં ટેમવક્રોચથી ખોટી જાનજ અને ફર્નિચરમાં અનેક પ્રકારની કુમંગલિ અને વિચિત્ર મિત્રો આપણે જોઈએ છીએ. એકે બીજા એમના સંમદમાં એવી જાગ્યેજ મળશે કે જે હિન્દુસ્તાનની કસીયરોના નમુનો હોય, કેમક પ્રમાણિક હાથે થયેલી ખંતભરી કૃતિ હોય. અરે! તેમના પાણી પીવાના પ્યાલા કે ચંદુ ઉપર જય જાગ્યેજ

દિંદુસાનનો હયોરો પડ્યો. હશે. મશિનમાં દબાયેલાં મૅન્યુશિનમનું વાસણો કે કાચ હરીમયના ટંગરર ટિનપૌંડી! દિંદુસાનમાં લેહરી સાવનાર અને કલા હારીમરીનો નાચ કરનાર ડોલુ છે એમ અને ડોલુ પુરે તો હું આનાં છવન આગનાર તરફ જ આંગળી કરું.

મૂંડાની ધામાબજમાં આપણે આપણી સંસ્કૃતિ, ઊંડાણ અને ક્ષમતા રહસ્ય સુધ્યા એ અબ્બાસ આપણે છવનમાં પાપારૂપે કરેલાં નેહતો દતો તેને ખદો આપણે એતું જ કંઈ બીજું હર્ષ કે નેના પરિશ્રમે ખુદ આપણે જ આપણી પરિસ્થિતિમાં ભળી ન શકીએ એવાં પ્રાણીઓ જની રજાં. અને આપણા નવા યુગ્યોને યરણે ધરાધીન, સ્વયંદેહિવિહીન, ચેતનાવિહીન તેમના આદેશની રાહ નેલાં ઉમા. આપણે જાતે કસનો યોગ્ય વિદ્યાપ કરવા અસમર્થ, જન્યા-સરકાર ધાર્યોને કરી આપણી હારીમરી ખતાવે, સરકાર મ્યુઝીઅમે. કરી આપણી હારીમરીને ઉદાર કરે તો જ યાપ એની સિથિતિ આપી અને તેમાં પણ આપણી હસા તેના સ્વસ્થાનથી બ્રહ્મ થઈ છે. એ પ્રાર્થનો અને મ્યુઝીઅમે આ દેવના યાનપને કંઈ પંજુ સહાયક થવા નથી. વડોદરાનો મિત્રસંઘ અને મુંબાઇનું મ્યુઝીઅમ નેહને ડોલુ હરેશે કે કસનો પ્રચાર કરનારાં કેન્દ્ર આ જ દોલ હશે ! આ પ્રાર્થનો અને મ્યુઝીઅમેને સહન દેવના અમેને ભાવ પચાસ જ માથુસેને પણ ખરી હસ રાહિ પ્રાપ્ત થઈ એવું દોલ સાબીત કરી શકશે ?

આપણા અધિકારીઓ, સંરહારી નેતાઓ, કલાવિચારકો, અને ખુદ સિવિલ ઇન્ડનેરેસી આપણાં હારીમરી અને કલાકારો કેટલા દુર પડી ગયા છે એ નેજો નેહ કે સમજ થકે છે તેને ઉપરની વાતનું સહ એકદમ શમનથી. આજ કલાકાર કે હારીમર સમાજના સાગરમાં શોધો જડતો નથી. નવી જાગા અને નવી છવનપદ્ધતિએ તેના અરિષ્ઠાર કોઈ છે અને તેના યોગ્ય પ્રતિનિધિરૂપે માંજાર વેચનારાં, લેનો કરનારાં, જુને યુગ્યો સામાન વેચનારાં મુંબાઈના અને બીજાં શહેરમાં નજરે પડે છે. તપાસો તપાસો, દેશની ક્ષમતા રચાવ ક્યાં છે ! કસની મુંદર દુનિયા મારે જુનો નાચનાશ વિદ્યાને કું કરે છે ! તેઓ અને તેની દલગા મિત્રોઓએને યોગ્ય આપે છે. સારી દુનિ મારે એ દહાય વધુ ખરચણાં મારવાની જની જાણ છે અને કલાકાર

તે હારીમરના હોય કદાચે બે. તેમણે જે દેશેને આજ્ઞા માન્યાં હોય ત્યાં કથાનું મૂલ્ય શી રીતે અંકાય છે તેનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો. પડે. અમરકૃતિની અંખનામાં કુલત્યા કથાઓવિદો દેશના શીમાનેને પણ પુછી રહે. બાર મહીને મામ સો ફીચીઓ પણ એક સારી ચીજ માટે તેઓ ખર્ચવા તૈયાર છે ખરા ! અમદાવાદ અને મુંબાઈના કુબેરોની મહેલાઓ જુઓ, તેમનાં દીવાનખાનાં જુઓ અને તેમના સમજણના અરપમ જુઓ તો 'હયાની અમરકૃતિઓ' જન્મતાં પહેલાં મરી જાયો એમ ન તમે કમ્પચીશો.

'જ્યાં જોરસે જાગ્યો' તો એકદર પચર'થી બીંધાવાને સંભ-
ળાવતાં રોક તમે કહી ન્દેશો છો ! ઘડીપડીના રાગો વગાડતી અરધાઈ
અને મુંદર તાલ આપતી નોખનની વાત કેને કરશો ! પચાસ કે રો
ફીચીઆના કારકુનોનું એ કામ છે ! જેમ કે કરકરી માટનાં અને
છેવટે નાકકના પાસા જેવા જંબજા અને પંદો તમે અમદાવાદ અને
દેશી રાજ્યોમા ન્દેશાં નથી ! અને દમ્પ કુલ્ચી કે કલા ક્યારે અવ-
તરશે ! અમદાવાદની અડગ કસારખુદિશ મશાગિ અને મહુસોમાંથી
સેલ પણ જોય કે અતુરમ્પ ન લઇ રહેવી પ્રળને 'હયાની
અમરકૃતિ' કેવી સોમ એ વિચાર્યું પણ કેટલું દુરોસ છે ! 'અમર
કૃતિઓ' તો કાળ નાશી કરે છે. એ ચાર માસિશો કે દુરમટે જેમ
અખનારા ન કહી રહે. એ કલાઓવિદોખાને કોઈપણ ચિત્રકાર કે
હારીમરના ધરમાં ફૂલ ખાતી સારી કૃતિઓ પણ ન્દેવાનીકરું છે !

તમારા ચિત્રકારોને, તમારા હારીમરોને, તમે મારવાટી જુદિથી
નિમાવશો અને તેમની પાસેથી કલા શેઠી સેવાની વાંચીના રાખશો.
એ કહ રીતે સિદ્ધ થશે ! જ્યાં અંતરનાં અરણ્ય પહેવડાવવાં છે ત્યાં
અંતર નીચોવવાં પડશે. મદાન રચિકનનું વામ્ય છે : 'કલા પામવા
હૃદય આપણું પડે, કલા સરજવા છવન સમર્પણું પડે.'

રવિશંકર મદરશંકર રાવળ

જાગીને જોયું

જાગીને જોયું, મહેં તો જાગીને જોયું,
નિદ્રાના પાશમાંની જાગીને જોયું;
જોયું જોયું રે! મહેં તો જાગીને જોયું.

પૂર્ણ પરમ પ્રેમનું જો ધામ મહેં તો જોયું,
આયે છે આયે, તોય પાસ મહારી દીકું;
જાગીને જોયું, મહેં તો જાગીને જોયું.

જગદગતી જ્યોતિ સમું મુખડુયે જોયું,
ઘેરા અધારમાંયે તેજ મહેં તો દીકું;
જાગીને જોયું, મહેં તો જાગીને જોયું.

ઉઠાં ઉઠાં રે! મહારા ઉશનાં અધારાં,
તેજના પ્રકાશમાં જૂંસાતાં મહેં દીકાં;
જાગીને જોયું, મહેં તો જાગીને જોયું.

ઉન્દી ઉન્દી રે! મહારા હેવાની જવાલા,
રસની જો રેલમાં હેલાવી હો બહાલાં!
જાગીને જોયું, મહેં તો જાગીને જોયું.

શોધી શોધીને જગ આજુ મહેં શોધ્યું,
સંતિનું ધામ આજુ ક્યાંય મહેં ન દીકું;
જોયું જોયું રે! મહેં તો જાગીને જોયું.

જયોત્સ્ના સુકલ

સટીક તંત્રીપુરાણ

અહો ! ક્યાં તંત્ર ને તંત્રી ? ક્યાં હું હીન સ્વશેષ ?
સૂર્ય ક્યાં ? આગિયો ક્યાં ગા ? વિધવા સો વિધેશક !

[અહારા ! અહેહો ! ક્યાં અગાધ તંત્રીનું તંત્ર અને ક્યાં
શોભન ટોરે ગરીબ સેવકની અદ્ય મતિ ! ક્યાં સૂર્યનો મહાપ્રકાર ?
અને ક્યાં મમ મદદ આગિયાની લપ્તમક ? વ્યાસજીએ કે વાલ્મીકિજીએ
આ કાવ્ય દાણે લીધું હોત તો ચીતા કે રાખાવળની માફી વધે થાત,
ને ટોરે હું, આત્મની અપરબી સચરે મુજ સક્તિમણિનું પ્રદર્શન
ખુશ્તુ મૂકું છું તો સો વિધવા નીમકીર વિધેશક ! માફ પોતાનું અને
મારા કિતાનું હું સંસ્થાપ કરો.]

સ્વવિવશી તંત્રીપુરાણે

મંત્રવિદ્યાચરણ ખંડ

પરિપૂર્ણ

卐

ઋગૂ, અથર્વ, યજુર, સામેઃ ચાર વેદ સનાતન,
વેદિયા તંત્રનોથે છે વેદ નૂતન પંચમ.

[અખિલ આર્ષોર્થ જેનાથી અણબધ નથી એવા ચાર
વેદ-કાંડ ને અથર્વ; યજુર ને સામ-આ મહાન્વા એ ચારે વેદ તો
સરજનમૂળા ટોરે નિવનવા છે. પણ એક પાશવો વેદ પણ નથી
એમ નથી. તંત્રીપદાના વેદમહી જેની ભક્તિ અનન્ધ, એટલે કે ન
અનન્ધ છે, એ સૌ વેદિયાનો સમાવેશ આ નવા લેખજ પંચમા તંત્ર-
વેદનાં હોવાનું ક્યાંક કહ્યું પણ છે.]

કયા પુરાણની એક ટીકા સાથે રમ્મ કહે,
અને એ કાર્યની પૂર્વે લગુ માહાત્મ્ય વર્ણનું:

[એવા મન્ય પુરાણની કયા હું ટીકા સાથે માંડું છું. કિન્તુ
શ્રુત્યે; એ મરદ કાર્ય ઉપકરણ પહેલાં સંક્ષિપ્તમાં મારે એનું માહાત્મ્ય
કરી મવા વગર ગામેજ નહિ.]

તંત્રીની આ કથાને કેા સ્વપ્રમાણે કદિ લયે,
સુદ્રણાલયને સ્થાપી સુદ્રક હોંશથી બને.

[બરે! રાત્રે કે દિવસે સ્વપ્રમાણે તેમ ઉપજીતી આ કથાને
ગમે એમ સારી જાણ તેણે એના નથીએ તેમ સુશ્રુતામયના સુદ્રાસુત
જનવાનું સૌમાન્ય જરૂરું હોય છે.]

વળી જામત કેા, શૂપ રહીને, મનમાં પડે,
પ્રકાશક બની એમે પુસ્તકે વેચશે સુધે.

[વળી જેમ આજે આમજ સ્વપ્રમાં મારે નહિ કયા લવનાર
એથો તેમ તેમ નર એથો હોય, કે ને જામત હોય, અને તેણે એની
મરજ શૂપ રહેલ રહેલાં મનમાં સારીય કયા સંભારી જવાની થાય
તેા એને પણ કહેના કંઈ રજની પ્રાપ્તિ થાય જ છે. એટલે કે
પુસ્તકોનો પ્રકાશ બની, સુકાચે તે અવરપ પણ દુકાચે વિરોધ, એ
સુમેથી રાહથો મેજવી, પોતાનું શુભસન સુખરી રાં છે.]

એક ખંડ બજે નિત્ય ઉપતંત્રી રહે બની,
ઉપતંત્રી ન થાયે તો જત્રી. મંત્રી નહી નહી.

[ને પુરપણાગી નર કે નાર નિત્ય પ્રમાણમાં આ તંત્રી-
પુરાણના આ પ્રથમ માહાત્મ્ય ખંડના શ્લોકસકનું કે પછી રહે એ
ખંડનું સટીક પાન કરી લે, એને તેમ પાનના ઉપતંત્રીની સાંભળી
જુરગી મજતાં વાર નથી લાગતી. પણ કહાંચે જાણ્ય જરા જ્યાં
ફેર-ચું જલે જનજીકેય જણેરે શું કવિખ્યરી?—ને આજ જનવા ન
થાયે તેા પછી જત્રજત્ર સવાળી રાં એવા મંત્રીની જગ્યા તેા
એને મારે હાજરાહજુર જ માનવી.]

અને બે ખંડ વચ્ચે જે પૂર્ણ તંત્રી બને જ એ,
આત્મપણી થતાં એક આત્મોદ્ધાર કરી શકે.

[ઉપરાંત જે રોજ બે ટંક જાણી જવાની નવરાત્ર મેળવી
શકે એમ દોષ એણે તો અવશ્ય ખાત્રિ રાખવી કે, જ્યારે એનામાં
મને તેટલી જોણી આવડત ને બાધી અકલ્પ દોષ, એણે ખાત્રિપૂર્વક
નિશ્ચય કરવો કે, કલ્પ કરીને પણ ક્યારેક તો એને સંપૂર્ણ તંત્રીપદ
મળવાનું જ છે. અને પછી તો જસ પેલાનાં જસમાં ફૂટે જવાથી
એનો આ જમતે, આત્મઉદ્ધાર થવો જ નેહજે.]

કલ્પિયે કો કથા ખડે પુણ્યવંત મહાનર,
સાહિત્યે પામતો એક ધન્ય સાક્ષરનું પદ.

[અને કાલ પુણ્યપદમને એવી ખતિ સુટે કે, સત્કારણમણી
પ્રેમ, આની કથા પણ કલ્પ બેસાડવી તો પછી એને, પેલાને સાક્ષર
મનાવવા મરિ, કોણને બાબાપુ કરવાની જરૂર જ રહી રહે !]

હૃદયી પૂર્ણિમા રાતે કથા નિત્ય જમાવવી,
સંકલ્પ જે કરે સુસ્ત; એ નહિ જન્મશે ફરી.

[ને—અને કોને એવી પૂત લાગી કે જસ દર ઉત્તમી પૂતમની
શકે આ કથા તો જમાવવી જ એવાનું તો પછી પૂછવું જ શું ! એવા
મૃત્યુ પછી એને આ ગાવાની સંસારની જન્મમરણજન્મજન્મમાંથી
સુઝિ મરે છે. અર્થાત્ એ સ્વર્ગમાં જાય કે નરકમાં—જ્યાં ચમરાજ
બસાડી જાય ત્યાં એનો સદાને મરિ વાસો થાય છે.]

સ્વચિંતથી તંત્રીપુત્રાણે
માહાત્મ્ય ખંડ
પરિપૂર્ણ

હિમાદ્રિની મહત્તેયે પુત્ર ચાર હવું વન,
વાંઘ ને સિંહના ચાર મળે લીપણુ બને ધન.

[હિમાદ્રિ કહેતાં હિમાલયની પરમ રાણે પુત્ર કાળમાં એક
ચાર વન હતું; જે અત્યારના કાળ વિશે પણ અમ્મર હતું છે. તેણ
ત્યાં લગી ચીરી રહતું નથી; એટલે એ કાળ બચતું નથી. અને
એમાં વૃક્ષવિટપાદિ તો નહિ પણ વાપસિંદાદિ અખર નસા
પાડે છે. એ તો જેના જેના કાન.]

એક ત્યાં વૃક્ષની નીચે ચોળી કે તપ આદરે,
સૂઈ શામે ધરી દૃષ્ટિ; અત્ર કે જલ ના મહે.

[કો રહે કયા પ્રકારે આ અત્યાર વનમાં એ પહેલ્યા દરી
એનું અનુમાન કાળી રહે એવો કાળ કવિ આજ લગી આપણા
જમતે જાળી રાખે નથી; પણ વાત એવલ કે આજ વનમાં એક
વૃક્ષના સડલ ઈંચક તમે કે ચોળી તપ તપી રહ્યા હતા. સૂઈના
તાપની નાચે કે એને ચિંતા જ ન હોય એમ એની સામે અમલક
આંખો સખી, ચારે પદાર ને ચોળીએ ધરી, અત્ર કે જમતે. સ્પર્શ
કર્તા વિના, એના ઉચ્ચથી તે ખસ લખી, ટગર ટગર એ
સ્વપ્નસેવામાયે ચોળી ભરતા.]

“ ઘડયો ના નર મેં આવો, ” બ્રહ્મ આણું વિચારતા,

“ પોષ્યો ના નર મેં આવો, ” વિષ્ણુ યેડું વિમાસતા.

[આવા અજાળ નરની રેવાને પણ હાથો થાય એમાં શું
આશ્ચર્ય ! જમતી એક એક જીજ્ઞાસેને ઘડવાની છે એવા ભાગ-
કુમાર પણ વિચારવખખમાં વરરા લાગ્યા કે એમણે નહિ ધાવે હોય
એવો તે આ કાણ છે ? જમતને ચેતનાર પ્રદ વિષ્ણુસેવાએ
પણ વિમાસણુદેશુઆ દૂમકી આવી કે આવા નરને તો પોતે એક
કેક પણ લાડુક પોળી નથી કરાતી.]

“ આવોને કેમ આવ્યો ના ? ” મહેશ મનમાં બળે,
જાન, છપન ને મૃત્યુ; એનાં શું અલિત છે !

[વણ બાણુ અધુરે હોય એમ એ વિષસંદારક મહેરા-
બાણીના અંતરે એ ચોટચોટાવા વળે છે બા પોતી પાસે ન
હોય ને પોતાપો ન હોય તોય એ જન્મ્યો છે ને છવે છે. પણ તો
પછી જે એને મળાદુંપ કેમ ન લીધી ? બહો ! કેવાં એનાં ન કળી
રાકાપ એવાં જન્મ, છવન અને મૃત્યુ ? ! એવાને તો મૌન નમસ્કાર
સિવાય અન્ય શું કરેલું કે કરવું ? વસ્તુતઃ કશુંજ નહિ.]

ઢોલધું આસન ન્યાં તેનું, ઇન્દ્રના પત્ર મૂલિયા,
સકલ અપ્પરાધુદ ધ્યાનજાગ્રિય હાંકિયાં.

[એ તેવો લેખાય પોતી તથ આદરે કે તેનું આસન ઢોલ-
વાનું જ એવા અસ્થિર ઇન્દ્રના પગમહી તો આવી મૂળરી વહેતે જ
એનાં રૂપા વર્ણન શાં કરવાં ? એટલે એણે તો હળાર હળાર
અપ્પરાધે મહેરા. એ કષ્ટમાં કે રમે ને એ પોતી લગભગ ને તપમંથ
લાગે તો પોતે પાછાટ થતા જમે. જુઓ તો ખરાઃ પોતાને એમો
જેવ કરેલાને છે એમનામાં પણ એટલો નવો સ્વાર્થ હોય છે !]

બહા ! એ પોતીયે કેવા ? પરજઘાથહી પર,
દ્રષ્ટિ ઉમથહી એને કસમીભૂત કર્યા સમર.

[પણ શી વાત કરી ! એ કુબ્જલી રૂપે એવા કુબ્જ કે
નેનકાપી ચોટે એવા વિષામિત્ર નહેતા. જરે પર દના. જેવી અપ્પરા-
દોતી ધણીપણી આપતી એમના દ્રષ્ટિવશમાં પડી કે એમના મોળા
નાહની અણિયાળી હાંડીમાંથી એક તુલીય બાંકું મેલવન પૂરી નીકળ્યું.
એમાંથી એ અગ્નિ વરસ્યો એવા ગુપ્ત પરીભ્રામાપ, પળના પાંચમા
આગમાં, એ ઘસારને રાખતા ઢળતા સ્વરૂપમાં દેરાવણ નવું પાડ્યું !
તેનું જાત નહિ એવું આ બહુ, ઢોલ વિસારી રાકવાને સમર્થ છે ?
ખરે ! એ તો છવ લગને જ જવાનું.]

સુણે ઇન્દ્ર અમાચાર, અંતરે અમિતાપણી,
દુષ્કૃપાયે રહે છાના ચાચાંતાં દીન માગણી.

[હંદને આ દેવાકાંડનું વર્ણન કોણ આવતા નેતા બેપિયાને આપ્યું કે પેટમાં ફાળ પંડી-એક રીતે કહીએ તો લાવ લાગી. દોડ દોડ કૃષ્ણ પાસે દોડ મૂકી, પડે પડી. એમણે ચામના કરી: "હે દુઃખિયાના બેલી ! તારો તો જગદ પુ. જોડવા અકરૂંતિયા લગોડિયાને માને એ આપ. નદિતર હું હંદાસનનો હંદ નદિ રું. " આટલું કહેતાં તો એમની આંખમાં આંસુના સાગર ઉભર્યા ! સાંકડ એ લેવાનો કે અટીપાટીની લકડીએપડી ખાનવમાખ તો શું જલ આજ દેવમાનને પણ ઊઠતી નથી. પુણ્યભાવર કહીએ તો આગ ઊંઘેલા વિના રહેતી નથી.]

તંત્રીરૂપે જુઓ અતે પ્રભુ પોતે પધારિયા,
" માગ વત્સ, " કહેતાં તો ખોટ પ્રત્નોત્તરો થયા.

[આ પ્રભાણે જો કૃષ્ણને યોગી સમજ પ્રગટ થતું પાડું. એ કાલે એમનું સ્વરૂપ દેવ, માનવી કે રાક્ષસ નદિ પણ તંત્રી સમાન હતું. એ કાયાકમળ ને એ હાંધિયાશુભં એ રજીરડિયાં ને એ વસ્ત્ર-માનવી અન્ય કેળાં હોણ શે ? વિરતે કરીને વળા પ્રથમ લાવનાં કસમળા ને બીજામાં અડિયોડખ: સીજમાં સંખાશુચક ને હેલામાં મુરખમ હત્યાકિંક શોભામાં અભિરુદ્ધિ કરી રજાં દતાં. પછી એક એ કૃષ્ણે યોગીને સંતોષીને નીચેનાં વેણુ હન્યાવી: " માગ, માગ, માગે તે આણું. " આવા રૂપમાં પણ આવો વાણીકાર્યાર સવળ થતાં યોગી તથોળળના પ્રતાપપ્રભાને પાળી ગયા કે એલો ! આતો પ્રભુથી પડે પમાર્થ ને શું ! ! એકલે પોતાના વપતું કારણ જલ્લાવવા મેં પુણું કહ્યું: હોઃ દુઃકાન્ધાદ કુભ દસાવી. આમ નિજઆત્મા એમની અને પરમાત્મા પ્રભુની વચ્ચે નીચે મુજબ અનન્ય પ્રજર્જર થયા.]

સ્વસ્તિસી તંત્રીપુરાણે

પૂર્વપુર્ણાંત ખંડ

પરિપૂર્ણ

અંકની સ્વાર્થો જાળણે ચેન ના પડતું કશું,
તંત્રાં મારે થયું છે તો કહો મોવિન્દ ! શું કહે ?

[હે મોવિન્દ ! સમગ્રપર જમતુલી સૌ સ્વાર્થો જાળણમાં
ખને કરી રસ ન પડતો હોય એ સ્વાભાવિક છે. ખને લાગે છે ?
પ્રકૃત પછી તને ખમવા અર્થે નિઃસ્વાર્થ સેવા કરવાનો એક અનન્ય
માર્ગ તે તંત્રી થયું એ જ છે. તો મારે એ થયું છે. એ મારે મારે
શું શું કર્યું થયે ?]

વત્સ ! ધીરે જવા આ તું, સહુના શ્રામમાં ન એ,
અનોખાં લે કરે પુણ્ય થકે તે તંત્રીઆસને.

[વત્સ ! જીવનમાં આ કરે તંત્રીપદું સૌના શ્રામમાં સ્વાર્થો
હોય ! એ તો નેમણે અનોખાં અર્થોત્ અર્થે પુણ્ય કિંવા તપ કર્યું
હોય એમને જ એ લાગે છે. અન્યનાં એ મળે ન મળે.]

કહે તો પુણ્ય આલે હું સહજ અહ્યોજન,
સહુકુંભ લહે આવે; સ્વામસમ, હેજનાઈન !
અને એ હું થયો એથી તંત્રીને કંઈ લાયક,
ધર્મ તંત્રીતણા શા છે ? વહુંવો નિયંત્રાયક !

[અરે ! તો તો પુણ્ય કરવાની કિંચિ ના પાડી ! ત્યો ને પૂર્વ
દગ્ધર સહુકુંભ મને એક કંઈ મારે ત્યાં જામી જાય જનાઈન
અર્થમાં એા કુંથુ ! તમે પવ્ય મને પમારજો. અને પારી લાગે કે
આટલું થયું એટલે પછી તંત્રી થવાની મારામા મહેજ લાગતી
આવી તો ગણાય તો પછી તંત્રી થયું એ મેતું કામ છે; એતું કામ
શું શું છે; એ કરવા ખને વિહિત કરવામાં લખને શો વધો હોય ?
એતું પમાર્થ વર્ધન તમે કાં ન કરો ?]

અહા, સુત્રિય ને વૈશ્ય, આખર શૂદ્ર આવતા,
આઈના ચાર એ વર્ણ મને લે મનજાવતા
શિલ્પજીવને શીરે એવું સ્પષ્ટ કહ્યું જ છે,
તથાપિ અદ્ય પુણ્યના ઉદ્ભવે વેદવાક્યને.

[આ સહજ આર્થોર્થમાં, મુજને મનમંગતા, મુખ્યેત્તે માર જ
વર્ણ દલા-દેવા બેઠાએ આજીવનો, સુખિયનો, વૈરપનો અને હેવડ,
એ કહેવાય તે, શૂદ્રને સર્વેનું નિર્મિત કાર્યજર નખન કાસતાં શાન-
સિદ્ધિ સેવું, એટલે કે તંત્રી થાતું એ તો અહા કહેતાં અદમ્ય
આજીવનો જ ધર્મ વડે તથાપિ આજ સુદિના એવા પામર મનુષ્યો,
ધર્મનો વિચાર સાચા વિના, પોતે સુખિય હોય કે વૈરપ, વૈરપ હોય
કે શૂદ્ર, શૂદ્ર હોય કે સુખિય પણ ચરણમુજ્જમ તંત્રીપદું લઇ શીયા
વિના રહેતા નથી. પણ સાચીય રીતે નિદામતાં આ એક અદમ્ય
પાપ જ છે ના ? એની શિક્ષા એમને આ દેહમાં નહિ તો પર-
લોકમાં તો થવાની જ.]

કેશવ ! તારીને સર્વ દિલ આ બાબતું બંદુ,
તોયે જાણજી હું, તેજ શાને આશ લ્યજી હવે ?

[અહો ! દેવના દેવ કે ચિત્રરામી ! અપર્મા જ આ અદ્વ-
ધતિદાસ તારી માફ ઉર મડોળયે છે. પણ મારે ખરે તો તિતાં-
તથિયા જનોજી હોય, તંત્રી થાનો એ મારા જન્મસિદ્ધ હક મળાય
એ કયે મને જતો કરાય ?]

ધન્ય હો, ધન્ય હો વત્સ ! આદીન તુજ વેચકું,
ઉત્કંઠા ઉરની હડી તો લે તારી પૂરી કરે.

[આ મારા દિખ્ય ! તને ધન્ય જ છે. કરજી મને શીત કરી
કે એવાં વેજ તો રજૂ થી છે અને એ નિમિત્તે હું વચામતિ કતાર
હવે હું. તો લેઃ કાન પર.]

કૃપા મોટી થય, કૃપ્ય ! આનંદ દિલ માથ ન,
સાદ અંગે પ્રજ્ઞાતું હું, પરમાનન્દ ! માથવ !
અને તોયે હૃથીકેશ ! તંત્ર મોજે અલાનવાં,
કાહું કેવું કહો પત્ર અચિત્ર વા અચિત્ર વા ?

[હે પ્રજ્ઞા ! આપે મારાપર એટલી જાણી દવાદણિ કરી નાંખી
છે કે મારા દિલમાં, મને થતો આનંદ, મરણપાની જગ્યા નથી.

અને એ જ અંધુડ આનંદના અધિક અભેદમાં. મહિસાવી માતેલ માફક, મારા આંદે અંધની શક્તિ હજીજી જતાં હું તમારા પગમાં આજીવી પડું છું. પણ જ્યાં આનંદ નહીં ઉતરે છે અને વાતાવરણનું મને શાનજ્ઞાન થવા પામે છે ત્યારે મને તમને પ્રભ પૂજવાની મમ પડે છે કે તંચી થવા પડી પણ કવનને મોજમજાદમાં રાખવાને ને મેઘમાં સ્વાર્થ હોય તો એણે મેનું ને કયા પ્રભસ્તું પગ કાઢ્યું ? વિસ્તારપૂર્વક ટૂંકમાં પૂજામાં સમિત કે અસિત ?]

‘વચાર્ય પ્રભ એ તારો, શાખાશ તુજ સુદિને,
જગનાં લોક તો મેહો ચિત્રનાં રંગકંથેને,
અને તો એ જ વાંચે તો બોદાવ્યાં પડ્યો ખરે,
કલાનાં ખૂનનાં પાપઃ ચિતારા હવ્ય ક્યાં મળે ?

[આરો અજાણીય વચાર્ય પ્રભ પૂજનાર તારી સુદિને સુગરક-
ખાદી આપનાં મને હર્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. હાથનાં જમજમનેમી, હું
કે હું ન જાણીએ એમ, ચિત્રના રંગપેટા મનુ પસંદ પડે છે. ને
તને પણ એ શોખ સ્વી જતો હોય તો પડી હસાનાં ખૂનનાં પાપનાં
પ્રાલયિત ખરે તારે તૈયાર સેતું પડશે. કારણ કે આપણે ત્યાં લેલમ
હોયે તોયે લયિા નહિ એવા ચિત્રારાને આ પગ લગી એટલે જ
છેઃ એટલે એ એટલું જ નહિ પણ એ છે એમાંથી અનેક તો તારકાથીમાં
પરંગલ એટલે હોવાય છે.]

ન ઇચ્છું હું, ન ઇચ્છું હું પ્રગતના શાપ દુઃખિયા,
ચિત્રહીન રહું હોરેઃ મહાપાપ કરું જ શાં ?

[ના રે બાપ ! ચિત્રનાં એવા ધોરી પેળી ખારે કો
મગક જડું ? રેવાધોર ! હું, નિયા ચિત્ર, હોરજીવ છલીલ. ખારા
સમ નિરવાર્થ સેવકથી જાણીશુકીને તે પાપ થાય જ કેમ ? પેળામાં
રાખ દો ને !]

વસ્તુસ્થિતિ કહી ‘મે’ તો ધર્મ એ માહરો જ છે,
હવે તારે થયું કેયું ? મર્મ એ તાહરો જ ને ?

[એ' તો ખાત મર્મઅનુસાર આત્મબાહ્યનો વિચાર કરીને તને થોડો સહન આપી. પછી તારે-તારે કહેતાં તારા પગને સચિત્ત થવું કે અચિત્ત રહેવું એ તો, સત્ય કહેજે, તારા મર્મઅનુસારની વાત વહે ને !]

ઉપરાંત પૃથ્વિ અન્ય સાહિત્યનું કલાનું કે ?
રાજકીય, સમાજ કે શંકુમેળો બધા ઘટે ?
દૈનિક, અઠવાડિક, પખવાડિક, માસિક,
દ્વિમાસિક, ત્રિમાસિક કે વાર્ષિક સુરચક ?

[અને કહે! તો ખરા: મારે ક્યાં ખેતરમાં દળ દાકનું ? અર્થ એ કે મારે ક્યાં હોમનું પગ કાઢવું ? સાહિત્યનું કે કલાનું: રાજકીય કે સમાજ; કે પછી સૈન્ય શંકુમેળો ભડ ? વળે એ'કપાતે કપારે આઠોળા દાવમાં પડોઆડવું ? રાજને રાજ ! આવાડિયે ! પખવાડિયે ! એક-એ-કે બધું મદિને ! કે પછી વર્ષ દહાડે મૂળ સાલધુપારકે પશુ વાંચે એવું વાર્ષિક સૌને સુચિકર નીવડે ! આ વાતમાં આપને અંગત અનિધામ મેચાક છે !]

રાજકીયે સરી પાસતી, રસહીલું સમાજ જ,
કલા તો કાઢવી ક્યાંથી ? સાહિત્ય એજ ઉત્તમ,
દૈનિક, અઠવાડિક, પખવાડિક સત્વર,
દ્વિત્રિમાસિક, વાર્ષિક દૂર, ઉત્તમ માસિક.

[રાજકીય વાવણોડામાં તો કપારેક દરિયા હો એટલે કરીને એમાં કેક લંબાવતી એ તારા જેવા માટે તો, નોખમતરેનું કહેવાય. વળી પતતાંવ કાળે છાનવં અને છાપરે ચણવતાં છાનવસ્તને ને સહનવને ખરવારી બેઠેલા એવા તંત્રીએને સંસ્કારસમાજની વાતચિતમાં તે શી અત્યગમ પાવાળી હતી ! ખાતી કલાનું તો હું આગળ વર્ણવ કરી ગયો. આગળ ધપતાં સમય પરત્વે સાંત ને ગંભીર વિચાર અસાધ્યતાં અને હાથે છે કે દૈનિક, અઠવાડિક કે પખવાડિકમાં તો હરબેહદ ઉતાવળ કરવી પડે અને લેખિકાની આંખે અણપ. દ્વિમાસિક, ત્રિમાસિક કે વાર્ષિકમાં પ્રમાણની સત્તા નભી નાપ એરહું નહિ

પણ દેડોની આંખમાંથી ખસી પણ જવાય. મારે આ સૌ વિજા
વેતાં સહુ બેઠું નિર્ભય સાદિતમાસિક કાઠું એજ સર્વવેદ
માર્ગ છે.]

કરીને એટલું નહીં અનેક નામ ચોધીને,
કે હું ચાલતું પત્ર ? અન્ય કેં કરતું ઘટે ?

[અપહું નિમિત્ત ક્યો કે, કંઈ નવુંજ નામ પાડીને જે મને
જિતવે તો અન્ય પવેતાં સર્વ નામેતાં ઉત્તમ જ લાગતું હોય એવું
નામ નહીં કરી હું એક પણ શરૂ કરું એ પહેલાં મારે કહ્યું સંભાળવાતું
જાણી રહેતું હોય તો એવું મને અવશ્ય જ્ઞાન આવેલ. પણ કાઠું
સાવ સહેલ છે, નિભાવતું છેક અપડે છે આ પાંચ સસ તમારા
ખ્યાલ ખદાર તો રાતું હોય ?]

સોજા માફે કહ્યું માની ખૂંટી દે તું વિચાર આ,
તંત્રમાં જ કરો સારા શ્વેત સૌ ક્રૂપ ના સહા.

[અરે ખૂંટા ! મારી સલાહ તારે ચેવી હોય તો હું રડું છું કે
તું તંત્રી થવાનો વિચારજ માંડી વાળ. એમાં તે શો સાર અન્યો
છે ? સર્વજા ઉત્તમું એટલું જ નથી હોતું સાચુના લાકું પણ એવા
તો હોય છે.]

કરી જતા કાં ? થઈ જૂલ કે જે ?
અર્થો હમાણલીસ ખાલુકાને;
હોયે જાતે તંત્ર અજામ્ય છેક,
કાં ના તળું મેલેન ! સ્વાદટેક ?

[હે મેલેન ! તમે આમ, પાવડી ફેલી બેસી, બધી જાણ
ઉઠાવી નાંખો એ ઠીક કહેવાય ? જે જાણથી કંઈ ઉંડું વેતપણું
હોય તો હું તમારું તો આખર છેકડું કહેવાઈઃ ભણે ને માથે તો
કમળનાં ફાળાં મડી ધોળાનાં કાળાં થવા ખાંડનાં હોય. અને ખરેખર !
એક અન્ય કાંડતું સમાજજાન પણ જતાવેલ. તંત્રીપદું મને તેવું કાળી-

મવાલી દોષ તત્ત્વપિ એનો રસદ ચાખવાની પાત્રી રેલો હું, કવે
કારણજયે, નાકા જેમ, મકાદી ચળતો દહસ ?]

સુગન્ધ મીઠી સુધ લીમ્બડાની,

ને ચાખ ત્યારે કહુતા શી-એની ?

એ તંત્રીકેરા અવહાર આવા,

બાહો રૂઠા અંતરથી સહેલા.

[તમે શું એટલું જાન નથી કે લીમ્બડા સુગન્ધ પૂરતા જ
મીઠા દોષ છે ? ન દોષ તો જન-એક વાર ચાખી ને, તથે
કડવાય તો એના પૂજ્ય પિતામીની જ. બહુધા ! હું જાણ કે તંત્રીના
તંત્રના અવહાર જયુ આજ પ્રકારના દોષ છે. દુરથી નિરખો-ત્યાં
સુધી ઉત્તમ પાસેથી નિદાણ એટલે અધમ.]

લીમ્બડા કડવા તોયે અંતસ્તાપ પણ કરે,

તંત્રીનું તંત્ર તો ના શું અંતર્દુષ્ઠ નસાડશે ?

મધુસૂદન ! કંસજી ! તંત્રની કુંચીએ કહો,

સેવાના લાગ આવે ક્યાં જગે આમ ફરી અહો ?

[માયા કંસના એ મોહક મધુસૂદન ! તમે જૂથ કરતા લાગે
છે. લીમ્બડા કડવા ખરા જયુ, ન કરે તમ સુરિજા નારાયણને ખરે
કે પછી તમને કહિયે તારે પછી પાક્યા તો એના સેવનથી કેવા
પાકા દતા એવા થઈ જાય છે ? તંત્રીનું તંત્ર જયુ, તમે કશું
તેમ ને લીમ્બડા જેવું જ છે ત્યારે તો જરૂર ચાચ મનને ! દુઃખરૂપી
તાવ તમારો, માટે એટલે, અમૃત તો ચાખવા મળ્યું નથી જયુ એથી
ઉપદા આ તંત્રાચરણ તમે મને રસોચ્ચાદન આજ ને આજ સત્વર જ
સત્વર કરાવે. અમારા એક દિવસે એક માત્રુ નેડું છે-તમે તો
એ જાણતા જ હો-કે આજનો સ્વાતો લીમ્બડેજ કાપ એવે લાડી છે !]

અહો ચેલા ! અહો ચેલા ! આ ઉતાવળ કારમી,

તંત્રીના તંત્રની માયા દુઃખઠાં આર લાવતી.

અને ત્યારે તથાપિ એ તારે કંઈ ન ઉતરે,

રહસ્ય તંત્રીનું સુધ એકાગ્ર ચિત્તથી હવે.

[એ મારા વેલા એલા ! આ માત્ર વમરની હતાવળ છે. તંત્રી થયા પછી તંત્રીને માથેથી, ઝોર કહેતાં મૂળ ને કહેવાય તે— સમસ્ત સકલ કે ન સમજાવી સકાયઃ એમને કહેવાય નહિ ને પોતાથી સહેવાય નહિ એવાં—દુઃખના જ્વાળામુખી હાડે છે. આતું છે તોય તારે મૂલે જ્યારે એ કયા હતાસી ખરી અને એને ખતે તું તંત્રી થવાની આજઠક, રાજઠક, સુઢરીઠક ને નહિતર એમટ ખખ્ખરઠક સમાન જીવ્ય તંત્રીઠક થે છે ત્યારે દવે તો તું, એકાદ ગિતે ને સ્વરથ મને, તંત્રીના રદમ્યતું ધવલ્ય કરે.]

અઠા આવી, અઠા જાતી ધન્ય હાવનની થડી,
કહી નાંખે જ વાખ્યેંય ! દીલ ના કર્યો કરી.

[ખરે ! મને જાતિ રવાણિ લાગે એવી મારી અન્ધજનીની ધન્ય થડી આવી પુત્રી. તો પછી હે વાખ્યેંય ! ત્રિશેષના નાથ ! કહી દીલ કરવી તમને ન થરે. સિન્ધુ હે સદમાયી એતજિતો ! આ ત્રિશેષના એક અદ્વિત્ય ત્રેષ પ્રતિ આપ સર્વતું સકલ ન દોરણું એ કેવી ક્યાલી થડના ! ! પ્રથમ પંક્તિના ચતુર્થ શબ્દ માત્રીનો અર્થ માત્ર એટલો જ નથી કે મનને આવતી એવીઃ અન્ય એવો અર્થ પણ સાંભાઈ રહેલો છે—તમે જાણશો કે સત્પર તમારા દરજ તમારા જ કહ્યું પ્રતિ 'ધન્ય દેશે-એ એ કે આવી એટલે જૂન ને વર્તમાનમાં નહિ સાંપડેલી તોયે અવિશ્વમાં સાંપડનારી.]

જરા વીર ! જરા ધીર, વિશ તંત્રીપથે નડે,
પમને કાઢવા પહેલાં ગિતો કે કરવા પડે.

[તંત્રી થવાને તકવતા એવા એા મુજ વીર ! તું પાને પીર. એક પણ આઘર્ષ પડેલાં ને ડાઘ ત્રિશે કરી લેવાનું મૂલે છે એને પછી એકલા દુઃખનીજ મગલા દોષાથી, હું, સંકટ સમયે સાંભળ ખેંચી તને ઇરિન્દાર ચર્ચુ મું કે મને તેટલા આંટા આપડીને પણ વચ કાઢવા પડેલાં મને તેટલા લેખજીવિવિને સાધી લેજો. આપ ન કહ્યું તો પછી દનો ન દતો સકલક હર્દ વારી જાને તું મૂલે સમજાજો.]

લેખક મિત્રવર્ધોને! નથી અસંકલ્પારી હું,
કદાપિ સાચ છે સામે મહાભારત આદર્શ.
અહો ને આપ તો હું તો સંપ્રદાય ખટો કરું,
સંબંધોને કહી સમય અસમય અન્યને ગણું.

[આ શત્રુકુળ સંબોધન ! સાચું કુલુપી હતું ! ખરે તો માન
લેખક સાથે જ ખરી દોસ્તી છે: અન્ય બાંધ જગજગતોને તો અમે
લેખકને બાંધ સાપીએ છીએ. વળી જો પણ સાંભળું હોય તો
ભણે કે હું પણ આદર્શ પાળી મેલ મૂર્ખ સામે પડવા જઈ તો હું
મહાભારતમાં કૌરવપાંડવ વચ્ચે ને મુદ વર્ણવવામાં આવ્યું છે એથીય
જગજગ મુદ કરવાને બધા માણું એમ છું. એ તો તમે અને બિળ-
ખતા નથી. (વાટે હીકતાં મને ઉપરસી).....પણ આપ કદાચ મોં
કરો એ વચાસમયે વચાસવો છે. આટી પાતે ઉતરી જવાની ખારી
જૂઠા એ એ વાતનું મૂળ છે. પણ હોય. માનવમાન ભૂમને પાત.....
પણ સંભળો તો ખરા ! હવે કરવાની છે એ વાત જ સ્પીક. દં.
મિત્રવર્ધ નરવર ! ને તમારે જેવું હોય તો તમે કહો કે એક અભિ
ખારી સંપ્રદાય ઉમે કહે. મારા લેખો એ પણ મારા જ. આદર્શ
ગણ ન સાચે તો આ મારા સંબંધોને હું સમજાવી ઉતારા
સમજો કહું અને માહીબાને, બહુ રાખવાને કરાદે, ભહેર રીતે તો
કહેવાય નહિ એટલે, ઉપર મનમાં પણ અસમય મણું. મેમ; તો
ખાલી...]

ઉપમા આપવી કેવી તારી કિંમતને મુજ ?
કહિ સ્વપ્ને નહીં કદાચો વંચી વેલો સમે તુજ.
ચતાં વંચી, મુંડી સખી, અન્ય પત્રે જઈયા મા,
વંચીશુ-હો! કરી એવો ભાકડો રીસવીશ ના.

[તારી આવી કિંમતને ખારે ખારી કહ ઉપમા સાચુ ખારી ?
મને સમજમાં કદાચ વંચીએ દેખા દે છે: હોય તારા જેવો તો મેલ
નહિ ને કહિ નહિ અને ત્યારે હવે સમાદ અર્થે જે-તણ-તાર
એણ તારા કાનમાં કહી હતું છું તો એ ખાનગી રાખજે. વંચીપાતો

એકો એમ પુરાણ કે તંત્રી એકું તંત્ર, દૃષ્ટનો શ્રે મંત્ર, સંભાષણી
સંભારીએ તો આતું વલાર્યું સંભાષુ એ શાપ ને, એક તંત્રીએ
તંત્રની એકી દાષર્માં વીર્યભ્યા પત્રી પોતાનાં સંભાષુ તો પોતાના ન
પરમાં શ્રે.એ એમ સાચી રીતે સમજીને, કેમ અન્યને આપમાં ન
નહિ કેટલાક આ મંત્રીર શુન્દાતું જલમ્બ પાપ ન સમજાતાં કાણું
ખાતી નામે છેઃ છતી આંખે નપાસિયા કૃપામાં પાતું મેરે છે. આતું
કેતું અનિષ્ટ પરિણામ આને એતું તો વિવરણ પણ પડિત કહેવાય કે !]

ચેહોઆર સમું સત્યા તથાપિ પ્રમ પૂજું છું,
અન્યના તંત્રીજઠોમાં લખું કે ના જ હું લખું !

[આપે તો મને ચેહના ઉચ્ચાર સરખી સત્ય વાચી કહી.
પણ તો શ્રે. કહેલ જેને સનાતન સત્યેની કહી જલ્લ નથી એકું
કેમ તંત્રીએક-તંત્રીએક સમ્મ જરા અર્થહીન દોવાથી એનો અથ
જરા ફિરિહ છેઃ દૂંભમાં તંત્રીએના જગતરિયાં સ્મરણચકુરને અતુભવ-
વિનાશતું મંત્રીર તોયે દારપર્વત સંમદરવાન-ભાગ પ્રકારેના અંક
કાદવાની કેમ બલ કરતું દોષ તો તેમાં મારે માફ સંભાષુ, બરે ને
એકાક વેળા પણ, નાના પ્રકારના, આપતું કે કેમ ?]

તંત્રીને એક પંચાત; આમંત્રે લખતું પડે,
આમંત્રણ ન હોયે તો આમરૂ ન કરી રહે.

[જાપદા તંત્રીએનો તે કાંઈ અચાર છે ! મારે કેલથી એની
વારે તો માત્ર ચિંતા ન. આમંત્રણ મળતું દોષ તો તો પાતી લખ્યે
જ મુક્તિ ને જેને એ ન મળે એની તો કિંમત પણ કેટલી ?
આમના રીતણા ન ને ?]

કહો શી શાસ્ત્રવાળી ? ને શી આજ્ઞા ? નન્દનન્દન !
આમરૂમી કરું ના હું ; ધર્મ પ્હેલો, પાતી મન.
કહો તો 'ના' કહું ચોક્ષી ; શા તો 'હા' 'ના' ક્યાં કરું,
તમારી એક આજ્ઞાથી મારે છે પર ના કશું.

[હું પેતે બલે પડે, જે તમે પ્રમદ થવા ત્વાથી તે અત્યાર
હાથી એકની એક દાન પકડી રહેા છું એથી આપને એરતું તો મનમાં

આજિથી લાગ્યું હતું કે આખા ભેખું મારે કાંઈ દરો નહિ. આ સેવક તમે કહેશો એમ પર્તીકને બોલે હાંથે. તેપાર છે. શાસ્ત્રમાં આ વિશે ક્યાંઈ કાંઈ ન લખેલ નથી ? હોય તો ચલાવિશું, અચરિતિ અવશ્ય કરાવે.]

સ્વપત્રે પુણ્યતે તંત્રી મા કાન્યેપુ કદાચન,
ભતૃકરિ પુરાણીનું આ છે વેળુ પુરાતન.
એટલે ખાદે ખાને તો તારે કાંઈ ન આપવું,
શાસ્ત્ર અસ્તની ટોળીમાં એવું જ્ઞાને લાગી નહું ?

[શાસ્ત્રમાં તો આ વિષય પરત્રે લેખેલ. યથા વિશિષ્ટ મયે લાગે છે. આજી માત્ર સંધીની એક નક્કી જૂઠાને અગે તારા પુરાણ-વેળા ભતૃકરિનું આ અપ્રસિદ્ધ રહેલું સુચકત્વ તો તને ધરીને ના પાડે છે. અને એટલા મારે એની મદત્તા બજરી. હોય તો સજ્જતીથી જાણ. સ્વપત્રે પુણ્યતે તંત્રી એ ભતૃકરિને પોતાને, અભિમાનના રક્ષા માત્ર ક્યાં પછી પણ, એકએટલું મળ્યું લાગ્યું હતું કે એના પાથી પછી સ્વદેશી પુણ્યતે રાજા એવો એમણે સર્વજ્ઞ પૂજનીય શ્રેષ્ઠ પદી કારણે દંતકથા કહે છે કે પછી ન એમને કાળજે રક્ષક વળે મા કાન્યેપુ કદાચન એ તો મેં ક્યાંએથી ને આસપાસે મુખ-જાનાં માનાંમુખ કાંબળાને વલણેલી, એક અકપી કોઈનો મુદ પ્રતિ-ખનિ છે. ધર્મણે પ્રણેમે મેં ન એ મદત્તાકુ પાર્થ પરંતપ મોટી પત્રંજય ભરતર્પણ કૌન્તેય મુદાકેશ અસ્તુ નના કાનમાં ફુંકે મારી હતી કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે માં પાલેપુ કદાચન ।

આખા આતનાં દવે એના મુદ અર્થ પ્રતિ રહિ રહેલો. એક તંત્રીનું ખરી પૂજન એટલે કે એનું ખરેખરી મુદ એનું પત્ર ન આજી રક્ષવળે સમર્થ, છે એમ એક વ્યુદ્ધાર આતની કિમત એટલે નહિ પણ એના માધિકને ન હોવા સંભવ છે. એથી કરીને હું તો તારા એવ સારે એટલું કહું છું કે શાસ્ત્રથી અજ્ઞાન એવી ટોળકીના મુસ્તા પડેલાં આગળપાછળનો પુરો વિચાર કરજે.]

માન્ય છે. સર્વ એ માને; અધિકું કરવાનું શું ?

આદર્શ પત્નના તંત્રી થાવા કાળે શું શું રહ્યું ?

[કનુભ; કનુભ તમે કહ્યું એ મંત્રને ધીરસાવંધ છે. કિન્તુ એક આદર્શ પત્નના આદર્શ તંત્રી થવા અન્ય ડેડમાં તપ અધૂરું છે, એનું તો જ્ઞાન કરાવે. બીજું સંયુગ તો ભણે સમજાવે.]

આદર્શ તંત્રીઓ કાળે સમાન આ જગમાં નથી,

પ્રદેશના પત્રનું તંત્ર પાપથી ભરીયું નહીં.

[અરે ! એ કું બેઠયો ? આદર્શ પત્રના આદર્શ તંત્ર ! ! તે તું જલણ કે આદર્શ તંત્રી થવા મારે આ સકલ જગતમાં તો ક્યાંક એક ખુલ્લો પ ખાલી નથી. દિવા આ આવાથી જગત કે ક્યાં પત્રનું તંત્ર બેઠમરમ ને પાપકપટથી ઉપાછલ છે ત્યાં કેમ આદર્શ તંત્રી થવા એ કેવળ અતશય છે. ક્યામાં તે માછલાં હેતાં હશે ?]

પ્રદેશની સ્વાર્થી જાંજાને ચેન ના પડતું કશું,

તંત્ર ને તંત્રીમાં સ્વાર્થ ! નિઃસ્વાર્થી ન કશુંય શું ?

આદેવા સ્વાર્થને કાળે પ્રદેશોજન શ્યાં ઘટે ?

કિરીટ ! મૂર્ખ માનીને સમજતા શું બાળને ?

[કિરીટ દહેતાં હે કનેમા ! મેં આખો પ્રથમથી જ વિવિત કર્યો છે કે મને બધું જ સ્વાર્થી થામું એટલે તંત્ર થવલું કરવાની મેં પ્રતિજ્ઞા કરી. પણ અચાએ તંત્રમાં તો સ્વાર્થીથીયે અધિકાં કંઈનાં કંઈ છે એમ બાળના યુષ્મે ને મારા કનિ સંભળું છું ત્યારે મનમાં એમ થમ આમે છે કે જલ નિઃસ્વાર્થી જેનું કંઈ દહે જ નહિ કે શું ? તો પછી હે જે કહું તે ! આવા તંત્રી-પાત્રા પાપને મારે પ્રદેશોજન-અને તેમ ને સદસ સદકુલ સદ-પરિવાર-ને શે કરું મને ? કે પછી તમારી જેવજન-મશિદ ડેવ મુજબ અત્યાર સગી આ બાળકને બનાવતા હતા ? હેં ?]

હવે તું સમજયો શાસું ખામ્યો પ્રદેશલેા રસ,

જયા જાને કર્યો પાપ એ પામે તંત્રીનું પદ.

લેખકોનેયે ઉત્તરે આપવા પડે,
જ્યાં વિલંબ થાયે કે સુરેએ આજકાલ ચડે.

[હાં, હવે જરા અજ્ઞાત આવી. આમ થાય ત્યારે સહજાન
ચમું કહેવાય. એ તો નેણે નેણે ગયે જન્મે અક્ષય પાપોના દમણ
ચડાવ્યા હોય એમને સવારે જ એ દુઃખદુઃખ આવી વાલો કરે છે.
એમની ઇચ્છા તો તું જો ! રાજના પંદર આવે તો પંદર ને વીસ
આવે તો વીસ-આવે એટલા બધામ અને લેવા તરણુમિયા ને કાપના-
દીન લેખકના લેખોને એક તો, વાંચી જ્યાં ને, વળી પાછા બીડવા.
અપેક મહુપા બૂલથી વિશાળ થયો કે ધીરુત માલકાઈ જોર જોર
જોવાણે એ તે જલ્દી વ્યાખ્યાયનમાં.]

જ્યોને કાલ્ય કેા ફેકે પુરાણ તંત્રીનું કહે,
ન્યાય કાળે મહાદુષ્ણે તંત્રીએ છાપવાનું ને !

[સાચી વાત. હવે સમજાયું. હમણાં મને એક એના પૂરાણમાં
ખ્યાલ આવી નાસી ગયેા. એમ કે પારી સ્ત્રી કે આ હજુ પાછા
લપાછા આપણા સંવાદનું પાત્ર ઝાઝ કરી રહ્યું હોય; પછી એ સખલ:
પાદ રાખી છે: પેર પહોંચતાં જેંત બધું કિતારી છે: એનું નામ પાડે
તંત્રીપુરાણ; આપે ઝાઝ પત્રમાં છાપવા. વિચારા તંત્રીના કા દાખ-
દવાલ ! એક તો ન્યાયના અધિકારમાં એ જાણા વિના છૂટો નહિ:
બીજું પોતાને દાયે પોતાની ફરેલી. નરમ બોલનો લેખક.]

એવા અર્થે યયા તંત્રી લોક ફરે: “ નોકરી નથી,
ધંધાદીન રહ્યાં એથી આ પેટપૂરી આઢરી. ”

[અર્થે જાને, તમારા ખ્યાલમાં તો જો કે શુદ્ધ લેવાજાય જ
હોય પણ લોક શું કહે ! એમ કે જાને ઝાઝ જાણે પહેલાં જગતે
સાગતો નથી એટલે પેટ ભરવાનું આ સમય ટીક મેળવી કાઢ્યું.
મહે ને તમે તો ચનમાં ચળતા હો કે ફેરવી જોશે તો થાય !]

જોતધન ! કરે ચોરી ચિતારા ચિતની ગર્હી,
ગણાવે તંત્રીને ચોર અસહ્ય જનમેજની.

[જો તો અમરથી આડી વાત કહું છું. તમે આત્મ મેનવી નથી એ, વિચાર કરતાં, સાચું થાય છે, હો. જો મોખામક મોખર્ન ! હું પણ કહું તોય તમે કે મિનામર્મ આપવાનો મારો વિચાર નથી; પણ ચોરી મિનારાઓ કરે અને વાંક તંત્રોના પીડાપ એમ જે મેં સાંભળ્યું હતું એ સાચું ? આમ માનનાર સર્વ અસમ્યક દોષો ભેદાયે ખડું !]

મતાં તંત્રી મહા જોવાં દુઃખો તો અમવાં પટે,
તથાપિ તે મરું તારે તંત્રી તો બનજો સુખે.

[એ વાત રહેરા દે જુઓ. તંત્રી વતાં તો એવા દેટલાપ, મર્યા મર્યા નદિ નેટલા, સાચા તેમ જ જુગા બાણેષ આવવાનો. તારામાં એ ક્રીડવાની તારાત દોષ તો પછી સુખેથી તંત્રી વા. મારા તને શુભાશીષ છે.]

નથી ચાતું, નથી ચાતું, નથી જ, પુરોચતમ !
તંત્રી ચાતાં મળે સર્વે તો એ સર્વે જરૂં નવ.

[તા; કેને ભેદાયે છીએ ! મારે એ તંત્રીપદું ભેદાયું જ નથી એ વાતનું મારી ખાસે નામ ન હોય. અરે ! દેહ એમ પુકારે કે અમ્યા, તંત્રી વાપ એને માટે સર્વમાં એક ખાસ અલગ જુદા શબ્દો છે તો, તો પણ મારે એ દરમ અરોગર છે. અરે; જગતનું જે વચનું દોષ તે વાવ.]

સ્વસ્તિવધી તંત્રીપુષ્પે
પુષ્પ મંદ
પરિપૂર્ણ

卐

અરુણં પાપકં કલેષ ઉત્પાદકં
દુઃખકં ભુખ્ખકં મુક્તકં હે હરે ।
કેળકં મોહકં છન્દોભોગકં
તંત્રીકં તંત્રકં કોટકં સૌ નમે ॥

[હે દરે દરિદર! અદ્યક્ષ કહેલાં ન મને ઉતરે, ને 'જતાં' મને ઉતરે તો ન પેટે પમે એવા જેનો પ્રતિદાસ છે, ભ્રેષ્ઠતા ઉત્પાદન-
તું પાપ ને યજ્ઞ સંભવે છે, ને કુખ્યું ઘવા છે, જૂખું ઘાતા
છે અને મને તો દેહને કુલક કરી દેવાની જોડમાં તાકાત છે, ને
કેવળ ઉપગતી શકે છે, મોહમાં રસાવી શકે છે અને છેવટ કહેલાં
જીવનનો જોગ સેવાને ખલુ આનાકાની કરતું નથી; એવા આ પરમ
જોડી ભરેલા તંત્રીના તંત્રને આમે સૌ જાનજાનનો, કહેા તેલ્યા
મજના, દસ્યો નમસ્કાર કરી કૃત્યકૃતાર્થ ચક્રમે ધીમે.]

સ્વસ્તિકા તંત્રીપુરાણે
પૂજ્યાદ્યુતિ ખંડ
પરિપૂજ્ય

જયદત્ત શર્મા

અસરજ, સાહિત્યસંસદ

ઉત્તરંગ

એ વાત જ જવા દે.

અપ પુરાન !

ઝીંઝીનાં સમજેનો સતે જ કરી હીં દિસને શરીયો જાગી
કાં કરે !

ત્હારા મોખણાં હાથો એકા દું અંગાદ દતી, ત્હારી કિમતે
હાતી ખ્યાતિમાં તારે દું મુખ જની દતી, ત્હારી કવિવામરી મહે-
બાનથી છારમાં ત્હને સ્થાપી ચૂકી દતી.

દવે તો એ વાત જ જવા દે.

મહે આજે જ ખજર પડી કે માનવીએ તો તરસ છે; પડીની
લીલજત મારે દેયાંની ખાક મનાવે, પારકું દિલ પોનાતું કરી પોનાતું
પારકું ન કરે, ફજુમર એનની ચિલુમરીઓ મતલાવી પાછો પથર
બની રહે.

અપ પુરાન ! દવે તો એ વાત જ જવા દે.

પેલી રાજતની ખાલી મહેં કરી દતી ત્યારે ત્હેં ગમેય મોટી
ત્રંઝ મહેં દણુપે વાદ છે; પાછલી રાતના અજાણિયામાં સારી

ફુનિયા બૂલવે એવો બોલો તું લેતો એ હું નથી જુદી. તારા
પોથી મ્હારા પ્રાણ પાકરી તારી પતી એ કલ્પ કરી નહિ વિચાર.

જેવું આજે જ સ્વપ્નવ છે કે એ સુંદર દેખાતું બેઠેલ
તારી શુભાની પેઠા મારે થોડા જ દિવસોનું હતું.

હવે તો એ વાત જ જવા દે.

તારે ને મ્હારે હવે શી નિશ્ચય છે, એ સમય ?

સાવનાઓના જવાબાશુભીમાં મન્નેના બહાન બને એ મ્હારાથી
નહિ એવાય. અન્યકારમયિ મ્હારો પમરવ સુધી તું નિશ્ચે જ બને
એ મ્હને નહિ રહે. સર્વ સંતાપો દોષ તારોય સૌવરના મુના પચ-
વાર ઉપર તું મ્હારી નજર ન કરીએ એ મ્હારાથી નહિ રહેવાય.

હવે તો સ્વપ્નના અવશેષમાં આ મ્હારી આખરી સલામ છે.

જ્યારે સ્વપ્નમાં કદી હતાં ત્યારનાં સ્મરણોમાં હવે નથી દુર્મર્ત-
આ હાંમરી વિદાય પ્રસંગે એ સ્વપ્નકાળના આદુસાદમાં નથી મુગ્ધ-
સ્વપ્નની બધી મિલાસ જ્યારે એક જ પૂરે મુખ થઇ છે ત્યારે શુની
શુભનાં સ્વપ્નમાં હૃદયમર જલ્લ મુસ નથી થઈ.

તું તારી સાથે આનન્દનાં અનુવાગોં મેલી જમ્મ ને અન્ય-
કારના પડા મ્હને મેરી મેરી, તોરે હવે શી જવા છે ?

સગાની શુભા માર પછી આજણ સદવાસ ન સંભરે.
અન્યકારનાં આનોસન હાંમાં થર્માં પછી દેવડો પલકાર એક ન થાય.
તમનેની વિધુત્ત અન્વ ને શોમલી દોષ ત્યારે કાકાનો સ્વામ્ય મેવ
શી રીતે બને કે હો ?

હવે તો હલ્પમાં હાંમરના હન્માદ ને જાતવ કરી, વિરમસ્થના
જેમ મેવો જ થોડાં છે.

તારે ને મ્હારે હવે શી નિશ્ચય છે, એ સમય ?

નાનું પીરમંડાત રહે

વમનો નય. વનિઓના જાગનારો

ઓ કાંઈક ગાતો ગાતો

શ્રીકૃષ્ણ પાંડુના ગાનુદડ આવડ

તરફથી જાનવા સમેમ ભેટ.

હરિણ બાલ

કુદ કુદ સખા ! રવેચ્છાયે તું, ઝરે મૂગ બાહુડા !
રમ રમ સલા ! નિશ્ચિતે તું, ગમે મન ઠાણા !
જવણી તને જીતિઠે ! થયું નથી જ્ઞાન કંઈ,
તવ લગીર તું મેલી લેને, પછી ન રમાવ કંઈ.

ધીમે ધીમે ભયતણું તને જ્ઞાન યાચે પછી તો,
મેલી સર્વે રમત ગમતો નાચવાનું પછી તો,

માતા હુંને સહુ જાય થકી પાળશે એમ બાણી,
હુપાવાનું નિજ જનનીના અંકમાં આંખ મીંચી.

એવું તોયે સમજતું સખા! ચારી એ તો અવસ્થા,
એનાથીએ અનુભવું બહી દુર્દશા ને નિરાશા;
એવા તો આ વનમહી જમે લુપ્તકો ત્રાસ દેતા,
ગાઇ રૂડું મધુર રસિયું બોળવી છવ લેતા !

ત્યાં શકે કેઇ ના રહી મોઢમાંહે દશ્યા પછી,
સાચવી સાચવી રૂઢેલું વિથમાંહી વસ્યા પછી.

નહિ નહિ ગમે સ્વેચ્છાચારી તને કંઈ બંધન,
નહિ નહિ ગમે ચિન્તા કંઈ તને પ્રિય બાંધવ !
બગક બગકે તારી આંખે અદોષતાણી પુતિ,
બગક બગકે બીલિવારિ: ગમે કથમ એ ગતિ !

એ અવસ્થા ગમે શાની ચિન્તા ને દુઃખથી કરી ?
હાય ! એ લોગતું એવી ? કલેષ પાતું રમરી રમરી !

હે હું'ય બાલુ' વિસરી જાય, દુઃખ, ચિન્તા,
જે છાંડી પય વિશે મુજને નડેલાં;
હું સાથ નિત્ય રમવા, સહ નિત્ય રહેવા,
અનંદમાં રમતમાં સુખ શાન્તિ લેવા.

હા, મેં'ય બાલપણમાં રિયતિ લોગતી એ,
નિર્ચિંત ને રમત મમ્મત શાન્તિ માંહે,
લે, ચાલ તાર. જઈએ, રહીએ હવે ત્યાં,
જ્યાં સુષ્ટિ બાલ, તદનંતર ના રિયતિ જ્યાં.

વિઠ્ઠલરાય મહેશ્વર આપસતથી

ફલજ્યોતિષ્

પાત્રોઃ

ઈન્દીરા

સન્નિપાતમ

રંજા

દિનેશ

ભિરમલી

દિનેશ

તરુલતા

મમી

સરજા

દેસવ, હમન, હીનો, નાયો

એક તારવાળો, દખાણી, આદીવાન

પ્રેમ્ય પહેલો.

સ્થળોઃ—સન્નિપાતમ] ૫૨.

[એક સામાન્ય સામાન્ય સ્થળોએ એકાદમ એક જુદો દેશ છે, જ્યાં એક સારી પુણ્ય અને બીજા આશ્રમ પુણ્ય છે. વચ્ચે હોઈએ જાય છે. આશ્રમ વચ્ચે ઈન્દીરા તેમ જ પોલી છે.]

ઈન્દીરાઃ (એકલી)— આ જ્યાં દિવસો સાવ નહાતા જાય છે. હવે તો દિનેશ આવે તો સારું. એ કોઈને પણ રમ્ય પડી છે, અને જ્યાં જ્યાં આવ્યા છે. (પોલીવાર અટકીને) પણ તરુલતાના જન્મસ્થળ—? (રંજા આવે છે.)

ઈન્દીરાઃ (પોલીના વિચાર ધીકરી હોય તેમ) આવો બેન, આવો. પહેલું સિને કંઈ ?

રંજાઃ હારતો, તમારી પાસે આવ્યા વગર કંઈ જુદો છે ?

* જ્યાં એક જ પાત્ર દાખલ હોય, અને તે જાણે ત્યારે ' એકલું ' લખવું પ્રયોગ કર્યું છે, અને બીજી દાખલીમાં, પણ પોલીને જ સંધિયાને જોઈ ત્યારે ' સ્વસ્ત ' એમ કોઈ જાય છે.

હન્દીરા: કેમ એવું હું કામ પાડ્યું ?

રંજા: કામ તો એ જ તો. અમારા દિનકરના વિવાહ કરવા
છે, તે તમને પૂછવા આવી છું.

હન્દીરા: (જરા અધીરાઇ દાખતાં) હું ! . . .

રંજા: મારા દિનકરના જન્મકાર જોઇ આપણો ને ?

હન્દીરા: એમાં હું ? મને વખત વાર તિમિ બહુ કદો એટલે
નિષ્ક્ર આપું.

રંજા: મારો દિનકર—હું!—કેવું જણે. અમારે ચરમ
એમને તો જરાય મદમાં આનંદ નહિ, તે એમનાથી છાની એવી
જન્મકારથી મેં કદાવી હતી,

હન્દીરા: એ આપો નિષ્ક્ર.

રંજા: અરે હું તે હું કહું ? મેં આપો કદાચો એ પરમાં
રોપી પણ ક્યાંક ન જડી. અને એમને એમ તો ક્યાંથી માત રહે ?

હન્દીરા: (જરા ખસમાં) હાલ્લો. મારી જેમ એક મે જ
હોય તો તો માત રહે, પણ તમારે તો ઉપરાડપરી-એટલે તમે નિવાર-

રંજા: હાલ્લો, હું તો ખડું કહું. એટલે જ તમને આવા ચેન-
ચાળા બહુ સુતે છે. જ્યાં છાંયા હોય, તો ખબર પાત કે આ મીન
માર કેમ લાય છે.

હન્દીરા: (ટેળ કરતી) પણ તો તમારા દિનકરના જન્મકાર
કેવું જોઇ આપત ?

રંજા: કીક હવે, મારાથી એલાય એમ નથી. કંઈ અને કેલિસ
દમજાં નિસાચીથી મેં આવશે.

હન્દીરા: એમાં હું ઉલ્લાખ છે ? આવશે તો અહીં આવશે.
પર ક્યાં નથી નેપું ?

રંજા: ત્યારે જો. પેલી જન્મકારથી તો ક્યાંક ન જડી, પણ
એવું મેટીકનું સડીકિટ દાખ લાવ્યું; અને મને જરાબર ખબર છે
કે મારો દિનકર નાનો હતો, અને અમે નિલાખમાં ૫ એવી તારીખ
રેવાની હતી.

હન્દીરા: કારે એ તારીખ તો નાખી ?

રંજા: સમિજ તો ખરી. દિનકરનું એક વરસ મેટીકમાં નકલું

ન જાણ એટલા માટે અને એની જાન્યતિયિ જોતજ એક વરસ પાછી ડેલી હતી, અને આસપાસે પાછું સમજાવીને જ્યાં જવા દેવામાં હતું.

હન્દીરા: હાં પછી !

રંભા: તે દિનકરના જાપાને એમ બહુજ હાન્ય હોત, કે દિનકર નહીં હાં બંધુને હુણીઆરે જામ એટલે એને વિવાહન મોકલવે.

હન્દીરા: દિનકરને ખારો દિનકર એ એ તો સાચે હતો ખાં !

રંભા: (અચકાતી) હા, પણ એને એ સાચ મંદવાદ રહ્યો અને એ સાચ એમ ખરાબ જાણ એટલે—

હન્દીરા: હાં ખરૂં! પણ તમે તો દિનકરને એમને એમ પણ અજ્ઞતા મોકલી દો, પણ અમારા દિનકરને રોઝવણીય મળે ન હોત હોત, તો અમારાથી કંઈ એને જેમણે મોકલ્યા તેમ હતું !—કાં પણ પછી !

રંભા: મેં તો એમને પાછું કર્યું કે હાંકરને એવી રીતે બોલી તારીખ નખાવી, એક વરસ આમજ કર્યો, તો આઝી પાછો પડ્યો. પણ એ એનું કંઈ ન કર્યું હોત, તો એની તબીબત પણ ન બગડત અને તમારા દિનકરથી મેઘી મેઘી પણ રોઝવણીય બગડત. માથુસ હાથે કરીને બોલું કરે એમાં એ ન પરિણામ આવે.

હન્દીરા: (વિચારમાં) હાથે કરીને—પણ-બોલોને એમની જાન્ય તારીખ કાં !

રંભા: હા, હું તો બીજુંજ બોલવોય કરું છું. પણ મને જાણ એનું ખરાબ હાથે છે—એને કેવો હાન્ય હોત કે એને વિવાહન મોકલવો !

હન્દીરા: તે હજી મોકલો ને !

રંભા: હવે કેમ અને ? હજી તો એ થોમટી અને સુરેકને પણ અજ્ઞાતવાનું છે.

હન્દીરા: વિવાહન જાણ આવી દિનકર એમને અજ્ઞાતરો ! અને વળી તમારા દિનકરને જી. એ. વજેડી વડુ સાવજા જાણો છે, ને પછી એ એને વિવાહન નહિ મોકલો તો એને જાન્યો કેમ !

રંભા: (જરા સુરેલીથી જવાબ આપતી હોય તેમ) એમાં

શું ! જ્યાંયે કંઈ વિલાપત મળેલા વર મળે ! ઊઠીએ તો હવે
પણીય ખી. એ. ચલાવી. મારી જ ડેકિયા કહે છે કે ચેટીઆંથી એ
કંઈ અભ્યાસ હોતી દેવાની નથી. જાણી એ ખી. એ. શાય ને એમ
કહે કે મને તો વિલાપત જાણ આવેલા વર શોધી આવે, તો હું
ક્યાંથી લાવી આવું ! ધીજતરાયને એટલા રેલા દોમ કે પેલાની
ઊઠીને ખી. એ. કરીને જમાણને સુધી વિલાપત મોકલે !

હન્દીશાઃ મને તેમ કહે, પણ અત્યારે સુધી તો એમ જ રહ્યું
આવ્યું છે. જુએને પેલા સુધાકરજાણ ! એને ખી. એ. ચમેત્રી વડે
લાવવા માટે ઉપર અમરજી ઘોડા માસ પણ વિલાપત જાણ આવ્યું
પડ્યું !

રંજાઃ એમ કંઈ નહિ. આપણે અત્યારે રહીએ તો 'મોઢ' કંઈ
નથી કરતું. એવું બધી વખતે મને ! જ્યાં વિલાપત જાણ આવેલાને
કંઈ ખી. એ. ચમેત્રી વડે મળે છે, કે બધી ખી. એ. ચમેત્રીએ
એવે વર મળે !

હન્દીશાઃ પણ તેમ જવું તમારું વહેવાર એમ માનશે !
પેલાની ઊઠીને કાશે વર મળે એમ કોઈ કહે ને ?

રંજાઃ પણ ન્યાતમાં જોઈને છે ક્યાં તે !

હન્દીશાઃ એટલે ! એમાં શું ? ન્યાતમાં નહિ મળે તો કંઈ
પરન્યાત નથી ? અને હવેની ઊઠીએ કંઈ માજાજની કાલી રહે-
વાની નથી. એનેને વમારી ડેકિયાજાણ કાલી રહે તો ! રીક છે કે
ગિરિમતીના સંસ્કાર જરા જુના થતના એટલે તમે આમ કુશર્ત
રહે છે.

રંજાઃ પણ એ તો ખરું જ ને કે અત્યારે એને બીજું કંઈ વર
મળવાનું હતું !

હન્દીશાઃ જરા ઉપર નીચે જુએ તો તો પહોંચ છે ! રેલા જ
કંઈ એક બીજા છે !

(ગિરિમતી આવે છે. રંજાને જોઈને જાણ અચકચક છે. હન્દીશાની
અંજામાં જાણ અચક આવે છે.)

હન્દીશાઃ આવો, આવો, આવો, કે હાડો આવ્યો ? બેસેને.
(બધાજમાં જાણ ટાણા બેસે છે. ગિરિમતી બેસે છે.)

ગિરિ: (રંભા તરફ જોઈને) ડેમ ! ડેમ છે ! (ઇન્દીરા તરફ જોઈને) અમને આખ્યાં પાંચ સદી સિવાય ચલ, પણ આખ્યા પછી થીપતણપમાસાને ત્યાં નહોતી ગઈ, તે આજે જઈ આવી, અને પાછાં વળતાં એમ થયું કે જરા અઢી થતી નહીં. અમથી તો ગાડી હોય એટલે વચ્ચે હમી રખાવીને પેઠાવાનું ન બને !

રંભા: એકલાં જ ડેમ ? તરલતા સાથે નહોતી આવી ?

ગિરિ: તરતું જરા મધુ દુખતું હતું અને ગાડી હતી નહિ.

ઇન્દીરા: હજી તમને ખરે ખરતું ન થયું ? —આપણું ચાલ્યું તે શક લાગ્યો હતો ! પારે તો કાચ આડે મહાર નીકળતું જ નથી. વચ્ચે અચાજીં પાપડ કરવાના હતા, અને એકરે હાથે ડેહકુંક પહોંચી વળાય ! દીકરી સાસરે, અને જીએને અમસે કિંચ દખણાં પરજુવાની ના પાડે છે !

ગિરિ: એમ ?

રંભા: હું એને નિશાપતથી ડેહ લઇ આવવી છે !

ઇન્દીરા: ડેહ જલે લાગે છે તો એમજ.

રંભા: હા, હું તો જુવાનું જૂની ગઈ. પણ રસિકસાને એક-સામાં 'ડેમ' સાસરે પોલાવી લીધી ?

ઇન્દીરા: જૂએને, હરખુખને અમારે ઘેર રહી એને કામ કરતું પડે એ પણ ન મને ! હવેના તો કંઈ ઊઠરાયો છે !

ગિરિ: પણ તમારે ઘેર બહુ જૂડું તો એ પણ માન્યતું કામ ! એમાં ડેહકુંક—

ઇન્દીરા: કામ તો કંઈ નહિ પણ—

રંભા: એમ ડેમ ? ઇન્દીરાને જરાય કામ કરતું નહિ, અને જ્યેતિય જોવા કરતું અને પાછીના લેણાં જીન આપે ત્યારે લેવો. તેમાં જ ડેહ નોકરેય ઠકતો નથી.

ઇન્દીરા: (ડેહમાં જવાનું આજીવી હોય તેમ) પણ અમારે નોકર કેવા ?

રંભા: તેમાં જ કિંચ પરજુવાની ના પાડતો હતો !

ગિરિ: ના, જુમાંને ઘેર નોકર હોય જ એમ કંઈ નહિ.

રંભા: મને ખાણું જોઈ આવ્યો એટલે બહુ જા. પણ મને એ કુંડળો ક્યારે પાછી આપીશ ? જો ને હોં; જોવાય નહિ. નહિ તો હવેમતી મારો છાપ દેશે !

હન્દીરા: એમાં શું ? હું કંઈ જોઈ નહીં પાછી ?

રંભા: (હાથે યતી) ઠીક તારે હું જાઉં છું.

હન્દીરા: પણ તમે મને મારી રાગની વાત તો ન કરી.

રંભા: જો અત્યારે જાણુ જોઈ શકું છે, પછી હું આવીશ તારે ક્ષીય.

હન્દીરા: તમે એવું જાણુ છે. મને ક્યાં ખબર નથી ?

(રંભા પાછળ હન્દીરા એમ બન્ને જાય છે.)

હન્દીરા: ઠીક આવજો હોં !

રંભા: ના, હું વહેલી આવજો.

(રંભા જાય છે. હન્દીરા જાય છે.)

હન્દીરા (એકલી) રંભાને શું કહેવાતું હતું ? દિનેશ બેંગલોરમાં એક વાસ રહ્યો તો પણ ? ના ના. એતું ન બને. (યોદીવાર અડકાને) પણ એ આજ જ ત્યાંની સારી ઊંઘરી કડખી જાણ તે સાફ નહિ. શું એવા કસતાં માને દિનેશ કંઈ કહ્યો હો ? અને જ્યાં પૈસાદાર નહિ એટલું જ ને ? પણ તેથી શું ? (યોદી વાર અડકાને) મને તેમ કરીને પણ મારે આ વિવાદ થવા નથી દેવા. દિનેશ પણ અહીં આવવાનો છે. એટલે એ અને તારું પણ મળશે. (યોદી વાર અડકાને) રંભા પણ જલ્દી કુંડળો પાડે છે તે ખબર પાશે. જોઈ જોઈએ એ વારીએ તિથિ કાઢે છે ?

(કપરની વાત દરખાસ્તના સંજોગ પડી છે, અને સન્નિવેશન અડકાની આવે છે. મોં જાણી કંડાવેલા વાણે છે.)

સન્નિવેશ: હાલ-(અડકાના પુરસ્કારમાં બેસે છે. ટાપી ટેબલ પર નાંખે છે.)

હન્દીરા: કેમ જલ્દી પાછી મળે છે ? આ શું ?

સન્નિવેશ: (યોદી વાર રહીને) હા, પૂછોને. પણ તમારા હાથમાં શું છે ? જોઈ.

હન્દીરા: એ તો જાન્યોત્તિપુ છે.

સન્મુખા મેના !

હન્દીરાઃ હમણું અહીંથી રંભા ખાતી મહા, એવું એના હિત-
કરના અને વૃદ્ધતાના મનનેના જન્મસુર આપ્યાં છે. (સન્મુખાસને
આપે છે.) એમાં મને કહેલે કે રૂઝ-૧-૬૩ ને વિષે કહું વાર
તિથિ હતી !

સન્મુખાઃ એ દુ ન્વેષ આપીશ. જલ્લુ જુલોને ! હિન્દુ અને
વૃદ્ધતા એકલી આસો વડ જમાંસ અને મીઠાની રૂઝ મો ન્વ-સુમરી.
ઓકોતર નરેનર ડીસેનર—(કંઈક મંડુલી કરે છે.) મહા મહીના
આવશે. મહા ને આસો, મીઠા રાશી ને તુમા. (થોડી વાર અટકાવે)
એમના મહા મનશે જાણો.

હન્દીરાઃ પણ-પણ જુલોને—

સન્મુખાઃ એમાં શું ન્વેષું હતું !

હન્દીરાઃ જલ્લુ જુલોને, હિન્દુ ને હિન્દુની રાશી તો એકને !

સન્મુખાઃ (જરા ગંબીર થાવે) હા મેમ !

હન્દીરાઃ આજે ગિરિમતી અહીં આવી ગયાં !

સન્મુખા તે !

હન્દીરાઃ અને એ જ્યાં અહીં આવી ગયાં છે.

સન્મુખાઃ પછી શું જલ્લુ !

હન્દીરાઃ મને લાગે છે કે રંભા સાથે સંબંધ બાંધવાની એમની
મરજી નથી.

સન્મુખાઃ (વિચારમાં) એ તમે મેમ બલ્યું !

હન્દીરાઃ એ કંઈ ખબર ન પડે ! રંભા અને ગિરિમતી મને
અહીં એમાં વધુ ગયાં હતાં, તે વાત પસંદી અને માણસનાં મોં જણી
એટલું ન જણાય !

સન્મુખાઃ ત્યારે તમારે શું ગિરિમતી સાથે સંબંધ બાંધવાનો
વિચાર છે !

હન્દીરાઃ એમ કશું કોણ તો કું કું !

સન્મુખાઃ મારે એવું નથી કશું. જાણે એકલા એકલા
માટે કંઈ બીજું થવા રહેશે.

હન્દીરાઃ તે તો કુંજ પણ જુલોને છે !

સન્મુખઃ એમ ?

હન્દીરાઃ પણ મને એમ કે આંખણે દિનેશ બાદમાં દેહીઆર છે, અને આંખણે ન્યાતમાં એના જેવો બીજો દેહ નથી, તો શા માટે આંખણે તરુધતાંનું મથિ' ન કર્યું ?

સન્મુખઃ (વિચારમાં) ના ના નથી કર્યું. કંઈ નહિ તે પણ આંખણી સ્થિતિ કેવી અને એમની કેવી ? આંખણે યેર એવા પૈસાદારની છેલ્લી જાણે પડે અને (વિચારમાં) તમે જ શુભેતિ આપો વા બ્રહ્માંસ અને કામબુ સુદ બારસન (વિચારમાં પડી જાય છે.)

હન્દીરાઃ કેમ સો વિચાર કરો છો ?

સન્મુખઃ (ઘોડી વાર કુંડળી તરફ જોતાં જોતાં મચ્છરી કરીને) એ એના મદ કરાવ મળતા નહિ આવે.

હન્દીરાઃ પણ તમે પછી મચ્છરી તો કરો !

સન્મુખઃ 'મે' તો કરી લીધી. મેં આ મધુખ રાક્ષસ યોગ છે ! તરુને પાડીએ મંજળ છે, અને મંદ પણ સારી નહિ.

હન્દીરાઃ પણ મદ કંઈ નથી વાર ખસ પડતા હશે ! આંખણે મદનું સન્તન કરીયું.

સન્મુખઃ (જરા નિશાસ નીંખતાં) તમે આમ શું મોડો છો ! બાદમાં છેલ્લાં મવાં એમાં શું મદ સાચા ન પડ્યાં કે નાશ !— (ઘોડી વાર રહીને) એક વાર તમને વિચાર આવે પછી તમે એને છેલ્લી નથી ચકન. તમે કેટલાં સ્વાર્થી છો ! તમે ક્યાં સુધી આવા જ રહેશો !

હન્દીરાઃ (હાતી) તમે ચાકરાયાયા છો. હું શા પડું છું.

સન્મુખઃ (એકી) હજી એમની મહત્વાકાંક્ષા ન મળે. (ઘોડી વાર વિચાર કરી કંઈ પાદ આંખું દોળ તેમ) હ' મને પાદ આંખું, તરુડતા મેટીકમાંથી હી જવાની હતી ત્યારે પણ એને કાંઈ મેવાની એણે તજવીજ કરેલી—અને—(મંજારતો દોળ તેમ) એ આંખું વેગવન દિનેશ મંજાર રહ્યો હતો !—મધુ કુંડળ (મળે છે હાથ રાઈ બેસે છે.)

[પાદો પડે છે]

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ: એ જ

(હન્દીરા કંઈક બહુલી કરતી બેઠી છે)

હન્દીરા: (એકલી) આ કંઈ નથી મળતું. એના શું કંઈ ઉપાય નહિ હોય ? હરિ હજી ! જ્યેષ્ઠ તો ખરી. (કેમકેપરથી એક ચોટી ચોપડી લે છે.) એ તો હું ઉપવાસ કરીશ તમે તેમ કરીશ પણ મારા દિનચરે—(ચોટીવાર ખટકે છે પછી મોં પર ચમક આવે છે.) મિતિજિતિને મનમાં તો મહૂમ મન છે, પણ બહારથી હજી ના ના કલા કરે છે. હાસતો, ચોટી પડતાં એટલે જાણી તો ક્યાંથી માને ! પણ દિનચર જેવો બીજો મેઘ આખી ન્યાતમાં નથી એટલે જ તો ! (ચોટીવાર ખટકાવે) અને છાકરીનું વણવું પણ એના તરફ છે. તે જિવે ન્યાતના જમણમાં અને ગરબાના મેળાવામાં—

(બહાર ગાડીએ અવાજ આવે છે, અને દિનેશને લાગીને દિનેશ ખંદર આવે છે દિનેશ આરામ હાથથીપર અને દિનેશ બીજા હાથથીપર બેસે છે)

હન્દીરા: કેમ શું થયું ? દિનેશ ! દિનેશ ! બેઠાને !

દિનેશ: (ધીમે ધીમે) ચોટી લેન, મને ચાકર આવે છે.

દિનેશ: એ તનસુખચમ આપને ત્યાં દિનારને મળવા ચમા, ત્યાં કંઈ એમને ચાકર આપ્યાં, અને મારે જરા ત્યાં કામ હતું, તે—

હન્દીરા: ચાલી ચાકર આવે છે ? તમે આ વખતે આમ કેમ વાપ છે ? (દિનેશ તરફ જોતાં) તમને તરતી પડી હ'—

દિનેશ: ના એમાં શું છે ! એ બહાને મારે ને એમને બેળ-આજી તો થયું !

હન્દીરા: હાસતો, કેમ નહિ ? (ચોટી વાર ખટકાવે) તમારે તનસુખચમઆપને ત્યાં કામ પડતું મૂકીને આવ્યું પડ્યું !

દિનેશ: ના, ખાસ કંઈ એવું કામ નહોતું. મારે મારા ખાસિક વિશે એમની સાથે કંઈ વાત કરવી હતી. જલ્દી પેર તો મોકિલા લેન સિવાય મેઘ હતું નહિ, એટલે મારે કંઈ કામ રજૂ નહોતું.

(હન્દીરા જાડ ચીકાચ છે.)

હન્દીરા: (સાવધાન થતાં) તમને જલ્દી તરતી પડી લેં !

દિનેંદ્ર: ના ના, એમને તમે સુવાદી હો. (દિનેંદ્રે) કેમ
અંદર તમારી મેમ જઈ રહ્યો ? (દિનેંદ્રે હસી ચાપ છે. ઇન્દીરાણે)
જાઓ ને, એમને અંદર સુવાદી આવો.

ઇન્દીરાણ: હું આજુ પું, તમે બેસતો હો !

(ઇન્દીરાણે દિનેંદ્રને ઘણું અંદર જાય છે. દિનેંદ્રે અમતેય લુપ્ત છે.
રૂબરૂપરત્ત પુરતો લુપ્ત છે, તેમાં જુલુસંદિતા, પાંચાણ, જ્યોતિષના કાંચો
મથેરે પડ્યા છે)

દિનેંદ્ર: હાં-જરોખર, રંભાજહેને કહ્યું હતું કે સંપ્રધાય અને
ઇન્દીરાણેન બન્નેને જ્યોતિષ જડુ સાં આપે છે ! (ઇન્દીરાણે આવે છે)

દિનેંદ્ર: મારે એટલું કહેવાનું છે, કે આ દિનેંદ્રને ચક્રર આરિ
છે, તો તમે જરા એની સંજાગ લેજો. મેં એને પૂછ્યું, તો એણે
કહ્યું કે આ સુદાં એને આ સાતમી વાર આપ થયું ! મનેજાઈ એ
અંદર અંદર ક્યાંક વાંચના, તેમ એમણે ન કહ્યું નોંધ્યો, અને
તમે જો કંઈ ઉપાય નહિ હોય, તો પછી અસાધ્ય વર્ષ પાડો.

ઇન્દીરાણ: શું આ સાતમી વાર થયું ?—

દિનેંદ્ર: હા, એના મનપર કંઈ જડુ બોલે રાગે છે.—ત્યારે હું
જાઉં. પછી વળી આવીશ. (મિરિમતી અને તરુણા આવે છે.)
હો ત્યારે હું આમને ચૂકનો જાઉં પું. કેમ-મિરિમતિ જહેન ?

ઇન્દીરાણ: આવો આવો—

મિરિ: કેમ અને આપ્યાં અને તમે હારો ?

દિનેંદ્ર: મારે જરા અડી પાર્શ્વવીરકરને ત્યાં કામ છે.

ઇન્દીરાણ: એ તો અડીયાં જ !

દિનેંદ્ર: હા, અડી પાસે જ છે.

મિરિ: પણ તમે શીખવણમસાને ત્યાં આવવાના હો ને ?

દિનેંદ્ર: હા, હા, હું તો સુલીન જાઉં પું.

મિરિ: હા, તો તમે જરા આવો, ત્યાં સુધી અને એણે છીએ.

દિનેંદ્ર: હા ત્યારે હું આજુ પું. (જાય છે.)

ઇન્દીરાણ: આવતો હોં જાહ—(મિરિમતિને) આવો-એણે ?—

(શકી ના જોઈ એકત્ર નથી.)

ઇન્દીરાણ: (પાત ઉપાકારી હોય-તેમ) તમે તમારે છેલ્લું વાસ
રહ્યું નહિ ? પછી તો બી. એ. થઈ લખાઈ ?

તરુઃ હા, જો જાસ થઈ શકે.

ગિરિઃ તમારો દિનિય જેમજેમથી આવી ગયો ખરું ? અને કાણે મૃત્યુ ?

હન્દીરાઃ હા, જોને આખ્યાં ચારેક દિવસ થયા. આ જોનું છેલ્લું વય છે, તેથી આ વખતે પણ રાત્રમાં અહીં આવવાની એ ના કરેતો હતો. પણ એકનો એક છોકરો એટલે બે દૂર દોષ તે આવશે છત્ર જેવાવો ! અને અહુ આખું વયમ પણ એ ત્યાં જ રહ્યો હતો, એટલે તો એમ શું કે મારે આવી નય.

ગિરિઃ આ છેલ્લું વયમ પૂરું થયે શકી—?

હન્દીરાઃ પરીક્ષામાં મારે નબરે આવશે એમ એ ધારે છે, અને પદેશ મજમાં ન આવે તોય એના પ્રોફેસરે એને એટલું તો કહ્યું છે કે પાટની પ્રવેશકીક કંપનીમાં એને જગ્યા અપાશે.

ગિરિઃ એમ કે ?

હન્દીરાઃ અહીં તમને તો તાપ જુદુ સાચતો દશે. અને તો કેવાઈ ગમેમાં પણ તમે આટલા તાપમાં બહાર નીકળ્યાં !

ગિરિઃ આજે ધીવરાવમાસને ત્યાં આપણીય મઠિ બેસાડ્યા છે, તેમાં જ—

હન્દીરાઃ તે સરખા પ્રમેદ મારે નથી !

ગિરિઃ એ એ તો સવારથી જ એમને ઘેર છે.

દિનેશ (અંતરથી) મોઢી બેન મેલુ આખું છે !

હન્દીરાઃ એ તો ગિરિમતી બેન અને—

ગિરિઃ કેમ દિનિય અંદર છે !

હન્દીરાઃ હા જુએને આવા તરકાળીય બિને લાવમેદીમાં જનું બેઠબે. આજે બહાર ગયો ને જ્યાં થક લાગી તે અંદર સુતો છે. દિનિય, દિનિય, બહાર આવવો !

ગિરિઃ રહેવા લેબી, એમને કુલ રહેવું દોષ તે.

હન્દીરાઃ ના ના, એમાં—

(દિનિય અંતરથી ધીમે ધીમે આવે છે, ને આસપાસ તરવામાં બેસે છે.)

હન્દીરાઃ (જ્યાં અહુ બેઠબે) આ ગિરિમતી બેન આખ્યાં છે.

ગિરિઃ કેમ છે ?

દિનેશ: હવે સારું છે. એ તો કંઈ થઈ ગયું હતું.

(ઘડી વાર, ઠાઠ-ઘટ્ટાઈ નથી)

ગિરિ: (વાત ટીકાણી હોય તેમ) આ વરસ તમે પરીક્ષામાં બેસવાના છે કેમ ?

દિનેશ: હા, પાસ થઈશું વરસ બેસતા નથી, ને પછી બીજે વરસે બેસે છે, પણ હું કંઈ એવું નથી કરવા માગતો.

ગિરિ: છેલ્લું વરસ બહુ મહેનત કરવી પડે છે નહિ ?

દિનેશ: કરીશ પડે ને. આમને જ પહેલો-બીજો ! (તરખાટ મચા માથું ઢાંકાવી દા પડે છે.)

ગિરિ: ત્યાં ઠેકઠેક ખર્ચ આવે છે ?

ઇન્દીરા: વરસે દહાડે અને એને—

દિનેશ: (ઇન્દીરાને અટકાવતો) શુભેને, ઠાઠ તો સાધવીને સહે, અને વગર વિચારે ખર્ચ ન કરે તો વરસે સિંચે અઢસો રૂપિયા ભેગા.

ઇન્દીરા: શોભાસીય ઉપસંત આપારે મળ્યો આંસો થાય છે.

દિનેશ: હા, પણ વચ્ચે તો મને ઠેકેન્નાંથી પણ સોભાસીય મળી હતી. [ઘડી વાર અટકાવે] છેકરાઓ ઠેકેન્નાં જમને કેમ જમવે પેતે બહુ જ મીઠાંત હોય એમ સહે એ મને જરાય પસંદ નથી. (ગિરિમતિદું મોં જતા મળે છે. ઇન્દીરા જરા અસ્વસ્થ થાય છે.) અને મને કહેવાની છુટ આપે તો છેકરીઓએ પણ જરા પાછી સાધાસુધાં સાધારણ મહેનતવું કામ લાગવું ભેગા.

ગિરિ: તમારા વિચાર ગરીબર આ દિનેશના જેવાજ છે.

ઇન્દીરા: એ બહીં શું કરે છે ?

ગિરિ: તમને ખબર નથી ? એ બહીંથી એક “દેસ” નામનું ખસિક કાઢે છે. મેં એમને મીઠાસાજીસાને ત્યાં પહેલાં ભેગા.

ઇન્દીરા: એમ ખસિક કાઢે છે ? મેં તો જાણું આંધ નોકરી કરતા હશે. તે કેમ એ કેવાક પેસાદાર છે ?

તજ: તે કેમ પેસાદાર હોય તે જ કંઈ ખસિક કાઢી હતી ?

દિનેશ: ઘડી બેન, તારે તો એ જ સવાલ મહેતમે પૂછાવેલો. (ગિરિમતી જરા દસે છે. પગથીયાં પર ઠાઠ મળ્યું સંજ્ઞાપ છે.)

હન્દીરા: હા, તેથી શું ? તમે કેટલું બલ્યા છે, શું કરે છે એમ પૂછે અને બમે પૈસાદાર છે કે નહિ એમ પૂછીએ એ બેમાં શો ફરક ? (હિનેંદ્ર આને છે.)

ગિરિ: આવો આવો, તમારો અભિપ્રાય અમારે આ માન-તમાં જોઈએ છીએ.

હિનેંદ્ર: (પુરથી પર ભેટતાં) તમે તો મને મારા અભિ-પ્રાયો જ પૂછે છે.

તરુ: (પીમેથી) કારણ તમારે કંઈક ને કંઈક નહું કહેવાનું હોય છે જ.

ગિરિ: જુઓ, મારને વિશે એમ પૂછીએ કે એ પૈસાદાર છે, અને નહિ તો એમ પૂછીએ કે એ કેટલું બલ્યા છે—એ બેમાં કંઈ ફરક મરે કે નહિ ?

હિનેંદ્ર: ના, હું કંઈ જ ફરક નથી જોતો. જ-ને સવારો એવા છે કે તમે ખરા માણસને નથી જોતાજી દેશા.

હિનેશ: કેમ વાર ? પૈસા કરતાં બહુતર માણસની વધારે નજર નથી ?

હિનેંદ્ર: તમે જેમ હન્દીરા બેન કરતાં મારી વધારે નજર છે તેમ-પણ તે એટલુજ-એથી વધારે નહિ. (વિચાર કરતાં) માણસના પૈસા એ જેમ બદારનો એક વગમત છે, તેમ બહુતર પણ એક માત્ર આવરણરૂપ છે. કેટલાકે જાણેલાઓ તો મહુ કરૂંપા હોય છે, એ તમે નથી જોયું ?

હિનેશ: મારુ કરુને, તમે અર્થ લઇ જાઓ છો, તેટલો ઊંડો આ પ્રશ્ન દેતો જ નહિ. વાત તમારે વિશે હતી, તેમાં મારાં પોલી બેને પૈસાનો સવાલ પૂછે, અને પત્ની બેને રોડ આપતાં એ એમ જોયેલાં.

હિનેંદ્ર: (વિચાર કરતાં) હવે હું ફરી ભાઈ તો એમ ન સમાજતા કે એ મારે વિશેની વાત હતી તેથી હું ફરી જવો. પણ તમે જણાવેલાં સવાલ પૂછે, અને તમારું આ પૈસાનો પૂછે, એ બેમાં ફરક તો મરે !

હન્દીરા: હવે કેમ ફર ?

ગિરિ: આમને કહેા નોકસે.

દિનેંદ્ર: (વિચારમાં લીન થતાં) હું તમને શું કહું ? દિવસ કહે છે તે પ્રમાણે મેં એ સવાસમાં વધારે લીધા. અર્થ નોંધો. હું અમુક વિચારમાં ચાલ્યો આવતો હતો, તેમાં તમારા કબ્જે બેઠાનાર ગેાવાણ થયા, અને ખારી વિચારસરણીનો અવાગ મળી ગયો !

હન્દીશ: એ તવાસમણી કહેવાય એવી હોય તો કહેા.

દિનેંદ્ર: ન કહેવાય એવું હું કશું નથી રાખતો. વિચારમાં તો કંઈ નહોતું. રસતે આવતાં એાસાપર મેં એક નોંધાને લીધો, અને એ મણુ લોભે એવ નેવરાવતા હતા. તેમાં એકનો સવાસ પેલા વિશે આવ્યો, બીજાનો અણુતર વિશે, ત્રીજાનો સગ્ન વિશે—આ બધા માણસો મને એક જ સરખા લાગ્યા, અને એમનું બૌદ્ધ્ય અને મનોવૃત્તિ એ બધું એક સરખું જ હતું, અને એ તરસવ રહી આપણે અભિપ્રાય આપવાનો હોય, તો એ બધા એક જ ાદિના છે એમ આપણે કહી શકીએ.

ગિરિ: તમે ત્યારે રસતે ચાલતાં હોમા રહેા છો ખણ ! મહારાજા જેવાય પછી તો કંઈ ક્યાંઈ હોમા રહેા એમ નથી લાગતું.

હન્દીશ: ત્યાં આગમ ત્યાગત નહિ, અને અહીં ખારી અને દિવસ વચ્ચે તમે શા મઢે રૂક ચલેા છો !

દિનેંદ્ર: (ગિરિજાની અગમ આવતાં) એ જ છે તો, મહારાજો જેવાય જ—એ જ મણુ—(અટકી પડે છે. હન્દીશ તરફ નોંધતાં) દિવસ અને તમારી વચ્ચે શા રૂક એમને ! ત્યાં પેલા માણસો પોતાના વિશે પ્રેમના પુષ્પ હતા, અને અહીં તમે એ મેઘ ત્રીજા જ વિશે એ સવાસો પુલેા છો ! એ રૂક.

ગિરિ: તમે પ્રેમોનું કણુ એટલે કહું છું કે એમને પણ અપેક્ષિત આવશે છે.

દિનેંદ્ર: હા, મને એમ લાગ્યું ખરૂં. અહીં બધે એનાં જ પ્રતીકો અને પચાસો પડ્યાં હતાં. રંભા જેને પણ એએક દિવસ પહેલાં જ કણુ હતું, કે તમને સાફ નોંધાં આવશે છે. મારાથી તો હસી પેવાયું.

ગિરિ: રંભાને શું નોંધ આવ્યું ?

દિનેંદ્ર: એમના દિનકસ્ય ઇાંત્રી, શાપે વિવાહ રસના હશે તે !

(હિન્દીરાણું એં જરા પડે જરા છે, બિચિમિચિ સાંભળું ન સાંભળું
કરે છે. દિનેશ કંઈ વિચાર કરતો હોય તેમ બોલે છે.)

હિન્દીરાણું તમે જ્યાં અમેલ જલેલા મારા દિવસની જેમ
હવામાં ખાતો નહિ. પણ એક વાર તમારી કુંડળી આવેા નેહએ,
અને પછી હું બધું કહું છું એ જાણે છે કે નહિ એ જુઓ.

દિનેશ: શું? ચોરી એન શું કહ્યું? માઈ નામ શું લીધું?

હિન્દીરાણું: કહું છું કે આ દિનેશભાઈ પણ તારી જેમ ન્યોતિ-
પમાં નથી ખાતલ.

બિચિ: તમને હાથ નેતાં આવડે ખાઈ?

હિન્દીરાણું: હા, આવડે ખોરા, પણ એ પસંદી બધું ન કહી શકાય.

બિચિ: દિનેશભાઈનો હાથ જુઓ નેહએ.

હિન્દીરાણું: એમને ખાતલું નહિને શું નેહું?

દિનેશ: હું માનીશ માથે. (હાથ ધરે છે.)

(હિન્દીરાણું દિનેશને હાથ જુએ છે, કંઈ જલ્દની કરે છે, વચ્ચે દિનેશનું
નામ કમ્પારે છે.)

તરુ: તમે આમ કેમ હાથ ધરી શકો છો એ મને નવાઈ લાગે છે.

દિનેશ: મને ખીત લાગે છે કે મને ક્યાંક ન્યોતિપમાં ખાસ
બેસી જશે.

દિનેશ: મને કંઈ કશું થતું નથી.

હિન્દીરાણું: તારે નેવરાખ્યાથી શે લાભ?

દિનેશ: તા ના, જુએને હું તો જામલોજ કહું છું.

હિન્દીરાણું: (હાથ નેતી) વિધા છે, પેસો છે, વારસો પણ
મજબનો છે, હાથમાં તણ છે, અને- (હાથની મૂડી લાગે છે. જરા
માથું નમાવે છે.)

દિનેશ: હા, જે કહેવું હોય તે કહી નાખો ને!

હિન્દીરાણું: મારું ન લગાડશો, પણ તમારો લગન થઈ છે?

દિનેશ: તમને કેમ લાગે છે એ કહેને!

હિન્દીરાણું: (મનમાં મોં શાખીને) એક મોટો લેખ વસ્ત્ર લાગ્યા
પહેલાં દત્તો, એમ લાગે છે.

દિનેશ: એ તો સી મત્ર નેહું છે.

ગિરિઃ જીમનાં લગ્ન ક્યારે થવાનાં છે ?

દિનેશઃ અને તો કંઈથી આવે છે. (હાનીને અંદર જાય છે.)

દિનેશઃ અને અને શું નહિ આવતો હોય ?

હન્દીરાઃ એ તો કંઈ સમજ પાતી નથી.

દિનેશઃ (પેતાનો હાથ પાછો ખેંચી લેતાં) હવે દિનેશ ભાઈને બોલાવીને જીમનો હાથ લુગા નોંધાએ, પણ તમે તો દિનેશની નમ્રદુઃખી પણ નોંધ લો.

હન્દીરાઃ આપણાં નજીકનાં સગાં વિશે જ્યોતિષ થયી ચાર પણ પાતી થઈ ગયે છે. (હન્દીરાથી જરા નિવાસ મુકાફ જવાય છે.)

ગિરિઃ તો પણ કહેને શું છે ?

હન્દીરાઃ શું કહું બાબો ?

દિનેશઃ જીમનાં લગ્ન ક્યારે થવાનાં છે ?

ગિરિઃ એહો, તમે એ સવાલ પૂછ્યો ?

દિનેશઃ કેમ મારાથી ન પૂછાય ?

હન્દીરાઃ આ એક બે માસમાંજ થોડા આવે એમ છે. (ત-કમતાને) હાથો નોંઠે તમરો હાથ.

તરુઃ મારે નથી નિવસવું. મારતું ભવિષ્ય જાણીને શું કામ છે ?

દિનેશઃ તમે આટલાં જ્યાં નિરાશાવાદી કેમ છે ?

તરુઃ જીમાં નિરાશા હાની ? નિરાશાવાદ તો હમરો ભવિષ્ય જાણવાથી આવે. (હન્દીરા જરા ચોંકે છે.)

દિનેશઃ હા, બરોબર છે—એ કંઈ સાફ નથી.

ગિરિઃ શું સાફ નથી ?

દિનેશઃ (નિવાસમાં) પેતાનું અને પારસાનું ભવિષ્ય જાણવું તે.

ગિરિઃ પણ ભવિષ્ય સાફ હોય તો.

તરુઃ તો તો હવેનું જ્યારે ખરાબ.

હન્દીરાઃ એમ કેમ ?

દિનેશઃ કેમ હું કહું ? કારણ જોયો માણસ હવેનું લીધું થાય છે, અને એનું કારણ તો એ કે—(અટકી પડે છે.) ભવિષ્ય જાણી એ એક જ રીતે સાફ છે.

હન્દીરાઃ કહ રીતે સાઈ ?

દિનેંદ્રઃ એ જાણવાથી એ માણસ વધારે સારો અને કુચ્છ-
તર થતો હોય તો. પણ મધ્યી વાર આ જાણી વિદ્યાનની શેલોની મા-
ન-દિનેંદ્ર નથી ખડ ?-માણસનું જ્ઞાન વધે અને બીજા જાણી રીતે
એની કુદ જાણુ અમલ રહે એ સાઈ નહિ.

(હન્દીરા શિપિદ દેખાવ છે, એક નિષ્વાસ મૂકે છે.)

તરુઃ તમે પહેલાં ચોટું કાઢજુ એમ કહી શું અટકી પડ્યા ?

દિનેંદ્રઃ એ તો ખડ પોતાનું માનવું છે.

ગિરિઃ શું ?

દિનેંદ્રઃ વળ તમે કહેશો કે ચોટું જાણુ આપવા એણે, પણ
મને આ જાણુ કંઈ એના નેત્રું લાગે છે કે નહીં ? અવિચ્છ નેત્રું
કંઈ છે જ નહિ.

તરુઃ એણે ?

હન્દીરાઃ ત્યારે શું પુરુષાર્થ છે ?

દિનેંદ્રઃ આપણે જ નથી અને નહીએવ નથી. દિનેંદ્ર હોત
તો મને સમજી શકત. બૌદ્ધિકશાસ્ત્રમાં ચોટી વરસો પહેલાં
એક નવો જ સિદ્ધાન્ત શોધી કાઢે છે, કે (દરેક સ્વ-
કર્મ જાર મૂકતાં એણે છે.) આપણે એ દિક્ અને કાલમાં
રહીએ છીએ એ સર્વેશ સ્વર્ગમાં હોતાં નથી, પણ અસ્તિત્વા અનુભવ
પ્રમાણે તેનાં પરિમાણો જણાય છે, અને આપણું આશય-એને
જણ જ પરિમાણો નથી, પણ એણું પરિમાણ પણ છે, અને એ
ચારેનો સંબંધ એની રીતનો હોય છે કે તમામ અતિ કે સ્થિતિ એક
બીજાના એના સંબંધમાં આવે છે કે પરિણામ એકનું એક આવે :
આવી જ રીતે વ્યક્તિ અને તેની પરિસ્થિતિ, કર્મ અને ફળ, અને
બીજા વ્યક્તિઓ સારેનો સંબંધ એની રીતનો હોય છે, કે પુરુષાર્થ
કે નહીં એવું કંઈ પણ રહેતું નથી.

(દિનેંદ્ર નિષ્વાસમાં રૂમકો દેખાવ છે.)

તરુઃ આ તો આશ્ચર્યકર્મનો સિદ્ધાન્ત ખડ ?

દિનેંદ્રઃ હા, હા, તમે એ વિશે વાંચ્યું છે ? એ તમે સમજી શક્યા ?

તરુઃ જાણુ તો નહિ, પણ હન્દીરાં એ મેધમેદિતિ લીધેલું,
એટલે એણે ધડું સમજ્યું.

દિનેશ્વર: શિક ત્યારે, આપણે જન્મે પ્રવલ કરીશું તો. કંઈક સમજાવી. મને પણ કેટલુંક સમજાવું નથી.

ઈન્દીરા: પુરુષાર્થ અને નસીબ એ એ નહિ, પણ છે શું ?

દિનેશ્વર: (હાથમાં) કશું નથી ! (થોડીવાર રહીને, પેલાના હાથ પકડી ધડીબાજ થયેલા) પણ ચાલો આપણે તો-મેટું ધાંચ છે.

ગિરિ: વાલમાં ને વાલમાં ખગર ન રહી; ચાલો અને જાણશું હં—

ઈન્દીરા: પણ દિનેશ્વર આપણે પૂરું ન કર્યું.

દિનેશ્વર: (હસતાં હસતાં) કશું પૂરું કરવાનું પછી રહ્યું ન નહેતું ! પણ અમે જાણી છીએ-દિનેશ્વરે કોઈ વાર ગોઠામણે-મારી ઓઠિસમાં થાય " હંસ " માટે એમની પાસેથી વિદ્યાવના જેવો નેપથ્યે છીએ—

ઈન્દીરા: હાથ ને હું નેપથ્ય—

ગિરિ: ના, ના, કંઈ નહિ.

દિનેશ્વર: શિક, ગોઠામણે હો !

ગિરિ: આવળે હો, દિનેશ્વરે પણ કહેલે કે આવે !

ઈન્દીરા: તમેર આવળે હો (તરુણને) અને તમે પણ આવળે. સહિષ્ણુ હો નથી, પણ આવળે હો.

(ગિરિમતી, તરુણ અને દિનેશ્વર નવ છે. ઈન્દીરા આજ્ઞા કુપી થઈ પાછા આવે છે.)

ઈન્દીરા: (એમની આરામની વચ્ચે હળી-રહીને) એ દિનેશ્વર ! ને બીજાનું નથી, એવું કંઈક એનામાં છે તો ખરું. એ જન્મને એની પાછા પેટી મંદાકની-આપું. આમ આપું-નં. પણ મને આ શબ્દ નહિ. ગિરિમતી, તરુણ, દિનેશ્વર અને શીખરેશ્વરે ધીર અં ! દિનેશ્વર, દિનેશ્વર, આવળે !

દિનેશ્વર: (બેઠાથી) કેમ થોડી બેન, તું બેઠાને છે ?

ઈન્દીરા: હું એને શી રીતે કહું ? આવળે.

દિનેશ્વર: (ખગર આવતાં) ' શું એ વર્ષા વર્ષા ?

ઈન્દીરા: હા, કેમ ?

દિનેશ્વર: થોડી બેન, તમે આ જણુ ખોરાખે કુંડિયા તો ખરું થો ખરું !

હન્દીરા: હા, કેમ ? પણ તું—?

દિનેશ: હા, ખોરાખ, મારી મુદ્દિ અને માનવાની ના પાડે છે.
પણ-જુઓ નેપ્રસે—

હન્દીરા: પણ શું ?

દિનેશ: મોટી એ જુઓ નેપ્રસે, મેં પાર્યા છે એની સાથે
મારાં સખ વસે કે નહિ ?

હન્દીરા: એની સાથે ન પણ શામ ! પણ (દિનેશ આંસુ
જુએ છે.) તું આમ તો એ, પણ એનાથી પણ સારી છેકરી
મળતી હોય તો—

દિનેશ: તો જાણા મળી સાથે મારો વિવાહ કરો તોપણ મને
કંઈ ના નથી.

હન્દીરા: પણ દિનેશ, મોકિયા તારે માટે જુ નાની કરેવાય,
અને તમારા મદ પણ કંઈ મળતા નથી.

દિનેશ: હું મદમદમાં કંઈ માનતો નથી.

હન્દીરા: પણ હું અને તારા માર્ગ તરફથી માટે નહીં કરીએ
તો કંઈ થાય છે ?

દિનેશ: (હાંસિ અંદર જતાં) તમારે જે કરવું હોય તે કરો હું—

હન્દીરા: (એકલી) મોકિયાના અને દિનેશના મદ મળતા
નથી ! વળી આ જુદું. એક રીતે એમ શાય છે કે કરો પ્રયત્ન ન
કરવો, અને એથી રહી વિધિને એવું સર્વ કરવા દેવું; અને બીજી
વાજી આ દુનિયા તરફ નજર કરતાં આ અને તે જુદું કરવાનું મન
શાય છે. દુનિયામાં એનાં પ્રયોજનો છે કે નાશકારક બીજાની પણ
આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. (વિચારમાં પડે છે.)

(કનકુખસામ અંદરથી પોતાના પ્રદેશમાં, હાથમાં માળા લઈ આવે છે.)

હન્દીરા: (જરા અવગિહા જેવે) કેમ ? શું ? આને પૂજામાં
કરી વાર કેમ બેઠો ?

સન્ધુખ: આ તમે જે પ્રકરણ લખાવ્યું છે, તેને સાન્ત રાખવા.

હન્દીરા: (કાળી નજરે જોતાં) દિનેશ ક્યાં છે ?

સન્ધુખ: એ દમણમાં ઉપર મળે.

હન્દીરા: એટલે ?

સન્મુખ: શું એટલે ?—હા, એટલે આપણા દિનેશના મકાને શાન્ત હશે.

ઇન્દીરા: તમે બરોબર જોશું ? ક્યા મઠ બાકા આવે છે ? એને કંઈ ઇન્દ્ર નહિ આવે, પણ—

સન્મુખ: ખરેખર અને રાત્રી કતિત વર નહિ અને કાં તો વડ નહિ તરુનો શુરુ સારો છે તે એને કંઈ ઇન્દ્ર નહિ આવે, પણ—

ઇન્દીરા: (બાકું જોઈને) એવું ન બોલશો.

(ત્યાં ઉપર કાંઈ પણ કોઈ તેના ખબરોમાં નથી)

ઇન્દીરા: આરુ દિનેશ પડશે !

સન્મુખ: હજી કંઈ કંઈ કે આ પ્રકારે જાય છે ! પરિણામ કેવું બાકી. (ઉપરથી બંધાર નથી)

ઇન્દીરા: (બેચેન) પરિણામ ! પરિણામ ! (બંધાર નથી)

[પડશે પડે છે.]

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ: બેન.

[ઈન્દીરા બાકું નથી સમજાવે છે.]

ઇન્દીરા: હમન, હમન, એકાદ રોષે ખમણી ટેકી વાર ! કેવલ, બહીં દેવે શાન્તિમાં મુકાને બંધાર મારણી કાંતુ રાખતું એ બધું પીરસી દે—એ જયનિ આવવાનો વખત થયો છે.

(હમન બંધારથી બાકું મેખે બાકું છે.)

ઇન્દીરા: હીક જ, બંધાર મુક, અને પડતાં ચારણી કાકો, ને પછી ઉપરથી પેલા કાંઈ થોડો બહુ કાંઈ આવશે. (હમન બંધાર નથી) ઇન્દીરા પાટલાની આગળનાં રજાની પૂર્તી સ્થળ) હા, દેવે હીક જ—સચ્ચિદાને એ સોજાને મોકલી નહિ. મારું કોઈ આવી મઠ કોલ તો મું સાફ. (થોડી વાર બાકું) બાકું તો દેવે ન આવે તો સાફ. મારું કાલ આ બાકું આવનાં સારો કાલ દેવે. એ સોજાને તાર પૂજાઓ, નહિ તો તો મોકલન પણ નહિ !—મુક વાર થઈ મારું આવે દેવે ખબર પડી રહેશે, કે એ સોજાના મન-ખાં શું છે ? પછીથી દિનેશ દમણું એમને પેર નથી નથી, અને કોપરામને પેર પણ એકોત્ર નથી છે. કહે છે દિનેશને એમને ત્યાં આવવાની ના પાડી છે. હા—

(સન્ધુખરામ અને હમન જોડાયેલી આવે છે.)

સન્ધુખા: બોલો! કેટલા પૈસા આપ્યું !

હન્દીરા: તમે આમ શું કરતા હોશો? ખરે જાણવા માટે તે વળી કેટલાક પૈસા જોઈએ ?

સન્ધુખા: મને ક્યાં ખબર છે કે તમને શા માટે ખરું જોઈએ હોય.

હન્દીરા: (હમનને પૈસા આપતાં) બે અ. (હમન ભાગે છે.)

(રંજાને જાણ નહોતી હોવામાં હમન થઈ અંદર આવે છે)

ત્રાપી: જા, રંજાનાં આ તમને દર્શાવવા આપવા કર્યું છે.

સન્ધુખા: શું જાવ જોઈએ. (હન્દીરાને) કેમ રાગ છે ને !

હન્દીરા: મને આપોને !

સન્ધુખા: કેમ જુદી વર્ષા કે શું ? તમને કયોતિય શીખવાકર્યું તારે તમે વચન આપ્યું હતું કે મારી ને તમારી વચ્ચે કંઈ પડી ન રહેશે જોઈએ.

હન્દીરા: તમારે વાંચવો હોય તો જાઓ. પણ એમાં તમારે માટે કંઈ નહિ હોય.

(સન્ધુખરામ ત્રાપી છે મુખપુટા બંધાઈ ધાવે છે)

હન્દીરા: (નિર્ભય અને હજી મોં રાખીને) કેમ શું છે ?

સન્ધુખા: કેમ શું છે ? આ શું ? જુઓ. રંજા કહે છે, કે તરુના ને એમના દિનકરના મદો મગસ ન આપ્યા એમ એમને ખબર પાડાથી જોમણે તો એ વાત જાણે રાખી છે. પણ શકલતા એની પ્રેરણા આડે ન આવે એટલું સંભાળવાનું કહે છે, નહિતો બન્ને કાળાં દુઃખી થશે. બોલો હું એમને કાળી મોકલું ?—કે તરુના પ્રદ વિનિયમ પ્રદ કરતાં દિનકરના પ્રદ સાથે વધારે મહે છે ? ત્રાપી, એ ત્રાપી મરો કે ?

હન્દીરા: હવે એથી શો રાખો છે ?

સન્ધુખા: એક વાર મોકલું કર્યું, અને પછી પકાઈ જાશે, ત્યારે કેમ જાણે કરામાં તમને આસક્તિ ન હોય એમ મોકલું !

હન્દીરા, તમે બાંધકર છે. મને આવી ખબર-હોય, તો—

હન્દીરા: એથી શો કામશે ?

સન્મુખઃ કેમ કાળો કેમ નહિઃ એ બધાનો તો નહિ
કન્દીરાઃ હો કાળો, કાળુ તોમ નિરિમતી એમની સાથે
સાંભળ નહિ જાણે.

સન્મુખઃ એકલે નિરિમતી ઉપર જવું તમે તમારી—

(બહાર ચાલી જઈ રહેવાનો આજ્ઞા આપે છે. કાળો પર નિરિમતી
પ્રેમીક વગેરે જણો દેખાય છે.)

કન્દીરાઃ હું તમને પરે પડું છું. આ એ જ્યાં આવ્યાં !

(નિરિમતી, પ્રેમીક, સંરુષ તે દિનેશ જાણે છે. સન્મુખના જોવામાં
વરુ એક નવલ કરી આંસ જાય છે.)

કન્દીરાઃ આવો આવો આવો, અને તમે સાથે થઈ, મળો !

નિરિઃ હા, રસ્તામાં આવતાં એમને પ્રેમીક જોવા, તે મારી
હતી સમાવી અને—

કન્દીરાઃ પણ તરુલતા એવું ક્યાં છે !

નિરિઃ એને જાણે કાલ નથી તેથી નથી આવી.

કન્દીરાઃ તેમણે કેમ શું વધુ છે ! બહો જામવું તોડવું પણ
ખામતું તો આવવું હતું.

નિરિઃ એણે જાણે શુભાગ લીધો છે. (આખરે જાણે)
આ પડો કાળો બધો !

(દિનેશ જાણે જાય છે.)

કન્દીરાઃ (જતા જમારીમાં) સચિત્તતા બહુતી હતી, તારે
એણે બરેલો. એને જાણા બસ કામમાં તો આંદ પણ ખજો હતો.
પણ એનાં સાસરીયાંને આવું કશું પસંદ નહિ, તેથી નિયતી નહું
અહીં જ પૂરતી જાય છે.

નિરિઃ એમાં શું ! પરમાં જાણે સાચો બરેલો પડો પણ
રાખવા ના કહે ! બહારથી તો જવું સુધરેલું દેખાય છે.

કન્દીરાઃ હા, પણ આંદથી જવું જ જુના મનમાં છે.

નિરિઃ એમને !—પ્રેમીક એક જગ્યાએ બેસી રહે.

કન્દીરાઃ કંઈ નહિ જાણે ઉપર જવું હોય તો—હા—અને આ
વખતે હસનુમરામ એને એમની એમ જાણે સચિત્ત તે ત્યાંથી બેસી
કામળ આવ્યો, કે સચિત્તને સુદર્શ જોવા વગર બેઠો છે તે
પાછી જોઈતી.

ગિરિ: પણ દરમુખસમ આવવા રહે. ખસ !

હન્દીરા: એ તો અમારી પાસે-પણુ. એમને ઘેર તો એ કંઈ મોટી પણ નથી હાલ.

ગિરિ: સચિદાનુ અપે આવશે ? (દિવસ તથા પ્રભાત અંતર્યામી આવે છે.)

હન્દીરા: હા, મ્હા કામે જ આવવાની હતી, પણ ન આવે. દરે આજે તો નહિ આવે, કારણ મ્હા કામ ત્યાંથી અહીં આવવું સારો કામ હતો. તે દરે આજે તીકાથી કામે આવશે.

દિનેશ: (બામ લેખ ફરતાં) મ્હા માણુસ એ પણ મરોતર એવા રહે તો કંઈ કામ જ ન કરી શકે.

ગિરિ: મારા જ લેખ તમે કાઢ.

(ગિરિમણી અને દિનેશને નિઃશ્વર એક હન્દીરાનું ઘોં જતા મલમલ છે.)

હન્દીરા: ના પણ અમાર એકું દોષ, તો તો ખરૂં થો.

દિનેશ: એક વાર અમારે પ્રાણેશમાંથી ઘેર જતાં એક ડોશી

ગિરિ, શુભ લેઈને તીકાએ, અને હું કશું એવા વખત એ પહેલાં તીકાએ; તે રસામાં અપાનક એની દેખે અકરપાત થયો, અને હું પહેલાં તીકાએ તે જમી થયો !

હન્દીરા: એ તો જે વચનું દોષ છે તે વાત જ છે ! હરિ હમ્મ !

દિનેશ: ના, એમ નહિ, પણ આજે જે વચનું દોષ તે તો કરી જ નાવનું એમ કેમ નહિ ?

હન્દીરા: એટલે પછી જે વચનું દોષ તે મારે વાત એમને ! !

(એક વાર નિઃશ્વરમાં પડે છે, સરખા પુણી જા લેણી રીપાઈ પડતાં કુતરે કાપમાં હરે છે, તે ગાનવાં ગાનવાં પીરે પીરે બાંધી એક વીંટી વાપા હરે છે)

૧ એ માસ દંડવા, કાવા મેચી મેચી ના જાહે ?

૨ એ માસ દંડવા, કાવા મેચી મેચી ના જાહે ?

ગિરિ: કેમ તા વિચારમાં પડ્યાં !

હન્દીરા: આ ગીત તે તમે ક્યાંથી સાંભળ્યું ?

ગિરિ: કેમ તમને ખબર નથી, દિનેશભાઈના દંડ માસિકના પૂર્ણ પર એ વીંટી વીંટા દંડના મિત્ર નિતે થયેલી દોષ છે !

હન્દીરા: મેણ દિનેશભાઈ ખરૂં ! મણે અને કણે કે એ તો દમણ તમારે ત્યાં ખીલકુલ આવતા નથી ?

ગિરિ: હા, એ ખરે જણ નવાઈ લાગે છે.

હન્દીરા: હારતો વિચારો એમને હમેશના મિત્ર તો કાંઈ જ નહિ.

દિનેશ: આપણે સમાજ કાંઈ એમને સમાજના લાભક થશે નથી. પણ એવા માણસો આપણે ત્યાં પાકશે, ત્યારેજ આપણે કંઈક નવું કરી શકીશું.

હન્દીરા: (મરડમાં) હારતો, એમણે નવું તો કંઈ જ કહેવાય.

ગિરિ: કેમ શું ?

હન્દીરા: કેમ તમને ખબર નથી ?

દિનેશ: તમે જાણે એમ જોડો, પણ—

હન્દીરા: હા, ખરે ક્યાં નથી ખબર, કે પહેલાં યોગ દિવસ તો જામે તે માણસને દિનકાલજી જીવેલાં નાંખે, પણ પછી જીવનજીવે એ કંઈક જ આવે !

દિનેશ: યોગી જેવને રેવ જ છે—

હન્દીરા: ના, હું કંઈ એમ નથી જોડતી પણ—

ગિરિ: પણ શું ?

હન્દીરા: પણ ચોંટા જીવેલાં વિચારને—

દિનેશ: યોગી જેવને તો ચોંટા ને પેસા ને કોઈ જ બધું જીવે. પણ ચોંટા એકદમ કાંઈ ?

ગિરિ: શું ?

દેશવ: (અંદરથી આવતાં) જી બધું તૈયાર છે.

હન્દીરા: ચાલો ત્યારે પ્રયોગકાળ કપાઈ કાઢો, અને હારતા જેવ આપણે બહીજ જોડશું.

ગિરિ: એમ કરીને, સંસ્કૃતજાનનાં અને ઉપદેશજીવે પહેલાં જાણી શકે. પછી આપણે નીચે જોડીશું. હજારથી જોડાવે ને !

હન્દીરા: ના, એમ એ—ના.

પ્રયોગ: એ તો હજાર પૂજા કરે છે.

ગિરિ: અત્યાર શું ?

હન્દીરા: હા, કાંઈક કાંઈક એ જીવ પાનમાં જેલે છે.

ગિરિ: એમ કે ?

હન્દીરા: એકદમ તમે જોડો અને હું એમની પછી જોડીશ.

(ત્યાં હન્દીરાની નજર દિનેશ પર પડે છે. દિનેશની આંખ કાંઈક જીવેલાં જોડેલી લાગે છે.)

ઇન્દીરા : (મનમુગ્ધતા અવાજે) દિનેશ, દિનેશ !

(નિરિમતી દિનેશ સાથું ન્હોતે છે. દિનેશ રજા પડે છે, પ્રવેશ અને સત્તા પાસવાપરથી હાથ ધારે છે, ઇન્દીરા દિનેશના આજ્ઞા નીચે ચોરસું મુઠ્ઠા ન્હાય છે,)

ગિરિ : બેભાન અવસ્થામાં મારું નીચું નેહાએ.

ઇન્દીરા : (હેમનિ) ન્હોતે. ઉપરથી એમને જોવાવે !

(બહારથી જુન સંભળાય છે,)

(સન્મુખસામ સન્મુખસામ અહીં રહે છે કમ ૧ વાર છે.)

ગિરિ : હા, તમે નેહાએ.

(તારવાળે બાજે આવી નિરિમતીના હાથમાં લાગે ખૂં છે,)

ગિરિ : સહી કરે !

(ઇન્દીરા મારું દલાવી લા પડે છે, નિરિમતી સહી કરી લાગે છે. સન્મુખસામ જુનમાંથી આવે છે,)

ઇન્દીરા : બૂલેને-દિનેશને-આ લાગે રું કરી !

(નિરિમતી સન્મુખસામના હાથમાં હથેલી લાગે કરે છે, સન્મુખસામ હાથને પાંચે છે,)

સન્મુખ : સચિત્તતા અહીં આવતી હતી અને રસ્તામાં જ મા-દીને આકસ્માત થવાથી-પ્રભુન મનો-ન મન ! મારુસ હાથે કરીને જોઈ કરે એમાં—

ઇન્દીરા : આ દિનેશ-તમે ન્હોતે ! કંઈક કરે જોવાવેને !

ગિરિ : માદી બહારજ ઉભી છે. અરે પુત્રાણ !

સન્મુખ : મારે મને રું વળતો ! તમેજ ન્હોતો !

ઇન્દીરા : (અતિશય દુઃખિન થય.) હા, અરે-દિનેશ પ્રભુન હાથે કરીને—

(નિરિમતી ને ગાળવાનો અને નેહા રહે છે, બેભાનિ પ્રવૃત્તિમાં રહ્યા છે.)

[પડો પડે છે]

પ્રવેશ થાયો.

સ્થળ : નિરિમતીનું ઘર.

તરુ : જો રે ! (પોલી વાર રહીને પડિયાજમાં એક દોરો વાગે છે, તરુના ખાલીખાંથી ઉઠીને પડિયાજ સાથે નેહા રહે છે.) એમને મળીને અરપો ક્યાંક લો થયો.

(ટપાટી બારણે આવી ટપાટા નાંખે છે. તરુલવા નવાટીને ઝેરને જણ થમકે છે. વળી સ્વરૂપ પાપ છે.)

તરુલ દીના, ઝો દીના. (ચામ. આવે છે.) મેં જો આ કંઈ જાણી કાઢ્યું છે, તો કાઢીને ઝોરિસમાં જાણી આપી આવું, અને આ પણ મેંતો જા. (તરુલ કાઢ્યું આવે છે. પાટી બે કાઢ્યું રહે છે, એક કપર છે, તે તરુલ જોતાં) આ ટોણે મોઢા કાઢ્યું જા પર લાખ્યો હશે. હા, આ ટોના અંદર, અને પાટ નથી આવતું.

(દિનેંદ્ર આવે છે, અને ઝેરને તરુલવા જણ અમંચામાં ઝેર રહે છે)
તરુલ આવેલો !

દિનેંદ્ર : (આવવા ન આવવાનો નિશાન ન કરી ચઢતાં હોય તેમ હમાં સ્થિત.) કેમ ઝિરિમતી બેન સું કરે છે ?

તરુલ : ઝિરિમતી બેન થેર નથી. આવો બેસોને.

દિનેંદ્ર : મારે કંઈ ખાસ કામ નહોતું. ખાન-

તરુલ બેસોને. (દિનેંદ્ર દીપકા પર બેસે છે.) ખાન સું !

દિનેંદ્ર : (જવા અકચારને) ખાન મળવાનું આવ્યો હતો. દીનાને કહેલો મને જણ પાણી આવે !

તરુલ : હું જ લાવું છું. દીના ઝોરિસે ગયે છે. (બંદર જાય છે.)

દિનેંદ્ર : (એકલો) હું કેમ મૂર્ખ છું ! ! સું કરવું ? જાણ કરતાં ન આવ્યો હોત તો વધારે સાઈ ચાલ.

(વક્ર અંદાજી પાણી લાવી દિનેંદ્રને આપે છે. દિનેંદ્ર પાણી પીએ છે)

તરુલ : (પોટી વાર સ્થિત) આઠલા કિલસ કેમ નહોતા આવતા ?

દિનેંદ્ર : આવાથી સું વધારે છે !

તરુલ એમ કેમ ?

દિનેંદ્ર : તા ખીલું કંઈ નહિ, ખનમાં ખાન એમ થઈ આવ્યું કે આવાથી સું વધારે !

તરુલ : એટલે જ આવવા સ્થો એમ કહું છું.

દિનેંદ્ર : હા, અને થઈ તો ખરું કે હું આવી જાઉં. પણ-

તરુલ : પણ સું !

દિનેંદ્ર : ટોણે જાણે ! મારું મન જ એવું છે કે એમ પોતાની પરીણ કરવાની મને રૂબ કે કહેવ પડી કંઈ છે.

તરુલ : એટલે ?

દિનેંદ્રઃ એહમે કે મેઘ વાર ખરી વાગણી થઈ આવે, અને જીંછા ન પડે એમ થાય કે—એમાં શું ? (ઘોડીવાર અંટારી) હાથેને હું ખડું કરું, કે તમારે ત્યાં નહોતો આવતો તારે ધણી વાર એમ થતું કે હાથને નાઈ આવતું, પણ જીંછા ન પડે એમ થાય કે—એમાં શું ?

તત્કા (સમજાવી હોય તેમ) એ દુખ તો ખડું પણ—(દિનેંદ્રને ધમકી તે માથા સુધી એમ એ વાર નીકળી છે.)

દિનેંદ્રઃ પણ શું—?

તત્કા (અગાધી) પણ મારે એમ દુખી થતાં રીખતું છે.

દિનેંદ્રઃ મારા એક જ મિત્રે મને એક વાર આમ કહ્યું હતું. અને અત્યાર સુધી એમ હતું, કે પુરુષોત્તમથી અને તે પણ વળી મોટા જ આમ બોલી રહી પણ તમે પહેલ પહેલાં.—

તત્કા એ માઠ મેઘ દત્તા ?

દિનેંદ્રઃ મારી ને એમની જાંઘી તો નીચળા છે. એ વેપણી છે. —પણ પહેલી દત્તા એહમે જ હાથ એમ બોલી રહ્યા હશે !

(ઘોડી વાર મોઢાં બોલતું નથી)

તત્કા તમે શીવરાવમાસને ત્યાં પણ દમણું નથી જતા ખડું ?

દિનેંદ્રઃ જાહેને શું કર્યું ? થોડા દહાડા થાય છે, અને હું માણસોથી વાદા નાઈ છું. એમનામાં કશું નવું નથી થતું. (હાંક અક્ષર પર બાર ચક્રો) મનુ એ તું એ ! સંસારો એમ શેઠાને આપ્યો તેમ ફેરવી છુએ, તેમ આપણાં માણસોને મેઘ ફેરવનાર નથી ! મેઘ એક જાણુ કામાં, જીંછા જાણુ બહોલા—અર્ધજન્ય એવાં હોય છે. મોઢાં નથી રીતે જોનાર સારાં નથી ઉતરતાં.

તત્કા અહીં પણ તેમાં જ નહોતા આવતા ખડું ?

દિનેંદ્રઃ અત્યાર સુધી એમ હતું. પણ—

તત્કા પણ શું ?

દિનેંદ્રઃ પણ આજે મેં જે તમારી પાસેથી સાંભળ્યું તાર પડી હું એમ નથી માનતો.

તત્કા એહમે ?

દિનેંદ્રઃ એહમે કે મને અહીં નવું મળ્યા હશે !

તત્કા (ઘોડી વાર પડી) ના, એમ રીજ નવું શું મળે ? થોડા પાસેથી નવું મેળવવાની આજ્ઞા રાખવી, અને એવું મેળવ્યા કર્યું એ તમને થોડાને થોડી રહિ નથી લાગતી !

દિનેંદ્ર: શું ?

તરુ: મોડોનાં છવન સુધી સુધોને નવું મેળવવાની આજ્ઞા રાખ્યા કરી એ વ્યર્થ છે. (ઘેડી વાર રહીને) નવું ન મળે એવું નામજ મનુષ્યત્વ !

(દિનેંદ્ર ઘેડા વિચારમાં કૂંચેલો દેખાય છે. ઘડીવાર તેજ ચોંટતું નથી)

દિનેંદ્ર: ના, એમ કેમ નહિ, કે નવું નવું જાણવાની હચ્છ રજા કરે એવું નામજ મનુષ્યત્વ ? એક વિચારે કહ્યું છે કે સત્ય પોતે જો આવીને માત્ર હાથમાં લેશે તોજણ એને મેળવવાના સતત પ્રયાસના આનંદની ખાતર જ હું એને નંતું કરું.

તરુ: તમારે જો એ રીતે સમજવું હોય તો બર્મે. પણ તો હું એમ કરી છડીશ કે સધાસધામાં સાધાસધ માણસના છવનમાં કંઈક તો એવું હોય છે જ કે જેને આપણે ઘેડું પણ પણ સમજી છડીએ તો મેહક અદ્વિત બનાવ રહે તેને આપણે મૂકી છડીએ.

દિનેંદ્ર: હા, બરાબર છે. દરે હું સમજ્યો-જાને છડી નવું મેળવણું કે નહિ એ સવાલ પણ રહેતો નથી (ઘેડી વાર રહીને) આજે તમે મને નવો ધર્મ આપ્યો છે.

તરુ: (ઘેડી વાર રહીને) ચાહ, તારે કશું નવું મળવાની આજ્ઞા વચર તમે અહીં આવશે ને !

દિનેંદ્ર: (અતિશય સામઝીના અવેશમાં) નવું મળવાની ! આવ તમને મળવાની આજ્ઞાએ હું અહીં આવીશ.

(તરુણો દિનેંદ્રને પચણી તે આજ્ઞા કુપી નામિ છે. ઘેડી વાર તેજ ચોંટતું નથી)

દિનેંદ્ર: હું-પણ તમે એમ કશું ખૂટી-ને મોડોનાં છવન સુધી સુધોને નવું મેળવવાની આજ્ઞા રાખ્યા કરી એ ખરાબ છે ! (ઉઘાડીન રીતે) તમે પણ જીભ મોડોની જેમ એવા આજ્ઞેય માત્ર પર કેમ મૂકો છો !

તરુ: મેં ક્યાં આજ્ઞેય મૂક્યો છે !

દિનેંદ્ર: ના, કીક-પણ- (સુખસુદા ચંબીર અને દંડી પડે છે.) એવો એમ માને છે કે હું ખસતુ છું- (ઘેડી વાર રહીને) “દસ” ના જીભજ અંકમાં “વિદ્યેશી”ના નામથી એ: વાસ્તા આવી હતી તે તમે ચંબી હતી !

તરુ: ના, એમાં શું હતું ?

દિનેશ્વર કંઈ નહિ. (ઘોડી વાર સમ્બોને મળતો 'હેય તેમ બચ્ચાને) હું સહિત જ સ્ટુ-સેલો એમ માને છે કે મંદાકિનીને મેં રસાળી-છાતી. પણ-બને આ મારા સમ્બો નથી-પણ મોઝ બીલે અ-સંસ્કારી પ્રુરુષ એને મળ્યો હોત, તો એને મારે છંપતું કુખેલ સ્પર્શ પાત. એક સ્ત્રીને મારે પોતાને માથે મથું બોડી હેયું એમ મોઝ બીલે ખાણસ ન કરે !

તરુઃ મને ખબર છે.

દિનેશ્વર તમને ખબર હતી; પણ ઘોડી. થંચ ૭ દિવસ પહેલાં મેં તમને રસાળાં સ્ત્રીમાં હતી, અને તમારી મેં તાન કુતિમિત હતી. મને એમ થયું કે હું ખાણું વળાને સ્ત્રીકં, અને મેં સ્ત્રી-અને ત્યારે સાચું કે તમે પણ બસતવ જ ભવ્યું છે.

તરુઃ ના, મને ખરી વાતની ખબર હતી.

દિનેશ્વર ના, એ મેકનિ જ ખબર નથી. તમે કપાળી—

તરુઃ મને ખબર છે, કે તમારે વિશે એ એમજ હોય !

દિનેશ્વર (ઘોડીવાર સ્ત્રીને) બાળે મને મારામાં પૂરેપૂરી મદા ભેજે છે.

તરુઃ અને મને પણ.

(લશ્કરના અને દિનેશ્વર બન્ને એક જીવન છાતું નરે છે. એક જીવનને સમજે છે.)

દિનેશ્વર પણ તમારામાં એકલી સજિત છે !

તરુઃ હા. છે. (ઘોડી વાર મોઝ બચ્ચાને નથી)

દિનેશ્વર ત્યારે દર્વે હું બાણું પણ સ્ટુ પું. આખી ધોડ દિવસ પોલાં મારા બાણુપર એક મુદસબેનો કામળ હતો, કે એની ઉઘડીના વિવાદ મારી સાથે કરતા એની મરણ છે.

તરુઃ પાડી !

દિનેશ્વર ત્યાર માદ મેં મારું મન જોયું. એ જાણ પેલાદાર છે. ખાણું તો મને પેલા મને એમ છે; અને મારા 'દંત'ને હું મારા પાણુપર મૂકી સકું. પણ—

તરુઃ પણ શું !

દિનેશ્વર: પણ કંઈ નહિ. ત્યારે જ મેં મારા મનના ચારે ખૂણા તપાસી લેવા.

તરુ: અને તમને શું લાગ્યું ?

દિનેશ્વર: શું ? કંઈ નહિ. મારું આખું મન રાણીને તમે રજાં કર્યાં !

(દિનેશ્વર કબાટ ધાવ છે. તરુશ્યા બેઠી પાસે બેઠ છે. દિનેશ્વર તરુશ્યાને કપાળ પર પૂએ છે,)

તરુ: (છૂટા પડ્યાં) આ લિપિ એ ન આજ્યો દોત તો !

દિનેશ્વર: તો મનમાં ને મનમાં આ જાણ મારી રાખત !

તરુ: તે દિવસે તમે કશું હતું. કે આ દુનિયામાં કશું નથી ખરું !

દિનેશ્વર: (પોતાનું મોઝેલું સુધારતો દોત તેમ) કશું નથી-પણ તમે અને હું બીજે એકરે નહીં.

(ત્યાં ગિરિમતી, પ્રમોદ, સમસ્ત આવે છે. તરુશ્યા અને દિનેશ્વર આજે કંઈ જુદાં જ લાગે છે.)

ગિરિ: તમે ક્યારે આજ્યા ?

દિનેશ્વર: ક્યારે ? (પરિવાળ સામે નોંધને) મને આજ્યાં ખરો પેલો કલાક થયો હતો. કેમ ગાડી ક્યાં છે ?

ગિરિ: દિનેશ્વરે દોત-પીટણમાં પૂકવા મજ છે તે અમે માલતી આજ્યાં !

(કપાળના કાચા એક છે છે. કપાટ ફરે છે.)

દિનેશ્વર: એ કાચા અને જા આંખોને !

ગિરિ: શું ?

તરુ: કેમ ?

દિનેશ્વર: મેં કાચામાં એમ લખ્યું હતું કે કોણે હું ખરી નહિ આપું. પણ—

ગિરિ: પણ તમે તો ખરી છો ! !

દિનેશ્વર: હા, હું ખરી નહીં છું—

આજીવન વિચારાય પાઠક

સંતાકુકડી

જાલમને ઠાજ વીલું ફૂલડાં રૂપાળાં,

વીલું વીલું ને પડી જાય, અલખેલડી !

જાલમને ઠાજ વીલું ફૂલડાં રૂપાળાં.

જાલમને ઠાજ ચૂંચું ફૂલડાંની માળા,

ચૂંચું ચૂંચું ને ગુમ થાય, અલખેલડી !

જાલમને ઠાજ વીલું ફૂલડાં રૂપાળાં.

માળા શોધતી હું પુખ્ત ચોળી બાળા,
જાણું ન કોણ ચોરી જાય, અલગેલડી !
જ્ઞાતમને કાજ વીણું ફૂલડાં રૂપાળાં.

જ્ઞાલીટો રોજ મ્હારી વાડીમાં આવી,
છાનો નિકાળી મ્હને જાય, અલગેલડી !
જ્ઞાતમને કાજ વીણું ફૂલડાં રૂપાળાં.

માળા ચોરાણી નિકાળી કમારો,
હુપો હુપો હરખાય, અલગેલડી !
જ્ઞાતમને કાજ વીણું ફૂલડાં રૂપાળાં.

જાણું ના તેમ કહી હુપો રહી તે
ફૂલડે નવાણ મ્હને જાય, અલગેલડી !
જ્ઞાતમને કાજ વીણું ફૂલડાં રૂપાળાં.

કાળી કાળી નિજ આંખડી નચાવતો,
આંખલડી ઘણી મુજ જાય, અલગેલડી !
જ્ઞાતમને કાજ વીણું ફૂલડાં રૂપાળાં.

ઢોરી ઢોરી મ્હને માટેલી જાળી,
હુપો તે ચોર મંલખાય, અલગેલડી !
જ્ઞાતમને કાજ વીણું ફૂલડાં રૂપાળાં.

સંતાકુંકડી જુદેન ! આંવી આંવી તે
રમતો સંતાવી મ્હને જાય, અલગેલડી !
જ્ઞાતમને કાજ વીણું ફૂલડાં રૂપાળાં.

સ્નેહસરિ

દિલના શાપ

અરધી દુનિયા પર તિમિરનો વિજય થતો હતો. રામપુરના શેઠને માટી ખાતી પહેંચી. કિતાબોની ખયાલ મચી. 'રામપુર ગયુ-મિનિટ' 'પાંચી સાક્ષી' એવા એવા અવાજોએ આપું વાતાવરણ બેઠો મારું.

ટૂંક 'ઉપડી એટલે માનવમોહની સજ્જતા એટલી જેમ ફેરી મઠ. કમ્પાઝ ડેસા સાકરી હાથમાં ને ખસે ડાયેશ નાખી પૃથ્વીને પૂજતા પૂજતા ચાલવા લાગ્યા. માંડમાં માંડની સુધી પહેંચ્યા. જમીન-દાર તેનો અમલદાર ચલાવતો હતો. પરખાવે તે જાણીતા મથાલ-તેમનો ફેંસલો પણ જાણી થતો. રડ્યો ખડ્યો સપડાઈ જતો. જમીનદાર સાહેબનાં ઊંઠાનાં હાથમાં જાગના કહી પેમા આપે ત્યારે જ મને તેનો છૂટો થાય.

માસે હારે જતા કમ્પાઝ ડેસા માંડવીમાં આગ્યા એટલે કુદમ થઈ ડાયેશ છાંડ્યાં માંડ્યો. સું દેખાતે એક ફેરી, મોરો ને પન્થીયું. પણ એક પડીકું હતું. જમીનદાર સાહેબે એને ચિપમ હેર મણાવ્યું. ડેસા પાસેથી ખુશી લીધું.

"જાણુ ! હવા છે. ફિરો પેર બેઠે પડ્યો છે. પડીકું હાથર સાહેબે આપ્યું છે. જવાં લો."

"હુમં ! હવા ચાલી ન જાયે તરકત. મોટા સાહેબને પડીકું જાણવડું પડ્યો."

"જાણુ ! હવા પાવાની છે. જાણી પેર જવાં લો."

"મામા નહિં."

“જ્યાં રોડો તે હજાર લોકો કંપાવે કરશે.” ડોસો રાતે જવાને બેઠો.

“પડાવાળા ! આને બહાર કાઢો.”

“બાપુ ! હવેનું પડીકું આપો. એકને એક જુવાન નેમ હિરો મર્યાં મળે છે.”

“મમાન બહાર નીકળ.” સુખાઈએ, ડોસો પગલાં, ડોસાને બહાર બહાર પાડ્યો.

૨

બીજા દિવસની સાંજે જાતોદારે ડોસાને પડીકું પાણું આપ્યું.

દિવસની મેળોતમાં કંપાવે ડોસો રાજપરા પહોંચ્યો. નદી કાંઠે મિત્રા જાગે રહી હતી. ડોસો પાસે આજે. મગજ અવિચલે જાણ્યો. ડોસાના ધણુ મરી ગયા. રામજી મર્યો. “જાણીદાર તારું નજીવું જાણે.” ડોસાએ પેઠા ખુલ્લી એવું જાન અવકર હતું. આખર ચેર પડેઆ. જુવાન રંડવાળ વડુ નેમ.

“જ્યા ! લગાડા હિરાએ મરતી વખત સુધી લમને સંભાળો. તોયે ન આપ્યા.” વડુએ કહ્યું.

“વડુ ! હવે જાણ ! સારું થયે શાંધી થયો.” ફાલે જવાને ડોસો મંડ બેઠો.

૩

“હિરા હિરા !” કરતાં ડોસો જામના પત્થરા મંડળા લાગ્યો. જામનાં મોઢાં એની આ વિચિત્ર નેમને કુલ્લી થતાં. જેને ત્યાં મોઢાં વાલો કરે એવો પાક ઉગરે. તે જામ રસનાં મિજાસી થયો. જેને ત્યાં મોઢાંનાં દરજી પડાવ રહે. તે જામ રોડવાના કુસા ખાટે મોઢાં મોઢાં બહાર લાગ્યો.

એ વાતને જણુ વર્ષ પુરું થયું. ડોસો જ્યાં ત્યાં બીચોડાવ મમતો. જામના જાળો. ડોસાને ખાંધે બીચતું મુકતાં ને બીચતવાં, “ડોસો ! તારો રામજી જાણ્યો.” “હો ! મારો રામજી આજે ! ક્યાં ? ક્યાં છે ને ?” પડીકું બંધે રામજી તેની પાસે દેખ એમ આની આખાટ હતી મેલ.

“ ઠાક જાગને બાથે તો તેનાં પૂજ્યાં મરણેયો ઠાકેથી દયકારા કરેયોઃ જલે જેનરમાં દગ ચાલાયી રયો ન દોષ ? મરણને જૂત જેતો-બપોલેઃ બજનીયું લખકારેયો.”

૪

ડોસાની આ દાઘત લોકને બારે પડી. એકવાર ઠાકના ધરમાં પેઠા એકઠે પરપણીએ ડોસાને સાફી પેઠે માર્યો. બીજામાં ડોસો વલન ઊઠી ન્દાચી મયો.

તે રાજપુતની યાત્રામાણીકને નામે આવી વ્યોઃ ત્યાં ઊઠાયાલ-ભાણ જાહીયાર, પદાચાંગ સાથે સાક લેવા જાગ્યા દગા. તેને પ્રમ દુર્ગોચારા પજુ સાથે દતો. જાહીયાર સાહેબને સાફુ સમજવા કાઢી-વાચો. સાક સર્વ દુલનપરથી નીચે આવવા. સાલ દેડા સાથે આંખ મીચી સાહેબની ડોગી બસા. કમ્પાણુ પુઠીને જાહીયાર પાસે આવ્યો ને દુર્ગને બેઠી પડ્યોઃ “ અરે ! ખાસ રામજી ! ”

દુર્ગને થયું કે ડોઃ વગમું. ઊઠાયાલે ડોસાને પીઠાળ્યો. દગ વાલરી થયું. મયામહેનતે દુર્ગે ઊઠાળ્યો.

દુર્ગનાં રતાવુઓ દીઠાં પડી મયાંઃ તેને કમ્પારી આવી મમ. લયકારે પડે યે. આવ્યો ને ખાટલા પર ફરકાણ પડ્યો.

બધેરે મોટી ખાંચે નજર જાંધી. નજર સખત થેડી જલ. મંમડોક્ષીને. વ્હેમ સજ્જા થયો. “ અરુર મારી ! ઊઠરાને તો બરખી લધિા છે. નદિતર કાંઈ આમ જલાઈ જલ ? સાંચે સારો મયારે ખાણ ઊઠા સાથે સાક લેવા મયો. ને પેર આવી ઉપમૂખ પડ્યો. ને તો મેહું તો કાણું લાખી જેવું થલ મયું છે. ” ને ડોક્ષીમાંચે જામ્મલો રાખવા માંડી.

સંજના ડોઃદર આવ્યા. દગ આપી. દુર્ગે જેમાન થલ મયોઃ દતો. વારે વારે તે લલિા દતો. “ એ જાવા ! ડોસો આવ્યો ! ખને મલ જલ છે એ...ખને ઊઠાવિલ ”

ઊઠાયાલનાં માગ દીઠાં પડી મયાં. કમ્પાણુ તેની નજર સાંચે દેખાલો દતો. તે આજીજી કરેલો દતોઃ “ જાણુ ! જલ લેલ દિરોઃ પેર મોટો છે. ” એવામાં ડોક્ષો જલેજ તેજના પર પાસે નીકળ્યો. તેની જુથોથી દુર્ગને યમા થલ. તે જલ જુથો જાગવા લાગ્યો. ખાટલામાંથી

હો એ વધ નાશવા લાગ્યો. વરનાં વર્ષાં માણસોએ તેને મદામદેનને સુવર્ણ દીધા.

તે રાત્રે દોહરને જરી વખત બોલાવ્યા. સનિપાતને તેણે અભિ-
પ્રાય આપ્યો. પછી હોરાલાલને કનમાં હતું: “ કેસ ખરાબ છે.
સંભાળજો. ” હોરાલાલની આંખમાંથી આંસુ ટપક્યાં. દહાડકોને
મહે સાલજ વરણાઓ હતો એ વાત આનંદ: છપ્પતર વર્ષમાં મળતું
સાગરું.

૫

સવારના ચાર વાગે ત્યાંજ હોરાલાલનાં ઘરમાં રહેલો વધ
રહી. જુવાન ડિકરો, ઘણી બેઠાં હત્યાને, રાખવરણ વધે. બાબત કરતો
જુવાન જગજા લાગ્યો. હોરાલાલ આરંભ આંસુએ રડતા હતા અને
ત્યાં હમ્વાણુ ડેસો ચિતાથી થોડે દૂરે રહી વાત કરી રહ્યો હતો. બિના
કૃષ્ણ અભિષેક નવું ચેતન પુરણું હતું. હોરાલાલથી આ તોયું ન થયું.
તેમને ડેસાનું દારૂન ભરંકર લાગ્યું. ડાણુએ રાખ સમેટી નદીએ
નાહી માખ બેમા વચા. ડેસાએ ચિતાખરમ કરીને ચોળી, કાળના
માગને લાકડો ખાધો. ચિતા પામે પોલી ખાદીના ભંગેલા કુકડા-
માંથી પાણી પીધું ને દારૂ કરી એ હોરા વધે. તેનો ખીલાખણે દેહ
વધારે ભરંકર લાગવા માંડ્યો હતો.

હવે છે કે પછી હમ્વાણુ ડેસાને મેઘએ ત્રિયો નથી.

કાન્તિ મ. જોશી

આંસુનું મૂલ

સતમનો હું સેવક છું.

હતાં હતાં એની કુણીએ આવ્યો.

પ્રેમની મુંઝતા ભેડ તે મહાત્મા બોલો: “જે તે; હજી
જાતવનાં પેણાં નિન્દા મારે નિઠાએ મૃત્યુ મુખ્ય.”

“પરંતુ સતમ, હું તો તારા એકા આંસુ સારે છવું હોડી
દેવા તૈયાર છું.”

રમેશચંદ્ર નાગરવાળિયા

પ્રિય ! તને હું અન્ય કેમ સંબોધું ? મુજ છવત્તી અનેક પળો તારા મુવાસમમાં સદયારમાં વીતે છે. સુપરિવેશ પ્રચંડ તાર ને ચંદ્રરાજની શીતલ ચંદ્રિકાઃ મારા સદવાસમાં બન્નેને સાથ સરખાં મણી તેં મારાથી વિખૂટાં થવાની ધાંચ્છા નથી જણાવી.

જાંમણ કે પદાડ, સહેર કે ખેતર, મુંવાળી સડક કે પાણખર્યો ટેકરોઃ હું જ્યાં બઠકું ત્યાં, તદ્દન જૌન રહી, તેં મારી અવિસમ સેવા સાધી છે. મારે માગ્યે સોદીથી તરબોળાવાનું હોય એવે દારણે પણ તેં, દાસરૂપ લઈ, વિધિનાં સખ્યાં ઉંઘાડ્યાં છે. ઓ પ્રેમણ !

પણ હું કેવો નિધુર ?! બેઠલ હું તને અનેક વેળ ત્યાગું છું ! સ્વર્ણોષ જની, ગૃહમંદિર કે દેવમંદિર આવે કે, તને તરછોડી દેતી જવામાં હું પુણ્ય માનું છું !

ને તોય ઓ દયાળુ ! ભોળા આત્મા ! તરણે એ તારે પાંકે બન્નું હોય એમ હામ ખોટ, હું તને તરછોડું ત્યારે ત્યાં, શરમથી નીચા નમેજ વહને, એક ખડતલાચી પેટે, તું પડી રહે છે.

ને આવા વિનંત પંખે જ્યારે હું પાછો આવું ત્યારે બીની આંખે, પંજે પડી, તું મારી મારી ચાહે છે. ઓ ચંપણ !

અંખક દવે

આશા

શું તે એટલી નધી મુદ્દ છે ?

તેની ક્રેમળ અંતુડી ન્યારે વીણના તાર ઉપર સરતી ત્યારે
તેની સ્નેહભીની આંખો તેના તરફ ઘૂમી. તે દૂર દોડતી ન્યારે તે
પાસે નવા પ્રવાન ડરતો ત્યાં તેના અંતરમાં સદા પ્રશ્ન ધરતો.

શું તે એટલી નધી મુંદર છે ?

તેના મોઝા કંઠમાંથી ન્યારે દેવી સંગીત રેડતું લાગે તેની
આવાના તંત્ર કચ્છકચ્છી હોતા. તે મોઝા રચના મોદકતા તેને વિન-
તા મધુકાર સુણાવતી.

શું તે એટલી નધી મોદક છે ?

ચિહિરના બ્લાડાં વાલાં દતાં. નહીતું ખગ્ગખગતું નીર તેનામાં
અમૃતાના કુવારા સીંચતું. 'પણ તેને તેની મુદ્દ, મુંદર, મોદક આવા-
દેવી દેખાતી નથી.....

પણ ત્યાં એ વીણાધારિણી તેની સમીપ આવતી હોય એમ
તેને લાગ્યું. તેને નિરખવામાં એ પ્રુથ્વ દતોઃ તેના અંતરની એ
અણમૂલ્ય વજ દતી.

એ પાસે આવી. એ સ્વર્ગની મોંઘવડનવા નદિ' પણ મર્ત્ય-
લોહની ક્રેમળરી કુમારિકા દતી !

ને તોય દને કાઢ તેને ન પૂછો કે તે કાણ દતી ?-કેવી
દતી ? જે ને નેવી તે તેના અંતરની જરતીઓઃ ઓગળતારી અનુપમ
નોંધા નીવડી છે.

ભારતી મહેતા

વિકટ પંથ

તારો દેમ ન પંથ જણાય ?
વિભુ ! મહારે નયને તિમિર છવાય !
તારો દેમ ન પંથ જણાય ?

વીણા મહારી બની ખોખરી,
તુટી એકે એક તાર જાય !
પીરજ તો હવે ખૂટી ગઇ,

મહાડું આયુધ્ય પૂરું થાય !
છતાં તારી સેય કૃપા ન જણાય !
રે ! દુઃખ દેમ ખમ્યું આ જાય ?

જાન જાવા હું મથી રહું,
 મ્હારો કંઠ કુંધાઈ ત્યય !
 વ્યાકુલ થઈને રડી પડું,
 મ્હારો દેહ ભૂમિ પછડાય !
 જવાણા રોમે રોમે પ્રકટાય !
 પ્રભુ ! ત્હારે હૈયે ન કાં કં યાય ?

ભૂક્યો, બવાટવીમાં દુશ્યો,
 ત્હારી હુંદાળી ઊઘીને છાંય !
 હવે થકું નહિ નીકળી,
 હાથ ! કેા ન કરે મ્હારી સાથ !
 આજે જાંતર મ્હારું મુંઝાય,
 હવે મ્હારો આશાનો અગ્નિ જુઝાય !

છુજ અછુ તણી લે તું અંજલી,
 મ્હારો દેહ તું માટે પુખ્ત !
 કુંકુમ લે મ્હારા રજતનું,
 મ્હારું અર્ધ ત્હને જો અતુષ !
 મ્હારી ચિંતા બને તુજ પૂપ !
 બીજું રહે શું મરાણું, જો ભૂપ ?

ત્હારો કેમ ન પંથ જણાય ?
 વિશુ ! મ્હારે લોચન આંસુ જરાય !
 ત્હારો કેમ ન પંથ જણાય ?

મોહનલાલ મણિલાલ રોડ

સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ

૧: ૧: ૨૧ થી ૩૧: ૧૨: ૨૫ તું નિવેદન

આ નિવેદન રજુ કરતાં પહેલાં એક પ્રશ્નનો ધ્યાનમાં લેવો છે. તે એ છે તા. ૨૦-૧૧-૨૫ ના રોજની સામાન્યમંડળની બેઠક પસાર કરેલા ડરાન અનુસાર સમાજનું નર્મ તા. ૧-૧-૨૧ થી ગણવામાં આવેલું છે. આમ સમાજની તા. ૧-૧-૧૯૧૮ થી તે તા. ૩૧-૧૨-૨૦ સુધીની '૫ રૂકાનકલ વાવણેરી' હરીતની કારકારિ' ગણવરીમાં નથી લીધી. પરંતુ જેણે એવું જણાવ્યું છે. ૩૫૫-૮-૦ ની કુલ આવકમાંથી રૂ. ૧૪૪-૮-૦ તું કુલ 'નર્મ' નામાં જાડી રહેલા રૂ. ૧૦૫-૧૫-૦ સરકારમાં અને જાન્યુએ રાજ્યમાં ન' અસરવામાં આવ્યા છે. તેમ પ્રમાણે તે સમય કરમવાન એક મહેલાં પ્રસંગેનો સમાવેશ આ નિવેદનમાં આવ્યો છે. આથી આપ સમજાવા સારું છે સમાજ આજ પાંચ વર્ષ પૂર્ણ કરી છૂટામાં પ્રવેશ કરે છે. અને તે નિયમે આજના રોજસંમિતનને અર્થે છૂટું રોજસંમિતન એવું છે.

પાંચ વર્ષના કાલન દરમિયાન સમાજ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પહેલી:-

૧. વચિત્તાલય

૨. પ્રવૃત્તિયલય

૩. વાઙ્મિયલય મંડળ

૪. હરપરોજી (હસ્તલિખિત માર્ગિક)

૫. વસ્તુલ અને યોગ્યવસ્તુલની હરીફાઈ

૬. હસ્તલિખિતમાં આવતા કલમ એવું માર્ગિક મંડળમાં આવનારો રોજના.

૭ સાહિત્યવિવેચક અને આયોજી મેળવવા.

આમાંથી પહેલી આર પ્રવૃત્તિઓ ૧૯૨૧ થીજ દ્વારા પહેલી સ્થાને છેડી ગણીને જમાવે ૧૯૨૪ થી કરવામાં આવેશે.

પહેલી જે પ્રવૃત્તિઓ વિચારવા લેવાય પરિવિત ૧, ૨ અને ૩ માં આવેશે છે.

૧૯૨૪ ના નવન માસમાં પહેલી વસ્તુલ હરીફાઈમાં મેકેર જાર સમારોએ જાય લીધી હોયો જેમાંથી રૂ. ૭ તું પહેલું કલમ રૂ. વાચન-પ્રચાર મંડળમાં દેવાઈને અને રૂ. ૫ તું બીજું કલમ રૂ. સાહિત્યલ માણેકવાડ મેળવેને મળ્યું હતું.

૧૯૨૫ ના નવન માસમાં પહેલી યોગ્યવસ્તુલની હરીફાઈમાં મેકેર સત્તર આઠમિએ જાય લીધેલા જેમાંથી રૂ. ૭ તું પહેલું કલમ રૂ. વચ-

નીચલા સિમનલાઇ ચેકબુકને, રૂ. ૫૬૬ બીજું હનામ રૂ. કરાજીત સુનાઇલાઇ પંડયાને અને રૂ. ૩૬૬ બીજું હનામ રૂ. ચિત્રલાઇ નાજુલાઇ પરીખને મરજુ દર્દ.

૧૮૨૫ ના નવેંભરમાં ચલેલી વહુલ દહીકાઇમાં મિડેરે જનીવાર સમાસદોને સાત લીધેલા એમાંથી રૂ. ૭૬૬ પહેલું હનામ રૂ. મુકુદરાય સિમનલાઇ પંડયાને અને રૂ. ૫૬૬ બીજું હનામ રૂ. કાંતિલાઇ માણેક-લાઇ ચેકબુકને મરજુ દર્દ.

‘હુલ્લેલા’ માસિકની ૧૮૨૪-૨૫ ની ફાઇનમાંથી સમાજના સમા-સદોના લેખમાંથી નીચલા લેખોને દરેક રૂ. ૧ માટે એ, એ પ્રમાણે નીચેનાં આર હનામો મરજાં છે.

વર્ષ	હનામ	લેખક
૧૮૨૪	રૂ. ૧૦	રૂ. નવનીલલાઇ ચીમનલાઇ ચેકબુક
"	" ૭	રૂ. મુકુદરાય ચીમનલાઇ પંડયા
૧૮૨૫	" ૧૦	રૂ. નવનલાઇ ચીમનલાઇ ચેકબુક
"	" ૭	રૂ. ચિત્રલાઇ માણેકલાઇ મહેલા

નહેરે સાપહેલી લેખના અનુસાર રૂ. હુલ્લેલા માટે ‘કાંતિલાઇ’ અને સમાજ’ એ વિષય હેપા ૧૮૨૪ ના સપ્ટેમ્બરમાં રૂ. હવાલાઇ હેલ્લેલાઇ પહેલાના પ્રકાશક નીચે એક સામજી આપેલું.

સમાજનું વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૩ રાખેલું અને વર્ષના જમ્ દામ પાસે દરેક દાખલો રૂ. ૧ એ પ્રમાણે મેન્ટુ કરવામાં આવડે. આના વર્ષનું લગભગ મિડેરે કામે પણ દહીકાઇમાં આવડું દરેક વર્ષના દામવાર સમા-સદોની સંખ્યા પરિવિત ૪ માં આપેલી છે. બરાબર ચલેલા સમાસદો હી ન આપવાને કારણે બરાબર ચલેલા છે.

સમાજ માટે ફંડ લગતવામાં નિમ્નલા મરજાં ‘હુલ્લેલા’ નામનો એક ૧૮૨૧ માં લીધેલા એમાંથી રૂ. ૮૫૨-૮-૦નો મિલકો નહેરે હેલેલા સાત લેખોથી રૂ. ૫૪૦-૧૦-૦ સેન્ટ્રલ બેંક બોર્ડ દરિયામાં નહેરે છે.

આ હપતો પાંચ વર્ષનાં વખતે મિડેરે રૂ. ૮૫૨-૧૦-૦ ની એક અણ છે. આમાંની બધી મિલકો સમા સમાજના સમાસદોને આપી છે. સમા-જના વાર્ષિક લગભગ હપતો સમાસદોની એ હપત મરજ નહેરે સમાજ લેખની આગતી છે. નાજુલાઇ આગત પરિવિત ૫ માં આપેલા છે.

સમાજના સમાસદોમાંથી ૧૮૨૩માં રૂ. માણેકલાઇ સાંલવંદ ૧૮૨૧ અને ૧૮૨૫માં રૂ. ચિત્રલાઇ માણેકલાઇ મહેલા વધુ અનલાઇ મરજે છેનાં જનાં સમાજના સમાસદોને લેખને સદરે વિષય આપી હતી.

આ સમયે રસમિયાન સંભાળે સર નિરીન્દ્રસાહે તેના કુલક પ્રમુખ સુભાવેલા છે. જે મોટા સમાજને આજ કુખી બજારી બાની છે.

નીચે જણાવેલા સદ્ગુણો અને સમાવીના પ્રમુખપણા નીચે આજ કુખીના સોદસમેલન થયેલાં છે.

૧૯૨૧ ડૉ. હરિમસાદ વૃન્દાવન દેસાઈ

૧૯૨૨ શ્રી. અમુલચંદ ટેકચંદ બીડવાણી

૧૯૨૩ શ્રી. નંદાનંદસાહ દલપતરામ ડાંગે

૧૯૨૪ શ્રી. અનંતરામ પરમિતરામ ડાંગે

૧૯૨૫ શ્રી. વિદ્યાચેતી રમણભાઈ બીડવાણી

અંતમાં સમાજને યત્ન, મન અને ધનથી મહત્ત્વ સ્વરૂપે સદ્ગુણો અને સમાવેશોનો આમારે માનીએ છીએ. અમારી સંસ્થા અને તેમની આ સદાનુચિતિનાં કારણ નિચે વહેલાં પછે જે આપણ સારે નિવેદન થઈ રહીએ છીએ.

વર્ષવાર કાર્યવાહક મંડળો

૧૯૨૧

૧. નિરીન્દ્રસાહ બીડવાણી	પ્રમુખ
૨. હર્ષદાસ અમુલચંદ ટેકચંદ	ઉપપ્રમુખ
૩. દલપત નર્મદાસચંદ મહેતા	મંત્રી
૪. ભાગલાલ અંબુલાલ વજા	કેશવચંદ
૫. સરખાણ મોહનલાલ કલાલ મંત્રી શ્રી. વિ. મંડલ ટંકી 'કુદરતીલા'	
૬. રામચંદાસ હરજીવ જેજી	મંત્રીપાલ
૭. કુશિતાલ ભોમીલાલ સાહ	
૮. પનાલાલ જમનાદાસ ડાંગેરી	
૯. મનાલાલ મણિલાલ તેડી	
૧૦. રતિલાલ વિમલલાલ સાહ	
૧૧. ઉદાસલાલ છ. રાં	
૧૨. રતિલાલ મણિલાલ દલાલ	
૧૩. હર્ષદાસ કુશીલાલ કાપડિયા	
૧૪. પ્રમુખ પંચતલાલ મળાગુંદાર	

૧૯૨૨

૧. નિરીન્દ્રસાહ ચિત્રુલાલ	પ્રમુખ
૨. હર્ષદાસ અમુલચંદ ટેકચંદ	ઉપપ્રમુખ
૩. રતિલાલ મણિલાલ દલાલ	મંત્રી
૪. પનાલાલ જમનાદાસ ડાંગેરી	કેશવચંદ

- ૨૭ શામપ્રસાદ દરબાણ એન્કેર મંત્રી. જા. વિ. મો દંત્રી 'હુદયનીભા' શંકપાલ
 ૨૮ ચંદુલાલ જર્જરણાલ પંડ્યા
 ૨૯ રવિલાલ વિમલલાલ શાહ
 ૩૦ મનાભાઈ અશ્વિલાલ લેલી
 ૩૧ હર્ષદલાલ સુનીલાલ કાપડિયા
 ૩૨ હરિમંદ સુનીલાલ બહેરાવાળા
 ૩૩ રમણલાલ એકલાલ ખટ્ટ
 ૩૪ પ્રાણુલાલ હરિશંકર રાવળ
 ૩૫ અનિલમોહનરાવ રામમોહનરાવ દેસાઈ
 ૩૬ જાણકરરાવ ઇ. બેકેરે

૧૯૨૩

- ૨૮ વિડીનપ્રસાદ વિદુભાઈ મધુબ
 ૨૯ હર્ષદલાલ અમુલલાલ શેખન ઈપમધુબ
 ૩૦ રવિલાલ કમલભાઈ પરીખ મંત્રી
 ૩૧ પનાલાલ જમનાલાલ હવેરી ગોપાલ્યસુ
 ૩૨ સુવોધખંડે શંકરરાવ સહીવડ શંકપાલ
 ૩૩ ભાણુરાવ સુનીલાલ શાહ મંત્રી જા. વિ. મો દંત્રી 'હુદયનીભા'
 ૩૪ રવિલાલ અશ્વિલાલ રણાલ
 ૩૫ હરિદુભા પાર્વતીરાંકર બડ
 ૩૬ નરવરલાલ વિમલલાલ ઘોઠરાઈ
 ૩૭ વિદુભાઈ નાણુલાઈ પરીખ
 ૩૮ જાણમોહન પરમોદરાવ સુનરી
 ૩૯ ચંદુલાલ જર્જરણાલ પંડ્યા
 ૪૦ કિરીટલાલ મણુભાઈ દિવેદિયા
 ૪૧ શામપ્રસાદ દરબાણ એન્કેર

૧૯૨૪

૨૮. વિડીનપ્રસાદ વિદુભાઈ મધુબ
 (તા. ૧-૧-૨૪ થી ૨૩-૩-૨૪ સુધી)
 ૨૯ હર્ષદલાલ અમુલલાલ શેખન ઈપમધુબ
 (તા. ૧-૧-૨૪ થી ૨૩-૩-૨૪ સુધી)
 ૩૦. જા. મ. મધુબ
 (તા. ૨૩-૩-૨૪ થી ૧૪-૧૦-૨૪ સુધી)-
 ઈપમધુબ
 (તા. ૧૪ ૧૦-૨૪ થી ૩૧-૧૨-૨૪ સુધી)

સા. વિનાયકરાજ સિંચમસાદ વિવેચી (ઘ. ૧૪-૧૭-૨૪ થી ૩૧-૧૨-૨૪ સુધી) પ્રમુખ

- ૧૧ સંતિશાલ અપરાધાલ પરીખ મંત્રી
 ૧૨ મેહનશાલ મલ્લિકાલ શેઠ મંત્રી, વા. વિ. મં.
 (ઘ. ૩૧-૧૨-૨૪ સુધી)
 ૧૩ ખનાશાલ જમનાશાલ કવેરી મેજાખાલ
 ૧૪ ચાકુંદશાલ સમમીદનશાલ દેસાઈ લંચો ' હંદવલીલા '
 ૧૫ રામપ્રસાદ હરપાલ એન્કર ભંધપાલ
 ૧૬ સંતિશાલ મલ્લિકાલ દલાલ
 ૧૭ અનંતાશાલ અનુનંતાલ પંડિત
 ૧૮ બાલમેહન પરમેશ્વરશાલ મુનશી
 ૧૯ કીરીટાનંદ માધુશાલ દિવેદિયા
 ૨૦ કુમ્ભેશ્વરદેવ રાંગરાજ કહીપર
 ૨૧ પ્રદ્યુમ્ન ભવનશાલ મહમુદાલ
 ૨૨ હંધરાશાલ કુનીશાલ અપરિયા
 ૨૩ વૈકુંઠશાલ મેરાધનશાલ ખરેલ

૧૬૧૫

- સા. વિનાયકરાજ સિંચમસાદ વિવેચી પ્રમુખ
 ૨૪ હંધરાશાલ અપુરુષાલ શેખન રામપ્રમુખ
 ૨૫ કાલિશાલ માલ્લેશ્વરશાલ મેરાશી મંત્રી
 ૨૬ રામપ્રસાદ હરપાલ એન્કર મંત્રી વા. વિ. મં.
 ૨૭ મેહનશાલ મલ્લિકાલ શેઠ લંચો ' હંદવલીલા '
 ૨૮ પ્રકાંદશાલ વિમનશાલ પંડ્યા ભંધપાલ
 ૨૯ સંતિશાલ મલ્લિકાલ દલાલ
 ૩૦ હંધરાશાલ કુનીશાલ અપરિયા
 ૩૧ વિદ્યુજ્જ્વલ નારાયણાલ પરીખ
 ૩૨ ચામુશાલ હરીશાલ પરીખ
 ૩૩ વૈકુંઠશાલ મેરાધનશાલ ખરેલ
 ૩૪ ભવેંદ્ર બીખરાશાલ દાખીયા

પરિચિષ્ટ ૧

વાંચનાસપ્તમર્ગે આપનાં પત્રો

વર્ષ	દૈનિક	અઠવાલિક	પંચવાલિક	માસિક	વિ	ક્રમ
૧૯૨૧	૨	૮	૪	૭		૧૭
૧૯૨૨	૨	૭	૧	૧૦		૨૦
૧૯૨૩	૪	૧૧	૧	૧૨		૨૮
૧૯૨૪	૧	૧૦	૨	૧૧		૩૪
૧૯૨૫	૧	૧૦	૪	૧૦		૪૧

પરિચિત્ત ૨

બેઠ મળેલાં ગુરુવરો

નામ	સંખ્યા
૧. ઇશ્વરલાલ ધુનીલાલ કાપડિયા	૧૦૧
૨. રતિલાલ ચિમનલાલ શાહ	૯૧
૩. રામપ્રસાદ ડ. જેઠા	૫૩
૪. રમજીલાલ જેઠાલાલ ખરેલ	૪૦
૫. નવ-મીલલાલ ચીમનલાલ ચોકરી	૩૬
૬. મુકેશરાવ ચિમનલાલ પંડ્યા	૩૬
૭. સુભાષચંદ્ર શંકરરાવ સહીયર	૩૫
૮. હીરાલાલ મણિલાલ રવામિનારાયણ	૩૦
૯. માણિકલાલ કાંકરખંદ કલર	૨૬
૧૦. પ્રદુભવવરન લીનકરરાવ સૈયદ	૨૫
૧૧. રતિલાલ મોરખનરાસ ચોકરી	૨૫
૧૨. પુરષોત્તમ ભાટાલાલ દુધીયા	૨૪
૧૩. સિંધુવિહારી પામોરરાવ તિલેટિયા	૨૧
૧૪. ડૉ. અલ્લેખાશાંત	૨૦
૧૫. નમૈશચંકર બાપાલાલ જાડ	૨૦
૧૬. કાંતિલાલ માણિકલાલ ચોકરી	૧૯
૧૭. કાંતિલાલ કોશીલાલ ખરીખ	૧૮
૧૮. સાકરલાલ નારણભાઈ રોડ	૧૧
૧૯. પન્ડાલાલ જમનારાસ ઝવેરી	૧૫
૨૦. શંકરપ્રસાદ મૂળાચંકર ત્રિવેદિ	૧૨
૨૧. રતિલાલ મણિલાલ રવાલ	૧૪
૨૨. પુરષોત્તમ કોશીલાલ શાહ	૧૩
૨૩. નંદીનાથરાવ રણવરરામ કવિ	૧૨
૨૪. સી. વેંચ મણિપાળા	૧૦
૨૫. મજનલાલ એમ. ધોળાપીયા	૧૦
૨૬. જનાકનં. ડી. પંડ્યા	૧૦
કુપર્તવ	૧૧૪
સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજે ખરીદેલી	૧૦૩

કુલ ૨૨૭

પરિચિત્ર ૩

વાહનિવાહ અંકજની યોગ્યતા

કારીખ	વિવર	મધુખ	વિવેચક
૧-૫-૨૧	હોન્	શ. સિંધુનિહારી સિંચિયા	શ. કુરુચોતમ શાહ
૮-૫-૨૧	કેળવણી	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા
૧૫-૫-૨૧	કેળવણી	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ
૨૨-૫-૨૧	કેળવણી	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ	.. કુરુચોતમ શાહ
૪-૧૧-૨૧	કિંચી કુખાલ	.. વિનાયકજ્ઞાન વિવેચી	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા
૧૩-૧૧-૨૧	કેળવણી	.. સિંધુનિહારી સિંચિયા	.. કુરુચોતમ શાહ
૧-૫-૨૨	કેળવણી	.. વિનાયકજ્ઞાન વિવેચી	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા
૩૧-૧૦-૨૨	અભિમત કુરુચોતમ	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ	.. સિંચિયા પરીખ
૫-૧૧-૨૨	અભિમત કેળવણી	.. અભિમત કેળવણી	.. સિંચિયા પરીખ
૨૨-૧૧-૨૨	કેળવણી	.. અભિમત કેળવણી	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા
૧૬-૧૧-૨૨	ખાલી	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ	.. સિંચિયા પરીખ
૧૧-૧૧-૨૨	અભિમત	.. વિનાયકજ્ઞાન વિવેચી	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ
૩-૧૨-૨૨	અભિમત	.. સી. એ. કોમ્પાની	.. અભિમત કેળવણી
૧૦-૧૨-૨૨	કેળવણી	.. અભિમત કેળવણી	.. સી. એ. કોમ્પાની
૧-૧૨-૨૨	અભિમત	.. વિનાયકજ્ઞાન વિવેચી	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ
૮-૧૨-૨૨	અભિમત	.. અભિમત કેળવણી	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા
૧૫-૧૨-૨૨	અભિમત	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા	.. અભિમત કેળવણી
૧૬-૧૨-૨૨	અભિમત	.. સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા
૧૨-૧૨-૨૨	અભિમત	.. અભિમત કેળવણી	.. નવનીતજ્ઞાન યોગ્યતા

પરિચિત્ર ૪

કેળવણી સમગ્રજ્ઞાન એન્ડ

વર્ષ	પહેલાં દર્જો	બીજો દર્જો	ત્રીજો દર્જો	કારણ	વર્ષ અંતે
૧૯૨૧	૨૮	૨૩	૨૮	૦	૪૯
૧૯૨૨	૨૫	૨૫	૨૫	૨	૫૨
૧૯૨૩	૩૩	૩૫	૮૪	૪	૮૮
૧૯૨૪	૬૨	૬૭	૧૧૪	૧૫	૧૨૮
૧૯૨૫	૬૪	૬૭	૧૦૫	૨૩	૧૩૩

પરિચિટ્ટ ૫

.. લેટ મળેલી રકમ

૩૧. ૨૨૫—૮-૦	૨૧. દર્પેદાસ અમલવાલ ચોખન
૫૧—૮-૦	૨૧. પ્રસિદ્ધાત્મ ડાહ્યાવાલ દુધીયા
૫૧—૧-૦	૨૧. ઈશ્વરસાહ વિવશ્વસાહ ત્રિવેની
૫૧—૦-૦	૨૧. ચિરીબપ્પસાહ ચિનુભાઈ
૪૦—૩-૦	૨૧. નવનીલદાસ ચૌધનદાસ ચૌધરી
૩૧-૧૨-૦	૨૧. રતિલાલ શ્રીમનલાલ રાહ
૩૫—૦-૦	૨૧. વૈકુંઠલાલ મોરખનદાસ પરિજ
૨૮-૧૦-૦	૨૧. શ્રીનરસાય અચરતલાલ રૌપદ
૨૫—૦-૦	૨૧. વિનાયકરાય શિવપ્રસાદ ત્રિવેની
૨૨-૧૩-૦	૨૧. હરિચંદ્ર સુનીલાલ બહેરાવાળા
૨૨—૦-૦	૨૧. નરસરાય અચરતલાલ પરીખ
૨૧-૧૨-૦	૨૧. પનાલાલ જમનાદાસ કવેરી
૨૧—૦-૦	૨૧. દેસાયાલ જાવનમરી
૨૦—૨-૦	૨૧. હરિપ્રભુ પાનવીસંકર જાડ
૨૦—૦-૦	૨૧. માણેલાલ સાંકરચંદ ૬૭૧
૧૮—૦-૦	૨૧. ચિનુભાઈ નાણુભાઈ પરીખ
૧૭-૪-૦	૨૧. મુલેખચંદ્ર સંકરરાય સહીયદ
૧૬—૦-૦	૨૧. ચંદુલાલ શાંતિલાલ રાહ
૧૫—૦-૦	૨૧. રતિલાલ કમલભાઈ પરીખ
૧૩-૧૧-૦	૨૧. પ્રભુભ મનનદાસ મહાપુરા
૧૩—૦-૦	૨૧. કંતિલાલ ભાષીલાલ પરીખ
૧૩—૦-૦	૨૧. નરેંદ્ર શ્રીમંતરાય વસાવડા
૧૨-૧૨-૦	૨૧. બિન. ડી. તિરિલ
૧૧-૧૪-૦	૨૧. જમનાદાસ ચૌસરજી
૧૧-૧૨-૦	૨૧. હંપરલાલ સુનીલાલ કાપડિયા
૧૧—૮-૦	૨૧. કુમુદચંદ્ર મહુસદાસ પરીખ
૧૧—૧-૦	૨૧. રતિલાલ મણિલાલ દલાલ
૧૧—૦-૦	૨૧. ભાગલાલ ચંદુલાલ વસા
૧૧—૦-૦	૨૧. કંતિલાલ માણેલાલ ચૌધરી
૧૦—૦-૦	૨૧. હરિચંદ્ર મંજુપ્રસાદ શોડ
૮—૨-૦	૨૧. પંડિત સાંકરપ્રસાદ મિશ્ર
૭—૦-૦	૨૧. સાંકરલાલ નાણુભાઈ રોહ

- ૩—૯-૦ રા. મયોલકુમાર જોગીન્દ્રરાવ દિનેશિયા
 ૫—૦-૦ રા. રતનલાલ હરીલાલ યોદિયાલા
 ૫—૦-૦ રા. વાલમજી વલ્લભજી કુરીયા
 ૫—૦-૦ રા. મુકુન્દરાવ વિમનલાલ પંડયા
 ૫—૦-૦ રા. રાી. મણિલાલ એન્ડ કું.
 ૫—૦-૦ રા. સુનાવન લક્ષ્મીપ્રસાદ મેહ
 ૫—૦-૦ રા. ભરણુલાલ હરીલાલ પરીખ
 ૫—૦-૦ રા. કાંતિલાલ વિમનલાલ શાહ
 ૫—૦-૦ રા. મોતીલાલ મોલનલાલ પરીખ
 ૫—૦-૦ રા. રસિકલાલ વિમનલાલ નગરી
 ૩-૧૦-૦ રા. પ્રદુર્લભદત્ત દીનકરરાવ હોયદ
 ૩-૪-૦ રા. ત્રિશીન્દ્રસાંકર અંબારસાંકર ત્રિવેદી
 ૩-૦-૦ રા. સાંકરપ્રસાદ મૂલસાંકર ત્રિવેદી
 ૨-૯-૦ રા. નરહરિ રણુભાડલાલ શાહ
 ૨-૨-૦ રા. બાણુલાલ વિષ્ણુ પટેલ
 ૨-૦-૦ રા. બારેકરાવ છ. બેદેરે
 ૧-૦-૦ રા. રમણુલાલ જોશલાલ પટેલ
 ૧-૦-૦ રા. લાલમોહન પરમિદરાવ મુનશી
 ૧-૦-૦ રા. દીર્ઘવદન નમંદારસાંકર મહેતા
 ૧-૦-૦ રા. રામપ્રસાદ. ઇ. જોશી
 ૧-૦-૦ રા. નંદવરલાલ પાનાખંદ સુધની
 ૧-૦-૦ રા. હનનલાલ બવાનીસાંકર
 ૧-૦-૦ રા. વિવરલાલ ડાબી
 ૦-૮-૦ રા. સારાજીભાઈ મોરખનલાલ મોકશી

૯૫૬-૧૦-૦

૪

૬

૧૦૫-૧૫-૦ પુરોઇ જાણી
૧૨૦૧-૦-૦ ફી
૬૫૬-૧૦-૦ ભેડ
૬૫૨-૮-૦ કાવચ ફેડ ખાતે
નારકો નફે
૧૧૫-૧-૦ બ્યાર
૧૨-૦-૦ કાવચોનું ચેત્રાણ
૫૦-૦-૦ જુના ફોર્મોનું ચેત્રાણ
૫-૦-૦ દરીફાઈની ફી
૩૪૫૩-૭-૦

૧૦૧-૨-૦ વાસિંદોલન
૧૩૦-૧-૦ મહાનમાઈ દયા લાગતના
૧૬૩-૦-૦ પચાસે
૫૩-૦-૦ રેફ દયા ભોળી
૧૬૭-૮-૦ કવાજમ
૨૧૫-૧-૧ નનાં પુસ્તકોની ખરીદી
૨૪૪-૨-૦ ફોર્મોર
૧૦૩-૦-૦ ફોટોનરી
૭૦-૧૨-૦ બંધાખંડી
૩૮-૧૩-૦ રવાદ
૭૩-૦-૦ દરીફાઈનાં ઇનામો
૩-૧૨-૦ જાગણીની યોજના
૧૪-૧૧-૧ પસુકાણ
૫૪૦-૧૦-૦ મેલકે પનાલાલ જમ-
નાલક કચેરી તથા સિ-
લાલ કચેરામાં પરીખ
ખાતે કવાર સમજાવતી
સેટ્ટલ મેકમાં બ્યાને
મૂકેલા તે
૨૪૦-૦-૦ પુરોઇ જાણી
૩૪૫૩-૭-૦

તેવાજ કાવચ

કામખંડાઈ દરખાશ લેખક

મહારાજ

કાંતિલાલ માણેલાલ યોગેશી

ચિનાયકાવ ચિત્રમણાઈ ચિવેરી

મુખ

તંત્રીના ચરમામાંથી

ભારેખમ યજ્ઞોમાં કહીએ તો આપણા દરિ સહિતને નવંજર-
તાનો પંચ રાખતી અધિકારી એની સેવા સાધવા ને મોહખાવટ
ચન્દોમાં કરી નંખીએ તો અનેક છે એમાં એકનો ઉમેરો કરવા
"વીણા" નામ છે છે. ૭-૮ વર્ષથી, પાંચવેસો એમ, રકમ એકથી
કરતી અનેથી સહિત કોતરક સમાજને એ રકમ પીરવાનો વધુ
નિસ્વાર્થ ને વિશેષ આપણેથી ખીલે કયો માર્ગ નહતો ?

"વીણા" નાનાવચનું સગાએ જુદું મેલું નેહી કરું. આથી
સેમોને આવાડિયા જેટલી મુતમાં નહીં કંઈ ખીલાનાં નિમંત્રણ
મોહવાઈ દેખાતી રીતે આ મામણી માત્ર હસવા જેવી નહિ પણ
જોખાવ સામી. પરીણમે એવા એવાને આમંત્રણ મોહવાઈ કે જેને
જોખાવ વરાનો અમને એક વા અનેક રીતે દહા દોષ. આવા
અણીના પ્રસંગે જેની જેની સહાયતા મળી છે એ સૌનો આભાર
અર્થે કામગીર કબુલીએ હોય.

આટલું લખાણું ત્યાં અંકમાં છતાં રસરસિય ને પૂરું નેહ એક
શક્તિ સહિતકામઅર્થિય મિત્ર વચ્ચે મળ્યું પ્રમણ્યપત્ર આપે છે કે
અંક દેખાય છે તો રકમ: વળી-વિશેષ વધુ ખૂબ છે. વિશેષ એટલે
તો Head and tail pieces-મધ્યામાં ને નીચામાં: વળી અંકની
રકમતા એટલે એનું પૂરું વિ. આ વચ્ચેનાં અભિનંદનો અમારા ખાતે
જમા ન કરતાં, 'કુમાર' કાર્યાલય ખાતે અમારા નામે ઉપરવા
આવા સૌ ચિંતોને વિનંતિ છે.

•

સા. ઉ. સમાજના સભ્ય રા. મોહનલાલ પ્રાણુલાલ મહેતાના
એક પત્રમાંથી જે ઉતારો આ અંકમાં લેવાઈ આવ્યો છે તે પણ
સાચો છે એટલી ખાત્રિ આપવાનું હૈયેન લાગે છે. એટલું ખરું કે એ,
ઉ. કલિયાસ પંડ્યા વિ. ના 'સમાજોત્થા' ખાં પ્રસિદ્ધ વ્યવેષા પત્રોની
જેમ અપ્રસિદ્ધિના હેતુથી નહિ પણ, પ્રસિદ્ધિના હેતુથી નહીં લખાયો હોય.

•

સા. રવિચંદ્ર પંડિતના 'બદારવીઆ' વિષયે પરિચય
 તા. રવિચંદ્ર રાખે સખી આખો છે તે સામાર સાનંદ ટપાસીએ લીધો:

"માઝ રવિચંદ્ર પંડિતનું આ વિનંતેમની કથાની એક-
 સાક્ષિક રૂતિ છે. એ વિનંતે દરિ સારે એક વાનના પ્રસંગે બની
 રહે છે. મેઝ રમણુત કંથા સાસરવાસે જવા નોકીએ તો કમનસીએ
 બદારવીઆને દાણ પડી છે. તેની સાથના વગાસીઆએ વેલડું
 આજય મજાની બદારવીઆ એકે સામનો કર્યો પણ એકેએક ખપી
 જવા અને બદારવીઆ નાસતા વેલડાની પાછળ પડી પડેલી વચ્ચા
 છે. દોકનાર બીચરો એક જ માનો સાથી વધ જરી અને અનાય
 કંથા બદારવીઆને દાણે બધી એ ચિંતા આપણને થાય છે. અરુ
 બપોરે રણ નેના વમડામાં મેણ તેની બદારે થાય !

વેમે ધસી આવતા ઘોડા, તાક પાડતા આઠમીએ અને દારી
 રહેલા બળદો દસમાં રમડાનું વજાવરણ રચે છે.

વેલડામાં મેણ વેડું છે તે નીરખીને જોવાનો ઠેકાને અતારે
 અવકાશ ન જ દેખ; પણ મેઝ નાહીતલ આવ્યા રંગેરંગી વાદનમાં
 દરી જ એવી સદમ કપના મનિન થાય છે. વિનંતે વીરાસ દેવા
 છતાં અંત કરણ જ સામે છે.

વિવરણના પાત્રો છે અને બહુ વિનંતે ન મુજાવાનું વિનંતે
 બીચિત્ર દાખલું છે.

પ્રાણી વિવરણમાં માઝ રવિચંદ્ર પંડિત મુજરાતમાં—કામ
 મેજાઝ કસાકામાં એકા બસી સકાય. ના, એવી પણ આજય-તેજા-
 લના પ્રસિદ્ધ વિવરાર નંદલાલ બધુએ તેમનાં વિનંતેમની કથા કે
 મુજરાતને એક પ્રાણી વિવરાર મળ્યો છે, જમાનમાં એકો નથી.
 આ રીતે માઝ પંડિતનું સ્થાન સ્વાભાવિક અને ઉચ્ચ અને છે."

*

કાનુ પૂડું અને પાકું પૂડું: પ્રુલકના આ મે પ્રકાર બસીતા
 છે. એક અને રૂ કાજય એ બીજા મે પ્રકાર છે. આવા દુરલભિતામાં
 આને "વીણા" મામ મે છે. એવી મે પ્રકારનાં રવરંમ અનેકો મુરતે
 કરેલાં કરણ વેસા આખા છાંય, અધુક વર્મ સિવાય, ધાર્યા રપ-
 રંમવાણા બંદે મે તે મેગરી રી એમ નથી. પણ આ મુલો

અધારણુ અરવાને છે. અધાર સુધી યાત્રા આરેલા લેખક તંત્રીના સુભાષમાંથી ઘોડાકે સામાન્ય નવુના અવગુણો એમને ખાત્રિ થશે કે અમે તેમને અન્યાય નથી કરતા.

એ તો ખબા કબૂલ કરશે કે લેખકો કંઈ પથરા નથી હોતા. તોય એમની સાથે એમ માની વર્તનાર તંત્રીઓ દ્વારાની થરાવે છે. વગરઆમન્યા લેખામુ લેખકોને ઉપર ન આપવાની કે ટીકડો પથારી નવાની કાર્યાર્થિ ખૂત માફ કરીએ તો પણ એ લેખકનો એ અંકમાં લેખ છપાય એ અંક પણ ઉપરાણી પછી જ મોકલાવ એનું શું ? પેલા અપવાના કટુતી ફસડી પાનાર પણ ક્યાં નથી ? છે. વળી યુનિયન અધ્યક્ષ જેની વાતચિત્ પાછળ વારી નહું હોય એવા લેખકને એક અમિત યાચિત્વા, વર્ષમાં તબુલજી લખાશે. આખા પછીય તે, માહક થવું જો એવો પ્રતિદાસ મોખૂદ છે. આનું અનુનું બનવું હોય ત્યાં પછી એકાદ બનાવ નવાક ઉપડો ન બનતો હોય તો એ સૂચ્ય નથી ? એમ માનીને કે એ એમ છે એટલે આટલો મોઢ પાડવો છે.... એનું સમાપ્તનાર માફ કરશે.

આ વાર્ષિક છે એટલે એનો ખીને અંક આવતે વર્ષે અધાર પાવા સંભવ છે. કંઈ કંઈ કારણે ને અધારવે-આ ખીજ રોમ માટે તો એકાદ પ્રજનનગની શોધ થવાની ખાસ જરૂર છે-આ થખતે કલમખાત ન આપનારો સૌને આવડતી સાથ મારવા આ નામ નિવેદન છે.

મરમાની નંબર એકો છે પણ હોય તો એની અવાજારી ખોરનાર નેટવી ન ખોરાવનારની છે.

પ્રકાશક: રામકૃષ્ણ દાસજી એન્ડ,
સાહિત્ય હિતોન્નયમાળ,
રામપુર, અમદાવાદ.
પ્રેક્ષક: બલનન નિશિનાથ પાઠક,
સાહિત્યપ્રદ્યુત્થાપક,
રાજકોટ, અમદાવાદ.

વીણા

વાર્ષિક

વસન્તી તથા શરદાઋતુના મધ્યસ્થાનિ
 હોય ત્યજી નાચી જાય તમારો
 શ્રીયુગ હારક નાચી જાય તમારો
 તરફથી તમારો સમય ભેગો

સંપાદક

વલ્લભભાઈ ભટ્ટ

પ્રકાશક

સાહિત્ય વિશ્લેષક સંસ્થા, અમદાવાદ

ચિત્ર	ચિત્રકાર	પાતું
સરસ્વતી	૨૮. કૃષ્ણભાઈ ભટ્ટ	પુઠી
ચણદંપતી	૨૯. રવિચંદ્ર રાવળ	સુખપૃષ્ઠ
પ્રતિષ્ઠા	૨૯. ડી. રામરાવ	૩૨-૧૨
લક્ષ્મ	૨૮. કનુ દેસાઈ	૮૦
વીણા	૨૮. જયમોહન મિસ્ત્રી	૧૨૮-૮
પતિદારી	૨૮. ડાહ્યાભાઈ જોશી	૧૭૬
લેખ	લેખનાર	
આર્થ	૨૮. અરોણક	૧
પરકાં ડેમ કીધા ?	૨૮. નંદાનાથાઈ કવિ	૨
મહિમાલની પત્રધારા		૩
આનન્દમા	૨૮. જયવંતરાય કોટાર	૧૭
સમુદ્રતટ	૨૯. જલ્દીસંકર ભટ્ટ	૩૨-૩
છવનનાં જળ	શ્રી. વનવેણી મહેતા	૩૨-૪
પૂર્વ ને પશ્ચિમનાં શુદ્ધજન	શ્રી. સરોજિની મહેતા	૩૨-૬
છવનખન સુંદરી	૨૮. દેવજીભાઈ પરમાર	૩૨-૧૨
ભાબી	૨૮. નારદ	૩૩
હિસાનું તત્ત્વજ્ઞાન	૨૮. રૂક્મણી	૪૩
સસંકુચી	૨૮. ત્રિભુવન બાસ	૫૦
માનવીનું સમાજજીવન	૨૮. દરિયંકર ત્રિવેદી	૫૨
પ્રમથનાં પૂર	૨૮. આનન્દ	૫૫
લોધરાદિત્ય	૨૮. ત્રિભુવન	૫૮
મારો જાણ	શ્રી. બલોત્તમા સુક્લ	૬૪
એકે આર્થ	૨૮. નાતુ દવે	૬૫
અસાધ્યારણુ ડેઝલો	૨૯. ગોવિંદરાય ભર્ગી	૭૨
જોશી નારીભાવના	૨૮. વિજયરાય કમ્પાણુરાય	૭૪
પૂજનધામ	૨૮. પ્રિયનય	૭૮
સુખમિ રમનાંતાં	૨૮. ચિરીસ	૮૧

ઐક પ્રમ	રા. દિરેશ	૮૩
આપ્રગટ પંચા	રા.	૮૬
ભટ્ટ	રા. ૦	૯૮
ત્રિમતી પરીક્ષા	સ્વ. મલયાનિમ	૧૦૦
વિશ્વવૃત્ત	રા. મુનિકુમાર ભટ્ટ	૧૧૦
મતસાદિત્યનું લોકધન	રા. ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧૧૩
સુન્દર સરિતા	સૌ. મંલુમહેન મહેતા	૧૨૮-૭
કવન, વૌવન, ગ્રિમ	રા. ચંબક દવે	૧૨૮-૮
દોશી	રા. ધૂમકેતુ	૧૨૪
પ્રયાણ	રા. ચન્દ્રવદન મહેતા	૧૩૬
આવતી કાળના લોકગીત	રા. રામુ દહર	૧૩૭
મંમેશીને	રા. વિદ્યવરાજ આલસત્યી	૧૪૭
વસુલાલી અધિકારી	રા. કાન્તિ નેશી	૧૪૯
'૮૨નું આશ્વસન	રા. રામચંદ સુકલ	૧૫૬
અમ્બરના	રા. રમેશચંદ	૧૭૬
આરામગાઠ	રા. પ્રમુખાલ સુકલ	૧૭૭
મિત્રશાસ્ત્રના દર્શિબિંદુ	રા. પ્રાણીકવન પાઠક	૧૭૮
ત્રીવીના ચરમાખાંધી		૧૮૭

છૂટક નકલો એક રૂપિયે

ત્રીવી

ચરમાખંધ સપાટિયાત પંડ્યા

મસાલક

આદિત્ય ઉત્તમક સમાજ, અમદાવાદ

અનિવાર્ય નિષાણ

રા. ઝવેરચંદ મેઘાણીના 'મતસાદિત્યનું લોકધન' નિબંધમાં ૧૨૦ મે પાને ચૂંટણી 'કલ રિરિર થો નો અર્થ' 'બ્લેનનો વાલ' કથાનો છે. એનો ખૂંસ અર્થ 'દાદીમાની જમણી' છે.

રા. પ્રાણીકવન પાઠકના નિબંધનું મથકું 'મિત્રશાસ્ત્રનાં દર્શિબિંદુ' છે તે 'મિત્રશાસ્ત્રના દર્શિબિંદુ વિષે ટૂંકો નોંધ' વિષ સુવિસ્તાર સમાવર્ત.

આદિત્યપ્રદ્યુમ્ન, સપાટિયાત-અમદાવાદ.

મુદ્રક: મલત્રન નિયંત્રક પાઠક.

વાર્ષિક

ઐ. વિશ્વવિરાટ...

સતત મતિમાન જગતમાં એક મને જ શું તું ચિત્તિહીન કરીશ ?
ના ના, નાથ ! મારો એ જમ હતો.

પૃથ્વી, જળ, વાયુ અને પ્રકાશ અવિરામ જગમ્યાચા કરી રહે;
પણ મને તો તે આકાશ સો પૂર્ણ બતાવ્યો છે.

પૃથ્વીનો મુગન્ધ અને જળની પ્રવાહિતા, વાયુનું અદ્ય
ચાંચલ ને તેજનો પુણ્યસાક એ સૌ મારામાં છે-મારાં જ છે.

વજ્રનું કૌટિલ્ય ને દુલ્હણગની કુમાર મારામાં છે-મારાં જ છે.
દુન્યસની સ્વાદાસક્તિ અને વાહની આકાશોત્તિ મારામાં છે-મારાં
જ છે. સૃષ્ટિનો આસપુંજ મારામાં છે-મારો જ છે.

હા, નાથ ! મારો જમ ટળા ગયો.

સતત મતિમાન જગતમાં એક મારી જ સ્થિર પ્રવૃત્તિ હું બેઠક છું.
ઐ. વિશ્વવિરાટ...

પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! નેહને નેણલે જુલાવી ને દેવનાં દાન કીધાં,
પછી ભાવને જુલામણે જુલાવી કે પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! ચન્દ્રમા ચા રમકડે રીઝાવી ને દેવનાં દાન કીધાં,
પછી આત્માની જ્યોતને જુલાવી કે પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! પાંચરાવી આજનેય લેણી ને દેવનાં દાન કીધાં,
પછી આત્મદેવણી ઉગેણી કે પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! અમૃતના ઓથ નહોતા છેડા ને દેવનાં દાન કીધાં,
પછી ખારે ખારે સાગરે ઉછેટયાં કે પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! દારણની ચુંદરી ઓઢાણી ને દેવનાં દાન કીધાં,
પછી અગ્નિની સેજમાં પોઢાણી કે પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! પ્રણયનાં સોણલાં પમાડયાં ને દેવનાં દાન કીધાં,
પછી દુઃખપાપ દવમાં દહાડ્યાં કે પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! અજવાળે અમને ઉછેચી ને દેવનાં દાન કીધાં,
પછી અધારે શાને ઉછેટયાં કે પારકાં કેમ કીધાં ?

હરિ ! હોમ્યાં હુતાશમાં શે ફૂલો ? ને દેવનાં દાન કીધાં,
એ તે આપ કે બ્રહ્માજી મૂલ્યો ? કે પારકાં કેમ કીધાં ?

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ

મહિમાઈની પત્રધારા

મહિમાઈને અનેક મિત્રો હતા; મિત્રોની નિરાશાના એમના મિત્રોમાં મુખ્ય હરિદાસ ઝીંજા અને દેડ મારતણા. પુત્ર મૂવચંદ આશાસનના શાહ સદયજી હરિદાસ ઝીંજા કપરના એમના હાથોમાંથી કેટલાક 'કાન્ડ'માંથી 'માં પ્રકર' થયેલી પત્રધારામાં આવેલા છે. લાંબી કાંડોર મુરસિંદણને મારી મરી અને એમો ત્રણ રાણીઓ સાથે એક વખત પારવણા તે સમારંધ હપર મહિમાઈ લાડી ગયા હતા-જ. મૂવચંદ આશાસનના મિત્ર હોયે. મહિમાઈને ક્યારેય દરબારમાં કાલ્યાણમાં પ્રથમ દર્શન થયેલાં તે પછી કરીને આ પ્રસંગ.

દરમીયાંકર મોહરજી સાથેની એમની મૈત્રી મહિમાઈ એક્કિન્દરન કેદેજમાં અને દરમીયાંકર માંદ મેડિકલ કેદેજમાં બધુલા હતા તે જમિયાન શાહ થયા પામી અને તે પછી દરમીયાંકરનો દેડ પડી ગયો ત્યાં મુખી તેથી જ રહી હતી. મહિમાઈને જાણવા સ્ટેટમાં નેહનીમાં બેઠાયા તે પછી એમની ખેડી મોડી માંદમાંથી દરમીયાંકરની દયા અને દરમીયાંકરની જ મિત્રતા એમને કૌથી વધારે ગુણદારક માણસ પડી હતી. દરમીયાંકર હપર મહિમાઈને પણ પોતાથી અને તેટલા હપકાર મિત્રતાને ક્યાં હતા. એમનું દરબાર હરિદાસનું કાપાંતર ગુજરાત :જનકીગુરુ સોસાઈટીએ સ્વીકાર્યું તેમાં મહિમાઈને એમને મદદ કરેલી તેને હરદોષે આ પત્રનામાં છે. એલ. એમ. એલ. ની પરીકામાં અનેક વાર તપાસ થયા પછી દરમીયાંકર દાહડરી અખ્યાલ કરીને ત્યાંથી ધિમી હાથ આપવાને જાણવાર રાજ્ય તરફનો મદદ મેળવીને નિશ્ચયક થયા, તે મદદ મેળવી આપનામાં પણ મહિમાઈને પોતાના આ સન્નિવરને જાનવી મદદ કરી હતી એમ અને સાંભળેલું છે.

બલવંતરાય કલ્યાણરાય કાંડોર

૧

ચરિત્ર, ૨૨-૮-૧૮૭૧

ગ્રાજુલાલ અને નર્મદાની અતિરાજ બિમારીને લીધે મારાથી ઉદયભેદ સિવા સુધી પણ લખી શકતો નહીં.....—અહીં ઉત્તરો નવી મારે તેના સંગ્રેમ પ્રમાણ નિર્મલ છે.

૨

ચરિત્ર, ૮-૯-૧૮૭૧

હું છેવટે ગ્રાજુલાલ અને નર્મદાને બાબતે જઈ મૂકી આવ્યો છું.....તમારા Physiology (શરીરશાસ્ત્ર)ના પરીક્ષક મદારા સોદી છે એ જાણવા હતો.

૩

જામન, ૨૧-૧૦-૧૮૭૧ +

My wife is dead. And I am left lonely in this world.

[અહ. સંસારમાં હું એકલો પડ્યો છું*]

૪

પ્રમાણ પાત્ર, ૧-૧-૧૮૭૨

...I try to write the second part of દેવગી. I will send you when I have written about 50 lines.

[' દેવગી ' નો બીજો ભાગ લખવા પ્રયત્ન કરું છું. પચાસેક લીટીઓ લખાશે કે તમને એ મોકલીશ.]

* આ વારીએ ને કથે જામણી પણ લખાયા છે; તે સમાચારી ચીજણી જણાય છે. પણ કહે લખાયા છે; તે શીસ્તારું જણાય છે. જામણી બોલ મદલની માલો, સ્વ. ભદ્રાચાર્યને ને સ્વ. મણિભાઈના સ્નેહસંભળના મારા મારે તે મહા મદલની જણવી પડશે.

• ' પૂર્વાવાપ ' માં ' નિયુત કુરંગ ' સમ્બંધમાં લેખિકા લીટી છે. ઉપરના પચસેક એ લેખિકા પ્રતિજ્ઞાને લેખિકા એ લેખિકાએ લીખે.

૧. પ્રિયા. પ્રિયતમા મહા! જગત સર્વે લોકે પશું

૨. ...સ્વચ્છ બિંદુ હું હો

૫

ચેરિસ, ૩૧-૧-૧૮૮૨

Mr. K. H. Dhruva congratulated me on my friend's translation being approved. 'He knows that you are my friend. He likes your language-neither too servile, nor too free, he said. All the volumes are to be given to you. Only the sum is not yet settled. But the whole sum would be about 1200 Rs. I believe...

[મિત્રનું ભાષાંતર મેંબર થવા માટે રૂ. ૩. ૬. ૬ થયે અને અભિનંદન આપ્યાં. એમને ખબર છે કે તમે મારા રનેલી છે. તમારી ભાષા એમને ગમે છે—એમ પણ લેખણે કહ્યું કે એ છેક તરતુમિયા નથી લેખણ પણ નિરૂપણ પણ નથી. જ્યાં પ્રસારે તમને મળવાનાં છે. મારા રકમ નહીં પણ નથી. હું માફ છું કે લખણ રૂ. ૧૨૦૦ સુધી વાત જશે.]

૬

ચેરિસ, ૧-૧-૧૮૮૩

N. B. Your article in અભિનંદન is printed and some lines addressed to you.

[તુ. ૩. અભિનંદનમાં તમારો લેખ છપાયે છે; અને ચેરિસ ચેરિસો તમને સંબોધવામાં આવી છે.]

૭

ચેરિસ, ૧૭-૨-૧૮૮૩

...I have already written to you that Abraham Lincoln's Life is entrusted to me for translation. As for criticisms on અભિનંદન, I do not know when I shall begin...

[હું તમને જણાવ્યું છે કે અબ્રાહમ લીન્કનના જીવન-ચિત્રનું ભાષાંતર મને સોંપાયું છે. એકઠે અભિનંદનના વિષયનું ક્ષણે સંબોધિત; તે જોઈ શકેલા નથી.]

૮

ગ્રીષ્મ ૨૩-૩ ૧૮૯૩

I am going on with my History. It won't be complete before six months. The translation is not yet begun.

[મારું ઇતિહાસનું + મારા માટે છે ૭ માસ પહેલાં એ પૂરું નહિ થાય જાણતાં હજી શરૂ નથી કર્યું]

૯

ગ્રીષ્મ ૨૭-૩ ૧૮૯૩

Egypt is ready printed. But have not yet received any printed copies. I shall send you one when get them.

[ઇજિપ્ત^૧ હવે છપે તેના છે પણ હજી એની નકલો મને મળી નથી મળશે એટલે તમને એક બીટીય]

૧૦

ગ્રીષ્મ ૪ ૭-૧૮૯૩

You may send your next portion direct to Ahmedabad but as I have told you I shall correct the last proof sheets & the preface we shall draw up together. In a translation the preface is all in all.

[હવે હવે ૫મીના ભાગ તમે અમદાવાદ પરમાર્થ મોકલજો, પણ મેં કહ્યું હતું તેમ છેલ્લા પ્રા. લે. ૪ સુધારીય પ્રસ્તાવના સારી મળીને અબીરુ સાહતરમા તે પ્રસ્તાવના એ ૪ બહુ છે]

૧૧

ગ્રીષ્મ, ૧૨ ૭-૧૮૯૩

there are very few things to be corrected in your translation. I had got only 5 copies of

+ રિફરન્સ ઇતિહાસ

૧ ૨૫ અમામલકનું પુસ્તક બીજું મુદ્રા એવાં નહેન^૧ ૧ થી ૨૫

Egypt and they are given away. But I am going to buy several to present to friends. And I will send you one very shortly...

[તમારા આર્થાતરમાં માત્ર અહીંતરી જરા સુધારવાનું છે... ઇક્ટહની મને માત્ર પાંચ જ નાકલ મળેલી અને નથી અપાઈ તમને છે. પણ સ્નેહીઓ મારે હું કેટલીક નાકલ ખરીદવાને હું. તમને એક નાકલ જનવી સતારમે મોકલી આપીશ.]

૧૨

ચેલ્સી ૩૧-૭-૧૯૨૩

...I have not yet bought Egypt. I think it will be some time before I can secure a translation for Mr. Fulehand...

[ઇક્ટહની નાકલો દલુ ખરીદી નથી. આઈ ફુલેહાન્ડ મારે આર્થાતર મેળવનાં દલુ વખત જશે.]

૧૩

ચેલ્સી ૧૪-૮-૧૯૨૩

Many many thanks for your kind letter and information. Please continue to give me all important news about the riots. Have the Hindoos remained strong?...

[તમારા માનાતુ પત્ર ને સમાચાર મારે આભાર. કૃપા કરી હુસનાર બધા જાણવાએ સમાચાર આપ્યા કરશે. હિન્દુઓ મજબૂત રવા છે ખરા ?]

૪ જા. ફુલેહાન્ડ તે મણિભાઈને એક બિયા મિત્ર કે જે અભિપ્રાયમાં સાદિત્વમાં સુદર કામ કરશે એવી એમના આગા મિત્રમંડલને સલાહ હતી. જા. ફુલેહાન્ડે અવસાન બહુ વહેલું થઈ ગયું હતું જા. ફુલેહાન્ડે તેમને તે બધા વહે છે.

જા. મુન્શીમાં ૧૯૨૩માં હિન્દુ ને મુસલમાન વચ્ચે ફુલેહાન્ડે તેમને આ વલોખ છે. આ માત્ર સાદિત્વમાં નહોતો. અવસાનમાં એકાં વર્ષમાં અસહ્યાર ને આવી પ્રતિ પણ એમનું વલોખ દર્શાવે શાંતનુભરની એ સમયની મણી પ્રત્યેક સમયેના પ્રમુખપદે એ આગા-પાનની મોકલી વાલુ બધાં.

૧૪

સંસ્કૃત ૨૪ ૬-૧૯૨૩

If this be indeed your beginning I am bound to say that it is a very nice beginning. You have acquired facility of expression & the only question is what you have got to express.

Your beginning shows that your delight in Nature is not that empty delight which ends in itself. You wish to be inspired & invigorated & strengthened by Nature. That speaks well of what is to follow. As far as I can see it is not to be a descriptive poem but a poetic expression of your aspirations & duties. I like સૂર્યના આ મુજબ વિશ્વ સર્વ આનંદ આપે. I like very much અમ તપ્ત પદી અર્ધમ સુખ્ય ચા તું ઠલેલે એ દિવસ પદી પદી સૌંદર્ય ઉત્પન્ન & પ્રેરે. is equally good. I don't like એટ મૌને વિનાર પણ દસા ઠીને યસરી because there is a મૌને & because it is affectation to speak that way. I wish you would not follow our Sanskrit poets in such matters. We can never think of the Sun as embracing : & What you say about ઉત્પન્ન is proper enough. But એકા એકા ઉત્પન્ન પ્રાણ is I believe not appropriate. For I believe you are describing the Evening Sun & at that time there can be no reflection of the Sun in the sea-waters.

I have nothing more to say at present. I would like to see the sequel. If you can succeed in what follows the beginning is surely very good. But all depends on how you finish it ..

કાન તુલ્ય આવી વધુ મારે કહેવાનું નથી જાણિયે બાપ
કેમો યામ છે એ જલજલા ઉત્સુક છુ તમે દરે લખો તે એ સ્વ
લખ્ય તે સ્વચ્છ તે ખરે જ સરસ થઈ છે જો જ આશ્ચર્ય
તમે આ કાન પૂરે કેમ કરો છે તેના પર છે]

૧૫

૧૯૧૪ ૧૦-૪ ૧૯૧૪

Please read my attack on Mr Tripathi & then judge whether it is sound Don't be misled by the opinions of others. I dare say you will find one thing in it which is irrefutable I mean the criticism of Sanskrit fatalism I almost convinced even Dr Anantaji that the doctrine of Fatalism was sinful Please do read the article

Please ask Fulchand whether he would like to be Mr Gajjar's Private Secretary You know how highly we think of him

Mr Gajjar wants many translators, but it is difficult to get accurate writers I write to Jash today to ask whether he would accept our service But I have little hope Of the two gentlemen you recommended the Graduate Mr — is not good enough to be the chief man & not small enough to be a minor man So we can't take him up The other is a Persian man Please get us good Sanskritists

Athlyos death has removed our greatest friend from Baroda But we can pull on You need not be anxious

[કૃપા કરી રા. ગિરધરનરામ પરનું માફ ચર્ચાવત વાંચકોને તે પછી નહીં કરતો કે એ વચ્ચેના છે કે નહિ. પાસના અભિપ્રાયે દેરાઈ ન જશે]

મેં દા અનંતરામને તો લખવાનું આજિ કરી દીધી કે પ્રારમ્ભવાદનો સિદ્ધાંત પાપમય છે. એ લેખ જરૂર વાંચી જશે.

ગુજરાતને પૂછી જોશો કે રા. ગાંધીજીના સોંકરી, યવા એ શાસ્ત્ર છે ?.....એને મારે આપણને કેટલો હિંમે અભિપ્રાય છે; એ તમે જાણો છો.

રા. ગાંધીજીને ઘણા ઘણા લાભદાયકારોની જરૂર છે. પણ એકલાઈવાળા સેવોદા મેળવવા એ સહેલું નથી. જટિલને આજ રૂં પૂછાવું છું પણ મને નથી લાગતું એ સ્વીકારે. તમે જે મેં નામો મુખ્યમાં દર્શાવેલાં એક મેન્સ્યુએટ રા.—તો મુખ્ય કામ કરે એટલા બાદોઈ નથી અને ગૌણ કામ એમને સોંપી શકાય એટલા સામાન્ય નથી. એટલે એમને તો નહીં હજી શકાય બીજા તો દરમી જાણે છે. આફ સંસ્કૃત જાણનારા મેળવી શાં તો મેટી કૃપા.

આપણેના મૃત્યુથી અને વૈદ્યરાનો અમારો સૌથી મોટો મિત્ર બોલો છે. પણ તોય ચલાવોઈ જીએ. તમે વિનં ન કરો.]

૧૬

ચોરસ, ૧૨-૧-૧૯૧૭

...Did you read my advertisement of સિદ્ધાંતસાર in the જાન્યુઆરી ?

[જાન્યુઆરી માફ સિદ્ધાંતસારનું અવશેષન વાંચ્યું કે ?]

૧૭

ચોરસ, ૨૪-૧-૧૯૧૭

Yrs to hand. I think I shall be able to remove all yr doubts in my criticism. Please let me know when you are satisfied.

Do you attach any clear and distinct meaning to the phrase "Universal Truth ?" Can you

believe that there is only one Universal Truth? The very meaning of the word Truth if you think about it will tell you that it is not one but many. And I don't think that Prof Mandel is ignorant of this. He is not speaking of any पर सत्य in his preface. He only says that you are trying to limit it & turn it into ~~असत्य~~. Now here his language alone is at fault. He could have said that some assertions are unduly limited, for instance people try to apply natural laws to inquiries professedly super natural. But the very law of contradiction limits all truth. If the ink with which I write is black it is certainly false to say that it is not-black. In this sense all truth is limited.

I don't think it impossible though I don't see any proofs for believing that Christ & Mahomet got their principles from India. But my dear Lakhubhai religion can not be the result of borrowed ideas. If so why can we not propagate a religion? Religion is intuitive moral force. It is not knowledge but feeling & genius & fervour which makes religion. If Christ & Mahomet could make a religion rest assured that their most powerful source was within themselves that they were original, & had an inborn fire within them. Religion can't possibly be plagiarised.

Again as I have said in my criticism True Religion does not consist in the general principles

Belief in God & Christ does not constitute Christianity. Tenets are the least important portion of a Religion. It is the attitude of the mind towards God which is all important, & that is different in diff religions. A universal religion will be no religion for as I have said it is not a matter of doctrines but of piety & feeling. As that wh is common to man & other animals is not higher than what is peculiar to man, so I believe that wh is common to all Religions can't be & is not higher than what is peculiar to the best of them.

Of course I can't deceive you by arguments as I can deceive કાંત; but please reflect more deeply on what I have said & you will find that Manilal is overthrown.

For example what do you think of my criticism on the definition of Religion, on the ક્રિયા-મનુષ્યના સંબંધ સ્વરૂપે ક્રિયા, on the ક્રિયા for a સંબંધ-કર્તા &c.

I can convince you fully only when we talk upon the subject. But you can convince yourself if you read ક્રિયાના સિદ્ધાંત side by side with my criticism & re-read what I have written.....

If my short explanations do not even make you doubtful about Manilal's truth, let me know & I shall write more at length. If you see Balvant however, he can explain what I mean & solve all your doubts as well as I myself can do.

reply here c/o મહાશય આલ્બર્ટ માં Give my B C to Manbhai & Motibhai & tell them in confidence that my new work is to be dedicated to one whose initials are L M B

[તમારે મારે જે ડ્રા મ ને લખી નાખ્યું છે તમારું
પરીણામ કેમકે જાહેર થ વાનું છે ? ઉત્તર મહાશયને ત્યાં આલ્બર્ટ
ક્રિયા શીરનામે આપશે મહાશય ને મોતીશયને માગ
વગન દેશે અને ખાનખી રીતે જણાવશે કે મારું નવું પુસ્તક હું
કોને અપણું મનાવો છું કે જેનું નામ લ. મે. બ. છે]

Life is more than literature and letters are nearer to life than literature.

H Young

નવું પુસ્તક તે કુમાર અને મૈત્રી —એ કવિ પૂર્ણ ન થયું

આ પ્રત્યક્ષ પૂરી થવા એક નામ નિવેદન કરવાનું હકિત મારું છે
સ્વ મહાશયનાં જ વ મહાશયનાં હસ્તે અમરિંદ્રિ મોતીને છે પણ મારે
એ પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે સ્વ ના કૃત્યને તેમજ આપણા સહિત્ય પર કેટલાંક
પ્રકાર થશે ન મની પાસે આ મન મર્જુ છે મોતીનાં મનનના આ વિષય છે
મહાશય મહાશયનાં મહાશય

ચંદના કુલિકલાપને જ મહિના આજવાની છુટ્છને પ્દારી દાઝની
મનેતરસુદિમાં પણ દાખલ થવા હજી શકતો નથી, કેમકે આજે પણ
બીજા અને ત્રીજા અનિવાર્ય કાણુ જેવાં કર્તવ્યોની બીજી યોજાણી થઈ નથી.

૨

મન્દે માતરમ્

મુચ્છર્ણ મુપર્ણ મલ્લવચ્છર્ણ માતરમ્ ।

× × ×
તુમિ પિતા તુમિ પર્વ
તુમિ હૃદિ તુમિ મર્મ
ત્વં દિ માતાઃ હૃદિરે ।

શારૂતે તુમિ મા પાતિ
હૃદયે તુમિ મા મતિ

હોમારદ્ મતિમા મદિ મન્દિરે મન્દિરે ।

× × ×

મદેશસિદ્ધ જન્મોદાર આ અપૂર્વ સ્તવન, કુરુચ્છ સુરાવસિમાં
દુઃખાવની સારિવક જન્માપદ કરનારું સ્તવન, તેવા અપૂર્વ સંન્નેશિમાં
સંજલયે છે ? ઇ. સ. ૧૭૧૬ના અંકર દુઃખામાં અને સાથે જાણિયા
આદિ રોગોના કાળા કેશથી આત્માં માથ ને માથ ઉગરા કર્યાં તથા
સુદારાનો મોઢે કાણે કોણે વ્યાપી જતા, મદેશ જેવા મોટા જન્મોદ-
દારને પણ પત્ની કલ્યાણી અને જાતકપુત્રી સુકુમારીને લગ્નને પોતાની
હૃદયી અને મામદામ ઊઠીને શહેરનો આસરો. સેવાને નીકળવું પડે
છે, અને રસ્તે પ્દેશી જ શરૂ અને રાતે તેના ઉપર કે કે પતિ છે.
આપમલે પ્દેશે તે એક મામદુ જોઈ તેના નિર્જન છુપાંમાંથી એકમાં
ઝીપુત્રીને મેસાડી ડાહ્ય ચઢવી માથ ટોટીને દુધ લઈ આવવાને
તેમનાથી પડી બે પડી છૂટે પડે છે. એટલામાં તેના ઉપર વિપત્તિનું
જાદુ થઈ પડે છે. માટીપાત્રમાં દુધ લઈને પાછો આવે છે
ત્યાં તે સ્ત્રી અને પુત્રીને મામડીયા લૂટલા ઉપાડી ગયા હોય છે તે
તેને જાણતું જ નથી, કંઈ જ પતો મળતો નથી, એટલે તેમને

શોધવામાં સરકારી મદદ મેળવવાને સારુ તે પાછો, રાત પડી ગયું છે તોપણ, ઘડેર તરફ જવાને નીકળી પડે છે. દોઢે એ જ રસ્તે એ જ રસ્તે ગિરનારો પેનસેરો (Land Revenue ટેન્ડરિંગ) કચેરીમાં બસીને તેનું માફુ ગિરનારીયેરીમાં પેદાશવા નીકળેલી દરિયારબંધ પચાસ પોલીસની ટુકડી જતી દેખા છે, તે મહેન્દ્રના હાથમાં બંધુક ત્રેતા લૂટારો મણીને તેને બાંધે છે અને માઢામાં નાખે છે. થોડે આગળ ચાલતાં મહેન્દ્રની જ શોધ મારે આવેલા એક સં-વાસીને પણ પોલીસ લૂટારો મણીને એ પ્રમાણે એ જ માઢામાં નાખે છે. થોડો વધારે થય પડાવતાં એક બીજો સં-વાસી ત્રેવામાં આવે છે, પણ પોલીસ તેને પણ પકડવાનું કરે છે ત્યાં જસો દરિયારબંધ સં-વાસી ધસી આવતી પોલીસ ટુકડીને પેરી ભે છે, માઢામાંથી ફરી પેસો સં-વાસી એમના ઉપરી થોડેસ્વાર ઈમેજને તેની જ તથ્યારે કાપી નાખે છે, અને ધોંમાણામાં ઢગરવા પામે છે તે પોલીસ ત્રેનત્રેતામાં કપાય મણી જાય છે. બીજો સં-વાસી-જીવાનન્દ-પેતાનું કાર્ય સિદ્ધ થયું મણી પેતાની સં-વાસીત્રેના અને ખમ્મનો સમને રસ્તે પડે છે, અને પેસો-જીવાનન્દ-તથા મહેન્દ્ર એકત્રા પડે છે.

આ ઈશક મિનિટ ઝણોથી મારકાપમાં મહેન્દ્ર પ્રથમ તો સં-વાસીઓની ટુકડી ફરી પડે છે, પણ આ તો ડાકોએ એમ સમજાતાં જ તે નિશ્ચિય જતી એક જગ્યાએ ઊભો થઈ રહે છે; અને ધોંમાણું પૂર્ણ થતાં આ ડાકુ-સં-વાસીઓથી છૂટો પડવાને પાછો ચાલવા માંડે છે. પણ જીવાનન્દ તુરત તેની પાછળ આવતી તેની સાથે વાંતે વળમે છે. મહેન્દ્ર તિરસ્કારથી કહે છે, “તમે તો ડાકુ !” જીવાનન્દ કહે છે, “ભલે બમે ડાકુ, પણ બમે લઢાવા ઉપર થોડો ઉપકાર કર્યો છે અને થોડો વિશેષ કરવા ધારિયે છઃ આથો મ્હારી સાથે, લઢાવાં સ્ત્રી અને પુત્રીનો મેળાપ કરાવું.”

ચાંદની ખીણી ઝડી છે, કાળો કેર પતોવના ટુકડામાં પણ વનવચકાનો આ પ્રદેશ ઝાક વેગા વેગી મુગ્ધ કુલ્લે અને એકએકથી મ્હડી જાય એવું મણુર ટુલો વડે મેળબી રહ્યો છે, એક બાજુ

હિમા ટેકરાઓની મંડળાથી જલુ મોટી નદી એરી પાર છે, બીજા બાજુએ નદાની તથાપિ હોઠ માસમાં પણ બેઠાં પાણીવાળા નિર્ઝરિણી ચાંદનીમાં અગત્ય અને તરુઓમાં લપાન રહોમે અગત્ય વહી રહી છે, અને મહેન્દ્રસિંહ જમીનદાર હોયો મોટો તથા શુરુએ કોઈ મોટા સોલ માટે વાંહેલો માસ મળી ગયો તેમ અન્યો પડાવવામાં ન શક્યા એ લેવા હિમામાં લવાન-નું તનમન પાડવી રાતની અગત્ય મોઢક કુદરતને સંવાદી જની માર્ગ લોડ છે. અત્યારે લવાનન્દ સોનાનાવડ નથી, અત્યારે લવાનન્દ મોરવાની નથી, અત્યારે એનું હૃદય પોનાના ઉગ્રાસ અને સૌંદર્યોપભોગમાં રહેલ સાથી મામે છે, અને મહેન્દ્ર જમીનદાર આ અનલક્ષ્ય અને આખરે કાઢે હોય માણસને કોઈ આપતો નથી, એટલે લવાનન્દ માનમદરે રહે છે, માનમય અને છે, ચાતાં ચાતાં સંગીતની કુરુણ સુરાવલિને વરા ચર્મ આંખોમાંથી આસુની માથા આસુની ધારા આંસુનું પૂર વહે છે, કંઠપ્રવાહ અને આંસુપ્રવાહ અ-પો-માત્રથી એટલી હોય એમ વહે છે. મહેન્દ્રસિંહ ચાંદે માત્રરમું અતિ કુરુણ તથાપિ ગાઢ ઊંટું સ્વપન આ પ્રમાણે દિવ્ય ઉપરકરણો વડે એવું સર્વોચ્ચ માન હોય ને એમ સાંભળે છે, અને શુરુ સાત્તાનંદના ઉપરેશની મોઢ આ પ્રમાણે શુરુદશીન પદેશ પણ એના હૃદયમાં પ્રવેશે છે.

૩

કલ્યાણી અને સુકુમારીને ઉપાડી મેલેશ કાઢ્યો માંદમાંલ ચાલકમાંથી મારામટી પર અપી નવ છે, કેક વ્યવસ્થા જમીનમાં મળતા આગેવાન ઉપર જ એવાર પ્રમતો લીતરી પડે છે, આગેવાન આ શુદ્ધ દંડાનો લોભ ચર્મ પડે છે, અને એ કુદરિયાઓમાંથી એક જણ કાઢ્યા સાહે આરટે છે કે સિવાય કુતસં આદિ ખર્ચ ખર્ચને કંટાળા, ચાંદો આજે આ રાખની જ હિમાણી કરિને ! જં જં કાલી ! કહેતા જમીન સંમત મહ જલ છે, અને અતિ પ્રકટાવવાની ખટપટમાં પડે છે, ત્યાં કલ્યાણી સુકુમારીને લાગે જાડોની પડાના અંધકારમાં ભરેલ જલ છે. ત્યાં લયથી, ચાલથી, અંધકારથી અમરુદ ચર્મ જલ છે; કાંટા ભોજાય છે. કાળીઓ અવગત છે, મુજિયાં અને

યદો વચ્ચે આવતેમ આકાશ પહોળા છે, પાટીમાં શું થશે તેની દાવ અંતરમાં વધતી જ જાય છે: એવામાં ક્યેયે ઘડોલા મંડળે પ્રકાશ આ જમાનક સ્થાનમાં પણ વચ્ચે વચ્ચે ચાલે અને પથારીના નાપ છે, તેથી એક જગ્યામાં એક તુરુવની માઠ ઢાળામાં બીજાની નિઃશ્વસા થઈને પડે છે અને ઈશ્વરને સંભારે છે. યાગ્યું તેને દાને મુદર મુદર માન વધી આવે છે:

હરે, મુખે, મધુવેદમારે,

ગોશાપ, ગોવિંદ, મુનુન્દ, રીરે,

હરે, મુખે, મધુવેદમારે ।

જ્યે નારાયણ જેથી કોઈ કાવિરાજ આદતીમાંથી જિતરને પરિ અર્થિધારે આદતીને પણ જગ્યે એવા સાન્નિધ પ્રકાશ સાથે તેની દાને આવતો દોષ એમ આ આદમાને ઠારતું માન આકાશમાંથી જિતરતું જિતરતું તેના માયા પગી ડાગીએમાં જમનું દોષ એમ તેને સાથે છે, અને આવત જાવની જાણેલી વળી મુખા અને પતિવિરોધથી આકુમ કલ્યાણી આવા સમન્ધારનો અનર્થ આપત થતા મંડળ થઈ જાય છે, મુકુમારીના મુખમાં અન છે એ દાસ્યમાં જ શીખડું થઈને ટાળે પડે છે.

પાછી આજ જિમના કલ્યાણી જૂવે છે નો પોતે અને મુકુમારી એક કુર્મું પણ વિરાજ મીરિના એક જામમાં આવેલી છે અને સાથે તે જ નારક કાપિ સમી અને બીરાજેલી છે. એ મર્નિ તેને કહે છે, પ્રથમ મેડું દૂધ પી શ્યે, પછી નું લખને નધો ખુલામો કરું છું. સ્થપના પ્રભાવે અને કાપિના દેખાવે નિર્ભય થયેલી કલ્યાણીએ દૂધ મુકુમારીને ખાતું, પોતે તો કાપિનું સરભાસત જ શીખું. વાર્તામય ઉપરથી કાપિ-સંવાદી સંતાનોના મુરૂ સત્તાનરિ જલથી શીખું કે મહેન્દ્રસિદ જમીનદારની શ્રી અને પુત્રી આ જ, તથા મહેન્દ્રે દાદા ખાતું નથી દોષ માટે જ એ દૂધ પીતી નથી. સત્તાનરને ખજનો પદાવવા માટેના ઉદ્ધા દુકોના આપવા સારું જનું તો હતું જ, તેમાં મહેન્દ્રનો પતો મેળવી અને તો તેને અર્ધો જ અર્ધ આપવનું કામ હોયરણું. અને સત્તાનરની આજા ઉપરથી જ

સત્વાનંદ પોતાના સાથેની તપાસથી પત્ની તથા પછી મહેન્દ્રને દૂર પાઠ્ય ન હોય આ મંદિરમાં જ રહી આવે છે.

રસને ઘનદે માતરમૂળા ચાન ઉપરથી જે વચ્ચે પ્રખર વાતચિત થઈ જાય છે અને મહેન્દ્ર આ મંદિર, આ સંવાસીસંતાને, તેમની પ્રતિભાઓ, અને તેમના આશયો વિશે જાણવા પામે છે. મહેન્દ્ર સત્વાનંદને જાંતમાં પડે છે, સ્ત્રી હોકરને તપાસા વગર આ સંતાનચન લેવાય ખરું, આ સંતાનચેણીમાં જગત ખરું છે સત્વાનંદ મોડાથી ના કહે છે.

સત્વાનંદ મહેન્દ્રને કાયાણી અને સુપ્રમારી વિશે નિમિત્ર કહે છે અને મંદિરમાંની-આ આનંદમઠમાંની-અતિકામ સર્વગ્રાહક મુર્તિઓનાં દર્શન કરાવે છે: (૧) વિષ્ણુના ચંકમાં વામે જોએલી દક્ષીણી અને દક્ષિણે જોએલી સુરસ્વતી કરતા જે વદનિયત્રી માની મુર્તિ; (૨) વચ્ચેની મુર્તિ, જૂતકાળમાં જે મા હતી તે; (૩) સુરંગમાં થઈને જોવામાં કાશીની મુર્તિ, વર્તમાનકાળમાં જે મા છે તે; (૪) જીંઘ સુરંગમાં થઈને બીજા મંદિરમાં સુવર્ણની ન્યોતિર્ચથી દશબુજ મુર્તિ, જે માને આવિર્ભાવ અવિષ્ય કાળમાં થવાનો છે તે. આ અદ્ભુત આવનગમ વાતાવરણ અને કદરને વલોતરી નામે જોવા અપૂર્વ સંજોગોમાં મહેન્દ્રસિદ્ધને મમે તે જોયે સંતાન જનવાની કાળ જિજ્ઞાસા મારે જે કુદરતી છે. કાયાણીને પણ અરણ્યપ્રવેશી જ તુષિ માનીને ઉંચી ચહેણી ત્યાં સ્વપ્નેદય થયો, તેમા જાણે પોતે અગત્ય રીતે કેઈ પ્રકારામય સ્વપ્નમાં પ્રકાસમૂયી આકૃતિઓ સાથે કેઈ અતુર્કુચ તેજસ્વી ગિરિવરના દર્શન પામે છે, તેના વરણમાં અન્નન દુષ્પિપારી બના કેઈ અપૂર્વ રૂપાનુદરી કરમરી રહી છે, કે આ કાયાણી તે જ સ્ત્રી છે જેના સ્નેહપાશમાં મહેન્દ્રને મ્હારી સેવામાં દાસ્ય લેવાનું કર્તવ્ય પરમ કર્તવ્ય રૂપે વસતું નથી. પછી જે અતુર્કુચ ગિરિવરોત્તમ સત્વાનુંજમાથી જાણે મહુરતાનું જ જલ્લ ન હોય એવું અતીવ કેમજ સંજોગન કાયાણીના ઉપરથને જોઈએ છે, -પુત્રિ, તું આવ અહીં, તારા પતિરોજને માની સેવા મારે મુજ કરતી આવ અહીં મ્હારામાં, હું પતિ છું, હું પિતા છું, હું આજય છું, હું જીવ માનતું ચરણ છું.

આ પ્રવાસેના અનુભવે. પછી મહેન્દ્ર અને કલ્યાણીને મેથાપ થાય છે, ધીરમન્દ તેમને ઉમતા તપકામાં સ્થાનનવનમાંથી ખસાર કલાદીને રસ્તે પદયાની જાય છે, લેઈ અહિનાના તપકામાં થોડો વંચ યાદીને દેહી એક દરિયાથી જવાએ ઝાડોની ઇલામાં વીસામે ખાવા બેસે છે અને શું કર્યું તે વિચારે છે, પણ મેકામે માર્ગ જડતો નથી. મહેન્દ્રને સંતાન થતું છે પણ કલ્યાણીને ત્યાગી નથી. કલ્યાણી સ્વપ્નસંવેદનને અનુસરવા એર ખાવા કમ્પે છે, પણ હાથ તો પાણું સામે ઝુંબે જ છે કે

મન ન્દાય ૨, વૈકુઠ શીઠ ન્દુ.

ત્યાં મુજ નન્દુનર ક્યાંથી લાવું ?

દંપતી આમ ઝીણી ઝીણી વાતોમાં પડ્યા છે અને મુકુમારી પાસે રમે છે, ત્યાં કલ્યાણીએ નીચે ખુડેલી ઝેરની ચોળાંમિલી ન્દાની ધારીથી ઝીણી મુકુમારીને રમતમાં જડે છે, રમતમાં તે શીશીને ઘેવાડી નામે છે, અને અંદરથી ઝીણી ચોળાંમિલી દગલી થકને પડી, તેમાંથી પોનાની ન્દાનીથી થૂડી કરીને રમતમાં જ ચોળાંમેને મોમાં પપરાવી દે છે.

બંકિમની ઘટનાઓમાં આમ નિર્જીવક મંબીર બનાવ છે. લીલામય રૂપમાં વારંવાર આવે છે. બંકિમની પ્રતિજ્ઞાને આવે અજળ્ય રમકડે ખેલતું અત્યંત પ્રિય છે. વળી વચ્ચાં પરિણામે મંબીર હોર બનાવે જ આવે કોઈ, અને તોપણ અંત પાછો મુખાવસાની હોવો. નેપ્થમે, એ પ્રજ્ઞાજિહ્વને વગમતી કલામાં વચ્ચેના મંબીર બનાવોમાંથી અને તેટલામાં લીલામય રૂપ સાધવામાં ખાસ ઔચિત્ય પણ દેખીતું છે.

તુરંત જ કલ્યાણીની નજર જતાં તે પુત્રીના મુખમાંથી બની તેટલી મોળા કલાદી તો નામે છે, તથાપિ પ્રુથ જેની બાજી પાંચપંદર મિનિટમાં બિદોલ થકને પડે છે, અને કલ્યાણીને થાને છે કે જિ દવે નહીં હજારે, મરી જતી. અને સ્વપ્ન બનાવેલા માર્ગ જ સાચો છે એમ મહેન્દ્રને કહેલી કહેલી પોને જલ, મહેન્દ્ર નેતો રહે છે ને ઝેરની એક ચોળાં મદ મળી જાય છે.

મહેન્દ્ર હજાર જાણે વીગળા પડી. તે દિવસ થઈ ગયેલ તે ઇતીહાસ રેલા લાગ્યો. પણ કલ્યાણી તો એની પચરજ માથે મ્દાવતી એટલું જ ભોળી કે પ્રમેદ, છતાં કરતો, રૂં જાડે પુ. અને

આ પણ બેઝવુપર બેઠી ન બેઠીને તે તો હરે મુરારે જખતી
તપની બેઠુદ થવા લાગી. મહેન્દ પણ પુત્રી અને પત્નીને વગતી
રહેશે. હરે મુરારે જ જખવા લાગ્યો અને માથે તરોડ તપતો જ
અયો. દરેક કાલુ આમ કામ જેવી જગ છે ત્યાં સત્વાનન્દ આવી
નહયા, અને તે પણ હરે મુરારેના જખમાં સાધી થયા.

ત્યાં થોડી વાર થઈને સીપાર્ક જખાદર આવી લાગ્યા, રાતે
અપેથી લટના ચોરકાકોને પકડ્યા તેમજે મહેન્દ અને સત્વાનન્દને
પકડ્યા આપ્યા અને બંનેને તેઓ જિજ્ઞાસી રાગત્થાનિમાં ખેંચી ગયા.
કલ્યાણીનું કામ જેવું ચરીર અને પાસે મુકુમારી પકડી રવા, પણ રસ્તે
જનાં જતા સત્વાનન્દે જાજન કરવાને બદલે સંતાનેને સંભળવી દીધું:

ધીરેધીરે તરિત્તીરે વળતિ વને મરવાયી ।

મા કુદ વરુષર મમતાવિભવ્ય મતિવિપુલ મુકુમારી ॥

ધીરધીરે તરિત્તીરે વળતિ વને કલ્યાણી,

મા કુદ રે સંતાન વિભવ્ય મતિવિપુલ મુકુમારી.

૪

સ્વાત્માનન્દ આ સંતોસ સાજમે છે, નવી કાંઈ કડિ આવી મુકુમારીને
ઉપાડી પોતાની મહેન નિગિને ત્યાં જાગે છે. ત્યાં આપણને
એની વડુ કાન્તિનો પ્રથમ પરિચય થાય છે, અને તેનો આગો
વિચિત્ર દનિદાસ પણ પારે પારે જાણવા આગે છે.

સ્વાત્માનન્દ આ સંતોસ સાજમે છે, મુપમ અગીરનો વેસ રાછ
પોડે નેમી નીકળી પડે છે, પણ રસ્તે “ ઘરવારી ” કલ્યાણીનું
સખવત્ તરીર પડેલું બેતા, પાસે પડેલી એમની સામી પણ બેતાં,
અટકે છે, જંચકમાથી પાડા ચાલેને તેનો રસ કલ્યાણીને અગે ઉતારી
દે છે. ત્રિપ તુરત ઉતરી જાય છે એટલે સ્વાત્માનન્દ તેને પોતા ઉપર
જ માથે જાગે ચહેરામાં તેને એક સુરક્ષિત જગ્યાએ રાખે છે. સંક
પાના તે સંકેત સંતાનેને ચહેરામાં આવી લાગે છે. નેમના પક્ષના આગળ
અધિકારીઓ મુકુમારી જાય છે, અને સંતાનો મુરિમોને મારતા જડના
કૂકતા અને લોખા પોકરાવતા કેળાનું લોહીને સત્વાનન્દ તથા મહેન્દને

પાછા સહ જાય છે. પરંતુ જ્યારે સંતાનોને મુખ્ય કાર્ય પત્ની તથા પછી વધારે નિરંકુશ જની ચાંદડી પ્રગળે સંતાનના હોય છે ત્યાં પરચાકનું હસકર તોય સાથે ચડતી આવે છે, અને સંતાનોને મરનાંપરાતા એવી પૂંડડીએ જાણી જાણું પડે છે.

હુવાનન્દ સવાનન્દ અને ધીરાનન્દ સંતાનોમાં મુખ્ય છે, તેઓ પણ આ કટકાથી મુકાય છે. મદમાં સત્તાનન્દ તેમને ધોરા પાડે છે. પોતાની વિચારણા બોજના તેમને જાણાવે છે. સરવાલ સાથે સરવાલ લેકરે, તોપો સાથે તોપો લેકરે. એક સુરક્ષિત કિન્નો લેકરે. મહેન્દસિંહ જમીનદારને આજે રાત્રે દીકરા આપીને પુ નીકળ્યા પડું છું. જુદે જુદે સ્થલેથી લેકતા કરીખરા અને આદિત્યસરજનમ મોકલાવીશ. તે વડે મહેન્દની જમીનદારીમાં જ મદ, તોપો, સરવાલ, રાત્રેયો, તમામ બનાવીશું અને જમાવીશું. એ જાણું થક વાલ આ મળી માણું એણું ન કરું આપણું અત્યારે છે તે જ સમાજને આપણા દુર્ગમ સ્થાનમાં પડ્યા રહેજું.

કલ્યાણીને ઉગારી છે એ વાત સવાનન્દે સત્તાનન્દથી પણ જાણી છે. (સત્તાનન્દને પોતાના અવસાલમાંથી પાછા વળતા જ આ કસીકત જાણવામાં આવે છે.) એટલે અત્યારે તો સત્તાનન્દ મહેન્દને એટલું જ કહી રાકે છે, કે " સુકુમારી જાગરી છે અને સુરક્ષિત છે. પ્રજાએ આટલું સાથે લેજું તેથી સંતોષ મળે; ક્યા છે તે ન જાણું જ હિન્દમ કે સતપાત્રનમાં પૂરેપૂરું ચિત્ત રોકે. મન પૂરું થયે પાછો મેળાપ થઈ શકશે, એમ અદ્યપૂર્વક માનીને ઊઠા ઈયો અને ખાના નેનાન બને."

હુવાનન્દ નિમિત્તે વેચી જાય છે અને રાત્ર પડે છે એટલે શાન્તિ પણ થોડલો કાપી રાત્રી મૂક જમાવી જમવા માછને નીકળી પડે છે, સંતાનના વેચામાં મદમાં જાણી ચડે છે, અને રાત્ર લેવા માગે છે. સત્તાનન્દ તેનો વેચ કળી જાય છે, પરંતુ તેનું અલભ્ય અને તેની હલતા લેકને તેને રસીકારે છે. મહેન્દસિંહ અને આ શાન્તિ પોતાને નવીનનન્દ કહેવાય છે તે બેને સાથે દીકરા આપીને સત્તાનન્દ નીકળી પડે છે.

ઈ. સ. ૧૭૭૭ની સાલ રસનિધાન વસ્ત્રી પડી થઈ છે. વલ્લુ જામણે ઉખડી મંચાં છે. વાલ, વર, દાંધી, સિંચાળ, નાચ વધી પડ્યા

છે. મુસ્લિમ અમલ સામે બેદિલી બહુ જોરમાં લાગે છે. વિધવુદ્ધ અને હિંદુઆચારપાલન આ આનન્દન અને આનન્દમઠમાં જ નિર્ભયપણે પ્રવર્તે છે. વળી ત્યાં અભ્યાસીવાનું સુખ છે, કારખાનાં ધમધોધાર આવી રહ્યાં છે, મજૂરો મજૂર્યાં જાય છે, વખતોવખત નવાબી ઘરકરની ન્હાની દુકાદીઓ ઉપર જ્યાં માલવામાં આવે છે તે ફાળી જાય છે, રેલાં ગામેમાં મુસ્લિમોને લટવા રેખાવાનું પણ આકર્ષણ છે, અને સંતાનો વધતા જ ગયા છે. સસ્ત્રાસ્ત્ર, કવાવત, આદિ પણ ખીચ્યાં છે, તથા ફિરોઝ અને લોચો પણ મહા ગયાં છે, જે કે મુસ્લિમ અધિકારીઓને તેની જાણ પણ પડેલી નથી. સંતાનોના ઉપદ્રવથી મુસ્લિમ નવાબની નવાબી બંચાળાના મોટા ભાગમાં આમ નામની જ થઈ રહી છે, અને આજે કંપની સરકારને બાહ્ય પેલાના દાયમા ભેવાની રજા પડે છે. હેસ્ટિંગ્સ (W. Hastings) કંપન ટોમસ (Captain Thomas)ને ઘરકર સાથે મોકલે છે.

આ બાબુએ સત્યાનન્દ પાઠ આવી ગયા છે, તે કાવાનન્દ કેહ સ્ત્રીના પ્રેમ માટે તલસે છે જે કે તેણી એને સાંભળતી જ નથી, તેની ધીરાનન્દને ખબર પડી ગઈ છે, અને એ સ્ત્રી તે કહાણી (જેને કાવાનન્દે જ ઊંચારેલી) એમ સત્યાનન્દ પણ જાણી ગયા છે. રાતે ચાંદનીમાં ફર દબાર સંતાનોનું જ ભેગું થાય છે, તેને સત્યાનન્દ પ્રુથખખર આવે છે કે આજુના વડમાંથી આપણું લોપખાનું નીકળી ચૂક્યું છે અને તે આવી પેલેવના ટોમસના ઘરકર ઉપર પડીશું. પરંતુ ટોમસ જ પામી કરતાં વેરો પડી આવે છે અને સૂર્યોદય પેલાં કુદ સદુ થઈ જાય છે. સંતાનોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે પણ તેમની પાસે લોચો નથી; ટોમસનું ઘરકર બહુ ન્હાનું છે, પણ તેની પાસે લોચાનું જોર છે. આ કુદના વારાંસ વર્ગ-વવામાં કતો દડ ફરે છે. ટોમસે સંતાનોનો બેરકુદો જ કરવાના લોભમાં એક ભૂલ કરી. જ્યાં જ્યાં તેણે લોચો પાસે બહુ થોડાં માનુસ રાખ્યાં. ઘરકરમાનો લોચો બાગ જાનુએથી દરું કરાવને લુદો પાડી દીધા આવી ચકુ એમ કે મર્જાવુવા સંતાનોના દાયમાં એક લોપ આવી ગઈ; તે વડે એમણે પૂલ ઉપરનો માર્ગ ચોનાને કન્ટે રાખ્યો અને

સંતાનોની પેતાની તોષો આવી પહોંચ્યાં કંપની સરકારની સેનાનો જ પાણી નીકળી ગયેલ આ મોટી છતાં જ જ સંતાનોના જે સેનાપતિ શુવાનન્દ અને હાવાનન્દને છે; પરંતુ તેમાં હાવાનન્દ પોને ખપી ગય છે. તતમેયના પાપ મારેનું પ્રાથમિક પૂરેપૂરું સુધ્ધીને એ સ્વર્ગે સંપાદે છે.

વળી આ છતાં સુત્યાનન્દને એટલી કાર્યસિદ્ધિના આનંદ અને ઉત્સાહ થયા જોઈએ પરંતુ નીકળી પડે છે તેથી ઉચકું. મોટી છતાં થવાથી સંતાનોમનિા મેટો આમ ફારી ગય છે, છેક કંધકતા લગી કેર જાંવી યો છે. અને સુત્યાનન્દ આને મારે નવો શો ઉપાય મિનવે છે, મહેંડસિદને દિંદુ રાગ લેવે રાજ્યાભિષેક કરવાની તેની ધારણા છે કે ખીછ, એ કે જાણવાને અવસર જ મળતો નથી, કેમ કે છતાં યદ તે જ રહે સુત્યાનન્દને સદસ્ય તેના પેતાના યુરુ કર્તવ્ય રે છે, અને આજા કરે છે કે “જલ આ કર્તવ્યકર્મની માત્રા અશક્ય આવી ખુટી છે, આમાંથી નિરત થા” સુત્યાનન્દને આ ઉપરથી આજા કાઢવા કોનું વસનું લાગે છે, તથાપિ યુરુ તે યુરુ, આજા તે આજા નિરત થઈ જવા મારે તે મદા મહેનતે માથ પુર્ણિમા સમીની મેદત્ત મારી લે છે.

માથ પુર્ણિમાના મેળા મારે સંતાનો ખૂબ જરાવા તે પોષા કંપની સરકારે જાતમાં મેળની લીધી હતી અને નવી સેના તૈયાર કરી હતી તેના નામક મેજર મિંજર (Majoor Ederkard) મેળની આજા લાગે તે જ ટાણે મહેંડસિદને કિંમતો તોપખાનું સરંજામ અને સાથે સંતાનો જાપાનો નાથ કરવાનો ભેત રચેલ પરંતુ આ વખતે પણ સંતાનોએ કંપનીની સેના કાપી નાખી. આમથા પુરમાં જેમ હાવાનન્દ માર્યો ગયો તેમ આ વખતે જૂનરેડગર્જા રણમાં શુવાનન્દ પણ અનેકાનેક જામમેથી વીંધાઈને રાજ્યા મેહા દગલા તળે પડ્યેલ પરંતુ કતો એને આમ યુવેશો વર્ણુદીને તેને પાછો સહકન કરે છે. અત્યંત તાત્પર્યે વગાડને પાયો અને યુવો અને એણે એ પ્રમાણે પેતાનું પ્રાથમિક પૂરું કર્યું. રાત્રિ-નવીનાનન્દ-સેના રાજા દુરંધ આવે છે તેને એ ઘણી વાર લમી જાડું પણ નથી. અને એ આવરણ પર અપરને મારે શુવાનન્દને પ્રાથમિક કરવાની ફરજ પ્રાપ્ત થાય, તે જ

આચરણ પરમ્પરા શાન્તિને મારે પણ સ્વભાવની પરમ્પરા જ મળ્યા, અને પુરુષ રહ્યો એમરે જાણી જવાનું પ્રાપ્તિ થયું છે, તે જો તેના સ્વભાવે બેલામાં, હાઈ સ્તરી થઈને પ્રાપ્તિ થઈને સ્વભાવના પ્રાપ્તિમાંથી નિવૃત્ત થાય. કેઈ પણ કુરોશીય કલાકારને કારે આ વસ્તુને અંત આવે જ કેઈ આવન, એમાં પણ શક નથી. પરંતુ આપણે ઊર્ધ્વ (Latitudinal) સેન્ટિમેન્ટલ) જેટલા વધારે તેટલા કલાનિયમનમાંથી પણ છટકી જનારા વધારે. કતી ખીલે જ અંત આવે છે. શાન્તિ શોધોશોધો દારી જવામાં છે, ત્યાં કેઈ આવી શકે છે. અનેકાનિક સ્વભાવ દ્વચ્છા તમે પડેલો છવાન-નો દેહ એ તેને શોધો આવે છે. પછી આમાં જ દેહ છવ છે એમ એ જ શાન્તિને આશા આવે છે. અને એ સીંગડો લગાવે કોઈ આશી અનેકાનિક થા દત્તા તે ધોઈ નાખીને એ જ સમકાર-પુરુષ થઈ થઈ જાયનો સ્વ સીમિ છે, તેથી આ પુણિયાની રાત દરમિયાન છવાન-એ એક ઉડી શાસ એમાં પાછો એકો થાય છે. અને શાન્તિ અને છવાન-હું એકું એકું આ હાજિયાન દેનાર સમકાર-પુરુષને પ્રજ્ઞામ કરવા જાય છે, તેથી તે એમના સર્વમુને અદ્યય થઈ જાય છે.

છવાન-એ આમ પ્રાપ્તિ થઈ પુરુષ હું એ જો અને તે છવો એ જો. સુ જાડીના વર્ષ મુદ્દસ્યામમમા માળવાને ? છવાન-એ એકો મુદ્દ થયો છે કે તેને એ વાસના જ નથી થઈ. એ તો કહે છે, હું મુવો નથી તો મુદ્દ પ્રાપ્તિ થઈ અધુરું રહે છે જે મારે અધુરું, નથી રાખતું. હું પાછો સંતાનો સાથે-પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મુદ્દે મરીત અને દેહ પાડીશ. પણ શાન્તિ કહે છે, ના આ નવા દેહે નવેસર પ્રતિજ્ઞા થો તો જ એ ધર્મ લખને પાછો એકો. સંતાનો લખને મુવા અને વસતી થઈ જવા જ મળે છે અને મળશે. આલો આપણે અર્ધીથી આ સ્થાન અને આ વાનાવરણ અને એના વિકટ પર્વોમાંથી ખસી જ જાય. લીમિયાવા કરીશું. (હુમાવય જાને દરીયુ. નવા ભવે, નવા ધર્મ, કેવા તે તો આ શબ્દે શું સમજાય-ધીરે ધીરે સમજાશે એને મેળે. અને સમજાશે તેવા ખગાશે. જાડી મુદ્દસ્યામમ-તો તે અને પણ વાસના સમજાઈ નથી. આજ લગી પ્રજ્ઞામર્ષ દુઃખેકપે

પાળીપાળને તે દવે જીવે આપણી પ્રકૃતિ જ ધર્મ થયું છે, ત્યારે અલ્પમય પાળતાં પાળતાં જ સદૃશીયરણ કરીશું. કતીએ આદંબરની પોતાના વસ્તુમાં જે અંત યોજ્યો છે તેને પૂરેપૂરો અને શુદ્ધ આશય આ. એકને એ રુચે, બીજાને ન રુચે, કેકાને એમાં કલાનું સૂક્ષ્મ સૌન્દર્ય થાયે, કેકાને એ ન જ લેશે, એ પ્રમાણે મતબેદ તો, ખતે બાકે છે કે સ્વેચ્છાના અને વળી આ નવવર્ગને કેઈ નાશક-નાશિકા છે, તો તે જીવાનન્દ અને શાન્તિ જ છે, એકશે આ અંસનું વિશેષ મહત્ત્વ લેવાયી, તેને વિશે મતામતિમાં બીજી પડિયે તે ખેલાં એનું વાસ્તવ (reality) સ્વરૂપ કેનું છે તે પ્રથમ બની શોખવડે જોઈ શકાયે તો સારું, એટલા માટે આટલું લેખણ કર્યું છે.

કમાણી અને મહેન્દસિદ અને સુકુમારી પાછાં મળે છે અને આ વિપત્તિનાં વર્ષો વીતી જતા કેવળી બહાદુરના જન તરે તેઓ- નવવર્ગનાં પાચે મટી જઈ, સામાન્ય સીપુરુષોની જેમ બાળીનાં આકુખ્ય થાયે છે. શાન લાગે તો ? એવો વિચાર મહેન્દના ચિદા-કાશમાં સુરે એવો, અથવા તોપણ તે એને મોહિત કરે અને લગભગ એવો એ માલુસ જ દતો નહીં, એ તો આની સેવા અને કૌદુભિલક જીવનનો સાંત પ્રવાદ એ ને વસ્તુ જ પ્રીછતો હતો, આની સેવા એણે અવધિપર્વન્તની જ સ્વીકારેલી હતી તે અવધિ આવી ગયો હતો, અને કૌદુભિલક જીવનના સાંત પ્રવાદમાં જ એને મન સ્વસ્વ હતું, એટલે એ જોના અંતમાં પાળાએબન, કજા, કે રસની દૃષ્ટિએ કશી ન્યૂનતા જણાતી નથી.

આપણો સમકાર-પુરુષ જીવાનન્દ અને શાન્તિ આગળથી અદ્યય થઇને સીધા સત્યાનન્દના મૂલમાં આવ્યો, કેમ કે એ જ સત્યાનન્દનો શુરુ હતો અને આજ પુર્ણિમાના વાવડા પ્રમાણે એને આવી વેદવાનું જ હતું. સત્યાનન્દે તેને શાપાય કર્યો:

“આજ શિવ વિજયની રાત્રીમાં જ આજ ખતે આ ધમ કાર્મમાંથી નિવૃત્ત થવાની બાજા કરે છે, તેનો શિવ એક વાક ?”

શુરુ કરે “પુરિષોત્તમના મુખથી બધીજી જન્મલના પેરસ માટે જનિ-વત્” હશે ત્યાંકથી દિશા અને લગભગે જાણે હતાં પાંતુ દવે શુર

જલકારો છે. અને વડાકાએ અને દિંસા નિષ્કારણ અર્પાન્ અપમ્ય' બની છે. "

સત્યાનન્દ: " દિંદુ રાજ્ય વડા તો સ્થાપનાતુ આણું' એ બાધો છે. "
શુરુ: " દિંદુ રાજ્ય આવારે અને તેટલી દિંસા કરેલો અને કરેલો મેનવણી વધારી રાખવાના નથી. ત્દમારા હાથ અપવિત્ર છે. ત્દમે કરાણે મારી આદિ પટે સત્તા પેલવી અને જમાવી છે. એ પ્રમાણે હમી કરી પાપમૂલક સત્તા પાંચપંદર નિજવો મેનવી પણ નવ, આખરે તો અપરવ જાતી જ પડે. સત્તાની મારી વપરાયી પુસ્તિમિ તો મ્યુત થઇ ગયા છે. એ મારી આથી પહેલી છે એમ પણ નથી. ઘરેએ જાતેએ પેલી ચૂમ્યા છે. વળી ઈમેએ પ્રેમ્ય છે, પુસ્તિમેથી અંજલ છે, એ ત્દમારો જમ મોલમાં મિટા છે. એમને હાથે જ સનાવન ધર્મનો પુનરુદ્ધાર લખાવેલો છે બીજા કાલે હાથે એ સમય ન હોવાથી જ આ નવો ઈમેએનો પુન મેટો છે. ઈમેએ યાત્રુ છે જ નહીં. એ જ ધર્મના અને માતા સાથા મિત્ર છે. "

એમ કહીને શુરુએ સત્યાનન્દનો હાથ ઝાલ્યો. અને નવકને સમાપ્ત કરતાં કતી લખે છે:

" આ કોણે કોને હાથ ઝાલ્યો? અને આણેને સહિત, ધર્મ આણેને કમનિ, વિચક્ષે પ્રત્યક્ષ વાને પ્રવિણને હાથ સાથે: કમ્પાણીએ આણેને કાંઈનો હાથ સાથે: એ સાચાનન્દ તે કાંઈ. એ મહાપુરુષ તે કમ્પાણી, સત્યાનન્દ તે પ્રવિણ અને એના શુરુ તે વિચક્ષેન. વિચક્ષેન આણેને પ્રવિણને હાથ નીચે: ઓ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ: "

પ

'સ્વાનન્દમઠ' નવજ પ્રકટ થઇ ત્યારથી આજ સમીમાં તેની ઘણી દીકાઓ થઇ છે. ન્દાનીમિટી દીકાઓને શુભાર જ રહ્યો નથી. વંદે માતરમ્ ગીતની બાજાથી માંડીને તેની કર્મકટુતાથી આંતરણે 'સ્વાનન્દમઠ' માંના પાવે પાવના નિરપણ વિશે તથા તેમાંના પશુખરસ બનાવ વિશે દીકાઓ થઇ છે. વંદે માતરમ્ ગીતમાં એકથી વધારે પંક્તિ કર્મકટુ છે જ. ગીત એટલે વિચાર-બાવની જમાવટ આણી, ત્યારે આમાં તે જાણ જાણીયામાં બીજા તંત્ર જેટલા પડે ખમ્યા છે. અને એ ગીતની બાજા નથી સંસ્કૃત ને નથી અંગણી. પરંતુ આ મોટા રોનો ૪ એ ગીતનો આશુત દિગ્વિજય જરા પે મોલો નથી રાખી રાખા એ પણ અદ્દેર છે.

ત્રીજી રીકાએમાંની ધણી ચેરસમઝી ઊત્તમ થવા પામી છે, અને ઉપર રીકાને બાજુ નવાંને છેક ચીસુ રાખાને જે સાર આપવામાં આવ્યો છે, તે એટલી સંભાળથી લખવામાં આવ્યો છે, કે તેને વળગીને નવધને વાંચવામાં આવતાં ધણીજરી ચેરસમઝો ઊકતાંમાં જ રાખી જશે.

બાઈની રીકાએ વિશે મહાદુર દલિગિદુ એવું છે કે પાત્રાલેખન અત્યાર વસ્તુમાની વિગતોને વચગીને કસવામાં આવતી રીકાએ આ નવધનું સાચું રૂપ ન સમજે તેને જ વતીએાછી વચનદાર થાને. “આનન્દમક” લાખનામય કસપનાની જ મૂંઝણી છે. વસ્તુવિક વિધાન (journalism) બાજુદલિગિદુ રીપરિસિટક કનરદુકચન)મા નિપચે. અને લાગુ જ નથી. કતાંએ સર્જેલા વિપત્ (dramatization એટલેએરીયર)માં કતાંએ આગવેસે પતંગ દૂર દૂર બીડીને જામે આંખોને ઘેંટાડી રાખતો દે છે કે કેમ, એ જ આવી કથાકૃતિમાં પ્રમાણ છે. વળી વાચકના જુદા કુદરત અને કસપના રૂપ નેતરને આમ કતાં જામે જે પતંગ ઉપર ઘેંટાડવામાં આવે. અદલ્તન વિજ્ય સાધે છે, તે પતંગ પોતે એટલા જાડા જાડા થેરા અતુરાચને પાત્ર છે ખરાઈ સ્પષ્ટ છે કે આ નવધમાં કતાંએ જે રચ્યું છે તે તમામ આદ્યપૂર્વક રચ્યું છે: કેવલ સૌંદર્ય નિરૂપણ કે કથા-વિધાનથી જિજ્ઞાસે આદ્યપની ખાતર. અને એ આદ્ય એક જ છે: રેશમકિત જગાડવાનો; કુદરતનેક જુગ્મ વસ્તુ છે એવું અન્યાય નિરૂપણ કયાં વચર; રેશમકિત બોલે જ પરમ મર્મ છે અને નામે જાણનાં પાપ પણ મુલ્ય જની ભવ, એવું અવિચારી યુદ્ધ એક જોડા પણ ઉદાસ્ય વચર. અને આ આદ્ય વિશે ને દિવસુરી કે નીતિ-રિવસુરીની ચર્ચો હોય. કથાદિવસુરીને એ વિશે કશું કહેવાનું હોય જ નહીં.

વળી સામાન્ય રીતે જે વિજ્ય મણમ તેમાંથી એ વિજ્યને જ કારણે બનાવીને સત્યઅનન્દ અને તેની લીલા સમેટાવી લેવી, એના રૂપ અંતરિક્ષનમાં અપૂર્વવા કહીને યોગબાવથી પડે એટલી જાણી નવીનતા છે; તથાપિ આતું અંતરિક્ષાન કૃતિનો રસ બજગીને તેને સોંપી આવે

છે એમ જાગ્યે હતી સકાળ આજીવનવિધાનનો ખુલાસો વા સાચો અર્થ ઉપર જણાવેલા આસપોસે કેઈ આવશ્યક એવા સાધી આપવાને માટે એવી યોજના જ અનિવાર્ય, એવા કેઈ રૂપનો જ હોય શકે. માત્ર સ્વાદર્શિએ આવો કેમકે કરી નહીં ઉઠ્યો.

આ નવમને ઐતિહાસિક કહેવામાં આવે છે તેમાં યે તથ્યોએ એવો સરખો જ છે. સં-વાર્તાઓનાં ટોળાં ઉપક્રાંતિકારીઓને ઉપાદી જવાનો જાણે ધંધો જ કરતાં; સ્ત્રીઓ ઉઠે થોડી એવા સંજની સંખ્યા આ રીતે જ બની રહેતી. આવી બરતોમાંથી કેઈ વિરથ ઉઠારી શાંતિ નેત્રી પણ કેળવણી આવે એ અસંભવિન વસ્તુ નથી. ત્યારે શાંતિનું નિરપણ, ભયંકર દુકાળ, ચોતર્દ અપ્યવસ્થા, સં-વાર્તા ટોળાંઓના ઉપદ્રવ એટલે સુધી વધી મળ્યા કે કેપની સરકારની બે નફાની સેનાઓને પણ તેમણે આ જ્યોમાં કાપી નાખેલી, એટલી જ ઐતિહાસિક હાંટ આ નવમના વસ્તુમાં છે. પરંતુ કુખ્ય વસ્તુ સત્યાનંદના સં-વાર્તા ક્રુક જેવા ઉચ્ચાસથી કુખનું નિરપણ છે; અને એવાં ઉચ્ચાસથી કુકે પણ આ કાળે દનાં વા સંજવિત તો ગણી સકાય, એવો દાખો કરવાને હેરા પણ પુરાણે આવે ઐતિહાસિક નવમમાં મળુનાર કેઈ વિવેચક જતાથી સમ્મો નથી. એટલે આખી રચના બાવનામય અદ્વિતકયા (Idealistic romance આઝાદીય-લિસ્ટિક રોમાન્સ)ની છે. રચના આસપોસેલિ (Lyrical & picturesque ઉ-વિષ એ પર્યંત) છે એ સ્પષ્ટ પણ ઐતિહાસિક કરતા અદ્વિતકયાને વધારે અનુકૂળ છે.

આ કૃતિ ઇતિહાસના પાયા ઉપર સ્થાપતી નથી એટલું જ નહીં પણ એ તો ઇતિહાસ મૂલકને જાણે ઇતિહાસસર્જક નીવડેલી છે. લોર્ડ લિટન (Lytton)ના અખમના આરંભમાં એ લખાણ. કો-ગ્રેસ (L. N. Congress) પણ ત્યારે જન્મી ન હતી. હૂમ (A. D. Hume) હજી આઈ. સી. એસ. (I. C. S.)માંથી નિવૃત્ત થયા ન હતા. દેશબંધિત, દેશહુસાર, કે તે કાળનો સ્વંદ વાપરિયે તો સ્વદેશલિખાન નહુંસહું જ હતું. રાજા રામમોહનરાયના સમયથી જીવંત નેઆવહું તે હજી બહુ ધામે ધામે જીવતું હાવતું હતું. અને એ સ્વદેશલિખાન હજી આખા હાસતને મટે અંક-૩૨ :

ભાવના અને સંપન્ના રૂપનું દર્શન એને સમયે આવી ઊભી ઊઠી ગઈ હતી જેવી. અસ્થિવાનો કુટુંબને જોઈને અને કુટુંબને ઉત્તેજે એવો શોધ, તથા એ અસ્થિવાનો લક્ષ્ય પાત્ર તેણે હારતખંડને ટેકાએ માથેમાં બેસાડ્યાનો જ જન્મ, આ પુસ્તકનાં વિષયો અને સર્જક તરવો છે, અને તે જ આ નવજનો પ્રગળા માનસને શોધ્ય વચ્ચે આપનાર એક ઐતિહાસિક જણ (Charles Elton)નું ચૈતન્ય અર્પે રજાં છે. લોર્ડ કર્ઝને (Curzon) બંગાળના જે સાગ કરી દેકે સાગને તેમની બંગાળી પ્રગળા કરતાં મોટી સંખ્યાવાળા બીજા સોફાના પ્રતિ સમિતે લેવાની દીધી, અને તુરત અકિમચંદે વાલી રામિયાં આ બીજાં ફેટમાં જમવાન દતાં, ઊભી નીકળીને એમદરમાં જ ફેટમાં સગડ ચઢે ત્યાં હતા તે જણાઈ આવ્યું. ઘંદે માતરનું બીજ રાત અને દિવસ કદે કદમાં ગાળ રહ્યું, અને ૧૮૮૬ થયું તેમ જૂર પૂરો. તે જણાવી એ બીજ મચાતું જ રહ્યું, નિરંતર ચલાઈ રહ્યું, બંગાળી પ્રગળા આમદના ચૂરે ફેલાવતું રહ્યું, ઈ. સ. ૧૮૯૨ માં સહેનશાહે એ વિભાગે રા જણાવીને આખી બંગાળી પ્રગળા એકબી પાછી એક દિશામાં પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યાં લગી. એક માત્ર નવજનો આ પ્રકારનો વિજય થાય, તે એવો ન્દાનોમુનો વિજય ના જ મહત્ત્વ. આ પ્રમાણે જે વિરમ શોધી આખી પ્રગળી પ્રિય શોધી તેણે સ્થપાય, તેમાં હથોળો લેવા લેની તર્ફ એ પ્રગળ આઠમીય જનના હોયો તર્ફ આપણે સૌ એકબે હિમે એવી મોટી નજરે જ જુએ.

ત્યારે એ સમય દરમિયાન જે નિરંકુશ આઠન-મેઠી (unaccountable એનાર્કિસ્ટ) પામ્યા હતા, એમણે નિર્દોશનાં જૂન થયું કર્યા.

* ઘંદે માતરનું બીજ અકિમચંદે - અનનંદમય " સમતાં પૂરે" સખી રામિયું આ બીજા દગાટી સમાય એવો સમય અને એવા જનાવ મળી આવતાં નવજ થયા.

" જન્મ જન્મ મરણી ચૂલસાત " ૧૮૭૩ થી ફેટકે જ નેહું લખાયેલું. બંગાળમાં જેમ અકિમચંદે રેસમસિતે તેમ ચૂલસાતમાં નર્મદની અપમાદ રૂપ જ હતી. " જન્મ જન્મ મરણી ચૂલસાત " અનનંદમય ચૂલસાતિએ ૧૯૦૫ પેટમાં બહુ જ ફેટ.

દતાં, અને જેમનાં કેટલાંક સુખ ટેળાંઓમાં આ નવમ હામવર્ધીતાની સાથે નિત્ય પાઠ મઠે વપરાતી પણ હતી,—તે સર્વ હૈયામ્ય અને પાપી વચ્ચે ઉપનિવસાને પોત્તણો ઘેરો પણ આ યોગ્યને માથે આવે ખરો ? આવો સવાજ કુદરતી છે, પરંતુ એ સવાજમા જ તેનો સાથો જવાબ સમાવયો છે. હામવર્ધીતાને માથે એવો આરોપ આવી શકે, તેટલો જ આને માથે, એટલે કે એવો આરોપ નિર્મૂલ્ય અને હીમકારો જ ચલુલ્ય. નવમમાં ઠેકણે ઠેકણે કતાંએ પોતાની રચનાનો આવો અનર્થ કેટલ કરી જ ન શકે તેને સાડુ રજા સંજેહું ભેગમાં આવશે, અને આમાં કેટલ કેટલ સજાન એમાં પણ છે કે ત્યાં કસોટી થઈ જાય છે તેની દરકાર પણ જાણુએ રાખીને કતાંએ રજાટા સાંધી છે. વળી અજ્ય નેત્રી અગમનચેતીથી કતાંએ પેઢી જ આરુત્તિની પ્રતાપનાના માર વાજમાં પણ એક આ સંજેહું છે :

‘સમાજ-નિષ્લેષ સનેહ સમયેહ આતમીકન માથ; ચિદોદીપ આતમચાત્રો. અથવા આને અગમનચેતી કહેવામાં પણ આવણે કતાંને અગમચૂતા અ-વાય કરિરે છિયે. કતાંના આગપનું એમણે નિધોરેહું સ્વરૂપ જ એવું હતું કે તેમાંથી આવો અનર્થ પ્રથમથી અને દરતાપૂર્વક એમણે બહિષ્કૃત થયેલો.

એટલે આવા આરોપના ખંડન મઠે બેગાણા વિવેચકોએ કતાંની ‘હારતકલંક’, ‘હારતવર્ધની સ્વાધીનતા અને પરાધીનતા’, ‘કમજા-કાન્તનું દરતર’ આદિ નિબંધો અને લખાણોમાંથી અનેક અવતરણો ટાંકી બતાવ્યાં છે, તે અહીં સંજાલવાની કરૂર પણ જાણતી નથી.

અને હેજટ, આ નવમની ખીલ નવજોની સાથે એક જા ખીલ દરિએ સરખામણી વણા બેગાણા લેખકોએ કરેલી છે, જેમાંથી કલા-રસિક વાંચનારને કેટલુંક સુંદર અને નાણુક સુચન મળે એવું છે. પરંતુ, બંધિમચંદની આ એક રૂતિને જ પૂરી સહાનુભૂતિથી વાંચનામાં વાચકને જનની મદદ કરવી, એટલો જ આ નિબંધનો નિયમ હોવાથી, એવા કેટલ સુંબદ વિષયમાં પણ બેચાંચની હામજ નથી.

અલ્પવંતરાય કદયાણુરાય

સમુદ્રતટ

ક્યાં સુધી તું સહન કરશે આધિ ઉપાધિઓને ?
ચાકી પાછી હૃદય ! અહિં રે અલ્પ વિશ્રાંતિ લે ને;
હુઝે વીંટણું જગત તદ્દપિ ઇશકેરે પ્રતાપે,
સહીનાં આ મુજમ વિરલાં સત્વ આનંદ આપે.

માનેને આ શિતલ જલથી સિંચતો મંદ વાયુ,
ઇચ્છે એવું શમ તણ પછી કર્મમાં સજ્જ થા તું;
ને એ પેટો ગભિર સ્વસ્થી વુધવે અગ્નિ ભેરે,
હજોને એ પ્રિય વદી વદી શોર્ષ ઉત્સાહ પ્રેરે.

લોટે સોને દિનકર વળી હસ્ત મોતે પ્રસારી,
આતું પાછો ઝટ અહિં વદી એમ વિશ્વાસ આપી,
બેસી ઝોળે ઉદ્દપિ મુરના નાચતો એ મજેથી,
ભલે હવે ઇતર જગત હવતાથે જવાથી.

તું એ ભ્રમ ઉદ્દપિ ઉછળે પૂર્વ વાતસાધ્યભાવે ?
કે એ ભલે વિભવ સપળે સુહીનાં સત્વમાંહે ?
હા ! હું ભલું તુજ ભલ વણું, તુજ મોટો નિયંતા,
સહી તારી અતુલ સપળી પાર આવે ન ફેટેતાં.

લક્ષ્મીચંદ્ર મોતારણ ભટ્ટ

જીવનનાં જળ

: એક પત્રમાંથી :

પ્યારા દોસ્ત !

...

...

...

હસકા પહેલાં હું જાણા હતી. સેરીને સાન્ન જૂલો સૌ સદિવરો
રમાય એટલી રમત રમતા, લાય સાપડતાં વરવડના પેઠા પછુ પર
દાણી સજની હતાં.

એમાં એક કિવસ કીતુક થયું. એક નવું જ પાત્ર-કેઈ ગરીબ
ખિચરો-અમારી સામે આવી ઉભું રહ્યું. અમને-સાચું પછો 'તો મને
એકને જ એની એટલી જાણી હયા આવી કે તેનું નામદામ પણ
પૂછવા વિના એને અમારી રમતમાં રમતો કરી દીધો. એ પછે એની
આખમા જે હર્ષ હિતરાયો તે અનિર્વાચ્ય હતો.....

જ્યારે જ્યારે કેઈ આવું અમારા મંડળમાં આવી ચડતું ત્યારે
અમને એકજ રમત મુજતી, અને તે રાખરાણીની. કેઈ સદિવર
રાખ થાય ત્યાર કરતા આવે પ્રસંગે, જે રાણી બને, તેને, ગમે તે
કારણે ખૂબ જ મજા પડતી: અને પરીણમે સદિવરોમાં પરાવર
ચડસાચડસી થતી. કેટલાય સમયથી હું કેઈની રાણી થઈ નહોતી એટલે
આજ તો હું જ રાણી બની બેઠી અને બાકીનીને પ્રધાન, સીપાઈ

ચિન્તા દોડા વહેથી માયો. પેસો જિખારી તો સહ્ય કરવા જ આવ્યો.
દલોઃ ને ?

રાજ્યની હિપજ વિશે અને સૈન્યીર મર્યાદા કરનાં હાથે સો
સામેથી કેમ જન્મી જાય છે આવી ચડ્યું. તેમનું જાગ્રમગાદ હસ્યું
તોપના મગગાદ નેટકું ભરેકર હતું. સૌજાઈ ને પ્રધાન સ્વાઈ સંગાઈ
ચલા; મારો રાજ્ય તો ચાલુને કરશે જાઈ દગાઈમગા ચમે.....

એ શને મને એક સમાચાર મળ્યા. ત્યારે જાણ્યું કે પેસો
અનન્યો તો. એ જ સવારે જવાર મામથી આવ્યો. દલોઃ ને જે
હરકરે અમારી હોયેરીને જરખાસ્ટ કરાવી હતી તે તેનાં સમાસંબધીનું
તેની સૌધમાં નીકળેલું અરખમ હતું. પણ પેસો ચડમગાદનું હાથ તો
અદ્યુન નીકળ્યું. એ તવંચરની દુ ક્યારેક મિલકન ધનાર હતી.

...

...

...

હવેનાં જાણ એમ જ વચાં કરવાના અમારી કુસતની પિચન
જેમ જ આપણી અંતરની એજખાજ સારે સૌ હાથીનું અદ્યુસ
જ દેકવાનાં.....

વનવેણી મહેતા

What is vague and indefinite has a charm for
youth.

Anatole France

પૂર્વ અને પશ્ચિમના ગૃહજીવનનું સામ્ય

આપણા અને પશ્ચિમના ગૃહજીવનમાં સૌથી મોટો ફેર એ છે કે આપણું કુટુંબ સંયુક્ત છે ત્યારે પશ્ચિમનું વિભક્ત છે. આપણાં શહેરોમાં હાલ દૈનંદીક વખત વિભક્ત કુટુંબો નજરે પડે છે પણ તે ઉપરથી એમ ન કહી શકાય કે સંયુક્ત કુટુંબની જાવના નહિ થઈ છે. હજી પણ સંયુક્ત કુટુંબની સંરક્ષા કામમ છે જ. શહેરોમાં પણ અમુક આર્થિક જરૂરીયાતોને લીધે જ કુટુંબો વિભક્ત થતાં જાય છે. સંયુક્ત કુટુંબની જાવના તો સર્વત્ર દેખી રહી છે. પશ્ચિમમાં એ જાવના કે સંસ્થા કદિ હતી જ નહિ અને હાલ પણ નથી.

સંયુક્ત કુટુંબની રીતને લીધે આપણા દેશમાં દસ વર્ષનો માનક પણ પતિ જતી રહે, કેમકે એને પોતાની પત્ની કે ભવિષ્યનાં બાળકોના પોષણની ચિંતા હોતી નથી. પરના વઢીઓ એ કારણે જીંદગી છે. પરંતુ પશ્ચિમમાં એથી તદ્દન ઉલટું છે. ત્યાં પુરુષ જાતે કમાય ત્યાં સુધી તેને પરણવાનો દાક નથી. ત્યાંના રીવાજ પ્રમાણે કેઈકણ પુરુષ પોતાના સામાજિક દરજ્જાના પ્રમાણમાં પોતાની સ્ત્રીનું પોષણ કરવા જોઈએ કમાતો ન હોય તો એનાથી મોઝ પણ કન્યા પાસે લાગતી લાગણી કરી શકાય જ નહિ. જો કરે તો તે અપમાનકારક જ લેખાય. પુરુષ પરણે કે તરત જ એને પોતાનાં માતૃપિતાથી જુદા રહેવું પડે છે; એટલે દરજ્જા ત્યાં વિભક્ત કુટુંબની જાવના વ્યાપેલી છે.

સૌથી વધારે ફેર આપણી અને પશ્ચિમની સ્ત્રીઓમાં છે. પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ સરસી, સચાલી, આનંદી અને પરિચુને નેત્રની દેખાણ છે. આપણી સ્ત્રીઓ નિચાલી સરસી, અચાલી, નિમોઘ્ન, પાશાલ્ય સ્ત્રીઓ તો મોઝમજા ન જોવાની જાય છે, પરશમને દાઢ પલુ લગાડી નથી એ જાણના આપણા મગજમાં ક્યાંથી સારાઈ; તે સમજાતું નથી. અર્ધિ જે કુરોપીઅન સ્ત્રીઓ આપે છે તેમના વર્તન ઉપરથી આપણે કદાચ અનુમાન જોવા દોરશું. પણ અર્ધિ આવનારી લગભગ બધી જ મોટા પગલદાર અજમલોની સ્ત્રીઓ દેખા છે. તેથી તેમને કામ કરવાની જરૂર પડી નથી અને જાણ કરી ન જાયેતો વૈભવ લોઈ તેઓ મર્વિન થઈ જાય છે. બાકી પશ્ચિમના દેશોમાં જાણી સ્ત્રીઓ જેટલું ઘરકામ આપણી સ્ત્રીઓ કરી પણ કરી શકે નહિ. જમુ વખત સંધ્યું, વાણીયાં વાળ્યાં, વાસણ માંજ્યા એ ઉપરાંત આઠે રિવેસે ધસા જ્યા કપડાં ધોઈની પંડે માણ્યાં, ધોયાં, જાળી કરવી, એ કાંઈ કરવું પડે છે. ઘરોજા જાણનાં કાં, સાંકળો પછાંને અજાણ્યાં કરવાં પડે છે. જાકાળના સામજને દાણે જ ધોલિય કરવું પડે છે. થોડે થોડે રિવેસે આપું ઘર સાકુના પાણીથી ધોવું પડે છે. આજી અનેક કામ ત્યાં ઘેરેઘેર સ્ત્રીઓ કરે છે અને તે છતાં આપણે એમ માનીએ છીએ કે ગ્રામીણ સ્ત્રીઓ તો માત્ર મોઝમજા જ કરી જાય છે ! એ દેશોમાં મોઝોને પગલ જમુ મોઝો આપવો પડે છે અને જુદો સ્વનંદ એટલો પણ આપવો પડે છે. તેથી સત્કારજી સારી સિધ્ધિના લેણે ત્યાં પણ સ્ત્રીઓને દાણે જ કામ કરવું પડે છે. સજાપે આવેલી અને ઉત્સાહી હોવાથી સ્ત્રીઓ નવરી પડે ત્યારે મોઝમજા કરે છે. પણ તેથી તેમના કામની કિંમત કોઈ એટલી થાય છે ?

ત્યાંની સ્ત્રીઓની ઉચત સિધ્ધિનું મુખ્ય કારણ એ જ કે હાકરીની " દલગી મારી " ગણાની નથી. પુત્રના જન્મ વખતે આવેદોલ્લખ અને પુત્રીના જન્મ વખતે શોક, " એક પધરો વધ્યો " એવા ઉદ્ગાર, એવી ત્યાં રીત નથી. અમુક ઉંમરે તો કન્વાનું સમ કરવું જ જોઈએ એવો રીવાજ નથી એટલે કુચારી ઘરની " સાખના

બાકી " જેવી સામગ્રી નથી. આનો અર્થ એમ તદિ કે પુત્રીના લગ્નથી માન્યાપને આનંદ નથી થતો. આનંદ થાય એ તો સ્વાભાવિક છે. પણ " હવે તો ઉકરડો થઈ, તમે તેણી પર સાચે પરણ્યા છો " એવા વિચાર પ્રવર્તતા નથી.

પશ્ચિમના જે સ્ત્રીવર્ગ ઉપર આપણે ખાસ તિરસ્કારની નજરથી જોઈએ છીએ તે ધંધા કરી કમાતી સ્ત્રીઓ. આપણે એમ માની બેસા છીએ કે પુરોના પંચમાંથી કુટુંબ કે પોતાની મોક્ષક કલ્યાણ સ્વાર્થ વિચારથી જ એ સ્ત્રીઓ કમાય છે. પણ ત્યાં સામગ્રી ધોધ-વારીને લીધે કેટલી બધી સ્ત્રીઓને રસજ્ઞતા કમાતું પડે છે તે આપણે લક્ષમાં લેતા નથી. વળી સહાર્થ પછી પુરોની અછત થઈ ગઈ છે એટલે દરેક ધંધા માટે જોઈએ તેટલા પુરો મળતા નથી અને દરેક સ્ત્રીને પતિ મળતો નથી. એટલે સ્ત્રીઓ ધંધો ન કરે તો શું કરે ? હાથ તો એવી સ્થિતિ આવી છે કે વિદ્યાભ્યાસ પુરે થાય કે તરત કન્યાને પણ કુવંત માફ જ ધંધો શોધવો પડે છે. આ સ્થિતિ ઇષ્ટ તો નથી જ. પણ જે પરિસ્થિતિ છે તેને અનુકૂળ થવા માટે સ્ત્રીઓએ જે મદાન પ્રયોગ આરંભ્યો છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ આપ્યા વિના કેમ શકે ? પુરો કુદમાં ગયા ત્યારે તો પુરો કરવાનાં એક-એક કામ સ્ત્રીઓએ ઉપાડી લીધાં હતાં. દેશનું કેઈ પણ કામ એનું ન હતું કે જે પુરોની મેરદાજરીને લીધે બંધ પામું હોય. આવી સમર્થ સ્ત્રીઓ તરફ માનની દૃષ્ટિએ જોવાને જામે આપણે તિરસ્કાર ખતાવીએ છીએ ! ધારો કે આપણા દેશમાં સમસ્ત પુરુષ જાતિને કુદમાં જવાનો પ્રસંગ આવે તો આપણી અરાગ્ય નિર્હિંસ જેવી સ્ત્રીઓ શું કરી શકે ?

પાશ્ચાત્ય ગુહ્યજ્ઞાનનું અર્થ જ કામ પરીપાલના કાંટા પેડે ચાલે છે. દરેકજ પરીપાલમાં અસાધ્ય મુશી વખતસર ઉકવાનું. જમવાનું પણ દરેકજ અમુક કલાકે જ થાય. અને તે વખતે જ્યાંએ દાખર રહેતું જ જોઈએ. સ્ત્રીઓ દરેક કામ પદ્ધતિસર અને વખતસર કરે એટલે ખર્ચ કામ જતાં એમને નવશક મળે જ. અસ્વાસ્થ્યમાં કુવંત ધિવાનો અમુક દિવસ, અસ્ત્રી કરવાનો અમુક દિવસ, એમ દરેકનું હોય છે અને ગમે તેમ થાય પણ એમાં ફેર પડતો નથી. આપણા

વરપોડા નહીં કરેલા વખત કરતાં બે કરાકે મોડા થશે, એવું પાશ્ચાત્ય છવનમાં કેઈ પણ કામમાં આવી શકે જ નહિ.

કૌટુંબિક છવનનો આનંદ એ સું છે તે દુ તો પારે છું કે પાશ્ચાત્ય વિચારતા કુટુંબમાં વસનારાં જ જાણે છે. આપણાં સંયુક્ત કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓ મોટી રાત સુધી કામમાંથી પરવારે જ નહિ. વળી જ્યાં પુરોષો બેઠા દોષ ત્યાં સ્ત્રીઓથી જલામ જ નહિ. અને સ્ત્રીની દાખરી વગર કૌટુંબિક છવનનો ખરો આનંદ મળી શકે જ નહિ. પાશ્ચાત્ય યુદ્ધછવનને આપણે "દુતોડુલી"નું છવન કહી વખોટી કાઢીએ છીએ. પણ એ માત્ર "વુતોડુલી"નું છવન નથી. કુટુંબનાં આગેા, કેદમાંકે સમાં, ચિંતા તેમના જાગેા એ સર્વ એકલા થઈ કુટુંબનો આનંદ મોગમે છે. બધા છુડાં રહેતાં દોષ જ્યાં તરે કામ-કાજથી પરવારો પડી અથવા રાંચવારે બેગા થવાની કાંઈ મનાઈ નથી. અને એ પ્રમાણે બેચા થઈ સંગીત કે કાંઈ રમનનો આનંદ જ્યાં કરે તેથી આપણા વીસ પચાસ માણસના કુટુંબમાં કદિ પણ મળી શકતો જ નથી.

એમ પણ કહેવાય છે કે આપણું સંયુક્ત કુટુંબ આત્મભોગની બાવના ઉપર રચાતું છે અને પાશ્ચાત્ય વિચારતા કુટુંબ તો સ્વાર્થરૂતિ ઉપર રચાતું છે. પણ મારી માન્યતા પ્રમાણે તો કુટુંબછવનનો પાયો જ આત્મભોગ છે. પછી તે સંયુક્ત કુટુંબ દોષ કે વિચારતા સ્ત્રીપુરુષ અન્દોન્ય મારે કે પેતાનાં જાગેા મારે આત્મભોગ આપે તો જ કુટુંબછવનનું નામ આવી શકે. અને આમ પેતાનાં પ્રિય સ્વજન મારે મનુષ્યો ખુશીથી આત્મભોગ આપી શકે. પણ આપણું સંયુક્ત કુટુંબોમાં તો પરવાનાર સહાથી પેટીનાં મજા મારે પણ આત્મ-ભોગ આપવો પડે. આમ આત્મભોગ આપી આપીને જ આપણું છવન નિઃસાહી થઈ જ્યાં છે. આત્મભોગ એ ઉમડા વસ્તુ છે પણ સાથે આત્માની ઉન્નતિ કરવી એ પણ જડ જરૂરનું છે. વળી જોર-લુભમાંથી અપાતા આત્મભોગની કિમત શી છે? એને "આત્મભોગ" આપે જ કદી શકાય.

પ્રતિવત્તા સ્ત્રીઓ માત્ર આપણા કેશમાં જ વસે છે એમ તો

આપણા નવાણું દેશ માણસો માને છે. પણ હું તો પાઈ છું કે જન-
સ્વભાવ દરેક દેશમાં સરખો જ છે. પતિને માટે પ્રાથ્મ અર્પણ કરનારી
સ્ત્રીઓ માત્ર દિશમાં જ થઈ નથી, દરેક દેશમાં થઈ ગઈ છે. પણ
બીજા દેશોમાં એવી માન્યતા નથી કે દરારો વર્ષે ઉપર થઈ ગમેલી
સતીઓનાં નામ દરેક ભાષા, દરેક ભેષ, દરેક પુસ્તકમાં આવ્યાં જ
ગમેગમે. એથી આપણે જન્ય દેશોની સતીઓ વિશે પણ જાણતાં
નથી. વળી સ્ત્રી પતિનું કાલજ સ્વીકારે એમાં જ સ્ત્રીઓ કે પ્રાણો
મેલ્યા છે એમ પણ મનાતું નથી. તેથી સ્ત્રી આગળ-તો માત્ર સ્ત્રીનો
જ આદર્શ મૂકાય-મીનને નહિ એમ મનાતું નથી. તેથી જ સતીઓ
વિશે કંટાળો આવે એટલી દદ સુધી ત્યાં સાંજળવામાં આવતું નથી.
આઠી સતીત્વનો કે પતિમત્તનો છગરો આપણા દેશ જ લીધો છે
એમ નથી.

મૃદુલવનનું મૂળ તે જાતની સંસ્કૃતિ પાશ્ચાત્ય જાતની સંસ્કૃતિ
વધેલી કાઢી આપણે આપણા જામના આદર્શોનાં સુધુમાન કરવા
કાઢી જાણ્યો છીએ. પણ અત્યારે આપણો જામનો આદર્શ શો છે ?
ધામધૂમ, વરથોડા, જનમરુતાર, આતસપાટ, રંગરાગ એજ. તેના
વરથોડામાં સાગળ વધારે મોટું હતું. તેના સામેલા વધારે અને શો-
ભીલા હતા, તેને ત્યાં જનમરુતાર વધારે જનીઓ હતી એ બધી માસા-
આસી એજ આપણું ખોલ થઈ પડ્યું છે. વર કેવો છે એ તો જુદું
બીજું જાણત અણ્ય છે. પાશ્ચાત્ય જામનો આદર્શ રોલ લાય છે. અલ-
ખત ત્યાં પણ પસંદગીમાં જુલો તો થતો જ હતો અને કેટલાંક જોમાં
કુખી થતાં હશે પણ એકંદરે એકલમનો આદર્શ ધામધૂમના
આદર્શ કરતાં ઉચો છે જ.

પશ્ચિમના મૃદુલવન ઉપર ને કેમ મોટું દરેક હોય તો તે
લક્ષ્ય-સુદાઉકા (dancing) છે. અલખત એવી સ્થિતિ
આપણે આદર્શ ભાં જોઈ કાઢીએ છીએ તેવી ખરાબ તો નથી જ.
પણ તેએ પશ્ચિમના બીજી રીતે ઉજાણત મૃદુલવન ઉપર એ એક
મોટું લાંબ છે. પાશ્ચાત્ય લોકોને અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને માલવા
માંડ્યું છે કે લક્ષ્યને લાગ ને કનેલીનું રૂપ મળ્યું છે તે દૂર થતું જ

જોઈએ. કેઈ દેખાંને એક બીજા સુધી જીવનનાય ચલાવવાનું અસાધ્ય થાયે તેા તેઓ કાચકનો આશય વર્ધ છુટા પડે એ એક છુટી વાત છે. પણ કેઈમાં તે કેસ આચલી વખતે માત્ર કુતૂહલ ખાતર જ જોડાની કંઠ નામે, વર્તમાનપત્રોમાં તેનાં ધાંપાં ધાંપાં વર્ણવેાં છવાય અને દુનિયા તે રસથી વધે એ સર્વ અનિષ્ટ છે. વણાં દેખી આ દુનિયાથી કરીને જ અત્યંત પ્રતિફલ કે કુલ્પી સુયોધિમાં પણ જીવન નિભાવી રહે છે. પાશ્ચાત્ય સીએ એટલી સહિતમાન છે અને મારી ખાત્રી છે કે થોડા વખતમાં એવે કાપડો થશે કે લાગળોગતા તથા કેસો ન્યાયાધીશની ખાત્રી એકિસમાં અસાધ્ય.

આ પ્રમાણે મેં સમાચારિ પૂર્વ અને પશ્ચિમના મુદજીવનનું સામ્ય નદિ જય પડે જામે છુટાપડું આપ સર્વ સમાજ રજુ કર્યું છે. કુવોડા એના ઉપર વિચાર કરી આપણાં મુદજીવન ઉભલ કરવા થત કરશે એમ આશા રાખું છું.

સરોજિની મહેતા

અલિહાસનો મોડો પણ અવશ્યક કરતાં આવડે પડે છે કે એક જમાનામાં જે રીત કુદરતી થાયે છે તે બીજા જમાનામાં અવકાર થાયે છે. પહેલાંના કુદરતી રીતેય ચારણે આપણને મળે તેનાં આગણે; રોષ નથી પણ તે વિષે પદ્ય જાણવા પડે તેને નમતણાથી કે તાદિયવથી એમ કે એમ રહેવા કેવી એ અને અસહ્ય થાયે છે.

ઈન્દુલાલ પાણીક

જવનમય ચુંદડી

ઝીણી ઝીણી વીતકની વાત સુણો રસમુંદરી;
મારી દગતી ચોખલિયા બાત જવનમય ચુંદડી.

બાગે નિત્ય ઉષા પુરપ્રાણ રમે નખકુંવરી;
છાએ કુંકુમે પૃથ્વીના ખંડાણ જવનમય ચુંદડી.

શાણી ખમતી મુરજસંતાપ શરદ વનવેલડી;
હાંકે છેલ્લે સુમનપરાગ જવનમય ચુંદડી.

વેરે અમૃતરસ ઉદ્યાસ આતુરચિત્ત ચંકની;
ઝીલે સહિના સુંદર રાસ જવનમય ચુંદડી.

ધીરી ધીરી સંકેલી હેત સંધ્યાની સાહેલડી;
હેતી શાશ્વતના સંકેત જવનમય ચુંદડી.

ઝીણી ઝીણી જગતની વાત લુઓ રસમુંદરી;
મારી ઉઠતી તારલીઆ બાત જવનમય ચુંદડી.

દેશજી પરમાર

ભાભી

વેકેશન પૂરી થઈ. ઠાણે સવારમાં મુંખાઈ જવાનું હોવાથી મેં સામાન બંધવા માંડ્યો. બેઠનના નિબધે, રોમીઓ ને લુધીએટ, રોમનો કલિકાસ, ચામુંતણ, હિંદુ સગડીય બંધારણ વગેરે ગોખા ગોખાને પુસ્તકો એકઠાં કરવા માઝ્યાં; જલ, કાંચડી, ટૂંપપાઉંબર બેસાં કર્યા : કોલર, ટાઈ, પીન, શર્ટ વગેરેનો દબ માપ્યો; ત્યાં મારી ભાભી હસમુખ આવી પહોંચી. રોજીય પર બેસતાં એ બેઠી : " ઠાણે દિપરજી, બંધવા લાલું. "

" તમને નહીં ફાવે. અંગ્રેજ ચોપડીઓમાંથી એકાદ મૂકી જઈએ તો પચાત; " મેં કહ્યું.

" હા ભાઈ ! અમે અબણ રજાં. પણ તમે હવે ક્યારે પરણો છો ? પરણો તો આવા કામમાં મદદ કરનારી તો મળી રહે. "

" જો પાછી મરકરી ! "

" ના મરકરી નથી કરતી. હવે તમારે પરણવું જ જોઈએ. બા બાપા રોજ શીકર કર્યા કરે છે. "

" કોઈ સોધી મૂકી છે, ભાભી ? "

" અમારી સોધેલી અમારા જેવી હોય. "

" તે ભાભી, તમે કાંઈ ખેડ્યાં છો ? તમારા જેવી મને તેનાં કન્દ ભાવ્ય, " એમ બોલી મેં નિસાસો નાખ્યો.

દસમુખ ખરેખર અમારા ધરની લક્ષ્મી હતી. બહુ રૂપાળી નહોતી, જ્યારે બધી નહોતી, શરીર ધરની હતી; પરંતુ એનામાં જે અનેક શુભ હતા, તેની મજાના પથ ન કરી શકાય. સદા દસમુખને જે કદી મંભીર કે સુરસે નોંધ નહોતી. સાવસ મરતાને મેર ન કહે એવી એ દરેક ઉપર સરખો ઉભળોકો બતાવતી. માઈ તાઈ ન બચનાર એ મરતાં સૌ ઉપર સરખું વદાસ રાખતી. સંઘીતરાણામાં મુર્દા નહોતી, છતાં કેમળમાં કેમળ કંઈ મધુરમાં મધુર માછ શકતી. સાદ્યમાં સાદી વાનીને સ્વાસ્થિમાં સ્વાસ્થિ કેમળનાવરી એ ક્યા તો એનીજ. બરતું શુભતું, શીવતું એ એને મન રમત. આપ આપ બાબીના શુભનો વિચાર હું કરતો હતો. તેમાં વિશ્લેષ પાડી દસમુખ બોલી: " તમારા બાઈની અંદેખાઈ આવે છે? તમે પણ ક્યાં જોજા છે? પેલી તરલા-શું-મળતું મને લો. બોલતાએ આવડતું નથી-તરસિકાની તમે વાત કરતા હતા, તેનું પાડી શું થતું? "

" બાબી! જે એની સાથે કોઈ મોઝસ વાત કરી નોંધ નથી પણ તે હા પાડે તોય જા બાપા જોજા હા પાડવાના છે? "

" સ્મિરણ! તેની તમારે કોઈ પેચાત છે? તમે પરચવાતું નહીં કરો; પાડી પરચાવવાતું મારા લાયકા. હાં, પણ બાઈ, તમે કોમે જાઓ; પરંતુ તમારે જાણી પાછાં આવવું પડશે. "

" તા મારે? "

" મારા બાઈનું લગન છે, તે મારે પાંચેર તમારે આવવું જ પડશે. "

" બાબી, દર્મની અંધકમળા અવસય? "

" અવાય કે ન અવાય એ તમે જાણે છે મારે કદી દીધું. મારા એકનો એક બાઈ, તમે એકના એક સ્મિર બેસો આવસો કે નહીં? "

વદાસનોંધ બાબીને કેળનાથી ના પડાઈ છે કે હું ના પાડી શકું? જે કહ્યું: " બાબી જેવી તમારી મરણ. પણ જલુ સિવલ પેકસો નહીં. "

મારા જવાબની રાહ નેપા વિના જેવી મજાતાથી આવી હતી તેવી " નાનો સ્મિરિંગો લાડોકો, કોઈ મેદી લાવે પાડોકો. " એ માની માલી તે મણી જા. કોંખાર શુધી એ ચરચના રજુકારા મારા કાનમાં ચુંછ રસા.

૨

મુંબઈ આવ્યા પછી મેં મારો વખત હેસન કરતાં તરિકા પાછળ વધારે મુમારવા માંડ્યો. એ ને હું વધુ વર્ષથી ડેલેજમાં સાથે હતો. દરેક પરીક્રમમાં એ ખેડી ને હું ખીલો, એરો અમારો અભ્યાસ હતો. કેટલીક વાર અમે સાથે વાંચતાં, ને કેટલીક વાર સાથે ટેનિસ રમતાં. જાની સાથેની વાતચીત હવે મારા મનમાં રમી રહી. તરિકા જિંદે મેં જાખીને ધણીવાર વાત કહેલી: તેની તારીફ કોણી: જાખી મોઢે ત્યારે કહું, કે મારે કેઈ ઝોડ તમારા જેવું વગવાડું નથી પણ મારે તો તરિકા જેવી મોઢ લોહ્યે. એ તરિકા સાથે હવે મારો પ્રસંગ વધવા માંડ્યો હતો, ને સર્વ કામ-વેનમાં જખ્યાતું હતું.

વનસ્પતિવિદ્યા ને પ્રાણીવિદ્યા એ અમારા મરજીયાત વિષય હતા. એક દિવસ ડેલેજના બાગમાં અમે એ જુદી જુદી વનસ્પતિ-જોની ખાસીખનો જોતાં હતાં. સુરજ આપમવાની તૈયારી કરેલો હતો. તેના સેનિરી પ્રમથ તરિકા પર પડ્યો હતો. એવું માધુ ઉપડી ચડું હતું, ને વાળની બંદો પવનની વહરિએ સાથે સાતતાળો રમી રહી હતી. એવું મોઢક મુખડું વધારે મોઢક બની રહ્યું. મેં સુપ્રમ બોલો, ને કહ્યું: “તરિકા-?”

“શું છે? કહો, કેમ બાટકી થવા?”

“ના તું-તમે શુસ્સે થયો, નહીં બેઠું.”

“આ નાટક શું કામ કરો છો? બોલો.”

“તરિકા, હું તને ચાહું છું.”

આ કબો મારા મોંમાં જ રહ્યો. એ કોણી બધો શુસ્સે થઈ ગઈ, કે જોના નાકનું ટેરનું ઈયું ચડ્યું, અંબો સાથ પડ, ઘન કચકચ્યા ને શરીર આપું મુઠા ઊઠ્યું. કોણી કપ્તા રહી તેણે મને ઉપડો બીધો: “મિસ્ટર, આજે તો બોલ્યા તે બોલ્યા, પણ ફરીવાર એ આવો કબ કાઢ્યો, તો તમે તમારી વાત બોલ્યા. જરાક સાથે વાંચ્યું, સાથે બોલ્યાં કે રમ્યાં, કોણે જોયું પરણી ચૂક્યાં. આપણા મોઢ કેટલા બેચલી છે? અને મારી સાથે પરણવાની તમારી કી

તાકત ? તમે કેવું ને હું કેવું ? તમે સામડીઆ, હું સહેરી; તમે ચરીખ, હું ધનવાન; તમે બીજે નંખર, હું ખેડેએ નંખર; તમે શેઠ, હું—”

“ ખસ દર તરફિકા, હું આગળ સાંભળના હંગીજો નથી; ”
હી હું હાથો. એણે રમાય કાઢી એ લુછતું ત્યાં પાઉરના લખરા એના આલ ઉપર મલ રવા. સુરજ આરખી મયો હતો; સેનેરી પ્રકાશની જગ્યાએ સહે પાઉરમાં સામડીની મહવણી બાદ પડી હતી. પવન મંધ પડ્યો હતો; ઊઠતી ઘડે કાન ઉપર ઘેરી જતા પાઉરને ખેરવી રહી હતી. એની એ જ તરફિકા અત્યારે મને અળખામણી લાગી. માણસની મનની જિવિમાં જ સુરપ અને કા-
રપતા સ્તેમાં છે.

હું ઘેર પહોંચ્યો. માફ રામણું લાંગીને બોલો; થઈ ગયું હતું; એનો મને શેઠ કે નિશાકા નહેતી. માન મને તરફિકાની તોલ્યાઈ અને અજખાઈ, ગર્વ અને કોથ વાદ આપ્યા કરતાં હતાં. એની એ જ વાત તે સહેલાઈથી કહી શકી હોત. આ ટેવી કેવણી !
ત્યાં તરફિકા ને ત્યાં દસમુખ ! લાભી વાદ આવી. એ ગુસ્સ રમરણી સાથે જ મારી આનિયો નાશ થયે; મેં રમખાં આંદા મારવા માડયા, ત્ય. દષ્ટાણીએ નાખેલા કામળ ઉપર મારી દટ્ટિ પડી ગયું કામળ હતો; લાભીનો, લાલનો અને લાભીના ગાપ તરેની કોઠાની. લાભીએ એકાદ રિવસ વહેલો આવવા સૂચના કરી હતી.

૩

લાભીનું પીધેર સમજુર હતું. સુધરોડ સ્ટેશનથી પીસેક માલગ દૂર પિકર પગરસે થઈને ત્યાં પહોંચવાનું હતું. સામ, જગદ મારી કે મોડાનો ઉપરોચ માન મલ શેઠ. હું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. લાભીનાં પીધેરીઆં આપ્યાં આપ્યાં થઈ ગયાં. લાભીનાં પામણુમ અને કિમાનાં વખત જવા લાગ્યો.

જરમી સખત હતી. નદાવા માટે હું પાણી રોપવાનું મન થયું. હું તમામ પહોંચ્યો. ખેડેરનો વખત હતો. તમામ ઉપર મનાં મળુસ નહેતાં. ખરેખરી મોટે દૂર એક ઊભરી છુમમાં પોતી હતી; તેણે કાળો

જાણેા હતો, તેથી આપ્યા ઉપરાંત પત્ર ઉપરથી જેનાથી દત્ત સીધા
દહાર મર્યાદાને પમના સ્વાસ્થ્યે પોતાની કિંમત સાથે હયા નીચા ચતા
દત્ત તંદુરસ્તી અને સૌંદર્ય બંનેની મુખેય સુધારો જાણ્યો. મોટી
પાસમાં હું નહાવા ઉતર્યો. પણ લપસ્યેલ આંખે અંધારા આવ્યાં, ઠાનમાં
જળમજ્જાદ થયો, મોં ફાટ્યું ગુણુ, પાણી પીગણુ, કાન મગરાતો ગયો,
જાતજીજાં જેનાયા, નીચેને નીચે ઉતરતો ગયો, હમે આવ્યો, ફરી
હુબો—ને પછી અંધારું થોડ.

જેજાન અવસ્થામાંથી જામ્યો ત્યારે તળાવની પાસ ઉપર મેં મને
જોયો અને જાણે જેથી છોકરી તથા તેની મેથાર જેતણીએને મેં
દીધી વસ્તુચિત્તિ સમજા ગયેલ એ છોકરીએ મને પાણીમાંથી બહાર
કાઢ્યો હતો. હું ઉપકારવચ મંદ બોલી જામ્યો નહીં. ધમ્મા પાન પછી
મેં કહ્યું: “પાડ તમારો, અને મરતો જમ્યો.”

એ મંદ બોલી નહીં. મેં ફરી કહ્યું: “તમને તરતા આવડે છે ?
અને તો કુખમાં આવડે છે. તમે તો તરી ને તારી જાણો છો.”

એ જરમાઈ ગયું; જમ્મ ઉતરી એણે ઉમેર્યું: “અમારે ત્યાં તો
ચણાખાંડાં બેસાં તરવાનું જાણે છે.”

એટલું બોલી એ નહાવા પાણીમાં પડીને તરવા જામ્યો. હું એ
દક્ષ કાંઈ સુધી જોઈ રહ્યો.

બીજો દિવસે હું રોયન રોડ તરફ ફરવા ગયો, તો સામેથી અને
એજ પોત્ર ઉપર બેસીને આવતી જાણ્યો એની સાથે એના બાઈ
ને બાપ કે એનું કોઈ જાણ્યું. સીએ પોત્ર ઉપર બેસે એનું મેં
આજે જાણ્યું. આ નયો દેશ મેં જોયો, જ્યાં સીએ તરે ને પોડે
ચડે. બાઈ મેં મુખાકર્મ સીએને સ્વિમિંગ બાથમાં તરવાનું શીખતી
જોઈ છે; અને બાઈના મુખાકર્મી શોડાળીએ, જેઓ માથેલાન કે
મદાનજેપરમા પોડે બેસવાનો શોખ ધરાયે છે, તેમની દિશન તેમના
વનનમાં ઉડી જતી મેં જોઈ છે. આવી જુદ સુખવલનના ગામડામાં
શોખ છે એ વાત મેં જોઈ વહેલી આજે જાણી, ને મારાં રવેચા-
ચિચાન અને સીસ-માનજાનના ઉઠાણી આવ્યા.

જયારે પાછો હું તળાવ પહોંચ્યો. હું નહાવા પોત્ર ને પેલી
છોકરી કપડાં જાણે આવી. એણે દૂરથીજ મગરી કરી.

“એ એ જાણ સપસલા નહીં.”

હું ખદ્દર આપ્યો ને ‘એની સાથે વાતે વળાયો’ એનું રૂપ બોર. હતું. રૂપનાં પક્ષાં વર્ણન જે વાંચ્યા છે; અને પક્ષાં સી પુરોની સુંદરતા જે નિંદાળી છે. પણ આની મતિ કોઈ જૂઠા પ્રકારની હતી. એકજ માણસના બધા અવયવ સરખા નથી હોતા. રૂપાળામાં રૂપાળી; પુરુષની કે સ્ત્રીની બંને આંખો સમાન હોય, બંને મન સરખા હોય, બંને નરોડારાની આનુતિ સરખી રીતે કુચી દેખાય, બંને હાથ સરખા હોય, બંને બમર એક પાકની હોય, એવું કદાપિ જનતું નથી. તમે ધારીને જોશો—આનું પ્રકરણ કરશો. તે આ એક રૂપારો. પણ આ છેકરીમાં રૂપ, મતિ એ એની સાથે રૂપ અને પ્રમાણનો સુમેળ મળ્યો હતો. હું ધીમે ધીમે તેના તરફ આકર્ષાયો; અને તે પણ મારા તરફ ખેંચાતી જણાઈ.

એમ ને એમ જે દિવસ અમારો શરૂવાત્તુ ગાળ્યો; દરમિયાન જે તેનું નામકામ વગેરે જાણી દલીલત મેળવી લીધી હતી, ને તેણે મારે વિશે જાણવા એનું બધું જાણ્યું હતું. દરે મારે મુખમાં જવાનું આપ્યું હતું. તે કહેવા તથા કામગીરતર લખવાની વિનંતી કરવા હું છેવટનો તેને ખજવા તળાવે પહોંચ્યો. અમારી વાત પૂરી થઈ દિશ દેવાલેવાઈ ગયાં; ત્યાં જાણી આવી પહોંચી. દૂરથી એણે મને જોયો. પાસે આવી તે દસી પડી ને બેઠી.

“દિવસ! મને શી ખબર તમે સુખાળને જોળાવતા હો— એ મારી દૂરની સમી છે.”

“જાણી, હું કુખલો હતો, તે મને એમણે જાણ્યો—એટલું જ જોળાયાવું છે.”

“વાર, ગાળો, ધીર તમારા જાણ રાદ જોઈ બેઠા છે.”

ન હૂટો હું જાણીની જોડે ગાળ્યો, ને મુખમાં જવા રવાને થયો.

૪

સુખાળમા મારે કાઠ પરીક્ષા આપવાની નહોતી. જુદી-જુદી વરસ હતું, પણ વયમાં યોગ્ય દલાલ સમયપુર જતા આપ્યો હતો. એટલે આ વખતે વૈકલ્પિક સુખાળમાં ગાળી જાયવાનું જે નહોતું.

કર્તુ હું. એકાદ કામગીરી મેં સુધાળીને લખેલા ને એણે પણ તેનો ઉત્તર આપેલો. પણ તો-હું પાંચવામાં પાંચેડ ને એને પિસરી ગયો. કેમજે નજી પાઈ બેઠેલામાં બેસાર છેડસ રહ્યા. મેં પુનઃ લખવા માંડ્યું. એવામાં મને નીચેના એ કામગીરી મળ્યા.

૧

સિ. બાહ,

આ કામગીરી મળેલી તું ધેર આપજો. તારે માટે કન્વાર્સ નહીં કર્યું છે, તે જગ્યા નજર તમે કાઢી જા. દરે તારી ઉંમર યજ છે, ને આપારી અવરથા યજ છે, માટે જટ લખન કરી નાખવાનું અમે નહીં કર્યું છે.

શ્રી તારા બાહુના આદિવીદ.

૨

૧૮. ૨૮.

તમારો કામગીરી યજા દિવાળી નથી. મને જુદી ગયા દરો, પણ માતાથી તમને જુદી જગ્યા નથી. દરે કામગીરી આ છેલ્લો મેળાપ દરો. માતા આપ માઈ જન્મ કરવાના છે, તે માતા વરને જતાલવા મને મારે મોસાલ મોકલવાના છે. હું શી રીતે આ આતમગીરી અગ્રીકા ? હજાર તમને સુખી કરે !

શ્રી. સુધાળના ધરિત.

આ મને કામગીરી પાંચી હું. માતા જેવો ધર્મ મરે. એક તરફ માતા લખ જીજા છેડારી સાથે, ને જીજા તરફ મારી શિખીની લખ જીજા છેડસ સાથે જવાની તૈયારી હતી. હું કેવો કમનસીબ !

પણ આખરે હું દિંદુ દોલ દિંદુએ એકલે કલાગરા-આગાહિત દાસાલુદાસ પુરો અને પુરીએ. મેં ધેર જવાનું નહીં કર્યું. ત્યાં જાળી શું થાય છે તે જોતું એવો નિમજ કરી હું નીકળ્યો.

માતા મેં ઉપર શોક અને ગમગીની સ્પષ્ટ તરવરી રહ્યાં. હસ-સુખને મેં જાતની વાત કરી. એણે કહ્યું : " લાલ, શીઠર કેમ કરો છો ? છેડારી તો લુચ્છી તરવિડા જેવી નહીં દોષ, તો પણ લેવામાં શી દરકત છે ? "

“ પણ મેં દિલ ખીલ્યું છે ઘડી છે, હવે સું. કહો ”

“ બાળી, એક દેરો જુઓ, ને પછી ન મને—ન કરજું હોય—તો ના કહેજો. હું તમને મદદ કરીશ. ”

બાળીની ઘીમાં દિલો મારા પગમાં જરા નેર આવ્યું. મારી બા સાથે હું ઊઠતી એવા આંખો જે જણ પોતા પડાવી અને એક ઘેર આવ્યાં. ત્યાં અંદર મોરખમાં અમે બેઠાં, ને તુર્ત પરપણીએ ઊઠતીને અંદર બેસાવી : “ જહેન, જરા પાણી લાવ તો. ”

આણું એકી લાવતી આવે એ “ જહેન ” બાળી. એના પગમાં જરા નેર નહોતું, એની આંખમાં જરાકે વિશ્વાસ નહોતો.

પરપણીએ ઊઠતીને ત્યાં જ બેસવા કહ્યું. એમે એમે એ બેઠી; એમતાં ઊંઠા મારા પરથી સર્વો. મેં મારી બાળી પછીને નેર, તેજ વખતે એણે મારા તરફ જોયું; આંખે આંખ મળી અને અમે બંને એકી સાથે હુમ મારી કહ્યાં : “ એ ! તમે ? ”

બા તો કુશળ નીકળી ! થોડી વાર અમે ઊભાં. ઘેર પહોંચ્યા પછી મારી આંખે બાળીને મારી પાસે મોઝી. એના હંમેશના સ્મિત-તંબો એણે બાળી આવી, ને બોલી : “ કેમ, દિવસ ઊઠતી મમી ? તરોલકા જેવી તો મામખમાં ન મને, પણ આંખ દેર એવી હતી કે નહીં ? ”

“ ઠીક છે, બાળી ! ” મેં કુશળ પતાવ્યું. પણ બાળી એમ જાતું કરે એમ થોડું જ હતું. એણે ફરી પૂછ્યું : “ ન મને તો ના કહેજો, બેસાડા. હું તમારી પાસે છું. મજરાતા નહીં. મોંઘો એ નહીં ને ખીલ. ”

“ તમને મમી કે નહીં, બાળી ? ”

“ હું ક્યાં જોવા આવી હતી ? તમને જમણી નેરખે. પરણીને મને તે પરણ્યાણી, સજ્જને મમી તે રણી. બોમો, પાછળથી મારા વાંક કે બાળો વાંક ન કાઢશે. ”

“ બાળી ! આપણે. ”

“ મારા સમ મમી ? ”

“ હા—હા ! ”

૫

મારાં લગ્ન થઈ ગયે ત્યાર પાંચ દિવસ થયા. મારી મેડીએ
ગુલામ ને દુ દીંગે બેઠાં હતાં, ત્યાં હસમુખે નીચેથી શ્રુત પાડી :
“ સિવરેણ, આવું કે ? ”

એ રાત આવી : “ દા આવેલ ”

હસમુખ ઉપર આવી ને બોલી : “ કેમ સિવરેણ, ગુલામ કેવી છે ?
—તરસિકાની સરખામણીમાં ? ”

“ બાબી ! એવો સવાલ ન પૂછે. તમારી માથે સરખામણી
કરાવે, તો છુટી વાત. પણ દ, બાબી ! તમે બાણીયાં હતાં, કે
આપણે ગુલામને જ શોધી હતી, હતાં કે સુખી અને અંધારામાં
કેમ રાખ્યો ? ”

“ તેમને શી ખબર કે તમે ગુલામને ચંદના દયો ? તે સિવે
રામપુરમાં મેં તમને પૂછ્યું હતું ત્યારે માત્ર કુળતો બચાવ્યો. એટલીજ
વાત તમે કહેલી. વધુ તરીકે એ તમને ગમે કે ન ગમે, હું કેવી રીતે
કહી શકું ? વળી તમે તરસિકા જેવે લગ્ન કરવાનું અને કહેના હતા. ”

“ એ વાત જાણ દો. ”

“ શા માટે ? અને કહેા જોઈએ, તરસિકાનું શું થયું ? ”

“ એણે પરણ્યા ના કહી. ”

“ કેમ ? ”

“ એ પટેલે નેપર પાસ થાય છે, ને હું બીજી ! ”

“ યાત્રા ! આટલા બધા મિત્રસુમિત્રો અમલ સ્ત્રીઓને પાસે
છે, પણ કેઈ મિત્રસુમિત્ર સ્ત્રી અમલ નસે પાસરો ? અને તમે
ક્યાં અમલ છો ? બાહ્ય, જ્યાં દો, અમે સ્ત્રીઓ. જુદા સમયને
અમર દસ બેસવાને લાગત નથી. અમે જલકાર્જ જાણે છીએ. ”

“ બાબી ! એ ખરી વાત નથી. બધી સ્ત્રીઓ તરસિકા જેવી
ન હોય. વળી હમણાં થોડી સ્ત્રીઓ જાણે એટલે એ પણ માર્ગનું દારણ. ”

“ જ્યાં દો એ વાત. જો તરસિકા ત્યારે કેમણે પટે ને સુખી
થાય, કે કુવારી રહે ને સેવા કરે; પણ ગુલામ અહીં તો તેનું કામ
રાખશે એવી અને ખાતરી છે. ”

“ તમારી પસંદગીમાં કાંઈ મધુર રહે ? ”

“ મારી ? ” બાબીએ હાથ ખાંધ એકદમ પૂછ્યું.

“ હા, તમારી, તમારી, સહત વાર તમારી. મારી ખાલી છે, કે તપી વાત તમે વ્યક્તતા હતા, ને મને નકામે બનાવ્યો. ”

“ છેક એમ નહીં, બાબ. જ્યાં સમ્મત કરવાનું મને મન થયેલું ખરું, તમારું મન પૂરું પાડ્યેલું નહીં, ‘પણ રામપુરમાંથી મને નહીં લાગેલું કે તમારા ઉપર મુલાખે કાંઈક મોદિની પાથરી છે. તેથી જ મેં તમને કહ્યું, કે એક સમય જુઓ, ને ન જમે તો ના પાડ્યો. તમને પહેલેથી જી રીધું હોત, તો કદાચ તમે ના પાડો કે સોંપા મીંધા થાએ. ”

“ તું પછી છે, બાબી ! ”

‘તમે’નું તું મારાથી કહેવાઈ ગયું. એ એક સમય હસપુખે એ જ સર્વનામ વાપર્યું : “બાબ, તારું હાથ ધરું હોય તો પછી : પછી કાંઈ ?”

“ બાબી ! દુનિયામાં ને કેલ દેશમાં બાબીનું સાચું સમય હોય, તો ને આ ચુલ્લચાલમાં. અહીં બાબીશી દેવીએના ઉમંગમાં કાંઈક નજીરના તથા દિવરોના ખરમાં ફેરના થયા છે. ચુલ્લચી સંસાર બાબીથી ખોલેલો છે. ”

નારદ

Short story is a suggestive art.

Albright

હિંસાનું તત્ત્વજ્ઞાન

બે હજાર વર્ષ પહેલાંનું પાણીપતનું બેઠન એ પ્રગટીય સંસ્કૃતિ-
નો છવ્વત હિતિદાસ છે. ધરીભર અર્જુન જેવો મહારથી ત્યાં ધંબી
વત્ય છે: એના હૃદયમાં જે કર્તવ્યવિમુખતા વળગી છે એને એ પ્રેમ-
ધર્મ માને છે: અને એ શીશુનીના વેગમાં કૃષ્ણને પૂછે છે કે આ
સ્વર્ગને માસ્વાથી હાથેડો શું? અને મહાદ્ દી કહે છે કે: પ્રતાપ
હંતુમિચ્છામિ પ્લતોડપિ પ્રધુસૂદન ।

સમાજચાત્રના અને માનસચાત્રના પ્રગળ અભ્યાસી શ્રીકૃષ્ણે
બુદ્ધાગ્રહ દર્શિનિન્દુએથી અર્જુનને ખતાવી આપ્યું કે પ્રગટીય સંસ્કૃતિમાં
જેટલું સ્થાન અદિસાને છે તેટલું જ દિસાને છે.

પસ્તુત: દિસા ખરાબ છે એમ કહેવાથી જ દિસા ખરાબ
જાને છે. આખી દુનિઆના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી દિસા
અને અદિસા એવા બે બેદ નથી: એ બે પ્રતિમ બેરો વિષ્ણુએ
નામે ઉપજાવી કાઢેલ છે. જે દિસામાં સંસ્કૃતિ કે ભાવના ન હોય
તે તો ચોખ્ખું ખૂન છે. એમાં વિકૃતિ છે. પરંતુ જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય
ઉત્પત્ત ભાવનાએથી પ્રેરાઈને દિસાને કર્તવ્યધર્મ સમજે છે, ત્યાં ત્યાં
તે દિસાથી જેટલો કષ્ટ સન્મુખ થઈ શકે છે તેટલો અદિસાથી
ચર્ચ શકેતો નથી. અને એટલા મારે એ પવિત્ર દિસા તે જ
શુદ્ધ અદિસા છે.

“પણ મનુષ્યસ્વભાવ જ્યારે શુદ્ધિપ્રધાન જાને છે, ત્યારે એમ

પણ જો છે કે પોતાના જોડુર સ્વભાવને તે પવિત્ર દિસા માનવા પ્રેરાય; માટે જ એક સુદ અદિસા ને વિશ્વપ્રેમ મનુષ્ય કવનને તારી શકે.”

આ સિદ્ધાંત સર્વેશી જેવો દેખાય છે અને જ્યાં તેના જેવો છીએ; સિદ્ધાંત બીજો એકે નથી. જેમ મનુષ્યસ્વભાવ પોતાના કર્મોનું ઉત્પન્ન પવિત્ર દિસા માનવા લાગ્યારો, તેમ જ તે પોતાના બીજાનું સ્વભાવને અદિસા માનવા લાગ્યારો. એટલા જ માટે સમાજસાત્ત્વના મનુ જેવા પ્રખર બબ્બાસીએએ દિસાનું ઊર ચૂલી ઘર્ષ, એને પ્રગ્ન-કીમ ચૈતન્યના કરારૂપ બનાવી એનામાં તેજ ચૂકવું; અને દિસા-ધર્મને સમાજનું એક અંગ બહાળું; અને એમ પણ સમગ્રનું કે જ્યાં સુધી દિસાધર્મ પવિત્ર મર્મોદાઓ વધી છે, ત્યાં સુધી તે અદિસા રૂપ છે. જેમ ચૂદરયામળીને એક પત્નીવન એ સાચું અભયર્ષ છે, તેમ સમાજ અને સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરનાર, જે વર્ગ દોષ તે વર્ગ માટે, દિસા એ પવિત્ર ધર્મ છે.

પણને પ્રશ્ન ઊઠે છે કે સમાજનું રક્ષણ દિસાથી થાય તે સમાજની કેટલી પતિત દશા હશે ? કે સંસ્કૃતિ દિસાથી રક્ષાય તે સંસ્કૃતિ જ ક્યાં રહી ? પણ ખરો પ્રશ્ન તો એ જ નોંધએ કે જે સમાજનું રક્ષણ કરવા, પોતાના પ્રાણનું રાખેલને માટે જાનિદાન લઈ એટલે એવો આત્મો વર્ષ જ સમાજના રક્ષણ માટે તૈયાર દોષ તે સમાજનું સંપદન કેટલું આત્મી સમાજનું ? અને સંસ્કૃતિ એ બાહ્યમાં મળ્યા શકે તેવી ચીજ નથી; અજેરિકાનો સમર્થ શ્રીમ્હુર વિશ્વમ જેમ્સ સાચું જ કહે છે, કે જે પ્રગ્નમા વીરપુરનો ઉત્પન્ન થયા દોષ તે પ્રગ્ન જ વીરપુરનું કિષ્કલ કરી શકે છે; અને વીરપુરપના જન્મમાં સમય નેટલું કામ બગળે છે તેના કરતા વધારે વેલવરંપરા બાળવેલી સંસ્કૃતિ બગળે છે. એટલા માટે, જે પ્રગ્ન પ્રાણુવાન રહેવા માગતી દોષ તેણે દિસાનું ઊર ચૂલી ઘર્ષ દિસાનું તેજ સાચવવું. અદિસાધર્મ જ્યારે મર્મોદા વડાવે છે, ત્યારે એ દિસાનાં કરતાં વધારે પ્રાણુમાતક નીવડે છે. જેમ દિસાથી મનુષ્ય પણ જેવો બને છે, તેમ અદિસાથી પશુર જેવો બને છે. બીજા ઉપર વૈર લેવાની તતિથી પ્રેરાયેલી

દિશા, ખરે જ, મનુષ્યની ખતિત ઇલા દર્શાવે છે: પરંતુ જુદાં જેને માટે મનુષ્ય ઇચ્છે છે, એવાં પોતાનાં સમાંવશાત્તે કપાતાં એવાં છતાં, પોતે નિઃશસ્ત્ર નહિ, પરંતુ શસ્ત્ર વાળને કર્તવ્યધર્મની ખાતર ત્યાં જ ને કપાત ન પડે તો તે અદિસક છે, કારણ કે તે પચ્ચ છે !

અમુક સંયોગમાં અદિસા નજવવી પ્રતિકાશ છે: પરંતુ એ ઉપરથી જ એક વાત સિદ્ધ થાય છે કે અદિસા સનાતન ધર્મ નથી. પણ અદિસા જેનું મુંઝવે ધર્મિક તત્ત્વ ને પ્રજા ન સાચવી શકે તે પ્રજા સંસ્કૃતિમાં ઘણી પડાવ સ્તી નય, માટે જ, અદિસાને પોતાનો પ્રિયધર્મ મધુનાર એક વર્ગ જુદો જાણે છે: તે આદ્યવર્ગ. તે વર્ગનો અદિસા વિશિષ્ટ ધર્મ છે: જ્યારે તે જ અદિસા હરિષેનો સામયિક ધર્મ છે. અદિસા હરિષેનો ધર્મ નથી: અને ને પ્રજા પોતાને પ્રાણુ-વાન રાખવા માગતી હોય તેણે અદિસાને સનાતન ધર્મ તરીકે સ્વીકારવો નહિ. અદિસા એ પ્રજાકીય ધર્મ નથી: કેમકે પણ એક વર્ગનો ધર્મ છે. અને જ્યારે અદિસાધર્મનું આ વર્ગીકરણ વિનાશ પામ્યું છે ત્યારે આખો પ્રજા નાશ પામ્યો છે. ગૌતમશુદ્ધ પછી ને પ્રજાકીય વિનાશ થયો: તેના બધા કારણોમાં એક પ્રજાના કારણુ છુદ્ધચાસન હતું: ગુજરાતની વૈભવશાળી પ્રજાની ખતિત અવસ્થા થવામાં પણ નૈનશાસન એટલે જ અંશે જવાબદાર છે. કુમારપાળની અદિસક વૃત્તિ જ્યારે જમી જ મર્ષોડા વડાની મર્ષ, ત્યારે જ ગુજરાત પડ્યું. અહીં એટલું ખ્યાન રાખ્યું એકાએક કે સિદ્ધરાજ જય-સિદ્ધના ધણાખરા મંત્રીઓ જૈન હતા. પરંતુ તે ખરેખરા પ્રજાવશાળી હતા: અને તેમણે મહા ચાણુરીથી ધર્મ અને રાજનીતિનો એક સંજાગો રાખ્યો હતો. પરંતુ કુમારપાળે રાજનીતિ અને ધર્મનીતિના એકની ઓત શાંતી નાંખી. એટલા અવિચેકથી ગુજરાતનું પાન મધું. આ ઇતિહાસ એટલું જ દર્શાવે છે કે ને પ્રજાને પોતાના ચૈતન્યનો તણખો રાતેજ રાખવો હોય તેણે અદિસાને પ્રજાજનનાં પ્રધાન સ્વરૂપ ન આપ્યું. રાજનીતિની ખાતર પ્રજામાં સૌર્ય પ્રકટાવવા દિસાનો કય હોમનવો એ એક જુદી વાત છે, અને એકલી અદિ-સાથી જાણે કે દિસા ખરાબ હોય એમ ધારીને, પ્રજાશાસન કરતું એ તબ્દન જ જુદી વાત છે.

એ ઉપરાંત માનવજીવનની શીઘ્રચૂરી સમજવે છે કે, જન્મે એ દેહને જીવવાનો દહ નથી; જીવન ભેગવી ગયે એ દેહને જીવવાનો દહ છે. એ મનુષ્ય કેઈ મંચીર બૂલ કરે, તો તેના દહ પર ધ્યાન રાખીને, કુદરત એને ફરી જીવન-બદલી નથી; એને જીવવાનો ઉપયોગ ન હોય તેને જીવવાનો દહ નથી.

એ જ વાત આર્જુનને સમજાવતાં કૃષ્ણે કહ્યું છે કે આત્મા-ધીને મારનાર ખરો અદિસક છે; કારણ કે તેણે આત્માધીને મારીને સમાજની જે સેવા કરી છે તેમાં હિંસાનું, બધું જ એર સખી ભવ છે. અને ગુહચાન કરનાર પર હું દયા કહું, અને તે આત્માધી જ્યાં હુમા કહું, એ મ્હારું ઉત્કલ્પવ્ય આરિય છે. પણ હું જ્યારે સમાજની સેવા કરતો હોઉં, અથવા મ્હારા જીવન પર એ માર મનુષ્યોની નિર્બીદ હોય, ત્યારે એ હું આત્માધીને હુમા કહું તો સમાજની સેવા થકું છું; અને મ્હારો ધર્મ થકું છું. મ્હારો ધર્મ આત્માધીને મારવાનો છે માટે ત્યાં દિસા એ જ ઈશ્વરી ધર્મ છે; ને અદિસા એ પાપ છે ને આપવાત છે. જે ધર્મથી સહુ બંધાયેલો છે, તે ધર્મથી મુક્ત્ય મુક્ત છે; અને જે ધર્મથી મુક્ત્ય બંધાયેલો છે તે ધર્મથી સાધુ કુળ છે.

આ ઉપરથી એટલું જ સમજવાનું છે કે, દિસાધર્મ પોતે ખરાબ નથી; એટલું જ નહિ પણ એનામાં મનુષ્યના અમુક ગુણો મ્હાર જાવવાનો, અદિસા એટલો જ અવગાહ છે. હવે જ્યારે મુક્ત્યને સમજ્યા વિના કે સમજ્યા વિના એ દેહ માણસ, અદિસાધર્મ જ પ્રતીતિપાતા કર્મમાં લાગે તો એક પરિણામ ચોક્કસ આવે: મૂળ-રાત્રી પ્રભ વહેલી નળ્યા માથ ને વહેલી પિનારા પામે. મૂળ તો મૂળરાત્રીને મોળાં મોળાં ધર્મના જીવ નીચે પોતાનું બીજલપર્ણ સંતાડી દેવાનો શોખ છે જ, તેમાં અદિસાધર્મ વધારે નળગાર્હ દેડરી એટલું જ.

તેમ નળગાર્હના વાતાવરણમાં જાગેલી અદિસા પાપરૂપ છે તેમ વેરના વાતાવરણમાં ઠરેલી દિસા પાપરૂપ છે. દિસા માટે આટલા પ્રતિબંધની જરૂર છે. એથી વિશેષ કોઈ કહેતું અપવા ખરીદીને

પરમે ભગવતે, તે એક વ્યક્તિ માટે કે વર્ગ માટે થોડા છે: પ્રજા માટે નહિ.

અદિસાને ઉપદેશ પ્રજા ઝીંએ છે ત્યારે એનામાંથી પેતાના જૂલમ્બાના કતિદાસ પ્રમેતું માન નાચ પામે છે: દલદીપાટના મેદાનમાં જે મૌદ દબાર વીર મેવાડીઓએ મેવાડનું નાક સાચવવા સોડી રેડ્યું તેમનો, અદિસાધર્મ પ્રમાણે, મનુષ્ય સું સતકાર કરી શકે ? ગૌતમભુદના અદિસાધર્મમાં જે વિશ્વેશ્વર જામે છે, એનાથી રૂચ પશુ જોડે. વિશ્વેશ્વર વિક્રમના કલ્પનામાં દેખાય છે ? વસ્તુતઃ માનવકલ્પનો વિકાસ એક અને એકજ મામે દોર્લ શકે એ માન્યતા ભૂલ જાહેરી છે. ગૌતમભુદે કે કાશ્મિરે વિશ્વેશ્વરની ખાતર કલ્પન્ત સ્વાર્થશુ કરી બતાવ્યું છે, તો એટલી જ હિત જાવનાથી પ્રેરાઈને રુચુંદના ક્યા રાજાઓએ દિસાને—શુદ્ધ અદિસાધર્મ પતાવરણમાં—પેાળીને સ્વાર્થશુની બીજા વિચા ખાવવી નથી ? વિચા કે અદિસા ન્યારે એક જ મનો-રચામાંથી જન્મે છે, ત્યારે જન્મે સમાન કક્ષામાં છે. અને એકના કરતાં બીજો ધર્મ વધારે હિત્ય પશુ નથી અને વધારે નીચ પશુ નથી.

દેશવેશ્વરની ખાતર સિવાઈના મેલપા વદાઈગવા, અને રજપૂતો ઠેર ઠેર દેસરીઆં કરી પડ્યા, એ આખી મનોદટા જ એટલી હતી, એમ તો અદિસાધર્મનું મૂળતત્વ હોય, તો એ મૂળતત્વ પ્રજાની મહત્તા ઠાળનાર છે. અને એથી વધારે, એટલું જ કે, જે પ્રજા પેતાના મહાન ગુરુને ગુરુધર્મ તપાસ્યા વિના એક જ આજ્ઞાથી તેજવા એસે, તે પ્રજા ધોરબોલનું કામ કરે છે. પ્રજાને એના આરવશીના પરાસ્વી મેદાનમાંથી આજે આપણી સમક્ષ ખડો કરીને કહેવું કે તે દેશવેશ્વરની ખાતર વિચા કરી—અને મરી રીટવાને બામે ઠેર ઠેર મારવાનો ધર્મ સ્વીકાર્યો—એટલા માટે તું અચારે—મહાપુરુષ મરી જાય છે તો એ મનોદટામાં ખિટલ્યા સિવાય બીજું શું છે ? આજે ગુરુધર્મ ખડકાપો છે, અને આપણી નજાબાને એથી કાઢવા માટે પ્રથમ અદિસાધર્મનો પાઠ શીખી, વીરવની હિતભાવના ખોટીને, પ્રજાને પવિત્રદિશ તથા ખૂન વાજેનો આરમાન જાણીને જેવડો તદાપ્ત સમજાઈ જાય માટે તૈયાર કરવાનો દેવુ તો અદિસાધર્મમાં હોય તો

એ ક્રમ અત્યંત યોગ્ય છે: પણ એ ક્રમ એ ધર્મમાં નથી. એના ક્રમ પ્રમાણે તો મનુષ્યની ખરી મહોનગી બીજા માટે મરી રીટવામાં છે: એ મહોનગી છે એ જાતને સ્વીકારવામાં કંઈ વધે નથી. પરંતુ સવામ બાહરો જ છે કે એ એ મહોનગી છે તો એટલી જ ઉચ્ચ મનોદશાથી દિશામય પ્રગતિ કરનાર શું જોઈ મરતું છે? ચૌતમણુદે પોતાનો દેહ એક લૂંટારાને અર્પણ કર્યો: એનું અત્યંત સુંદર કર્મ ચૌતમણુદે લેવા અત્યંત કેતકળ અને સુંદર બાહ્યા સ્થિતિ બીજું કંઈ કરી શકે? એ મનોદશા અત્યંત વિશિષ્ટ છે. પરંતુ એ લૂંટારાના હાથે દર સળે છવન છમાથી એસવાનો કમ છતાં, એટલી જ નિર્ભય મનોદશાથી મોકલિતને ખાતર ને જાણે એ લૂંટારાને લઈ એનું કર્મ એણું સુંદર છે? આ સવામનો જવાબ મળી શકે કે ચૌતમણુદે મોકલિત કર્યું ને સાથે સાથે લૂંટારાને પણ તાયો: કારણ કે ચૌતમણુદે એનું છવન ફેરવી નાખ્યું. આ વાત કબૂલ છે. પરંતુ ચૌતમણુદે એને એવી રીતે વશ એટલા માટે કર્યો કે એણે સ્વીકાર્યો: એ ધર્મ છે. જ્યારે રાજાએ એને ખારીને એટલા માટે છવાડ્યો કે રાજાનો સ્વીકાર્યો ધર્મ એવી રીતનો છે.

પરંતુ આ પ્રમાણે નો દિશાને શુદ્ધ બધુવામાં આવે, તો પછી દુનિયામાં સાતિ ક્યારે થશે? અને માનવછવનને ઉચ્ચ બાજનાઓથી બરહું અને એવી રીતે વિશ્વેશ્વરને સિદ્ધાંત સાતિ સ્થાપવી એ શું યોગ્ય નથી? જેમ કુદરતમાં તેમ માનવછવનમાં કેટલાંક એવાં તોફાની તત્ત્વો હોય છે કે જેને વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ પોતે પણ બહુની માફક એકકમ ફેરવી શકશે નહિ. કહેવાનો આશય એમ નથી કે વિશ્વેશ્વરને કોઈ વસ્તુ અજ્ઞેય હોઈ શકે: પણ ઉદ્ધાનિવાહનાં ધોરણ પ્રમાણે, મનુષ્ય અત્યંત દશામાં હોય છે ત્યારે એની અવસ્થા કેટલેક ઉચ્ચતામાં સ્વીકારવા યોગ્ય ના પાડે છે. ને મનુષ્યો આવી અવસ્થામાં છે—અજ્ઞા તો ને જ્ઞાનતાથી છે—તેમનું છવન ફેરવાવો. હરેક પ્રમાણ અર્થ જ્ઞાનો: કારણકે ખુદ હજારને નકારનારાં માણસો હજારને નાથે વહ માથ એ રસ્તે માથ લાગ્યા નથી; ખોટો છે.

આ ઉપરથી એટલો જ સાર નીકળે છે કે અહિંસા ધણી સુંદર ધર્મ

હે; પરંતુ દિસામાં પણ એટલાંજ મુંઝવે પામીએ તરવો છે. જ્યારે અદિસા
સ્વામીનાથી પ્રેરાયેલી હોય ત્યારે તે મુંઝવે અણખોનો બેનમૂન વૈભવ છે.
પણ જ્યારે દિસા પોતે જરા મૈનમથી પ્રેરાયેલી હોય, ને તેમાં
વીરતાની જ ઝાંખી યત્ની હોય, ત્યારે તે પણ એટલા જ મુંઝવે આપે છે.
કેઈ અપૂર્વ વૈભવ દર્શાવે છે. દિસાની જરૂરીઆત અદિસામજ
વાતાવરણમાં હોય મદાન પૂરે રહી પામી છે; દિસામાં વેર નથી
મારે તે ખૂન પણ નથી કે પાપ પણ નથી પ્રગળે દહવા મારે એટલી
જરૂર અદિસાની છે તેટલી જ જરૂર દિસાની છે. અદિસામાં જે સંયમ
અને સૌંદર્ય છે, તેટલા જ સંયમ અને સૌંદર્ય દિસામાં છે. અદિસાધર્મ
સાચો છે—પણ તે સાચ ન હોય મારે આપણે દિસા પ્રધાન કરવા
નથી. પરંતુ અદિસા ને દિસા જાને પ્રેમની ધૃષ્ટિમાંથી જ જન્મ
લેનાર, એ વિરક્ત તરવો છે. અને તેથી રીતે પ્રગલ્ભવનમાં
ખન્નેને રચાતું છે.

૩૬૨૧૨૯૫

સવાનની શોધમાં પ્રાપ્ત હવેલ છે એ આપણે જ્યારે સમજીએ ત
જ્યારેય કાલેકલે

રસસુંદરી

સખિ ! ને પહે સધ્યાવટે ઠવિતા રમે રસસુંદરી,
શુ ગગનલક્ષ્મી ગાન કરવી સ્વર્ગથી એ ઉતરી ?
તુ ઠેરજે પ્રિય ! આવું છું હું તેડી તેને આંગણે,
ને ને ! હીંચે એ તમ ઠાંચન થી ધરામાંડી પડે ।

હડી પહોંચ્યો ત્યાં રસિકા ખડખડાટ હતી પડી !
તે બહિં છું જ્યાં નિકટ ત્યાં તે સિન્ધુમાં ફરી પડી !
ફૂલો હુયે ધુળમાં પાછળ જૂનમી એણે દીધી,
ને મેંય દીધી એમ પાછળ જૂન ઠોળ્યો નસનિધિ.

એ નાયતી જઈ દૂર દૂર તરંગમાલા ઉપર,
હું ભડકું ધસતો ત્યાં ગઈ એ ઉદ્ધિત ઇંદુમાં ચરે !
જોઈ મને એ ચંદ્રમાં ઘટ ચાંદનીમાં લીન ચર્ચ !
ને હું'થ પેઠા ચાંદનીમાં પ્રેમથી તણીન ચર્ચ !

એ તો ધસી ત્યાંથી પડી જઈ સાગરે ભરતી મહી,
મેં અંપણાંયુ પાછળે એ રેલતા સિન્ધુ મહી;
જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં અજબ છાઈ દિવ્યરંગી રમ્યતા,
ને ગાન સર્ગીયથી ઘલી આનંદપૂર્ણ અગમ્યતા.

ભરતીતણે કિલોળ હોંચી એ ગઈ ભવનિ પર,
વનસલ્લમાં સાલ રહી નવ નવલ પુષ્પે પરિમલે;
હૃદયમાં ભમી સર સરિત પંકજ રમ્ય હંસ સમાજમાં,
એ સારસો ને પ્રેમી ચક્રમાં સુગમતા રસરાજમાં.

ઢાકીલમાં ટહુકી પડી પડી મયુરમાં ગળકી ગઈ,
હો મયનચુંબી બબ્બ પર્વત શૃંગ પર ભેડી જઈ;
જ્યાં શિખર પર હું ભડકું ત્યાં તો ચંદ્રલેખામાં ભળી,
ત્યાંથી અહા ! અમલી ઘટામાં એ બનીને લીજળી.

ચે ! પ્રેમમાંજે ગદુદ કરતી અધમરે સુખ ચર્ચ !
નેં ઘેર રજનીની સપ્તરે રયામતા અંપૂર્ણ ચર્ચ !
આશા નિરાશા સ્ખલતા સુનકારમાં પલટી જતી,
બાકુળ સોધું છું તહીં આવે ઉપામાં મલકતી !

આવે પીથે ઘનતિમિર કચરો વિશ્વમાંથી જાળતી,
આ જગતને સિમત મધુર હાસ્યે અવનતું અજવાળતી;
જ્યાં આપવા રૂઈ આંચલે ને ભેટું છું જાણે કરી,
ત્યાં એ સમાઈ તુજમાં સખિ ! તું બની રસમુંદરી !

ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ

માનવીનું સમાજજીવન

એકલા સરીસેજ એળખનારો જંગલી છે. એકલી બુદ્ધિનોજ ઉપાસક ચક્ષુસ છે અને એકલા આત્માનોજ એળખનાર સાધુ છે. ગણેની એકાંતિક જાગ્રિ માણુને સમાજને માટે નાજાયક બનાવે છે. પોતાના સરીર સિવાય બીજી કશી વસ્તુ દુનિયામાં એવી હેજ નહિ કે જેને માટે પોતાને કાઢપણુ કરવાપણું હોય તેમ માનનારો આદિ-કાનો જંગલી સમાજથી દૂરજ નહાસે છે, અને કોઈ અકસ્માતથી સમાજમા આવી ચડે તો કા તો પોતાને નુકસાન કરે છે અને કાં તો અન્યને. બુદ્ધિના વિકાસને લેકએ તે કરતાં વધારે મદત આપનાર માણુસ સમાજને રક્ષતી, ધખ્યાંતી, એક સત્તાધીશની દૃષ્ટિથીજ જુએ છે અને જ્યારે ત્યારે પણ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાનો વખત આવે છે ત્યારે ત્યારે તેની તેવી બુદ્ધિ વડે સમાજને પોતાની કુલામ બનાવવાનાજ પ્રયત્નો આરે છે. આમ બુદ્ધિની એકાંતિક અતિશયતા સર્વનાસદ્ધારા બુદ્ધિવાળા મનુષ્યના પોતાનાજ નાશ તરફ તેને ધમકી બાંધે છે. આત્માની સાધનાવાળા મનુષ્યને તો સમાજમાં રહીજ પોતાનું નથી. તે જે સમાજમા રહે તો પોતાની સાધના અસાધ્ય બનાવી મૂકે છે. અને સમાજ પણ તેને અસ્પર્શ્ય ગણી તેને મદદ કરવાને જાણે દૂર રહીનેજ અને તેના સંબંધે શક્યતઃ જોડાવિજ તેને કદાચ નુકસાન પણ કરે છે. આમ સરીર, મન, કે આત્માની એકલી એળખવાનો મનુષ્ય સમાજને માટે નાજાયક હિ છે.

મનુષ્ય જન્મથીજ સામાજિક પ્રાણી છે. સમાજ વિના તેની સ્થિતિ અશક્ય અસંભવ્ય થઈ પડે છે. આ નિયમને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે એકાંત સાધના કરતા આત્મવ્યાપી પ્રયત્નોનાજ માત્ર અપવાદ દોષ રહે, જો કે તેવા આત્મવ્યાપી પ્રયત્નો પણ પોતાની મનાસ્યુદ્ધિ ઉભી કરે છે કે જેના પરિણામે તેમને જરૂરી તેનું સમાજજીવન તેઓ ઇચ્છી રહે. મનુષ્ય સ્વાભાવથીજ સામાજિક છે તેથી તે જન્મે છે તે સ્થિતિથીજ પોતે તેમજ તેની આત્મપાતની પરિસ્થિતિદ્વારા સમાજની સાથે પોતાનો મેળ મળે તેવીજ તાત્કાલિક સ્વાભાવિક રીતેજ તે સેવા શ્રમે છે. પરમા કે પર જહાર, રાજામાં કે કોઈ ખોળે રથને ન્યાં ન્યાં તે જીવન જીવે છે ત્યાં ત્યાં સમાજજીવનને અનુકૂળ એવું અર્થુજ તે સંકલે છે અને પ્રતિકૂળ એવું બધું ત્યાં છે. અને આવા જીવનની તાત્કાલિક મેલામાં તે પોતાનું શરીર, મન, તેમજ આત્માને પણ તેજ અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાના પિરણે વિકસાવતો જાય છે. આ તેજ વિકાસનો જાય છે. જન્મથી શરીર કે રક્તસી છુદ્દિની, અમાજ જીવનની સાથે મેળ મેળવવામાં, તેને જરૂર જણાવી નથી હોતી તે તેનું શરીર કે તેની છુદ્દિ નથી મેળવતો પરંતુ સમન્વયથી સતોષ માનેછે. આત્માના વિકાસની જાળનમાં પણ તે સુમુગ્ધ રહેવા છતાં સમન્વય-વાદનેજ નમે છે, અને તત્કાલિન પોતાનું જીવનને પડે છે. અસંવત્સર ઉપર અથવા મરતો દરેક મનુષ્ય શરીર વિકાસ તેમજ માનસિક વિકાસને આત્મિક વિકાસના અનુબંધી એવો. યજ્ઞો તેમજ આત્મિક વિકાસનાં પોતક અને વૈષકારક લેખી તેને તેટલુજ સ્થાન આપે એ પાત તે દેખીતીજ છે.

આ ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે સિદ્ધ સામાજિક જીવન જીવવા માનનાર દરેક સમાજે પોતાનાં શરીર, મન તેમજ આત્મા એમાંથી કોઈને પણ નહિ વીચાર્યાં તેમ જ કોઈને વધારે પડતું મદત વિકાસની દૃષ્ટિથી નહિ આપતું. જે સમાજ તેની જૂલ કરે છે અથવા તેા જે સમાજ ઉપર સત્તાની નજરથી કામ કરનાર મંડળ તેની જૂલ કરે છે તે સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ નહિ થતાં આવ એકાંગી જ વિકાસ થાય છે. અને એવા એકાંગી વિકાસનો

પરિણમે પશુનાર તે સમાજને વિનાશક નીકળે છે તેટલું જ માન
નદિ પરંતુ તે વિનાશના હાંડા આસપાસની સમાજને પણ હોં છે
અને તેમ એક પ્રજાના વિનાશ થો જીજ પ્રજાએનો પણ વિનાશ
નિર્માય છે.

હરિસંકર દુર્લભજી ત્રિવેડી.

સમાજના રહેતું એ અનુભવે સ્પષ્ટ થાય છે.

“ પૂર્વદશ ”

પ્રત્યયનાં પૂર

પ્રત્યયનાં પૂર પછીનું જગત્, એ માનવી ! કેટલું દિવસ
કાળનું છે ?

*

વિશ્વની હડી હડેરી પત્થરમુની વનકુંજમાં સોડની વાપુજ-
રીએ આછી વિકસતી ને પ્રલપ્તહડી હતી.

કે હવાપૂજકની આત્મચક્ષુ સ્થામે તરવરતી દિવ્ય કલ્પનામૂર્તિ
સમી તે કૌમારની પ્રતિમા હતી. કૌમારની પ્રતિમા એને અંગે અંગે
વિકસતી, ને એનાં તેજ તંદના દેહને આવરી લેતાં એનો દેહ જાણે
એ એકાન્ત વડે જ ન રચાયો હોય, એમ કરી મુકવા. હોય એ
આવરણ સોડને મઢોથી એનું સોદગરતું મુખકું આપુ મલકતું
એકલું તરવરતું, જાણે લેજમાવતી સોદેર્મિએ પર દીવ્યતીન્દ્રાનીથી
છવનતારિણી તરણી !

એના આત્મામાંથી એક અનંત રસસંગત વલ્લો, ને તેના
દિવ્ય ને દેહને શોધવીને પવિત્રતાની મુતિ સમી કરી રચાયો.
વડીભર એ અધ્યય મુતિ સ્થામે પેખાને દાનવો જે દેવ બનતા.

છવનની જગેત્ સમી તે હૃદયમંદિરને આરણે, આંચકું અન્ન-
વાળતી, હબી હતી. નરી નિર્મળતા જરી જાણે કે સૌન્દર્યદેવી !
અદૈતનાં એની ચાંપમા અંજન આઘ્યાં હતાં.

એને પગલે પગલે પુસ્ત્ર વેરાનાં; ને નગર તમરમાંથી-
નારાણસુ ખરતા.

*

અને બીનનો તે પરમ પુનરી હતો. બીનમાં એ એનું ઇચ્છન થતો.
એનાં બીનને સાંભળાને વિષદુષ્ટતા તારે જલ્પજણી હતા.
એના સુરમાં શોક હતો; એના આગ્રાખમાં વિશાપ હતો; ને એની
મોઢ એતાં તેા દુઃખ દેખાં ગીરાઈ જતાં. વનની એકાન્તો ને શેષીની
ગુપ્તો એ બીનના સુરે હાલિક કંપી હતાં. ને નહીનાં ઉતાવળાં નીર
મંદી આમુના આગ્રાખ પુરતાં.

વિશ્વની ઉપાને ઉગતી નીરખવા તે રાજ કાસિન્દીને કાંઠે
આવતો, ને ઉગતી ઉપાને બીન વચાદીને વધાવતો. તેને ખજર
-હોતી કે તેની ઉપાને-ઉગરે તદ્દરે-સેણે વધાતીશ. તે તેા વિશ્વની
ઉપાને નિહાવતો. ને બનમાં જ કહેતો, " મહારી ઉપા જ તવી
હમે ?-કે મારે ઉપા જ નહીં હોય ? "

અંધકારગ્રાપે પ્રકાશના પડખવા પડે છે ને અંધકારને ઉગતે
છે તેમ તેના રેલની કાલિ પડોડના અંધકારને અજ્ઞાતગતી, ને એ
ઉગમમાં તે કાસિન્દીને માઝે એકસો આઘો જતો. ત્યાં રાજ
ઉપાને વેખને ને નિરાલ યદને પાછો રતો. હોય તેને આરા
રહેતી ને તે જતો. આરા અંધારનું યોગસુ છે.

*

અયમ્ય ને અદસ્ય જૂતમાંથી કાસિન્દીનાં નીર ઉજળનાં ને
અનંત ને અગત્ય સર્વિધમાં વદતાં. વર્તમાનનાં એનાં વદેણ હતાં.
એના પુષ્પવાટમાંથી હનિહાસ રચાતા ને નેપ તોરાતા.

સુગન્ધ ને પ્રાપ્ત વચે નિત્ય પુષ્પતી એ જગત્પતી ભાલતી
હતી. મંદી જગત્પત્યવત્તુ પુષ્પ પાવરતાં ને પાપ એકસતાં.

જરતી ને એક એ મહાનદના નીરમાં આકતાં ને મંદી તરણ
હવનનાવને લોપતા. કેટલાક ત્યાં જ દુષ્ણ ને કેા આગમુકાની
સંપત્તી હવન એ તરીને પાર ઉતરતું.

મંદી ખડોય હતા ને ખાયાય હતા; પાણી હીજીય-હતાં ને

ઉઠાવ દતાં. તેમ જોતાં વહેણે એકસરખાં ઝાંખીયાં દતાં. કંઈયે
ધોરાં નહોતાં; કંઈયે ઉતાવળાં નહોતાં.

એવી એ કાલિન્દી રીંદ દિશાએ જીંજળતી, બકાંડ સોસરી
સોડસોડમાં મઝતે વહેતી, ને ઉપર અનંતતામાં જંગતી.

*

કાળા વાણમાંથી પીળા જમડે એમ આજ અંધારને એડીને
એની દેવસરી કાલિન્દીને કાંઠે ઝગજી, ને એવના જળ જલને
દેખાંની દેવ ઉતારી.

પૃથ્વીને પાદમે આજે એની ઉપા ઉગી રહી. ને એથી અમલમે
એ તો વિપ્તી ઉપાને ખીનથી વધાવતો દલો.

ત્યાં તો કણ્ઠકેસર દેવ રો ખીનનો વસાવેરો તાર મીઠ સેતામાં
તૂટી ગયો. તેનાં વધામણાં પૂરાં પૂરાં તેમ અધૂરાં રહ્યાં. તેનાં
દનાસ નથનો અવકાશને એડીને ઉપા વરસે સૂન્ય નગર ફેરી રહ્યાં.

ને ઉપા આગમે તેની દ્રષ્ટિ આગમેજનીવડયા જામણના
ખમણના ઉપર દળી. જાણે પુષ્પ પામરી સર્વે સંચરતી જમણના
એડીએની એકપગથી!

અને છેક છેકે છવનના જળ ફોળાં એ કાલિન્દીના પ્રજો
છેલ્લી છે: આજા અનિચિત નવરો તેને નમન નથી નિદાગી
રહી રહી.

ને તેણે પ્રતિનયન કર્યું.

ચારે નમનમાંથી એવનાં લેમકિરણે ઝંબર, ને તેને અડમ
પુણ જન્મે. ઉપર ને કૃત્ય કેક ખૂણે ખેડીને કલ્પેશના દતાં. નથળ
એ નગર બરીને નીરજતા દતા.

એમ તેની છવનની ઉપા ઉગી ને એણે એને અમલમે અમલમે
છવન સમજાવે વધાવી.

*

કાલિન્દીને કાંઠે પ્રવચનાં જોગ પલ્લવાં. દિશ્કિયાન્તરમાંથી
એની ઊંચા આગને જીંજળતી ઉજાગી. આકાશ ઉપરથી એકસર
આંસુ જાંજળું.

કુદરતે આજ પેલાને જ સંકાર આપ્યો હતો. પણ એ સાર
સંકાર પછી જ પરમ શાંતિનાં સામાન્ય સ્થાપનાં એ દેવ વિચારતું ?
તે બીનને વળગીને એ દેહ પૂરનાં પાણી ઉપર હીલેલાતાં દર્શાવે.
એકમાં પ્રજ્વલ છે; એકી પ્રજ્વલે જાગ છે; બીજી પ્રજ્વ-
લ નથી.

પ્રલયનું એ કાળોત્પાતું ધસમસતું આપ્યું. તે લેમને જાગે
અદર ઉઠ્યું. દિલની ઉચ્છ્વાસે લેમના દેહ ઉઠ્યા.
ત્યારે આજને ચીરને પરમનાં તે જ પ્રગટ્યાં, તે લેમનાં.
લેમના અવિભક્ત આત્મા થયો ગયા.

જ્યોત્સ્વતાં પાણી લેમના દેહ ઉપર ફરી વળ્યાં. અધકારથી
હતિહાસના ઉપર થર બાઝી ગયા.

મરણ મરુપ્તે કંપના દેહાવી કે, " બીન ઉપર વીળળી પડી "

અમીન-દ

કે માનવી સ્વપ્ન મહીજ છે ?
વિપ્લવમગ્ન જિવેલી

લોકસાહિત્ય

લોકઁવન અને લોકસાહિત્ય સાથે વહે છે. ત્યારે લોકઁવનમાં નવો પ્રાણ લગાવ છે ત્યારે એ પ્રાણ લોકસાહિત્યમાં નથી રેલ આણે છે. અથવા જુના લોકસાહિત્યની, નવી દૃષ્ટિથી નવા ઁવનમાં નવી રીતે સ્થાપના કરે છે. ધર્મીવાર શિષ્ટઁવનનો ચળકાટ લોકઁવનને આંછ નાખે છે. એનું પ્રજ્ઞ શિષ્ટ વાનાવસ્ય લોકવાતાવરણને લાંબી દે છે, ત્યારે લોકઁવન ઉપર શિષ્ટ ઁવનની તર વગે છે, આણુ એલું પડ બંધાર્થ વપ છે; પણ લોકઁવનથી જુલું પડેલું શિષ્ટ ઁવન જોડેલું એ જુલું છે, તેડેલું કૃતિમ છે. તેથી લે કાવચ નખનું નથી, ને આખરે લોકપ્રાણ ફરી નીકળના ઉપર વગેલી ચોપરી દૂર થાવ છે. ત્યારે આમ બને છે ત્યારે પ્રખર ઉનાચા પછી વર્ષોડ વનાં જેમ ચોમેર લીલુંજમ જની રહે છે તેમ લોકઁવન કીલું લીલુ ધણ રહે છે. ક્યાંક ક્યાંકથી લોકકુલ્ય ઝીલે તેવો લોકકુલ્યના ઉદ્ગારો કાવ્ય રૂપે સરી પડે છે.

છેતાં ચોગ્રક વર્ગોએ આપણા લોકઁવનને સંકોર્ણ છે. રાખ વર્ગી અવેલા અંગારા ફરી વાર તપવા લાગ્યાં છે. ઁવનની દમે દિશામાં નવી ઈચ્છાઓ જાગી છે. આ સમયે જ લોકસાહિત્યનો પુનર્જન્મ કેવળ સ્વાભાવિક છે.

‘ નવાં ગીતો ’ નવા ઁવનનો નવો ફાવ છે. ‘ ચણીનોર ’ ‘ રાવણ ’ ‘ મુલ્ક બેટ ’ વગેરે સુન્દર સંગ્રહ જૂના માથનો નવો

વેપાર છે. આજમુખી જાણે માદકને અગાવે એ માત્ર ખાણમાં કે
કેદારમાં પડ્યો હતો. ઉગતાં છવને તેને કેદલો વધારી લીધો છે. તે
આપણે જાણીએ છીએ. જૂની વાતોએના સંમદ થવા જાણ્યા છે.
જૂની દબે નવી વાતોએ ક્યાંક ક્યાંક લખવાનો પ્રયત્ન થાય છે.
મેઢેશ, ધીરજા, મેઘાણી, કાંટાવાળા ને જીવનનો સમાવેશના કલિ-
કાલના લોકોમાંથી કઈ કઈ જાળના આપણી આગળ પરી રજા
છે. વાતોને કથન અવલોકનો મદિમા વધતોજ જાય છે, અને ફરી વાર
મેઢેશ માજીમદના મદાજાસત ને રામગીચની રામાપણને અને જાટજના
એખાદરજીને સંભારવા લાગ્યા છે. અને એની પાસેથી અવગણના
કરી આવી જવાને બદલે આજે એમાં કોઈ રહસ્ય જૂએ છે. નવમકાકારે
પણ જાણેછું જાણાન્તર કરવું છેડીને અથવા મુશ્કેલીથી વિદ્યર્થ
વાંચી શકે તેવા જ પુસ્તકો લેવાર કરવાને બદલે જૂના છવને એપ
આપી એની વાતો લખી રજા છે. કદિન કાળો લખનાર કવિએ
સાકરાગને સાકરાણીમાં ઉતારી પોતાના કવિત્વને સાકરાવામાં ધરવા
લાગ્યા છે. ન્દાનાજાએ એ સંપ્રદાયમાં પદેશ કરી છે. ને બેઠાકરની
'સસનરંજિતિ' એ સંપ્રદાયને વિસ્તારે છે.

સોઠગીતો, જાળનો, રાસો, રામવાળા, દુદા, સોઠા ફરીને
અવાજ લાગ્યા છે. જાણેજા સોઠો ખેર ને જરવાઠ સોઠોમાં જગીને
સોઠગીતોનું બળ સમજવા લાગ્યા છે. ફરી વાર મેઢેશિયો આસવામાં
અને કરજી રવે માવામા રાસમાની સજ્જતા સમજનારી મુજરાજાણે.
પરતી ઉપર ધમધમ આવીને મુજકડે સોઠગીતોને પ્રકારવા મંડી છે.
સ્વારસો, ફેળાણે અને અવાસણે એકથી જ માત્ર સોઠગીતોની સ્વાણી
નથી રહી. આજાણ વાણીઆની સ્ત્રીએ પણ ધીરે ધીરે એવાં ગીતો
જાવામા ધરમ છેલ્લા લાગી છે. દળવે દળવે તાળો પાડીને
ફેળાજ કરી નાખેલી દલેશીને જેરદાર તાળાએના દવાકાથી
લાલવેળા કરવા લાગી છે. મેઘાણીને સાજાવા સ્ત્રીએ અને પુરો.
અને એકજ થાય છે. સોઠગીતો ફરી પાછું એક કોઈથી બીજે કો
જવા લાગ્યા છે. એકવારા ને તંજુરાના જાળનેનો સાખ વધે.
જાય છે. સિનેમા અને નાટકોમાં જ બધી આનન્દ રોમનો સમાજ

જલો દલો તેઓ અવિધિઓને સત્કાર કરવા માખન પાટંને જાહે
ભજનમંડળીઓ રમે છે.

રાગાઓમાં સોહાગીન ગવાતા લાગ્યાં છે. પતિવતાના બનાવટી
ગીતોની જગ્યાએ જસમાના રાસડાએ અને મોરખીની વાણીઆણુના
બીને જગ્યા લીધી છે. કંઠિયા રાસ કે રાસ વજાને અમરપટ્ટાને પામેથી
“ પૂનમ ગાંધી ખોટીપૂરી અંદિરે ”

અને

“ કચો સખો સુઝિયો મુંધાર
માલ્ય માલ્ય એવાને વાંદમા ”

ને જાહે

“ મોહન મોરલી જાનક કાંઠ વાનમરે ”
“ સામજીય વામ્યા કોવ તે નરિ ”

અથવા

“ હવ દાસ્યાને વાલ્ય દમરખાં
ગામ્યામાં ડોળ્યા મોર
મગવા આવો મુંદર નર સામજીયા. ”

એવાં સોહાગીનો ગવાતા લાગ્યાં છે.

હવે અને સોહાગીઓ પાછા મોઈ મોઈ પાદ્ય પુસ્તકમાં જગ્યા-
ઓમાં, ને જસનોઆ દેખાવ દેવા લાગ્યા છે. કાઠિયાવાળું જવાબીર
ને કાઠિયાવાડી અદિત્યના પુસ્તકોમાં વધારો કરવાની કુશાલતા વધતી
જાય છે. શીખમાં હવે ગાળા જસવાળની પ્રજાવાળ કવિતામાં પ્રાણ
ફેલાવા લાગ્યો છે. જેઓ એની સામે જોતાપ નહોતા તેઓ પણ તેના
આ હવે મોરલા ને જસવાળની સામે જાપાયા જાપીને સોહાગીવતની
નજીક આવવા લાગ્યા છે.

વનો અને ઉપાજાની ચોપડીઓ જાપવા લાગી છે. કહેવતોના
જૂના સંજોદો હરી જોવાયા લાગ્યા છે અને અંજોજના બાવાનતરીના
રૂઢિ પ્રયોગોને જાહે દેશ કહેવતોને રૂઢિ પ્રયોગોનો વપરાય કરવામાં
મજા આવવા લાગી છે. ભણેથી સ્ત્રીની કાવરડા મલ્યાની સુમ
વસાતી જાય છે.

રમતોમાં પણ સોહાગીદિત્ય હરી દેખાવા લાગ્યું છે.

આમ લોકજનની પૂનર્વેદના આદિ લોકસાહિત્યને એવાને એવા રૂપમાં ફેલાવવાના પ્રયત્નોએ ડોહાપુરાણની બંધાર કબજેથી પાતાંએને અને સમુદાયના કલ્યાણના ગીતોને સુદૃઢ સ્થાપન કરવા બાંધી છે. લોકગીત, લોકવાણે, લોકસાહિત્ય, તેમાં સુ છે, તેની કિમ્મત કેટલી છે, તેની અસર કેટલી થશે, ખરેખર તે જીવનને પડે છે કે નહિ, તેના વધારે લેણ અને ગંભીર વિવેક વિના આજે તો લોકસાહિત્યના ભણાં પૂકાવા સામ્ય છે. આ સ્વાભાવિક છે. દલાલ પછી સ્વાર્નજની સિયનિ ઉચ્છ્રમનના સુધી ભવ છે. કૃત્રિમ સાહિત્યના દબાથી સુગઢાવેલું લોકસાહિત્ય એકાએક છૂટું થતાં ભેંકોને તે દરવાજો રચું છે. ભેંકોને સારાસારનો વિચાર કરવાનો પણ થોડો જ અવકાશ આપે છે. પણ તેમાં કાલ કરવા જેવું નથી. લોકસાહિત્યનો પ્રેમ લોકજનની ભાવ જનાવે છે. જે આજનો સમાજ દલ ભૂતા જ લોકસાહિત્યમાં અપૂર્વ રસ કર્મ શકેલો હોય તો સમાજ કદ કલ્યાણે છે તે આપણે સમજી શકીએ. ભેંકો 'પાનજી પરમાર' ની પાછા મોઝા હોય તો દલ કાઠિયાવાદી સમાજ એ ભૂતા પ્રાણુવાન અદ્ભુત પ્રેમ સમર્પણે નરરયો છે, અને સામુદાયના વિસંવાદમાં વફવી આપ્તિ આપરાજોથી કલ્પ મક્ક નથી એમ દેખાય છે. યીચ, નરકિલ અને શીકુબુનો કાઠિયાવાદ દલ પ્રેમવજીબી ભક્તિથી કેટલો જીવંત છે એ તો આ લોકગીતનો નવો પ્રયત્ન કાઠિયાવાદના ટકાએક હાથને ઉપાડું પાડે છે.

‘સૌરાષ્ટ્રની રસખાર’ની હોલક કાઠિયાવાદની શૂરપણની શૂખને પૂરાવો છે; એમ ન કહેવાય ?

આપણે લોકસાહિત્યના પ્રેમથી લોકને પીણી લાગ્યે ને પછી ભેંકો ક્યા જવા ભેંકાએ ને કેમ કર્મ શકે તેનો વિચાર કરીએ. એકવાર ભૂતા લોકસાહિત્યનું પૂર આવી જવા દઈએ. નહીએના મોઝા ઉપર થઈ જશે એ વજી ભવ, પણ પછી પાણી નીનરતાં આપણે ભેંકાં લાગ્યે કે કાઠિયાવાદનો સ્વચ્છ પ્રાણુ ક્યો ને ખચ્ચલ પ્રાણુ ક્યો? એની કર્મ જાખનાઓ વિદ્યુત થઈ છે ને કર્મ જાખનાઓ સુદ થવા માગે છે? એની કર્મ ધ્વજીએ, બનુમ છે ને કર્મ ધ્વજીએ તુમિ પ્રાટે રમે છે? તે ક્યાં નિર્જગ છે ને ક્યાં જગવાન છે; તે ક્યાં બાગક છે, ધુવાન છે, પ્રોંડ છે ને ક્યાં અનુભવરૂઢ છે? અહીં લોક-

સાહિત્ય સંપ્રદ પ્રચાર વિશેષ થઈ છે. સંભાવકો, પ્રચારકો, પ્રેમીઓ, એ બધાને એક સૂચના છે કે તેઓ લોકશાહ્યને યોગ્યને જાણે પણ પોતાના જેવી વસ્તુઓને લોકસાહિત્ય દ્વારા પેલો. કાઠી નાખવા જેવી વસ્તુને લોકસાહિત્યને યોગ્યે દર ન કરે. પ્રાજ્ઞાવાન પ્રેમને લોકસાહિત્યમાં સોંપે, ને વૈરાગ્યના દેહને આત્મજ કરી સ્વાર્થાધિક એકાગ્રતાન વિકૃત ન કરે.

શીશુપલનોપીએના પ્રેમચીત્રોનો આદર્શ છવન સમઘ રાખી ચૂદસ્ય પ્રેમ છવનને વિશુદ્ધ અને બળવાન કરીએ પણ કાઠિયાવાડને વડેમાં બનાવનાર, દંધારી બનાવનાર, સાચુંક બનાવનાર સાહિત્યમાંથી ઉત્તારી શકાએ. જૂનકાળની સમજણ મારે 'દાંતરાજ' જાણે ગણાય પણ એમાં રહેલ સોઠ, દેખને જો એ પોને તો એને કાઠી દર્શાવે.

'તેજમત કાંડારને' જાણે સો વાર માફાએ પણ 'કાવલી'ના ઝીનને બહુ દોષ ન આપીએ. વાળીઓમાં પણ આજ વારણ રાખીએ. કાઠિયાવાડનું લોકસાહિત્ય સર્વ દેશી અને અદ્ભૂત છે. પ્રેમ અને વૈરાગ્યનું, વીર અને વપ્તીકનું, જ્ઞાનદાન અને નિર્મળજ્ઞતાનું એમ અનેક જાનનું સાહિત્ય તેના હરખમાં છે.

આત્મનો પ્રભ એ સાહિત્યમાંથી કાઠિયાવાડની સંસ્કૃતિ ધડવાનો છે. જૂના સાહિત્યના પાપા ઉપર નવા કિણાએ ઉભા કરવામાં બેઠાડ કરતી 'રાસનરંગિણી' માં સરખાન છે. પણ ત્યાં પણ 'સારધાન' એમ કહેવું પડે છે. સ્વાર્થાધિક છવનની અવગણના કરી તેને ઉજવ મતિ આપવાના લોકપ્રિય માંથી કાઢવાને જાણે લોકમાં વળી અલોક કાઢના, વાઘે પડતા આદર્શો, અસહ્ય વસ્તુઓ, આદર્શિકાનો દેવગ વ્યુત્કમ ઉમેા કરવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જશે.

લોકસાહિત્ય લોકછવનને સમજવામાં, લોકછવન મંદિરને કરી વાર ધડવામાં જોઈએ તેટલા મજબૂત અને સુન્દર પાંદરો આપવામાં અને એમાંથી નવો સૌરાષ્ટ્ર ધડવામાં ઉપલોની માથ એ હજ આત્મના લોકસાહિત્યના પ્રેમીઓ સમક્ષ રહેવું જોઈએ.

મહારો બાઈ

ઉભો છે પેહો ત્યાં પથ પ્રિયતમાનો નિરખતો,
 રહી દિષ્ટિ ચોંટી કણ પણ ન એ દૂર ખસતો;
 ભૂલ્યો દિસે બહો અવર નિજનાં કાર્ય સમજાં,
 ભૂલ્યો: કાળ્યો યંધો સહુ પ્રિયતમામાં રાખી ગયાં.

એને કંઈક દિનથી નજરે પડી ના,
 નિવાહિતા પ્રિયતમા નિજની સુખ્યા;
 ક્યાં એ છૂપાયું મુખ તે સમજી શકે ના,
 ને કોઈથી ય કંઈ બાળ લઈ શકે ના.

રસીકું હેયું એ રસ નવ કંઈમાં લઈ શકે,
 અપીડું હેયું એ ધીરજય વધુ ના ધરી શકે;
 દૂર-સુદૂર એ રમણીય પ્રિયાને નિરખવા,
 બહો ! કેવાં એનાં તૃપિત નયનોએ કરી રહ્યાં.

સંધ્યા સમે રખડીને ઘર આવતો એ,
 વીલાયતું મુખ દિસે ગજડે કંઈ એ;
 'ક્યાં પડે નજર એ-મુજને દિસે ના,'
 એ ઉર એક, બસ એક જ એ જ ચિન્તા.

ત આંખે આંહીં કે કયલીં પણ ખીજે એ નવ દિસે,
 ત આના નેચોને અવર કંઈ આકર્ષણ કરે;
 ગિત્યા કે કહાડો, દિન પણ કંઈ એ વહી ગયા,
 ખીચાસનાં તોયે નયનવપનાં ના રૂળ મળ્યાં.

જ્યોત્સના સુકલા

એક અર્થ

: પ્રો. ડીરોઝ કાવસજી દાવરને :

એક અર્થ જાણસૂઝ્યાં રીઝા છે, હું તો એમની પાખતુ પીકું ચેનથી એને તો એક જાણસુ એન્થે ચારેક મહિના.

પણ એનું જાણસુ એન્થે વિદ્યાવાની વખાં ડીરોઝ દુખર ડીરોઝ પડે. એન્થે વરિવાનો અવધિ નદિ, આજુબી ડીરોઝનીજ ન્યે પરીકા. એક એક જાણસુ તે ન્યે વિદ્યાજરી વાદથી.

યુજસાવનાં નરનાર ! જાણસુ સાંજસું દોષ, વિદ્યાજરી રેખાંજર વરસતો ડીરોઝ દોષ, તો અમદાવાદ જન્મે જન્મનાં મહાસાગરો વિરે ત્હાં બ્યાખ્યાનમાતા ચણે છે. ત્હેમાંનું એકાદુક બ્યાખ્યાન સાંજસુ ત્હમરી પ્રીતિ વસે કે યુજસાવ ડીરોઝના પ્રો. દાવર એન્થે યુજસાવના નચીરેમાં જાણ પાડની વિદ્યાવાની પ્રવિમા

નહાતાજાણ હવિ

પ્રોફેસર દાવરને સંજારવા એન્થે પુણ્યભૂમિમા પગરસુ કરવા એમનો ખ્યાનિ માત્ર મનના મેલ ડીરોઝ. એમના દર્શનથી ચેનનની ચિલુગારીઓ ફરે. દાવરસાહેબ એન્થે યુજસાવ ડીરોઝની પુણ્યપ્રમા.

એમના આ દર્શનમાં તારિઓ માટે અવકાશ નથી, એમના દૈન્યમિક દતિદાસ માટે સંજોવ નથી, એમની અર્થિક પરિસ્થિતિ સંજોવે હિલ્લેખ નથી, એમના છવનમાંથી આનન્દ કે શોકના પ્રસંગોનું વર્ણન નથી, એમના નિત્ય કબિતા અહેવાલ નથી, એમની જૂન-હવિખની આગાઅજિવાપનો નિર્દેશ નથી.

એક ડેકાણે ચર્ચા ચાલેલી કે એમને વાંચવા પૂરતી સરકાર કરી દીધી હોય, તોયે તે અને તેડયા પુસ્તકો અપાત્ત હોય તે એ શ્રેષ્ઠરસવાળી અક્ષર રહે કે કેમ ? આટલા હેમ અભ્યાસને અંગે નહું સર્જવાની હચ્છા ન હોય, સ્વતંત્ર વિષયક કલાની તીવ્ર રૂચિ ન હોય તે પછી એ વાંચનના વ્યયનનો હેતુ નથી રહેતો. એટલે વાંચી વાંચી કદી નાંખવાનું ન થાય તે એમને વાંચન માટે આટલો હમ્મસ નભે કે કરમણ્જી જલ્દ એ એક પ્રશ્ન છે. એકત્તનામ્ મગ તેનાર બનાવે એ મિત્રનસાર છે. ચણુ સુસ્મે જનાર મગમગા પેવા સંગઠક ઉપરાંત એમનામાં દુષ્કર્મનામક સહિત પણ એણી નથી, તમારો જવનો વખત ચૂકાવે એટલા વાતોડિયા એમને ઘેર એ થઈ રહે છે. ગામ સમુદાયમાં એ વિખૂટા રહી શકે એમ નથી લાગતું. એમનું હિંમત્કાર એવા તે એમને ઘોડાજ મગના દરો, પણ સામાની દૃષ્ટિએ નેત્રની દેવ ધીમે ધીમે એ પાડતા દરો એમ લાગે છે. નહીં બાળતેમાં કણ્ઠ માટે પણ વધારે પડતો રસ લઈ લેતા હોય એમ લાગે હાથ લાગે, તે ધણું કરી આવી જાવનાને લીધેજ.

તે ગુજરાતી જાણના હિન્દીમાં એ ગુજરાતીમાં જોતા થઈ જલ્દ એ લેવા માટે આતુર છે પણ એમનો અંદરનો સ્વભાવ અભ્યાસ એમની આંતરે આવે છે. તેથી થોડે અંશે પણ એમનું પાસણ પાતું એમને નહીં છે. પણ સૌથી વધુ તે કદાચ હસનું પ્રત્યેનો જલ્દ પ્રેમ દરો અંતિદાસિક સમાચારના કસતા ત્યારે જરાની વાતો કરતા હોય છે ત્યારે એમના અવાજમાં ફરક પડે છે. એમનું માટે તે એ વાતવાસી મરી હસનવાસી થઈ જલ્દ પુરાણ કથિત એમની કમ્પનામાં પુત્રી રચું હોય તે એમા અભર્ય નથી. એ પ્રેમ એમને ગુજરાતી થવા રોખતો દરો. એમની જુની સહિત કમ્પના મિત્રો એમને અદિતા વાતવરણમાં રસ લેતા થવા અટકાવતાં દરો. નહિ તે ગુજરાતી આદરેજ સરકારમય પુસ્તકો પણ એમણે વાંચ્યા છે. તે એમના જાણજ્ઞ સરકાર સુલભિતોનો ઉપયોગ પણ એણી નથી દેકરતો. ગુજરાતીમાં માટે એમને માન છે. એટલું ગુજરાત તે ગુજરાતની જાણ માટે જલ્દ થઈ ત્યારે એમનાથી ગુજરાતીમાં

એવવાની સિમન થશે. જ્યાં સુધી આપના વિખવાદ આચમ્મા નથી તે એના મૌરવ તરફ પ્રગતિ લઈ ચુકે ત્યાં સુધી એ બંને આચમ્માઓમાં સુખ રહે.

તે નિર્ણયનિષ્ઠ હોવા અમ્માસી કુલનજાંથી એ યોગેશ સમય હરવા જ્યાં મારે કાઢી રહે છે. હરવા તેા ઘણા જગ્યા જાય છે, પણ એમને મારે એમાં જ કરી મુંઝવેલિય છે. આગળને રહેને જાણે સુધી જાંબી હજી જાળી બંધિત નરિકે પણ એમને કેટલાક એવજાનના દશે. જ્યાં કે પાછાં હરવાં આપની રહે એવી રીતે એ સુખવાદ વહેવા- મોઝા નિકરે છે. તે વખતે એમની સાથે આપે જ કોઈ દોષ; કાલસુ કે એમને જોઈથી વગરું માત્ર રહેલું નથી હોતું. તે વખતે એ જાણ વિચાર દૂર કરી શકે છે. તે વખતે જિજ્ઞાસીનું કે સાદેજાણીનું જીન સંભળી આપના મેજાવજોના અવસાર એ જોઈને છે. તે વખતે દિશાએના પડાના દમ નિરખવાનો આદવાદ એ પામે છે. આ દોષ એ કમાઈની સુખીના આજારે એમનું કુલન લેવાય છે. મારી કુલકુલ ધવળે એમને ઉમંગ દશે, પણ અવસાર જ નથી. હંદગી વધે એના ઉપાસેથી એ પરિચિત છે. જાણે પેલા અમ્માસી કુલનની મેજાજાંથી એ તરફ એમનું કાલ કેરવાનું જ નથી. એમનું દેવું કેમજા છે પણ ખીજી નથી. દુખાવાને રજા દિસની એ સદાનુચિત આપી શકે. પણ જ્યાં સ્વમાન હતું દોષ ત્યાં એ પડીજા ઉભા મ્હી ન શકે. એમના પોતાના જાગેલી વાત દોષ, એમની આખી હંદગી મારે હસાવે ઉઘી મરતો દોષ પણ એમને ન રમે એનું કામ એમની પામેથી માગે તે એજ પડીએ આગી જાય એવો એમનામાં પ્રાણ છે. સારી મંતેદારી હંદગીના એ પુત્રગી છે. કેટલીકવાર મદતવાઈના માખુસમાં જામે ત્યારે એની સક્રિયો પુરો વિચલ પામે છે. કોણ જાણે સાચી મમે તેરનું હવજીએ પણ એ વાત નવરસાદેજાના સંબંધમાં બંધ એમની જ નથી. એ જાણે આપનીથી રજા દોષ એમ ધરિ આજગ પમતું બરે છે. તે તેમ જાણે અમદાવાદના એક ખુલામાં રજા રજા એ એમનાથી જને તેરનો અમ્માસ હરી રજા છે. જે દિવસે અમદાવાદ હેલવા એ લેવાર થશે તે દિવસે એમને સિવાર

અરવાને એ વાત નક્કી જ લાગે છે. પણ એ સામરમતીના પુત્ર સાથે કેવુ બળે એમને શું નિસ્પત છે ?

એમની ખાતર નહિ તો વિદ્યાર્થીઆમની ખાતર એમણે. હવે પરમામ સેવકાં મટે. એમની વિદ્વાજ એ પ્રકારની છે કે એમને એક દેકાએ રહે પુરી સરળતા ન મળે. લાંબી રત્નએમાં પણ એમને કંપાને જ્યાની ઉકણા કે દુરસદ દોતી નથી. ત્યારે વળી પચાસ ચોપડીઓ વધુ વેચતી દશે. હા. વચવતે વાતવાતમાં એકવાર મહેલું તેમ એ ચોપડીઓ સાથે જ પરચવા છે. નહિ તો આદ્યો અમ્બલ મર્દ ન રહે-કરવાની શ્રુતિ પણ ન રહે ! બીજું કે, નહિ તો પારસી સ્ત્રીઓના ખર્ચાગ સ્વભાવને ખાતર પણ, એ એ પરીણેસ હોત તો, શુભસાત મેસેજમાંથી આમળ વધવા પ્રપાત કરતા. પણ જ્યાં થયો વિદ્યાર્થી અવસ્થાની રમણીયતા વિલીન થઈ નથી ત્યાં સુધી એ નિ-મિત રહી શકશે.

એમને તદમે જાણ્યુ કરતા સાંભળ્યા હોય ત્યારે એમના જુએક અવાજથી આનંદ પામે. પણ એમની સાથે જ્યારે તદમે વાત કરે ત્યારે એમના ધીરા મધુર સ્વર મટે તદમને મોઢ ઉપર. એમનું તેજસ્વી બધાદ, અંચલ આંખો ને રુઆમભરી માસ તદમને આકર્ષવા માટે પુરતું છે. તદમે સ્ત્રી હો તો તદમને આશ્ચર્ય જ માલ કે. આંખો શિશિત જુવાન દણુ ઝકપાચો કેમ નથી ? પારસી નહિ ને કેલક દિંદુ છેડકરીના મમજ્યા સમાજખેમને તોડી નાંખવાનું કેલક વાર મર્દ આવેલું કાંપવામા આવશે જુદુ જુદુ નથી કરતા. એમની એકલના મટે આપણને લાગી આવે ખરૂં પણ ત્યાં સુધી એમને માથે મજાના હોત છે ત્યાં સુધી એમને એની ઉચ્ચ નહિ લાગતી હોય એ પારવું પણ થશે બંધી સાવું જ દશે.

તદમે કેલ કેલ સિમ્સ એમને ત્યાં જતા હો તો નેકલુ એમની રમરમુશકિત માટે તદમને માન દશે, તેદલું જ આશ્ચર્ય એમની વિરમજુતી શકિત માટે થશે. સાધારણ પ્રસંગ, જોવાખાણે, બનાવો એમને માઢ. રહેતા જ નથી. કદાચ એમની કુનિયાની બદાર એમને જરીપે રસ. નહિ પડતો હોય.

હાવસાહેબ વિશે બહુ વિદ્યાર્થીઓ ઝીંકી ઝીંકી બાબતોની ચોંધ લે છે. એમની કોમેન્ટો હાર ઉતરવા ચક્રવાતી રીત બહુ નેધાય છે. એમની ત્યાં ત્યાં અલગ વાણી ઉઘાડેલા કે બેસવાની પદ્ધતિ બહુ ધણાનું ખ્યાન એમે છે; હજારોમાં હજારો પછી શાંત પાઠવાની રીત બહુ બધાને યાદ રહેશે. એમને બહુ વિદ્યાર્થીઓનામાં અસિનથી હઠાળી પાણીના પુરોત્તમ મદદગાર પાસે જે મીઠાસના સખો સાંજની આવકની રેષ દલી; એવી રાતે કપિના પ્રગટાવવા સંઘનીમાં ફરવાનું તાન હતું.

હાવસાહેબને વિદ્યાર્થીઓ એટલું માટે છે તેટલું એળખના નથી. એમની પાસેથીએટલું હઠાવવાની પુઝિલ ફોલ બાજબારનું નથી. એમને એમના સારીરિક વિકાસમાં રસ લેવા કરવા માટે ફોર્ડ મનમાં માંડ વાળતું નથી. એમના અભ્યાસી છવનની ખદાર રેલિંગુ કમવવા કે મહાત્મ્યના માણસોને એમની એળખાણ આપવાનું કામ બહુ ફોર્ડ લાભ ઉપર લેતું નથી. એમના છવનની શુદ્ધતા ઉઘાડી રધી રસિકના પુરવાનું કામ્ય બહુ ફોર્ડ વિદ્યાર્થીની એળખની નથી. ફોર્ડ અભ્યાસની ખાનાર બહુ એમનું સદાકવન કમ્પનાર દલુ ફેબલું નથી. એ વિદ્યાર્થીઓની ધમસમાં ઉત્તપનાં ચિન્હો છે. દલુ એવી વિદ્યાના વિશ્વાસ આપણા પ્રાંતમાં પ્રગટવા નથી.

અને હાવસાહેબને દમબહુ દમલુ અમદાવાદ એળખનું ધવું છે. સુગરના ફોલ બાજે કપારે ન એળખતો ને સત્કારથી ' એ નીજીવાન છે એ ખૂં, ને એની ધમગની બેપરીમાં કે એર ભવું છે એ કહેવું ને કહ્યવું સાર રહેલું છે. જુલ જુલ રેવાના સાદિત્વોમાંથી દુમના કરીને તટસ્થ રીતે આપણને ફોર્ડ અખંડ ચીતાર આપી શકે તે અત્યારે હાવસાહેબ ખેડેલા છે. બાપી એમનો ચરમાળ સ્વમાન, નજ વાળી શાદું છવન એમને સદ્ય પુરુષ તરિકે આપણી પાસે રાખી મૂકશે. એ રેલનું જાતન કરી એને મુલવવા આપ દેશના કે વિષના જાનરમાં એને સર્જી જતું એ કાર્ય એનો જન્મ આપનાર સુગરનાનું છે.

નાતુ ધીરજલાલ દવે

અસાધારણ ડોસલો

વૃદ્ધ થયો જન એક બાપડો દિવસ જાતાં
માથે તાલ પડેલ ચાલતો વાંકો ચાતાં;
બને ન આણું તોય કહિં સાચું માનીએ
એ કહેતો કે મને જન્મ આપ્યો ઊંચીએ.
છે ખોટું પણ સુખને, કોકે કહું કે એ ન
એક દિવસ જાગક હતો પણ વૃદ્ધ કરી ગઈ ઉમ્મર

ભૂખ્યો જે કહિં ઘાય થતી ઈચ્છા ખાવાની
આવે જે આહાર ટેવ મુખે જમવાની;
કહેતા નહીં સાંભળે એ હો. એ જમતો ડોસો
તરશ લાગતી જ્યાંય તરત એ પાણી પીતો.
વળી વિસ્મય લેવું એજ છે આંખ્યો એને જે હત
ખાતો. જે જે વસ્તુ તે તે તો સૌ હાથે વતી.

જે અજવાળું ન હોય બિચારો જે નહિં તે
કોકે કહું ખરું હોય સાંભળે અડધી રતે;
જાગે દિવસે એય સુવે વળી રાત પડે તો
હથે મીઠી આંખ જમીન ઉપર વળી એ તો.
ચોટે નાક યકી સહુ, બોલે સઘળું છલછી
ખાતો જે કંઈ એય, તે જતું પેટમાં મોં યકી.

છાપું છાપામાંથી હાથ મ્હોંની લે એની
 જોડે ડોસો ત્યાંથી હાથના માંડે પહેલી;
 નીકળે ત્યારે પહાર હાથના માંડે તેના
 પગ એને એ હાથ અભાવળ લેતું છે ના ?
 વળી અજળકળા ઇશની સમશે જુવો તમે એની ગતિ
 પહેલો પગ એ ઉપડે તો ડાચો કે જમણો નહીં.

એને મુખપર નાક હોઠ ઉપર મૂકેલું
 ધુવે નહિ જો વદન હોય લાગ્યોજ કપાળું;
 હસે ત્યારે ખડખડી મ્હોડું એતું તો હાથે
 રૂવે કદિ તો તુલ્લ આંખમાં આંધુ આરે.
 જોડો કહે તે માનીએ પણ ખાં ખોડું જાણે વિભુ
 એ મુખ એતું ટાલીને વળી નાકની વચ્ચે ઉભું.

માંદો પરીચો ત્યાંથી મ્હને તો એમ થતું લે
 ડોસો હવશે નહિ, મરશે નહિ એ અથવા તો;
 લાગે વિશ્વમય મ્હને જોઈ છે ને કંઈ કહેતા
 એમણે નહિ લે વેધ મહત્ત્વા દયા આપતા.
 આખા પ્રભુએ હાથપગ હાથે નહિ મરવા પછી
 તો સમશાનમાં શે ચાલતું; એ જીકે ડોસો રહે રવી.

ખરે ! જિવારો મયો ઇશના દાર સતીરે
 કહેતા દાહાર મયો પ્રાણ જવાને લીધે;
 ખાં હશે કે નહિ નહીં પરમેશ્વર જાણે
 દીકા કેાઈએ ન પ્રાણ અમલો ખાં એ ન મનાયે.
 એ હવો હોવ એક દિન ક્યાર જિવારો ડોસલો
 તો નહીં કહેવાત કે એ એક દિન મોટો મયો.

ગોળમટોળ શર્મા

સોરઠી સાહિત્યમાં નારીભાવના

એકેકના વિરોધી હોયે તેવા ભાવોને હૃદયમાં અનંત સમીપ-લનાથી હોઝરવા એ મદત્તાનું પહેલું અને મુખ્ય લક્ષણ. સૌકોતર મદા-ત્તાએના ચિંતા કુમુદીએ ક્રમશઃ અને વજ્રથીએ કાણુ હોય છે એનું ભવ્યતિનું વચન એ જ લક્ષણની સાક્ષી પુરે છે. અને મદમ્ક-સાહેબની વીરેન્દ્રતા વર્ણવનાં પરદેશી પરધર્મી કાશ્મીરક મુખ્ય ધામ છે તે પણ તેમના સ્વભાવમાં જન્મેલા સુકુમારતા અને સોદા જેવી નજર, નિશ્ચય સંપ્રમશીમતાના સદવાસ પર જ.

એ મુખ્ય મદાનુભાવો તેમ મદાગ્રજ્યએના પણ વ્યાપી રહ્યાં હોય છે સૌરાષ્ટ્રની ગ્રજ્યો—તેની પુરાણ મંદરૂતિનો, તેના પરમ અદ્ભુત સાહિત્યનો—તો એ જાણે વિશેષ ધર્મ બની રહ્યો છે. એ ગ્રજ્યના અધોક્ષિત પદ્ધતિઓ અને અણમ્ક જાસનાં બધિદિનોનું જે સાહિત્ય લક્ષણ સતતપણે બહાર આવવા માગ્યું છે તેને મૂલ્ય ઘટિ-એ તેમ જ સમજાવથી અવલોકનારને મદત્તાનું આ પ્રથમ લક્ષણ તેમાં સૌથી આગળ પડતું છે એમ લાગ્યા વિના નહીં રહે.

પૃથ્વીના પડ પર અન્નેડ એવાં એ સાહિત્યનાં વીરવીરાચનાના મૌરવની પુરેપુરી સમજ તો આ મંદમતિ મુખને નહોં પડી શકે એમ ઘણી વાર લાગે છે. અત્યારે જે કે સંસ્કૃતને પ્રકાશાઈ રહ્યું છે તેનું વધાર્યું મૂલ્ય આંકનારો ચાચક તો હવે જન્મવાનો છે પણ વિવેચકે હવે જન્મવાનો છે એમ મનમાં યામ છે. એટલે અહીં કીરીયું તે એટલું જ કે અમુક અમુક વાલીઓ કે ગીતોમાં સોરાના લાક્ષણિક

શ્રીલની જે જાનના ક્યમગી રહી છે તેનું સ્વરૂપ તાર જાગ્યાહુર્યા
દખ્ખોમાં સમજાવો પ્રવાસ કરવો; વચ્ચે એજ શ્રીલની ડોઠ ડોઠ
કુમાવનાના અંધાર પણ જોગજવા પડશે.

•

ઉજળતું પીવન હોય, કુણું માખણ હેયું કુદરતે બાણ હોય, છતાં
કપલ સંલેખોમાં આપણાથી અવિજન સંયમ સેવી રહે તેનો દાખર્જો
‘આહોરની ઉદારતા’ (પહેલી ‘રસધાર’)માં છે. એ વાતોની નાવિકા
સોનમાઠને તેના પુરુષત્વથી વિદીન પતિ વિક્રમણીએ બીજું ધર
કરવાની છુટ આપ્યા છતાં એ તો તેણે ન કર્યું, પણ એ જ્યારે
ત્યજ ગયો અને અંતે જ્યારે માળાપે પરાણે બીજો પરાણી, ત્યારે
પણ આતુર સંકલ્પનથી તે જાલમારિણી જ રહી. ફરી વિક્રમણી
અકસ્માત નગરે ચડ્યો ત્યારે “આખ કસું તું” એવા હેયું વયોક્તા
કુંદા રપકાથી જ તેને તેણે કોમ્પા ત્યાગી યાદ દેવાથી; અને ફરીની
રૂપાથી એ પુરુષાતન પામ્યો ત્યારે એની જ જાણ થઈને રહી.

એ આવેશમય દીકના અજ્ઞાન સંયમનો એક પ્રકાર. દબે
બીજા જોઈએ.

ત્રીજી ‘રસધાર’માં કાઠીઆણીએની એ કથા છે: ‘પોલી અને
વેડેસધાર’ તથા ‘કાઠીઆણીની કઠારી.’ પ્રત્યક્ષ પૂર સજી કુપવાદબંધ
પહેલી રોતુંછના પદ પર જર ચોખાસે તકજાહી આપમાં જાળ-
ફવરને ચાંને એ બેઠી છે; પાણીમાથી જાળર એક રાપા પર ચડી
આયો છે; તેની ફળ જાળક પર પગરાહ છતાં માનું તો તરણે રંવાડુંએ
કરકતું નથી; માળાછતું સમરણ ચાહી રજી છે; રવાળીએ જગ્યાવધના
તે નિષ્ફળ પ્રવાસ ક્યો પડી “અમને મુશી થો, તમે તરી જવો;”
બીજી કાઠીઆણી ને બીજે કોઠરા મળી છે “એનું વદાન ને અંતિમ
ખજિલાનના ઘેરા ફો રંવાપડું વચ્ચે તે કાઠે છે; આખરે પોલી સિવાય
સો જયે છે અને ‘ઈતરીઆને એકરડે’ રાત માણવાના જુવન વર-
વડના કોટ પુરાય છે—આ પહેલી વાનનો સાર. અને બીજનો—
રજુવડે ક્યલમ જનાય દયામાં, પોતરા રોખની કુદહિનો જોય

ચમેલી સંજુખાઈ તે સેખને મુઝિયા પાસે બેઠાઈને તેના દેવામાં
કદાર કુખાઈ દે છે; અને “ બોખરાનાં અંતરમાં એ જોયમાવણે
-બદાર કાઢી નાંખ્યાં... ... કાઢીઆણીની ઢોડીઆગી કદાર
ચાંદરખાને અગત્યાએ તપકયા માંડી ... વદાર પટોંચી ચર્મ. અપસને
ચરિકા મરીને એણે જોયજના સચુવાર સચ્યા એની આંખમાં કંઈ-
કેં જોઈ રહ્યો”.

બંને દર્શાવેલ અસ્થેજન, કુખવાન, મુઝતાબમ, તેા જ પીરતથી
આપનાં કાઢી નારીસુનોનાં છે. ધરમાં સમજુ ને રાણી, આવાકાળી
કામગિર ને ધરજુ મુઝિયા તે બદાર આમ પ્રસંગ પડે કેથી
અધૌકિક શક્તિએ કામગીરને તપરિની કે ચિદાય જની રાકતી !
આવી પ્રજા ને આવી પ્રજાએ કુનિવામાં જીવે દશે ખરી ?

એવી જ રીતે બેખાન એજવણવાને એકાંતમાં મેપણી રાને
નિર્વિકાર મનથી કુદ દેનારી સાધ નેસઢી: “બોખાંની પીઝા સમજ્યા ”
ચોનાના જવીમે કાત પડીકયા ઢોડી નાખનાર અનન્ય પતિચરામણા
કમરીપાઝ—‘સોરઠની ગાંધારી’ (જીણ ‘રસધાર’); હાલકાવક કાંઈ-
તના પ્રજાવણી બોદાઓવા આઈ રસમીઆને પાંચર ખનાવીને પોતે
પણ છેકરા સોલી તેવી જ ખનાનાર કચ્છની ચમકારી ચારણી
(જીણ ‘રસધાર’); અને વાજણી અદેખણી નિદાઓર કોકમ પુનસરીને
) ચિનામા ચલ્યાં ચલ્યાં કુચસુખનું ચરણ દેનારી આઈ જલસા
(જીણ ‘રસધાર’)—આ કર્વે પણ અદ્યુત સોરઠની વંદનપાત્ર પીર
રમણીએ છે.

પણ ‘રસધાર’ની પ્રજાવણાચિની નામિકાઓમાં પણ કેઈ
અનેકા અજિતલથી આજળ પડી આવતી ને અંજુ છે—કેડીચી,
રમનીઆણે, જસ બદકઓચી અંજુ:—‘પરબેનર’ (જીણ ‘રસધાર’)
ની નામિકા એની ચિરિહતા એક જીણ જાણાઈમાં પણ તરી આવે
આવે છે. વાતોના લખમખ અંત કુધી એ કેડલીક રીતે આધુનિક
પાશ્ચાત્ય ધંધાર કે સાહિત્યમાંથી ઉઠાડેલી કેલક નિરોપ, તેકાની,
તાન દળનાં દેખાની આનંદમણ સૌના જોવી સામે છે, પણ તેની

નાનાં છુટ્ટો બોમ જાનીને જેવે તેમો પ્રિયતમ મેવો પ્રાણુ ખુમે
કે તેવી જ એ મનથી તો તેને વરી મુકેલી ફુસરકા, તે કાળના
દીલ્લાણીના આત્મા આદર્શને અનુસરતી, “યુવાન જેના અંગતરના
બીજનામ” બગી ખરે છે. એ ખોદર તેટલી જ પૂજ્ય જાણતી
મીઠી એ પ્રાણુ એકાદ પણ પણ બોમવચા દે તો છવતની એ શીથી
પૂજ્ય પણ અને એમ આજકુને ધવા કરે છે.

‘રૂઝીઆણી રાત’માં તો ઝીને ઝીને સોરડી સીતવના બાન
બાનના નમુના જાણે. અત્યારે તેઓથી એવળુ જ સમજા કરીશું.

‘તો દીડી’ એ કાલક ઝીન તો એને માત દીડી એમાંની
તોડેછ મા તો, આજક ઉઝીઆણી પુનસરીની જેમ, નારીઆવ-
નાનું આમમ પાનું છતુ કરે છે. પણ તેની અદષ્ટ નાવિધાનું શું ?
કવિએ આજની કાળના આત્મ જ એને રહેવા દીધો છે; બાર બાર
વસના વસના વિરોધ થોનતી, જવુ એને તો કદાચ ફુવર સરખા
કોમમળા પરામથી પનિની કંબળા કરતી કમ્પી, મોમરણ મામુની
કોડીવરસ હીપવવા જ મરમપટ્ટી એ “વિરવિધુરી બ્લાડી”નું
કુદર કોમ્પ ગાયી ચાકો ? એને તો દોષ દની પિયુ પધાપે તેને કી
મુસવાની, તેનો મુવિસાગ, ઉઆવન આમમ લપાવાની; પણ દેવે
નિર્મુદુ દનું કે એણે ધરીકાક જાણવી અને કોડીબીની મુદી જ
સંજારજા જેવે મુકી જપી. કેટલી કરણ પડના !

બીજાં દહીતો ‘મોરું બારમ’ અને ‘પરખાના વારખ’ની
નાવિધાએનાં વધા ‘લેરીઆની સંસમુંદ’ પાળી દીડી નમુસના
આપી ચાકા. આ જામ્પાનું જવુ પડેલું ઝીન અત્યન કમ્પાનનક
છે. અને કાડીઆણી સંસારના પાળા કરણ પ્રમથોની જેમ આની
પણ પ્રિવિશ નનું જ અને છે. એણે માડી આપી; બોમકને મારે
આગ ચડાખા; આંદરગંબીન સામરીઆએ તે જાન્યા ને કલોપકર્મ
પ્રમાપો, અને એને પરખાએ ઊર થોગીને કપાને કાળગે વડુ આજક
ધર્મ “પીવો મેટી નકર દું પી અડ વે” પણ મેટી તેને એ
પીવા દે ? એને છવ જરાય વડાથો નહેલો, આજક વડામી દની
“પટક દામે મેટી પી મકાં દે મોત.” ન તેણે વિનર્મુ, ન કે પુખ્તું.

એની પાંખો અલ્પાંશુ મેલ લાગીને ફરકી નહીં. ને પેનાની નિર્દોષતાનો પ્રમાણે, " સહેજ અમથી મુખદુલ્ખની વાતો જ મેં કરી " એવો, તો એ શેની જ કરે ? એને હવે મરવામાં જ મગ્ન હતી. અમલસોમરના રમડાને આમૃત માનવાની હીમીઆમરી તેની ખસે હતી. એ કવ તરી મર્દ; પતિ અને કુળને પણ તારી મર્દ.

ઉપર મોખ્યાં તે પેશીનાં એ મીત બનાવે છે કે સોરઠી સાહિત્ય દ્વારે રસથી વર્ણિત નથી. એકમાં, પરદેશમાં પરદીવાની સોડે પોલા વરને પશ્ચેનર મરણનો દોષ કરીને પાછો સ્વેચ્છ આવે છે (' શાનેલીની આંખ ' એ મીત પણ આને મળતું જ, સ્પષ્ટ છે) અને બીજામાં લાડકો ને મેંમે મદાવેથી નાનકડી નવુદી નવાં આવેલા બાળીને મધુરે કનકચન કરે છે તેનું મુદર સ્વભાવચિત્ર છે. બંનેનાં સીપરો ' રસીયાની રાત 'ના કેટલાક સૌથી રમણીય ને આકર્ષકમાં છે.

૬

એ પ્રદિમાવંતા નારીછવનનો કે નારીબાવનાનો પુરોષ પરિચય આપી બાહ્યની નજરનોપક્ષમાં કેમ કરવાય ? પણ ઉપર જે રેખાકર્ષનનો પ્રવાસ કર્યો છે તે પરથી સમજાશે કે સોરઠી સાહિત્યનાં સીપરો ઉમદા અને અસાધારણ છે. એમને આપણે વધારે ઓગાંબીશું, અને જે સંસ્કૃતિએ તેમને જન્મ દીધો તેને પણ સમજતાં શીખશું, તેમ તેમ વિશ્વસાહિત્યમાં એમનું ઉમું ને વરવું સ્થાન છે એ પણ સમજી શકીશું, - કેમકે આવી આવી સક્રિયો ને સમ્પત્તિઓ જેમનામાં બરી હોય તેમને દેશદેશની સાહિત્યવિચારણા વખતે પણ મણનામાં લેવા જ પડે એમાં શક નથી.

માવણ ૧૯૮૧

વિજયરાય કલ્યાણુરાય

જદું જ વિશ્વવ્યાપી મેળીએ તો કહી શકાય કે જે સમજું સોરઠી વાળીના વિષયને લોકમાં પેટી કર પેટી ઉતારું આપું છે તે મોડ સાહિત્ય છે.

નિલુભાઈ

પૂજનધાળ

પ્રિયા! તૈયાર થા

આજ આપણી લગ્નતિથિ છે. તો પ્રભુને સાથે પૂજાએ.

*

પ્રભુ!

માફેશ જગત તારું છે ત્યાં અમારું માત્રી તને ધરતું પણ શું ?
માત્ર અમારાં નેત્રો તારા ચરણ નીરખતા રહ્યા પડે છે.

*

હવેનના વાવોઝોડમાં જોઈશ ખરણવ એની ના નહિ : પણ એ
કાળેય તારું નામ સ્મરવાની અમારી અપ્ય બુદ્ધિને મા હરી કેતો.

*

ધનના વૈભવ ને મુખની રાત તારે વરસાવમાં ન દોલ તો
અમારે એ પામવાં પણ નથી : એક તારી આશીર્વાદ અધિકારી
રહેવા રહે.

*

મેઠી અજ્ઞાપણો રાતે પીણુના તાર અમે ઊભા છે. પણ
એક અંધારી રાતે વહેલા તારે કેહ, મલા ખની, તારી પૂન જગતું
હતું હારે એ મીન અમુતપૂર્વે પીકું હતું. અમારાં માન તે અમારાં
માન જઃ નારી ગીત તે તારી જ. ત્યાં અમારા અમુકા બોમ.....

*

માલુ દેવો મલ. પિલુ દેવો મલ. ને તું પરમદેવો મલ.

*

જમની રસસામગ્રીની તું વહેવણી અમારે : કેહને કુશાલ તો
કેહને અમેલી, કેહને મોગરા ને કેહને ચંપો : એકએકને કંઈ
કંઈ આપે એ પતે અમારે કાળે એક કુશાલિયર સંપાદે. અમારે
તો તારી આપુ તને જ કરવાનું છે.

*

દીપકની વાદ નેવાં અમે છીએ. તારા નેવાં પતે પતે સોર-
નાર કેહ છેતો દરી તોજ કવનનો અર્થ સરખો પણ ઉઠેલોતો.

*

તારૂં ચન્દનરસ જ નેમ પસાવ એમ ઓર મુશ્કિ આપે એનો
સા અર્થ ? અર્થને એ અમારે કવનમાં વધુવો છે.

*

પરિજીવાના ચન્દ્રકાશમા ન્દાતાં હોયએ ત્યારે એમ થાય કે
તારું મુખ આટલું જ કિંચ ને જાન્ય દશે અને પછી વળા એમ
થાય કે અમે પણ પાસેનું જ તારકદ દોલ તો ? તો.....

*

લાઠી ને સકિત ખૂલ્યાં : એક તારાં માન જ અપુરાં રહ્યાં.

ત્રિપતમ

दिनांक: १९६९

सुअ
 चण्डी बन्. परिश्रमता मंगलार्थे
 श्री कार्मिक मन्. मन्. मन्.
 श्री मन्. मन्. मन्. मन्.
 श्री मन्. मन्. मन्. मन्.

दिनांक: १९६९

ગુલાબે રમતાં'તાં*

મારી કુલ ગુલાબની વાડી
ગુલાબે રમતાં'તાં.....મારી૦

મારો નેહાણ ચાલે અથા
ગુલાબે રમતાં'તાં.....મારી૦

---

* પહેલી ૭ પૃષ્ઠિ હોમીયોની જે. ગિ.

શુભાભિ રમતાં'તાં

- મારી સામુદ્ર આબ્યાં આણે
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- મારો સસરોદ્ર આણે આબ્યા
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- મારો પરવરોદ્ર આબ્યા આણે
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- એણે વચણાંની ભૂરહી નાખી
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- મને બદુએ જઠહી રાખી
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- મારી કુલની રમત મેં મેહી
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- હું તે વેલમાં ભેડી બેઠેલી
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- માળ જૂંથી શુભાભની કોઢે
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- ધરી પરવરાની પાતળી ડોઢે
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- પાછી પરવરાને હેતડાં આબ્યાં
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦
- કોનબાઈને છાતીએ સમાબ્યાં
શુભાભિ રમતાં'તાં.....મારી૦

ગિરીશ

એક પ્રશ્ન

સર્વ શાસ્ત્રીઓ કૃપા કરી અહીં આવો અને મારા પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરો. ધર્મના, માનસશાસ્ત્રના, સંસ્કારશાસ્ત્રના, રાજ-નીતિના, પ્રમાણ્યશાસ્ત્રના, નીતિના, અર્થીનિના, સર્વ શાસ્ત્રીઓ,

આવો શાસ્ત્રી તમ ખવડો પાવન થવું કે હોશ,
પ્રાણ કેપન્ટા પ્રસ પદે હાથનું કે હોશ.

•

હુ બીજા એલ. એલ. બી. નો અભ્યાસ કરતો હતો અને સચવાથી કંટાળીને મારે વચસે માલે જે હાથમાં આવ્યું તે પેપર વાંચતો હતો. તેમાં મુંબાઈની સાચવાડી લેક્ચરિસ એક માળામાં જરા આગનું હમઝલું થરાતું થાંચું અને કાંઈ વાન કરવા લેક્ચરી હતી માટે કોણ જાણે શા એવ લાગ્યા તે મારી બહેનને કહ્યું: "જોયું બહેન, આ મુંબાઈમાં આગનું હમઝલું થયું તે."

બહેન—કેમ હમઝલું થયું તેમાં એવું શું જાણવાનું છે? કારણ શું હતું?

હું—માળામાં પાટી સ્ટવ કરતો હતો અને રિપરિટ એણે પડ્યો છે જાણી બીજા વાર સળગતા રિપરિટમાં ખાટકી લઈ રિપરિટ નાંખતાં આખી ખાટકી સળગી એ લો સાફ થયું કે આસપાસથી માણસોએ આવીને આગ સુઝાવી.

ખડેન—હા, આપણા ધરમાં આતું જનતાં જનતાં રહી રહેલું તે તમને ખબર છે ?

હું—હા, મને ખબર કેમ ન હોય ? પણ તને એવી ક્યાંથી ખબર ?

ખડેન—જાદ ! આપણો મોઝર ઠાકોતો નવેર નવો રાખેલો, તે પણ એવી રીતે સમજતા રિપરિટમાં રિપરિટ નાંખવા જતો દોલ પણ હું પાસે બેઠોથી તે મેં દળવે રહીને તેના દાઢમાંથી બાઢી જ લઈ લીધી. એ ઉતાવળા બેઠું તો કદાચ અમદાને એકાદ રિપરિટ, નીખી દે.

હું—અરે માંડી, એ તો હું ત્યાં બેઠો દોલ અને મેં જ એના દાઢમાંથી બાઢી જઈ લીધી'તી અને પછી મેં તમને બધાંને સમજાવ્યું કે—

ખડેન—એા રાખો રાખો, એટલું અને નહિ સમજતાં હોઈએ ? મેં ચંદ્રકાન્તમા વચ્ચેનું કે કર્ણુ નિઘાન પાડવા પછે પગે જતો દોલ અને ત્યાં પછવાડે કુચો આપ્યો. એ એક પગલું પછો ખસત તો કુવામાં પડત. કર્ણુના આપણે બોલ્યા આપ્યા વિના પેલું નિઘાન જ તોડી પાડ્યું. અને એવી રીતે તરત છુદ્ધી કર્ણુને બચાવ્યો. ત્યાંથી હું સમજતી કે એવે વખતે જુઝ ન પાડવી. પણ જાતે જ તે રિપરિટમાં ફેરફાર કરી કાર્ય અટકાવ્યું.

હું—એા હો હો !—હું રાજગાન છે ! ચંદ્રકાન્તમાંથી રાખતો આપ્યો એટલે ભણે જઈ ગયું ! એ તો રાજગાના દાઢમાંથી મેં બાઢી લઈ લીધી હતી અને પછી તમને બધાંને મેં કહીતીના ચિત્રકારો દાખલો આપીને આ વાત સમજાવી હતી એ વખતે પછી તે કર્ણુને રાખતો આપ્યો દોલ.

ખડેન—કાંક ! નહિ, આમાં પંચ નીચે. બાને બેઠાવે. બા હશે તે ખડે. બા, રોડ બા, આમ આવેને.

. બા બાબ્યાં.

બા—કેમ હીરા શું છે ?

હું—બા, આપણા ધરમાં—

ખડેન—ના; એમ નહિ ચાલે. હું જ પૂછું. તમે તો વડીજાન કરીને આતું આવશુ પૂછો અને જા તો બીજામાં બેઠાં છે. હું જ પછે

હું. ત્યાં, આપણા પરમાં કાલો નોકર દોનો અને તેને આપણે
કાઢી મૂક્યો. એ શાક છે ?

બા—હા; મૂંઓ તબ્બા બેવડા. એક પાર સળગતા રિપરિટમાં
પાછો રિપરિટ નીખતો હતો. હું પાછો બેઠો હતો તે તેની પાસેથી
આટલી જ મેં તો જઈ લીધી. ઠીક થયું, મર્યા, નહિ તો કંઈનું કંઈ
નુકસાન કરત.

હું—વળી આ બૂંઓ. આ તો બેની સંવાદમાં ચીરે. ખાઈ
ન્યા. હું અને દીરાને એ જ તરફર આવે છે. હું કહું છું મેં કંઈકાંના
દાખલાથી બાટલી લીધી અને દીરા કહે છે મેં લીધી. અને તમને
પૂછવા બોલાવ્યાં તો તમે વળી છુદું જ કહો છો.

દીરા—કંઈ નહિ, ત્યાં ! એ બાઈ આપણને નહિ પડે. ત્યાં જે
નાનાં બાળીને બોલાવે. એ કહેશે એટલે સાચું ખાતરી. બાળી,
એ બાળી !

મારી પત્ની મોરી આવી એટલે દીરાએ કયું કેમ મોરીબાળી,
આમ આવે. કાલના દાખલાથી રિપરિટની બાટલી મારે જઈ લીધી
એ વાતનો ન્યાય કરે.

મોરી—તે કેમની કહીકત બાળ્યા સિવાય શા ન્યાય કહું ?
પશ્ચાત્તે કેમ છે ?

દીરા—બાઈ કહે છે મેં બાટલી જઈ લીધી હતી અને—

મોરી—ત્યારે તો તમે કમણું બોલો ત્યાં. હું જ એમની ઉમર
પાસડ તપાસ કહું છું. સાંભળો. તમે કહો છો કે તમે બાટલી જઈ
લીધી હતી ?

હું—પણ હું તને કંઈ ન્યાયાધીશ તરીકે સ્વીકારું છું ? અને
ન્યાયાધીશથી તે વળી ઉલટપાલટ તપાસ થાય ?

મોરી—ના, તે ન્યાયાધીશ નહિ, ન્યાયી. પણ હું વહીવટ તરીકે અને
ઉપર પશ્ચાત્તે તરીકે તો પૂછી શકું ના ? બોલો તમને ખબર છે ?
અમેઝામાં મૂંઓ કંઈ જવાએ છે ? અને સ્વયં કંઈ રિવાજમાં રહે છે ?

હું—એટલે તમને બહુ જાણતી હશે કે રખેને હું તારા સ્વીકારના
અવશ્યતામાં પચવેસારો કહું ! તેથી બાટલી સ્વ ઉપર આવીને કહે છે !
પણ મને ખબર છે હોં !

ગૌરી—તમે મારા સ્વરાજમાં પગપેસારો કરો. એવી અને સ્વા-
યમ નહીં નથી. તે દીવસે જ્યેને મરકરી કરી ત્યારે રેલથી સ્વર
કે અવગતો તે પણ એળખના ન હતા. પણ ખબર હોય તે. જ્યાં તે
હું—પૂર્વમાં.

દીરા (તાળાઓ પાડતાં)—એહું, એહું, હાથો ભાળી, તમે
ભારે કરું. અને કહેા કે ખાટલી કેરો લીધોતી ?

ગૌરી—એરો કેમ ? મેં લીધોતી. તે દીવસે જા અને તમે
ગદ્યર મળાં દનાં હું ધરમાં એકથી દલી. એને મોટાભાઈને મારે મ્હા
મૂકવાનું કહેલું અને હું એમ્મોતી જઈ મરી ત્યાં તેા મેરકુર ખાટલી
હાથમાં લઈને સળગતામાં રેકયા જતો હતો.

હું—એ ન્યાયાધીશ થમાં છે પોતે. આમ તેમ કરીને પોતાને
માન ખાટું છે. અને ખીજના દહો ખોટા કરવા ખાટી એ-
લાજરીની પાતો કરે છે.

ગૌરી—મેં ક્યારે કશું હતું કે હું ન્યાયાધીશ છું ? હું તેા પહેલેથી
જ પસકાર હતી.

દીરા—કર્ક નહિ. ત્યારે મોટાભાઈને મોટાવેલ દવે અને
કર્યો તેા કર્યો એકર્યો.

હું—હા; મોટાભાઈને મોટાવેલ.

દીરા—મોટાભાઈ, જરા આમ આવશે ?

મોટાભાઈ—કેમ, છે શું ? કુખે પેપર પણ નહિ વાચ્યા રો ?

દીરા—તે અમારે પણ પેપર વાચના જ મુશ્કેલી આવેલી છે
મારે મોટાગીએ છીએ.

મોટાભાઈએ આવીને કશું એલો ! આ રેલાદમ રો ?
કુખેપનું કુદ જાજ્યો છેા કર્ક ?

દીરા—હા ! કુદ એટલા લમભજ પસકારો મ્હાં મ્હાં છે. એક
મે ખુશતા દરો.

મોટાભાઈ—ત્યા ત્યારે હું પણ પસકાર મારૂં જોતો છે શું.

દીરા—નહ; આમાં તેા ન્યાય કર્યો પડેલ. પસકાર મ્હાં રાજ
નહિ આવે. તકરાર મોટી મ્હાં પડી છે. હું અને જાણ વ્યે
તકરાર પડી છે.

ગૌરી પડીકને જોઈ આજણ જણી હતી તેને પડી રાખી તે ફરી બોલી. હો! બાબી સહેજનું દુઃસ્વરમાં નામ ન બોધાવું એટલે એ તો રીસાકાને આજણો. એમનો પણ દાવો છે અને બાબો પણ દાવો છે. આપણા ઘરમાં કાંઈકો દત્તો તેના દાવમાંથી જાટલી કેરો સહ લીધો તે અચાલ છે. હું કહું છું મેં લીધો અને બાબી કહે છે—

મોટાભાઈ—દા, તે તમે જાણ્યો ધણી વાર એના દાવમાંથી જાટલી લીધો હતો તેમાં તકરાર થી કંઈ છે? મેં તો માત્ર એક વાર કાજવાના દાવમાંથી જાટલી લીધી. મેં તેને કહ્યું સગવાળાનું કહ્યું. તેણે થોડો સિપરિટ નાખ્યો સગવાળો. મેં કહ્યું: ‘બાબા એણે પારો’ એટલે મૂરખો સગવાળો સિપરિટમાં સિપરિટ નાખવાનું કર્યો. દત્તો મેં તેના દાવમાંથી જાટલી સહ લીધી.

દીરા—આ તો તમે પણ ખરેખર પછાકાર થઈ ગયા. કંઈ કહું છું ?

બા—હવે મોટા બાબી જાણી રહ્યા. એ પણ કહે કે મેં સગવડનું ભયાનું હતું એટલે મધું. નાટક પડે ચાલ.

જરાબર આ જ વખતે મોટા બાબી આવી પહોંચ્યા.

દીરા—બાબી, આજુબ તો જાણુ છે: બોલો આપણા ઘરમાં સિપરિટ સગવાળાં કાજવાના દાવમાંથી જાટલી કેરો સહ લીધો હતો ? કહે એ, મેં જ લીધો હતો એમ ન કહેતાં.

મોટા બાબી—તમે પણ એ જ વાત કરો છો ! હું તો માનું જ છું કે—મનોમન સાચી છે—(મારા સાથે જોઈને) નિવાર સદિયા માટે તેને અંબેડકમાં શું કહે છે ? તમે કાંઈ કહ્યું હતું ને ?

હ—ટેલીપથી (Telepathy)

મોટા બાબી—હું તો ટેલીપથીને માનું છે. હીનુલાકને ઘેર એમના ગાઈલી ત્યાં કાજવાની વાત નીકળ્યા મેં હમણું જ કહ્યું કે એ મૂરખો સગવાળો રહ્યો સિપરિટ નાખવા જ્યો દત્તો તે મેં જાટલી પાટલી લીધી હતી. અને બાબી બાહુ છું તો તમે પણ એ જ વાત કરો છો ! પૂઠી આવો વજ્ર ખેડું કહેતી હોઈ તો.

દીરા—પણ બાબી આ તો નિમિત્ત ટેલીપથી મર્મ આવી તો

દુનીઆમાં નહિ હોય. અને વાત તો એ જ કરીએ હીએ પણ અને
દિશ એમ કહીએ હીએ કે એ બાહ્યી અને લીધેલી.

બા—સો. પુરોષીય કુદ નેટલા પદકરો. થઈ ગયા.

હું—પણ ત્યારે આનો નીવડો શો આવ્યો ?

મેટાં જાણી—નીવડો એ કે બધુંએ કયે વડા પીરી.

હું—પણ બાહ્યી કેણે લીધી ?

મેટાં જાણી—જે વડા પીડે એણે.

•

એ વખતે તો મેં એ નીવડો સ્વીકારી લીધો. પણ તમને બધા
સાક્ષીએને પૂછું છું: આમાં ખરું શું ? અને આ મોટાજાનું કારણ શું ?

ખને એટલું દો એટલું કહો કયો કે ભાવ.

માન્યું બધાન્યું દો જાંવ હાં થઈ નથી કે ભાવ ?

ધાર્યું અધાર્યું દો સને હાં થઈ નથી કે ભાવ ?

દિશ

'Whatever men do' is a phrase which describes
the theme of the story-teller.

Hugh Walker

અપ્રગટ પત્રો

અમદાવાદ તા. ૨૦-૧૨-૧૯૭૫

પ્રસન્નકુંભાર,

તમારો પત્ર મળ્યો. હું જવાબ મોકલે આવી શકું છું. કારણ કે હમણાં હેરાં એ અડવાડીઆ થયા, 'મુનિસિપલ હોસ્પિટલ'ની ધમાકમાં છું. આજની કાલથી મહાત્મ જાણ્યો 'સ્રીસાદિત્યસલા'ના લાથ નીચે શરૂ થવાના છે. એટલે હાલ એકાદ અડવાડીકું પુરસદ નહિ દોષ. તમારા ઇર્ષાવેશા વિચારો એટલા જમા સંકુચિત અને સૈકાઓ પહેલાનાં છે, કે હું તેમને સ્વીકારી શકું નહિ. તમારા પિતા તદ્દ થયા છે, અને તેને તમારા મિત્રાઈ બીજે પુત્ર નથી. માટે એ પોતાની જુની કમ પ્રમાણે આજથી સાથે રહે તે ચલાવી લેવું એ વાત કાંઈ પણ જુદાપ્રધાન પ્રાણી માન્ય રાખી શકે નહિ વાત, તેણે જુવાળીમાં, પોતાની તૃદાપરથા જાળવવા માટે કેમ કાંઈ ઉપાય ન કર્યો ? તેણે એકથી સારે પુત્રો હિંમત ન કર્યો, એ દોષ કાંઈ મારો નથી, કે હમેશને માટે તેની અમુક ખામીપતો પ્રમાણે જ વર્તવાની ટેવ પાડવી ! હું એવી વાતને આપણાત મળું છું. પુરુષતા જેટલો જ સૌને સ્વનંત સહેવાનો હાક છે. હું સમજી શકતી નથી કે તમારા પિતાને સ્વીટક્રેડેન્સા કન્ડેન્સમીકક કરતાં આજથી જ ચાવના કુપ પર શા માટે વધારે ચદા છે ! તે સિવાય તેમણે પેલા બિખારીને પેલા અપા-વીને, મારી પનંતની મગ્ન જતી કરાવી, ત્યારે તો અને મન પણ થઈ આવેલું કે હેલાને વર્તમાનજીવન જલતિ શું છે એ મારાપર સમજાવું !

તમને ખબર છે કે આપણું ઘર એ કેવા સંજોગોમાં ઊભું છે. અરે, બહા માણસ, મારું બાપણ બેઠવેલું હતું. ' સ્ત્રી મંદિર 'માં સૌ મારી શદ જોવાં હતાં. કૃષ્ણકુમારી પ્રમુખપદે બેસવાનાં હતાં. અને હું બાપણ કેવા મારે માટીમાં નીકળી પળ મૂકી હતી, ત્યાં ડોસાએ પાછળથી જૂન પાટીને હો દા કરી મૂકી. બીજું કંઈ હતું જ નહિ, માત્ર કીકીને ધણી વખતથી તાવ આવતો હતો, ને અરે જ્યાં વધારે પડતી પીડા હતી. પણ મેં એની સારવાર માટે એક નોકર રોક્યો હતો, અને ડૉ. કિશોરલાલ જેવા બહોળા માણસની દવા માગુ હતી. હતા, ડોસાએ તો આગ્રહ જ કર્યો કે 'ના, બાળે તમારું બાપણ બંધ રાખે. બાળનો દિવસ કીકી માટે એ આશા જ નથી.' વારું, મેં તો ડોસાને મેલામોઢ સંજોગોની દીધું કે, તમારા વખતમાં, માણસ મળતું હોય ત્યારે જાહેર કામો અટકાવવાની જૂની પ્રદત્તિ ચાલતી હશે. બાળે વર્તમાન કલ્પનપદ્ધતિ એ સ્વીકારી શકે નહિ. તમે કહેશો કે, ડોસાની વાત સમજી પડી, ને કીકી તે દિવસે જ મૃત્યુ પામી. પણ હું હાજર હોત તો કીકી છતી સકત એમ શા માટે માનતું? કિશોરલાલે તો મને ચેતાવી જ હતી, કે બાળે કડાકડીનો સમય છે. અને કીકી મહારી હાજરીમાં મરણ પામે કે ગેરહાજરીમાં મરણ પામે એમાં શું ફેર પડ્યાનો હતો? તમે પુરુષો એમ શા માટે ધારી લ્યો છો કે, ઊકરાની મરણ પધારી પાસે ઉભા રહેવાની, સીંચોની જ જવાબદારી છે? અને પુરુષ એ જવાબદારીમાંથી મુક્ત છે? વારું, મોટું વિશેષ જન્મે તે મરવાનું તો ખરું જ, એ જન્મ આપવાનું કામ સીંચોએ પામે ઉપાડ્યું છે, માટે ' મૃત્યુ આપવાનું કારણ' એમ તો ન કહેવાય, પણ મૃત્યુ વખતે હાજર રહેવાનું કામ પુરુષોએ ઉપાડ્યું છે. અને તો કીકીના મૃત્યુ માટે એવો કંઈ આસ આસોસ થયો નથી અને ડોસો તો કીકીને સાચી મુક્ત સુધી 'સંજોગે રાખ્યા!' એને જાહેર કામો કરવા છે તેને એમ દેઠ મૃત્યુ માટે વખત કાઢવો પોતાપ કે? કીક, પણ આ બધાનો સાર એટલો જ કે જો તમે ડોસાને માટે કોઈપણ લેખનમાં જન્મવા સુધાની મોઢવણ કરી શકતા હો તો આપણે સાચે સ્ત્રી રાજ્યને એવી મનોદશા હું કેળવું. લેખની આ-

વચુનેા આર્થિક સલામ ઉત્પન્ન થાય છે. અને સામે છે કે એટલું ખર્ચ ;
વધે તે હું ખુશીથી મંજૂર કરું છું. પૂંચીકુમાર તમારી પાને મળ
કરેલાં દરો. આંદી પણ અનિષા મળ કરે છે. હા, એક છેલ્લી વાત.
અનિષા આંદી મળ કરે છે પણ તેના આર્થિક દરો વગેરે, પૂંચી-
કુમાર એટલા જ જાણતા, એ વગર કોયે સમજવાનું જ છે. હું હમણું
એક મિત્રીસીટરની દુર્બમાં થોડો વખત થયાં છાને જાઉં છું. તત્તિ-
ખર્ચમાં પૂંચી અને અનિષા, એ જાને જાણ જાહેન વચી કેાઇ
આર્થિક સલામ ઉત્પન્ન થશે, તેા, એ કેમને અમારી દુર્બ દાખમાં
છાને મને મદદ કરશે, એ જાણવા માટે જ આ લખ્યું છે.

ખુશી હસી. હમણું શું પ્રતિજ્ઞા કરે છે ?

લીઃ નિર્મળા

તલા ક. તમે તમારા કામગમી મારા નામની પહેલા 'અ. સૌ.'
મુકા છે. એ જુની રીત અને ગિતદુષ્ટ પસંદ નથી. જ્યારે પુરવેા
એમ માનતા કે અમારાથી જ ઓમિા પ્રકાશે છે ત્યારે એ જુના
જમાનામાં, 'અ. સૌ.' ચાલી ચકતુ. આજે હવે ઓમિાનું સૌમામ્ય
ઓમિા પેલે જ છે. ઓમિા સર્વ પ્રકારિન છે, માટે 'સૌમામ્યવંતાં'
જાણવાની જરૂર નથી. અને પુરુષ વિના ઓમિાના સૌમામ્યમાં ખડ
પડે છે, એ હવે આ જડ વખતે ઠાક થાને જ નહિ ! મારે તમે
'અ. સૌ.'નું પદવીદાન દેવાનું મુશ્કેલી રાખજો. નહિતર તમારા
નામની પહેલાં પણ 'અ. મુ.' 'અખડ મુદ' હોમરારી અખેડ
છે મુદ જેતું (ઓમિાને લીધે) એવા અર્થમાં.

*

મુંબઈ તા. ૨૪-૧૨-૧૯૭૫

અ. સૌ. નિર્મળા

તમે આજના મુરેલી, અખેડમુદની પદવી સ્વીકારવામાં મને ઠાક
જ થયો નથી. અને એટલે જ તમને અ. સૌ. લખ્યું છે. હવે
મુદા પર આવું.

આપણા ઘરમાં થતુ વખત થયુ, તમે મારા પિતાથી અગ્રસત
રહેનાં દર્શો. તમે એક જાણજુની લેવારીમાં રહેલા દોવણી, અપણે
અધાણના વખતે અધાણું આ વર્ષે માટે લેવાર કરી રાખ્યું ન હતા.
તે દિવસે આપણે ત્યાં મહેમાન આવ્યા, ત્યારે સંચાળને અધાણું

આપી ચયાં તે આપણું માનું આપણું. તે પ્રસંગે પિતાશ્રમે કરેલી દીકા તમને કદાચ સામગ્રી હતી. “આપણે મૃદ ઉલોચનો વિનાશ કરીને સ્ત્રીકેળવણીનો પાપો નાંખીશું તો છેવટે વધારે પરાધીન બનીશું.” આ દીકા હતી સાચું નાં ? તમે અને સુમના કરી હતી કે મેમનને લોનમાં ખાસ ગ્રાંટજનુ કરીને જમાવી લેવા, અથવા ‘ઈન્ડિયન ફર્મ’ માંથી અપાણું ખરીદી લેવું. તમારી વાત સાચી હતી કે તમે પણ નોકરી કરીને પૈસા લાવો છે, અને તેથી અપાણું તૈયાર કરવાની તમારી જવાબદારી રહેતી નથી. તમે મંજૂરા બહેનનો લાખલો આપ્યો. તે પણ જરાબર હતો કે તે બંને પત્નિપતિન મૂઢી મૂઢી ક્ષાન્તમાં રહે છે. એક બીજાને પ્રસંગોપાત આર્થજનુ આપે છે. અને પર જેવું કાંઈ રાખતાં જ નથી. છેવડાં સુલોમાં બપ છે. બેઠિશમાં રહે છે. માંચ પડે તો ઈ. ક્રિસ્ટીઅનમાં તેમની સારવાર કરવા સુમના આપેલી છે. એ બંને જગ્યાં ફેરક લાવજાઈ હાજર હોય છે. પણ વર્તમાન પૈસા વાંચી રહે છે. અવારનવાર લેવો આપે છે. ભરેર આપવાન પણ આપે છે. મુનિસિપલ હોસ્પિટલમાં જુલ રસ લઈ રહે છે. એથી વિશેષ માણસને તોયેર પણ રું ? અને એથી વધારે જલોરજવન પણ રું ?

પણ એક વાત પર હું તમારું ધ્યાન ખેંચું છું. ઘરમાં ઘરમાં બહામિને કેટલીક ખાસીઅત હોય છે કે જે નવા કુચને ન હોય. પણ તેમને કેટલોક અનુભવ પણ એવો હોય છે કે તે તેમનો સ્વભાવ થોડો પછો સાચવી સેવાની ઉદારતા રખાય તો એ અનુભવ ઉપયોગી થઈ પડે. ખીચું, જ્યારે આપણે સંકુલ કુટુંબના વિનાશ માટે નૈવાર થયાં છીએ તો, તેનાથી મજાત લાગતો પણ ત્યાજ કરવો જોઈએ. એ રીતે, મારા પિતાનું કવ્ય, મારે મને તે સંકુલમાં આપી દેવું જોઈએ. ને મારે મારું જીવન-ખર, કવ્ય, વાસણ મનું છાટીને-છેક એકઠે એકથી ઠક કરવાનું. હાં, પણ તમે આ વાંચીને ખામતાં નહિ. આ તો માગારે આપણા માટે કરેલા પ્રયત્નોના આપણે જાણે વાજવા ઇચ્છતા ન હોઈએ તો નૈતિક બિંદુએ ખીચું રું કરવું ખરે જોઈશું જ કનું છું. તમે કહેશો બંને, એમાં રું વાંચો છે ?

પણ એ વંદો, બેઠા બાપાની વગેરે વર્તેને તો છે જ. એમનું હૃદય છેક એકઠે એકથી સર કરવું મુશ્કેલ. માટે એ બિચારા તો સંયુક્ત કુટુંબની સંસ્થાને વિશુદ્ધ બનાવે તેમાં જ તેમનું એવ છે. દરે બાપી રવા તમારા હૃદય બેઠીસરે, અનુકરણ કરવા વાળા કારકુનો. શ્રેણીસરે, ડાહ્યો, વહીસો અને વેપારીઓ અને એવા એવા ભણેલા સુખામો અને તેમની સ્ત્રીઓ ભણેલા સુખામોના આ વાના વર્તેને, જેમ હોડીને અપાણું તૈયાર કરવામાં હસ્તવિદાલ અડકતો લાગે છે. અને સાચું જ, તમે તે દિવસે કશું દતું કે દસ રોડ આપણું તૈયાર કરવા કરતાં, દસ રોડ વળતના કામગીરીમાં વધારે મોકલેલા છે. સાચું કંટું છું અને તો એ તમારો શુદ્ધિચક્ત્ર બહુ જ મધ્યો. તે દિવસે તમે કહેશી વાત માટે છે કે ? આપણી પાસે રેલા પેટ્રોલ મુશ્કેલી-ડેક-ડેકના સંરિસ્તદાર રહેતા હતા, તેમનાં ખતી તનમુખગૌરી કહેતાં હતાં કે "મારા સાસુને સવારમાં વહેલી ચા નેહએ માટે મારે શ્વેતું ઉઠવું પડે છે, એ તો, જા, આપણને દારવું નથી." તમને ખબર નહિ હોય, પણ એ ડેક્કી બિચારા સુખરી થયાં અને તનમુખગૌરીને સુખાની તો નિરાત થઇ થઇ. ત્યાર પછી એક દિવસ તનમુખગૌરી વહેમાં ઉઠીને ક્ષાધ જતા હતાં, તો મેં પૂછ્યું કે અત્યારમાં ક્યાં જશો ? તો તેમણે કહ્યું કે "હવે તો દરેકમાં વું વહેલી ઉઠું છું અને સાહેબનાં વધુ પાસે જઈ છું." એમનાં વધુ સાથે તનમુખગૌરીને સારી મળતી પણ હતી. એ સાહેબ બાપી થયા, ત્યારે બિચારા તનમુખગૌરીને બહુ લાગ્યું હતું. એક દિવસ મારી પાસે આવેલાં હતાં હતા કે સાહેબ બાપી થયા ને અમારું પ્રમેશન થયું ! નહિતર, એમના વધુને જ મહિના સુધી વહેલી ઉઠીને રસન કરવા થઇ જતી, તે અમને અલ્પવા વિના રહેન નહિ." ડેક્કીને ચા કરી દેવા વહેલાં ન હતાં ને બિચારાં પ્રમેશનની આશાએ ઉજાડાં. ને જના પ્રમેશન તો થયું જ. પણ એ કિસ્સો બિચાર કરવા જેવો તો ખરો.

શ્રી: પ્રસન્નચરિત્ર

અમદાવાદ, તા. ૬-૧-૧૯૭૧

અરુણકુમાર,

સાહેબજી ! તમારી સંકુચિત મનોદશાથી મારી અનેક પ્રશ્નોને ધક્કો પડેલો છે, મારે આ પત્રથી હું તમને જણાવું છું કે હવે પછી હું તમારા બંધનમાં નથી.

તમે પુરુષોએ આજે વરસેલી ગરમી થવાં જે માટી બોલવી છે તે છેલ્લાં હવે તમને કમકમાં આવે છે. પણ સાહેબજી, એ જા માનો હવે મને: પુરુષ તો રાક્ષસજ છે ને સ્ત્રી તો દેવી છે. કિમતા વચ્ચે કળા સ્નેહ રું ? હું તમને વિદાય છું અને તમને પતિ અને પુરુષ તરીકેની જાણપારીઓ મારે નાજાવક ગણું છું. પિતા તરફ તમારે છેલ્લે પાપકર્મ જે વગર હવે સમજાવ તેવું છે. સ્ત્રીએ નાન-પણમાં છેલ્લે સંભારેલાં દોષ છે. મારે મોટપણે પુરુષોએ સંભાળવા સ્નેહમે. કિજ.

લી: નિર્મળા

મુંબઈ: તા. ૧૦-૭-૧૯૨૧

અ. શ્રી. નિર્મળા,

તમારો કામજા મળ્યો. પૃથ્વીકુમાર પુણીમાં છે. મને લાગે છે હું એક વખત છેલ્લું છેલ્લું મારે જે કહેવાનું છે તે જણાવું. જ્યારે મારો પત્ર દુ.એ છે સારે કૃ ત્યાં કયા જગત્તું છું. બહુકલાઈને દારૂ રાશી થઈ ત્યારે તેમણે તેટલેજ દારૂ કપાવ્યો હતો. ને સરીર જમાવી લીધું હતું. હું એવ કહું છું કે સ્ત્રીસંસારનો જેટલો કાગ સડેલો છે તેટલાનો ઉપયોગ કરવાને બદલે, માત્ર દંચ થઈ ચિંતાના નિમ્બળ યોગદાથી સંસાર કુપરે ?

આ યોગદાનો નર્મ સમજાવ્યો જેવો છે. એવું બને કે, એક બાક લલે: પછી કોઈ વર્ગીય સાથે કે કોઈકર સાથે કે એવા સાથે પરણે. સારું. હવે એ સામાજિક હીચઆસમાં કાગ લેતાં થાવ. થવું સાફ. પછી, એ કોઈ દિવસ, મનુષ્ય જન એવા જન નહિ, બેટાને સંવૃત્ત કુટુંબની પ્રજ્ઞાવિધી રું લાગ છે એ સમજે નહિ, અને છુરછી પર બેઠી બેઠી જાળવા મંડી પડે: " પુરુષોએ સ્ત્રીઓને સુરતોની બેઠીમાં નોંધી રાખેલ છે, પણ હવે

જાળવાનો સમય આવી પહોંચે છે. કુટુંબોમાં ચોખ્ખી રહસી જ્ઞાતિ પ્રધાનપણે છે. " જૂઓ તમે આકાશ પડતાં નહિ દો. જરા સમજવું છું. તમને કે કુંજાનો કોઠડર દોષ, તેને અધુર કુટુંબની પ્રજ્વલિ શોભે નહિ તે પેલાનો જાણ—એ કેલ મીઠામાં કારકુન દોષ તેને કાઢી મુકે, જાણકને જોજીયા મોઢી દે અને મા કે બેનને અનાયાસમયા સોપી દે તો ચાલી શકે, કારણ કે તે આર્થિક દષ્ટિને પણ સહ્ય છે, પરંતુ સુરત પાસે કાઠ માગકનો બેઠન દોષ, તેની બેટી ધરનાં પાચ—ક માખીસેટી નાજવી દોષ તેને ક્રોધ કરતું પોશાક ખઈ કે ? અને માફ કરજો, એ ઘડી ઘડીયા, અકારણ તપી જઈ, અસ્થિતવના વિરાસના બદલના નીચે પેલાના દોષ છુપાવવાની, પ્રથા પણ ખોટા અકરચાન સાથે જ આવે છે ! એટલે આવા જન મહેનતથી કમાઈ જાનારા કુટુંબોમાં એવા ખોટા તુમાખી સ્વભાવ માટે અવકાશ જ નથી. અને મોઝા વર્ષ પહેલા, જૂનાગઢ તરફના એક ગામડામાં, રહેવાનો વખત થયો હતો. સવારે પાચ વાગતામાં જ આંધુ કુટુંબ—જગસર પંદર માણસનું !—એક ઘડ જલુ સૌ સૌને કામે વળગી જતા. ને રોડે બપોરે એ કમાક વાતોમાં ગણી, પાંચ દિવસ આઘમે ધર એવા ઘડ સૌ સાથે વાલુ કરવા બેસતા ! તમને એવા ધરમાં મૂક્યાં દોષ કે આપણા પેલાં બેન, એ બધું તેમો સજે છે. —તેમનું નામ શું ?—એ દુ જરા મૂલી મયો પણ એમને જરા એ ' મેઘ ' ધરમાં બેસ્યાં દોષ તો તોળાડ ! એ તો મુછ ઉડવાનાં. રાત્રે વાલુમાં છેકરને જોડો દુધ પામ ! વધે તો લુવાનીવાને થો, ને બાકી સીમો માટે તો ઝલ ! અને ઘણું મન થયેલું કે એ સૌ જરાક પણ અસંતોષ થાયે તો તુરત એક સરસ અખાલુ કે વિવાદ રચી કાઢું, પણ મને તેમ એ સુમાખીમાં સ્વીકૃતી રહેવા ' સ્વીકૃત ' અસ્થિત સ્વાભાવમાં નહિ રાખતાં દોષ તેથી કે મને તેમ પણ કેલજી ફરિયાદ ન કરી. ' જાહી એક દિવસ તો મેંજ મેંએ મૂલીને પૂછ્યું : ' કુંજાખી, આ તે શું ? તમને દુધજ નહિ મળે ? કુંજાખી વાસીદુ વાળનાં દંતાં, તે સાવરજો દાઢમાજ આવી રાખીને બેઠ્યાં : ' જૂઓ જાણ, છેકરાનાં દાઢ આજે ધમક રવાં છે મારે

એમને કુપ જોઈએ. અને હોદ્દાં હતાં, ને આ કેસોં ટેલી, લુચાન હતાં, ત્યારે તેમણે કંઈ શોધાં ખવરાવ્યાં છે ? મારાં માણસ, હવે તો આપણા મેમાન જેવા, એટલે એમને દીધા વિના ચાલે ? ને લુચાનીઆં પણ ખેતરમાં, કામ કરીને થકિયાં સરીને શોડૂક કુપ દોષ તો ટીકા રહે.

‘ અને કંકુભાભી ! તમે ખેતરમાં કામ નથી કરતાં ? તમારે પણ કંકુ જોઈએ નાં ? ’

‘ બાઈ ! એ તો એ દિવસ અમરોરા વારા નીકળે, વળાં પુરુ-રોનો વારા આવે. ’

આજે તો દરબાર થઈ, કંકુ ભાભીએ જોટલી પાતો કંકી જોટલી ‘ એમન કે ’ મા છે મારે, તેમણે ‘ એમન કે ’ ત્યારે વચિત એ તપાસ કરવા મંડી પડ્યા ! અમળન પરિણામે કંકુભાભી મોંઠ મેડે દિસાળ મરુડી શકે એટલાજ ભણેલ માણસ પડ્યા છે, પણ એ મમે તેમ, એ તો જોઈ શકત માત્ર નાંડી આવ્યો દોષ ત્યારે તેની વાત કાઠળી દોષ, પણ તેમા અંમેટની અસર સ્પષ્ટ હતી !

એટલે જેમને આપણે પ્રગ્નના પ્રાણુ લેખીએ તેવા વર્ગમાં મુખારાની જરૂર છે: અને તદ્દન વિનાશની જરૂર નથી. વળાં આર્થિક દૃષ્ટિએ લેમને અધાતું, પાપક વમેરે મરમતુ ઉદ્યોગે મારે ઉચ્ચીસ-દર્મમા અતું પોતાપ તેમ નથી: એટલે એમને જે શાન ને સંસ્કારની જરૂર છે તે શાન કે સંસ્કાર તો આ કેસ “ બહેલી બાલિની ” આપી શકે તેમ નથી: કારણ કે એમનું કલ્પનસ્થત્ય તો અધરાસત જેવા પુરુષોને મારે આપણે લખવામાં પૂરું થાય !—એટલે એ તો લાગે છે કે આપણી સંસ્થાએ સમાવણ રહે ને મુનધર્મ પ્રમાણે ખૂબ સ્થાનર પામે: જાળવિવાદ ભય, નોકરી કરતી સ્ત્રીઓને, સુપરેલી કે બહેલી મલાવને ખાલે ધર અવાવતી સ્ત્રીઓ પણ સંસ્કારી મનાય, ને એવી રીતે બાવણ કરતાં કરતાં ૫૦૦ માણસોને સખ્દા-કમરથી મોઢાં જમાવવાને ખાલે જે સ્ત્રી પોતાનું ધર, પોતાનો પડોણ, એટલામાં સંસ્કાર દેલાવી શકે તો દેશને દરેક ધરમાંથી મનુ-માર વીર અને વીરંજનાઓ મળી રહે. અને સ્ત્રીકલ્પન મારે આ

કામ જોણું સુંદર કે કંઝીન નથી. પણ ત્યારે શું સ્ત્રીઓએ શુભામાં જ રહેવાનું ? જાહેરજીવન સમજવાનું જ નહિ ?

ના, એમ તો કેઈ નહિ કહે. પણ હું તમને એક સામો પ્રશ્ન પૂછું છું. આપણે સાતરમલી પૂજારી જેવી ઘેર રહેતું એક મનુષ્ય કુટુંબ સામર્થિના આદા પાસે મનુષ્યોએ જાય છે: કિમનુ જીવન શી રીતે જરૂરક સંસ્કારી અને એ જરૂર સમજાવશે ? કે પછી સંસ્કાર, કેળવણી તમારા જેવા માટે જ રહી શકે એવી મોટી બાંને છે ! એ મોટી બાંને સોંપી ને સુગ્રામ ન થાય, ત્યાં સુધી સ્ત્રીકેળવણી એટલે, અમદાવાદની વણ લાખ જનતાઓંથી, વીસ કે પચીસ હોઠરીબાંને, કેનીમન મોખાવવાનું એટલું જ ના ! એટલે ! એવી કેળવણીના પાયા પર રાખવો એવું રાખનાર, કાં દબી દરી, કા સ્વાર્થી દસે, અને કા બમે દરી.

પણ એટલા સમૂહને સંસ્કારનો-જાણે જરૂરક જ-પાસ નહિ બેઠે ત્યાં સુધી, એવાની કેળવણી, શાળાથી જ રહેશે. ને બહુ બહુ તો 'કેળવણી'ની પ્રવૃત્તિમાં ઉપયુક્ત દિગ્ધી, જાણ લાગ શકશે. તમે પણ સ્ત્રી-કેળવણી એટલે આવી પ્રવૃત્તિ એટલે જ અર્થ કરો છો ના ?

શ્રી: પ્રશ્નકુમાર

૬

(નિર્મળનો જવાબ જ આવ્યો નથી, એટલે પ્રશ્નકુમાર પાસેથી આટલો અધુરો જ પત્તવવહાર થઈ શક્યો છે)

. . . .

They say. What say they ? Let them say.
Bernard Shaw

ભટલ

ગુવારમાં ઉઠીને પહેલું
 હીપ્પનનુ દાતણ કરતા,
 પાન-તમાકુ રંગ ચહે ત્યાં
 પીચકારી છાંટા ઉડતા;
 નિત્ય લવનના ઢંગ અમોલ
 જય જય ભટલ ગોળમટોળ
 ન્હાયા કે ન ન્હાયા ત્યાં તો
 પીતાંબર પહેરી લેતા,
 ‘જયહરિ, જયનારાયણ’ જપતાં
 રાંધણીયે નયનો કરતાં;
 ફાંકે જઈને કાંકરી ગોળ
 જય જય ભટલ ગોળમટોળ.
 ચોક ચોકાણી પુત્ર પુત્રી સૌ
 જમી જમીને ચાહ્યાં જાય,
 સરવાળો બે કરો એટલું
 અખટ નિજ ઉદરે ઠસવાય;
 આ સુખનો ફૂલો ક્યાં છે તોલ ?
 જય જય ભટલ ગોળમટોળ.

હસ હસ જાવા ચોર કહે નો
મનમાં સો સો કરે વિચાર,
પાંચ આઠ પચ્ચણી મળે જો
છે તૈયાર, છે તૈયાર;
ગોળનના કમલ તુરે ડોલ ?
જય જય ભટ્ટ ગોળમટોળ.

ઉઠ્યાં આંગળાં જાંની મુખે
મરણીનાં ચેા કામ કરે,
સાતમઝીં જે કપચોટલી
વાયુમાં ફરે ફરે ફરે ફરે;
પ્રાણજીવના જે વટોળ
જય જય ભટ્ટ ગોળમટોળ.

પાવમાંસજા ઉપર આમ્રુ,
પાંચમઝીંડું પુષ્પચરીર,
જનોઈવાંતણા જાડ કરે તો
અંજો પોતડી એક જ ચીર;
સ્વર્ગતવા મૂલે હિંદોલ,
જય જય ભટ્ટ ગોળમટોળ.

ઉંચા ઉંચા જાણ પરે જો
ઉઠું નયચોડું રહેડાણ,
કળીસુમની જે અમૂલિનાં
અધિકાંમાં હું કરું વખાણ ?
ત્રિલોકમાં જે એક જ લોક,
જય જય ભટ્ટ ગોળમટોળ.

○

પ્રેમની પરીક્ષા

હાથાં ત્યા જુઓ ત્યાં સરદ જ સરદ. દેવાવળની આલુમાં લગા-
વમાંપે સરદ. કાંડે ઉમેલાં જુદામાંપે સરદ. ઉઝી એક અનિયની
લદરમાં પણ સરદ જ.

વર્ષનો આ જાજ પસંતકાતુની સાથે તુલનામાં બેસે. સોજાને
અનુલવનાર કદી ન રોકે કે કેણુ મુન્દરનર !

પારિજાતકના ફૂલ પરના આજ ધણુંપ ફૂલ ઉનારી લેવામાં
આવ્યા છે. માગ બીચામે મુનો લાગે છે. બીજાં ધણુંપ ફૂલ જાગમાં
ઉઝ્યા દલાં. પણ સરદનો એકી તો પારિજાતક જ.

ચારસેખાને પારિજાતક બદુ જ મમે છે. એક જુલ જોષ દષ્ટિ
આખમાંથી ઉડી પડે છે.

આગે તેની જન્મતિથિ છે. પંદર સરદ એની કીકી ઉપર
રાખી મજ છે આગે સોજામાં છે. કાનમાં નાલુકે પારિજાતકની
કળાએ ખેંસી છે. મગમાં ભટ્ટી માગ પેરી છે. હાથે મજરા બોખા
છે અમેઝાની આલુખાણુ વેણી ગુંચી છે.

સોજા શી રીતે વર્ણવું ? અંતરમાં સમી રહેલું ચિત્ર કેમ કરી
આંકેલું ? પૌષ્પમાં પ્રવેશી દલી, રમતીપાલ દલી, ચંદવળની દલી.
પણ આવી તો વર્ણવે લગનાઓ હેલ છે. તો ચારસેખાને શી રીતે
જોજાવાલું ? હાથે મુખના આકાર ધણુંપ ઘાંચા પણ મુખને શબ્દ-
માં ચિતરવાની શક્તિ મનુષ્યને ન આપી. ચિત્રકર ! આટલે દરબને તું
ચંદે છે.

એક દાસમાં પૂજનની તાલક છે. બીજા દાસમાં રૂપાની ઝારી છે. દેવાસમાં પૂજનથી જી જાય છે. પાછળ મૂક અનુચર દાસમાં ડોંગ રાખી પગસે પગસે ચાલેલા આવે છે.

ન્દોતું હિમજ્વળ કે સુન્દર. માથ નળાં પ્રવેશ કરે કે સાંનિ વર્તેલી. ચમિનતા ચરી પડી પરિખા ચલની. યજ્ઞામ નાસ્તિક અર્ધો દેવદર્શન કરી રહે છે. દેવાસમાંની આંખી બીજી કંઈ દેવા ?

શામની બદાર હતું. તેથી સમાજની કંઈક નીતિ અનીતિ તેને ન્દોતી ચડી. જમે તો સાંનિને લીધે, દુરોના પરિમતને લીધે અપના નોકરનું આપાત દેવાને લીધે. પરંતુ અર્ધો તો મુઠ, વિમળ વાતાવરણ હવાહવા બરાઈ રચું હતું.

જે વાતાવરણની આર ફૂળી ચારેખા જાય છે. પમથીમાં ચરે છે. મર્મદારની અંદર પ્રવેશ કરવા જાય છે ત્યાં છે જાણીએ, પ્રસવમ્મીએ.....વિશેરે રૂઢાખાપના મંચેા અને પછા. બારણા આજળ અટલી. મંચેાને કાલગવા બાગી. મંચેાના જમનારને નીરખવા જાતી. પુખ્તરિક સરખેા એક કુમાર સિવલિય નરક દષ્ટિ કરી દાસની ઝારીઆથી જાગેલા અભિરેક કંઈ જાય છે. કંઈક નવીન ઉત્સાહ, નવીન મુલિ, નવીન આનંદ અનુભવેલા જાય છે. સિવલિય ઉપર કુમારને દાર પહેરાયેા. દત્તેા મંદનીય પાણી પડખેને લીધે અર્ધો દેવાત્ત મર્મ હતી. દષ્ટિ પડતાં મુતિને પંથર માનનારો પીંગળા જઈ હજર અનુભવી રહે એવું લાંન હતું.

પણ આ શું ? એની જગપારા દૂર કેમ પડે છે ? એની દષ્ટિ લિય ઉપરથી ખસી ચારેખા તરફ કેમ ફરે છે ? રૂઢાખાપના મંચેામાં ખૂંચેા કેમ મર્મ જાય છે ?

પણે પણ આ શું ? ચારેખા કંચે છે. એના કંચેાત પડે સુરખી બરાઈ આવે છે. હલખા જગપારા વંધી જાય છે. હવાહવા બરેશું જાગનું ખાણું આપ દેવાત્ત કેમ જાય છે ?

મનરિપુના મંદિરમાં માનનેા અવિચીત !

પણ એકામ ચિત્તના રૂપ વખને આપા જાય અયોગ્ય નથી ?

એના હૃદય ધારી પાસે નથી. જિ જાણેા પ્રવડ થયા અને

એમિની આત્મા દાયમાંથી નાસ્તક થતી ચર્મ-અવનસના દાયમાંથી
જારી પુરી જઈ જગત્કારીમાં પડી.

જસ કર, કામદેવ ! સિવ ઉપરનું તારું ચેર વાળું. એમના
પૂજકના હૃદયમાં, એમનાં મંદિરમાં તે આવેલો યજ્ઞાદત્ત મચાવ્યો.

નીચું જોઈ, સત્વર પૂજા આગ્રેષી અવનસ આવ્યો ગયો. આર
તગાદયમાંથી પાણી લાવી અને પૂજા આરંભી.

પણ આ જ એનું ચિત્ત પગમાં નથી. એનું હૃદય દલુ ધડકતું
મટતું નથી. એનો દામ દહુ કમ્પતો આઠતો નથી.

‘ ખારી આ જ વર્ષમાં છે. મદદેવ પાસે શું માંત્ર ? જલ્દાથી
સેવા તો થતી નથી. એ કેવલ દના ? એ એમને પોતે જ સેવા છે ?
આ એના મંચો દના. પૂજા પુરી કરી આ ઘર તરફ વળી ગઈ.

૫

આઠમે તો દવે દમેસ પૂજા કરવા જાયતો નિયમ લીધો છે.
કારણ અવનસ રોગ એ જ મંદિરે આવે છે.

તેટલો કમ્પ પડેલો થતો તેટલો દવે તેમને થતો નથી. આર
અવનસના માંત્ર જોઈ રહેતો આત્મા નજર પીછ નરક દોષ તે
ઘડીએ અવનસ પણ ચુકતો ન દતો.

એકમેકની એજાબાણુ થતી ચર્મ. જાણે જણા કાળના સંજોગો
દોષ તેમ હૃદય હૃદયને જોડાઈ ગયું. એ કે દહુ એક સજ્જ પણ
ગીડ્યા નદોળાં, પરંતુ એનેને ખારી દતી કે જ્યારે જોડાઈ ત્યારે
એમને શરમ નહિ આવે અને પરિચિત દહમે તેનું જ કંઈક
વોલી જગાશે.

આ જ ને સિવસ પડી પગાસમે દિવસ છે. આજેખાને ચેર
જાતે એના મેઠાખાણનું લાગ છે કાને, દાયો, પગે, ધરણા સહ
આજેખા પૂજા કરવા આવી હતી. આજ પોતે પોતેની હતી. પૂજા
કરી જતા માથા પરથી વસ્ત્ર ખમી ગયું. અને કાને પોતેના કિરોગમાં
જાયતુ. કેમે કહું નીકળે નહિ. જાણ્યા પાસે અવનસ ઊંચો દતો.
તરત જ ‘ જરા આટલું કાઢો ? ’ પૂછ્યું. પાસે આવી અવનસે કાનમાંથી
વસ્ત્ર કાઢ્યું. થઈ રહ્યું. કુમહરીના કાનને અડકાયું. મુખ્યાના

સંનંદ વધતો ગયો. શિવાય એમનું સંકેતસ્થાન બન્યું. ચારેબાજે ને અંતરે સાંજે રહેવા આવવાનું પણ ત્યાંજ રાખ્યું. ચારની સાથે એક બેનપણી આવી. વિવરણ બને ન એટલા વાસ્તે હાથની વાળ એને કઢી દીધી. થકાથેનાને તરિક્કા દલીલ ને !

પમથીયાં જર એવી ચાર અને અંતરસ થતો કરતાં બેનપણી આટી અવજી રપી કરતી.

‘ આજે કેમ ઉઠાસ છે ? એક દિવસ સાંજે ચારએ અંતરસને પૂછ્યું.

‘ હાં નહિ. અમથાજ. હું ઉઠાસ થાય છું ? ’

‘ ત્હમણાં મોં પર આટલી સુન્મતા નજારાં આવે, છે ને ? ’

‘ મને કોઈ સમજાય પાતી નથી કે કેમ હું ઉઠાસ છું. કશમ પેલા જાક ઉપરથી એક ડાળી તુડી પાણીમા પડી તે પડી ખારી ખાતી અવરથા બડવાઈ મઈ કરો. ’

‘ કો દો : કોઈ શું ? જાક ઉપરથી ડાળી પડે તેમા ઉઠાસ થવાનું થાનું ? ’

‘ મને લાગણી બનુ નજારીથી મઈ ભય છે. આ ઉપરથી મને એમ વિચાર આવ્યો કે મારાં કુટુંબ પણ એક રહ્ય છે. અમે એની જુદી જુદી ડાળીઓ લીએ. અમારામાંથી કેઈ આવી રીતે અકાળે છુટું પડે તો અમને કેવું થાય ? એવું આ વિચાર રહ્યો નહિ થયુ હોય ? ’

‘ કો દો ! એટલા ઉપરથી ત્હમને આટલા બધા વિચાર આવ્યા ? અને આટલી બધી લાગણી થઈ ? ’

‘ ચારેબાજાં વિચાર કરો કે મારા કુટુંબમાંથી હું મરી જાય તો મારા માતા પિતા, ભાઈઓ વિગેરે કેટલું કષ્ટાન્ત કરે ! કેટલા દિવસ સુધી એમને મારો વિવેચન સાધરે ? ’ આમ બેમતાં બેમતાં ને અંતરસની આખમાં આંસુ આવ્યા. ચાર તો એને બાટી પડી. ‘ આવા તે વિચાર થતાં કરો પગી ! ’

‘ વાર, વાર, એમાં આસુ લાવવાનું શું કરેલું ? મારા મોહમાં આવીને તમે બેલાં કે ? ’ વાળ પગલાવવા અતુર ચારએ કહ્યું.

‘આજે જ્યાં ત્યાં જઈશ ત્યાં નહિ જોઈશ તો એ કાલે મને શું કહે છે ? એકાદ દિવસ તું ન જાઈ ત્યારે જ એમને ખબર પડશે કે તું આતું છું એનો શો અર્થ છે ? આજે કેટલી ઝીંઘે મરણ એ રાખે છે; તેનું માથ ખાસથી લાક સકશે નહીં આજ નથીજ જતું.’

હા પંથરની થડેથી ! આ પરીણ કરતો તને ક્યાંથી મુકે છે ? તું અનંતસને વિચારતો. અનુભવ કરાવે છે પણ તું પણ તે સાથે વિચાર અનુભવની નથી ? અને એ તારાથી કેમ સદન થાય છે ! તારી પ્રીતિમા આડથી નવનતા નથી પણ આપણી છુદિ આપણા પૂર્વ કરીને આપીત છે. એ એવાજ એ કર્મનું રમ.

૮

દરોજ મુજબ અવનસ પામ વાગ્યાથી એક વાત લીધે જાંબા પત રાખી તજીવ પામે એનો છે. સામેની કેટલીકો કામતો પડખો લગાવ્યો જુએ છે. નિમિત્ત આ જળ ઉપાધિથી તેનું અતિભય જો છે, તેનો વિચાર કો છે. એકમિતો અમુકતો વાગે ! ‘આ આથી’ એ પાછળ જુએ છે. માત્ર નથી.

‘આજ કેમ ન જાતી ? સદાપાત્ર થયા આખા પાંચ વાગ્યાની તો એ અદિ આવેથી જ દોષ છે. કેટલી વખત તો માણ પદેમાં આવે છે. કદાચ મોટું થયું હશે.’

વિચાર કરતો હોના કયો તજીવને કિનારે કિનારે દરવા મોકલું વારંવાર રમતા તરફ નજર નાખતો પણ કાઈ જણાઈ ન હતું.

‘શું નિવનન મમતી હશે ? પણ આજ મારે પૂજ્ય કરવા આવી હતી અને કશું પણ થતું સાચું નથી. કદાચ ઘેર કાંઈ અડચણ આવશે હશે. પણ ધરના નધા તો નેહાલ છે. માર એનો એરો પાદાન્નજાઈ અદિ છે અને એ તો લક્ષ્ય જ મિત્ર માલની મારે સારંકરપર મોજ.. હા જેથી કુમુદા જાય. પશું કોને કે આજ એકલી કેમ ?’

‘ઉતારવે પડે આમજ જતી કુમુદાને ફેલી રાખી. ‘આજ એકલા કેમ ? સુદેખા નથી આવ્યાં ?’

‘ના આજે એમણે ન કહી છે.’

૧

જોતો આટલો ? ત્રિવ આર ! આજ તને આ શું સુઝતું ? હું તારા વિના કેટલો દુઃખી છું ? એનો આખો ચિત્તાર તને કેવો આપશે ? આટલું પણ હવે જોવાનું સ્થાન તે માટે નહિ ? ' અંજીમાં પાણી બરાલું, કપાળપર દાઘ મૂક્યો. કાંઠાપર બોમ બેસી ગયો.

સંખ્યા હવે ધીમે ધીમે પડતી હતી. શોષાએ બેઠેલા હોવાથી કંઈક ટાક પણ વધવા માંડી. અને આજે શીમે પણ જરા જરા વધવા માંડ્યો. એનાપર ફરતા ચોકો હવે કેઈ જણકતા ન હતા. 'શિવાગ્રમાં આસીનો સમય થયેલ નવાઈ અને પંદ વાગવા માંડ્યાં. શાંતિના શોરખોર યજ રહ્યો. પાડીનો માળો પણ ઈશન કરવા શેડ્યો. અવંતએ તેની ફરકાર નહોતી.

' શું થાય છે મને ? શું થતું ? મારાં માતપિતા દુઃખી થશે પણ એમનું દુઃખ મારે ક્યાં જોવું છે ? મેં ચાર ત્રિવ રોજ સંન ફેરેશે. આજને તો બધ જ નથી બેટલે એમને તો બધ જ નથી. આટલો નિરાની મૂકતો જાક. ખારી રોપી અને લાકડી." રોપી કાઢી લાકડી ખોલતિ, તેનીપર બરવી પાણીમાં ધીમે ધીમે આગળ વધ્યો. હોંઘણુ મુધી, કેક મુધી, ગળા મુધી એમ પાણી વધે ત્યાં માકમુ. એક પણ દુઃખનો શબ્દ જોત્યા વગર હંકા પાણી તરફ દૂધી ખારી. અવંતસ અદસ્ય થયો.

' કાલે શું થતું હતું ? મને જોવાવવા જોતવી નહિ કુમુદા મળી જ હતી તો.' સવારમાં જાગ્યા પછી આર વિચાર કરતી હતી. એકચિત્ત જારણું ખખડ્યું. ને "પાડાખખખા !" કરી કેકલે કુમ ખારી. પાડાખખ મેટીપર સુતો હતો. આરેખ્યા અને એક બાકા કેકી નીચે સુવા હતાં. શનસ ઘણ કેકીએ જારણું ઉઘાડ્યું.

' કેકલ છે ?'

' એ તો નું દિનેસ. પાડાખખખાની કહેલે કે નવીનસેકરકં અવંતસ કાલે તળાવમાં ડૂબી મુજરી ગયો. કહીએ રમસાન આવવા નું છે. જાતી જગાડીને જોકતલે,' કહી નાકતે છેકરો આજી ગયો. શનસ ઘણ કેકી ઉપર ઘણ ને પાડાખખને જવાડ્યો.

‘ચાર ! અવનસ કૂલી મયો જલશું કે ચાર !’ પણ ચાર બોલતી નથી. ડેક્કરોએ પાસે જઈ જોયું તો ચારની આંખમાંથી આંસુ પડી માત્ર બીનો થયો હતો. પણ ચાર બોલતી નથી. હમણા જાગતી હતી અને એટલામાં મુંઝી સ્વાંથી થઈ ? ‘ચાર ! ચાર !’ કહી ડેક્કરોએ ને પાસાળે પાસીએ છુએ પાડી. પણ માત્ર આસના અગન સિવાય કંઈ સમજવતું નથી. અને જલ્દી દિશ્વર થઈ. એટલામાં મુખ ઉપાડી ‘ એ પ્રિય અવનસ ! એ પદાથ અવનસ ! મેં છુસ કરી’ કહ્યું અને પાંખી અટકી થઈ. મુખ નીચું નમાતી હોયું.

સાવચેત રહેજો એ કુમારિકાઓ ! તમારા શિવનમની પ્રીતિની પરીકા હોતા પદેમાં તેની પ્રકૃતિની ખેંચી લેજો.

મહાયાનિક

I often think that not only poets, but story-writers, are born, and not made.

Sir Richard Steele

વિશ્વખંધુત્વ

હિન્દુ અને મુસલમાનોનું એક જ એક પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે એક બીજાની ધાર્મિક રીતિને કે એક બીજાના સામાજિક કાર્યોને અડચણ કંપી વિના જાનને સાથે રહી શકે. આ ચાંપીછને મન છે. આ મન નફન વાદીપણ છે અને તેમાં અટુંક કરવાથી ચાંપીછને થાપો અને ઠક્કો ખાવી પડી છે એમ ધણાએ કહ્યું છે. એવા કો-હેનો મત એમ છે કે હિન્દુ મુસ્લીમ એક જ સામાજિક થવું જોઈએ. આ મનને લીધે ધણા કાષ્ટાઓ થાય તેમ છે: જેમાંના કેટલાક નીચે ચર્ચાવતો આ પ્રવાસ છે.

૧. ઠેઠાં હિન્દુ મુસ્લીમ ગમે હોય અને તેને ઉપાડનાર પુરના ન હોય તો તે મુસલમાનને બેઝારી શકે. અથવા મામના પ્રખ્યાત હિન્દુની કાણમાં મુસલમાનની પોક હોય તેમજ પ્રખ્યાત મુસલમાનના કંઈને ઉચકવા હિન્દુઓ દાખર હોય. આ રીતે તેમનું એક વધી શકે એ સ્પષ્ટ જ છે. જો કે હિન્દુ લોકોને મુસલમાન અડચણથી તે અગ્રાહ્ય એ ખેદ હિન્દુને અને મુસલમાન - દારિને અડચણ તેની તૌબ કરવાનો વાસ્ત મુસલમાનને થાય. પણ એ વધી જોડો નથી.

૨. હમણા દેશો એક જ દેશનાં જનાવામાં આવે છે પણ તેને બદલે મનીના ઘાટનાં ચણાવી અંદર મૂર્તિ રખાય તેમજ બહાર કાચપત્ર ધોવા માટે હોજ રાખવામાં આવે. તો કયા અને સ્વચ્છતાનો ધણો વિકાસ અને પ્રગતિ થાય. જો કે એમ કરવામાં હિન્દુનું દેશ

બીજાને મરીદ જેતું સાગવાણી તેમાં નમાન પડ્યા તેઈ સુસમમાન
ચાલેા જાન અપવા તેઈ મરીદનેા આકાર કીજર તારીજર કે
વિચેષરના જેવે જેવ ત્રિપુડ ત્રિપુડ તાણી અગેલીયું પહેરી સાન્ના-
કારે સુખમશવન ગતિ ગતિ મરીદની સાન્નિતમાં અગર કરી જેવે,
પણ દુકાનની બદેર અગર જેવ પાટીમાં બેઠવાથી તેનું નિવારણ
ઈ કો જેવ પાટીમાં આ પ્રકારના દોષ.

નમુનો ૧. તારીજરનું રેવળ.

દીર્ઘ કરવા, પંદ વગાડવા, કુતપરનું પાણી અંગે લગાડવા
સાકનીશ જૂદા જૂદા આકારનાં પંદ પંદદીર્ઘો વગાડવાનું સૌથી મોટું
સાધન. દૈનિક કાજરી નં. ૧૭૫. પહેલી અને છેલ્લી આંગળી
પોડીવાના કાગિડા પર મૂકવાની આસ અનુક્રમના મારે દીર્ઘા દૃઢ
થવાં છે. બરમ મરત અપારી મૂલ્ય પછી જેવ માસમા વેદુ લોકમા
માલોને પહેવાડાશે. દૈનિક કાજરી તથા બેઠ આપનાર મારે કૈન-
રજીમાં માય રીજર્ડ રહેશે. બેઠના દર રૂ. ૦-૦-૧ થી રૂ. ૧-૦-૦
સુધી બેઠી સાથે. મોટ લેવામા આવશે નવી.

નમુનો ૨. રોડલીવા કનુમાન.

રોડલીવા, કોરીવા, કમતાકાલ, વંખા સીમેા, અપુત પુરો મારે
પમે જાગવાનું આસપાસના જાર મારેલા એકજુ મથક. આકારના
કૃષ તથા કોટુર મથક જાલ અક્ષા કરી આપવામાં આવશે. ન.જીવે-
રમાથી માત્ર થોડે જ દુકાદો રાખી આકારનું પાતું અપારી. શુકરારે
રૂ. ૬-૪-૦ પુરનારને અરજીથી પાવન કરેલા લાગીવા મદન અપારી.

નમુનો ૩. સુમમામરીદ

નવી રૂ. પ્રમાણે જાગવેથી જેમા દોઝને જાલે મરમ તથા
થંક પાણીના કોક રૂ. કસાક પુલા રહેશે. મિલજ વખત અને મિલ
જ મિનદ નમાન પડનાર મારે પણ પુણી રહેશે. સારી જાગ પો-
કારનારને થી તથા બેઠનું પાણી મદન મજવાની ચિટી અપારી.
મકાનની અંદર મિનુએને જાગ રેવાની સખ્ત મનાઈ છે.

૩. આથી કરીને જાને પક્ષે લાગી રખાવી રહેશે, તેમજ

[પણ મારે નક્કિ પુત ૧૧૨]

[પૃષ્ઠ ૧૧૧ નું અનુસંધાન]

હિન્દુઓ: માયાના અગત્યના જામમાં અને મુસલમાનો પાઠશાળામાં બાળકો વધારેલા કેસ રાજ્યના માયના દરે તે રાખી શકશે. જેમાં હિન્દુઓ તેને શિક્ષા કરેશે અને મુસલમાનો બાળકો કરેશે. બેરોડાને મુઝા ન કરવાની અને પંચકોશીને નામકુ જાત કરવાની છૂટ રહેશે.

૪. આવી કરીને મુસલમાનો વેચાણનાં જમણાં, બાંધવરમણી નામ કરી શકશે અને પોતાના મૌલવી, મુરશીદ હાજી દરે આજ વગેરેને બેસતને જાતે હકિકતો આપી શકશે. તેજ પ્રમાણે બાળકો હિન્દુઓ શેર સમજ નેમ પરી શકશે અને મવાલાન અને મહેમીન કરી શકશે. નાગર વરરાજાઓ કીકનાં જાતીદ પટેરી શકશે.

૫. પાંચમે અને સૌથી મોટો કાયદો એ થશે કે આજ કાલ હિન્દુઓની આગળ વધેલી નાતિઓમાં પોતાના કુલિકાના નામ પાઠવામાં ને મુરોલી કીકી માથ છે તે પછે અંશે દૂર થશે એવી જેમ અંશેએએ હિન્દુસ્તાનની મળી જમ્યાનાં નામ ને મળ્યાં માયુમેનાં નામ પોતાને કાયે તેમ જોડવા છે—જેમ કે રાઈસીંગ, કલકતા, બેંગ્લે, નવરોહ, શામળદાસ—તેમ મુસલમાનો અને હિન્દુઓ પછે એક બીજાના નામે છૂટથી વાજરીને પોતપોતાને અનુકૂલ કરી શકશે. આથી હિન્દુઓના મેદનદાસ કરમચંદ ગાધી તે મુસલમાનોના મેલી-બુદાન કરમાલાં ગાધીના થશે અને અવિષ્વમા ને તેમાં પાસરી અ-જેમના નામે પછે વપરાશે ને અજુનપૂર્વ નામે સંજગવાના મળશે. વીશ્વાન્દેન તે સૌ વેલેન્દાસન તુલકચંદર બેરાજ પ્રિવેદી થશે. તેમજ નિર્મલજીવાન રહીમકુમાર પોતચંદ કે મેલીજાત પીરાનરા ઈશ્વર, એકર્વાલા કમચરી જાંડેન, કમગાળીની નરમીસકાન્ત, પીરા-નકુમારી વગેરે નામે રાખવાપૂર્વે મુસલમાં છે. રશીદાબોરી રોમકી-જસન મિરજા, નરેન્દ્રનાથ પેરનનસિદ કર્જન, સિલ્કર્ટ અથી સૈવા-રાંકર મર્જનાન, નૈમનસિદ નરેન્દ્રકુસોન બેલી વગેરે નામેનો ઉપયોગ પછે વિપુલ થશે.

અને આ પ્રમાણે વિશ્વવ્યાપ્તિની જાવના વિસ્તારશે.

મુનિકુમાર મલિયાંકર જટ

વ્રતસાહિત્યનું લોકધન

અપિએએ તપોવ્રતોને સરિતા-નરિયા પ્રકૃતિને જે પ્રતાપલક્ષી પદ-સ્તોત્રોત્તરે આરાધી તે વેદ કહેવાયા, અને લોકોએ પોતાની જે સાદી કવિનામય પણ આત્મ વાણીમાં માત્ર-દેવતાનું આવાહન કર્યું તે બ્રહેમ કહેવાયા ! વેદના માનારાએએ પણ પોતાની જ અમુક કામના સાધવા માટે ષદ, વરુણ, ઉષા આદિ દેવતાએને સંબોધ્યા. માત્ર-જનતાએ પણ અમુક ક્ષત્રી પ્રાપ્તિને કાળે જ પોતાના ઇષ્ટ દેવેને ઉદ્બોધ્યા. બંનેએ પ્રકૃતિનાં રમણીય વા બીજા સત્ત્વેને સજ્જારોધયુ કર્યું. સૌમ્ય અને વિકસત વિભૂતિએને પોતાની અત્યુચ્ચતા મુજબ પૂજા પ્રસન્ન કરી. એટલું જ નહિ પણ વેદના સૂત્રો વાંચે તપોવ્રતોએ કરેલી સ્તુતિએ તો આત્મવાણની એટલી દદ સુધી ગમ છે કે

“ હે દેવ, તું અમારા વૈરીએને સદારી નાખ. તો અમે તને હારી દૂધથી વૃક્ષ કરીશું. ”

બંનેના ગર્ભમાં વ્રેમ પ્રધાન વસ્તુ છે. છતાં વેદ આપણા આર્થોવર્તનું અમુજબ ક્ષત્ર મનાયું તે એક જ દૃષ્ટિથી કે એણે આપણી પ્રજાના આત્મ-સમયનું જે જીવન, તેનું પ્રતિનિધ્ય જાણવી શક્ય છે; એણે આપણી આર્થતાની સૈવજની વાણીને અગત્ય લેવી શું છહેલી તેની જ સંવરી રાખી છે. અને આપણા પ્રથમ પ્રજાનનું ગંભીર જ્ઞાન, પ્રથમ સંમીન, પ્રથમ સાહિત્ય, જાત્ય કલ્પના, પચ્ચરંભી માનસ, અગ્ર કામનાનું પૂજન-અર્ચન, અને જીવનનો એકેએક

આશાસનિકાસ એ તમામને અમર માથામાં બાંધીને વિશ્વમાં બેટાં કરી નાખ્યાં છે. એ આપણું સાહિત્ય છે.

આજે એ જ પ્રકારની ન્યાયજીવિને આટ કરી, હું આપણા લોક-જીવનનું મત સાહિત્ય નિદાશ્વજ સાહિત્યકારોને નિમંત્રણ કરું છું. મારીમાં બાએના સુવર્ણની મિલાસે એક સુભવંત સાહિત્ય લોક-લોક અને લોક-વૃત્તિઓની અંદર ચોંટી રહ્યું છે. તેથી સુધારકની તર્કરહિતિને એમાં રસ નહિ પડે. બધી વાતમાં તર્ક નથી પાસવેલ. જીવનમાં તર્કથી એ વિશેષ દિશાઓ-વિધિ વારિકાઓ પડી છે. તર્ક વડે કસાઈને સાચું સાહિત્ય, પેલા મત નથી. અંતરના ઉદાશ્યમાંથી, જીવનના મર્લમાંથી સ્ફુરતી કાન્ધ-માથા તો અમરત જીવનને સ્પર્શને વ્યક્ત કરે છે. પરુ ને પંખી, દેવ ને દેવી, જાક ને ખવન, નદી ને મગુદ, મહુ સજીવ બનીને લોકસાહિત્યમાં પેલાનું સ્થાન લે છે. 'મહુ સામસામાં કથોરડે છે, રીજીઓને છે, મદામ કરે છે ને રાપે છે, અને એ કેવલ સાહિત્યની કથા નથી. આજના બેમો આપણી કાસે વિદાનનાં મળો બની સિદ્ધ થતા શું આપણે નથી લેતાં ? મર્લ કાજના બધાઓ શું આજે જીવનત ધમાકારો તરીકે નથી નોંધારી રહ્યા ? અને એક એવું લોક-જીવનનું મોલુદ આપણે ન જાણીએ તેમ આપણું આવે છે, કે જે આપણી કાસે જ આપણે ત્યજ દેવી દિશમાં અનેક બેમોને વૈદાનિક સત્ય-જીવંત સત્ય રૂપે જગત કને કમ્બલ કરાવશે. એકમે કે કે સ્તીકાના થા ઝીલીને જીવનમાં જીવતી સ્ત્રી અનેક ક્રિયાઓને લોક કહી કમળી ન દેતાં એક સંશોધનના અભ્યાસી તરીકે પછુ આપણે કેમલ અંબુલિ-સ્પર્શ કરી એનાં ચોપમાં તપાસીએ ને એ સંશોધન નિવાસી બની લોક-જીવનનાં સ્વરૂપો ઊઠીએ.

મતોનું સાહિત્ય આપણે ત્યાં એ જગતનું છે. એક પુરાણો અભ્યાસ કરાવતાં મતોની વિધિઓ; ને બીજાં લોક-જીવનમાંથી ઉદ્ભવેલાં સ્વતંત્ર મતોનું વાલીસાહિત્ય.

પીરજીક મતો

પીરજીક કથાઓને આધારે સરન્ધવણ, પ્રાચેક મલની બંદર દસ દસ પંદર પંદરની સંખ્યામાં રાએ વળેલા, ક્રિયામળના જટિલ વિધિ-

જાનમાં અટવાયેલાં, આડખર જરખર સંસ્કૃત વિવેચનો અને વર્ણનો
 વડે સુંમળાવી દેતાં, માનવ-હૃદયનો સાચો આત્મનિઃશ્વાસ જેમાં અક્ષત
 નથી થયો, જન-સમાજનો ધનિદાસ જેમાં અંધારો નથી, ઇત્તનનું
 અંતરમય વેદનાચાન વા હર્ષગાન જેમાં કદી સંગવાતું નથી, તેમાં
 ફોકોને વિશ્વાસે બચાવતાં મતોઃ 'મતરાજ' નામનો એક રજાસરમ
 ૪૮૩ પૃષ્ઠોમાં એ મતોની પુરાણ-કથાઓ અને વિધિઓ વર્ણવે છે.
 અમુક એકાદ ત્રણ ચતુ કરનારી વા જામનારી શિન્દુનારીને એ
 પુરાણ-પ્રતા પરજારી કાં તો કરોડો પત્રોનું પૂન્ય આપી દે છે,
 અથવા તો કુબોધાકની યાત્રા દરમિયાને છે. એ તો "ફક્ત સ્ત્રીઓને
 ખાતે"નું એક કારાગ્રહ છે. એમાં એક-કરજેટું સાદિત્ય નથી.
 ભંજાજાના વિધિવિધિવાન કથાંધર અવની-દનાય કાકુરનો પલ્લ એ જ
 ઉદ્યાર છે કે "શાસ્ત્રીયમતો તો અદર્શ, નિરાનંદ અને નિઃશ્વાસ છે."

એક-મતોનું સાદિત્ય

એને પુરાણની એક પલ્લ પડનાનો આધાર નથી. એમાં દિવાકાકની
 જાદિશ અટવા નથી. જાદાણ-પુરોહિતન પત્રો સાચે એના મેસાજર
 છે. સાજર હોય તો પલ્લ તે પુરોહિત તરીકે નાંકે, પલ્લ એક-કવિ
 નરહિ. એની કથાઓ હવનારી પડનાઓઆપી મૃતિ છે. એમાં
 કવિતા, કાવ્યતા, કીટુમ્મિક, સામાજિક અને વિષયપદ કોઈ-અથા,
 ઉપકાર-પ્રત્યુપકાર અને નિર્દોષ એક-મુકામનો મ્હોર છે. અવની-દનાય
 સાચે છે કે એનો ઉદ્દેશ્ય વેદકાવ્યો ને વ્હેમેરા સમવચાથી થયો છે.
 પ્રાચીનથી ને પ્રાચીન ઠાઠ સંસ્કૃતિનું એ પ્રામણ્યે આપ્યું આવતું મરણ
 છે. અર્ધપ્રજ્વળના અંજ-પૂરની વારેથી જ એ વ્હેતું રહ્યું છે. સકલ
 પ્રજાનું પ્રાચીન ધન સદા અંતરપૂરેમાં જ રાચવાતું આવ્યું છે. આજ
 પલ્લ પડનાં પુરાણો એકાદીકની કાવ્યોઓ ને ચીંધરીઓ, નાનપણનાં
 રમકડાં ને કપડાંઓ, ધરણ ને રાચરચીજાંઓ ધરની ડેલીઓ વિના
 બીજું કશું સુંધર છે ? કેમકે અંજ-પૂરને જ જાદિર-જાતના મોર-
 ખોર સુંઝતા નથી.

જેમ ભંજાજાં તેમ સુગંધ-કર્દિવાજાં, એકવેળા એ વિભાજો
 છે. એક કુમારિકાનાં મતો, ને બીજાં સૌખ્યાવલેલી સૌચાનાં મતો.

કુમારિકાનાં યતો

એ તો બહે કે યતો નથી, પણ ચરોતરી, મણુ મે મણુના રંગ અનુસાર, નાની કન્યાઓની સાથે રમવા આજી તેવતેવરી સરીવરો છે. માનવ-રેલ ધરીને કુદરતમાત્રની કન્યાઓ બહે કે પળવા ઉતારી છે. એને મળતાંની વાર જ કુમારિકાઓનાં ઉચ્ચત કવિનારપે પ્રજટ થાય છે. એ કુમારિકા-યતોનું સાક્ષાત્ સાદું એક સ્વરૂપ લાઘવે: કેઈ પણ સંજોરે નાની કન્યાઓ રમવા નીસરે, એમાંની જે કન્યા પહેલપહેલું ચાંદરું આકાશજીં ઉડ્ય પામતું નિહાળે, એકલે વર્તે જ હાથની કલ્પિત કુકાવરી કરી, કલ્પિત ખંટા ઉતારી સૂત્ર મળું નેકકલું બોલવા લાગે:

પે'કું ચાંદરું મે' પૂનું

પળી માત્ર તરી પૂનું,

આજકું કામકું

કુકાવમાં સાકર

માઠં બાપ કાકર

દરિયામાં રીયા

માઠં બાપ હાથે

સરી વચ્ચે ચોપારી

માઠે માઠં વેપારી

માત્ર ખાંડ પૂન ખાંડ

લાલ કપાસી મેળો નડ.

મસ ! વર્તની મણુસે ને ખસલ સંખ્યાઓનું એક અમર વત આપુ થઈ ગયુ. એક બાબુ પ્રકૃતિનું પૂજના બીજ બાલુ કૌટુંબિક પ્રીતિ: આભોડ તારિડ; દરિયાનો કેઈ દીપેઃ અને ચોલાનો બાલ: એ મણુ વચ્ચે કંઈક અસમ્ય સામ્યની દષ્ટિ ! અને સદુ જીર્મના શિરપર- કુટુંબ પરથી ન્યોહાવર થઈ જવાની અધિદાનરૂતિ.

એનું જ વત તો આગરમદોદરતાનું, ચોપીપૂનમનું, કે તુપમી -મણુનું. કન્યા સમજણથી માત્ર કે વર્તે જ કલ્પિકના મુકેજવરણની બેસી પેરેડે, છતે ચાંદરે દેખ પાણીનું રનાન કરી અંધારામાં ને અંધારામાં ચાર નાનક હોડા લાઘ દેવધરિરે દોડે, અને સપાંચા કસતી કરતી પરુ-છવનની કેવી કરણજનક કલ્પનાનું નેકકલું ઝૂંજવા સાથે!

નાચ રે ના
તું મોરી આ
નવ નવ ચાસે ચરણ ન
ચરી કી પાળી ચરી
ન'ચાક પાણી પીવા બહ
લામેઝ મળ્યો સિંદ ને નાચ
નાચ કે ના તને ખાડ
ના રે ખાડ મને તો ખચાવ
ખાસ ઇશ્વરે મોટી પાપ
ખાસ પીએ દીએ બને
ખાડે રૂપ મદાદેનને યો

પશુઓ પ્રાણેની પ્રકૃતપ્રભુત્વ, જીવનની વિશુદ્ધિ, અને કલ્પ
કરતી નિતિશક્તિ એ બધું સ્વર્ગચેરિત-કર્તું જગત્કારમાંથી ઉદ્ભવેલું
નહિ. જોવાકન, અદભૂતપદથી ઈત્યાદિ કુમારિકા-મતોમાં પશુ એ જ
કૌટુંબિક કાવનાને એવી જ કાવ્યમય કલ્પના વિચસી રહી છે.
જોવાકન તો 'મોરી' નું-મોર્ચનું ચત્ર છે. પશુ 'મોર્ચા' ની એ જાત
-કલ્પનામાં કર્તું બચકર, કામગર્જી, જાગ્ય, કે કોર તરત નહી.
'મોર્ચા' તો બસે કોઈ ફાંસલાની સકાત, જોવામાં રમી સકાત, ને
એનાર જોવાને જેની કનેવી

કંપ દેને કલ્પચરો
નજુર દેને કાદેવરી
કાસુ દેને જાગ્યચરા
સસરો દેને સવારીઓ

એવી બહોસો માગી સકાત તેમાં બાળાંબોળા જ કલ્પાર્થ છે.

એટલું જ જમ નથી. જ્યારે જ્યારે કોઈ પૌરાણિક મનને પશુ
આ કુમારિકાઓનાં લોક-કનોમાં પેસી મળેલું આપણું જોડણે પડે,
સારે પશુ લોક-કવિએ એ વતની અસહની તમામ કોર રેખાઓને
જુલો નાખી, રૂપ અને ચિત્રાના અનિસમેર્તિત બધી બધાનક ખાસો
અગચા મેસી, પાંચવની જમી પરત મુંડી કાઢી, પેટાની કલ્પનાના
કામચ રપર્સવો તેલું સૌમ્ય સમ્પદ પડી કાઢ્યું છે ! 'તુલસી-વન'
કો. તુલસીવન એટલે કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશી-દેવદીપાગી. 'વનરાજ'
માંનું એનું પૌરાણિક વર્ણન અસલ વર્ણવે તેલું છે. દલે એને લોક-

કન્વાઓએ કેવી રીતે સાદું જાણી કાઢ્યું ! તુલસીને જેમ યોગ્ય સરખા સ્વામી માઓ, તેમ મને પણ મળે, સંસારમાં હું સામાન્ય સુખી રહું, એટલી જ સારી સવલત વાંછનાથી પ્રેરણાને કન્વા કહે છે :

તુલસી મા તુલસી મા
જલ દેહ, જલોદય દે.

ત્યારે તુલસીમા કહે છે કે

તમથી જલ વાપ નદિ
નેતરનો મદિયા પન્થન નદિ

દીપ્તી કુખારીકા કહે

જાય તેા જ દેા
ને જાવતો જ દે.

ત્યારે મુંવાળી વાણીમાં યાત્રાનું સમજાવે છે :

આવાડ માસ આવે
મંજવાણીએ પ્રાદશી આવે

સામે સર્વે સાત મારે દેશે હેવા
તરણા ખૂમ્માં વાર્તા કહેવા
જાત ન કહીએ તેા જાપવાસ પડે.

વાળી કહેવાની પ્રથાને ચિરંજીવ કરવા માટે કેવું દળનું ખર્ચા કદક બંધન ખૂટી ગયું ! અને કાવ્યમંથના તેા દરે આવે છે; વાળી કેને અને કી રીતે કહેવી ?

ધીખલાને પાન કહેવી
કુંવરીને કાન કહેવી
તુલસીને સ્વાદે કહેવી
પીને તેા હાથે કહેવી
જાખણને વખને કહેવી
સરજની સામે કહેવી

આટલા સંકેતો જ આર્ય-મુદગ્ધવનની રમ્ય ત્રિમુદિનો-મર-ત્વાળી ચોદખાઈનો નદિ-સંપ્રદાય મુદર આજ્ઞાસ ચારિત્ર્ય છે. આપણી આસપાસ જાયે એ કાવ્ય-મુદિની સુખાસ ફેરે છે. અને એ જાતનું ઉત્કર્ણ કેવું સારું ! જતની પાખળ રહેવી કામના પણ કેવી સંસાર-રિક ! કેઈ દેવને વસણી ન પડે લેવી.

જેસે વરસ જાડમે એ પાડમે
આને ચોખો જનમામે
જીએ વરસ મનનું કંઈ
આને જે ચિલાવણુ કંઈ
ચીએ વરસ શાળા કુચ્છ
મામે વરસ ચણાં ચોળી
આને જાણ પુત્રની ટોળી
પાંચમે વરસ ખોલે ખોલે બાણાં
આને સીકુપ્તનાં આણાં ।

રોળી પુનમના મતમાં પણ પ્રકૃતિ-પૂજન, અને કૌટુંબિક મમતા કાવ્યની વાણી વાટે આજ્ઞા થાય છે. આજ આજ વર્ષની કન્યાએ નદી-કોથી સ્વહરતે માંડને નાનું બેઠું બરી આવતું અને અભાવદો મૂકો કરીને હિંમત આજ નીચે-ઠાપરા વિનાની કન્યાએજ સ્નેહ કરવીઃ જનતાં સુધી અગાલીજ પસંદ કરવી.

“રોષ મલિનાની ડુનમે જે
જામાસે રાંધ્યાં જાજ પાંડા”

અને પાડી એક ચાનકી કરી, તેમાં કાણું પાડી તે ચંદમા આડી
ધરી, કાણા વાળેથી ચંદને નિહાળી કાવ્ય સંભોધનું કે

માજ વાળી પાનકી
મારે કુરુકુ
માઠ જામે
એન બુખી ।

અને પછી

પાંચ વાળી જાનકી
કુરુકુ વાળી ફેટલી

જાજ માસે જીવો પુનમ ।

એટલું કહી કુરુકુને રોટલી નાખવી. અને પાડી

જેથી પોતો પુનમની
જામાસીએ રાંધ્યાં જાજ
જાજની જેન જમે કે પુષ્ટિ ?
જાજ જેન જાજ ।

એમ બોલેલી રજા ગળેજ રોજાનું રસિહું અજ પૂર્વ ચંદોદયની

અંદર બેઠું બેઠાં જમણું: એ જમી ક્રિયા કેવળ સાચીય વતમાંથી નહિ જડે. એ વતના જર્મમાં શી શી ભાવનાઓ વિકસી રહી છે: સંપૂર્ણ સ્વાધ્યાય એક દિવસનો સ્વર્ગત વૃદ્ધ સંસાર: ઉપાસા મગન સાથે મહોબ્બત: અંદરની તેજ-ઔષધીઓનું રસોડામાં ઝીંકાવું: આત્મના એક અને ધરતીના 'ભાઈ' વચ્ચે સામ્યની દશિ અને જગુજ્જ્વલનાં પ્રતિનિધિ તરીકે કૃતસ્તનો પશુ એ અત્યંત દિસ્સો: એક નાની કન્યાના અંતરમાં આટલી એકસામટી પ્રેરણા પૂરવાનું કેટલું સઘળ કાર્ય આ વત કરી આપે છે! આ વતને આપણે એક કાળજી કાં ન કરીએ? જામ-સુમુલાવમાં રસના ઉચ્ચાસ જગવવાની આ વિશ્વ સામગ્રીઓ આજે આપણે ચૂમાવી બેઠા છીએ.

બેંગાળાનું કુમારિકા વ્રતસાહિત્ય

એ બેંગાળાનું સાચા લોકનવોદ શુદ્ધ સાચીય મતોથી ભર્યા પોરેમાં એ વતોને " બેચેલી વતો " એવું નામ ફેલાયું છે. " કાન રિદિર' ઘણે "—બહેનનો ધાત્મ-એ નામના પુસ્તકમાં લોક સાહિત્યના અવિખ્યાન સંશોધક શ્રી દક્ષિણાદેવન મઝમુદારે, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની પ્રેરણાથી, આ વતોનો શુદ્ધ કેરિય સંધિમાંજ સંમદ કર્યો છે. અનન્ય વહાણીથી બિંદો સ્ત્રીના મુખમાંથી એનો સબ્દે સબ્દ ઝીંકે છે. અને ત્યારપછી એ સાહિત્યની હોતોહત બેચેલી ચિત્રકલા, નાટ્યકલા, કમ્પનલેઝર, પ્રતિદાસ તેમજ ઉર્મિઓનું પ્રકટીકરણ વિશ્વવિદ્ય કલાધર અવનીન્દનાથ ઠાકુરે " બાંગ્લાર વત " પ્રંથમાં વિશ્વ ઝીંકુ-વટથી કરેલું છે. આ પ્રંથ ફેર લાપામાં ઉતરીને આંતર-રાષ્ટ્રીય મદદતા પામેલો છે. આજે આ લેખમાં આ બેંગીય કુમારીમત સાહિત્યની સુદીર્ઘ સમાગમનનો અવકાશ નથી. એ વત તે સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય શેણીના આશાથી પુસ્તક—" આપણી વત કથાઓ "—ના પ્રવેશકમાંજ થયો. પરંતુ સંક્ષેપમાં કહી શકીએ કે આ વત સાહિત્યનું પ્રધાન અંગ રહેલો ચિત્રકલા છે. જે સૌ જનનાં મિત્રો બેંગીય કુમારિકાઓ કેવળ આજગાંઓ વડેજ દાષમાં રમ જઈને રમતી રમતી કરે છે, તેમાંનું એકજ, કમ્પાસ અને એક સોવરની સદાપથી ચિતરવા જતા એક નાચાંકિત પુરોણી કલાધરને પણ પસંદો દપકરો

હતો. અને અવનીન્દનાથ જામે છે કે “આ અણુશીખાઉં છેડી-
એનાં મિત્રોએ તો આઈ-સ્કુળના સિદ્ધાંત મિત્રકારોને પણ દાર
કહેવાની છે.” અને મિત્રકથા ઉપરાંત જે ઉચ્ચ કાવ્યકલા અને
કલ્પના તેમાં છે તેની જરાજરી તો આપણું ચુર્ચર મતસાહિત્ય
પણ કરી શકે તેમ નથી અવનીન્દનાથ એને “કાતુખિના ઉત્સવો”
કહે છે. અને બીજું શું શું કહે છે ?

“એ જોડકણું વાચતાં વાંચતાં તો પ્રાચ્ય જગતની કલ્પ-
વાતાની એવી એક સ્વચ્છ છબી આપણા અંતરમાં જાગી ઊઠે છે
કે જે કોઈ પણ સાહીય મતોમા નહિ જો. એ તો કલ્પ-
દશ્ય-કાવ્ય છે.”

“પ્રથેક કાતુમાં પ્રુપો, પત્રો, આકાશ, અને વાદુની સારે આ
અસાહીય છતાં અઘીકિક રમ-સી-દર્પે અને ચિત્ર ભરપૂર અંમાણ
મતોનો એવો ઊંડો ચોમ દેખાય છે. કે આ મતોને તે ધર્મમાં
અનુક્રમો કહેવાં કે કાતુખિના ઉત્સવો કહેવા; તે કહેવું મુશ્કેલ છે.”

“આ કુમારિકા-મતોમા દેવ દેવી પણ નહન નિર્મલ દેખાય છે.”

“એકજ વાક્યમાં કહીએ તો આ મતો માન વાટે ચિત્ર વાટે
ને તૂલ અભિનય વાટે વ્યક્ત થતી માનવ-કાવ્યનાઓ છે.”

આપણાં ને અંમાણના કેદમાએક મતો મળતાં પણ આવે છે.
આપણા ‘મેળાકત’ જેવુંજ એવું ‘સસુષાતા મત’ છે: એમાં
જવેરા છે, અને જગરણુ પણ છે. એ કુમારિકાઓના ઉચ્ચરિમાં
આપણીજ મારક, મૈત્રુમિત્ર મુખની વાચના, પ્રવાસે મળેલાં સ્વજનોની
મંચત-વાંછના, માપ, પીપણ અને ધરતીને વેદના છે. રેભાધાને
વિઝરાવે તેવો કલ્પનાવૈભવ છે. બાર મામનાં મિત્રમિત્ર કાતુલાગતો છે.

પરિચિત્તાઓનાં મતો

અંમાણમાં આ મતો સાહીય આક્રમર અને જાકણી કિવા-
કાંડમાં મુવળાઈને પોતાનું સોક-સ્વરૂપ જોઈ જોઈ છે મદારાજની
મત-કથાઓ અતિ સામાન્ય કેદિની અને એકજ બીજાંમા કલ્પથી
દોષ તેવી પરસ્પર મળતી છે. પણ ચુર્ચર મતો તો પૈરિખ, જાવના,
કથા, વાણીની શીકાર, અને ઉચ્ચ વસ્તુ-નુષન વડે રાણે રાણે મેદની

હિંતી વર્ણનકાળે કુલ પૂરવે છે. એ એવસ, બોજવોય, નામ-
પાંચમ, શીતગણકાળ, વીરપસથી વિગેરે વગેરે દિવસે કેલીપદને
કેલી થઈ પોપણને જાડે અમથ નદિને દીરે સંગીતમય શ્રેયથી
કહેવતી અને વતસાહિત્યોના કુંડ વચ્ચે ઝીંઝાતી વતસથાએએ
આપણા નારી-કુલને નિર્ભય, તાવમય, કાલમય અને અભિજ્ઞાનમય
અનાવવામાં મદદ દિસે. આપણે છે. એ આપણી શુદ્ધિ લોક-કવિતા-
મંથોળ સતસતની સાફ સરખવતી છે. એ જાણે તે માનવી, કુદરત,
દેવદેવી અને પરપુરંબી વચ્ચેની સ્નેહબંધિએ છે. એવસની કથા,
તપાસીએ તે તેમાં લોક-નારી થઈ જવું શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ
નહિ પણ સ્વર્ણ સ્નેહબંધિથી પ્રેરણા, પેલાના મૂલ પતિની પાસે
જવું રહે છે. અને પેલાના ચાર પુત્રોનું અભિજ્ઞાન દાઢ પતિનું
આયુષ્ય મેળવે છે. લોકકુલનની એ સાવિત્રી પુરાણની સાવિત્રી કરતાં
અધિક લંકનીય છે. 'વીરપસથી' માં બહેન આપણેની જૂનના
તેમજ જૂનના પ્રાપ્તે સર્વ બહેનો સદા એવી સૌમ્યતા દાખવી,
જેવળ બંદી દેનારા ભાઈને કાળે પણ

"વરસાએ જાણજી પોના એવસમાં"

"બંદીકું દેખશું એના પેદમાં."

એવી આશિષ ઉચ્ચારે છે. 'બોજવોય' માં માણે પ્રાપ્તે સ્વાભાવિક
પ્રેમ, 'નામપાંચમ' સર્પોના સુવનનું રૂપાયા-સર્જન, શીતગણકાળમાં
નામપાંચની લાંબાં હિંત-સામાજિક કુલનમયવાદનાં આપણક સંબંધી
ઉપર આમદ, 'ગેળી નેમ'માં ગેળીઆ પ્રતે પ્રુનવત પ્રેમ, અને એક
રાત્રની અધમાનેતી મણીના દીકરાને પત્નિમાંથી ઉઘારી સંતાડી
સખનાર, પોતનું વાલ, પોપણ, માથ, વગેરેને પણ માનવના સદા
કૌટુંબિકતા વડે નવાજતી 'ધરો આપણ' ની કથા એ તમામ
કથાઓ લોકકુલનની જાણા ઝીંઝાને અમર ઉભી છે. એમાં વિરહનાં
દેવેલીઓ પણ જાણિક, રાવુલ, અને સુંદર છે. કુટુંબી અને જાણી છે.

એ કથાઓની વૈધી સમગ્ર વાચનાથી, સ્નેહ સન્દેશથી,
તરફ ચતિવાળી અને અસુક મોઝસ આકાશવાળી છતાં, સુતાં છુસે
કહેનારાંની અભિજ્ઞાન કથના સર્જન નવા રંગને પણ પૂરથી ઝીંઝ-
નારી છે. એક કેલી પાસેથી સાંભળીએ તે જાણી બોલ પાસેથી.

તો સમજાવ કે અકિનન કલ્પવિમાનને રમવાની તેમાં પેટથી છૂટ છે. સદાચ નવી નવી ફેલીઓ વાટે આપાત થતું એવું એ વાતો-વસ્તુ આપણને યુગયુગે સુધી પણ નિત નવપ્રસન્નિતજ લાગ્યા કરે છે. લોક-હૃદયનું કવિત્વ એ વાતો રૈલીમાં એક સામટા અલંકારોના કે વાણી વિલાસના દોરા કરવાને બદલે સુપ્રમાણ ચમકારા ટિલકોસક નાખ્યાં કરે છે. જેમ ભંગીશ મતશાહિલની વિચિત્રતા રંગીનીમાં છે તેમ આપણા મત-સાહિત્યનું અનેક તરફ આ કમલ્યો છે. એને ધાર્મિક તત્ત્વવાદનની તુલામાં તોળવાનું ન હોય. એને તો આપણું સાહિત્યધન સમજીને કમલું પોટે છે.

એના સૌન્દર્યનાં અરિ સમજ્યા મોટે નીચે એક કથા ઉતારીએ છીએ:

એવરત-હવરત

[એવરત એટલે આપણી જામાવાસ્થાનો રિવસ, પાશુની આવેલી હિન્દુ નારી તે રિવસે કપવાસ કરે નહાઈ, ઘેઘ, નીતરણી કરે માણસને ઘેર જઈ ધીને રીવે, એવરત-હવરત નાખના રેવડી આશિર્વાદ હોય તેનાં દર્શન કરે, કાંઈ કુલાકાર કરે; કલ્લ લાંબી ઇન્નચા કરે, એવું મત આર વર્ષ સુધી કરે; પાંચ વરસ પૂરાં થાય એટલે હવરત કરે

હવરત કેવી રીતે કરે ? પહેલેય હોય તો પાંચ ગાસળીઓ ચેતરીને હુમકાં કરે; ૫ પહેલેય હોય તો પાંચ ટાપરાના વાકમ, પાંચ પૈસા; પાંચ સોપાઈ; પાંચ નાયાસડીના કટમ; પાંચ ચાંદણ; ૫ એકલી ખીંતે આવે. આ મલનો ઉદ્દાવ નીચે લખે મલનામાથી થશે છે.]

જામણ અને જામણી દતાં એને પેટ વડાનું ન મળે. જામણ તો રોજ માલિની પૂજા કરીને માથે ફુલ ચડાવે. એટલે ખુસબમાન રોજ જામણની પૂજા ફૂલોને માલિવણને માથે માઝલા ચડાવે.

જામણને તો વિગતર થયો છે કે

અરર ! આ ન કરવાનાં કામોં કરવારો ખુસબમાન-એને ઘેર ઘેર એક જણાં, ને મારે ઘેર ઘેલીનું જાંબલા લે હોર નહિ !

રેવડામાં જઈને જામણ તો પેટ જડી નાખવા લેવાર થાય છે. ત્યાં તો ચૂર્તિનાં એમણી માકારો થાય છે કે

મા ! મા !

બામણ કહે, " હાં ! "

મદદેવજી પૂછે છે કે " પેટ કટાર શીંડને નાખે હ બાણ ? "

અરે મદારાજ ! એકબેા મુસજમાન રોજ માણ્યાં ચાલે એણે
ધેરા જણ્યાં; અને મારે ધેરે થોડીસું બાંધવા ચે હોર ન મળે !

એને ધેર જાને ભેઈ આવે તેા અરે !

બામણ તેા મુસજમાનને ધેર જાને ભેઈ આવ્યો છે. મદદેવજી
તેા પૂછે છે કે " બાઈ તેા સું ભેઈ ? "

મા'રાજ, મે તેા જાણ્યોા ચોક્કા ભેઈા ને માણીયા કીડા
અડખડા ભેઈા !

" હે બાણ, એના ધેરા જણ્યાંની દસા તેા એ ચોક્કામાં આ-
ખડા કીડા ભેઈ જાણ્યો. જા, વને એક દીકરા દઈ છું. પણ
દીકરાને જાણવીય મા, ને જાણ તેા પરજાવીય મા. "

બામણને તેા વિચાર થઈ પડ્યો છે, એના મનમાં તેા થયું છે
કે " કીક જીવવા, અડાણે તેા દીકરા લઈ લેવા દે ! પછીની વાત
પછી ભેવારી. "

સ્વર્ણ કહીને બામણ ધેરે ગયો છે. ગેતાણીને તેા મહિના સ્વા
છે. નવ મહિને દૂધમધ દીકરા આવ્યો છે. દીકરા તેા જિંએ ન વધે
એવો રાતે વધે છે ને રાતે ન વધે એવો જિંએ વધે છે; આડે ઉઠવો
જાય છે; હાં ! હાં ! કરતા તેા દીકરા હ મહિનાનો, બાર મહિનાનો,
બે વરસનો થયો છે. એને તેા સ્માટે છે, અવરાવે ને પીવરાવે છે.
દીકરા તેા સો મેયો ! સો મેયો ! કેજ વાત નદિ એવો મેયો !
સાત બેઠાને એક જ દીકરા !

એમ કરતા તેા દીકરા પાંચ વરસનો થયો છે. માજાને તેા
વિચાર થયો છે કે અરે, દીકરાને નદિ જાણવીએ તેા પેટ ખાસી
સું ? ને નદિ પરજાવીએ તેા વસ્તી રેંશે સું ?

દીકરાને તેા નિશાએ મેસાર્યો છે. દીકરા બાર વરસનો થયો
ત્યાં તેા જાણી ગણીને ગાજેદો થયો છે. એને તેા નાજાએર ઉપર
નાજાએર આપ્યાં થયાં છે. જન્મ મદદેવજીની તેા દુવાઈ છે કે

દીકરાને જાણવીય મા, ને જાણ તેા પરજાવીય મા.

મેર મેરાણી તો વિચાર કરે છે, કે પૂતરને નહિ પરણાવીએ તો વસ્તી રેશે શું ?

દીક ! ને ચાલ તે અંદા ! વધારી લ્યો નાણાંમેર.

નાણાંમેર વધારી લીધું છે. એમ કરતાં તો સગન બાત્યાં છે. દીકરાને તો પરણાવવા આત્યાં છે. જ્યોરી જન જોડી છે. બેનુ, કાકા, મામા, કળસી કદંબ જનમાં સોંક્યું છે.

પરણાવીને જન ખાટી વળી છે. સાંજ પડ્યે મામનો સીમાડો બાત્યો છે. માંરાજ મેર બેઠા છે. અને આખમાં પાકળાં પેરાણાં. જનસાધાર પે તૂટી પડ્યો.

ખરાબર આવજી મદિનાની અમાસ અને એમા જળ્યો મે. અંધારું ! અંધારું ! છ તો કાંઈ અંધારું ! અને ખાટી માથે તો પાણી ! પાણી ! પાણી ક્યાં પ માતા નથી.

દાંડ દાંડતા નથી. એટલે સદુ ચાકામણી ઉતરી જાય છે. વરણીદીવાં કહે, અને પ ઉતરી જાયએ. ઉતરીને વર વડુ એમ હોં દાંડવા મંડ્યાં છે.

એમા વરના જમણા પડને અંધારું સરખ-દંધ થયો. વિજળાના અંજલવાસમાં જ્યેકું તો પાણીના બ્દનને માથે વેત એકનો પટો પડ્યો જાય અને કળિજરો એક દાંડ્યો જાય.

વર કહે, મા ! મામા ! મેરાણી દલાતું નથી. મારી આંખે લીલાં પીલાં આવે છે.

એમ કહીને વર તો મેણી ચલે છે. એનું તાળવું ફાટી ગયું છે. એ દાંડે ત્યાં તો પા પાકાર ચાલે રજો છે.

જનવા બોલ્યા, અરે ભાઈ, આ માથે મેની રમજદ ! આ જનમને પણી પડે છે ! આ અંધારી રમ ! અટાણે આંહી રેઈને શું કરશું ! આપણે પ જનના જવશું. અટાણે આ મરદું જમે આંહી પડ્યું ! આવીને આપણે અવનદાદ રેશું. દાંડો સૌ મામમા.

સૌ જામમાં દાંડ્યાં છે. વડુ એકલી ધંબીને ઉઘી ચક વડી છે. માથુ સજરો તો બેઠવા કે,

અરે માટી ! વડુ દીકરા ! હવે એની મામા મેલી થો. અને દાંડો.

પણ કહે, હવે તો હાથી ચીંચાં ! અર્થાં હું ત્યાં જ છું.

માનવ અને સર્પાં ચીંચાં તો મઘાને મેલીને હાથી નીકળ્યાં છે. બાહ્ય ક્રિયાથી મઘાનું માથું બેળામાં ઝળિ બેસી રહી છે. અંધાર રાત્રી ગઈ છે. મેનાં પાણી તો માતા નથી.

બાઈ તો વિચાર કરે છે કે, અરે છવ ! અંદી બેસી રહીય તો નાર ખોરને સાવજ દીપ્ત આ મઘાને દરદી જશે. મારા પંડાં તો બેં નથી, પણ મઘાની બેં છે. મઘાને જો જનવર તાણી તો બાબળના દીકરાની અંધાર થતી થશે. પણ હું શું કરું ? ક્યાં જઈ જઈ ?

એવા વિચારોને એક અંજવાસ થયો છે. અંજવાસમાં આંખોં એક દેડે કળાણું છે.

હા ! કાલક દેડાં જેવું લાગે છે. મઘાને લાગે ત્યાં પહોંચી જઈ તો મડું ઉઠરે. મઘાને પહેલી દરદી તો તો મારા સ્વામીનાથનું માથું રંગોનાથ. મારે માથું જ કાઢીને દરદી. પગ બંધે દરમતા આવે. એનાં ચંધો નહિ.

બાઈ તો ધણીનું માથું કાઢીને મડું દરમતા મોંઘું છે. વિચારોના અંજવાસ રહે એટલી થડી હાલે છે. પણ અંધારાં થઈ જાય એટલે ઉભી થઈ રહે છે. વિચારોને સમકારે સમકારે દેરાની દરમ સાથે છે.

એમ કરતી કરતી તો બાહ્ય દેર પહોંચી છે. મઘાને માણીયા લઈ ગઈ છે. અંદરથી બાર બીટીને સાવજ મઘાવી છે. અને એકલી સ્વામીનાથનું માથું બેળામાં લઈ બેસી છે.

હાલ ! હવે બેં નથી. હવે થાડે થાડે તે ચામો !

૨

અંધારાં થઈ ત્યાં તો એવરત આ આવ્યાં. જોયે તો દેડે માણીયાથી દીપ્તિ ! અરે આ મારા માનની સાંકળ મેણે વાસી છે ? ઉપાડ, જટ ઉપાડ ! નીકર જાણીને અસમ કરું છું.

બાહ્યે તો બાર ઉપાડ્યાં છે. અંધાર તો માતાજીના તેજમાં અંજવાસ જાય છે. અંધારી રાત્રે અંજવાસમાં સમાતાં નથી.

અરરર ! એકી તું મેણું ? મેણું છી ? કામળું છી ? આ મઘાને દેરાના આંખોંને જામને બાબાજીદ લગાડનારી તું છી મેણું ? બોય, નીકર જાણીને અસમ કરી નાંખું છું.

માતાજી, ખસેલા કરેલું નથી કેમ કે નથી ઝાકણ. પરણીને આવનાં અંતરીયાળી મારા સ્વામીનાથને જોઈ કર્યોલ જનવર જીકે રાત કાઢવા તમારો આસરો લીધો છે.

તારો ધણી સજીવન થાય તો ? તો મારે બેઠો જગાય ?

અરે માતાજી, એવાં જાગ્ય ક્યાંથી ?

તારો કેમ છે ?

દા, કેમ છે.

ત્યાં તો મમતા જનમણ પડ્યો અંધારો દર્શો છે. અવરત મા અંતરધાન થયાં છે.

બીજો પહેર થયો ને અવરત મા આવ્યા છે. દેરાનાં બાર માતાજીએ તો બંધ દેખ્યાં છે.

હિયાડ ! હિયાડ અમણ યાનકયાં બેસનાર તું ને હો તે જટ હિયાડ. નીકર બાળીને જસમ કરે છું.

બારણું ઉપાડીને બાકાએ તો બીજાં માતાજીને જોયાં છે. તેજના અંબાડ પથરાણા છે. મેલથી રાતે જાણે મેલ્યા હોયો છે.

અરર ! એથી તે અમારું યાનક અમણાં ? બેઠા તું કેમ છે ? કેમ છે ? ઝાકણ છે ? બેઠા, નીકર સથાય કરે છું.

માતાજી, હું કેમ નથી, કે ઝાકણ છું તો કાળા માથાનું માનવી અને વખાળી મારી આંધી આવી છું. મારા સ્વામીનાથનું મોઢ અંધે નહિ, મારે બેઠો છું.

તારો ધણી અંધો થાય તો ? અમારે બેઠો પડ્ય ?

જણું.

કેમ હાથ ?

કેમ હાથ છું.

એટલું કાપું ને મમનું જમણું પડણું કરું છે. અવરત મા તો અંતરધાન થયા છે.

બીજો પહેર મંડાય છે. ત્યાં જગી અગેલા માતા આવે છે. હિયાડ ! હિયાડ ! કહીને કમાડ હિયાડે છે.

અજેલાએ તો દેરાણું મૂકે દીધું છે. કાળા કાળી કાળીને બાકાને મારા દીધા છે. કાપું છે કે જટ અંધાર નીકળ, નીકર બાળીને જસમ કરીય.

જાણ તો કહે કે નહિ નીકળું, સળગાવી દેા તેમ ખારા સમી-
નાયના મહાને નહિ રહ્યાનું.

અત્રેપામે મ જામણને સહન કરવાનાં વરદાન દીધાં છે. એને
પળ્યાના કેવલ લીધા છે. જાણે અંતરધન થાય છે. જામણનું યોક્ષ
અંતર દુઝવા ખાંડે છે.

એણે પહેલે વળવાણ રમ્યાં છે. એણેય કેવલ લીધા છે. વરદાન
આજસ મરડીને બેઠો થયો છે. વડુને પૂછે છે.

અરે હે અમી ! આપણે અમી દેરામાં ક્યાં ? મારાં માખા
ક્યાં ? જનૈયા ક્યાં ?

હે સ્વામીનાથ ! રાતે મૂંડ સાડે નહેલું. તમને નીંદર આવી
ગઈતી. સવારે સાડે ચોપડીયું આવે ત્યારે સમૈયું કરવાનું કહીને મા
ખાપ મામમા ત્યાં છે.

વાટ નેહ નેહને તો પરાં થયું છે. સોનાનો સુરજ ઉમેા છે.

હે અમી ! મને જૂન લાગી છે ને ઘાક લાગેા છે, વાટ નેનાં
વેળા ખુટશે નહિ કાલો આપણે નવકુંડરી રમીએ.

દેરાને ઓટ, પ્રજાળને પોર, વર-વડુ નવકુંડરી રમે છે.

વહેલી પરાંએ એ સોવાળાઆ એનાં વાજ્જ પોવામાં તે મેલવા
નીકળ્યા છે. એમ જાણીએ વર-વડુને નવકુંડરી રમનાં દીધાં છે. એમ
વડો કરવા મંડ્યા છે.

એકા એ વ ! એનાં મુરખાં જામણીયાં તો ને ! ધરે આજ
એક કરી રીધા છે. નીકળને ફરી રીધાં છે. અને આ તો મારાં દીધાં
એમ જાણ નવકુંડરી રમે છે.

કાલ દાઢ્ય, જાણે વાટ કરીએ.

એમ સોવાળાઆએ પગરખા દાઢ્યાં લાગે દડી મેથી છે. ધરે
જાણે જામણને વાત કરી છે. રેકડળ મંબો મહ છે.

કેલો કહે છે કે " અરે આજ, તમે કાલ ખારી કેકડી કરો છે ? "

કેલો તો લાગે પમે દેરે જાણ છે. જાણે જોને ત્યાં તો
સમીપામ વડુ-દીકરો નવકુંડરી રમે !

વરદેડીયાને તો મામમાં આવી વાજ્જો સમૈયું કર્યું છે.

૩

એમ કરતાં કરતાં આસો માસ આવ્યો છે. બાઈને તો હસેવાનું આણું આવ્યું છે. પણ મારે મતાણએ તો બાઈને કહી શાખું તું કે ' પીર બાઈય નહિ. '

બાઈ બેલી કે " કે'નારા કહી રહ્યા; મારે પીર નથી આવતું. મારે આવતું હશે ત્યારે વાવડ મેલીય. આવું પરિપાકુ બધું એ દાણે કર્યું. "

પીપરીમાં તો પાછું ગયાં છે. ને બાઈને તો આરા રહી છે. હિં ચાલે તથ છે.

નવ મહિને દૂધ લેવો દીકરો આવ્યો છે.

રાત પડી છે. રૂંધા ઓંધી, વડુના ખાટલા હેઠળ સૂક નાખી સાસુ એભરીમાં સૂતી છે. ઊંઘેલા માથામાં સૂતો છે. ઝડતો દીવો બળે છે.

અધરાત થઈ ત્યાં એવરત માતા આવ્યા.

" દીકરી ! દીકરી ! સૂતી છે કે જાગતી ? "

" જાગું છું માતાજી ! "

" કેમ દીકરિતો ખીં સાંભરે છે ? "

" સાંભરે જ તો ! "

" ખાઈું છું આપીસ ? "

" આપીસ જ તો. "

" તારો ઊંઘેલો હાથ ? "

" હાથ જ તો ! "

એમ કહીને બાઈએ તો બાલેલીનું લીધું છે. બાલેલીઆવ્યું વીંટીને ઊંઘેલીના પા કપો છે. " આ સ્વેા માતાજી ! "

ઊંઘેલીને કીડીને એવરત મા તો અલોપ થયા છે.

સવાર પડ્યું છે. સાસુ લુભિ તો ખાવીમાં ઊંઘેલા ન મળે.

" બહે વડુ, ઊંઘેલા ક્યાં કેઈ ફતરું મોકલું આવ્યું ? "

" મને કાંઈ જાણ નથી. "

વડુએ તો ટુંકો જવાબ વાળ્યો છે. એને તો કાંઈ હાથ રહ્યો નથી. સાસુને તો જેમ પડ્યો છે.

હામ ! હામ ! નગાઈ સમસાનમાં રાત રહી આવી ને ડાકણ
ચામ આવી ! ઊઠરો ખાઈ ચર્મ !

વડુ કહે, " હા. હું ખાઈ ચર્મ હું ! "

આખા ગામમાં તો હાહાકાર મોઝી મથે છે કે બામણની વડુ
તો સમસાનમાં જઈ આવી ને ડાકણ ચર્મ આવી !

ખાવતું ઊઠાઈ દોષ તો ઉવેલ દોષ. ખાવતું ઊઠાઈ ન દોષ તો
તરલ આશા રહે. એટલે બામણે તો તરલ આશા રજાં છે. રિં
ચડવા ખોડવા છે. નવ મદિને બીજે દીકરો આવ્યો છે.

આજ તો નગાઈ જુએને ખાવા દઈ જ નહિ ! એની પાસે
ઊઠાઈને મુવરાતું જ નહિ !

એમ કહીને સામુએ તો બીજા એરકમાં માવી મૂકી છે.
માવીમાં ઊઠાઈને મુવરાપો છે. પોતે પડેને મુતી છે. માવીપાથી એર-
કને તાણું માર્યું છે.

અપરાધ ચર્મ ત્યા તો ટપરાત આ આવ્યાં છે.

" દીકરી દીકરી ! મુતી છે કે જાગલ ? "

" જાણુ છું માતાજી "

" એને પગલું છે ને ? "

" હાજ તો માતાજી "

" તો લાલ્ય તરો દીકરો ! "

" દીકરો તો સામુએ સંતાપ્યો છે ! "

" પગલું તું તો આપજો ! "

" હા જ તો માતાજી, હું તો આવી મુતી છું ને ! "

" તો લાલ્ય બામણીનું. "

ખાઈએ તો બામણીનું ફરાવતું છે. ટપરાત મથે તો સામુને
એરકેથી ઊઠાઈ બામણીઆએ ઉપાડ્યો છે. ઉપાડીને પોતે બામણ
ચર્મ ચર્મ છે.

સગરે પગલું છે. હામ હામ ! મામીમાં ઊઠાઈ ન મળે ! નહીં વાઘા-
મુઠ વડુ જ ડાકણ ચર્મને મગા ચર્મ. સામુએ તો વડુને એમ વગેલી છે.

બામણીઆ ! બામણી તો જાણે ખાઈ ચર્મ !

મામ આજામાં ફે' ફાટી ગઇ છે.

વળી પાછી બાકને તો આજા રહી છે. નવ મરિને દીકરા આપ્યો છે.

આંજે દીકરાનો જયમ થયો છે ને અપરણે દીકરા ઉપરી જય છે. આ વખતે તો પહેલી રાત જરાજર જળાશી છે.

આડેભી પડેભી આખ્યાં છે. સગાં બહાસાં આખ્યાં છે. કેઇ બેસરીમાં બેઠાં, કેઈ ફળીમાં બેઠાં, કેઈ કેલીમાં બેઠાં છે. કેઈએ તરવાર લીધી છે ને કેઈએ જીંક લીધી છે.

સવું જાય છે. માલીમાં દીકરા રમે છે. કેઈ પાંપણનો પલ-કારોય કરતું નથી.

જરા...જર મધરાત થઈ ને અજોયા આ આખ્યાં છે. જઈએ માલુસ બેઠુંતું ઈની આંખમાં ધારણ મૂકી દીધું છે. કેઈ બેઠે કે ઢાલે ! સડેકાટ મળાછ મોરકામાં ગયાં છે.

“ દીકરી, મૂલી છો કે જામ છ ? ”

‘ જામું ખું માતાજી ! ’

‘ બોલે પગલું છે કે ? ’

‘ દાજ તો માતાજી ! ’

‘ તો જાવ્ય દીકરા. ’

‘ મારી આગળ ન મોઝે. ’

‘ પણ તું તો ઘડ મૂકી ને ? ’

‘ દા જ તો ખાટી ! ’

‘ તો સાવ્ય જાણેલીયું. ’

બાઈએ જાણેલીયું દીધું છે ને માતાજીએ જાણ લીધું છે. દીકરાને ઉપાડયો છે ને માતાજી અજોય થયાં છે.

દાવ દાવ ! આ તો જાગરાનના ધરનો કોય જાગ્યો ! કે વડુ ઝાકવું જાગી ! બાગલુના વલુ વલુ દીકરા ચોરાયા. ‘ મામમાં તો દાવકારો બેઠો મયો છે. ’

માલુના રાજાને જાગર પડી છે.

રાજા કહે કે “ આ ફેરે તો નું પડે જ મોજી દેવા આણું ખું. બાર રા છે કે જાગલુનો દીકરો બરજામ ? ”

બાળને તો ચોપી વારનું જોવાન રહ્યું છે. ત્રણ મહિને બેઠો જતરબેઠો છે. રાત્રીને જામણે ખખર દીધો છે.

ફળીયામાં માવળી, માવળીયા દીકરો, અને ફરતી સાતથરી ચોટી મેલી છે. રાત્રી પંડે ઉપાડી તરવારે માવળી આગળ બેઠો છે.

જામણે પણ રોપું જોડું ને વગોડું થયું છે. ફળીયામાં ને જોતરતીમાં તો આખા મામણનું માવળુ દલપડું છે.

માવળુ! માવળુ! માવળુ! ઈ તો મનખો ક્યાંય મલો નથી.

ખર...ખર અજરાત થઈને વળેલા માતા આવ્યાં છે. અને સાતથરી રું, સોથરી ચોટી મેલો ને! માતાજીએ તો ઘણાં જીંદગી સફળે પાસે વગો દીધું છે. સુએમટ પોતે જોતરતીમાં દાવ્યાં મળ્યાં છે. જામણે સાત દીધો છે.

‘દીકરી, સૂતી છો કે જાત હ.’

‘જાતું હું માતાજી!’

‘વચને પગલું છે ને?’

‘તો લાખ દીકરો.’

‘મારી પાસે ન મલે.’

‘પણ તું તો આપી ચુકી ને?’

‘તે દિની જ.’

‘તો લાખ જાણીજીવું.’

જાણીજીવું લઈ, માતાજી દીકરાને તેડી લીધો છે. તેડીને અસોય મળ્યો છે.

અપખ મોંઘાળી ને ઉપડી! ત્યાં તો દીકરો અસોય!

રહુ પોઈ જેવા મોટા લઈને પોતપોતાને ઘેર આપ્યું રહ્યું.

જીવન ત્રણ માસ થયા અને જામણે દીકરી આવી છે. દીકરીને તો પગરો વ પગરો નથી. સાસુ સુવાડે તોય સૂઈ રહે છે, ને વડુ સુવાડે તોય સૂઈ રહે છે. શ્રી બોલે છે કે:

‘નભાઈ સુએમ! ચાર ચાર દીકરા ભરખાને હવે ઉપડીને લપાડે છે!’

૪

ચારે વરસનાં ચાર વન પૂરાં થયાં છે. બાર્ડ કહે છે કે
‘ બાર્ડેશ માટે ચોરણીયું જમાવ્યું છે. વનનાં જંતવજાં કર્યાં છે. ’

સાચુ કહે, ‘ તને કાચે તેમ કરને બા ! ’

બાર્ડ તો નારી ધોઈ, નીતરતી સડ મેલી, કંઠાવડી ને ચોખ્ખા
સર્ધ સડેલા... નદીને સામે કાંઈ દેરે મર્ધ છે. જાહેર ચારે ચાકરા
ક્યાં છે. કરીને બોલી છે કે:

મેજાવ લવણ !

અંજેલા પડેલા !

ચારે બેન્ડુ માટે થેર જમવા આવજો

ચારેને ચોરણીયું કહી નાંકું છું

થેર જાહેર બાણ્યે તો સાપસી રાંધી છે. સાચુ તો આડેસી-
પાડેસીમાં પૂજી આવી છે. કે “ મારી વડુ કોઈને ચોરણુ નોતરી
મર્ધ છે ? ”

હો કહે, “ ના રે બાર્ડ ! ”

ત્યારે વાણામુક કેને કહી આવી દરો ?

જમવાનું ઠાણું થયું છે. ત્યાં તો ચારે રેવીઓ ચારે દીકરાને
આંખગાંધે વળામીને દાણી આવે છે.

સાચુડી તો ભેષ રહી છે ! એકો ! આ રૂપ ને આં તેજ !
આ તે શું વડુ મરાસમીયુને ચોરણી કહી આવી દરો !

ચારે માતાજના પ્રથમ તો પાણીએ પચ ધોવા છે. પાણી દૂધે
પચ ધોવા છે. અંગૂઠાનાં ચરણપૂત લીંછ છે. ચારેને હંડુએ પોચેલ
છે. પાણી જમવા બેસારેલ છે.

ચારે માતાજ જમ્યાં બૂઠ્યાં. ત્યાં તેવાર થયાં ત્યાં ધોડીયા-
ખંધા ઊંઠરીએ રોતું આદરું છે.

ચારે બેન્ડુ પૂછે છે કે “ મગી કેમ રેલ ? ”

દીકરી કહે છે કે “ સીને તો બિંક બાર્ડ, ને મારે બોવ નદિ ”

“ આ ચે ને મારી તરો બાક ! ” કહી બેવરતે અંજગાંધેથી
દીકરા સોંપેલા વળાં ચોડુંક દાણાં વળાં દીકરી રોષ.

‘ અમી કેમ રોઈ ? ’

‘ સડુને વળે બાઈ, ને મારે તો બેઠ જ ! ’

‘ આ શે ને ખીલે બાઈ. ’

એમ કરીને ડબલતે બાઈ દીધા છે. વજા આગળ દાર્તા ત્યાં દીકરી રોઈ છે.

‘ અમી કેમ રોઈ ? ’

‘ સડુને તો વળુ વળુ બાઈ, ને મારે તો શે જ ! ’

‘ આ શેને આ ખીલે બાઈ ! ’

એમ કરીને અજૈયા માએ ખીલે બાઈ દીધા. વજા આગળ દારે ત્યાં દીકરી રોઈ.

‘ કેમ રોઈ થાડી ? ’

‘ સડુને તો અમાર બાઈ, ને મારે તો વળુ જ ! ’

‘ આ શે આ બોધે બાઈ. ’

એમ કરીને વજૈયા માએ બોધે દીકરો આખી દીધા. મારે જણીએ. મારે દુધમળીઆ દીકરા કરીને ચાલી ગઈ.

બાઈને યાનેલેથી તો ધાવળની ધાર વટ્ટરી છે. ચાલના મારે દીકરાને હાથેરીને માનાઇએ પાળ દીધા છે.

ગામમાં નો આખી વાલનો ફેડ પડ્યો છે. પળીને સહજન કરવા બાઈએ મારે મારે દીકરા અડાખ્યાંતા ! મારે બાઈ ! અમી માવતર દીકરાને પાણિરી રાને મેલીને દાર્યા આખ્યાંતાં ! અને દીકરો ડબ્ધો તે તો વડુને પુત્રે !

વડુનાં મતની તો જે ! જે ! બોલાવૂં છે. આમુ સમરો વડુને પારે પડ્યાં છે.

એવરત ડબલ ને અજૈયાન વજૈયા કોને રૂબાં એવાં સોને રૂબાં !

અનેરચંદ મેથાણી

Literary simplicity is one of the most difficult of all things to attain.

Hugh Walker

સુન્દર સરિતા

રૂઢી સુન્દર સરિતા રે નિર્મળ ઝરણે વહેતી
સ્નાન કરવાને ચાહ્યાં રે મળી સદુ સાહેલી.

પહેર્યો વસ્ત્ર પવિત્ર ને જળની ઝારી હાથ,
વૃત્તિ નિર્મળ રાખીને આનંદ ઉર અધાગ,
ચાહ્યાં પૂજન કરવા રે મળી સદુ હરખાતાં
લઈ કુમકુમ અક્ષત રે વિધિમંત્ર ઉચ્ચરતાં
—રૂઢી*

કરવા પૂજન પ્રેમથી જળથી દીધાં સ્નાન,
ચંદન અક્ષત પુષ્પથી શીવનાં કર્યાં વિધાન.
ફળ નૈવેદ્ય ધરિયાં રે મુખવાસ સોદમ કાજે
પૂપ, દીપ ને આરતી રે વળી જપ તે સાથે.
—રૂઢી*

પૂજનવિધિ થઇ સહી પ્રુષ્પાંજલિ અપાય,
ભક્તિ મુક્તિ માગીને થયાં મદુ વિદાય.
ઉરે આનંદ લેતાં રે વૃત્તોના નિયમકારી
દીધાં પારણાં પ્રાતે રે થઇને સદુ ભાગી.
—રૂઢી*

મંજુપદેન મંહેતા

અવન, યૌવન, પ્રેમ ..

સુતમ! આ આંસુ શાનું ?

અવન ને યૌવન માત્ર એક લક્ષણ છે એના તરફ આંખો કે શું ?
જો-જો આપણે પ્રેમ અનંત અંકે નથી ?

નયનક દેવે !

વીણા

ચિત્રમ્ભ. વલ્લભીદત્ત મિશ્રે

પદ્મની નમ. વલ્લભીદત્ત સ્વામીજી
 શ્રી વલ્લભ મુખ તરી મલકામે
 શ્રીકૃષ્ણ પ્રાપ્તિમા- આનંદદાયક આવડા
 તરફથી સચિનચ સમ્રેમ ભેટ.

મેઠાનામાં અત્યુક્ત મેઠાસ જગ્યાએ બેસી જતો. એ જગ્યાની પસંદગી
પણખઈ તે ભદ્ર અને ખાનપુરની વચ્ચેના કેઈ સારા જગ્યા
રેલીના પટમાં કરતો. આજે કઈ જગ્યા પસંદ કરી તેનું ધોરણ
પણખઈ દીપુ પાસે જ રહેતું. અને એના એ દાસમાં તેના એ મિત્રએ
ખાસેય વધી ઉઠાવેલા નથી.

તેના એ મિત્રામાં એક પેન્શનખાતું કુસારનું લોકું રહેતું
હતું. તેનું નામ ચોટી હતું. હેલાં પાત્ર વર્ષ થયાં તે પેન્શન પર
હતું. અને દીપુ સાથે તેણે ચોટી સાધી તે પહેલાં પછી સાવજમતીના
વિદ્યાળ પટમાં, સાંજે ઝાંખા ઉજ્જસવાળા રાત્રિમાં તે એકાંત જ રહી
કરતું. તેને બહુ પહેલાં છાત્રાની ટેવ ન હતી એટલે તે સૌથી મોડું શરૂ,
ત્રીજા મિત્રને, આ એ મિત્રના જોડી સ્વતંત્રતા મળી ન હતી: કારણ કે
તે અશક્ત અને કાર્કિ તેજસ્વી હતો. પણખઈ તે સાંજે ચોટી છૂંટીથી
આવી આવતી જતો અને સવારમાં માથુસના અવરજવર થાય તે
પહેલાં આવી નીકળતો. એ કેઈ બેરકકાર સોનો જુવાન પાડો હતો.
એનું નામ રાણો હતું. તે પછી અભાત, રોખીન, ગમતી અને
તોફાની હતો. સાજ પડે એટલે હમેશાં તે પોતાનું જાડું માથું પૂજાવતો.
આ મિત્રને મળવાને માટે એક કે બીજો રહેલો, આવતો દોષ.

એ જથ્થા મિત્રો ખરેખર સુખી હતા. દીપુ અને રાણો હમેશાં
સખતા અને વારે ઉપાડી ઉપાડીને યાત્રો થયેલા ચોટી તેમના પ્રાચી
જાણે વિખામણના ચન્દો બેઠતો દોષ તેમ ધુગો ધુગો જોવા કરતો.
દીપુ રાણાનું પૂછું ખેંચતો અને રાણો દીપુને પોતાને દહા તો
ઉત્તા આપનાં સંગ્રામી ચોટી વિદ્યા કરતો ! ચોટી ગુપ્તગુપ્ત હોતો
હોતો એ જોવા કરતો અને જ્યારે પેલા અને જુવાનીના ઘાંટી
જાહેને નીચા બેસે ત્યારે તેમની સોડમાં લાજાને દૂધ તેમ માટે તે
પણ ઝાનેતખો બેસી જતો.

એ જથ્થા મિત્રો એ પ્રમાણે એક દિવસ બેઠા હતા ત્યાં એક
ચરીખ માથુસ આવ્યો.

તેણે જાણ્યો નવા આવનાર પ્રાચી બેરકકારીથી તેનું: આવ-
નારમાં બધા દોષ હતા: નજીનું ને કારણ ચરીર હતું: રોગથી તે વધારે

કુરૂપ લાયકું હતું. માથામાં ઈંટી હતી. પણ આટલા અંધારામાં આ વધુ જાણુને જ ત્યાં બેઠેલા જોઈ તે પણ તેમનાથી બહુ દૂર નહિ, પણ પોતાનું માન સચવવા તેટલે ઈંટ બોલ.

તેણે એક કાણું ડીંગડું કાઢ્યું. પણ સ્વાદ મળવાથી બેસ્વાદ ચહેલો બોરાક તેણે કાઢ્યો. બરડાને સંતોષથી તેણે તે ખાધી અને પછી પાણી પીને, પછા મિત્રો પાસે ચોડે દૂર રેતીમાં ચૂલો.

આ વધુ જાણુને એક નવો મિત્ર મળ્યો. પછી તો એ સંઘા દમિયા સંજે ત્યાં બેસુ થતું. ને ત્યે મિત્રો સાથે પેલો નવો મિત્ર પણ વધારે ને વધારે જાણતો ગયો. સમે તેમ પણ, જ્યાં પોતાને જાના વિશાપથી દબા બરેલા વિવેકથી, બોરી બેઠનાથી કે બહુરા પ્રેમથી કોઈ કમતું નથી, ત્યાં ખુબ્યને એક જાતનો આનંદ મળે છે. જ્યારે આણું ગામ નિસતે વોરતું હોય, અને સતરે એક બીજાનાં મળ્યાં વધારે તેજસ્વી જ્ઞાનથી કાપી શકાય માટે જ માણસો આરામ લેના હોય, ત્યારે આ મુર્ખા ચાર પ્રાણીઓ, બોમ્બા આમા વિના, માત્ર એક બીજાની પાસે બેસા છે એટલા જ જાનથી ધોતોય માનીને શુખમાં રાત્રિ ગાળતાં.

૨

ચાર પ્રાણીઓ અને વાન તદ્દન જ સામી હતી. જેનો માણસ પણ પ્રાણી જેવો જ હતો. એને માણસ કેવું લાગે ? યાનકુન્થ 'હોતો જડ હતોઃ સિખારી હતો' અને વધુમાં જરાક રોગી પણ હતો. એક માણસ આવી સ્થિતિમાં હોય છે. પછી તેને સમાજમાં કોઈ સ્થાન નથી. એ જાનવર નથી. એટલા માટે માણસો થણી વખત એને નિલાયે છે, પણ તેને માટે સારો રસ્તો તો નવા મિત્રો શોધવાનો જ છે. એટલે આ નવા પ્રાણીને પોતાના વાજાઓ સાથે ધીમે ધીમે ગોડી જતું. એના તરફ થોડાક ટૂંકા ધુકા બેરકારી અને પિઠારથી માણસો ફેફા રેનાઃ તે એ ખાઈ લેતો. જ્યારે આપેલું સાખરમીનું પાણી, ટી ગોડી રેતીની પિઠાત, અને ઉપર વાસની અને નવિ આકાશ. પણ એ સ્થિતિમાં આ સિખારીદાને એક આનંદ આરવા લાગ્યો. જેનો પાંચ ને કુતરો લાગના દસે, અને આઠાને વૃદ્ધ બનેલો,

અધિકૃત એમને દખલ આપતો દરે અને એ બધું પોતાને જોવા મળતો એ વિચારથી ઘણી વખત આ સિખારીને દરે આમમાંથી બહાર આવતાં જાણે થોડાં આપતો હોય તેનું લાગતું. એટલે થર નહિ જતાં થરના જેવો આનંદ ભોગવવાની ઘોંઘાસ એના હૃદયમાં વજીરની માફક ટુંધાવા લાગી.

અને અંતે હવન પણ ઘણી વખત તે ઘોંઘાસનું જ અનેકું છે નાં ?

તેથી ન માની શકાય તેવો એક દેરશાર એના હૃદયમાં ધવા લાગ્યો. એ રજાને અને દીપુને લગતા જોતો ત્યારે દસવા જ કરતો. એને જોઈથી દસતો જોઈને ઘણી વખત તે જોઈ તેના તરફ દખલ લારી આંખે ડાખે બનતો જોઈ રહેતો. માણસને આટલો આનંદ કરતો જોઈ, પેલો એના કરતાં વધારે ડાખો છે એમ પણ કદાચ મનમાં આવતું હોય. ઘણી વખત સારા ગંભીર માણસો એવી જ રીતે હોયતી છુવાનીને જુએ છે.

જરે તેમ પેલા માણસ માટે તે આ મગ દીક નીવડી. દીપુ ઘણી વખત તે એને પણ હેમ્તો અને એ જન્મે વધે પણ પકડ દોડતી કરિશાળ જામતી. એનું સરીર ધીરે ધીરે સુધરતું મળું.

પછી એને એક નવો જુદો સુખ્યો. એ કેમ મૂક્યો; એ તે જોઈ જાનરે ? પણ આ જમ જમ્યા માટે કાંઈ કાંઈ લાગતું એને મન થવા લાગ્યું.

એક દિવસ તે રોજન તરફથી પાછો ફરતો હતો. ત્યારે એક લારીવાળો લારે જરીને માલ્યો આવતો હતો. લારીમાં ભાર પડેલો હતો અને એ તમામ એનું એક જન્મે ખેંચતો હતો જતાં પાછળના ધાકાની જગર વારંવાર લાટવા કરતી હતી.

સિખારીએ આ જોયું અને પેલો લોભાત કલા વિના પાંચે છોડે પાછળથી પાછો મારતો ગયો. આટલી મદદ મળવાથી આગળ જોવાનારને અકલ્પ શક્ય મળી, અને તેમણે પાછળ જોયું તે પોતાના મદદનારને તરિ કાઢી પણ જોલણ વિના છતારતથી ખજી-ખજીવાજીએ તેનાના મજૂરીમાં આ માણસ પાછળથી દિરોડો તે.

નહિ માને નાં; એમ બિડમેકને પુછી છીપું. અને હિસોં માગશે તો શું માગશે;—અંક નહિ, પછી જોઈ લેવાશે, એવી ધમ્મીની બેઠ-
નકાર ઇશ્વારતથી ધણીખણી થાંન રહી. અને શારી શુભાર્થ વધવા લાગી.

શારી અટકા મામ ઉતપો. બીખારીદાસે તેમાં ખજ મઝ કરી અને પછી જોયા વેપારી પાસે-વેસો મજૂર પેસા લેવા મયો કે તરતજ તે મુસો મુસો ગામતો ચર્ચ મયો.

પણ તેને રક્તક વિના કે કામ માઆ વિના જોયા વેસા મજૂરને પેસે તેના કરતાં પણ હલકો છે કે શું; કિંતુ સામણી જઇ આવી. અને પાછળ દોહીને પેસા બીખારીદાસને પકડી પાડ્યો.

‘એ આ માર પેસા’ કહીને તેણે પેસાના દામ આગળ ધર્યો. તેણે કહ્યું હિસ પેસો આવી રીતે આવે છે એ અનુભવું ન હતું તેની દૃષ્ટિ આગળ આ એક નવી ધૃષ્ટિ ખરી થની લાગી. તેણે દામ ઉપર જરા જેવી નજર ફેરવી; તેમાં એક પેસો, કેરો, જગડનો, નવા માંખનો—હા. સ. ૧૬૨૬ નો દલો તેનો દામ આ પેસા પર સદજ જ પડ્યો.

બીજા કણે તેના દામમાં પેસા મજૂરે ચારે પેસા મૂકી દીધા. આજે કોના મનમાં પહેલવેલી માસિકી કિટમે શું; કિનું અદજ જાન આપ્યું. એ ચાર પેસાને માસિક દલો મયે તે કુશન પર જઈને, એ સત્તાથી ઉભો રહી શકશે એવું એને લાગ્યું. અને હલે રસો મયે તેના ઉઝળાં સુખપ્રવાણા માજુસ પામે પણ મામવા ચારે તેની કામ કે દામ જલે નકાર જણી રવા લોપ તેમ તેને લાગ્યું.

દમેલા જે બીખમણી બચાવતો તેણે આજ જાતમદેનનથી બચાવ્યું. તેની નજર આગળ નવા જીવનનું પ્રગટત પામે પામે ઉપ-
કતું જતુ હતું. તેણે એ ચારે પેસા વાપરી નાખ્યા. એક પેસાના મૂલ્ય દીધા અને બજુ પેસાના માંડિયા લીધા. દરે સામંકાને પેસાના મિચરે આ એટ પરી શકશે, એવા ઉઝાસમાં તે પેસાના ચાર તરે પડ્યો.

વેરાઈ વરસાદ પડ્યો ચક્ર ગયો હતો. અને અમદાવાદનાં ખાખાને
દેવનાં પાણી સાખરમતીને મળવા ગયો નીકળ્યાં હતાં. પણ સવારે
તે સાખરમતીને કાઠે પહોંચ્યો ત્યારે તેા ધસારા દેતી સાખર જેવી
સાખરમતી ખજાણા રહી હતી. એટલે લાગ્યો એવીસખીજ તેા નાનકા
નેવા જેવા જની ગયો હતો. પાણીની ઊંચા ડોઢ સાથે લટકાઈ રહી
હતી. અને દંમેચની સંત સાખરમતીમાં પણ કુમરી દેવે દેવનાં પાણી
એવાં વેગથી પડી રવાં હતાં કે જાણે કવે અખમડી અધુ પાણી
ખજાણ મઈ જશે. પણ ખજાણ કે અખજ જ્યાં નજર ફેરવે ત્યાં
પાણીના કુમરા એટલા જ વેગથી આજ્યા આવતા હોય ! એખંડ,
લાલજી જાણે નાનાં સંતીકા હોય તેમ સપાટાનેય ધસમટાં હતાં.
અને માણસ, પશુ, ઝાડ, જે કાંઈ ધસમટું આવે તે જુએ ન જુએ
ત્યા તેા, જય કુમરી ખલુ, ચકરી ખાલુ, ડોઈ મેટા પાણીની કુનામાં.

આખારીકાસે આ જોયું ને તે કાઠે ધંપી ગયેા. તેનું ઘર તેા
પાણીના સાખરમાં છુટ જતી ગયું હતું.

આખી રાત તેણે કુપવતો સાખર જેવા કર્યો. અને સવારે
પાણીનો વેગ નરમ પડ્યો, કાઠી ઉપડ્યો, ત્યારે ધીમે પગલે તે
પોતાના ઘર તરફ ગયેા. પણ ત્યાં ડોઢ હતું નહિ.

સાંજે તે મામમાંથી વહેતો પાણો કર્યો. જેના માડીઆ ને
મૂળા એક ચીંચરા જેવા કપડામાં જાંધી રાખ્યા હતા. અને આજે
પણ આર પેલા કપડાને તેમાં તેણે વધારો કર્યો હતો.

પણ તે પોતાને ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં ડોઢ હતું નહિ. અકાલે
કાળો જોડાં ઝેરી, જેના રાણાને અને દીપુને દખો આવેતા
એક દરે, એ જોય તે દોસથી જાગી દોડતો આવ્યો હતો. પણ
દીપુ કે ઝેરીનું તેા નામ નિશાન પણ હતું નહિ.

તે છેક દૂર દૂર કાઠિ ફેરવવા લાગ્યો સાંજ પડતી હતી. અંધારું
વધતું હતું. એવીસખીજના દીવા વધારે પ્રકાશવા લાગ્યા.

+

છવટે દૂર એવીસખીજ પાસેથી તેણે રાણાને આવતો જોયો.
તે પણ ધીમે પગલે એ જગ્યાએ જ આવ્યો.

પંચુએ અને મનુષ્યે એક બીજાના સામે કોતું. રાણાએ જરાક અવાજ કર્યો: બિખારીદાસે તેના માટે લાવેલા મૂળા આગળ ધર્મી-પણુ તે એક પાટી એક નીચે પટી મથા. રાણાએ કોતું નીચે નમાવ્યું. પોતાની ઉગતી ચીંમડીઓ, બિખારીદાસના પગમાં ઘસાવી અને એક રણકાર કર્યો.

ન સમજી શકાય તેવી નિશાનીથી બન્ને સમજી મથા કે ગોડી અને ટીપુ, વેશધર્મી પાણીમાં, કેવળ બચે છેકે દૂર ધસાડતાં દરી.

બિખારીદાસ એ રણકાર સાંભળતાં જ ધન ઘડિને નીચે બેસી ગયેલ તેનું પર, આરામસ્થાન, વિનિમ્લવન, ચાંતિનું ટેકણું, જેને માટે એ મનુડીમાં આનંદ લેતા ચીખ્યો તે મિત્રા: સર્વસ્વ જાતો હતું ન હતું ઘડિ મથું.

અંધારું વાથું ને યોગ્યક લુધાનો રેતીના ભલાઈ મારના દસે તે આજ્ઞા મથા. મીઠના ધૂમકા જરાક જોણ મથા લાગ્યા. ત્યારે બિખારીદાસે, હાથ ધીરી નાખે તેવા સારે એક જૂઠ પાટી: 'પાણી ! પાણી ! અમારા મિત્રો પાણ રે !'

આજ પાણ સિવાય કંઈ જવાળ આવ્યો નહિ. માત્ર રાણો, એનું કહેવું સમજ્યો હોય તેમ કહણ રણકારથી, તેની ગોઠમા વધારે ને વધારે પાસે સંધો. ને પોતાની ઉગતી ચીંમડીઓથી તેને ખંતે-વાગવા લાગ્યો.

ધૂમકેતુ

While it is true that the story is, or may be, simple, it is a profound mistake to suppose that it can be told by any one and without art.

Hugh Walker

પ્રયાણ

ગગનમાં સુખમે શગડી સહ,
અવનિના ઉર આ મૃદુ ડમલી;
મુગ ઉરે સુખગ્યાં સમરલો બધાં,
અનલલાલ નિરંતર એ થતી.

મરણ તો વૂથસે વિષ ડંખનું.
સમરણ ડંખ રહે પછી ના જરી:
ફલક સંસ્મૃતિનું વણ રંગનું:
સમરણ ધન્ય અધન્ય જશે ખરી.

હૃદય અસ્ત તણી ન પ્રદક્ષિણા!
પ્રણય માટ જખું જગ યાકેયે,
હૃદયકંપ અહીંજ વિચરણ,
ભય ન એ મુજને જરીએ કરે !

પ્રવન-અંત-પ્રયાણ હરે કરે,
ભગિનિ ! રૂપ હરે નહું હું ધરે.

અન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા

આવતી કાલનાં લોકગીત

ગુજરાત ઉપર કવિતાદેવી પહેમેથી પ્રસન્ન છે. નરસિંહ મહેતાએ ગુજરાતી ભાષામાં પહેલી કવિતા કરવા માટે ત્યારથી આજ સુધીમાં ગુજરાતી ભાષાની કાવ્યસમૃદ્ધિ તપાસીએ તો જરૂર એમ સામે કે નરસિંહ મહેતાની બોલી જડ સારી. લાખા કાવ્યો, હુંકા કાવ્યો, આગા કાવ્યો, પદોત્તમ કાવ્યો, ખંડ કાવ્યો, મઘ કાવ્યો વગેરે ભાત ભાતનાં કાવ્યો આજ સુધીમાં ગુજરાતી ભાષાના ભંડારમાં જમા થઈ ચુક્યાં છે. વ્દાની હોરેલોની દિવાનો પર કાવ્યો, રસમેખા બેચાટી ભલ્લેર ખજોના દસ્તખોઆ કાવ્યો, માસિકોમાં આવતી ભલ્લેર ખજરમાં કાવ્યો, રાજકીય ચળવળના સરખોમાં કાવ્યો, બોલીસાલના ભાષણોમાં ચાલુ કાવ્યોઃ એમ ચોપાસ કવિતાદેવીની મહુદિ વિપુલ પથરાઈ ગઈ છે.

હતાં, એકમેથી ખસ ન થતું હોય તેમ નવી-રોજ તાણ તાણ બનતી, દર માસે દમકાળંધ માસિકોમાં, દર અરવાદીરે કુદી બંધ સત્તાદિકોમાં, અને અને દૈનિકોમાં, ખાસ બેકોમાં અને દસ્તખોઆ કાવ્યો કાવ્યો દેખાવ રેલી-કવિતાથી સંતોષ બલ્લે ન થતો હોય તેમ આજકાલ કેટલાક હિતચાહીઓએ જુના ભંડાર ખોલી ખોલીને, આજ સુધી હાજવાને ન મોઢા, ચોપડીઓમાં ન લખાવણાં, દોઝીઓ કે હાથંઓમાં ન હાથાવણાં એવાં કેવળ કોટપકોં ચામ્બં આવતાં સોઢ-ગીતોને મુઢાવંજમાં પુનર્જન્મ આપવાને, મગા મારાતે ભોડેના અને પટોંચાડવાને, અને એ રીતે પ્રસિદ્ધિ પામવાને પ્રયાસ આટલો છે.

“વામાં જુનાં ગીતોને લોકગીતો કહે છે. આ “લોકગીત” શબ્દની નેળી નેળી વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવે છે. બાવનચરની સાહિત્ય પરિષદ વખતે “હાલિયતવાદના લોકગીતો અને ચરણી સાહિત્ય” યાદે પરિષદને છેલ્લે દિવસે (બેઝીબોની બહુ મરાઠ ન દોષ છતાં) મહા પ્રમાણે એક ખાસ મિજબાસ મેળવતી સુકાર્થ હતી. મિજબાસ માથા પછી એ મિજબાસનો હેતુ સંબંધિયોથી માંડીને ‘મહાજનીઆઓ’ (બચર નેતારે સભામાં ધુસી જનારા ચતુરુપેને ‘મહાજનીઆઓ’ ના નામથી એળખવાની કાઠીપત્તાની “લોકભાષા”માં પ્રથા છે) સુધીના તમામ માણસો સુધી ગમત હોય એમ સાચું. યોગ્ય વારણોએ વ્યવસ્થી સહિત્યના ફેરબાક નમુનાઓ જતાવ્યા, ૧૦ મેષાણીએ કેક સંવાદી સાહિત્યની પ્રકાશી આપી, અને પછી બોલવેલ અને જોનસેન સખી થી રાવચુરા અને સિવજીભાઈની અદિતીય જોડણીએ કેક અનેક ગીતો કીકવા માંડ્યાં. શ્રી રાવચુરાને એ વખતે આવડતું એકજ ગીત—“કેર કરો વાળ્યો:” અવકાને કુખ્યા જેવું કરી નાંખેલું એ એક જ ગીત—કાઠીઆ-વાડને ગાથડે ગાથડે બળીતું છતાં પોતે જાણે કે બહુ લીધ્ય પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરેલું હોય તેથી પ્રસ્તાવના અને તેવા રમાય સાથે ફેંકી દીધું અને પછી તેમને લોકગીતોનો અંકાર ખુટતા તેમના બોલવેલ હોઈ શ્રી સિવજીભાઈએ પોતાના જોનસન સખા રાવચુરાના ફેરબાક કાળ્યો: “લોકગીત”ને નામે આપવા માંડ્યાં. “આ જણ એક લોકગીત” કરીને “પ્રિયતમ પ્રેમીને પૂછું: જ્યત પ્રેમી ઘરો ક્યારે?”ની મહાકુર કખ્યાલી ફેંકી સહાજનોની તાગીયો કીકી નાખી. રાવચુરા કાવ્ય રસે, અને તે કાવ્ય તેના ઉપરના જાણ્ય સાથે, કાઠીની અત્યુત્તમ સહિત્યપ્રમાની પ્રશંસા સાથે સિવજીભાઈ કેક જણ સભામાં તક મળ્યે ગાઈ જતાવે એ કમ વીમેષારમેની સમાજોજોથી રાજ જાણે છેક બાવનચરની સાહિત્ય પરિષદ સુધી ચાલુ રહી હતી. એટલે, લોકગીતની એ બોલવેલ સખા સિવજીભાઈની એક વ્યાખ્યા.

ત્યાર પછી શ્રી મેષાણીએ લોકગીતની બીજી વ્યાખ્યા કરી. “કેઈ કવિના નામ જણનાં, કાવ્ય સાહિત્ય રૂપે જળજાઈ રહેલાં, ગામડાંની ‘રસીયાળી રાત’ ને આનંદી જનાવનારાં, છેક

સામાન્ય મેડિનાં અપુરપોએ પેલાનાં નિત્ય જીવનની પ્રતિમા રૂપ, આપોઆપ ઉર્મિથી રમી કહેવાં, સઘી સાધનાં અને સઘા આવેનાં બીન તે સોઝીન એવા કેંક અર્થની વ્યાખ્યા એમણે રચી એ વ્યાખ્યામાં જેનો સમાવેશ થઈ શકેતો હોય તેવાં પ્રુખજ મુર ગીતો એકાં કરી, પુસ્તકાકારે જબર પાડી, રમણે રમણે જબ, જાતે જાણ બતાવી, ગૂંચલકાઠીવાવાની પ્રજાને એમણે એના પરિચય કરાવ્યો. સોઝીનની એ એક બીજી વ્યાખ્યા.

એ બીજી વ્યાખ્યા સામાન્ય રીતે તો અમી અપ તેવી, ખરી સાથે તેવી હતી, પણ તેમાંયે મતભેદ, કે સુધારો. 'ના' થઈ શકે તેનું ન રહ્યું. થોડા વખત ઉપર આવનગરની સામગ્રાણ કેએજમાં એક મિલ્લસ થઈ હતી, જેમાં વક્તા તરીકે શ્રી પરપુખાઈ બાલાભાઈ રમી "સોઝ સાદિત્ય (કેટલાક સંઝીન સાથે) " વિશે વિવેચન કરનાર હતા. શ્રી મેપાણીના સોઝીનો અને સોઝવાનીઓનાં રૂંડે રંગાઈ મધેસ આવનગર કેએજ તો એ પ્રકારનું બીજું કેંક સાદિત્ય શ્રી પરપુખાઈ પાસેથી મળશે એવી આશા બંધાઈ. પણ સોઝીનો—ખરી સોઝસાદિત્યની શ્રી પરપુખાઈની વ્યાખ્યા કેંક નરીન નીકળી. રીંછા વિશેનું પોતનું એક કાવ્ય, કવિ ન્દાનાસાધના રસ, શ્રી રાવસુરાને એક રસયોઃ આ સામગ્રી તેમણે પ્રુખજ ધર્મિક, આર્થિક, રાજકીય અને સામાજિક ચર્ચાઓ સાથે "સોઝીનો" રૂંડે રહ્યું કરી દીધી.

એટલે એનાંર રીતે, "સોઝીન"નો મરો મુજરતીએ. સ્ત્રી-કારે તેણે એક મોઝસ અર્થ થવો હજુ બાકી છે. અને એ કાલ આપણે આજણા પુરિત સાક્ષરોને પાથે રહેવા દઈએ. શ્રી મેપાણી ને એક પરપુને સોઝીન કહે છે, તે ઉપરાંત પેલાના કાવ્યોને પણ શ્રી રાવસુરા સોઝીનમાં મણે છે, અને એ જન્ને ઉપરાંત શ્રી પરપુખાઈ પેલાનાં કાવ્યોને સોઝીનમાં મણે છે; વગી બીજા કેટલાયે કવિઓ, લેખકો, ગાયકો, સમુદો, વિવેચકો અને જણ્યો સોઝીનમાં જેવાં જેવાં પ્રકારનાં સાદિત્યો સમાવ કરવા હશે એ તો પુરી શક્યબોલ્ય કરનારને જ ખાલમ પડે.

પણ વાતનો મુદ્દો એ છે કે, જ્યારે તે કારણથી પણ લગભગ
ગુજરાતની પ્રજાની લોકગીત તરફની અભિરુચિ રિવેલે રિવેલે
વધતી જતી દેખાય છે. “સેનીયા રે પાંજે રૂઝ પાટ”
અથવા તો “સમજવસો મે રીમસુરી ઉન્કાં ઉન્કાં મુંજલ
તણી (કે બજમાં તણી ?)” જેવી જેવી અનેક કાવ્ય સમૃદ્ધિઓથી
પરાધ ગરેલ ગુજરાતી પ્રજાને, જેમ હંમેશાં મિહાત્ર ખાત્ર ખાત્ર
જોખરી જનના શોધતેને ક્યારેક વાસી રાટલો ખાવામાં આનંદ
લાગે તેમ, રાંજે રાજની તાજ જનની આવની કવિતાઓને ખરે
દાસ જુના લોકગીતો ગાવા સંજગતમાં રસ પડતો જાય છે. જન-
સમુદાયને જે વસ્તુ રમતી હોય, તેજ વસ્તુ તેને પુરી પાડવામાં
વેપારીની છુદ્ધિ ખરું કોશલ રહેતું છે અને ગુજરાતની પ્રજા તો
વેપારી છુદ્ધિ માટે પ્રખ્યાત છે. નાટકસાગમાં હેરા વગેરે જેસનારા
પ્રેક્ષક સૌથી વધારે પેશા ખટાવનારા હોય છે, તેથી તેમની જીતિઓને
રમી તેવા નાટકો રજુ કરવા માટે નાટક રચનાર જે પોતાને પણ
કાવ્ય ન રચતું હોય તો પણ રમતે રમતે અમુક પ્રકારના અંદોલ
જુગારની ભેને રચના કરવી પડે છે, અને જેવી રચના માટે જ
ગુજરાતી નાટકો પ્રખ્યાત છે. અસહકારનો ને ખાતીનો કુચ માથો
ત્યારે ખાતીની ટોપી પહેરનારા કેટલાયે વેપારીઓએ આપારી-
છુદ્ધિએ પોતાના ખુબ જાણી સાધી લીધા, જેજ પ્રમાણે હવે જ્યારે
લોકગીતનો કુચ રાફ થવા લાગ્યો છે, ત્યારે કાવ્ય નવી તો
ઉત્પત્તિ કરીને પણ મેગરવાની આકાશ પરાવનાર વેપારીઓએ મને
જાણી છતાં કરી કરીને પણ લોકગીતો રચવા કે પ્રસંગનો
વિવેક વિચારી વગર પણ, જનસમુદાય પાસે મોટી સંખ્યામાં મુઠી દેવાં
તેમાંજ તેમની કારીગીરી છે. પછી એ લોકગીત “મેજળ વાઘમાં
જાતામાના છુપાઈ રહીને, ખાર ખાવાના કે કુવ ખોવાના જોખરે
પ્રાપ્ત કર્યું હોય,” “વાઘગાયા ફરતે ફરતે હૃન્ વરસની કેલ કેલી
પાસેથી ઉનારી લીધું હોય,” કે “ન્દાના ન્દાના રાસ” માંથી મોખી
કાઠું હોય કે હોરે પેલેજ નવું જોડી કાઢ્યું હોય; પણ તે ગીતને
લોકગીત કહેવું જોઈએ, અને જોવાં લોકગીતો તોઈ પણ

પ્રકાશની મિજગસ મળી હોય તેમા તક સેધીને, અને નહીં તેા એ માટે ખાસ મિજગસ ગેળવીને પણ એમાં અને તેવા કંઈક કંઈ પણ માહ જનાવવાં જોઈએ.

સુભાએ કે કુબીએ એ તેા હમ્મર બાણે, પણ દસુ અત્યાર સુધીમાં આ વણિક સુરિને ઉપયોગ કરનારાએની સંખ્યા બહુ એવાની રહી છે. પણ એથી કે અડસદો બંધવાનો નથી. લોકગીતો પ્રવાહ એક દિશામાં એકએક વળવા માટે જહી કેટલી ઝડપે તેના વિચાર થાય છે એ તેર હનિદાસમાં ટેર ટેર કાખડાએ તેનાં જાણી આવે તેમ છે. ક્યાંક કુંક વખતમાં જ એવો પણ સમય આવી પહેચે કે અપારે પ્રત્યેક સખામાં શર્યાતના મંગલાચરણમાં લોકગીત મવાય, પ્રત્યેક માસિકની શર્યાતની કવિનાએનો વિભાગ લોકગીત વડે અસર્જીત થય, અને પ્રત્યેક કવિ (જેમની સંખ્યાને સુજરાતમાં તુરો નથી) નવી કવિતા રચતો જાય તે સાથે લોકગીતો પણ અને ત્યાંથી મસદી બાળીને પ્રગ્નને એટ કરતો જાય આ વસ્તુવિષયિત છે કામ્પનિક નથી, અને કોઈક વાર આપણે ધાર્યુંવે નહીં હોય તેવામા આવીને ઉભી રહેશે એ વેળાએ, જુના કાળમા જેમ રોરીએ શીરીએ ગામમાંની સ્ત્રીએ અજ્ઞાણી રાતે એકઠી મજાને ધરણી મુળવતી મરખાએ અને રાસકાએ માલી; નવરાય ઉત્તરમા પુરોગાના અને સ્ત્રીએનાં રોળાં મળાને (ક્યાંક ઉભય સાથે અને ક્યાંક નોખા નોખા) માતાજીના મરખાએ આનાં ને શરીરમા રાસ ઝીંજના, તેને જાહે દવેના કાકમાં કોઈક દાઉતદોડમા, કે સમીયાણુમા, કે કોઈ ધોમિરમાં કે આનન્દવિનેહના આનથી જાણસમા જાસેા પોચસેા માણસોની મેદની તળીએ પાડતી ને ઝાંઝા ખાલી હોય તેની વચ્ચે એકાદ મેલાણી, એકાદ રાજચુરા કે શિવજીભાઈ, એકાદ પરધુભાઈ કે અન્ય કોઈ પણ “રામજી, નાજીજી અહાંચેર” લોકગીતો જાગકરતા મશે.

પણ પ્રશ્ન એ રહે છે કે, એ સર્વેને માટે લોકગીતો કાચવા ક્યાંથી? વેપાણીની “રડીવાળી રાન” જેવો ન્દાનકડો સંગદ લો કુંક વખતમાં સુજરાતમાં જુનો મઘ જરી. અને જહીં લો, શર્યાતમા અછપાં ચટણી આપણી જેવી સુખ ઉરોરજી હોય તે આનાર વધુ ને

વધુ વસ્તુઓ ખીરસાગની રાહ લેવા કરે, તેમ લોકગીત પીપાસુ શુદ્ધરૂપના નવાં ને નવાં-વધુ ને વધુ-લોકગીતો માગ્યાં કરશે. ને લોકગીતોની કાંઈ આપણા વડવાઓએ ક્યાંયે જાણુ ખેત્રી રાખી નથી. મામડાંઓમાં હજુ પણે દેશજી પુષ્કળ નરનારીઓની ગિરકાએ કમલાબંધ લોકગીતો કલાતિ ધરાવી રહ્યાં છે ખરાં, પણ ત્યાં રી રી, તેમની ખસેલી અનેક કપ્પે સદન કરી કરીને એ વસ્તુ મેળવવાની આપણા આજના જમાનાના ઉધોગી સાહેબોને દુરસદ ક્યાં છે? આજે તો જાણેલાં પુસ્તકોમાં લોકગીતો લેઈએ, અને પછી તેપર સામગ્રી ખનાવીને આપે તો પછી એ ખીરસાગનો જલ દેશ માટે સ્વર્ણસેરો! જુન મોટી સંખ્યામાં નીકળી આવશે.

કારણ કે જમાનો જ ત્વરાણુમ છે. વધુ કલાતે દસ દેર અનાજ દળાવ તેવી ઘંટીઓને ખદમે કલાકમાં ગણું મળુ અનાજ દળા આપે તેવા સંચાઓનો, આખા દિવસની મહેનતને એકે એક વાર કપડું પચાવ તેવી રાત્રીને ખદમે કલાકમાં ફેટલાઈ વાર કપડું પચાઈ જાય તેવી ખીસોનો આ જમાનો છે. એટલે, આટો બાંધવો, તેની રોટલી પજવી, સેકની અને ચોડવની, તેનાં કરતાં તેપર ખીરફાદનો કખ્ખો તોડી ખાવામાં નેટલી સહેજાઈ છે તેટલી સહેજાઈથી લોકગીતો પ્રાપ્ય થવાં જોઈએ.

અને એ કામ જલુજ સહેલું છે. થોડાક વરસો પહેલાં યુજ્જનમાં એક કવિતા કરવાનું કારખાનું જુગલું હતું. તેણે જાણે સાધી પે, જેમ અનેક સીમીટીઃ કમ્પનીઓ સવાર પડતા રથપાઈને સારે બંધ થઈ જાય છે તેમ એ કારખાનું પણ દાઢ તો દલાતિ ધરાવું દોષ એમ લાગતું નથી. એ કારખાનું ચાલતું હોય, તો આજે એમથી ફેટલીએ કવિતાઓ ખતી ખદાર પડી હોત. પણ એ ખદાર નથી પડી તો તેથી યુજ્જનની કવિતાસમૃદ્ધિ મેઘ કમાવ રહી નથી.

પણ, એ જમાનો દને ગયો હોય, તો લોકગીતો માટે એનું એક કારખાનું—એક નહીં, પણ અનેક કારખાનાઓ કાઢવાની યુજ્જનમાં વ્દાય જરૂર છે. જેવી ફેક્ટરી અથવા ફેક્ટરીઓમાં લોકગીતો પુષ્કળ સંખ્યામાં તેપર થઈ શકે. એકાદ નવું કાવ્ય થઈ, તેને

ફેક્ટરીમાં મુરી રેતું, બાપમાં ન્યાં ન્યાં જોડણીના કપડા પ્રવેશી વિલાહ ઉપખલે તેનું દોષ ત્યાં જોડણી ઊઠી નાખતી, 'સ' દોષ ત્યાં 'દ' કરી નાખતો, ઉવરે 'ર' કે 'સોલ' એવું ફેક મુરી રેતું, અને એમ આખો એલ ફેરવી નાખાય તો ઊંઠ નવાંજ કામનું પંચાલગ્રામાં ગયું સેકા પહેલાનું ચતુનું સોંકચીત જની નાજ દરદાન તરીકે, એક ચાણુ દોડરાનું પદગ્રા, તેને 'ગમ'ના દુદામાં પડતાથી નાંખતો દોષ, તો તેના ચરણો ખાતી નાખવાથી એ કામ તકડાવ જતી થો છે.

મેટા માથે બાંધતા જાતેના કામે કામ,
તે પાખાએ ચોપતો નહીં રૂપાએ રામ

તે ખરે

જાતેના કામે કામ, મેટા માથે બાંધતા,
નહીં રૂપાએ રામ, તે પાખાએ ચોપતો

એ પ્રવેશથી 'દોડરા'ના 'દુરો' કેવી સહેલાણી જની થો છે ?

એજ પ્રવેશ બધા દોડરા ઉપર અજવારી સકાય. પણ ધોક-ગીતેનો વિલાહ દોડરા પુરતો નથીજ. થી મેકાણી એમ જનારે છે કે 'સોંકચીનો'માં પુષ્કળ રામ. રામચીએ અને નૈસર્ગિક સંઘીન દોષ છે. આ દહીકત તો ફેક્ટરીનું કામ ઉમડુ વપારે આજ્ઞાન જનારે છે. કામની આપણી કવિતાએમાં અવનવા રામે તે રામચીએનો દુરો નથી. કેવળ રામપ્રવેશ અતિ સરફત અને ઉચ્ચારકરિન દોષ છે તેને જો ખાતી નાખી સકાય, તો ખાણ પણ પ્રકારની "તાકમચી"ના દોષ વિના સહેજે અનેક સોંકચીનેલી સોધ કરાવે નવા પ્રેગરી સકાય, અને જેવી રીતે લોકચામરના અનેકા વિલટીયા ઉપર "દિલુલાનનામાં જનેસો માલ" જોડતા અરુરો પાટીને તેને અમદાવાદની ખાતનાં રવેશો વિનીમાં તરીકે, કે જાપાનમાં અનેકી ખાતીને સત્યાગ્રદઆપમની ખાતી જનારને વેપારીએ વેચી શકે છે, તેવીજ રીતે આવા અનેક કાલેને ઉપર 'સોંકચીનો'ના સિદ્ધો ખારીને અનેક સારુરો તેના ઉપર કાંઈ ખરીદી શકશે.

આ જોજના ફેટથી અવધાર અને ફેટથી સરવ છે, તે જનાવવા મરે દવે ખંનમાં આ નીચે જેવી 'ફેક્ટરી'માં ઉત્પાદ કરી સકાય તેવાં ફેટમાંક સોંકચીનેલાં નમુનાએ આજવામાં આવે છે.

(૧)

(સંદીરે અમૃત લોકમાં — એ રાત)

આકાંએ આજ આપીવારે મેલ,
અછવાં કચેરી તળે લાલ, મારી બદાકુરી રે મેલ.
અછવાં વિના આ જમ નહીં સમે રે મેલ
અજરામાં રાજપુરી મર્યાં રે મેલ,
અજરામાં દુ'ખનીં ક'ઈ, મારી બદાકુરી રે મેલ,
અછવાં વિના—૦

જમણુ નહીં તે કડી જમે રે મેલ,
જમણુ તે કુખરે પેદ, મારી બદાકુરી રે મેલ,
અછવાં વિના—૦

કચેરીમાં મચાવે, સંજાર છે રે મેલ,
સંજારી કચેરી તળે લાલ, મારી બદાકુરી રે મેલ,
અછવાં વિના—૦

આનાં ગીત હજાર વિવેચન કરતા એમ કહી રાજા જે, મર્યાં
રાજપુરમાં સારાં મળે છે વગેરે આપતોનું લોકગીતો રચનારી આપણી
નિશ્કર બદેનેને રાત હતું તેમને એ જુએળ આવતી. અછવાં વધારે
આપણી પેદ કુખે છે એટલુ પેદાનું જાન પણ તેમને ખરાબી.

(૨)

(તમે ખાસ દેવના લીધે કાન્ધે હાથાડીને જન)

તમે ખાસ માંડી વગેરે છે,
તમે ખાસ કોઢીના પોથેલ છે,
આજના ત્યારે જન મારીને રૂંદે.
કાંઈ પુરવે પાપ કાપા દરી બિ નવ નવું થેલ
આપ આ વરમાં અવરમાં ત્યાંથી મેટ છું રાજનો કોથ.
તમે ખાસ કુદ જલમલ છે,
તમે ખાસ નાક ચઢામલ છે,
આજના ત્યારે જન મારીને રૂંદે.

અનેક અઘરાઓથી ઉચરણ સુખ ન્યારે ઉત્તવાર વિધવા અપાને
પોતાની અખાડ "સાચીમગાહ"થી સંગ્રહ આપતો દેલ તેરી વેળ

કેઈકે કુળી માતાના દિવમાંથી ઉપજેલ કાવ્ય તરીકે આ લોક-
ગીતને, જુગ અસરે કરાવી સહે તેમ, ગાઈ રાકારી.

(૩)

(આવી રી નીચળી પદ —એ રાગમાં)

આવી રી નીચળી પદ, સાથેજોછ પીચ નીચળા રે માણસાજ.
પીમાં પીમાં પચાસ બે ગાસ, ગાસે તેમાં મોઢે રે માણસાજ.
બરે આને નજીના નીર, અમારે સુતું સેતમાં રે માણસાજ.
આને રોઝે આંડી ગાસ, પીઠીને મિરી નહીં ગાસું રે માણસાજ.
મેરારિને ચીવર રીસ, હો સાજુ માછીયે રે માણસાજ.
લીલી મેઢી ગપન રે મેરારિ માલમાં રોકને રે માણસાજ.
પીઠી લાંબા સાજુને કોઝે રે, અમિયે અવા નહીં જો રે માણસાજ.
મેઢા મેઢા સાજુને કોઝે રે હોન પોલોથી ગાઈમાં રે માણસાજ.
મને મિરી અંછડાની લેસ, અંછડા રેસમાં સડો રે માણસાજ.
રોઝે રોઝે આજુની પદ, અંછડા તમે ચિત્તે રે માણસાજ.
મેઢા મેઢા સાજુને કોઝે, હોન પોલી રોકને રે માણસાજ.
મારે નહીં સાડખમ કે દોરલ, ડાની રે સજી મિલકું રે માણસાજ.
તમારે હો લાંબાને સાગ, તેની રે સને દીવલે રે માણસાજ.
અરમાં ફેલ્યા લાંબી ખળખા, ફેલ્યા ફેલ્યા ગાઈયે રે માણસાજ.
રીપાલ માલમાં રેકને રોકલ મણિયે અવસુ ગજા દની રે માણસાજ.
આવી રી નીચળી પદ, સાથેજોછ પીચ નીચળા રે માણસાજ.

આ લોકગીત છેક અર્વાચીન લોક તેવું લાગે છે. અંગ્રેજ
લાંબાના પ્રમારે પડીનું, અને રેગે ફેરના જુગ પરિભ્રમ પડીનું છે.
પૂર્ણિના અસનથી કંઠાથી અમારે કોણ સળિતા નારીદાંતા અદ્ભુત
દાખલા તરીકે, " લોકોના મિલગળન "ની કોઈક "પ્રતિમા" રૂપે
દ્રવ્યમાં આગ્રહ કેસાઈ સહે તેવું મટાનું છે.

(૪)

(૧૬૫માં જામ રોમ પહેલે—એ રાગમાં)

સખિ, પડને તે પાપટ પામ્યા રે,
સીવ કાયાં કાયાં જાવા પામ્યાં રે,
ત્યા તે મુચ્છેપના નાહ રામ્યાં—
રતિપદિ કામ રોમાં પહેલે રે.

સખિ, જોડે તે બીરજીઃ મ'જાન્યા રે,
હૃદયી પામના મન જાન્યાં રે,
એને રેડીને અગર મનજાન્યાં—રતિ પતિ કામ—

સખિ, ચીડે તમાકુ લમલમલી રે,
રામે ચપડી જતી મનચમડી રે,
તાકે ડિંગા જલુ હમ્લુહમ્લી—રતિ પતિ કામ—

સખિ ચોચે તે મીચકે મ'જાન્યા રે,
ઘરમણુ આઠ આનાનો સૈ આન્યા રે,
જયે કોચીએ જ મજાન્યા—રતિ પતિ કામ—

સખિ પરંચયે પંચ મનજાન્યા રે,
જલુ કાથે મડેથી હવાન્યા રે,
પીરે પાન સોપારી જાન્યાં—રતિ પતિ કામ—

લોકગીતોમા રામ અને કૃષ્ણ નેવા મહા પુરુષોનાં નામે
પ્રગી પ્રગીને, તે નામે સામાન્ય મનુષ્યોનાં ચરિત્રો વર્ણવ્યાના અનેક
દાખલાઓ " રઢીપાળી રાવ"ના સંવાદો આપેલા છે, તેવો આ એક
દાખલો છે. આમા આજકાલના સામાન્ય માણસોના નિત્યજીવનના
કેટલાક પ્રસંગો રામ અને સીતાના નામે વર્ણવેલા જોવામાં આવે છે.

રામુ કહારે

Often, too, comic-handling is morally most effective and it is for this reason that humour has always been the most potent instrument for the correction of manners and castigation of vice.

W. Hudson

ચંબેલીને

સુધુ કુમળી ચંબેલી હો ! ખીલી તું, ભલે ખીલી !
મુસલિ મુસલિ હાં રેલી હો ! ખીલી તું, રહે ખીલી !
મૃદુ મૃદુ ઠળી ઠાવે તું તો હતી નમતી કંઈ,
પ્રમદ ખીલતી યુવા આજે તને નમતી કંઈ.

સૌંદર્યની નવીનતા કળીમાં ફલી ત્યાં,
જાગી રહી નવલ મોહની કંઈ રતિમાં;
મેા નિત્ય તું નવીન, તું નવલોજ રહેજે,
સૌંદર્યની મુખી આખંડ નવીનતા છે.

આ પેલ નીલ કરપલ્લવ આંગળી એ,
ટોરે તને રીખવતી કંઈ રમ્ય નૃત્ય;
એના ફરી પદપસાવની તુંજ રેલું,
આ વેસ્તો અનિલ વિશ્વમહી વખાળી.

તવ રજાવળી પુરબો મુખી દિરેફ પ્રસાસતા,
“સુરજિ, સુરજિ ક્યાં છે?” કહી કહી શુંજતા,
પદરજ તણા ઇંદમે એમ્મા અધીન જનાવતા;
તહીં તહીં મુખો ને આ અહીં અહીં આવતા.

શામેર એ જહુમતી વિનવે ચમેલી,
એકાસ્પર્શવર મહીં ધનરપામ ટોળી;
ચંબેલી ખાનિનિં! અહીંથી ખસે તહીં તું,
ફૂંચોતણા હૃદયજાવ કસે રહી તું.

આ ઉમટે જમરવાદળ ચર્પ અધીરે,
શુંજારવે હૃદયજાવ કરે છ બીરૂ!
ફેરે છ મેષદલ ઉજાવલ ચંદ્રિકાને,
રેડે શિરે મરજતાં ઉર સાર ભારવે.

કવલુ લલિતે ચંબેલી હો! યશે અધિદેવી તું!
કવલુ લલને ન્હેશે સાથે જુહીરસરેલ તું!
સુમનસુરભિરાળી તું તોઃ નણી નિમોળ એ,
પતિ તવ કલ્પે સૌમધીનો રસજ સુખજ એ.

વિઠ્ઠલરાય યજ્ઞેશ્વર આવસત્યે

વસુદાતી અધિકારી

“ જમે એ યાવ, તમારે મહેમુલ તો આપવીજ પડશે. ”

“ માપુ ! આ વસ્ત ખાલી ખાવ, કંઈ પામું નથી. આવને વરસે ખમણો જાન જરી આપશે. ”

“ આતો રાજદરબારનાં કામ છે, પટેલ સમજ્યા ? અમારે હિપારીનો વેપાર ન આવશે. ”

“ શું કંઈ ? રાત્રી પાછળે જરવાની નથી, ” નિશાસ મકાં આજા પટેલે કહ્યું.

“ કોરે શું ? જમીન વેચી દો. પહેળાગણની હરેરાછ કરી મહેમુલ આપો. નહિ તો રાત્ર આપશે, સમજ્યા ? ” પૂરા રવાનથી વસુદાતીએ જવાબ આપ્યો.

“ માપુ ! અમે તો હોર કહેવાઈએ. અમારી જાનરદી કાગલી અમારો જાવ રાછ ન થાય. સામુંજ કંઈ પું; પરમા કંઈ એ નથી. નીકર કંઈ મહેમુલ આપવી ના પાડું ? ” પટેલની આખ રવા માની રહી હતી. એણે પીસ અચળે કહ્યું.

“ કશુંજ માનવનો નથી. ચોલીસ કણાકની મહેનત આપુ પું. રવાના કરી પણ મહેમુલ આપો. જૂએ; પડી પાડું મ્દારે નગર જવાનું છે. એ પહેલાં આ વાતનો નીકાલ આવી જવો જોઈએ. નહિતર જહીં આપશે. ” રવાનો એક દુનિયા પરથી રાવ તાલુદ થઈ ગયો. હોય ને પડી જ માણસ કંઈએ હિમ્મારે એવા શબ્દો મંજગાયા.

“અરે જાણ શું કરું ? આણું નહોતું થયું” કરચરેણ અવાજ નીકળ્યો.

“પરેશ ! ઉતારે દૂધ પહોંચ્યું ? જો, જો, વેળાસર ઘોડાને મારે ચંદી મોઢજાતી દેજો. નીકર ચામડું ફાટી જશે, સમજ્યા ?” વમુજાતીએ એક વખરે ફરમાન બદાર પાડ્યું.

આંખા પટેલનું દેવુ કુચ રહ્યું હતું. દવે તો સરિરે ધુન્ધા માર્યું. કરચરેણ અવાજ નીકળ્યો: “દમણું મદારા બાપ.”

૨

ગોપાળ ડોશ્યુ: ને ક્યાનિ: એ ડોશ્યુએ જાણતું નહોતું. ઘોડાંક રણે પહેલા ડોશ્યુ સુરેષીયન અમલદારના દમાલ સાથે એક ઉઠારે આવેલા: સાઢેળ અવલ દમાલ ગયો: પેણે ઉઠારે રહ્યો. પેટ બરણ ખાતર નગરની ફોટલમા ખાસા ઘીજળવા એ રહ્યો: ને રિપસો યુગ્મરણ લાગ્યો. ફોટલમાસિક મરિને હદારે એ વણ રૂપીયા આપે એ પર એ યુગ્મરે કરેણ ખાવખીવામા એને જાણે ખર્ચ લાગતો નહિ. મદા પીવા અલતા લેઠાના વધિલા નાસતા પર એ મારે મથાતી જુખને ચડી પાડ્યો. આખ વરસો પીત્યા. નસીખની અઢી સાગી મલ. સરિરે દેખાપડે: ને મળજુન જીંધાને દતો. ઉચ્ચ દોડાના અમલદારને ત્યાં એ પટાવાજમા દાખલ થયો. એ સમયે હેણા વિમલની રાફખાલ મલ: પેણા અમલદારને ફાસની રજૂખી ઉપર જવાનું ફરમાન મળ્યું: તેમણે સાથે પેણા ઉઠારા ગોપાળને લીધો. શું એ નમીનમાં મખાતી લાગ્યો. હરી તે એ ડેટ રજૂખી સુધી પહોંચ્યો ? પોતાના અમલદાર સાથે એ સુરેષીય ધિપાલગેના ઘોડાના તમેવામાં પડી રહેતો: ત્યાં આવે હલસતે એ ઉધેટજાવા ને ચોટીચિક તોજ્યામિરી સુધેરી રીતે ડાબી ગયો. બીજેનીએ વળે અચુક કામ કરવા જતાં એની નાલાવડી પત્થાર મલ. ને પાછો દિલ તરુ મોઢવી દેવામાં આવ્યો.

એકસો ધુન્ધાને બારે ઉતરે: ગધે એ રીતે ચેરો: સમય આવે—તેમ એણે કોટી નાખ્યો. એવામાં નગરના મલ મદારાજના યુવ સુરેષીયથી મેટી કરકારનું રાજ લરીકિનું પ્રમાણુ લઈ ધુન્ધા આવેલા. તેમને એ મણ ગયો.

ગોપાળે પેલાના ફાલપથી તેમને ઝઘ્ઘ કરી નાંખ્યા. રાજ્યએ ગોપાળી આપીય એમ કહ્યું ને સ્થાસે નંદનગર પહોંચે. રાજ્યમાં એકબીનીસ્ટેશન ગમેલું એટલે સંપૂર્ણ અંધારપુથી જાગેથી: સદુ સદુ પેલાને રાજ્યના યાંત્રણા માની બેઠા દત્તા નસીવના પાપરા એ નવા રાજ્ય આવતા રહ્યા ને જીવજોને 'પણ્ડીયા' પકડાવવામાં આવ્યા.

ગોપાળ-પુરોહિત જઈ અનુભવ મેળવી આવેલા મુદરથ-ને વસુધાનીની જગ્યાએ નીમવામાં આવ્યા—એટલા જ પ્રમાણપરે કે એ પુરોહિત જઈ આવ્યા છે.

૯

ગરીબીની મળત માલ્યા પછીની નિરુદ્ધ સ્વનંતના માલસને સ્વાર્થાવક રીતેજ ઉમ્મદુમ્મ જનાવે. ગોપાળને ગરિબો પ્રત્યે શુદ્ધ યાદ નવાળી દાથ જાગનાં પેથી ગરિબી વીસરી ગયે. તેની નજર સામે નો દવે ફાસેલાના નાણાંની કેળજીએનુંજ રત્ય રેખાતું. 'ગમે એમ ખસ પૈસા લાવો' એજ એનો મુઠાલેજ થઈ પાયો. નગરમાં એની ઉમ્મરનાં માણસો દછ ઢવના દતા. ગોપાળને દેરેકમા ખામા માર કરે. એમણે એવો દો. પણ દવે એ મેડોલા ભાર ન દતા કે મુત્તજન સ્ટેન્ડે થાર કરી શકે. ગોપાળનો કેવડો ફાટો. એને ખપડે અડના એ કાં નો ન્યામ થઈ જતા થા નો ધુળી કિમત આંધવા મેરી જતા. પ્રજા તો ન્યાયે કે અન્યાયે એને દાગરાદગુર દતા. રાજ્ય ગોપાળ સીવાય અન્યને રેખાનજ નરિ. ને એ રિજિજ એનો આનાદ વકર જામી જતો. સિવજ દતા પણ એ રાજ્યના યાંત્રણા વસુધાનીની મેરસીપર નામવપરાજા. ગોપાળ એનો ઢવનસો. ખાલુનો દનો.

આખા રાજ્યની વસુધાન એ એકલે દાથે વસુમ કરે. ને રિજાં એ ગમે એ મેટાળો કરવાને પુરેપુરો સત્તાવાન દનો. કેઈ એને વાર્ષિક આવક પૂછવાને કિમત ન કરતું. ફક્ત રાજ્યસાહેબને એ આંચાબેટા અંકડા પાટી સમજતી રેતો. એ અપાના પરીજામણ નંદનગરના એક ખૂલે એલે 'ગોપાળ વિલાસ' ઈમે: કપો દનો. જામનો મજુર વર્ગ કહેનો કે, "દરામ છે એ રાની પાઈ મજુરીની

હાંથી દોષ, કે એવું આવી દોષ તો." મોઘમ આપતી ત્યારે રાજ-
સાહી દાખી એ વસુલાત એકી કરવા નીકળતો. તે જ્યાં જ્યાં
જાય ત્યાં ગામને પેસે મનમાનવા વિલાસ મહાશી લેતો. એણી
કણખી જાતની પાસેથી તેમના આપણા વાતીના પૈસા લેજુ છે. કહી
જાયજી ગમજી કરાવે. કણખી વર્ષ દામણમ કાઢી જતી. મેઘની
જાતનામાં એનો ન્યાય બિગાડી લેવો. દોષ આપણા જેવા બેઠો.
એની 'દા' એ 'દા' જાણતો. એક કટક એમ મારે એને બેતર આવી
રેતા. વસુલાતી એજ થકીએ એ એના મનમાનમાં નાણું લઈ જાય
બેઠોના ગામમાં પહેરાવી રેતા.

૩

ઉપરાધિકારી વરમ નગણી આવવા લાગ્યાં. રાજ્યની તિમેરીમાં
નળાંકુ દેખાણું. વસુલાતીને રેલ્લી કરી મહેસુલ લેમ અને એમ જાણી
ઉપરાધિકારી દાહીદને દુકમ મળે. બિગાડીને કુષ જોતું હતું ને કણ-
વસુલાતીએ, ગામ પછી ગામ, જાણે કેઈ બિગાડી એક પછી એક
ગામ શર કરી ચાલે ન જતો. દોષ એમ કરવા મોઝું 'જસ પૈસા
લાવે. નકિતર જાણી' આ જ સવામ દતા.

આને સરતાનવસા મુકામ દોષ ગામના જાણી પહેલને જમ
જરાજે. એની પાસે પૈસા આપવાના ન દતા. 'મમે એમ કરી પૈસા
કરી આપો,' એનું નિર્દેશ કરવાનું સંજાગી દીધું હતું. એ સાથે
પેલાની સગવડ મારે પક્ષ ચાર પાંચ દુકમે છાડી મૂકવા દતા.
પરના છાકરાને કુષ મારે રાજરાજી રજાગી છારે પહેંચાણું પડે,
ચાકરાપર પાડે એમને એમ રહેવા રા' દુકારને નદીએથી પાણી
ખરવા રોઝું પડતું. રજાગી પડાવાળાઓ ગામના મારે એ લોક-
જર્જને ત્યાં આવવા જતા ને ત્યાં આવવા જવાનો જન્મસિદ્ધ દક
રેખતા. જલે ને પછી રાજ્ય પાસેથી એનું જમું લેવાનું દોષ !
આણી જામતો તો સધારણુ રેસી રાજ્યો મારે પ્રજાસિદ્ધાજ જણાય છે.

આગ પહેલને ત્યાં રો કળા ચર્ચ રહી. વરમ નગણું હતું.
આપતી કાસે જાણ કોટણું જાય પક્ષ પરમાં ન હતું. જેપારમ
જેવો દિહરો આને ૭ મહિનાથી ખાતમે પડ્યો દને. સાધીએ મેઘ

છહેરમાં પેટ બરણ ચાલી મથા દના. પોરને જતી છમ્મરે બધુએ
એકએ હાથે કરવાપણું હતું. વસુધાની ઉનારો મથો એકએ શું !
કુપ, રદિ, ઘી, ઘેણના ચણા ને એના તો કેટલીએ વસ્તુઓ મામમાં
રેતું કરી એમને ગોઠવવા પડી એ બધુએ છતાં 'હાથ, ઘેણીય
કઢાકમાં હાથ' એ સન્દનો પ્રતિજ્ઞાને એને પળે પળે મનો દત્ત.

વાણીપાને ત્યાં મથા. પૈસા મારે કેહા દિ નદિ ને પોરને આજ
મથો હાથ કરી. વાણીપો જન પ્રમાણે ફરનારો માણસ સમો વીચારી
મથો, પૈસા આપું ને સાહેબને ખજાર પો ને એના ઉપર અપાસ
કરે તો ? પોરને એણે 'ના' જાડી. સાંભળનાર પોરને મધુ કે
ધરતી મારમ કે તો સમાજ જમ.

પોરે મામનું નાક, આજ મામનેજ વાણીએ પોરને ના જાડી !
એને નામે જમાખવા પણ નાણું ધીરાજ. સાજ પડતાં કરી વસુધાની
સમજા એને હાજર થયું પડ્યું.

"કેમ પોરે ? શું વિચારું ?"

"બાપુ ! એક જાણે આપવાની મારી પાસે હોય તો પ્રજા
મને પૂછે."

"એ કશું ને નદિ આજે. રામસંકર ! આજની કામે પોરના
ધરતી જાડી એને ને પોલીસનો જાણો રાખજો. ને કઈએ નીકળે
ને આપવાની 'હા, ના' કરે તો એના હર-બર-એવર હરબર
જાખમ કરજો."

ઉમ્મું હરમાન બદાર પડ્યું કે આજ પોરની આંખમાંથી
જલજલ આંસુની માર આવી. જાણ સમો એક સન્દ બદાર પડ્યો.

"બાપુ....."

"જાવ ચાલ્યા જાવ" હાને બવારો વસુધાનીએ, હરમાણું.

૪

બીજો દિવસે સવારે સમસંકર પોરને ત્યાં એકએ પો મથો.
પોરને તો પોલીસની રાજ હતી એકજા સમસંકરને આજી જરા
નિરંત મથ. ફજીયામાં ખાટસો નાખ્યો. જાને એક જાણી ન સાવવા
ને પોરનું નાક રાખવા રામસંકરે વસુધાનીને સમાજમાં છે એમ

પરેશનાં જાણ્યામાં આવ્યું. ઉપરે મુંઝાની વાત પર આવ્યા.

“સારે પોરે, એવ વાત હતું. મને તો એકજ રસો માન એવ લાગે છે.”

“એક સા મારે ? આપ ! એ કહેને ?”

“બીજું કંઈ નહિ.....સમજ્યાને...આ તો સાચમરણા જેવુંજ ચલાવ. સમજ્યાને ? આ તમારી વાટી છે ને ? સાહેબને નામે આપી લો.....સમજ્યું ને ?” જેનાં ચરમામાં આંખ ધરકાવતા ને જાંઘને મુંઝતા વસુદાતીના કપાળાર સમા રામસંકરે સમજાવી આપવા ખંડી.

“ભરેરે ! વાટી તો માસી હવનદોરી છે. એના એક પોઠે ખદાઈ આવ્યું હવનર સુધરી જાય. એ આપી હતું ? ખદોરો મટો દિ બેરો. કંઈ ખોળે ઉપાય ?”

“વાહ, રસો જાણીએ ત્યારે જગજગા ચર્ધ આનાકાની કરે. હા. એ તે કંઈ પરચો ? ક્રીક છે. આ તો ખદાસ મનના થેડા છે. સાહેબને કાને વાત નાંખીશ. સમજ્યું ને ? માને તો ક્રીક છે. નહિ તો વાટી તમારા નસીબ તમારી વાટી સાહેબ સાખી લે ને આ વરસની મહેસુલ એ એકને પૈસે ભરે. સમજ્યું ને ? કંઈ નહિ. કાલે તો સાહેબ જશે. તમે નગર આપી આ વાતનો કડમો પાટી ઢેગે. આ તો તમારા મારે મને લાગે છે એકલે જરા રસો જાણ્યું છું.” સમજ્યાને રામસંકરે માર્ગ દેખાડ્યો. પરેશના મોઢા પર આવના દુઃખની રેખાએ અંકાલ.

તમાકુ મુંઝતા રામજાઈ આખી ગયા.

—

૭ ૭ મહિનાથી ખાટલે પોરે પોરેના હોઠરા કરતને આ વાત સાંભળી એવ ચિત્ત જાહેરી મણુ પરિણામે એનો કષ્ટ પામતો હેઠ વધારે દુઃખી થયો. ને એ આ દુનિયાપરથી બીજી દુનિયાને માર્ગે પળ્યો. આજ પોરેશની આંખની કીરી સમાન દિકરો મળે. હવનમાં કવે રેલુ રહ્યું ? હોઠરાની મા તો આજથી સાત વર્ષ પહેલાં રાત્રી પાખી હતી. આજ પોરેને પીંડ પડોઆકનાર કવે કોઈ રહ્યું નહિ. દગલ-ળતે દેમે પારખું કરી પોરેને નજરનો મારગ લીધો. કવે એનો વિચાર

તો વાઢી લખી આપવાનોજ દલો. પાછળ વાપરનારે ડોલુ દત્ત ? નમરે વર્તી વસુભાનીની કમ્બા પ્રમાણે એ વર્તો: મનગની અસ્થિર સિધાંતમાં એણે રામચંદ્રે લખેલા અક્ષરો પર સહી કરી આપી. વસુભાનીની આંખમાં વિગળવેલો અંદરો પેરાવો. મૂઝવેર દાય ફેરવેલ પેરાવો. ક્યાં ? વિશાળ પુસ્તીના ડોર્સ પાસા જંચકમાં.

૫

કેણે સરાપે ડાહ્યામાં એકધારે સુખ ભોગવ્યું છે ? દુનિયા બસે માને કે સ્વર્ગે ને નર્કે એ ફત્તુદાર બોલોળ્યા પત્રીનાં વિશ્રામ-સ્થાનો છે. પણ ના, એ જાનોજ આ પુસ્તીપર છે.

વૃદ્ધ દિવાન હરણ બંધ થવાથી અમાનક સુઝરી ગયા. વસુભાનીની ઉમેદ હતી કે રાજવંશ એ સ્થાન પૂરવા માટે તેની માંચણી કરવામાં આવશે. પાપપ્રારબ્ધ ખરે જ દલે એની મારણ્યમેદી ઉધું ફરવું હતું. ઘરીમડપોની દાય ખરેજ દલે વચખર ઘણ હતી. મેઢી સરકારે કેહ નયોજ જીવાન અધિકારી પસંદ કરી નયરના દિવાન તરીકે ધોરણી લીધે: ને ચાખને રમકામ તરીકે એ સરકાર લેણે છે એમ પૂરવર કર્યું.

નવો દિવાન એટલે મોળજવું બોલું. પેલાનું ધાર્યું કરવાવાળો નીચવો. એક પાછી એક એમ ખાનાની તપાસણીએ સર મજા વસુભાની ખાનાના ફતેરો બેલાયા. પેઢીક વસુભાની વિરહની અરજીએ ઉપર ખ્યાન આપવામાં આવ્યું: વર્તોના દિશાખના મેદાના હતા: જાધારે જીમેદારી વસુભાનીને તથા રામચંદ્રને સાર ઉતરી. પૂરેપૂરી માંચ દિવાનને ધરાયક પરિજ્ઞાન ન ધાર્યું આવ્યું. રામચંદ્રને સંધ્યા કેદ મળી: વસુભાનીને માનીસ કચાકમાં સરદર છેડી ફેવની સજાદ મળી.

દહણે મોજાજ પૂરેપૂરા સજાજન તરીકે દોંધ રાખી રહ્યાં છે. સંકેર જોવાકમાં, નાકે મરમા ને દાખખં આકરી કાઢીદહણે એ સાંજના સમયે એક કેહાં સંકેરના તપાસને કિનારે ફરવો ફરે છે.

કાન્તિ મ. બેરી

The artist of the short story makes the reader's thought spring out of the story and open wide.

Berry Pain

‘૮૨નું’ અક્ષરસર્જન

જગતબ્ધવદારમાં સરજના મેગવના માણસે પોતાનાં કલ્પોનું વર્ષને અંતે નિરીક્ષણ કરવું એ સર્વમાન્ય વાત છે. આખા વરસની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓની સમીક્ષા કરવાથી માણસને પોતાની ઉલ્લુષે તથા સજગતાનું જ્ઞાન થાય છે. અને એ જ્ઞાનને આધારે એ નવા વર્ષમાં હિત્સાદયી કામ કરી શકે છે અને આ ઉદ્દેશથીજ ‘૮૨નું’ સર્જનાત્મક સાહિત્ય સમીક્ષવનો આ પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

કાવ્યસાહિત્ય

કાવ્યસાહિત્ય પ્રથમ દાયકા સેના તે આશાભર્યું સાગે છે. ‘કમિકા’ ‘અજગી’ ‘યમય’ ‘અંકકાન્થો’ ‘શાપસંજ્ઞન’ અને ‘રામકથા’ આ વર્ષનો નોધવા યોગ્ય ફાલ છે. પ્રથમ ત્રણ કૃતિઓ ખાસ ખ્યાલ એવે છે; પહેલો મધદાય બેસી ચણેલા કવિનો છે; બીજો મધ્યકક્ષાના અનુભવીનો છે, અને ત્રીજો કાવ્યસાહિત્યમાં પ્રવેશ કરના આશાભર્યો સુવકનો છે. ‘જીગ્ઞ વિજ્ઞામના ત્રણ ગ્રંથો સાધારણ પ્રકારના હોવા છતાંપ એમાં એમનું વ્યક્તિત્વ છે. પ્રથમ વિજ્ઞાન ગેટલાં ઉચ્ચ તત્વો એમાં આપણને જગશે નહિ છતાં પણ સર્જનાત્મક કૃતિઓ તરીકે એ ઠીક જાત પાડે છે. ‘રામકથા’માં એક મોટો ભાગે નિબંધકાર રામા-પણનો પદમાં સાર આવે છે. એટલે આ કાવ્યમાં સ્વતંત્ર વિચાર બહુ એવાજ જડે. પરંતુ સરસતાથી વર્ણનાત્મક કાવ્ય સખવાની રા. રંજીતલાલની શક્તિ છે. અને વર્ણનાત્મક (narrative) કાવ્ય

તરીકે જ એની કિમ્મત છે. 'ખંડકાવ્યો' એ એક જાહેન પ્રસાદી છે. આ. સૌ. દીપકાગ્ર દેસાણી આ કાંઈ ખોટી કૃતિ નથી. એથી આમાં એમનો દાઢા જલમતો જાતો દેખાય છે; અને સૌ લેખોના ગુજરાતી પ્રાસિદ્ધિમાં વધતી જાય છે એમાં એમણે પોતાનું નામ મેંઘાળી દીધું છે. એમના 'સ્વપ્નચંદ્રિકા' કરતા આખા સારો વિકાસ મળેલો જણાય છે. આવાકંઈ કે કૃતિમતા એમનામાં નથી, અને સાદાઈ તરફ એમનું વચ્ચળ વધારે છે.

'શાપસંભવ' સ્વ. નર્મદાસંકર જણેનું છે. આ ગ્રંથને પ્રવર્તમાન મુલ સાથે સંગંધ નથી. પરંતુ આ કૃતિથી સ્વ. જડની કવિ તરીકેની કલ્પિત સ્વદ જણાઈ આવે છે. એમનામાં વર્ણનચાલિ પણ છે. સંસ્કૃતનો અભ્યાસ 'પુખ્તપ્રાણવિદ્યાસ'ના આધાન્તરમાં જણાય છે; અને જોડાઈકરના જેમ સંસ્કૃત સમાસોના ઉપયોગ પરથી પણ એ અતુલ્ય જાણી શકાય. અંગ્રેજી સાહિત્યનું જ્ઞાન જાણરનના આધાન્તર-માથી અનુમનાયી. આમ આ કૃતિમાં જુદા ગુણના તેમ જ નવા ગુણનાં તત્ત્વો જણાય છે.

આજે દરે પ્રથમ વિભાગના પ્રયોગે અવસોડીએ. એ જો પ્રયોગ પોતાનું નવીન તત્ત્વ છે. 'કલિકા' તથા 'વમઃ'માં અંગ્રેજી પ્રાસિદ્ધિને આધારે દેવમાં દેરફાર કરવાના સ્વનંત્ર વિષયો દેખાશે; અને 'એજહી'માં એમ તત્ત્વ જુદા જગ્યાના પ્રમાણે આસું આજનું દેખાશે. 'કલિકા'માં શ. અખરદાર નથી જ હંદ થોડા સ્વનંત્રતાથી એકવિધના અવધમાં વિના લખાય એમ શક્યતા કરવા માગે છે. એ ગુજરાતી કવિતામાં નવું તત્ત્વ જોઈ શકવા લાગે છે. એમનો મત એમ છે કે ગુજરાતી ભાષામાં અંગ્રેજી પ્રમાણે પ્રચલ છે અને એ પ્રચલ પર આધાર રાખી નવો જ હંદ એમણે ચોળ્યો છે. મનદર હંદમાં દેરફાર કરી આ હંદની ચોળના પ્રચલ તત્ત્વોને આધારે કરવામાં આવી છે.

'કલિકા' નો દરે અગ્રમાં લખાણીએ. 'કલિકા' એટલે કાંઈ નાનાં કાવ્યોનું જોડું એક જોડું કાવ્ય. આ કાવ્ય મુખ્યત્વે વરતુ ચિન્હનું કદી શકાય. આવા વિષય પર તો માત્ર નાનાં કાવ્યો જ

માત્ર અક્ષરકારક નીચડી' રહે. લાંબું કાવ્ય અક્ષરકારક બનાવવું હોય તો એને મળખતુ' કરેલાની' જરૂર પડે છે, કારણ એકથી કંપનાઓ માત્ર દવામાં જ ઉઠી' અક્ષર ચિનાની નીચડે છે.

આ કાવ્યને આમ કરેલા નથી અને તેથી એક સર્ગવ કાવ્ય તરીકે દાયમા સેનારને ખંતે આપેા મીચવી પડે છે. વચમાં વચમાં એકની એક કંપનાઓ અતિરેક કંટાઓ પણ આવે. આવી આ કાવ્યનું મહત્ત્વ એનાં છૂટાં કાવ્યો ઉપર જ આધાર રાખી, અને પ્રેમના વિષયમાં તો નાનાં કાવ્યો જ ઉત્તમ નીચડે છે. 'કલિકા'માં ધણુય નાનાં કાવ્યો ઉત્તમ છે. એ કાવ્યોમાં લેખકની કંપના, અક્ષરકાર તે પદ્યશક્તિ: કરેક છે. આ સ્વય આમ પ્રેમકાવ્યોમા સારા વધારા કરે છે.

૨૮ મંદરાનની 'મમત' એ પદોત્તી જ કૃતિ છે એટલે એમાં ઉપક્રતા પુષ્પની અપૂર્ણતાઓ જણાશે, પરંતુ એ અપૂર્ણતાઓમાં પણ સૌન્દર્ય પિયરે છે. લેખકમાં કવિત્વ શક્તિ છે અને શાવ તથા પ્રસંગને પણ એ પરાખર વર્ણવી શકે છે.

પરંતુ પદોત્તી એક સુવના આપવી ઈચ્છિત લાગે છે. 'તેડીઆ લાઈલેનની અર્ધી આઝી કમા' જેવો વિષય લાઘ માત્ર સોનેટ ખાતર એક ઉત્તમ કાવ્ય લેખી ખેાધુ છે. અને લેખક ઉમિયો કે વિષયની ઉત્તમતાને હીંચે કાવ્ય જાગવવાને જાહે રૂપમા જ લીન ખની, એ માટે વિષયને ઉપયોગ કરે છે: અને તેથી કાવ્ય રૂપપ્રધાન ખને છે. એ પેાતની કવિત્વશક્તિને નજર પડેરાયે છે. "અંધેશ્ચ સોનેટ જમના મોદમાં, એ સુંદર કાવ્ય, કલામય રચના કંઈક અંશે મુજરાતી કવિતામાંયે ઉનાઈ એવી લાગણીથી પ્રેરાઈને આકૃતિદાસ જેવો આવે તેવો સોનેટમાત્રમાં ઉત્તરત્ત મળ્યો ખું." (પાનુ ૮) આ ઉપરથી લેખકનેા મુખ્ય ઉદ્દેશ સોનેટ ઉત્તરત્તનેા છે અને એક રત્નપી ખાતર એક ઉત્તમ કાવ્ય લેખી જતુ કનું છે.

રૂપમા નવીન વિચારો મૂકના લે કાવ્યો છોડી આપણે હવે લેખકત્વને પ્રાધાન્ય અર્પતા 'અંજલી'ને ત્વેડએ જ્યાં લેખકત્વ હોય અને જાણે કવિતા પણ ઉત્તમ ગુણો વાગ્યા હોય ત્યાં અક્ષર આપક ઉત્તમ ચર્ક શકે: આનુ મુખ્યત્વે નાના જ કાવ્યમા ખને છે. અને

એ પ્રકારના લાખમાં ૨૬ નાનાગણ સંવિમાંથી આપણને મળી આવે છે. 'એન્જલી'માં પણ એ સ્તરે ધનનાં કાનો નજરે પડે છે. કે. દ. રોડ શુદ્ધ ગુજરાતી સંવિના આમાં આપણને આવે છે. 'સ્ત્રીઓના સુનંદિત્ય માટે ૨૬ નાનાગણ તથા બોટાદકરે પછી ૨૬ કે. દ. રોડ શુદ્ધ જ આવે સહે છે. એવજત ને જાવનાઓ માટે ૨૬ સંવિની એમના પર ખાસ અસર છે. અને વિવિધ જાતના મોંઘીયુગની ડાયા પણ આવી જાય છે. આમ બેનું મિલન એમનાં કાપોમાં આપણને જણાશે. કેટકે કેટકે કાપમાં એવજત નીચે વિચાર દલાઈ જતાં જામશે પરંતુ પણ નાના ઉર્ધ્વગામ કાપો દેવાથી અસર સાદી ઉત્પન્ન થાય છે. આ અનુભવીનો પ્રયાસ આવકાર પાત્ર છે.

સોહસાદિત્ય

એ ચાર વર્ષથી ચાર ચપેલી સોહસાદિત્યની પ્રવૃત્તિ આ વર્ષે પણ આજુ જ રહી છે. પરંતુ આરંભ સમાપતી ઉત્સાહને તીવ્રે મધ્ય માટે તેજસ્વી જાય ને અસર સર થાય એમ આમાં પણ થયું જાય છે. આ વર્ષમાં બદાર પડતુ સોહસાદિત્ય તળાએથી ધમાઈને આવે છે. સસાર આમ જ આ મોટીથી ને ડેઠ નાની વાતો પુરેપુરી આવી દેવામાં આવી છે. અને રહીમાળીરાન લાગ ૨ માં પણ એજ સિધ્ધિ આવી પડેલી છે. રા. મેધાણી એમની પ્રવૃત્તિ આઠસેથી બંધ ન કરે એમ દરેક હિંમતી જ. રા. મેધાણીની કિયામાં કામ કરના ૨૬ રામસુરએ પણ આ વર્ષમાં સોહસાદિત્ય બદાર પાડ્યું છે. 'હાડીવાલાની સોહ વાતોએ' એમની સેવાનું પરિણામ છે.

રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓએ આપણામાં બંધિત્વેના આગમન પદેશોની આપણી ઉચ્ચ સંસ્કૃતિ જાળુવાની છતાંસા પેદા કરી. એ જામના જાણુવા સોહસાદિત્ય સંચલવા આપ્યું. આ સોહસાદિત્યમાં આપણે મુખ્યત્વે સેડોના વિચાર વર્તન અને વાનાવરણ બેઠાએ બેઠાએ.

આ પદેશ પ્રચલિત વાતોએ માત્ર સાંચવાના રોખને પુરે પાડવા એકમ કરવામાં આવતી. એ સંસ્કૃતિમાંથી પ્રેરણાએ સેવાનું તાવ એ વખતે સમજવું નહોતું. ડેઠ ૧૮૭૫માં 'શુદ્ધતા અને હાડીવાલા દેશની વાતોએ' કરામજા જમનાજીએ પ્રસિદ્ધ કરેલી.

‘સુખસતની જુની વાતોએ, એ જ ઉદ્દેશ પ્રસિદ્ધ થયેલી. પરંતુ ત્યારપછી ‘કચ્છની જુની વાતોએ’ તેમ જ ‘૧૬૨૨માં’ કાઠિયાવાડની જુની વાતોએ’ પ્રસિદ્ધિમાં આવી. હજી પ્રસ્તુતમાં નવા જમાનાની આવડતી, સૈદ્ધી તેમ જ લેખનપદ્ધતિમાં નવેવામાં આવે છે. અને લેખકશક્તિ તરિકે એમાં જાર ચક્રવાત આવે છે.

પછી તેા એ દિશામાં વિજયવિજય રૂઝાવનાર ‘રસધાર’ આવે છે: અને ‘રસધાર’નું આરંભવું વિષય ને સૈદ્ધી છે છે. રા. મેવાણીની વાતો કામવાની ને રસ જમાવવાની સૈદ્ધીથી વાતોની અદ્ભુતતામાં વધારેા થાય છે અને એને કાઠિયાવાડી જુના જમાનાનું વલ્લાવસ્તુ બતાવતર મળે છે આ સૈદ્ધી વિના રસધારના પહેલા ભાગેા પાછલા કરતા રસમાં ઉતરે છે.

આટલી ઉત્તમ સૈદ્ધી ‘સોડવાતોએ’ની નથી. પરંતુ પ્રસંગેનું, અત્યુનિક જમાનાની અસર નીચે, અલેખન કરી આપજુને સ્ત આપવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. અને એમાં પણ રા. રામચુરનું વ્યક્તિત્વ વાતોએમાં અત્યર્થવું થાય છે.

‘રસધાર’માં એક ખ્યાલ ખેંચતી જાગત છે. ડેડલીક વાતોમાં એક જ પ્રસંગે ફરી ફરી આવતા જણાય છે; અને આ એકવિધતાને લીધે વચતા ડેડલીક વખત કંટાળે આવે છે. એક જ વાત જુદા જુદા હજીમાં જુદા જુદા રૂપે પ્રસ્થિત હોય તેા એમાંથી સરસ જ વાતોએ લેવી નોંધએ. જીનું દરેક વાત મુખ્યત્વે પ્રિમરીય ઉપર ધ્યાન દોવાથી ‘રસધાર’માં વિવિધની વિવિધતાની ખાખી છે.

આટલા હોય એમાં પછી ‘રસધાર’ અમૂલ્ય છે એમ કયા વિના આવે જ નહિ. જાના જેવો પ્રવાસ હજુ સુખરાતી સાહિત્યમાં જીએ થયો નથી અને રા. મેવાણીનું કાર્ય અદ્વિતીય છે. એ વાતોએમાં જુનો જમાનો નજર સમક્ષ તરવરે છે. આપણી કાપનાએ અને જાવનાએ લેવા ઉડે છે. એ વીર સ્ત્રીપુરોહિતા જગતમાં આપમેં આદર્શ કામવા વિહરતા હોયએ એમ જામે છે.

‘રસધાર’ પછી લાયક સૈદ્ધી ને કલ્પના લઈએને લીધે ‘સોડવાતોએ’ લેવી મળે. પરંતુ એ જ દિશામાં જુદી રીતે પ્રયત્ન

કરતા રા. અગ્રજાનની 'વીરની વનો' (ભા. ૨) તે વીરનાં કંઠારો આવે છે. અને આખો આ વિભાગમાં લીધી એનું કારણ એમાં ઇતિહાસ તે દત્તકથાને આધારે લખાવડી કાઢીવાસાની વનો છે એટલું જ. દર ઉપરોક્તનું લખાવડે શુદ્ધ ઇતિહાસ એનાં અસાધ્ય વિષય સરખ ત્યારે લખાવડ શુદ્ધ. આ વિભાગમાંથી ઉત્તમ અને આદ્યુત કથાઓ પેદા થઈ શકે. અનન્ય આદરો અર્પી શકાય. પરંતુ રા. અગ્રજાનની રમણીયા સંતી રમ ઉજમ કરી સહની નથી. અને આ વાનીઓ પ્રચલિત ભોક્ષાનીઓનો સંપ્રદ નથી. કારણ ઇતિહાસ અને દત્તકથાને આધારે એમને લખાવડી કાઢી છે. આદરો 'રસધાર' અને એમાં ફેર ખાનમાં મળ્યો તોડએ.

રણજીતરામે આરભેલા ભોક્ષીતના સંપ્રદનું પરિપાક પરિણામ 'રડીવાળી રાત'માં છે. અનુકૂળની સંપૂર્ણ રચોરનાં ને ભોક્ષુરો રણુ કરતાં આ ભોક્ષીતો વાગવા પોચા છે.

નાટક અને નવલ

આ બે પ્રકારે એક જ વિભાગ રાખવો પડે છે એ એમની પડતી દર્શાવે છે. ચક્રી પડતીનું ચક્ર દર્શી કરે છે એ પ્રમાણે આ વર્ષે નાટકનવલની પડતી લુએ છે. કથા તથા વર્ણની આ વિભાગની ઉત્તમ કૃતિઓ અને કથા નાટકને નામે આ વર્ષે ખીંટ અને નવલમાં લીછ કોટીની જલધાર નવલો. અધ્યયન જીતને પેાવના સંપ્રદ નાટક ને નવલ પ્રસિદ્ધ થયાં દેવ તેના નામનિર્દેશ આપે શા રાવો ?

નવલિંગ

કાવ્યમહાદિવ ને ભોક્ષાદિવની ચારક આ દિશામાં 'દર નું વર્ષે સરખ પ્રગતિ કરે છે; અને એ પ્રકારે કનકપાર 'તલુખા'ને છે. સહદિવની પ્રથમ પંક્તિની જૂલ કૃતિઓમાંની એ એક છે અને નવલિંગમહાદિવમાં તેમજ સર્વજ્ઞતા સાદિવમાં એ અવતરીજ આગ પાડે છે. આ કથાન્વિત કૃતિ સાથે ખીછ અપકર્યરી કૃતિઓ પણ આમજ ધુવડા ડેહીમાં કરે છે અને તે 'કુમારનાં સ્ત્રીઓ' અને 'સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓ અખાડો'. આ કૃતિઓને 'નવલ' સાથે કથાસંબંધ તારવ નાહવો છે; કારણ 'સ્ત્રીઓ' એ મેરે ભાગે કુમારના

વાતોમાં વિચારોજ દર્શાવે છે, અને 'અખાડો' તો એ બધે બધાં હુંદુજ રૂપ છે. કારણ એમાં કુખ્ય ઉદ્દેશ વાતો નથી દાસ્ય દ્વારા સુધારો કરીએલાં વા હતાં અખાડો અપરો એ એવો ઉદ્દેશ છે.

'કુમારનાં સ્ત્રીઓ'માં ૭ વાતો દ્વારા વર્તમાન સિન્દુસમાજમાં સ્ત્રીઓની સ્તિ રચિત છે; વધા એમાં સાં રેસાર થવા ઉચિત છે; તે કુમારે રચેલી સ્વતંત્ર પ્રથમ સ્ત્રીઓનાં અપરો છે. આતું પુરતક પોતાં પુરુષનાં સખાએતું છે તેથી આ પૂરીપૂરી છે અને વાતોએ માં આપના પાસે ઉપરોત્ત એ કુમારનું પાત્ર પણ વાતોએ વાતોએ નવુંજ રૂપ લે છે. આ કુમાર પછી તે રા. હન્દુમાત્ર હો કે એ તે પણ એને સ્ત્રીઓ- કુમારીઓથી તે પ્રેમમાં સુધારો કુમારમા- રીઓથી તે 'સાન્નિધ્ય'ની અનુભવ લીધા પછી-પ્રતે માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીઓનાં કુખ્ય એમનાં અપરો એ હવેમાં જતા 'કુમાર' માં જુએ છે: અવિચલિત કુમારમાં 'મધુરી'ને એ સત્તન કરતી રેખાડે છે-અને સ્ત્રીઓનું નાક એ મધુરીજ છે. મધુરીનું અસિદ્ધાન હરમદાયક છે અને એના પ્રસંગે વાંચતાં સુવસુંદરી વાદ આવે છે. 'મધુરીનું અસિદ્ધાન'માં રજુરત્ત જમાવવાની પુખ્તી પણ કુમારે કરી છે; અને કંઈક કયા સાથે ચિતાર ને વિચાર લાવતી તો એ બે પ્રથમ કૃતિઓજ છે. પછીની કૃતિઓમાં વિચાર પ્રાધાન્ય લે છે. આમ પાછલી વાતોમાં માત્ર એકલા નિર્ભય વાંચતાં કંટાળે ન આવે એ મારે સુવસુંદરી નિર્ભય અને છે અને નવચિત્ર તરીકેના સક્ષણ સમૂહમાં છેવટે લીધા જાય છે. પણ આ મારે લેખકને રોજ રોજ ઉચિત નથી. કારણ નવચિત્ર તરીકે જન્મ પદ અપાલવા એકનો પ્રયાસ પણ નથી.

આમ ગંભીર નવીન વિચારો અપરો પાછો જતા એ ગંભીર છેલ્લીએ. 'અખાડો' સમ્બોદાસ ને પ્રસંગેદ્વારા કુપ્રવાસેને દસલીપ રીતે ચીતરી અખાડો આવે છે. 'સામાજિક' વિભાગમાં વાતોએ ગંભીરતાથી ને પરિશુભ લાગણ પ્રપ્ત કરે તે દાસ્યદ્વારા કરી ચકાવ છે. અને મરકરીથી એવો જરૂર મારી સકાય છે તેમ ઉપર કંટા- સેને રાજ્ય દાસ્યમેા ઉપરોત્ત કરવાથી સુધારો મરત મારી કરે છે. આતુંજમાએમાં દાસ્યમેા ઉપરોત્ત જન્મ જ રજાપક છે. અને રા.

એવીયા જેવીની દાસપણું પાતીએમાં આ ઉદેશ ન્યાં છે તે ત્યાં દીક અસર ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ એ જરાજર પ્રયાગો પર દીકા સમોદ શબ્દોમા કરી શકે છે.

આ વાતોએમાં આપ મુખ્ય દાસ્ય પ્રવર્તનું દેવદાસી એમા પાનામેખન કે પરતુસકમના લેખકો લોડી દે છે. એ આનો પણ જરાજર ઉપયોગ કરવામાં આવે અને દયનીય પ્રસંગોના વર્ણન કરતાં મનુષ્યસજાતનાં લક્ષણો એઈ દાસ્ય ઉત્પન્ન કરવામા આવે તો એની અસર સાર્વજનિક અને ચોરકાલીન થવા મંજવ છે. નર્મ કરતા મર્મ સાર્વજનિક અને ચોરકાલીન છે આથી જ આપણે યોગ્યતાપરની 'કેમેડીક' થાના કેટલોક નર્મ માણી શકતા નથી. અપારે 'દાસકા' નો મર્મ કર્યે મમ્મ છે.

'દર નું વર્ષ નવમિકાનું એક ઉત્તમ પુસ્તક આપણને આવે છે.' 'તથુમા' થી નવમિકા સાહિત્યમા નથી જ પ્રચિત્ત દાષ દરાય છે. રસીકન અને દેન્ય સાહિત્યની Nataraajin-Disalalalana આશીકનને મળતી પ્રચિત્ત સુજ્ઞાની સાહિત્યમા અત્યારે પ્રચી રહી છે તેનું આમા પ્રતિનિધિ પડે છે અને રા. ધૂમોતુ ઉપર એ સેકોની અસર થઇ હોય એવો સંજવ છે. પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય અને આમ અંગ્રેજસાહિત્યમા લેવામાં આવતી દેતુકલિએ નરક પણ રા. ધૂમોતુ વાળા છે. અને આમ પ્રવર્તમાન સાહિત્યના મુખ્ય આદેશનો આપણને આ પુસ્તકમાંથી જરાજર મળે છે.

નવમિકા સાહિત્યમા આનું સ્થાન જરાજર સમગ્રતા એનો વિશ્વસ જરા એપ્રમે. કલાદષ્ટિએ નવમિકા એપ્રમે તો વીસમી સદીનું એ દાસ છે અને એમા પણ પાશ્ચાત્ય અસર જામ મળવે છે. એ ઉપરથી આવે એમ નથી કહેવા માનના કે આપણા સાહિત્યમાં વાતોએ જ નહોતી. સંસ્કૃતમાં 'બુદ્ધકથા' 'કથા સરિત્ સત્તર' 'પંચતંત્ર' ની વાતોએ તથા સુજ્ઞાનીમાં લેકવાતોએમાં આપણું વાતોસાહિત્ય જાણી. પરતુ આથી પશ્ચિમની અમરનો ઈન્કાર ન કરાય.

દરેક દેસમા એઈ કેલ અસરથી સાહિત્ય પડે છે. અંગ્રેજ-

નવલિકા પણ ચુસ્તગતી નવલિકા જેવો જ વિકાસ દર્શાવે છે. એ ૧૬ થી ૧૮ સદીમાં આરંભે છે અને વિકસે છે. પરંતુ ત્યાર પહેલાંય સીધા સ્વરૂપે એ જૂના જમાનાથી જોઈ સકાય તેક ગાઈ-ગાયતી વાનીઓમાં અલગ નવલિકાનાં મૂળ જોઈશું. Prodigal Son વાની, એમા રહેલી સાર્થક, વાતીચાપ પરથી જૂનું વાની સાહિત્ય શરૂ થયે છે.^૧ અને જુ શ્રેષ્ઠના સમ્બંધે ખાસ એ તરફ પ્રકાશ પાડે છે. "While however the short story as a literature of immemorial antiquity, that particular type of it with which we have here to deal, namely the short story told in prose and in the English language is of quite recent growth."^૨ આજ સમ્બંધે ચુસ્તગતી નવલિકા સાહિત્યને જરૂર જણાયું પડે છે. કારણ જામણતી કવિતામાં વાતીચો કેવળમાં આવશે. પરંતુ જાતીયત્વેય મુગમાં વાનીસાહિત્યની પ્રગતિ જેવામાં આવતી હતી એવી ચુસ્તગતી સાહિત્યમાં નથી. મત સાહિત્યનો જ્યારે પુર્ણ વિકાસ થાય છે ત્યારે જ આ નવલિકાઓ આગળ જાય છે.

આપણી નવલિકાઓ ૨૦ થી ૧૮ સદીમાં માસિકસાહિત્યની પ્રગતિ સાથે આગળ જાય છે. 'વસંત' કે 'સુરિપ્રકાશ' આ સદીના આરંભે થતા જતાં પણ એનાથી આ દિશામાં કામ થયું નથી. ત્યાર પછી ૧૮૧૨ પછી 'સાહિત્ય' તથા 'સમ'માં કંઈક કંઈક વાનીઓ તરફ વળી ગઈ આપણે એનું પરિપક્વ સ્વરૂપ 'વીસમી સદી' માં ૧૮૧૬ થી ગણીએ અને એ માસિક-સાહિત્યમાંથી જ આધુનિક નવલિકા જેવું થયું છે. ૨૧ મતપાનિય, ૨૨ નાસ્ટ એ આ કથામાં આરંભના જોખો છે. પરંતુ વાનીમાં કાલ્પરસ આલેખના ૨૩ જ્ઞાતીદાર, ૨૪ ઝાઝીયા જેવી, ૨૫ મતપાનિય પણ કાંઈ કંઈક વાનીસાહિત્યની સેવા કરી તે માસિક-

૧ Alfred C. Ward.

૨ Introduction "The Short Story in English"

સાહિત્યને હીપે જ વચ્છી સકાય. રા. ધનસુખગાજની પાત્રીઓ પણ એ જ વિચારમાં કામ કરે છે.

૧૯૨૧ પછી તો પાત્રી સાહિત્ય નવા અગ્રધામો ને નવા નર્તવોની અસરથી ખીચવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. રા. મુનશી, રા. ઉમરવાડીઆ, રા. ધનસુખગાજ, રા. જગવંતરાય વિગેરે આગળ ધપતા નર્તવો શુભરે છે. આ નર્તવિકાઓ દાખ્ય નવા પાત્રોના કથા નરે જળના પ્રવાસો જોવામાં આવે છે. 'દર્શનિકા' મા તો મુખ્યત્વે સાધુ-ગરુડ છે અને આરંભના પ્રમાણે ઉપરેસ આજવાની રીત પણ છે. ખીછ નર્તવિકા-જોતા પણ ઉપર ઉપરના નિષેધો અર્થની ફક્ત વિનોદ મહેતી પાત્રો છે.

આ નર્તવિકાનું સાહિત્ય ૧૯૨૧ પછી બહુ જ ખીટુ છે. નર્તવિકા આ જગાનાનું ખાસ અંગ છે. કાલે આ જગાનો તરનો છે અને માલુસ દુક વખતમાં અસર કરે એવું સાહિત્ય માગે છે. લેખકો પણ એ વિચાર તરફ પ્રયાણ કરે છે. આજ પ્રમાણે અમેરિકાના નર્તવિકાનો વિકાસ થાય છે. અમેરિકા સાહિત્યમાં નર્તવિકા ૧૯મી સદીમાં પેદા થઈ અને એનો આરંભ અમેરિકામાંથી થાય છે. પેરોગ્રાફરન હરજીનથી અમેરિકા નર્તવિકાની શરૂઆત મળે છે. એની Sketch Book' (૧૮૧૯)માં અપકરારે સ્વરૂપે નર્તવિકાઓ સાહિત્યના જમ-ને આકર્ષે છે અને 'Rap Van Winkle'ની એ વિચાર બરાબર જુઓ શુકામ છે. ત્યાર પછી હોવેને 'Tanglefoot Tales'માં આ અપકરારા સ્વરૂપને નવા નર્તવોથી પર્ણ જનાવવા પ્રયત્નો કરે છે; અને મોટે અંશે આધુનિક સ્વરૂપમાં મચ્છી જાય છે. પછી અમેરિકામાં આ કલા યેટલાર્ડ એ. જાવન વિગેરે ખીચવે છે.

પરંતુ સાહિત્યના દરેક ક્ષેત્ર પર અસર થાય એમ એનાપર ડોટર અને યોગાસની અસર થઈ છે. પરંતુ જાનુઆ જેવી વાત એ છે કે કાન્સમાં પેા અને હોવેનાર્નેની માફક મેરીશી અને જાડેક romantic વાતોતરજની જ નર્તવિકાઓ રચના. પરંતુ ત્યાર પછી કાન્સમાં હોવાની અસરથી Naturalism ની યાજ્ઞા હુબી થઈ અને યેટલાર્ડ વિગેરે એ તરફ વળ્યા.

આમ કાન્સ અને અમેરીકામાં નવસિકાનો વિકાસ થતો હતો ત્યારે ઉમે-ડમાં R. L. Stevenson થી ક્લાન્વિન કૃતિએ નવ-કાઓ બહાર પાડ્યા થઈ. "At any rate Mastered the art of the short story." આમ ઉમે-ડમાં સ્વીયનસને નવસિકાને ખરૂં સ્વરૂપ આપ્યું.

આમ અંગ્રેજ અને સુઅરાતી સાહિત્યમાં નવસિકાની ઉત્પત્તિનાં તેમ જ વિકાસના કારણે સર્વથા જણ્યો. પરંતુ આપણી નવસિકાએને હજી કોઈ સમર્થ વ્યક્તિએ દાખા પરી નહોતી તેથી માત્ર વિનોદ પુરતી જ ઉપયોગમાં લેવાતી. આરંભની નવસિકાઓમાં નવસિકાનું તત્ત્વો ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવામાં નહોતું આવતું એટલે એની અસર પણ ન થાત. આપણા લેખકો નવસિકાને નવચતું તાત્ત્વ રૂપ સ્વરૂપ એમાં નેરલ જરૂર એટલું જરૂં છે, એમાં કંતો આકર્ષક પ્રસંગ ઉમેરશે કે પાત્રો વધારશે અને એમ અસર ઉત્પન્ન નહિ કરી શકે.

નવસિકા માટે આ નિયમ ખાસ સર્વમાન્ય છે: "A short story must contain one and only one informing idea, and that this idea must be worked out to its logical conclusion with absolute singleness of aim and directness of method"*. આ નિયમપત્રી નવસિકાના શ્રેષ્ઠ નિયમો સમાવશે. નવસિકા ટુંકી હોવી એટલે એમાં બેકે વધારી નેહાં. 'Easily read at a single sitting.' એમાં એક જ વાચકવર્ગને લેખ્યું. એમાં જરૂરથી નકારું કહેવું ન નેહાં, અને જાણી જાણ્ય વિના એની દેશી પેલાના ખોય તરફ મેંસરી ચાલી જાય. "In the whole composition there should be no word written of which the tendency direct or indirect is not to the one preestablished design." આમ હોર્સકોર્નની ચર્ચા પર લેકા કરવા પે "મેદલ એમેરીકન"માં ૧૮૯૨ માં લખે છે. આજ કુખ્ય નિયમ ધૂમોતુ 'તથ્ય' માં જાણતે પામે છે અને તેથી જ

* Hudson 'Intro to Lit'. 454.

‘તલ્હુખા’ ની અસર મનજ પર ખસે નહિ એવી પડે છે. અસર ઉત્પન્ન કરવા માટે એમાં આકર્ષકતા પ્રસંગો કે છૂટા પાત્રો ન બોલે એ અને એ જાગૃતમાં એને ઝીક નાટક સાથે સરખાવી સકાય. કેટલાક નવલિકાને હાર્મી કાવ્ય સાથે સરખાવે છે અને કહી-સ કહે છે: “A short story may be regarded a prose lyric in which emotional experience is made dramatic in concrete narrative” આમ ખેંચ તરફ વળતું વસ્તુ સમીક્ર અસર કરે છે એમ સૌ માને છે.

અને આ કથાતત્વ રા. ધુમકેતુએ ‘તલ્હુખા’ માં બરાબર જણાવ્યું છે એમ કદાચ વિના રહેવાતું નથી. એક વિવિધપ્રસંગ વા પાત્રાભેષન વા વાતાવરણ સંબંધી વા આદીઅવળી વાત વિના અક્ષર અક્ષર અર્ધપૂર્ણ જખી આપી દેવામાં આવે છે. મોટે ભાગે શુભચત્તી નવલિકાઓ આ તત્ત્વ ખ્યાનમાં રાખતી નથી એટલે નિષ્ફળ જાય છે.

આ કથાતત્વ ઉપરાંત વિવિધપ્રસંગી તથા વિચારમાં રા. ધુમકેતુ તેના જ આશ્રય પાડે છે અને એમાં એમને માધ્યમની પૂર્ણ હાથ છે. સૈદ્ધીમાં એ મુનશી રાખના છે અને આખા એ માધ્યમ-ચાળાને ધારે છે. ‘તલ્હુખા’ પહેલાની નવલિકાઓમાં મુખ્યત્વે એક જ પ્રકારના વિરથો ચર્ચીતા નવપરચિત દંપતી-તેમાં વળી નાવક શિશુએટ દોષ અને ચિંતીન કન્વાના પ્રેમમાં દોષ અને સ્થિતિને હીરે અંત-કામ આવે એટલે છેવટે પરણે. સહેરઆ જ આતું રચન દોષ. વાળીને એન સારો જ દોષ. આ પ્રકારની વાતોખાપી છેવટે પ્રેમપ્રેમથીની વાતો આવી અને રસકમ વચરતું ખાતુ ચાલતુ હતું. વિનિહ અને ઉપરજવા પ્રસંગો મીતરવા એજ એમનું પ્રેમ બીરતું એમાં આદીઅવળી ઉપોદગની કે બીજી રીકાર્પ વાતો પણ આવે. આમ એકતરફી વાતાવરણ નવલિકામાં હતું ત્યાં સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વ પ્રકારનાં મનુષ્યોને પોતાના માનનાર, ચરીતમાં પણ મનુષ્યત્વ જ્યેનાર રા. ધુમકેતુ આખા એમણે નવલિકાના વિવિધતા વિવિધતા આપી તથા સ્વાતંત્ર્ય દર્શાવ્યું. શેનુએકને બદલે એમના નાવક ‘અલી ડાસો’ ‘બીરતી’ ‘ મેચી ’ ‘ બીપુ બિખારી ’

‘ જોવાલાયક ’ જેવું ઉત્પત્તિ ઊતરીનાં પાત્ર છે. આનું કારણ સંબંધની જનસમાજને મટે ચર્ચાતી પ્રવૃત્તિ પણ મનુષ્યને મનુષ્ય તરીકે એના હૃદયથી જોવાની એમનામાં રાક્ષિત આપી છે. એ જરીબહુલ્ય કે તવેચર-હૃદય આધુનિક કે પ્રાચીન દરેક વ્યક્તિથી રહે છે.

આવો વિષય ને ફેરફાર અંગેનું સ્પષ્ટિત્વમાં આવણે રોમેન્સીક મુવમેન્ટમાં ફરેલા ‘ Natural Map ’ ની પ્રવૃત્તિ પણ જોવાની છે. માધીયની પ્રવૃત્તિ પણ મુખ્યત્વે નવચિંતાઓમાં પણ એક વિના એ હૃદયને માન અપાતું હોવાય છે. ૧૮ થી સદીમાં ફાગન અને પોપ ‘ લેવકાંસો ’ કૃતના અંધિદાન્યો સહેરીયનને જ પ્રાધાન્ય આપના. એમની કૃતિઓમાં ઉચ્ચ સ્થિતિને જ માનઃ કુરરન પણ એ પુસ્તકોમાં કવિત્વી તે વ્યવેચના અને આમ કૃતિના દર ઉપરાંતની આવેશી આ સ્થિતિ વર્જકવર્ષે ‘ Typical Ballads ’ માં કાઢી એણે કાવ્યના નાપો સજ્જમસરજન્યોના ઉચ્ચ પુરોષ કરતાં થોડા ‘ Lucy Gray ’ કે ‘ Solitary Reaper ’ ને જ જનાવના પ્રાધાન્ય અને એમ મનુષ્યહૃદય તરફ એ વળે. જરીબ યોગ એટલે એને હૃદય ન હોય એમાનતું જ ખૂસ ભરેલું છે. અને આ વર્જકવર્ષની રીત જાસખર ‘ તજુખા ’ માં અમધમાં મુકાપથી જોવામાં આવે.

ખીજી વાર્ષિકે મુખ્યત્વે વધારે અસરકારક જનાવના કારણાન્ત જ જનાવે છે. માત્ર ‘ મધકર નેના ’ જ સુખી સંત વાગી આવે કહી શકાય અને એમાં પણ એ નવું જ પમતું રહે છે. પણ કેટલીક નવચિંતાઓ- માં એ અન ખેચીનાઈને પણ આવેલો તે અતિરેકવાળો પણ જાણી; પરંતુ આ ખાસ આ નવચિંતાઓનું લક્ષણ છે.

નવચિંતાઓમાં મુખ્ય પણ મનુ હોય છેઃ ૧ પાત્ર, ૨ વસ્તુ અને ૩ વાતાવરણ અને આ ત્રણેમાં જેને પ્રધાન્ય તેવી નવચિંતા જોઈ. પાત્ર મુખ્ય લઈ એને સમજાવવા પ્રસંગે આપે. તે પાત્ર-પ્રધાન્ય નવચિંતા જોઈઃ વસ્તુ લઈ એનો જ એવ પાત્રદારા રહીયો તે પાત્રનવચિંતાઃ અને વાતાવરણ લઈ એમાં પાત્ર પ્રસંગ ચેતને તે એ વાતાવરણનવચિંતા અને આ ત્રણે પ્રકારની નવચિંતા ‘ તજુખા ’

માં આપણને મળશે. 'આત્માના આંશુ' 'સેનિરી પંખી' 'હૃદય-
નાની મૃતિએ' એ દરેક વાતોપરજી કવિ, એમાં પાત્ર પ્રસંગો પોતો
એને તાલ્ય કરવા મથે છે. આવી નવવિકાસોમાં વાતાવરણ કવિ
એની અસર દિવસ કરી સુકાય છે. પાત્રનવવિકાસો, 'ઝેપાટાડા'
'પોણેશીમ' 'મલ્લર નેતા' વિશે છે અને 'તારણદાર' તથા
કેટલેક અંશે 'એક પૂત્ર'માં વસ્તુનવવિકા આપણને મળે છે. નવ-
વિકાસના આ વધુ વિસ્તાર ખાસ પાઠ્ય પ્રપ્ત કરવામાં આવેલો
નથી. 'એક પૂત્ર'માં વસ્તુ જેવું છે, એનું કારણ એમાં જન વસ્તુ-
ભાવ છે ખારેમોદન અને જંતી છેલ્લે જુદા પડે છે એનું કારણ
પ્રસંગ છે; નોકર થૂત કરે છે.

“પરજેઠા લાગે છે.”

“કેમ નહિ ! નાનો હોશો નેડમાં છે ને ?” અને ખસી દનારા
લાવ છે. છેલ્લે “અને પટ્ટામણિ એકશે દનો કુનો એકશે જ છું”
એવી વાતોનું ખડું સ્પર્શ જાણાય છે.

આપણે હજાર એમુ કે નવવિકાસા આવી સોસરી વાત જવી
એકએ અને એકપ દેહનું એકએ અને ધુમકેવુના દરેક પાત્રો પણ
એકજ એકના છે. દરેક પાત્ર એકના જની થોડે ભારે મુદ્દા પામે
છે. અંધોદેસો પોતમાં કાચબી સદા એક પુત્રીપ્રેમમાં લીન
અને છે : કૌપાટા એકના સ્થાન પ્રાંત એક માથે છે : બીલી એના
પાડા લોટે : વિદુરોખર કવિનાની જગમુંદરીમાં લીન અને છે. મેઘો
સ્થવરો પ્રેમી છે : મગાદર નવેનો એની કાચમાં લીન છે. અને દોહન
વેળાની માતાના પ્રેમમાં લીન અને છે. આમ કેઈ કવિના કે આદર્શ
કે સ્વપ્ન પુત્રીપરની વસ્તુ માથે પાત્રો એક માથે લીન થાય છે :
અને લીનના તૂટે છે ત્યાં એ કવિના આદર્શ અનુભવ કરવા જવા
દરેક પાત્ર મુક્તિ પામે છે. 'તાનુષા'નું પાત્રએ પાત્રએ કરી વળે
અને આજ પ્રકાર જગ્યાએ એક વાપર મેઘોને પોને જગ્યા છેલ્લી
નેતા કાચબી પેટા લાવ છે. અને એમાં હૃદયસ્થાન એ જ
'તનુષા'ના દેવ દેખાએ.

કાંઈક દેવ સિદ્ધ કરવા નવવિકા કવિની અને એ દેવ

એવજો જણાવે એ દશમાં ખામી લાગે છે. ચોરસાલીન અને શિષ્ટ પુસ્તકોમાં એવા વિષયો ગ્રુજ રીતે ચર્ચેલા હોય પણ ઉપર પાઠરીવેલા વા નિબંધરૂપ એમાં ન આવે. 'તલુખા'માં કોઈક કોઈક જગ્યાએ આ દોષ આપણે જોવામાં આવે છે. 'કેસરી વાખા' અને 'અખંડ જ્યોત'માં દોષક પુનર્ગોળમાં મળે છે અને એ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. વાસના રવાણી જૂલ યામ અને જાર પડી જ મોજ આમ યામ છે એમ એમાં ચર્ચેલું છે. 'અખંડ જ્યોત'માં મસ્તી વખતે એ જ પતિ મળેલ કહેલી સ્ત્રી બીજા અપહારે એને જ પરજો છે. આ સર્વમાન્ય વાત નથી એની એથી અસર ડુંકા પ્રમાણમાં યામ. એ કે એથી વાતોમાં અદ્ધુન તત્વ આવે છે અને રસ ઉત્પન્ન યામ છે. બીજું પ્રચલિત સામાજિક સ્થિતિ પર એ કટાક્ષો કરે છે. 'મોવિનું ખેતર'ના મોટે એસે આ જણાય છે: અને એ નિબંધ એનું જ છે. પડી એ કટાક્ષો 'લેવાડા'માં વંચ જગત પર તથા 'જન્મજમિનો લામ'માં અમલદારો પર કંઈક: 'બીજુ'માં બીખારીઓને મેજરીજામ માટે તથા 'પોષ્ટમોદીસ'માં સ્થિતિને: ખમાસ ન કરવા માટે. આમ આ દરેક પ્રશ્નો ચર્ચો અને એ ઉપર વિચારો હેતુ સાધવા માટે છે અને કસાને ખામી લાગે છે.

'તલુખા'માં જહાડીજાત અને ટોપાજાત જળેના અંશે જોવામાં આવશે. અદ્ધુન અંશે સાથે સમકાલીન ચિત્ર પણ કલ્પનાને જળે એ લાગી રહે છે. દરિયત વાતાવરણ તેમ જ તાદર્ય ચિતાર જળે આમાં આપણને જહાડે. 'સોનેરી પંખી' 'આત્માનાં બાંધુ' 'કલ્પનાની મુર્તિઓ' 'કેસરી વાખા' 'પૂંચી અને સર્મ' 'અખંડજ્યોત' આદરવા જોઈએ એટલા અદ્ધુન તત્વો તથા દૂર દૂરનાં જમકાનાં ચિત્રો વા દરિયત વાતાવરણ મળી આવશે. આથી વિરુદ્ધ તાદર્ય ચિતાર, આંખ આગળ ખડા થતા દરેકજના બનાવો 'નૂનો બીસી' 'બીજુ' 'લેવાડા' 'મોવિનું ખેતર' 'એક જુલ' વિગેરેમાં દેખાશે અને કેઈ કેઈ વાતમાં તો આ જો અંશે લેખ મળી સરસ અમર ઉત્પન્ન કરે છે.

'તલુખા'ના વિષયમાં વિચિત્રતા છે: કારણ ઉચ્ચથી નીચ, કેં વેદકાવ્યથી ને આત્મકથાઓની ઇનિદાસ, કારભાર કે અમલવાદ મળે તે

જગ્યાએ એ જગ્યાને બધે વિદેર છે. અને આમ વિવર્ણી સિત્તાને સીધે રસ હાલ્ય થાય છે. 'તજુમા'નું આટલું નવીન તરવેને સીધે મુજરાતી સાદિતમાં મદત્ત છે. પરંતુ હજી નવચિંતાસાદિતમાં અનેક વિચારો ખોલવાની જરૂર છે. કેમકે, કીએન ને બેહસા જેવી એક-વાર્તાઓ આપણે ત્યાં ક્યાં છે? આ સિંહા તરફ તેા હજી કોઈએ પ્રવાસ પશ્ય ક્યો એવામાં આવતો નથી.

હાવની અને રેખાચિત્ર

'તંડાપારી' અને 'રેશમ્બુ'માં આ વર્ષે આપણા નહત્યા હાવની સાદિતમાં વધારો થાય છે; અને આ બેમાંય પહેલા કરતાં ખીન્નું શારી સજિઓ દર્શાવે છે. રા. જગતકુમ્ભરની વચસંભિ એ હાવનીમાં વધારે રસ રેડે છે અને સાદિતમાં એ સાફ કામ કરી, ચક્રો એમ આ એમનો પ્રવાસ સુચવે છે. આ બન્ને હાવનીમાં વીર-પૂજના અંશેા છે. પરંતુ હાવનીને પ્રથમ પંક્તિની અનાલપા બેહસા અંગત સંબંધ ને દર્શીકતને આગાવે એ મધ્યમ કણાએ બીરાજે છે.

હાવની સાથે સંપર્ક તેા નહિ પણ કંઈક અંશેા સંબંધ ધરાવતું અંગ રેખાચિત્રનું છે. અ. સૌ. લીલાવતીના 'રેખાચિત્રો' અમુક અમુક વ્યક્તિઓની રેખાઓ દર્શાવી આપણને હાવની આપે છે. અને 'રમરમમુકુર'માં આપણા સંરમરણો મુખ્યત્વે વ્યક્તિઓ પરત્વે હેઠલ આણુંવતું ચરિત્ર જ આણેએ છે. 'મુકુર'માં જેના જેના પ્રસંગમાં રા. નરસિંહરાવ આનેમ તેમના આજી ચિત્રો છે. મોડા પુરોહિતા રિતો એવાની તેમ આખા જણાય છે. પરંતુ એ સમય યા-વામાં આ મોડોનો કેરવો રિતો દોતો તે રા. નરસિંહરાવ કીક સમજાવે છે. એમના સંબંધમાં આનેવા મોડો વિધિવિધિ છે અને ઉંચી કોટીના પશ્ય છે.

'રેખાચિત્રો' કરતા 'મુકુર'માં કોઈક વધારે તરવેા છે. કારણ પ્રસંગો ઉમેરી પેલાની દાસવૃત્તિને જાણ એમણે એ રસમય બનાવ્યા છે. એમાં આમકણી પ્રસંગો ને શુભનો પશ્ય પશ્ય છે: કારણ એક વ્યક્તિના આ સંરમરણો છે. આ આમકણી તત્ત્વ ચિત્રો પાઠન વધી ચદતવતું તત્ત્વ 'મુકુર'માં ઉમેરે છે, અને

એમાં જ એનું ખાસ વિશિષ્ટતા છે. તદ્દન હૃદયને લગતા પ્રસંગો આવે છે ત્યારે ૨૯ નરસિંહરાવ કવ્ય ફેરીએ પહેલે છે. આનું પુનઃ આવણા આદિત્યમાં નવીન જાત પાડનાર છે અને એને લેણી થઈ શકેલો ખાસ કરતાં ૨૯ નરસિંહરાવે આરંભ કર્યું છે એમ કરવું પાડે. ૨૯એ એમકથા કાષ્ઠક ખાસીખ લેખ છે એમ ૨૯ નરસિંહરાવનાં નકાલી જાળનેને મદદન આપી પોતાનો અર્થભાવ દેખાડવાની ટેવ છે. કુન્વરી જાળનેને લક્ષ્યમાં લઈ મેટા માણસોને નીચા પાડ્યા એ કાર્ય નથી અને આજ 'મુકુર'માં એ દોષ આવી ગયો છે. મદદાદિત્યમાં પણ 'મુકુર' થી સારો વધારો થયો છે. 'મનેમુકુર'ના વિદના બધી લેખોના નિરસ મત કરતા આલમગઢી પ્રસંગો આવડાને ઊંચે આ મત કાષ્ઠક બાલગઢી અને છે. અને ઉપર 'મુકુર' તો સંતાનો વિદેના પ્રસંગો નેખનુ દોષથી હૃદય ઉપર ન વૃદ્ધામ એવી અસર કરે છે.

આ સુસ્મરણેના મિત્રા ઉપર આપણે 'રેખામિત્રા' લેખ્યો. 'રેખામિત્રા'ની વ્યક્તિઓ આજ ફરી પણ મઠ છે. પરંતુ આ ઉપરથી આપણે માણસમાં શાં શાં પરિવર્તન થાય છે એ જાણી શકીશું. એમને રેખામિત્રા કયા છે એનું કારણ જ આ પ્રમાણેના અપૂર્ણ ચિત્ર રચ્યા છે મારે. કૌપરી, પાર્વતી વિગેરેમાં એ પાંચ મત કુમેના દોષથી આ પરિવર્તનનાં પરિણામ આવતા નથી. અને એ રેખામિત્રા જરાબર અસર કરે છે. એ રેખામિત્રામાં નિયાર વા દર્શિનિદુની સિમ્તાને ઊંચે રસ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ રેખામિત્રા લખવામાં લીધેલું નિરીક્ષણ સ્થિતિની જરૂર પડે છે રેખાએ જરાબર માણી લેખ્યો અને એના વજ પુનુ વિચારવા લેખ્યો. નેટલી એટલી નિરીક્ષણસ્થિતિ એટલી એમાં અપૂર્ણતા આવે. જો એનું લીધાસ્થિતિ પ્રવાસ આ લેખમાં નવીન જ દોષથી અને એમાં નવા વિચારના લક્ષ્ય દોષથી એ મેરે બારે જગાબૂત થયો છે. અને એ મારે એમને પુનઃવાદ પડે છે.

અવધવાદ: અન્યમુક્તિઓ

અને '૮૨ મા તો મધીછ અને મુનથીછની સાખામિએ એરો દિસે આખો છે. મધીછની અલુ સમર્થ પુનિએ 'આલમ-

કથા ' ' ત્યાગમૃતિ ' અને ' દક્ષિણ આફ્રિકાનો ઇતિહાસ ' લા. ૨, આ વર્ષમા શુદ્ધરાત્રી સહિત્યને મળે છે. ' ત્યાગમૃતિ ' ગાંધીજીને નવી જ દિશામાં મૂકે છે. એમાં રાજકીય પ્રવૃત્તિ હેઠળના પછી દિન્દો મદા પ્રશ્ન એમણે દાખમાં લીધા છે. દિન્દ રડીમા જરૂરાર્થ મધુ છે અને એકોના વિચારો એ મૂલ્ય વિનાશપૂર્ણ ચીજોથી પાળ નહિ દો તે સ્વરાજ્ય નજીક નથી. સમાજ સિદ્ધિ હેતુ તે જ સ્વરાજ્ય સુગમ છે. અને એથી જ સમાજ સુધારવાનો પ્રશ્ન ગાંધીજીએ દાખમાં લીધો છે. અને એ સુધારા તરફ ને જોડાના વિચારો તરફ ફેરવવાના પ્રયાસ કરવું ' ત્યાગમૃતિ ' તે અમૂલ્ય ગુસ્તક છે. એમાં નવીન અને સ્વતંત્ર વિચારો છે: સ્ત્રીપુરુષના સમાન દરજ્જાની વાત પણ એમાં આવી જાય છે; અને ' Plain living and high thinking 'નો સિદ્ધાંત તે એમાં હરેક સ્થળે નજરે ચડે છે. એમને સમજાવવા ગાંધીજીની મધુર સરળ શબ્દશાસ્ત્રી શૈલી મને તેને પણ આશ્ચર્ય વિચારોની દૃષ્ટિએ આમ ઉત્તમ લેવા જાય અને કેટલાક એમાં નિમિષસ્વરૂપ લેવા જાય શુદ્ધ સાહિત્ય તરીકે ' આત્મકથા ' તથા ' ઇતિહાસ ' જેટલું એનું મૂલ્ય નથી.

એક નોંધવા જેવી વાત એ છે કે ગાંધીજીએ જેવમણી આપ્યા પછી રાજકીય પ્રવૃત્તિ ઓછી કરી છે અને મહાન પુરુષ પોતાની ગત પ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરી પેલે ક્યા છે તે તપાસે એમ કરવા માગ્યું છે. ' આત્મકથા ' અને ' ઇતિહાસ 'માં એમની ગત જમાનાની વાતો છે. આ બે કંથો ઉપરથી ગાંધીજીની સમસ્યચક્તિ માટે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રસંગો ને નામો એ વાદ રાખી શકે છે અને તાદશ્ય ચિનરી શકે છે. પ્રસંગચર્ચનમાં એ હાસ્યપ્રવૃત્તિને લીધે તથા અનુભવસભાવના રાજને લીધે સ્વ મૂળી શકે છે સંવાદ-આલેખન તેમ જ વર્ણનચક્તિ પણ પાળ્ય પડતા નથી. સરખામણી માટે એક જ પ્રસંગ લઈએ ' નારાયણ હેમચંદ ' પરનાં ગાંધીજી તેમ જ યા. નરસિંહરાવનાં સંસ્મરણો અને એખોલ્લ મર્મચક્તિ છે: પરંતુ ગાંધીજીએ આપેલું એ તાનું વસિક વિષ આપણી આખ આગળ ખડું થાય છે. સામાન્ય પ્રસંગો વર્ણવી એમાં એમણે કેટલો

‘રસ મૂક્યો છે ! સાદિત્યમાં એમનું સ્થાન ન હજીવનારાએને એમની આ વર્તની મેંચાએ। પ્રથમ કક્ષામાં મૂકવી પડશે

ચાંપીછની સેવાએ સેવા પછી મુનશીસાળાને। કાળો સ્વેદમે. એ સત્તા પશુ પેલાના નવીન વિચારો એકથી આપી વિષય જગાવી રહી છે. મુનશીછના ‘કેટલાક લેખો’માં ખાસ કંઈ માત્ર- પેશુ નથી, કારણ આમાં એમના મધ્યાન્દ પહેલાના કેટલાક લેખો છે. આ લેખો વાચતાં આપણે મુનશીછ કઈ સ્થિતિમાંથી લેખન- કાર્યમાં કઈ સ્થિતિએ પહોંચ્યા તેનું માપ કાઢી શકીએ. અને ‘જ્યોતિર્ધરો’ તો માત્ર મધ્યપુરપોના રા. મુનશીને વાખ્યાં તેમ- વસોમન કરતું આગમ છે. નવીન અક્ષર રચીવતું મુનશીછનું કોઈ ખાસ મુસ્તક આ વર્ષે બહાર પડતું નથી; પરંતુ હરેક પ્રવૃત્તિનું મધ્યમિદુ તો એ જ છે.

આ સાળાના બાન પાળના લેખો—દેશી તેમ જ વિદ્યારમાં—તો શ્રી. જેન લીધારતીના જ છે. જરા પશુ અચકાયા વિના છૂટથી એ પેલાના વિચારો ક્યોટલાથી રમૂ કરે છે. પુરો પ્રત્યે તિરસ્કાર એમાં જખવામાં આવેલો દેખારો તેમ જ પેલાની જાતિનું માન વધારવા પુરતા વિચારો પશુ એમાં છે. આ સત્તમ વિચારો કપત્તન એ શેરી નિમ્બાને રસિક બનાવે છે. આવી શેરી સદાજ નથી. જરાબર કટાર પોંડે સીધી સેસરી પેલાથી એ અર્થવાદી દેશી છે. એમાંથી જુદાં જરે છે, અને એ જુદાં આપણને બે પડી સંમિત કરે છે. એમની દેશી પર રા. મુનશીની ચોખ્ખી અક્ષર છે.

મુનશીર્જન (૧૯૦૭-૧૯૧૦) પછી મુનશી સાદિત્યની સેવા કરતી સંસ્થામાંથી એમને પ્રથમ પદ મળે છે. અન્ન સ્ત્રીઓ કપરોળ પુરતું સાદિત્ય સર્જન કરતી સાદિત્યસેવા એમનું ખેવ નહોતું. એથી એમાં શુદ્ધ સાદિત્યના લક્ષણો જણુ જ દેખાઈ લાગ્યાં. શ્રી. જેન લીધારતીએ શુદ્ધ સાદિત્યમાં વિચરી રહ્યાં છે, અને જાવિષ્યમાં મુન- શી સાદિત્ય એમના લક્ષણો આવી પશુ વધારે આસા રાખે તો નરાઈ નથી.

આખા ગદ્યસાહિત્યની શૈલીનો વિશાલ સમન્વયો હોય તો રા. મગનલાલ જાડવું ‘ગદ્યનવનીત’ એવું જોઇએ. ગદ્યસાહિત્યનો આવો આ પ્રથમ જ સંગ્રહ છે એમ કહી શકાય. જલ્દમાં તે અર્થોચીત ડુનિઓના સંગ્રહ રા. દિગ્ગજલાલ અંબરીયાએ તથા રા. રામનારાયણ પાદે કર્યો છે પરંતુ ગદ્યમાં તેા ખાત લાભોપયોગી પુસ્તકોમાં કોઈકે કોઈકે સંગ્રહ લના. સારસ ચૂંટણી કરી રા. જી. સિંહ ગઢનો ટેક આજ સુધીનો સંગ્રહ તલાર પાટી સાહિત્યની એવા કરી છે. સંગ્રહ પૂર્ણ છે એમ તો ન જ કહેવાય અને એ શ્રવ્ય કર્યો હોય તો સારું એમ માગે છે. પરંતુ આ પ્રયત્નિ આટલેથી અટકરી ન જોઇએ ગદ્યસાહિત્યની દરેક શિશા ખાતી છે એટલે એ શિશાઓમાંથી ચૂંટણી કરી સરસ સંગ્રહો થવા જોઇએ વિવિધ શૈલીના નિર્મણસંગ્રહ તથા વિવેચનના નિર્મણ સંગ્રહના કામ હાથ ધરવા જોઇએ.

રામચંદ્ર શુક્લ

માનવજાતના હલિદાસ પંચાંગોથી નથી થકાવ્યો તો ‘પદ્મ મેઘ ૧૫’ દામિઆન શેઠી પ્રયત્નિથી નોમ લેવામાં આવી હોય તો અનિષ્ઠમાં ‘વધાવિજનનેરાત્રી’ કામ શરૂ થઈ ગયું.

ચલુદતરામ

અભ્યર્થના

સખે ! સુષ્ટિ આજે અનુપ ગીઠડાં હાસ્ય કરતી,
રૂડા રંગારો શા તનહીપવતા અંગ ધરતી;
ખીલે પુષ્પો ફડાં સુરભિ ઝરતાં વિટપે,
તરંગો ઉછાળી વહતી સરિતા ગાન કરીને.

ભૂડાં ઉઘાં ઉઘાં ગિરિવર તણાં શૃંગ ઉપરે,
ભમી વૃક્ષે વૃક્ષે અનિલ મધુરી બાંસી ગજબે;
હ્રિયે હ્રિયે પદ્મી રમત કરતાં બ્યોમધુમટે,
ગજબે ઢોકિલા અમિત સૂરથી રમ્ય જગને.

સખે ! આવા રૂડા સુભગ દિનની ધન્ય ઘડી એ,
અંદી આવી મહારી નિકટ રહીને ગાન કરીને !
અને તંગીકેરા અણ અણ સૂરે નિશ્ચ બરીને,
મહેને ખેંચી લેને પ્રિય પ્રિય સખા ! તુજ સમીપે !

અમીઘાસા ત્હારા નયન તણી હું નાથ ! ઝીલતાં,
સુધામત્રો ખોલી વહવીશ જગે સ્નેહ અરણ્યાં !
બધાં કાર્યો મ્હારાં સજ્જલર ભૂલી નાથ ! જઇ હું,
અહા ! સખે ત્હારી રમીશ કરતાં ગાન મધુકે !

સદા મહારી ખારો અચળ પ્રુવ શો દિનગ્ધ બને રૂઢે,
અને સેવાકેશ શીખવ મધુરા પાક સુખને;
મહેને સ્વીકારીને છાવન સુજ તું તુંમય કરી,
સખે ! દોરી બને વિમળ પદ્યમાં સ્વાર્પણ બળી !

રત્નેદરશિમ.

બીજી

પનિહારી

૧૯૨૭

ચિત્રાલય - ઉદયગાથા સંગ્રહ

આરામગાહ

તારકો ?

તારકો શું છે એની તમને ખબર છે ?

એ તો કોઈ દિવાતાએ વસ્ત્રની રાત્રને મારે ખીજવેલાં ફૂલો છે.

કોઈ આસકે ભુદાઈની રૂઢમાં પાડેલાં આંતુઓ છે.

કોઈ શરીરના અંતરમાં સળગતી આગના તણખા છે.

પૃથ્વીલાલ શુક્લ

ચિત્તશાસ્ત્રનાં^૧ દષ્ટિબિંદુ

આપણે આપણા વિષયમાં જમ્યે તેના ખેડમાં કાંઈક સારો વિચાર કરીએ. સાધારણ રીતે રુત્તે જતા કેઈ પણ શાસ્ત્રને આપણે પૂછીએ કે શીવમુશી શું છે તેા તે આપણને એરમું કહેશે કે ને વિચાર આપણે સમજી રહીએ નહિ તેના વિચારો શીવમુશીમાં દોષ છે અને શીવમુશી એ એક તદ્દન નકામો વિષય છે.

આમાં એક ચોટી જૂથ છે. સાધારણ માણસ દોષમાં વિચાર વગર માન્યતાઓ જોઈ તેમાં પોતાનું કુવન મારે છે, એવી જ આ વિચાર વગરની એક માન્યતા છે. શીવમુશી એ એક નકામો વિષય છે એ માન્યતાને ને તરફથી થોડું થલું પણ ખગ મળે છે તે આપણે તપાસીએ. ઇતિહાસમાં એમજ જન્મું છે કે જ્યાં વિદ્યાનશાસ્ત્રો પહેલા શીવમુશીમાં સમાવેમાં હતાં. ગ્રીસનો તત્ત્વવેદા થેલીસ એ એક શીવમુશી જ નહિ પણ ચક્રિનશાસ્ત્રી અને ખગોળવેદા પણ હોય. ડુનીઆ જેમ જાનમા આજગી વધતી ગઈ તેમ આ વિદ્યાનશાસ્ત્રો તો શીવમુશીમાંથી જૂદાં પડ્યાં. અસલ વિશ્વના ઇતિહાસમાં વિદ્યાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે તે પ્રમાણે એક નેખૂણા હતી. તેમાંથી ધામે પીને મૂર્ખો અને તારાઓ જૂદાં જૂદાં બિંદુએ પડ્યાં ગયાં. વિશ્વમુશી એ વિચાર વિશ્વની નેખૂણા છે, અને તેમાંથી બીજાં શાસ્ત્રો વચ્ચે આવ્યે જૂદાં પડ્યાં જાય છે. સાધારણ માણસ જોને નેખૂણા થશે

^૧ચિત્તશાસ્ત્ર: Psychology. જુઓ 'ચિત્તની પાંચ રૂબિઓ.'

પ્રગાવત્ર પુ. ૧, અં. ૨.

દરકાર નથી તે તો એમના કહે કે વિજ્ઞાન જેમ જેમ આગળ વધશે તેમ તેમ હીંમતુરી પાછળ દાંતી જશે. હેનર વિશ્વનું આત્મ ક્ષેત્ર તે પેલાને દાવ કરી લેશે અને હીંમતુરી રહેશે જ નહિ. વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પેલાની ફનેદોલ્લી ઉ-મત મળે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ આ માન્યતાને ત્યાં સેકામાં ખુબ દેવાની. ખેડાને કહેવે કહેવું કે જેમ જેમ સુધારો આગળ વધશે તેમ તેમ કવિના નદ યશે. આ માન્યતા જેટલે અંશે યુજીય કરેલી છે તેટલી જ ઉપરની માન્યતા પણ છે. કાલ તો એ છે કે દુનીઆમાં જેમાં સંસ્કૃતિ આગળ વધશે તેમ જુદું જ કવિનામાં રક્ષણ થશે અને જેમ વિજ્ઞાન આગળ વધશે તેમ બધુંજ હીંમતુરીમય થશે.

આના ઉપર આપણે જરા વધારે વિચાર કરીએ. વિજ્ઞાન વધારે ને વધારે હીંમતુરીમય કેમ થતું જાય છે તે આપણે ત્રે જૂથ જૂથ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રોનાં દૃષ્ટિબિંદુએ તપાસીશું તો એકમ માત્રમ પડશે. હાંકે રહે વિજ્ઞાન એકમરૂપી (unitary) દેવ છે. એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર એ નિયમો મારે છે તે જીવન વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સ્વંત્ર્ય અને પેલા સામે છે. હીંમતુરીમાં રૂઝા પરમાણુ કેવી રીતે આકાશમાં મેલવાય છે તે તરફ આપણે તરફ આપીએ છીએ. બે રંગ મળ્યા એક રંગ કેમ થાય છે? બે નરવો મળ્યા એક તરૂન નવું તરૂન કેમ થાય છે?—આવા સવાલોને એ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી બીજકુલ મણકારતો નથી. રસાયનશાસ્ત્રી એ બધું ઉકાતવા મથે છે. રસાયનશાસ્ત્રીનું દૃષ્ટિબિંદુ ત્યારે આપણે જીવનના પ્રદેશમાં આવીએ છીએ. ત્યારે તરૂન અસ્તવ્ય કે એકરોડી સામે છે. આપણી દુનીયામાં જીવનનું તરૂન કેવી રીતે આપણું એ વિશે વિચાર કરનાં લોકો કેવીન જેવો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પણ કેટલ કવિની માફક કહે છે કે—આપણી કુટુંબ અને નજીવી પુણીની ઉપર એક ખરેખર તારો જીવનનું તરૂન મળ આપ્યો.

દરે આપણે બીજી રીતે આ જ્યાં શાસ્ત્રોને તપાસીએ. ખાલી આકાશમાં જેમ કરો શુલુ નથી (આકાશને શબ્દશુલુભક કહ્યું છે તે ન મણકારતાં) તેમ પરમાણુમાં કરો ખાલ શુલુ નથી. એક પરમાણુને બદલે બીજું પરમાણુ મૂકવામાં આવે તો બૈનિકશાસ્ત્રીને કરો દેર પડે

નદિ: પણ રસાયનશાસ્ત્રી સુએનું વિવેચન કરે છે. પણ જીવનશાસ્ત્રમાં આપણે જેને એક અવયવી (Organic) કહીએ એને ઉપરનાં જે શાસ્ત્રોમાં કર્યું સ્થાન નથી. અવયવીમાં ખાસ વ્યક્તિત્વ મળતું નથી પણ આ ખાસ શાસ્ત્રોથી દૂર જઈ આપણે જ્યારે ચિત્તશાસ્ત્રની તરફ આવીએ છીએ ત્યારે જ પહેલી વાર વ્યક્તિત્વને પરપૂરું સ્થાન મળેલું આપણે જોઈએ છીએ.

હાલમાં વિજ્ઞાનવાદીઓ પોતાનો દર સાબીત કરવામાં જતા ખોળા પડ્યા છે. જ્યારે તેઓ એવા થઈને પરમાત્મ ઉપર વિચાર કરે છે ત્યારે તેનો ઔતિક સ્વભાવ મળા જતો હોય તેમ લાગે છે અને ઉપર પરમાત્મનો અમુક શક્તિનાં ફલ જેવું છે એમ એમને કહેવું પડે છે. વિજ્ઞાનનો અદકાર દિવસે દિવસે એકાંતે થતો જાય છે. વિજ્ઞાનનું દૃષ્ટિબિંદુ બાજ છે. એ પરમાત્મના બાજ સ્વરૂપનો વિચાર કરે છે. આત્મિક દૃષ્ટિથી પરમાત્મમાં કંઈ પણ વ્યક્તિત્વ હોય તો તેને ઊઠી દે છે. એ દૃષ્ટિબિંદુ રસાયનશાસ્ત્ર સુધી નથી રોકે છે. પણ જીવન શાસ્ત્રમાં તે તરફ વળી પડે છે. તે વિશે આપણે વિચાર કરીએ.

આપણે એક અવયવી પ્રાણી લઈએ. તેના જુદા જુદા અવયવોના જુદા જુદા કાર્યો હોય છે. અવયવોની સમજ અવયવોના કાર્યોથી જ પડે છે. બધા અવયવોને એવા મૂલ્યાંકી કેઈ એક પ્રાણી પાસે નદિ. પ્રાણીમાં જીવનનું તત્ત્વ એક છે અને તેટલા મારે જે વ્યક્તિત્વ આપણને કેઈ પણ એક અવયવમાં મળતું નથી તે વ્યક્તિત્વ એ પ્રાણીમાં હોય છે. એ વ્યક્તિત્વ પ્રાણીના અવયવોમાં અમુક કોઈ સારું છે. અવયવો એક બીજાને અનુકૂળ થાને કામ કરે છે. પેટ ભેદું ભેદું ખાવ અને પચ, લાચ, આંખ વગેરે એની અદેખાઈ કરે એ તો માન " એક દલો રાત્રી " એવા વાતોના જ પ્રેરણા સંભવી રહે.

આ ઉપરથી આપણને માત્રમ પડે કે ઔતિક વિજ્ઞાનના અને રસાયનશાસ્ત્રના સંયુક્ત બાજ દૃષ્ટિબિંદુને બદલે જીવનશાસ્ત્રમાં પ્રાણીના અવયવોના કોઈને સંબંધના આંતરિક દૃષ્ટિબિંદુથી જીવનશાસ્ત્ર લખાય છે. પણ એ સંબંધના પુરતું જ દૃષ્ટિબિંદુ

આંતરિક હોય છે. એ પ્રાણી પોતાના દરેક પ્રયત્નના અનુભવનું કેન્દ્ર છે એમ અણુમાં આવતું નથી. જ્યારે ચિત્તસાક્ષમાં એ જ શબ્દ-વર્ણ-પ્રાણ હોય છે. અનુભવ-એના પોતાના અનુભવના કેન્દ્ર તરીકે અણુમાં એવો છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં આપણે સમજી શકીશું કે પૃથ્વી અને બૌદ્ધ ચિંતાનાં જેવાં સાક્ષો આપણા અનુભવથી દૂર વસેલાં છે. પૃથ્વીનું આદર્શ વર્તુળ આપણે કેવળ રિષભ દેહી ચાહતા નથી. એનું આદર્શ વર્તુળ સર્વસમ્મન છે કારણ તેમાં એવામાં એણું વ્યક્તિત્વ છે. એક પાને એક વર્તુળ હોય છે એમ અને બીજે પાને તેવુંજ બીજું હોય, તે તે બેમાં એટલો જ ફરક છે કે પહેલું વર્તુળ એક જગ્યાએ છે અને બીજું બીજી જગ્યામાં આવેલું છે. ખાલી આકાશમાં જે ચિત્તિએક હોય છે તેને સહી એ બંનેમાં નહવું વ્યક્તિત્વ જોઈ છે અને એટલા માટે આપણા અનુભવથી દૂર કેવળ ચિંતા હોય તે તે પૃથ્વી છે. પછી આપણે જેમ જેમ ઉપર જઈએ તેમ તેમ વિજાન આપણા અનુભવ પાસે આવતું જાય છે. એનું એક દેહીવત (embodiedness) ધરતુ જાય છે અને એ વ્યક્તિત્વ તરફ એટલે કે આપણા જ્ઞાન અનુભવ તરફ જાય છે. આ રીતે આપણે કદી સહીએ કે આપણા જ્ઞાન અનુભવનું સાક્ષ તે ચિત્તસાક્ષ છે.

ઉપર આપણે કહ્યું કે જેમ વ્યક્તિત્વ એણું તેમ તે વસ્તુ જ્યારે સર્વસમ્મન હોય છે. ચિત્તસાક્ષનું હૃદયિન્દુ વ્યક્તિત્વ અનુભવો પરત્વેનું છે તે તે સર્વસમ્મન કેમ હોઈ શકે એ સવાલ સાધારણ રીતે હોયે યાય છે. કેવળ એમ કહે કે—આપણા અનુભવમાં આપણા વ્યક્તિત્વનો પડો પડે છે. જેમાં વ્યક્તિત્વ હોય તે સર્વસમ્મન હોઈ શકે નહિ, વ્યક્તિનો અનુભવ એ એ-જે જાનથી મોડતો છે, અને જે સર્વસમ્મન હોઈ શકે નહિ—એટલે કે જેને વ્યક્તિના આકાશમાં દેખાડી શકાય નહિ—ને વિષયને વિજાનના ક્ષેત્રમાં લઈ શકાય નહિ—નો ચિત્તસાક્ષ જેનું સાક્ષ દુનિયામાં હોઈજ શકે નહિ. આનો જવાબ આપતાં આપણે તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રથમ પાણીમાં ઉતરવું પડે; પણ તે દ્વારા આપણો વિષય નથી એના જવાબમાં આપણે

હાથ એટલું કઠીનું કે એ વાતો તદ્દન સાચી છે. પણ સહજાએ આપણું વ્યક્તિત્વ સંપૂર્ણ નથી. આપણા અનુભવો એટલે એટલે પરિપૂર્ણ નથી તેટલે એટલે આપણામાં વ્યક્તિત્વ એટલું છે. એટલે કે મનુષ્યના અનુભવો વિશે (અનુભવોમાંથી નહિ) આપણે કેટલોક તો સમજાય સર્વ-સમ્મત સત્યો શોધી શકીએ. અવિધ્યમાં મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ વધારે ને વધારે ખાસે અને એના અનુભવો સમજાય પરિપૂર્ણ થાય, તો પરિપૂર્ણ વ્યક્તિના વિજ્ઞાનને કદાચ સર્વસમ્મતતાની જરૂર પણ ન પડે.

જ્યાં દરેક વ્યક્તિનો અનુભવ સારો એવો પાતડો જ રહ્યો, પણ મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ સમાજમાં ઉગે છે અને ખાસે છે, તો બીજા વ્યક્તિઓના અનુભવ સાથે સરખાવતા પણ કેટલાક સામાન્ય નિષ્કર્ષો ઉત્પન્ન થી શકાય.

જીવનશાસ્ત્ર અવવર્તીનું વર્ણન કરતાં એમ કહે છે કે દરેક અવવર્તી પ્રાણીના અવવર્તોના 'ગુહા' 'ગુહા' ધર્મો હોય છે. અવવર્તને તેના ધર્મને ખ્યાનમાં રાખી જમર પૂરેપૂરો સમજી શકાય નહિ. દરેક જે સંબંધ અવવર્ત અને તેના ધર્મ વચ્ચે રહેલો છે તે જ સંબંધ ગમે તે વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર અને તેના દર્શિનિદુ વચ્ચે રહેલો છે. આથી જો કે અત્યારે આપણો વિષય નથી પણ એટલું કહી શકીએ કે કેટલું પણ વિજ્ઞાન ગમે તેટલું એકદેથી હોય તોપણ તે અવવર્તી છે. કારણ વિજ્ઞાન આપણું કરેલું છે અને આપણો સ્વભાવ અવવર્તી છે અને આપણા માનમાં આપણા સ્વભાવનું ચિત્ર અનુક્રમ એટલે બીનશાસ્ત્ર છે.

ત્યારે એમ અવવર્તને એવો ધર્મ સમજાવ સિવાય સમજી શકાય નહિ તેમજ કેઈ પણ વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર એનું દર્શિનિદુ સમજાવ સિવાય નિર્મિત થઈ શકે નહિ. એટલે કે દરેક સાધન-સનું ક્ષેત્ર એના દર્શિનિદુથી નિર્મિત થાય છે. આપણે ઉપર જણાવેલાં ધર્મોનાં વિજ્ઞાનનાં દર્શિનિદુઓ જોઈ, તે હવે તેમનાં ક્ષેત્ર શા છે તે તપાસીએ અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું ક્ષેત્ર એના દર્શિનિદુને કદાચે બીજાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રોના ક્ષેત્રથી કેટલે એટલે જુદું પડે છે તે પણ જોઈએ.

આપણે ઉપર કુંઠમાં કહી ગયા કે ભૌતિકવિજ્ઞાન અને

રસાયનશાસ્ત્રમાં, દર્શિપિદુઓ તદ્દન એકરોચી હોય છે. મારે તેમનું ક્ષેત્ર પણ પહેલે બંને પરચકથી સ્ફેરો ભૌતિક વિજ્ઞાન વસ્તુઓના બાજુ સ્વરૂપનું જ અવલોકન કરી તેમાંથી નીપજી શકે તેવા સામાન્ય સિદ્ધાન્તો રોપી શકે છે. એની દૃષ્ટિએ વિશ્વમાં રૂપ સિવાય જે કંઈ રસ કે ગંધ છે એ તમામ ઉપાદિશ છે. એ જ્યાં યુગ્મોની અવગણના કરી શુદ્ધ ઝલિનના આંકડામાં આખા વિશ્વને મૂકવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. રસાયનશાસ્ત્રી તત્વોના ભેદને માને છે, જરૂર અને ચેતનના ભેદને માનતો નથી. જરૂર તત્વોમાં જે કંઈ સામાન્ય રસાયનિક ફેરફારો થાય તે ઉપરથી જ ચેતનના વ્યાપારો કે રૂપાંતરો પણ ઉત્પન્ન સમજી શકારો એની અંતિમ ચલાયી * એ પોતાના પ્રદેશમાં ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. તત્વો તદ્દન બિન છે કે એક છે, એક તત્વના અંતિમ પરમાણુનું બીજા તત્વના પરમાણુમાં રૂપાંતર થઈ શકે કે કેમ-જરૂર તત્વોમાંની રસાયનિક ક્રિયાઓ * અને ચેતનના અધિજ્ઞાન નીચે થતી એનાં એ જરૂર તત્વોની પ્રક્રિયાઓ-એ જને વચ્ચેના તફાવત વચ્ચેને પોતાની દૃષ્ટિએ એ જોમવા થયે છે. સંખ્યાપરિણામ ઉપરાંત યુગ્મપરિણામને 'રસાયનશાસ્ત્ર માને છે, પણ તે યુગ્મપરિણામ જરૂર મનાતાં તત્વોના આયતનપ્રત્યાપાનના પરિણામ રૂપ જ મનાય છે. યુગ્મોમાં માનવા પૂરતું રસાયનશાસ્ત્રનું ક્ષેત્ર ભૌતિક વિજ્ઞાનના ક્ષેત્ર કરતાં વ્યાપકતા અનુભવની નિકટ છે. માત્ર બાજુ સ્વરૂપનું જ અવલોકન ન કરતાં એટલા યુગ્મોનું પણ વિવેચન એમાં કરવામાં આવે છે.

પરંતુ રસાયનશાસ્ત્રમાં ચેતન વ્યાપારોનું પ્રયત્ન કરવામાં આવતું નથી-અથવા તે ને કંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે વિશ્વમાં ચેતન જેનું કંઈ નથી એમ માનીને જ કરવામાં આવે છે. આથી પ્રાણીઓમાં જે શુદ્ધ ચેતને જ પ્રકટાયેલી ક્રિયાઓ છે તેને રસાયનશાસ્ત્ર બાહ્યપર મૂકે છે. એ ક્રિયાઓને રસાયનશાસ્ત્રના

* Methodological Postulate.

* Inorganic Chemical Processes અને Organic Chemical Processes

ક્ષેત્રમાં કશું સ્થાન મળતું નથી. થાટે કવન વ્યાપારોને જ પોતાના સુદ વિવિધ વિષય તરીકે માનનાર ચિત્તાનુ કવનશાસ્ત્ર + ઉત્પન્ન થયું. અધિર્ભૂતિક કે સ્થાવન ક્રિયાઓથી ન સમજી શકાય એવા કવનવ્યાપારો હોય છે એમ એ શાસ્ત્ર માને છે; અને ભૌતિકશાસ્ત્ર કે સ્થાવનશાસ્ત્રના કરતાં કવનશાસ્ત્ર જેટલે જાણે એણે એકદેશી હોય છે, એટલેજ બંધે એ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિ બાજુ મળીને સાવધની પ્રાપ્તિના કવનવ્યાપારોને સમજવા પૂરતી આંતરિક યાત્રા છે.

આ રીતે આપણે નિર્ણય લીએ તો સમજાય છે કે વિજ્ઞાન જેમ જેમ પોતાનું એકદેશીપણું ઊઠીને પોતાના ક્ષેત્રની બધી બાજુએને તપાસવા જાય છે તેમ તેમ એની દૃષ્ટિ બાજુ મળી ને આંતરિક યાત્રા છે. કવનશાસ્ત્રમાં ચેતનના વ્યાપારો જેટલે જાણે જાનતંતુઓ દ્વારા બાહ્ય ક્ષેત્રમાં પરિચયે છે તેટલે જાણે જ તેમને સ્થાન આપવામાં આવે છે. મુખ્યદુઃખની સામગ્રીનું પૃથક્કરણ પણ શરીરની ચેષ્ટા દ્વારા મુખ્યત્વે કરવામાં આવે છે.

સિત્ત સિત્ત કવનવ્યાપારો વચ્ચે એકવ સાધનાર એક કવન નત્ય છે એમ માની લેવામાં આવે છે, પરંતુ તેના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવામાં આવતું નથી. જમી કવનવ્યાપારોનું શ્રેષ્ઠ જગ એતનામાંથી મળે છે કે જેમ એ પ્રજા પણ ત્યાં જાણેજ મર્યાદામાં આવે છે અને જે સામાન્ય ચેતનને સ્થાન ન હોય તો સ્વસંવેદીચેતના, * આંતરિક કે અર્ધચેતના, તેચેતના પથેરેને તો એમાં સ્થાન હોઈ જ ન શકે એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ આ બધા પ્રશ્નો એટલે તો આપણે સમજત અનુભવ થયે. કવનશાસ્ત્રમાં પ્રાપ્તિ પેલે પોતાના અનુભવનું કેન્દ્ર છે એમ ખાસ મનાતું નથી. જેટલે જાણે એનું દૃષ્ટિબિંદુ એકદેશી તેટલે જાણે તે પોતાના ક્ષેત્રનું નિરૂપણ બાહ્ય દૃષ્ટિએ જ કરવાનું. કવનશાસ્ત્રથી પણ આગળ જતાં, જે કાંઈ વિજ્ઞાનની સાખાએ સંપૂર્ણ રીતે આંતરિક દૃષ્ટિ કેળવી હોય તો તે ચિત્તશાસ્ત્ર જ છે. બીજી રીતે જ્યેઠાં

+ Biology

...

* Self-consciousness, sub-consciousness, unconsciousness.

પશુ વિજ્ઞાનની બહુ ટોર્ડ સાખા ચિત્તચાત્ર જેટલી આંતરિક દૃષ્ટિ ડેગલી રહે નહિ, કાલ્પ આપણા પોતાના અનુભવ વિશે જ આપણે એ દૃષ્ટિ ડેગલી કરીએ. મનુષ્યસૃષ્ટિને એ પૂરેપૂરો-સંધિસંધિ કરાવે. અનુભવ હોય તે-પોતાના અનુભવનો જ છે.

આ વિધાનમાં આપણે કશું નવું નથી કહેતા એમ જાણે છે; પરંતુ વિકલ્પવાદની દૃષ્ટિએ પશુ જે સૌથી પહેલું હોય છે એનું જાન સૌથી ઊંડાં જ આવે છે. જાગરને પશુ બધારે જાણ સૃષ્ટિનું શાઈ એનું જાન પ્રાપ્ત થાય છે, * પાડી જ એ પોતાને વિશે પહેલા પુરુષ એક વચનમાં વાન કરે છે, અને પૂં, માઈ, મને વગેરે બધારે છે. આ રીતે સ્વયંતેરી મેનના સૌથી ઉપર આવે છે, અને એનું સાત્ત પશુ સૌથી પ્રાઈ ઉપર પામે છે. આ સાત્ત ને ચિત્તચાત્ર છે.

મેનના, આંતરમેનના, નેસ્નના, યુખનુખ (આંતરિક દૃષ્ટિએ) હમ્બા, * ઈલા, (will) વિચારવ્યાપાર, જાન, કમ્બા, રખતિ, સમરજી-વ્યાપાર, * મનોજાણ, મનોવિકાર, સ્વતનું જાણ, સ્થાન અને કાલનું ઈર્થન કે ઉપચન્ધિ * (Perception) અને જાણ સૃષ્ટિનું જાન-કે ઈર્થન-ન્ધિનિદા, સ્થાન-આ નથી વિચારેતું નિરખણ ચિત્તચાત્રમાં આવે છે. આપણા અનુભવ સમજાને અનુભવ તરીકે એમાં સ્થાન છે, અને અનુભવ એ ટોર્ડ વ્યક્તિનો જ હોય રહે માટે ચિત્તચાત્રમાં વ્યક્તિ-ત્વના પક્ષને પશુ સ્થાન હોય છે, અને મનુષ્યના વ્યક્તિત્વની પાછળ જાતના જેનું અમરત્ત છે કે નહિ તે વિશે પશુ ચર્ચા કરવામાં આવે છે.

વ્યક્તિયત્વ ચિત્તચાત્ર પરથી માંડાઓના ચિત્તનો, સમાજના માનસનો, બાબીનો, નંચલી લેતોનો, પ્રાણીઓનો-વગેરેનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે, અને દરેક સાખાના હોય અનુચાર ચિત્તચાત્રના

+ હમ્બાનું છે વર્ચની ઉપર

* સ્મૃતિ અને સ્મારણના બેદ મટે સુષ્મા રખતિ જાનો નાનક દૃષ્ટિજી-પ્રતિ* પુ. ૧. અ. ૨

* Perceptionનું માટે ઉપચન્ધિ શબ્દ કાઢે છે. કાલ્પ દર્શનને આપણી પશ્ચિમી પ્રજાએ સુરો જ અર્થ જાણ છે પરંતુ નહિ. વળી દર્શનમાં એવાર પોતે નિશ્ચિત એવ જાણે, બધારે ઉપચન્ધિમાં સન્ધિ જાણે.

જુદાં જુદાં નામો પણ આપવામાં આવ્યાં છે. આ ઉપરાંત ચિત્તશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં પ્રયોગો પણ કરવામાં આવે છે, અને કુદોખ્યાં પ્રયોગશાળાઓ (laboratories) પણ ચાલે છે.

ઉપરનાં વિવેચન પછી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે ચિત્તશાસ્ત્રનું દૃષ્ટિબિંદુ આપણા અનુભવનું જ છે, અને એ રીતે એ શાસ્ત્ર સર્વ-દેશી છે, અપરે જીવને જ્યાં શાસ્ત્રો મળા દૃષ્ટિએ પોતાના વિષયનું નિરૂપણ કરતાં દોષને એકદેશી (abstract) છે. કેલ મિથ્યા વસ્તુનો ખ્યાલ પણ આપણા ચિત્તમાં છે એ ભાવન ચિત્તશાસ્ત્ર માટે પૂરતી છે. વસ્તુતઃ એ ભાવન છે કે નહિ એ સવાલ ચિત્તશાસ્ત્ર માટે ઉત્પન્ન જ થતો નથી. આ રીતે દરેકેઈ વસ્તુ ચિત્તશાસ્ત્રનો વિષય જાતી થકે છે.

પ્રાચુર્યવન વિશ્વનાથ પાઠક

*

The standpoint of Psychology is Individualistic: by whatever methods, from whatever sources its facts are ascertained they must...be regarded as being part of some one's consciousness. In this sense 'the choir of heaven and furniture of earth' may belong to Psychology.

J. Ward

તંત્રીના ચરમામાંથી

જીવિખવાણી સાચી ફરી છે. એક આખા વર્ષના કાળ પહેલાં આ સ્થળેથી એવી કંઈપણ થયેલી કે આવને વર્ષે જીવિખવાણી 'વીણા' નો ખીલો અંક બહાર પડવા સંભવ છે. અત્યારે એ કંઈપણ અનુભવ થતાં ને એ સંભવ સત્ય બનતાં જણાવવાની રજા લઉં છું કે જીવિખવાણી સાચી ફરી છે. 'વીણા' સાદિય ઉત્તેજક સમાજ તરફથી પ્રગટ થાય છે. એ સમાજના ૧૯૨૬ ના નિવેદનમાં 'વીણા' નો 'વીણા' અંક ૧ દિસાળ નીચે મુજબ અપાયો છે:

"આ વર્ષે 'વીણા' વાર્ષિકની અમે ૫૦૦ નકલો કાઢેલી, તેની જવાબદારી નિર્ણયે ૩૫ વર્ષે ડા. ૪૧૫) આવેલું છે.

"સમાજને અગ્રે એકંદર નીચે જણાવેલી રકમો નકલો બીજા વેચાણે કાઢવી પડેલી છે:

સમાજને	કેટ	નકલ	૬૫
સેન્ટ્રલને	"	"	૪૮
સુમેરોને	"	"	૪૨
નકલે ખજાર	"	"	૧૧
દુબ્રાનીની	"	"	૨૭

૨૨૩

"આમ વેચાણને મટિ ૨૦૩ નકલ રહેલી હતી જે પૈકી ૧૦ નકલ અમારી પાસે આજ વેચાણ મટે સીલીક ખાતે છે. આ કપરથી એક કાઢાયે કે ૫૫ (સવાળ ડા. ૨૧૭) ત્રી રોકડ વેચાણ કરેલું છે. વેચાણના આ ડા. ૨૧૭) માં નકલે ખજાર પેટ અમેચા ડા. ૧૭) કચેરતાં 'વીણા' ખાતે અમારી આવક ડા. ૨૮૭) ની થાય છે.

" ૩૧. ૪૧૫) ના એકંદર અર્થમાંથી ૩૧. ૪૨૨) ની એકંદર આવક બહાર કરતાં 'બીજા'ને અંતે આ વર્ષ' અને ૩૧. ૪૩) ની થોડા બતાવેલી છે."

પરંતુ યોગસાહસી લખાસલાં ઉપરનો દિશાળ જરૂર આગળાવ્યો. હોદ્દા સુધારાજન છે. એ સંબંધી સમાજના કાર્યવાહક મંડળે જે દરમિયાન સુધારે પસાર કર્યો છે તે, 'બીજા'નો થોડાં પણ વાચક એની આવકાવક વિશે બોલ્યા અવાજમાં ન રહે એ ખાતર, નીચે રજૂ કર્યો છે:

" ૧૮૨૭ના કાર્યવાહક મંડળની તાર ૬-૧-૧૭ ની મેટક વિન કસને કે કે સમાજના ૧૮૨૧ના નિવેદનમાં 'બીજા'ના જે દિશાળ રજૂ થયો છે તે માન્ય રીતે બુદ્ધિવેદો - દેહી, અંતર દિશાળ 'બીજા' - ૧૮૨૭ મતજુદ તરેર કરવા. તે નીચે સુચ્ય છે:

" કુલ નાણાં ૫૦૦

અવકાશ ૫૫' ૩૧. ૪૧૫

" નકલ ૫૦૦માંથી ૪૮ લેખો, ૧૧ અદેશખાતો તે ૨૭ કમર્સ મળી ૮૧ એક તે સુધારાની જેર મળે છે. અર્થના દિશાળમાં અદેશખાતો ૩૩. ૧૭ની આવક થઈ હતી. પરીજામિ આજ ૫૦૦-૮૧=૪૧૯ નાણાં ૩૧. ૪૧૫-૧૭= ૩૧. ૩૯૮ માં પડી અણવ. એમાં ૨૧૭ તું રોકા રેવાણ. ૬૫ રકમો ખાતે તે ૪૨ સુમેશોને મળી ૩૫૪ નાણાં ૩૧. ૩૫૪ સમાજ તરફથી 'બીજા' ખાતે જમા થાય છે. ૩૫૪ના જે ૩૦ નાણાં બીજા રેવાણ પડે છે તેના ૩૧. ૧૦ થાણાં તરફ રેવાણમાં 'બીજા'ને ૩૧. ૧૧ નો નફો રહે છે."

૪૩૫ યોગ્યો તે અટ છે એટલે તંત્રીને વિદ્વા વાવરવાનું- હોં કદાપણ કરવાનું-રહેતું નથી. તેમ એ કમ્પો લખાય નહિ તે એ તરીકા શું શું? એક બૂત થવા પછી એની કલુદાન અને પરીજામિ દિશાળીઃ અહીં વિશેષ કરી વિધિ ન થાય તેમ બીજાની સદી મટે એ પૂરેપૂરો વિવેક છે. માદિય ઉદ્દેશક સમાજની ઉપરજીવિત શુદ્ધિ, પોતાના હિતકામમાં ઉણપ નહિ પણ ઉચ્ચતાનાં દર્શન કરાવે છે.

અંગ્રેજ અમલોહી રાજાના પ્રસંગ દર્શે ત્યારે એ જરૂર

એનેકું કે ત્યારે કેઈ જાપાનો તંત્રી નોંધ લખવા

અને તે હું એને ત્યારે એને એકમાંથી અનેક થઈ જતું થઈ અને

'હું' 'મને' ઇતિહાસને અલગે 'અમે' 'આમને' લખવું

થઈ એ જાનનો ઉપયોગ, અનેક અંગત આંકડા રજૂ કરવાના હોઈ, અદિ-તરફી થઈ શકશે. એટલું સરીક રાજી કાં હું. એ પ્રયોગ બોલે તરે દોષ-અવે દોષ-તો વાંક લીધ અગાળનો નહિ પશું નમ આત્મનિવેદનો છે.

વાનમાંથી વાન જ-એ તેમ બૂનમાંથી બૂન સંગરે છે. 'વીણા'

એક ૧લા મટે લેખેલી મદા મારામારી

...અકરમાત ? હતી. ત્યાં જવડે નારદજીએ જ મોકલી દેવા

એમ, બાદમાંતપચાત એક પ્રસિદ્ધિવાંચુ

લેખક નામે રા. મળનન જોશીની મદદ આવી મળી. ૨૯. દામેદાર

બોટાદકરનો એક આગ્રહિત સંકરામરણ-શૂન્ય રાસ અમને એમના

તરફથી મળ્યો અને 'દૈવચિની'ના અન્ય રાસ સાથે સરખાવવા

એમાં અનેક સામ્ય દેવાવાથી વિનાયક જાણ્યો. જે જાણ્યો તે જાણ્યો

જન્મ કેટલાક રિપેરે રા. અમરનાથ દણી તરફથી સમાચાર આપ્યા

કે એ રાસ ૨૧ બોટાદકરનો દેવા લહે નહિ સંપાદક શહેરનો

પૂજારી તે કહે રાસ આપ્યો છે જ મેળે:ને વાન જવડે છે જ કેળ ?

હી...હ...હ. જન્મ એમનાવી એક પાપ થઈ ચકું દત્ત. 'વીણા'ના એક

બધાર પદો એ અરમામાં એમની મુગ સમય આવેલી કે ૨૧. બોટાદકરનાં

પત્નીને 'વીણા'ની નકલ નહિ પણ રોકડ રૂપિયો તંત્રીએ મોકલી આપ્યો.

એમનેજે એક પતું મોકલુદ દત્ત એટલે વધુ પડતું ન જાખનાં એટલું

જ એમને જાણ્યું કે એ પતું ને અપારનો ઉતર અને સાથે જપારો

એટલે એમની કિમત ને રાસની દલીલત માન પ્રસદ થઈ જશે.

હવે સંધ્યા થવા વિના છૂટકો નહેતો. એમને કશુંતું કે એ

રાસ તે એમને પોતાનો કોઈ આમ સર્વસ્વ દામેદાર બોટાદકરને

નામે નેઆપ્યો રાસ વળતુઃ પૂજારી મળનન જોશીના દત્ત.

. આમાં એક વાન શ્લોક છે. એ રાસ 'દૈવચિની'ના રાસ સાથે

પૂગ મળે છે: દૂકમાં રા. મળનન જોશીએ ૫-૬ સૌરીઓ તે ૨૯

બોટાદકરની પરખારી ઉપાદી છે. ગાદીનીમાં વાનાવરણ ૨૯ બોટાદકરનું

છે. એટલે રા. મળનને તે આકરની કે સીધી રીતે રાસમાં પોતાનું

કરું પડે મા હીધું જ નથી-કેમપે દેવા તે માત્ર અપારણકમા.

આ જાણી વાત જુદા સમયેમા, આજી રીતે 'સાદિય'ના

મે ૧૯૨૬ના એકમા છપાઈ ગઈ છે. પણ ધરની વાત પરનાંમે તે પહેલી

જાણુવી જોઈએ એ નપામે અર્ધિ ઉતારી હ-એ કે કેટલાય તંત્રીએ તે

રા. મળનન જોશીનું નામ આ ઉપરથી ચોખી મે તેમ નવાઈ નહિ

એક ચર્ચાપત્ર આવી ગયું છે. ચર્ચાપત્રીને 'સાહિત્યમાં' એ
જાણના મોહકવચની સુચના કરી-એ પાતું વાળનાં
એક ચર્ચાપત્ર એમ લખા મોકલીને કે 'સાહિત્ય' ને 'ચર્ચાપત્ર'
એ એ સમયેનો કેવો પુરસ્કૃત કરાવું તમપરી
સમજવું છે એટલે 'ચર્ચાપત્ર' તો 'સાહિત્ય'માં જ રહે-તો
વળા ત્રીજે રિતે એપેરે એવું ને ચર્ચાપત્ર ટપાલમાં પાતું આવ્યું
એવી દલીલ સાથે કે 'ચર્ચાપત્ર' 'સાહિત્ય'માં જ હવાય છે એ
વાન દાદાગી જુડી-છે; શ. નર્સિસદેસાઈ એમનાં ચર્ચાપત્રો પ્રખ્યાત
'ચર્ચા'માં જ ક્યાં નથી હવાળા ?.....ને દાદાગીમાં શ. જત્રવંતરાયે
'પ્રજ્ઞાસક્તી'ને ક્યાં નથી દાદામાં લીધું ?.....ને શ. સુનક્ષી.....ને
શ. વિજયરાય.....વાદ ! કેટલા ચર્ચાતું ? એટલે એ અંતિદાસિક
ચર્ચાપત્ર દેને તો હાથા પિના છૂટી નથી. તે આ રહ્યું
'પીણા'ના ટંચી, *

એમણે એ ઘડી મેળ આપવાના જવાબે મુંઝાટમાંથી એક આચારિક
હવાળાને બહાર પડે છે તે આપ જણા ઇ. ૧૦ મેના એક જ જા'ની મેઝે
હોંદીએ માતા સાહિત્યજ્ઞાનપત્ર એવો જવનવા પ્રકાશ પડ્યો છે કે એની
તરફે મોંઘ મેઘારે હું લખ્યો છું. તમે તે જાણો ખરા ?

એમાં એમ દર્દ કે અપાક 'સેટેની' સંભાળી એ કવિતાઓ આવડી
તે આપણા શ્રી. જત્રવંતરાયની છે, વચ્ચે એ ટંચા જ પ્રે. જત્રવંતરાયની છે.

ઠંચીછ, મને વાદ આવે છે. 'સુસાન', 'ચંદ્ર', 'જાનસુધા'
વિગેરના અગ્રી જવારે મેં લખેલા ને જવારે જવારે 'સેટેની'નાં કાવ્યો હું
લખેલો ત્યારે એવું જાણનાર કેવું એ અજુબા અતિસમ કલ્પે રહ્યા કરીતો.
જાન આટલા વરે' એ જાણનાર દુર ચર્ચે એ એવો અજનંદની વાદ ન મળેલો.

જોકે જુનું કે જવારે મારું અજાનન 'જાનસુધા' ત્યારે માતા એવા અન્યોર્થ
મારે કમ ન ખોડાવું ? એટલે એનાં એનાં કાવ્યોએ ખાસપણે અસર કરેલી
એના અગ્રી જાણનાર કેવું છે એની સહત યોગ ચતાવી, ભરે ! મધે આપ
રખાવો, ને પરીણામે એટલું અજુનું એટલું જણાવું છું.

* ઠંચીછ, 'પીણા' એટલે જ 'ઠંચી' નહિ ? —ચર્ચાપત્રી

'દાદા. પણ 'ઠંચીછ' એટલે 'ચીમ્પાછ' નહિ. —ઠંચી

* શુ કામ નહિ ? શ. પુષ્પેન્દ્રની 'કેવળાતા' નજદિકા મેઝીમ મેઝી

'The Signal' પાળી છે એ પણ જવાનું પણ ત્યાંથી જ વચ્ચે વડું.—ઠંચી

સંજ્ઞા લેખક

લેખક પાત્ર

કલાપી

૨૧. સુસંદિગ્ધ લખસંદિગ્ધ શાહેલ

કલા

૨૨. મલ્લિસંકર રત્નલ મહ

મેમબર્સ

૨૩. ન્યાયમુક્તિ દલપતરામ કવિ

મહારાજ

૨૪. રાજાજીવન મહાપતરામ લોકકંઠ

બીજા સંજ્ઞાપાત્રનાં ખાસ નામોની શ્રેણીમાં હું. જાણે એટલે 'લીલા' ના આશય અંક મારે પાડાવીશ પાડામાં પાડું ક્યાં સુધી ચાલશે તે જણાવશે.

૨-૨-૧૯૨૧

શ્રી સુનિધુમાર મલ્લિસંકર મહારાજને

એક ઉપકારની દરખાસ્ત હું. 'લીલા' ને લેખ લખાવે, ચિત્ર દોરીને કે અન્ય કામ રીતે તેને તેણે આજીવન માટે આપી છે તે જાણે આ મધ્યે એકસમયે આજીવન માનું હું. તેણે તે, અત્યંત અભિમાનથી આજીવન આજીવન માનવાની જરૂર નેહ હું. તે જાણીને એટલી જ વિનવણી છે કે આજીવન અર્થે એ નથી જ કે એમના આજીવન હું લેવામાં પશુ કોઈતો મળે હું—(નેપથ્યમાંથી અજાણ આવે છે કે તેનીએ એટલું જલજલ નેહ્યે કે લેખકો એટલું જલજલ છે)—આજીવન.

૨૫. મલ્લિસંકરની પત્રધાર સંજ્ઞા ૨૬. જમવંતરામ કોઠારી આજીવન નોંધવનો શાસ લઈ હું. ૨૭. મલ્લિસંકરના મળ્યા એટલા પત્રો એમને સુખત કરના એમાંથી તારવણી કરી કરી, તારવેલા પત્રોમાંથી વળી વાંચેલી તારવણી કરી એમણે, સુખ્યત્વે માત્ર અત્યંત માત્ર આજીવન રાખી, કેટલીય ખાસપોષ્ય સૂચના સાથે એ પત્રો ખાસ સોંપ્યા. એ તારવણીને સંપૂર્ણપણે જગતી રહેવાનું મારાથી જન્યું નથી. તેણે એમની મહત્ત્વ મૂલ્ય એથી કામ થતું નથી. એ પત્રધારનો પ્રવેશક પણ એવી જ મમતાનું પરીણામ છે.

અત્યંતની વિશિષ્ટ પણ સુખ્ય મહત્ત્વનો ધર્મમનનનો પત્રો પ્રસંગવશાત્ ૨૮. રામનારાયણ પાઠક અત્યંતની અપેક્ષા છે. એટલે એમનો આજીવન પણ સ્વીકારી લઈ હું.

આ પત્રધારને પ્રતિદિ આજીવનની ૨૯ મારે ૩૦ લાગલકર લકલકર લઈ અને ૩૧ સુનિધુમાર મલ્લિસંકર મહારાજે સુખ્યત્વે આજીવન સ્વીકારવાનો છે—હું તો સ્વીકાર જ હું.

એક ખીટ વાત સદાજાએ રવ. મગધાનિકની ' એક બે કૃતિ ' વીણા 'ને મળી છે. રવ. મગધાનિકની નવલિકાઓ એ ' વીણા ' સદી 'નું અગ્રણ્ય આકર્ષણ હતું. એવો ' જોતજોતી 'ના લેખક હરી વાર મળ્યો મુરોજ છે. એણે નવલિકાકારની આગસિદ કૃતિઓ આપવા બહુ ધી. જાનુબદેન મહેતમો સહૃદય આજાર માનતાં માનતાં એક સૂચના કરવાનું સાદસ હૃદયું. રવ. મગધાનિકની પ્રસિદ્ધ ને અપ્રસિદ્ધ નવલિકાઓનો જો એઓ સંમત બદાર પાડે તો આપણા ખીજના જતા નવલિકાસાહિત્યમાં એક એવો ઉમેરો થાય કે જે માત્ર પોતાના વિજ્ઞાનનું જ નહિ પણ આખા ગદ્ય-સાહિત્યનું પણ અનન્ય અગ્ર જગી રહે.

અહા છે કે ઉપત્તી દરખાસને વાચકવર્ત્તને ટોઃ મળી રહેશે.

આખર એક વિનંતિ ' વીણા 'ના લેખક, વિમલ, શુભેચ્છક, જલદેરખજરક, પ્રાદક ને વાપકઃ એકેએકને તજ વિનંતિ

એક વિનંતિ છે કે આ અંક વિશેનો પોતાનો અગ્નિજ્વલ મન જખી મોકલવા જરૂર વરતી સે. ખાસિયે ' કહેવાની રમ્મ જઈ ખું કે ક્યાર ' વીણા 'ની જલદેરખજરમાં એનો સુપયોગ નહિ જ થાય. દાનત એટલી જ છે કે જલદેર પ્રજાનો અગ્રત અવાજ આમ સુધી ચકલ તો અવિરમાં આપમેજે સુધારા પધે ને સુધારા પડે.... પછી તો જેને જેવી બીજ.

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, અગિવાર, બાર, પચિસ, જના આ રંગના ટોટા વિદાય છે. તંત્રી એને મરમા ઉતારવાની કોંપુડી તરિકે માની સે છે.

ચરિત્ર સવાઈલાલ પંડ્યા

The little that is done seems nothing when we look forward and see how much we have yet to do.
Goethe

वी. आ.

वार्षिक

१८२८

तरी

संवादन सम्भारक लेख

એક બીજા પાત્ર સફાઈએ રવ. મત્તપાનિયની એક બે કૃતિ
'વીણા'ને મળી છે. રવ. મત્તપાનિયની નવલિકાઓ એ 'વીણા'
સહી 'નું અગ્નિ આકર્ષણ હતું. એનો 'ગોપાલકૃષ્ણ' નો લેખક ફરી
વાર મળ્યો મુશ્કેલ છે. એવા નવલિકાકારની અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ
આપવા બદલ થી. બાનુભદ્રેન મહેતાનો સહાય આજાર ખાનનાં
માનવી એક મુશ્કેલી કરવાનું સાદસ હૈં હું. રવ. મત્તપાનિયની
પ્રસિદ્ધ ને અપ્રસિદ્ધ નવલિકાઓનો એ એઓ સમગ્ર ખદાર પાઠે
તો આપણા ખીસતા જતા નવલિકાસાહિત્યમાં એક એનો ઉમેરો
થાય કે જે પ્રાર પોતાના વિજ્ઞાનનું જ નહિ પણ આપા મલ-
સાદિતનું પણ અનન્ય અગ જની સ્ત્રો.

અહીં છે કે ઉપત્તી દરખાસ્તને વાચકધર્મનો રોધ મળી સ્ફેરી.

આખર એક વિનંતિ. 'વીણા'ના લેખક, ચિન્તક, શુભેચ્છક,

અદેરખખરક,સાદક ને વાચક:એકેએકને નમ્ર વિનંતિ

એક વિનંતિ છે કે આ અંક વિશેનો પોતાનો અક્ષિયત મત

લખી મોકલવા જરૂર તરતી મે. જાગ્રિર્નધ' કહેવાની

રમલક હું કે અર્થ 'વીણા'ની અદેરખખરકાં એનો સુકુપયોગ નહિ

જ થાય. જાનવ એટલી જ છે કે અદેર પ્રાચનો અંગન અવાજ આમ

શુણી રક્ષાય તો અવિનમ્ર આપમેલે સુધારા વધે ને કુધારો ખો...
પછી તો જેને જેવી બીજ.

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ,

અગિયાર, બાર, ધમિત્વના આ દેવતા દોરો

વિદાય છે. તંત્રી એને અરથા ઉતારવાની હેંડી તરિકે

માની લે છે.

યશવંત સુવાઈલાલ પંડ્યા

The little that is done seems nothing when we
look forward and see how much we have yet to do.

Goethe

વિવ્ર	વિવ્રકાર	પાત્રું
દેવનાચાર્ય	શ. કનુ દેસાઈ	કુમ ૫૯
સ્વ. રામપ્રસાદ જેષ્ઠ		
લેખ	લખનાર	
માર્ચના	સંપાદક શ. રા. રસીકલાલ જરીબ	૧
સહયોગ	મદદાનાર	૩
કાર્યની 'ખંડરી'	શ. નાનાલાલ દશપતરામ કવિ	૪
સમસોડિગરી સીરકમ	કાકા કાકેશર	૫
ચિન્તન સૌન્દર્ય	શ. મોહિનીબેન	૧
અંગે-એ અને હું	શ. મધુકર	૬
કોલોના લેખ	એક જન	૧૪
પરસેવાના પાણીટમા	શ. જોશીવા જોશી	૧૭
કૃષ્ણ	શ. નવનીલલાલ જેમ. મોહસી	૨૨
અદ્વૈત હૃદય	શ. દેવગજી પરમાર	૩૨
નવેખ્ખરની કમરીમાથી	શ. વિનોદકાન્ત	૩૩
રસ કાન્ધે	શ. રસપ્રખાણી	૩૮
કંગાવસુતાને-	શ. સમિત	૪૦
વિકાસવાદ વિષે ચેતુલ્લેક	શ. આબુલકાદર વિશ્વનાથ પાટક	૪૧
રજક.જી.	શ. કુમરેશુ	૫૨
યોગીરાજને નિમ્મજલ	શ. રમણીકલાલ અમૃતલાલ દોડપા	૫૭
બસ, પાણી જ	શ. વસુભાઈ	૫૯
બહેનને	શ. કોદરસિંહ	૬૫
એક રસનાટિકા	શ. સુન્દરમ	૬૭
એક ચિટ્ટી	સ્વ. કલાપી	૭૩
પવોમાંથી ચેતુલ્લેક	સ્વ. રામપ્રસાદ દરશન જેષ્ઠ	૭૬
પ્રેમને ખાતર	શ. સત્યાજીત જાનમજી કુમ	૮૪
બૂલકાન્ધે	શ. નરપ્રસાદ ગીચનલાલ મોહસી	૮૬
કર્ણ અને અર્જુન	શ. કૃષ્ણચંદ્ર મેવાણીકર વર	૧૦૨

લોકવાર્તાઓનું વાતાવરણ ૨૮ મેજુલાલ રજુડાવાલ

મળતુદાર ૧૦૭

મેંચ ૨૮ ત્રીસુપન મોરીદાર બ્યાસ ૧૨૨

સનમને ૨૪ મેંચકે રવે ૧૨૪

ઉચાં જમારાં ઉડવાં ૨૮ મલવંત પંડ્યા ૧૨૮

તેનીરજાનેથી ૧૪૯

મુનના મુનર્ધન ૨૮ નંદનાલાલ દાસજીરામ કવિ

નિરોગી અને મજબૂત શરીર તેજસ્વી પ્રખરતા અને મધુર હંક
લીમ અને ચમકદાર જીવિ રાહિત ચેતાને લેખ કોઈ કોણ ન હિંમેઈ
હિંમતવમાંથી મેંચાવેલી અજમાલ ઓપધિ

પ્રા હી

ના મિત્ર સેવનથી એ મધું ખાત કરી શકાય છે.

આહીમાંથી જનતા નીચની વસ્તુઓ લેવાર મને છે.

આહી તેલ ૧૦ લોહન ૦-૧૫-૦ આહી મેજુ નંબ ૪૦ ના ૧-૦-૦

આહી લાલન ૧૦ લોહન ૦-૧૫-૦ આહી મલ ૧૦ લોહન ૧-૦-૦

આહી પત્ત ૫ લોહન ૦-૮-૦

એલ. કે. મેંચાણી ૧૪. અમરાલા કલકેતા.

વીણા

વાર્ષિક

મથમ કોંકે

એક પત્ત નકલ વાણી રહી નથી

મહેરબાની કરી પ્રેમમેંચાવેલ નહિ

મુદ્રણસ્થાન : 'પરંત' મુદ્રણાલય

મુદ્રક : મીમલલાલ દિપ્તિલાલ મેંચા

ધોળાંચ રોડ ન અમરાલાલ

વીણા

:: વાર્ષિક ::

: અંક ત્રીજો ૧ ઓ. સ. ૧૯૨૮ :

૧૧ લેખી મંડળ ૧૨

- સા. સ. ઓતુભાઈ નારાયણાઈ પરીખ
સા. સ. રતિલાલ મણિલાલ દસાણ
સા. સ. મુકુન્દરામ ઓમનલાલ પેઢવા
સા. સ. નરહરલાલ ઓમનલાલ મોહાપી
સા. સ. સનાલન જામસંકર જુમ (નેત્રી)

સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ

: સંપાદક :

અમદાવાદ

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કેમ કરશે ?

આંતરડાનો સડો ચ્ચટકાવી

પામનશક્તિને હુબ ખીલવી
સેવીનમાં સેવીન જોરાક પચાવી

ધાતુની નખખાઈ

જાનનંતુની નખખાઈ
સાંધારણ નખખાઈ

ગમે તે નખખાઈ મટાડા

તંદુરસ્તી તાક્તની જમાવટ કરનાર
બધી ચેતનમાં વાપરવા લાયક

ઝંડુની સુવર્ણમિશ્રિત

મુકુરધ્વજ ગુટી

પુર્ણચક્રોત્થ તથા સોતું તથા
ચક્રોત્થનું અનુપાન મેળવી
ખનેલેલી સોનેરી પટવાળી

સુંદર ગોળીઓ વાપરી

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કરો.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લીં

સુંબઈ નં. ૧૪

અમદાવાદના એજન્ટ : મોડીલાલ અધર્મ, ૧૧૪, રીમીંગટન

કૌમિતા-તોલા એકના રૂપીઆ આડ

વધારે વિગત માટે અમદાવાદનું મહાવિજય મળે

वर्षिः

विन्देम देवतां वाचनमृतामात्मनः कलाम् ।

अहं गच्छी संगमनीं यद्वातां विद्धिदुर्वा
प्रथमा यद्विद्यानां । गां मां देवा मन्दपुः
पुत्रं भविष्यायं मय्येकैक्यं ॥ ३ ॥

अहमेव मय्यविद् यदापि जुष्टं देवेनिह
मातृप्रेभिः । यं कामये नं तमुषं वृजोमि
नं ममानं तद्वि नं मुनेषां ॥ ५ ॥

अहं रुद्राय पशुना हनोमि
मर्जये गरुडे हतवा उ । अहं जनाय समर्द्धं
हनोमर्द्धं पाशशुषिरी भावियेय ॥ ६ ॥

अविद-वायमूलम्

હું મચરી છું, વસુએની એવી કરનાર છું, વિદુષી છું, યજ્ઞ-
ગ્રામમાં પ્રવેશ છું તે અને દેવોએ બહુમાં રહેલીને, બહુમાં પ્રવેશ કરતી
ને બહુસ્થાનોમાં મૂકી.—૩—

હું જ સ્વયં આ બોલું છું—દેવો અને માણસોને મને એવું—,
હું જેને ઇચ્છું તેને તેને હિમ કહું છું—તેને કવિ, નરપિ, સુમેધાવી
કહું છું—૪—

હું રૂઢ માટે બહારથી દિસકને દસુવા માટે બહુવ લાવ્યું છું. હું
માણસને સમાર કહું છું. મેં સાવાપૂત્રીમાં પ્રવેશ કર્યો.—૫—

સાંગેદ ૧૦-૧૨૫ વાક્યસુદ

(સા. યા. સંસ્કારણ પરીચય વૈદિક પાદવલીમાંથી એકાદી જ સુચનાથી.)

સહબોધ

પરમ પૂજ્ય મહાત્માજી

- ૧ હિતમ વિદ્યા કઈ ? . . . આત્મજ્ઞાન
- ૨ યૌવનનું ભૂતલું શું ? . . . અસ્વચર્ય
- ૩ પ્રાણની સંસ્કૃતિનું ઘેર લક્ષણ કયું ? . . . સત્યનિષ્ઠા
- ૪ છવનની સાર્થકતા શેમા ? . . . પોતાને યોગ્યખવામાં
- ૫ છવનનો ઘેર ગાર્હ્ય કયો ? . . . સત્યામદ
- ૬ ઓનું પ્રયોગસાધોમ્ય લક્ષણ કયું ? . . . પવિત્રતા
- ૭ પુરુષનું પ્રયોગસાધોમ્ય લક્ષણ કયું ? . . . પવિત્રતા
- ૮ આપનું શ્રિય પુસ્તક કયું ? . . . ગીતાજી
- ૯ આપને સૌથી શ્રિય શું ? . . . સત્ય
- ૧૦ સદ્ગી . . . મોહનદાસ

કુલચત્ર મહાશિવાજીના હસ્તેક વિદ્યાર્થીઓ 'અંજન' નામનું ટ્રેમા-
સિક હાત્તસિખિત પર ચલાવે છે તેને ખાટે કપડાના પ્રયોગદાતા મહાત્મા-
જીએ સહબોધ ખાસ મંગાવેલો. 'જીણા'માં તે પ્રસિદ્ધ કરવા સખી પછયું દર્શાવે.

-ત્રી

કાળની ખંજરી

ન્દાનાલાલ દલપતરામ કવિ

કાળની ખંજરીના ઝલુકાર
ઝીંકળે, ભવરણના રમનાર !

રમની વ્યાધમે, કિવસ ઉમે છે, દિશા ઉઘાડે ખાર;
કુગ ઉતરે, નવપુત્ર બેસે આ; એના મહાઉચ્ચાર—
એહવા વીરના ધતુદંકાર
ઝીંકળે, ભવરણના રમનાર !

કાંઠી વાગી, રૂબે રૂબા દુહિલિ દે છે વિધિલાસ;
જવની ઉરમાં, ગમન મુક્કામાં ગાળે મુગના બેસ;
ભૂત ભવિના એ ઝલુકાર
ઝીંકળે, ભવરણના રમનાર !

૨૬ ન્દોતયાં, એમણી ન્દોતરી, ન્દોતરિયા મમ્દેવ;
ભાગ્યબોલ બોલે છે આગે કાગપુરુષ સ્વપ્નમેવ;
ઝીંકળે, ભવરણના રમનાર !
કાળની ખંજરીના ઝલુકાર

કાળની ખંજરીના ઝલુકાર
ઝીંકળે, ભવરણના રમનાર !

સપ્તસીડિઅંરી સિસ્ટમ

કાકા કાલેલકર

“ તમે તસ્લી નહિ લેતા,

તમારું કામ અમે કરીશું ”

એમ હૈતારાઓથી ચેતજો. અંગ્રેજો એજ રીતે વેપારમા અને
રાજ્યમા આપણા ઉપર સવાર થયા.

ધર્માચાર્યોએ પણ એજ ભાગ લગવ્યો મહાશ્વ; અને દુનિયાના
ભગવંતોએ પણ આજે એ જ વચન ઉચ્ચારે છે

યથાસ્પરણશં દુઃખમ

તિરુપુર, દિવાળી.

ચિન્તન સૌન્દર્ય

માહિતીચન્દ્ર

(અંજલી ચીત)

૧

હિન-રજનીના કુડેા દેખા,
કનક કિરણની પીછી બેળા:
સન્ધ્યાની સુન્દરતા ઘેળી,
છવન ચીતરજે,

૨

નવ આશાનેા શીતળ વાયુ-
ઉજ્જ્વલાળું કરી દે અમ આયુ:
પ્રદુશ્કતાથી ઉર ઉભરાયું
ઉર્જાવળ અગ દેજે,

ચન્દ્ર ઉમે વ્યાકાશો ત્યારે-
ઉદયિ આ ઉજાળા મારે:
અન્તર આ ઉજાસે ત્યારે
નભમાં નિવસજે.

૩

ફલ-ફલની મઝરંદ વાણે:
સૂર્યરાગની ટલરો ફૂટે,
ધનુતણી અંગુઠિઓ ફૂટે:
ધર-ધરમાં આજે.

પ્રિયતાને મહેલ શુભાભી-
પયસની કુમકુમની ગાદીઃ
શ્રેમભરી ચાદર મિઠાની
સુદૃઢને ચાન્દે.

૪

હજીની રેલડીએ ચાતો-
આત્મા મારો રમતો ભમતોઃ
લો દિશાએ શોધી વળતોઃ
દર્શન તું દેજે.

૫

સમરમરની ચોળી કરતોઃ
અથ અથમાં દોરો જની જળતોઃ
જલદિ બેઠ્યો ના જતોઃ
સુદૃઢ જલે રાજે.

સાગરની મંજીરવા ચાપી-
પૃથ્વીની વસુ સીમા ચાપી-
ભોખ-ભખતા માંછી ચાપી-
સુદૃઢ જલે રાજે.

કાંદરની ડામગતા કરતોઃ
દુઃખ બુધિમાં રસ દેખવતોઃ
જલકાળી સૌરભભરી રમતોઃ
સુદૃઢ જલે રાજે.

મેવ તણું પરિમિત અજ્ઞાનતા
એકાગ્રી તુજ પગલા પડતાંઃ
દિવ્ય દિવ્ય કંઈ દસી દસવતાંઃ
સુદૃઢ જલે રાજે.

રતનમાં કલ્પેલ અયાગી,
મોતિમાં નિર્ભજા લાગી,
મોહ મદી પ્રીતિ દેવાગી.
સુદૃઢ જલે રાજે.

અભિષેકી ક્ષેત્રાચ નદિ તું
કળિષેષી યુષ્માચ નદિ તું
મેદિષેષી યોસાચ નદિ તું
સુદમ ખધે રાજે.

માયુ' માયુ' લોપ મજે નદિ:
ભગી ભેલે' લોપ જડે નદિ:
નિદ્રામાં સ્વપ્નાં આપે આદ:
સુદમ ખધે રાજે.

અનન્ત જ્ઞાનન્દે હ્રદકાલે,
વિશદ ધર્મ પ્રકૃતાર્થ વસતો:
ઘૌર શુવનના પ્રાણ નમરતેદ:
સુદમ ખધે રાજે.

૧

તારકમણુ તુજ તેજસ આપે-
આપે તણી મુજ કથની જાને:
પરમ પાપનો મારમ દાપે:
ધીમે દોરવજે.

દૂર દૂર ઉઘે રહી માને:
મૂર્તિ તારી હાથ નિરાજે:
હાથે હાથ મિલાવી જ્ઞાને,
એકે દોરવજે.

પત્થરામાં ચેતન પ્રગટે ત્યાં,
કંટકમાં યુગ્માખ ખીલે ત્યાં,
મૃત્યુમાં અમૃત નિસસે ત્યાં,
જમને દોરવજે.

અમે—એ અને હું

મધુકર

છન્દગીની ઉજ્જ્વળે પૂરવા જ કલ્પના અને સ્વપ્ના આવે છે એવું વાચનાર ! તમને નથી લાગતું ? કેટલાક કલ્પનાછરી ને સ્વપ્નાછરી હોય છે. છન્દગીમાં નથી લેની જ-તેમો સુંદર કલ્પના કરી શકે છે. મ્હારો મિત્ર વલ્લભસ્વરૂપે પ્રેમના સર્વોચ્ચ સુંદર કાવ્યો રચે છે. કલ્પનાની મિમ્મસુ જ જ્યાર નથી ?

In some close corner of my brain:
There I embrace and kiss her:

જાન હું નિદામાં સ્પ્રાહિડોએ દિયકેતોં હતોં ત્યાં પોદિયે
પવનદેવનાં પલ્લવું વંચાં લેનીયે' મ્હને ખજાર ન પડી. એને મ્હે જોઇ,
જામે જરા મોઢ્યાં ત્હારથી જ મ્હને એવું કામલું લાભું હતું. મ્હારી
આંખ આગળ જ એ હમેશાં તરવરતી. શરે સ્વપ્ને પણ જાગીને મ્હને
હસંતુસિધી રમાડતી. સ્થવાર પડે ને

નદીને જોઈ તો સુખી દીસે નહિ !

એમ હું મુતોં હતો ને' પવનની મીઠી' દલકે ન' જાગ્યો. મોરચિંના
ને મોરચો દહીઝી : દૂર દૂર વનમાં જાણે દિવ્ય સંગીત ઘર ધવું ને'

[૬]'

હું જાગ્યો. પણ જાગ તો હું ઉઠ્યો તે ખેંચાં જ મ્હારી ઉપર હસ્યાં વેશ્યાં. મ્હારી જારીગાથી મોઢિનું કિસકિસાટ હાલ્ય વસ્યું. હું જાગ્યોને જારીએ ગયો ત્યાં મોઢિએ નહેણું. કમળા ઉઠી ગઈ.

હું જારીએ ઉઠ્યો ને જાણપાસ ઉઘેડું નેવા માંડ્યો. ક્યાં ઉઠી ગઈ ? હું કમળાની પાછળ ઉઠ્યો ને ચાંદ્રે એ વિષ ફરી વળ્યો. ક્યાંક મોઢની ઝાંખપ મ્હરી; પીઠી નેવણ ઢાપ પડ્યા પણ ઉઠ્યો. જાગે શક્યો. ક્યાંક ન જડી. પાછો જારીએ જાગ્યો ત્યાં મ્હારી જ વાડીમાં દર દર એનાં દર્શન થયાં. મ્હને મ્હારી મુર્ચાછ ઉપર હસ્યું એવું.

કમળા ને સ્વપ્ના જાગ્યો તો છુટું જ ને ? સાચી તો એ જ.

પ્રાતઃકાલે દેવનું પૂજન કરીને હું મ્હારી રસમુર્તિનાં દર્શન જતો.

ઝાંઝીવાર છતે સિંચે અંધારે ચાલતો. મ્હને ખબર ન પડતી કે મ્હારી દેવી મ્હારી જ વાડીમાં છે.

છત્તનીમાં હલુપ લાગે છે ત્હારેજ કમળાએ આવે છે.

મ્હારા જાગમાં જ જાગ વસન્ત પ્રગુસ્તી હતી. મ્હારા જાતરમાં એ એમજ હતું. એનો મયજાગદ મ્હને જાન-દારોએ જાગ મુસાવરો હતો.

જામનાર ! તમારું મોઢ ધિવજ્જ છે ને ? એમને ત્હને મળ્યા છે ? એ મળ્યા ત્હારે તમારા કમળા બાવ હતા એ જ જાગ મ્હારા હતા. એ ચી રીતે લાખું ? ઝાંઝીયાં લખાયા છે ?

જોખવણ ! છે જાગી રે વાત એક પ્રેમવણી.

એ વાતો મોઢ લખી રાક્યું છે ? એ તો

જાનુભવી જાણે રે.

એને હું ચાલ્યો જાગ મ્હારી રસમુર્તિનું પૂજન કરવાનું હતું.

વાડીમાં એક ન્હાનકનું છસ હતું ત્યાં તે ઉભી હતી; જાણે કોમારની પેલડી ! એ કુચરિકાનું કરોગ્રાન તો મદાકરિએ એક જ મોઢમાં ગણ્યું છે :

અનાગ્રાસે પુષ્પે કિસલયમહદૂનં વારહદિ
રમાયિદં રસને મધુ નયમનાસ્વાદિતરસમ્
અગદં પુષ્પાગમં ફલમિષ ચ સદુપમનયમ્

[અકંઠ]

એ અનલ રૂપવાળી પવિત્ર કુમારિકા જ્યુમુખાં કૂલ સરખડી
ત્યાં હજી હતી. ગૌરાંગી નહિં તોયે ગૌરાગરી એ સન્દર કુમારી
હજી હતી.

પશ્ચીવાર જનુ શેષ કુલમાં સુમન્ધ થોડી દોષ છે. આ
કુમારિકા તો ભેતસભી જેવી હતી: પરિમલિતા તો જ્યે કુવારે!

* * * *

‘એ જ મ્હારી જેવી.

આજી તોયે અંબાંબને લાળ્યાંએ દાંડતી નીચેરી મોઢણી
તેણે ખેરી હતી. તેની ચોનેરી કોર જમણા માલ ઉપરથી સારતી
સારતી દેમા ઉપર દોગાથી હતી. જમણી કઠિંગેથી જસપોષ થો. શ્વેત
અધિવાનો રેસમી ઘેર ધરતી ઉપર દોગાતો હતો: જ્યે કીમારની જી-
મિંબોની સોમેલી કલા ! ચોળીમાંથી નીતરતી જ્યે અન્તરની પરિમ
રસધારા ! ઉરોરી બોઢણીનો ઊંઠો વારંવાર જ્યો લઈ લઈ એ કુંઠ
સંતાપતી. યું સંતાપતી તે કીતુક હતું. મોઢ કહે ત્યાં મનોજ્ઞેવ
પથાર્યા છે, મોઢ કહે ત્યાં ચેતનું અન્તર છે, અને એમ અનેક કથના
મતી, મેં તો પાછળથી જ્યેસું કે ત્યાં તેણુ છે.

લાવણ્યભર્યા કંઠે એક સુગર્વાંભરણુ રસતું રંગતું હતું ને દેને
સરી હતું હતું ઉપાને મુખે સુખાસર સમી હીરાની શ્વેત ચૂંકે કળક
કળક થતી હતી: જ્યે વીજળીનો કુવારો ! તેની અપજ કીમી રા
મેાસનિભાસ કણીકૂલ કાને ચૂંકવા હતી. રેસકાપની અકલમકાપની
લેરીયાં પાડતી અધિધાર્યા સુખાવી હતી.

અમ્મરનાં સિદાસન હજી તો સ્થાપાં હતી.

[૧૧]

તેમ જા તુર્કીન દેવમન્દિરમાં ફેરવે પથરાવવા તેવારી યાવ તેમ
તેને દેવમન્દિર—એ દેવમન્દિરને ખડે ખડે વસન્તોવ જુને માનવીયની
મિત્રોત્તરીના સ્વામીત મારે સુખમરી તેવાસ થતી હતી. જામમને કોઈક
દહકતી ને વસન્તને ન્દોતરતી. રામરામ રામપરિમલ મ્દેકતો ને
માનને ન્દોતરતો.

પમના ન્દાનાં વચુલી કુચરી ધમકતી : જાણે જન્તરની
સિતારીના તાર વધુવધા ! અટીક ને જનુપમ.

નવમધુ સરીખતી ત્હેની મિઠાસ તો મ્દેક-મ્દેક મધમધી હકતી
હતી. એ મધમધાદ લેવા હું પાસે ગયો.

સોડીક વાળાને નીચે વાને એ ઉભી હતી. હું પાસે ગયો. એટલે
જામર સરસાં એ નમતીર ખ્દારી ઉપર ફેંક્યાં : જાણે લરમની સેરગુરી.
એ કટાક્ષ ફેંકી નમનને વાળા લંબાં કુખની તો જાણે ગુલાબની કળી
જનાવી દીધી !

એ કટાક્ષમા ને એ ગુલાબીમાં મ્દે ત્હેના જન્તરને : જનમનાદ
વાંચ્યો.

તેમું લેવાય નહિ જામના તારાની રહામે,

લેમું લેવાય નહિ ઉરના જારામ રહામે;

ફેંક લેવ, ફેંક લેશું;

હરે જિમ થાય છે,

ને હસી પડાય છે :

ખ્દામાં માણુ સમાં મિત્રજનને લેશું ફેંક થાય છે,

(અલિપ્ત)

ગુલાબની સોરમ લેવા જામર જાવ તેમ હું ગામ્વેદ પશુ ત્યાં
તો એક જામરે જામ્વેદ ને ત્હેને જાવવા ખાંડ્યો; એ ત્હેને ઉઘ-
લા મંડી. માગીયે જાગી પાડું. એટલે હું હસ્યો. એ રે કિલકિલાદ
હસી પડી : કુખતું ગુલાબ જામ્વું. મ્દે ત્હેનું જાવત લીધું.

મદારો એક મિત્ર સંસ્કૃતનો ખાં છે. તેણે મને કહેલું :

અધરમણુ ઘડૂનાં મામ્યવન્તઃ વિષમિત ।

મને યશું કે જામતી હું જામ્યવાળો બન્યો.

* * * *

પુરુષ ઇવનનો જુગારી છે. એ ઇવનમા જુગાર જ રમવા કરે છે. સંભારના અટપટા સેતરંજ ઉપર દાવના દાવ એવે જમ્ય છે. હારે છે ને જીતે છે. પણ જાદારેલોમાં ઘણે છે તકારે સુન્દરી તેને જામી પાડીને સ્વરૂપ બનાવે છે. સુન્દરી ઇવનનું અમૃત છે, મિઠુનું છે, સૌન્દર્ય છે, સંગીત છે. એ જાણુ એના પાસેથી મેં જાણ્યું. એ મદારા કોર ઉતારે છે, મને સૌન્દર્યનું દર્શન કરાવે છે, મને મીઠાઈ પીરસે છે, મદારી કહેંછતા ટાંચે છે. મદારું ઇવન એના પરિમલથી જ પરિવ ને ઉત્તરું બનાવી દે છે.

તે દિવસે મેં પ્રજુષમણુ પીધું અને

સુધાનાં સત્ત્વેનું મધુર મધુ કેને નવ ગમે ?

કાન્ત

એ પ્રજુષમણુ જમતું ઇવન છે, ચેનન છે, સર્વસ્વ છે. એ કેને ન ગમે ? પ્રેમનાં મધ પી પીને તો મસ્ત પ્રેમીસાચી જમતમાં જાનન્દમા રામે છે. એ સુધાનાં સત્ત્વે સારવેશું સાત્ત્વિક મધ પીને ગોપિકાચો માતી કે :

મધ પીને મસ્તાન્તી પડે.

મને મેં જાણે એ જામીનાં સત્ત્વમયું પ્રજુષમણુ મળતું ને હું તે દિવસથી મસ્ત બનીને જાનન્દમાં મદાણું છું. એ પ્રજુષમણુના જાણ્યાં સરેવ સડ છું. એના સુતોળ થયો નદી—ધતો નદી—મરી મેં નદિ.

જાદારે ને હરે તો મને

સુધાના સત્ત્વેનું મધુર મધુ એ એક જ ગમે. -

સીઓના લેખો

એક પત્ર.

પ્રિય ભાઈ,

“ વીણા ” માટે તમારું આગ્રહ મળ્યું.

x

x

x

x

અને તમને લખો છો કે તમારી પાસે એક પણ સીનો લેખ નથી તો મોકલી આપો. પણ પ્રથમ તો હું ક્યાં લખું છું? એ તમને સારી રીતે લાગે છે. અને ખીંટું એ કે તમને સીઓના લેખો વિશે

* એક પ્રસિદ્ધિમાં તદ્દિં આવેલાં વિદ્વાન બેનને “ વીણા ” માટે આગ્રહ આપેલું. ‘ લેખ નથી લખતી ’ એમ દલીલ કરીને લેખન મોકલ્યો. પણ એમના પિતૃવાર પત્રમાં ન લેખ લેવું ધર્યું છે તેથી અંતર કે એવા કામ બાદ કરી તે અત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

-તંત્રી.

આટલો જો મોઢ યા મારે છે એ મને નથી લઘુમતું. અત્યારે
યુગરાતમાં એક અપવાદ સિવાય કશું જીવનશીલ ને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું
સમાજ લખી શકે છે? અપવાદ તે જી. તણાએન મોડાને. બીજા
જગ્યામાં તો લઘુમતી એવા લોકો કે એવા જોડાને ને મારા જેવી ડોઢ
હોય તે વખત હોય ન હોય તો પણ એકલા બે અલગ
જોડામાં વાંચી હોય લેના જ વિચારો. મૂકાને મોઢલી આપે એ
વિચારો. આપણા સમાજને ચલુનું છે કે નહિ તે નહિ લેવાનું.
લઘુમતી એવા વળી જીવો એવા મારે પડે. એવા આપે. મને તો મણીવાર
લાગે છે કે વગર વિદ્યાએ વિદ્યાન મણાનું હોય તો મૂકા પણ બીજો.
વળેલી જી મારે એ અવંત સુલભ છે. અને આજનાં જી-લખનારાં
કહે તો લઘુમતી મણાનું ને કહું કે જાનાના કેટલું છે. આલો, મણાનું-

* * * *

તેટલા મારે એમ માનશે નહિ કે હું પણ બી. એ. થઈ છું તેથી
લખનારી પણ વર્ગ મારી એવો જીના સેજો મારે હવે લઘુમતી મોઢ
જવા લો. ડોઢ જીના લખવી લઘુમતી “વીણા” સમુદાય લોકો
એમ ન માનશે.

પણ એક ચેતવણી આપું છું. જીવો એવા ન લખી શકે એમ
જોડા માનવું હોય તો મારો સખત વિરોધ છે. મારે મારા ઉપરના
કેવા ઉપરથી લઘુમતી એમ ન માનશે.

* * * *

મને તો એમ લાગે છે કે અમારી એ સેજ નથી. મારા જેવી
મણીલી તરફથી આ વાક્ય વાંચી લઘુમતી આશ્ચર્ય થયા વિના નહિ રહે.
પણ મને તે ખરેખર એમ લાગે છે. વરુણના જી સમાજ ઉપરથી
કેટલીક જીવો એમ માનવા મનાવવા બંધે મણી હોય કે આપણા
સમાજમાં પણ પુણ્યની સાથે હરીશાઈ થતી લોકોએ. પણ એ જાણી
આપણા સમાજને પૂરેપૂરો જીવા વિના જ રહે છે. પશ્ચિમને સમાજ
અને પૂર્વને સમાજ એ બંને તબક્કા જિત લેવા છે. એકલા થાય
તેજ જીવોમાં થવું લોકોએ એ માનવવા જ આજકાલી છે. મેં પણ

પશ્ચિમના શ્રી સમગ્ર વિશે વિદ્વાંસ પુસ્તકો લખ્યા છે. પણ ત્યાં પણ અનુપ્પ શ્રીગોપાલ લેખી છે જે એમ દર્શાવી માને છે કે શ્રી પેતાનું જ કાર્ય કરે તો તેને જીવન કાર્ય માટે અવકાશ પણ ન રહે. "ગુણ-સુન્દરી" માં ન્દાનાસાહનો સન્દેહ દમણું જ આવ્યો છે. તેમાં એ જ માન્યતા સ્પષ્ટને મૂકે જાત-દ ધરે. અને ખરેખર, શ્રી તે જરૂરે તો પછી પરનું કાર્ય એ તેને માટે જીવનનો દીવાલ જીવ છે. ન જરૂરે તો પછી બલે જીવ ધાંધલ કરવી દેવ તે કરે. તેમાં જે લેખો સમગ્રથી શ્રીગોપાલની ઉત્તરિ યાજ કે તેમનામાં શિક્ષણ પ્રચાર ધાંધલ એમ પણ હું નથી માનતી. પાઠ્યાસનાં લેખ સમગ્રથી સંધ્યુર્ગા પ્રચાર ન થાયે. પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ એ જ શ્રીગોપાલ વિષયને પ્રતિષ્ઠિ છે. શ્રી કથામાં રહે તે જ પ્રથમ ન થાયે. તેને તો કથાને જે પગલે પ્રત્યક્ષ પ્રતિષ્ઠિ જ કરવાની છે. અને તે માટે શ્રીગોપાલ મંદિરો કાર્ય કરે છે તેમ વધારે થવું જોઈએ.

પણ આ બધું પગમાં શા માટે લખ્યું ? હવે મને હવે કેવું શિક્ષક લેખ માટે આર્થિક પણ ન આવે તે માટે જ આ વિગતથી મારા વિચાર હવે મને લખું છું. મુદ્દાકાર્ય એ મારે માટે તો જીવનનો દીવાલ જીવ છે. એકલે મને લેખ સમગ્ર વખત જ નથી મળતો. તો હવેથી લેખ માટે ન લખીશ.

અને જુઓ ! લેખ સમગ્રમાં હું તો મદારી ૧૨૨૮ વૃત્તી જ જાણે એમ લાગે છે. આ જ જગ્યાએ એનો સમાવેશ ત્યાં તો મદારાં જાણીને છેક જ જુડી મારા. મદારાં વરુષી-લેખની મારી મામરો અને કુશળતા પૂરતો. x x x x x

“પરસેવાના પાકીટમાં”

એલિયા બેરી

‘સત્યમેવ જયતે’ અને ‘સત્યાગ્રહિણ પરોધર્મ’ કે ‘સત્યવર્ધ ધીમતી’ કત્યાદિ કત્યાદિ પુરાણાં સુત્રો કે જ્ઞાનોન પદીકાં વાળાને ધર્મ-સ્થાપકમાંજ રહેવા હોયની! આજે કોઈ સત્યવાદી હરિશ્ચન્દ્રનો સાથે ખેરવા જાય તો કપી વાગામતિ કે ક્યો રોહિતકુમાર કરનાર વેચીને સાથે તીરથ કરવા નીકળશે? નીકળે, અને માણેકચોકમાં બેરા છાકરાં સુદાં વેચાય, તોપણ ક્યો વસિષ્ઠ કે ક્યો નારદ આકાશમાંથી ઉતરીને બહારે ધ્યાન લેખ છે? હસ્તીસન અખાર હજાર સૈન્ય અવલના કહેવાતા સત્ત જુમતી રહેણી કહેણી પ્રમાણે આ વીસમી સદીમાં વર્તન રાખવા જાય તો-જુમે રહે અને જુમે મરે-જીવું શું!

ફાઇનાન્સે નામ પાડ્યું વિક્રમણી. વિક્રમણી એટલે વિક્રમસિંહ; સી. આર્થ. ડી. ના ચિરોમણી સજ્જ વીર વિક્રમને પણ હોંઠાવે એવા વાકસિંહ. વિક્રમણી એટલે મદમદ છેલ્લે મને તેવી નાનીસી મીન-સમજે કે તમારું સુવર્ણ કોલર જટન-હેટળ પડ્યું, અને વિક્રમણીની નજર પડી તો, ચપ દેતે જેવ.

હાય આસાફીમાં ચળરાક આપણો વિક્રમણી બે પાંદો નહીં ચલાવું મુખ્ય અને મહત્વનું કારણ મને તો એમ લાગે છે કે, આપણા લોકોને ખીસ્તા-પાકીટ જાતીએ હાજીને બહાર નીકળવાની જૂરી દેવ પડી ગયેલ

છે. હજા અજમાવણ દાખલ તમારા મગજમાં જરા કંઈ રાખો, અને પછી જોશ તો કે પાકીટને પાંચ અને છ કે નહીં ! કહેવાય છે કે બાકી ન મેલે કાંઈ. અને ઘડ ન મેલે વ્યાકરણ, તેમ આપણા વિકમણીને પણ કોઈને દલાસ અને અમલીએ દલાસ હતી.

વિકમણીએ સોયે સજાવ્યા હતા. જેનો ચીજ શેરવવામાં કાચ હતો, તેવા જ છતાં પેન્થમાં પણ દાઝ પાવર્યો. કુણુ વચર જેમ તરકારી છુલખી, તેમ વીરપુર-સરદારમદ કે વરણજીના મેળા વિકમણી વિનાના મેળા. એકના છ કે એકના નાનું લેવા એવો એને મન બચ્ચાના બેસ હતા.

એક રાત્ર વિકમણીએ શી વદ'મનપુરના મેળામાં કામંભારી, રાખ્યા પાચ્છેકની નેરોનો ઉસરડો કરી, હસતે યુખડે અમાવાદ એકસ-પ્રેસ પકડી અમાવાદ રોચન બહાર ઉપાહાર શુદ્ધમાં પેટપૂજન કરી. ખનખીડું યુખમાં મેળવી, પાંચ દુવા તરફનો રસ્તો લીધો.

મેળા આમળ મોટા યુજાની જેવો ચાલ્યો હતો. હસી, તેના ખીરસામાંથી પાકીટ ફેંકળ સરી પાડું. મોરોકરો અમૈનું મેલું પાકીટ વિકમણી દૃષ્ટિએ ચલ્યું; પછી ! બાકી વાળની દૃષ્ટિએ પડે પછી કળતું જાણ કે ! વિકમણી એવો ક્યાં પાંચા હતો કે મેડે આવેલો મેળોએ જાણ વાળે ! વિકમણીએ-વળા કુરિદિર હોવાનો કપે દહાડે લવો ક્યો હતો કે, પોલિસ મોટાએ જઈ-’ સ્થા. સાહેબ ! રસ્તા ઉપરથી આ પાકીટ જાડું છે ‘-કહી પોલિસને સ્વાધીન કરે ! વિકમણીએ તો આમ તેમ ખાળી ક્યાં પછી યુખયુખ પાકીટ ઉપાડીને શેરચું પેતાના મગજમાં. વિકમણીનું મગજું-એટલે-આપણા કપિવરની આવામાં મેળાએ તો- મેળાનેજની પહેલા નેજનીવીએરી; આવા પાંચ દસ પાકીટ સામજવાનું નિર્ભય રક્ષાન.

‘જેસણ કરીએ વિચાર-’ વાળા દુહો લલકારતે લલકારતે વિકમણી કાણુપર લરવાળમાં પ્રવેશ્યો. જરા બીટી સજમાવી. મેજા જાણે શું કામ તેણે પાડું વાળાને લેયું; અને મેજા જાણે શા કારણે તેના આવાના વાળ એકએક વળા યજ મવા; અને વિચારમાં પડ્યો.

પચ્ચિસેક-કચ્ચાં પાછળ પાછળ એક પોસિસને આવતો ચિત્તમણીએ જોયો. સુધારતું મન ભાવજીવે, તેમ ચોરતું મન ભાવજીવે રમે ! રસ્તેથી પાછો ફરતા આ કૈવપાએ જોતું હતું ! અને રમે પોતાને પકડવા પાછળ આવતો હતો !

એવાકળા જતી જમ ૩ દેશી માટે જ્યાં તેમ ટમર ટમર જોવા લાગ્યો; પણ નિઝાદી આડી કંતરે ત્યારે મોટર જસો. પણ ખોચોખોચ મરણને-દોષે જતી હોય; ઉપા સોવાની તસુ એક રાખા હોય તે જોએને ! ચિત્તમણીએ પણ કૈવપા; રીયારીએ મોટર રસ્તે માંડ્યું ચાલવા. રક્ષક દેવનો પાછલો પણ પુટિ જ પાંચે. યું સોપાજ દહોનજીક આવ્યો ! ચિત્તમણીની જાણી થકવા લાગી; અને હાંજલ મગડવા માંડ્યાં.

તેણે ગુફીવાળી હતીએથી. ચિત્તમણી દોષો, એટલે પોસિસ પણ દોષો. રીયારીક કૈવપી ચિત્તમણીએ ખાડીવાને રસ્તે વળતી લીધી. પાછળ 'પકડો-પકડો' એવી બૂમ પણ તેણે સાંભળી.

એક રાખસ ચિત્તમણી બાટો રવો, પણ ચિત્તમણી ક્યાં માંડ્યો જાય તેવો હતો ! તેના પગમાં જતા આંડી સમાવતાં જનકવાડી મગડોલું ખાઈ મશે, તેવો ચિત્તમણી દરજ્જીની પોમ જલ્લામ મારતો બાંધ્યો. 'પકડો પકડો' પોકારતું પોસિસોના માણસોનું ડોનું પણ પાછળ પાછળ દોષે જતું હતું.

પાટનગરમાં જ્યારે માડ પડી હોય, અને હથીવારખંધ જારવડીવાળો આવ્યા હોય, અમર દિન્દુ-મુસામાનનું દુસ્તાડ થયું હોય, તેણે મોડોમા નાચ ભાગ થયાં લાગી. દુકનો અને હાટો દોષોટપ બંધ થવા લાગ્યાં. આખા શહેરમાં ચેં-ચેં થઈ રહી.

ખાડીવાના મોડમાં હોયથી એક ખાડી દેશીમાં ચિત્તમણીએ ડેકડો માપ્યો; અને 'એકદમ ચલાવ ! ડેવરજ પાસડી !' એમ બંદરે પડતાં આજ્ઞા કરી. મગડવામાં મુટા દર દેશના વજુ કમળ હતા. તે રીયારના હાથમાં સેરવના, હાંજનારના જાંઘમાં ચરેઆવો આવ્યો, તેવી એનજીનની પણ એવી શક્તિ થઈ કે મોટર આંડી મગડવા ઉછળવા.

વિક્રમશીનો છવં યોગીવામાં હતો, પણ જાણે તો પછવાડે જ પાટી રહી હતી. સિપાર્ક દાદાએ પણ એક ચાંચલી મોટરને કબો રખાવી, તે ઉપર કુતો મારી, પાછળ ચાલુ કરી. ‘ચલ,વ-હાંકમે રામ્પ-પાછળ વાળે ન પેચે તો દોસ ! જીવ પાંચ કામ છતાંમ-હાંક એકમ !’ એમ વિક્રમશીએ-પ્રેતસાદન લેવા માંડ્યું.

રાજનગરને જલ્દે જુરખના જાંચકા આવતા હોય, તેમ મોટ-રના માલગરથી જાખી પેચે મુકા હતી. રાહવારીએ દોઢમોડોડીમાં દોઢ કચરાવા, દોઢ બચાકાવા, દોઢ રંગાવા, દોઢ મુઢાવા. માથેકચો-કની બીડમાંથી જુમામસ્તિજ વગેડી, ઈમ્પીરીયલ મેકસની કડપે વિક્રમશીની ટેકી સીચોરાડ ઉપરથી જલ્દ દરવાજામાં રાખસ થતાં ટાપરમાં કંઈ પડતાં પિસ્તોલ નેવો બગરોઢ વગેડ, અને ૬૮ દેતે ટેકીને ટાંચે છુલો થક બપે. વિક્રમશીએ ટેકો મારી, સંસ્તેમ તીન પાઈ કી માંડ્યું દોઢવા.

પાછળની મોટર જાતી પોંચતા, પેચિસે ઉતરીને રોડને માંચે પકડવા.

‘દાદા ! એ નહીં. એ—યોરે જાચો જાવ,’ કહી રીંધરે જાંચકા ચીંધી. સિપાર્ક દાદાના છવનની જાંચે ધનપટી હતી. મોટો મીરજાન કાકુ હાથ કહી જમાદારની પાચથી મેળવવાની કુન્દર તક તેને પ્રાપ્ત થક હતી તે રહી રીતે જવા હપે ! એકમે તેલે પછ વિક્રમશીને બરાબર પ્રીતે લીધા. ‘પકડો—પકડો’ના પેકાર થવા કરે, પણ પાટ-નગરમા કોની માંચે રીર કુલ જાખી હોય કે વિક્રમશી ઉપર હાથ નાંખી રાકે ! બકનો કાંચો વગેડી એલિસ પૂલ ઉપર વિક્રમશી પોંચે, તારે સિપાર્ક દાદા વચ્ચે પોતાને માંચે વિરોક કમલકુ જ જાંતર હતું.

એ—પેચિસ પેચો ! એ—યોરેલો ! વિક્રમશીને બજાર લાગવાથી ચનવામાંથી લાગુલું ‘પાકીટ પેચી કાડ્યું, અને દોઢમુ સાબરમતિમાં ને હકીની જાતરી ! લખ જો દોઢ કાસ દીવા. સાબરમતી માંચા પાકીટ ગળી મવા, બસ જસાસ.

‘હતાવળો મલીએ સરીયામ રસા ઉપર ચલન કિયા કરવી’ એવા કુન્દની કોઇ કથમ ફોજદારી કામનાં દાખલ થોલ છે જ નહીં. તે કારણે પોલિસ પોતાને પકડે તોપણ શું ! કેદી ખાલે કયુલત કસવાની કજ વિઠમણી ઉપર ફેલાવ તો પશુ શું ? વિઠમણી કોઇ કજુલ મરે એવો કમો પોલો હતો જ નહીં. પુરાવો શું ? રસા ઉપ-
રથી ન પશ્ચીપાલી જસુ ઉપાડેથી તે તો તેણે સામમતિ માતાને અર્પણ કરી દીધેથી. હતાવળો મલિએ આમવા ખાડે મરનમરેતેરિણીયાના વિઠમણીને શું ?

આપણ પોલિસો અસલેસ આપો વિઠમણીને રજુ કરી પશ્ચી છોડી કરી, પશુ સખ ફરપોકર સાહેબે હકીકતને અંતે ‘આમદે આવી હકીયાહરી ન કરવી’ એટલી ચેતવણી આપી વિઠમણીને સુખ કયો. આપણા અમાદારને પને પાણી ઉતર્યાં તે સમજાં અર્થ મયાં; અને સુકામ મયાં.

‘વિઠમણીને પશુ આજને પરિશમ એવો પકડો હતો કે વિઠમણી જેવા નિમિત્તે વિઠમણીના ગાર્ડિયનનાં એક ખાલી અકાલ ઉપર બેઠો. ફેરીયાવાળા પાસેથી કમલકોષ આ સહન પોધો. એક જાને સુકવા માટે મળવાનાંથી પોતાનું પાકીટ કાઢીને બોલે છે તો—સુમાન અલ્લાહ !! પોતાની પાંચસેની નેરોવાણું પાકીટ જ સામમતિકને સુકવ કરી દીધેલું. અને જે મારેકલેના આમકના કુના પાકીટ પાછળ હીરા-મેલિના પરીકાની આસામે પોતાના પમના પાણી કરી, તેમાંથી તો જેવળ નામદાર સહેનદાદની મૂર્તિવાળા પાંખાને કબ્બુ એક અને પાછુ જે ફેરવો જ કિમતી અવેજ નીકલ્યો. વિઠમણીએ કથમ ફરસું, કામ પાડવાડેથી બોલ્યું કે—‘જે તો ફેરના ફેરમાં, અને પાણીના પાણીમાં.’ વિઠમણીએ પશુ મોઠો લીધો કે—‘પરમેવાનર પાકીટમા અને હકા પેળના પાણીમા.’

કૃષ્ણા

નવનીતસાસ એમ. ચોક્કસી

સભ્ય, સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ

(એક અંકી નાટક)

પાત્રો.

મગન: નગીનદાસ રોઠી આસનાં સ્હેતો એક મીઠા મનુર.

કૃષ્ણા: તેની બી.

આશા: તેની નવ વર્ષની પુત્રી.

નગીનદાસ રોઠી: લક્ષ્મણિબાનિ મીઠા માલેક.

સિવામ: રોઠો. લેપો, પોલીસ, ફોનદાર, મદમદ પંડાલ,
બેલીફ વગેરે.

કલ્યાણ મળતું પર.

સુમત્યઃ હૃદયમન્ય દીવસોની એક સપ્તર.

[દેખાવઃ—મનની એતડી, એતડીમાં એક જાણુ યુવો છે. યુવાની પાસે સંપત્તિનાં મોઢાં બાંધ્યાં છુટ્યાં વાસણાં પડ્યાં છે. એક નાની જાણુની પાસે બેઠી બેઠી યુવામાં દેવતા સમજાવે છે. બીજા જાણુ હાટ્યાં છુટ્યાં જાતલામાં બેઠાં નચ પહેરી કૃષ્ણા સુતી છે. પાસે મગન બેઠો છે. તેને કાંઈ દવા આપતો જણાય છે. મરમા બીજે કાંઈ સામાન જણાતો નથી.]

કૃષ્ણાઃ—આજે તમે કામ પર જાઓ.

મગનઃ—મીઠો યાદતી નથી. જ્યાંએ સંધ કરી જાજી જાતીસ દીવ-સપ્તી હૃદયમ પાડી છે. બીજે મદ્યમદેનતે મજુરી ગયે છે. કાસે, આપો. દીવસ રખડ્યો ત્યારે જાહ જાના મન્યા. વળી આજે તારી તબીબત વધારે સવડી જણાય છે.

કૃષ્ણાઃ—(ધીમે રતરે) ના, ના. તેતું કાંઈ નથી. જો તો જરા દમ ઉપડીતો હતો તેથી એમ લાગે છે. તારા જરા એડો છે. આજે હજુ બાતીમાંથી બોલી પડ્યું નથી.

મગનઃ—હા મારે જુદું બોલે છે ? હું કાંઈ જોઈ શકતો નથી. જાજકાસ કામ મળતું નથી. મળે છે તેનાથી કાંઈ યુદ્ધ મતું નથી. વળી તારી માંડગીમાં જગીસ રૂપીઆ દેતું જાહ મતું છે. તારે મારે આશાને ધેર મુઠી જાતી પડે છે. માંડગી જાજા મરતું જમ મલાતી રકાડું નથી. વળી રોડતું જ મસતું જાહ મરતું છે.

કૃષ્ણાઃ—હા, જો તો હું જુદી જ ગઈ. રોડિતો બેરો પરમ દીવસે જે વનવ જાતી ગયો હતો. જો કહેતો હતો કે જાહ જાપી રા નહિ તો તમારો સામાન વેચીને જાહ વધુતકરીશ. જ મરિના યુધી જણા મહા જાજા હવે વાજતા નહિ ચાલે.

(દમ ચડી જાય છે એટલે બેચિંતી મરતી જાસ છે.)

મગન—હે, પછી ?

કુપ્પડા—સાંજના પછી સૌંદર ત્યાં એક મીંગે ડેડપાટલુનવાળો સાહેબ
એવો ડેડા આપ્યો હતો. આપણા પરનો સામાન તપાસી મવા અને
તેની કિંમત કરી શકે મળ્યું કે તમારા પરના સામાનની કિંમત
હસ રૂપીઆથી વધારે થાય તેમ નથી. સાડું ત્રીસ રૂપીઆ થાય
છે. માટે કાંતે સાડું આપી દેતો નહિ તો પછી પોલીસ.....
તમે લોકો રૂપીઆ જમીનમાં દાટી રાખો છો તે ખાસથી જાણવું
નથી. (ચોટીવાર થાસ લેછે) મેં મળ્યા કાસાવાલા ક્યાં પણ તેમણે
માન્યું નહિ. તમે કાંતે રૂપીઆ આપી આપ્યા નથી. કોણ મળે
આપે શું થશે !

આશા—ભાઈ, પરમા સાકડાં નથી. બાજરીનો સોટ પણ થઈ રહ્યો
છે. અને અને માટે ચોખા પણ નથી. એક આપું સાકડું એ
પરમાં નથી.

મગન—બેસ, જી, મીઠા કાકાના પરમાથી સાકડાં થઈ જાય. કહેને
કે જાણ જાણરમાંથી સાકડાં લાવશે ત્યારે પાછાં આપી જશે.
સોડને ચોખા હું થઈ જાતું છું.

[આશા મૈત્ર્ય છે]

(અંધારે)

રોકો એવો તો રાજ એમ કહેતો હતો. હમણાં કાંઈ આપું
નથી તેથી મળતો હતો. પણ હવે રોક પોતે આપ્યા હતા એકમે
વાત થઈ હતો એમ લાગે છે. થવાનું હતો તે થશે. જરા આશા
સામું તો લે. ડેડા સુખાઈ ગઈ છે ! બિચારી હોઝરી, મેં વખત
પૂરે ખાવા પણ મળતું નથી. છતાં વખત સમજને મોસતી નથી.
આપો દિવસ થવું વેતું કરે છે છતાં એ જરા પણ મુંઝતી
નથી. હે ભગવાન ! બિચારી એ, અમારે પૂરે ખાવાનું પામશે !
આને શમલાસનો રૂપીઆ છાકનો લેવો પડશે. નહિ તો વાકુળ
પાશે જતું પડશે. પણ, પણ.....

(એમ બોલતો ગુપ્ત થઈ જાય છે.)

કૃષ્ણા—ના. કેમ તમે કુષ્મ જાણ મના ! કંઈ કહેવા જતા હતા ને !

મગન—કંઈ નહિ, માથા. હું જાણે તો રૂપીઆ લઈ આવું.

કૃષ્ણા—ના. તમે કંઈ કહેતા અટકી મના છે. મારા સખ ના કહે તો.

મગન—એતો પદમદ પદમુના પંદર રૂપીઆ અને પાંચ રૂપીઆ આજના મળી બીસ રૂપીઆ કામે આપવાના છે. પદમુને વાવડા. અને ના આખા એટલે સાન્ને કહેતો હતો કે તે દને મારું ખુન કરશે; કે પોલીસમાં પકડાવશે.

કૃષ્ણા—એા મા રે ! ત્યારે તો તમે બહાર ના જતા.

મગન—ના. ના એમાં શું ? હું વાકુબને સમજાવી બે રૂપીઆ લઈ આવીશ. વાકુબ ખરો દોસ્ત છે. હું તેને પદમદને સમજાવવા વિનંતિ કરીશ.

(આજ્ઞા લાઠી સહિત બહાર આવે છે)

આશા—આપા, બીમા મારા કહે છે કે લાકડાંપાર્જ આપવાની કંઈ જરૂર નથી. એ કહેતા હતા કે એ બીજો ચાકરી હોત તો તેઓ આપણને બીજા પોલી મારા કરત.

મગન—હશે ટીકરી, હું તારી મા પાસે બેસ. હું થોડા મોંઘા લઈ દમણાં આવ્યો. તારી માને સાચવજો.

આશા—વાર.

(મગન જાય છે)

આશા—(કૃષ્ણાની પાસે જતી) બા, આજે તમે કેમ છે ? મારું મનુ કુષે છે ?

કૃષ્ણા—ના. આજે તો ઠીક છે.

આશા—(તેના ઘડીએ દાખ બતાવી.) બા, આજે તારું ઘડીર આટલું મધું હતું કેમ ? તાર મનુ આવ્યો સામે છે.

કુખડા:—(બોલવા જાય છે પણ તેમ ચલવાથી ચલતી જાય છે. તેને સોલીની દાઢી થાય છે; આશા પાછી લાવી તેને પોકું પાવ છે. અને જાડી જમીની જમ્યા સાર કરે છે. એટલામાં શેનો ભેગો આવે છે. તેને જોઈ વિદ્વજ જની તેના સામું જોઈ રહે છે.)

ભેયો:—મનન છે ધરમાં? શો કહેવડાવું છે કે દમણાં ને દમણાં જાણના રૂપીઆ આપી છે. નહિ તો ધરનો સામાન લીધામ રહે. છતાં પણ પુટશે તો મનને પોલીસ પાસે પકડાવશે.

કુખડા:—ભેયજી! તમે પણ કેમ આવા ધાતજી બનતા હો. જામતી સ્થિતિ તો જુએ. માસથી કામ ચલું નથી. છાતરી ધરતું કામ કરે છે. એટલે તે પણ કામે જતી નથી. એક મહિનો થોભી જમ્યા તો મહેરમાની.

ભેયો:—માઈ! ખતી સાથે વાત કરવાથી શા લાભ? શેનો કુકન છે. ખારે તે જાળવશે પડે.

કુખડા:—ભેયજી! તમારે પણ જેમાં છાતરી હશે. તેમની સ્થિતિઆવી હોય તો? જ્યાં તો જ્યાં રાખો. શેને તમે સમજાવે. જામતી રીઆદ કાણ સાંભળે! હાથ! આ રેલમાં જરીમ હોવું એ પણ પાવ છે.

ભેયો:—હું તારી સાથે ખાયાછાં કરવા નથી આવ્યે. રૂપીઆ હોય તો આપી દે નહિ. તો હું શેને જાણ આપું છું કે મનન ધરમાં નથી અને તેની કો બાહુ આપવા ના પાડે છે. જમીનમાં રૂપીઆ દાડી રાખો છો તે જ્યાં જાય છે.

(મનન દાવમાં ચોટતું પોટતું લઈ આવે છે. ભેયને જોઈ પેટમાં રાજ પડે છે.)

મનન:—સલામ ભેયજી! આજે કાંઈ જવારમાં?

ભેયો:—એ માર્ક, તું બાહુ આપી દે. વારી કીએ વાત કરી હતી કે નહિ? અત્યારે જ બાહુ આપ તુઢિ તો રૂપીઆ સામાન વેચી વસુલ કરીશું.

મગન—પણ મારી પાસે તો પાછ પણ નથી. હોય તો શું જગ્યાં
 • જરવાં છે ? ચોખ્ખા સાવવા તો પૈસા નથી. ધરમાં તે મંદી છે.
 તો પણ દવા સાવવા જેટલા પૈસા નથી. તો પંજી છે નહિ.
 નાના બાપા જેટલા રૂપીયા તો મળેથી લાગુ ?

કૈયો—તારે એમ કહેને કે તું બાકું આજવા ના પાડે છે. મારે
 તારા મરની પેગાનમા પાડું નથી. કૌયો જવાન આપ.

મગન—કૈયાજી, જ્યારે સુધી રૂપીયા ને રૂપીયા આપી તમને
 સહ લેવા કહ્યું. આજે પણ તેમ કરતા. પણ જ્યારે મારી
 પાસે કંઈ નથી. એરજાની કરી એક મહિનો માર કરો.
 પંજી હું બાકું આપીશ. રોકને ને બાકાહું સમજવી રો તો
 આ ઉપકાર હું જુસીશ નહિ.

કૈયો—સાચા, મને લાંબ લેનારો કહે છે ? જવાન આપ. બાકું
 આપે છે કે નહિ ?

મગન—(સ્વામજી એરે) બાકાર હું કે ના પાડવી પડે છે.

કૈયો—(જતા જતા) તમે થોડા જેઠાં જણો ત્યારે જ મનરો.
 (કૈયો જાય છે).

(આશા દમર દમરતેની સામેલેવા કરે છે. કૃષ્ણાની
 અંખમાંથી આંસુ ટપકે છે. મગન એક ડોડા નિવાસ
 નામે છે.)

મગન—પાકુમે રૂપીયા ના આપ્યા. મેઝીને ત્યાંથી કહીને એકમે
 થોડ લાવ્યા હું. બીમા પાસેથી રૂપીયા લાવે આ સાલા
 લેવાને આણુ. નહિ તો તે મેઝી કાઢ જરમાવશે. અને કાલે
 આવતી જપતી આજ આવશે.

(મગન જાય છે.)

કૃષ્ણા—આઠા, તું શંખી રહી ?

આશા—હા જા, રોકવા કરી રહી છું. તારે મારે આજે આવ
 નથી. કાલી કાલીએ પાસેર દુધ આપ્યું છે તે પીએ. આજે
 થી પણ નથી.

કુખ્યુડા:—હું હવે સાથે ફેરવો ખાઈ સે. મારે આજે કાંઈ ખાવું ?
'પીવું નથી. તારાથી જુની નહિ રહેવાય.

આશા:—ના, જા. હું તો આજ આજ સાથે ખાઈશ. હું હવે નો
પીને. તારાથી કસાએ આધાર વચર છવારી ?

કુખ્યુડા:—આજે મને જરાએ વાન નથી કાંઈ રીતના ખાત પડે
ખાધો હતો. એટલે આજે અછર્જ થવું છે. આજે નહિ ખાઈ
એટલે મરી જશે, અને મને આરામ થશે. પણ હું ખાઈ સે.
'એમવું આવવાનું કેહાવું નહિ. તારાથી કેમ કુખ્યુડા રહેવાય ?
આજે નહિ તો ધરવું કામ કેમ કરી શકશે ?

આશા:—ના, જા. હું તો હમણું નહિ ખાઈ:

કુખ્યુડા: હું કાઠી છે ને મારી દીકરી ખાવા વચર કાંઈ રહેવાય છે ?
નાનાં છેકરમિને તો તજવાર ખાવા નેપડે.

(કુખ્યુડા મહામહેનતે હાં છે અને આશાને ખાવા
મેસાડે છે. આશા ખાવા બેસે છે. કુખ્યુડા પાછી સુઈ જાય
છે. ખાતા ખાતા આશા કાંઈ માટી જાય છે. થોડો વખત
જરામાં થાંતિ રહે છે. કુખ્યુડાને જરા હવે આવી જાય છે.
પાછી જાય છે. પાછી જાય મીઠી કે છે.)

આશા:—જા, હાંથી મહ ?

કુખ્યુડા:—(હાંમાંથી જાય છે) ના, એ તો જરા આંખ મીઠી હતી.
કેટલા વાળા હતો ?

(આશા જદાર જાય છે અને પાછી ફરે છે.)

આશા:—જા, થોડ, પરમ દીવસપણે! સાહેબ, બે સિપાઈઓ અને
કેયો અધા અડ્ડો આવે છે:

કુખ્યુડા:—ઓ પ્રભુ ! શું થશે ? મારી આશાનું રક્ષણ કાળ કરશે ?

(સે છે.)

આશા:—કેમ રહે છે ? આ લોકો! આપણને શું કરશે ? ધરમાંથી
કાઠી યુકશે ? આપણે આં જાણું ? (કુખ્યુડા કાંઈ બોલતી
નથી) કેમ બોલતી નથી ? (તે પણ રડવા માટે છે.)

(નવીનલાલ શેઠ, એક ફેબ્રુઆરી, એ સિંચાઈનો અને
શાનો લેવો આવે છે.)

કૈયો:—તેમ મળત ક્યાં નાસી ગયો? હમણાં તો ધરખં હતો ને?
શેઠ આજનો એમ પારી નાસી ગયો કે?

શેઠ:—જાઈ, માડાના રૂપીઆ સુકાવવાનો વિચાર છે કે નહિ? તારા
ધણીએ છેલ્લો ચાઈ લેવાની ગતિ ફરજ પાડી છે.

કૈયો:—(૧૨ મરી જમ છે તેથી અચકાઈ, અચકાઈ) . શેઠ
સુદિન.....અમારા જેવા યરીજ પર રવા કરો. (આરામને
રાતી જોઈ) આતા! હો છે શાન્દી? હાની ખરને! શેઠજ,
અમરી, પાસે રૂપીઆ હેમ તો આપનું બાકું શા માટે ના
સુકવીએ? છેલ્લા પાંચ વર્ષથી આપનું બાકું કેવલ દિવસ આપનું
નથી એમ છે?.....હ મદિનાથી ખાસ મંદિનાને લીધે અને
વચમાં એમનો પમ ભાંગી ગયો હતો તેથી હવામાં પેસા
વપરાઈ મવા.....અમારાથી કામે ના જંવાણું. કમણી
પડી અને ખર્ચ વધતું અમે કરજતાર થવા છીએ. તો પછી
અસારે માડાના રૂપીઆ ક્યાંથી જાણીએ?

શેઠ:—છેલ્લા પાંચ વર્ષથી બાકું આપે છે તેમાં કોઈ લપકાર કરો
છે? બાકું આપતા હતા ત્યારે તમને કેવલ કોઈ કહેતું હતું?
તમે માલ કાઢો કે કામ ના કરો તે અમારો શુન્દો મણાવ?
અમારું, બાકું તો તમારે આપનું જોઈએ. કો તો અમરી
જીવાની અજમનસાઈથી હું હ મદિના સુધી કાઈ મેલ્યો નહિ.
મેં જાણું કે મળત સારો અને કમો માણસ હતો. પણ આ
તો સુચ્યો ને દરમી નીચ્યો. હું આકું છું ત્યારે નાથી જમ છે.

કૈયો:—શેઠ અમે બાકું આપવા ક્યા ના પાડીએ છીએ? ફક્ત
એક મદિના લેણી જ્યો. અમારી એકલી મિતિ છે.

શેઠ:—હ મદિના કાઈ નાનો વાળો ના કહેવાત. મેં ધણી વખત
કહેવડાવ્યું હતું. પણ તમે લેકીએ માન્યું નહિ. હ મદિના
સુધી બાકું આપનું નહેતું તો ખેલે કે જીને મદિને પર જાલી

કરતું હતું. તમારા સામાનની કિંમત ધુરુસ રૂપીયા પચી નથી. બાકું તોય રૂપીયા છે. એ તો મન કદમાં જશે ત્યારે દોરેમાં પેન નીકળશે. ખરે તમારા લોહિની રેવને! ક્યાં અતુભવ નથી? (રોબર્ટને) રોબર્ટ સારું જ, જુઓ આ લોહિનાં રોંગ સિપાક્યોને મનને રોધવા મોકલે. આજે માસમાં ક્યાંક સંગ્રહ રહેશે હોય તો તપાસ કરીએ.

('જુઓ જાવ છે.')

(મન દાસે દોરે સામગ્રી માન છે.)

મન—એ હજાર! કને તો કુચ્છુડા પાર જ નથી.

કુચ્છુડા—શું થયું? કાંઈ નવું પાડું! (મનદાસ જાવ છે.)

મન—મદમદે મારા નામનું પકડવાનું વોરંટ કદાચું છે. મારી પાછળ મેલીક રહે છે. હમણાં મને પકડવામાં આવશે. રસ્તામાં લોહિનાં રોંગને લીધે હટકી મળે. એ પ્રભુ! કને શું કરો?

કુચ્છુડા—(રડતા રડતા) અહીં પણ રોંગ સિપાક્યોને લઈને આવ્યા હતા.

(લોહિનાં લોહનાં દમ મદી આવે છે. 'હરીષી લોહીની હટકી માવ છે. એટલામાં મનને અચાનક સાંભળી રોંગ, રોબર્ટ તથા લેવે આવે છે.)

રોંગ—મન આવ્યો છે કે? પકડે એને લેવાય.

(લેવે મનને પકડે છે અને રોડમાંથી એના દામ ખાંધે છે.)

મન—(રડતા આવે) એ રોડક કાંઈ દવા કરે. આ મારી બી મારી છે. આ મારી હોઠકી સામે તો જુઓ. ધરમાં કાંઈ આવ્યા નથી. પેસા નથી. લેવે શું કરશે? (આવ્યા આવે પખત કુસકે કુસકે રહે છે. કુચ્છુડા તેને જાની રાખવા મળે છે. પણ લેવાથી જ રડી જવાવ છે.)

ચોકરી:—(સાંભળ્યું ના હોય તે પ્રમાણે) આ લેડિસનો સામાન જદાર કહેા અને તેનું ધીરમ કરી વેચી નાંખેા.

(લેવાજી સામાન કદવા થકે છે. મગનની આંખ-
માંથી પણ આંસુ નીકળી જાય છે. મદમો, મેડામેસેા બેલીર
વેરંટ સાથે આવે છે.)

બેલીર:—હોજદાર સાહેબ, તમે જ્યાં આંધી ? આ લુગ્ગાના સર-
દારને પકડવા આવ્યા હશેા. કાલુ જાણે કે કેટલાએ લુન્દા
કર્યો હશે ! અને એ આવ. (વેરંટ જતાવતાં) એ આ તને
પકડવાનું વેરંટ.

(લેવાજી સામાન જદાર ફેંકતા જાય છે. બેલીર
મગનને સહી જાય છે. ચોકરી વગેરે આવ્યા જાય છે. બેલીર
સામાન ફેંકી દઈ પાછળ જાય છે.)

કુચ્છુ:—ઓ ચોકરી, તારું શું થયે ? (તેને સખ્ત તાલુ આવે છે.
કરીર બેંચાર્ડ જાય છે. મેશાન થઈ જાય છે. ' ઓ મારે '
' હાં આણા તેના જર હજી પડે છે.)

(પડેા પડે છે.)

.. અનુક્રમ :

ફરી મેં પાંપણે માંડી આશાઓ અળખામણી;
ફરી મેં ખડકરસ્તાની વીંધી ભૂલભૂતામણી.

અયોક યાકતા સારે હાંખાવા સ્ફુગાઈયડા;
હમલાં હૃદ દેઈને ચઢયો કરાઈ લેખડા.

એકલી મૂક શાન્તિમાં ઠાપ્યો પંચ ભયાનક;
અબાલી વાટ આડી ને જોયો પ્રાણ અચાનક.

ચડ્યો છું ખડકે, ઊઠે ઊઠે પાતાળ ધૂરકે;
ચિત્તાના ચક્ર-આરાઓ મંદ મૂઠ હિલા રહે.

અધીરી અટ્ટની આંખે આટું ચેતન પીગળે;
ભળીને ભાત બેશુદ્ધ પથ્થર ચઢીને પડે.

નવેમ્બરની ડાંચરીમાંથી

વિનોદસન્ત

તા. ૩ ૯: આજે ...જે ત્યાં જન્મવાનું હતું. એ હું ને મે મિત્રો જન્મ્યા પછી બુદ્ધિની મીઠાપાનીએ બેઠા. સાહિત્ય સમાજ ને રાજકારણની અનેક વાતો રાવના અમીઆર સગી આવી. તેમાં એક વાર, આપણી સાહિત્યચર્ચામાં આજ કાલ જે પાંચ સાત કે પંદર વર્ષના “ યુગો ” નો ઉલ્લેખ થાય છે, તેની સખ્ત દારી કરતાં - ચંકર પુરા નિર્દોષ બાવધી કહે: “ જાઈ તમને ખબર છે ? હવે તો એકેક રિવસમાં ત્રણ યુગો થવાના છે. સવારે હું વાર્તા લખું ત્યારે મારો યુગ; બપોરે — માર્ક એને છાપે ત્યારે એમનો યુગ; ને એ વાર્તા સાંજે તમે (મારી તરફ જોઈ) વાંચો ને, ત્યારે તમારો યુગ. શું સમજ્યા ? ” અમે બધા હસ્યા. પણ હાલની અમુક મનોદરા સામે એ કેટલો સાચો કદાચ છે ?

તા. ૪ થી :—હાલ મારા રાખન વિરોધીમાંથી સખત મિત્ર અર્ને મદદનાર બની ગયા છે. તો મારે જન્મ્યા, એ જાણે છે ? પહેલા, મારા ચોક્કસ સિદ્ધાંતોને અનુસરી એમના લેખો હું મારા ચોપાનીઆમાં લેતો નહીં; હવે, ચોક્કસ સંજોગોને અવલંબી, લેખો સહિત એવું વચન મેં એમને આપ્યું છે. આ નાના સરખા જનાવનો પાઠ બેવડો છે: આ દુનિયામાં સિદ્ધાંતની આધિપતી બક્તિ પોતાય તેમ નથી (જો દુનિયામાં એવું જ હોય, કામ કરવું હોય, અને તે કામને અગ્રિ, અસંખ્ય શુભાશુભોની ખીચડી નેરી માણસાઈવાળા માણસો નેડે વહેવાર રાખવો હોય, તો; બાકી ખુબાર જ શું હોય તો એ માર્ગ તો ખુલ્લો

છે ન, હમેશનો); અને બીજું એક “ નહીં સ્વાર્થ સમ કીજા કેલ
જી, જવતમાં ... .. ”

તા. ૬ ફી : આજે ખાનગી બેઠામાં — નું ચિત્રીય લેખ.
એનાં વજાણ બહુ સાબરેલાં, પણ લેખું તો આ પહેલી ન વખત. તેઓ
જાતે એકલા, એકલામાં એકાં વજા પાસેવાળું હસ મનવતા હસ
આવી એમના મગજને એક તો યુગ ન પડી. પણ એ મર્યાદા ધ્યાનમાં
લીધ પછી, એકલું તો કહેવું ન જોઈએ કે સંસ્કારી યુગરણી
યુવાનોમાં આ સાર્ક લેવા આજના એમેચોર ડાઈક ન હશે.

તા. ૭ મી : આખી સાંજ — ને ત્યાં કાઢી. તેઓ દસપતરામના
ખાસ કૃપાસક છે. મને કહે : “ તમે એકે નમંરુગ નમંરુગ કહે છે,
એ હુમ તો નમંરુગકર ન દસપતરામ બેઠા છે, ” — “કવી રીતે ?”
— “ એના રીતે કે નમંરુગકર તમ આજનીઈ વધારે, તેથી એ
મવાઈ મવા. બાલી પ્રચારની નજરે જુઓ તો દસપતરામે શું શું
નથી કહ્યું ?” હું ચકિત થયો. એ આમજ આપ્યા “ દસપતરામનો
સુધારો એકમે સીવીસીએકન, માત્ર સંસ્કાર સુધારો નહીં. એમણે
આપણી સંસ્કૃતિની ઘણા અગ્રિ વિશે લોપ આપ્યો છે ને આજે પણ
સાચો. પણ તમારા મા — સાકારને કંઈ વાચવું હોય તો ને ! બાલી
જાણીવી વાતો તો નથી કહેતો, પણ દસપતરામે તમારો આજનો દેશો
રાખ્યોનો પ્રમ ‘ રાજવિદ્યાભાસ ’ મા ન લપડેનો ને હોમેલો
પછી ... .. ‘ હુનરખાનની અસાધ ’ માં જીવોની કુચ કીલી;
ત્યાથી આમજ આપ્યા તે ... .. કાપીક કવિતાઓમાં અંતરના
ને પોતા પ્રયો વિશે પણ લખ્યું છે. કહે, દસપતરામ નમાતા દેવા,
તમારા જુકે જુકા સાકારો એ છે તેમ ?” જવાબમાં મેં નકારતું કહે
પુણ્ય- ન્દાનાસાહે ‘ બીવા’નાં અર્પણમાં ને ને કહ્યું છે તે કેવલ
પિતૃખલિત નથી એમ લાગ્યું. એ સમયને નમો દસપતરામ તા મરે
ન કહેશે, એ સવાલ પણ મનમાં ઊભો.

તા. ૧૦ મી : આપણો ઠંકરાખાનનો અખાસ એવો સરખો નહ
પણ હમણાં હમણાં એક સારિલપ્રચારના અસુક આપણને પ્રદર્શિ,
સંકરની એક લીટી (ક્યાંક જવતરામથી વાંચેલ તે) બહુસાંબરે છે

“ નિશ્ચેયુક્તેઃ પદિ વિમરતાં, ઇ નિષિદિ ઇ નિષેધ ? ” એટલે કે જે માર્ગમાં સત્વ રજ્જુ સ્ કે તમસ્, જલ્પમાંથી એકે હલ્લુ નથી, ત્યાં વિમરતાએ માટે જગી વિધિ શા ને નિષેધ શા ? — આ મતને સ્વધાર્થે લેવો કેટલો સહેલો છે ? મહાસુમના પ્રેરનાર, મહાત્મોયુક્તો દેહીક નીતોની અવળગંડી શીલયુક્તી, આપણે ખાલીએ તો પડીના છું! જાગમાં ઉપસા કમનમાં પાંચી શકાય, કેમકે એ પણ “ યુક્ત્ય પાપને પેલે પાર ” ઉડવાની પછી કાઢી પાતો કહી મને છે. પણ નિશ્ચિયુક્ત વિદ્યુ મને તો એમાંથી એક સંસ્થિતિ વધારે સાચી લાગે છે: ઇ તેલ, નિયુક્તી અતિશય ઘેરાયલાં આપણું મગતરાં — મનોમા એ દ્યા સમજવાની વાકાત જ નથી; અથવા તો કેમ પણ મનોદયામાં રજ્જુ ને તમસ્ પેસવાથી જે જાણાત પ્રજાણાત, ઉશ્કેરણી, રંગરપનાં વૈવિધ્ય આકર્ષણ, પ્રયોજન, વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, એ બધી બીજી કેવળ સંત્યગ્યુવાળા એકરંગી અવિચળ ન્યેતિમાન નિશ્ચિયુક્તમાં નહીં હોવાથી, તેમા સત્વયુક્તું પણ કેમકે એલું સરખ, અનિર્વાચ્ય વિશ્વ-સત્ હોતું નેપ્રમે, ને સંસારી સત્વયુક્તી — સેજમેજવાળા સત્વ-યુક્તી નીરાણું જ હોય અને પરમેશ્વરને જ સુલભ હોય.

તા. ૧૨ મી : એક ટીકા કરનાર એલું સુચવવા કમ્પે છે કે દીવાળી ચરણની, ‘ ધમીતુ ’ કૃત વાર્તા “ હરમાનની દહેરી ” છે, તે ‘ રૂંડ ’ ના સેખર સેખરમાંથી ઉઘડેલ છે. ખીજે પછે. આજે ‘ ધમીતુ ’ એ પોતે અને વિમતો કહી સમજાવી, તેમાંથી એમ નીકળ્યું કે એ વાર્તાનું કુખ્ય પાત જે બાક છે, તે બીકવાણની અમુક બાક પરથી અને દહેરી છે તે વડવાણની એક દહેરી પરથી એમને સુચિત મળેલી. મતલબ, આ કુલરહી વાર્તાને સેખર નેરો સ્નાન કે સુતક એકે નથી. તે જાણી પાઠનાને સાર એટલો કે જેમ અપહરણ કરનારે એકતા લેવાનું છે, તેમ અપહરણના બાહુર પાકનરે પણ, પોતે કેમકે વાર મેલું બાક જાય નહીં, તેની સંજાળ રાખવાની છે.

તા. ૧૫ મી : શ્રીક નાટકકારને પ્રિય એવી સ્વધાસની ને-વસ્તુની એકતામાંથી પડેલી એ શોભથીબરે, ને એની પહેલાં પછે હું આપણે ત્યાં કાળિદાસે, તેણી એમ જાણે વાત પરથી વાત નીક-

જતાં, — બાઈ કહેતા હતા. આસતવામાં તો વસ્તુની એકતા પણ બામવત ને અપેક્ષામાં નથી એમ એ કહેતા હતા. તેઓ મેટા વિદ્વાન ને વિચારક, એટલે મારો બીજો ઉપાય શું ? મારી, અપેક્ષામાં મંડણોમાં વસ્તુ-એકતાનો પ્રશ્ન જ ન હોય, મંડણોને કિત્તવ કરવામાં આવ્યાં તે કેમ કયામણી હેતુથી નહીં, પણ સામવતના વહેવાર મુદ્દાથી, એ બધું મેં એમને ધટું કહી કોયું. પણ એ અમાન્ય જ રહ્યું. એમને મુખ બેટલું છે કે મારી અટકળના રેખામાં હમણું જ બદલ પોસ મે. એકબેનમના “ઈડીઆટપાસ્ટ” નો અને ડૉ. રમી-કીનના “મેડિક ઈડીઆ” નો અભરસ્ત આધાર આપી સકાય તેમ છે,

તા. ૧૬ મી : કાલે સુવી વખત વંચાવલા માર્ગીનરના એક લેખમાં એમ કહેવાયલું કોયું, કે અનિશ્ચિતતામાં મળત છે, બેટલી બીજા કેઈ વસ્તુમાં નથી. જા ખરું હશે ? — હા અને ના: નેવેલ તમારો સ્વાભાવ તમે સાદસી હે, તે, તમે તેવી સંજોગીય સ્થિતિ સર્જથી પણ “કુઠ પરવા નહીં” તું વધણુ રાખી હો. ને બીજણુ હે, તો — મીલું શું ? બાર વાગે તમારા, અનિશ્ચિત કરાના મકોળ પર મુમરી ખાતાં ખાતાં એ હયા તમારો બાન સાન છુલાવીને, છવસેણુ નહીં તો સોહીલેણુ તો જરૂર અમુક અસે નીવે.

તા. ૧૭ મી : એક શુદ્ધન લેખ એલીના મરણથી વાકુળ મિત્ર મારી પરના પત્રમાં લખે છે: “એ મરી ગયા તે સાંચે વધા કહેતા હતા કે હંધરકમિલા બહીમણી. પણ અને એમ લખું કે હંધર ન હોત ને તેની કમિલાએ ન હોત તો કેટલું સારું ? તો અમારા-બાઈ તો અમારી વચ્ચેથી ન ટપાઈ ગયા હોત.” ખેલા સવાસમાં નાસ્તિકતા લાગે છે, પણ ક્યા સહાય એલીએ, પિરકનો ધા તાગે હોય તારે, હંધર સામે બક નથી ડાખ્યું. મરણ એ વસ્તુ જ એવી છે કે હંધરની જે દેવના આપણને કરાવવામાં આવી છે તેની સાથે એ દુસ્ત અમરમજના આવે છે ને આપણને પણ અવગ્રાવે છે. — હા, શીલ-શુરીનાં પણ ચિંતનો કરવા કરાવવામાં આવ્યાં છે, ખરું પણ એમાંનું કેટલું ધોડું ચિંતન આપણુ પાનર ગાનવીઓના આવનાં જોડે એક રસ થક રાહ્યું છે ? વધારે પ્રચલિત સ્થિતિ તો એ જોવામાં આવે છે કે, શીલશુરી એ સોંટ સાથે જ એમવાની સાંજ

હોય તેમ આપણે તેનો ઉપયોગ પોતાં આધ્યાત્મિકતામાં કરીએ છીએ. અસદાચ અવસ્થામાં રેકા કરીએ. જે હદ ચારિત્ર્ય ને ખડક સમાન બનેલાજ નોંધીએ, તે ઉપનિષદો ને ચાંદરવેકાંતના દેશમાં રહીએ. પીલા ઇલાં કેમ નહીં ખીંચ્યાં હોય ?

તા. ૨૦ મી : પણ પણ આંધાલીવા થમાં રાજ્યીય વાતાવરણનો સાગર હોય. અર્થો છે. " કમીતન-આવેકાટ, " "આવેકાટ-કમીતન" ! અસારે તો મરતી પૂર ખડારમાં છે. આખજ નવી જે વાય તે. પણ આ-પ્રથમ રાજ્યીય નહીં, એટલે સારિત્તરિક ગંજાવો નોંધીએ. આપણી આવી સંસ્કૃતિની આવતી કાલ એના પર જ નથી અંવલંબી શું ? હાઈ આસારની મરતીને બિલકલ્પીય આવતીને કલ્પ્ય ઉપદેશ આપે, કે " ગમે તેવા રાજ્યતંત્ર હોય પણ સાહિત્યકાર તો સુખી જ હોય. તેણે કોમાં ન પડું" તો એ કેવો, વિચારશક્તિનો અદ્ભુત વામનજી આવે મારે ? પણ ખરી વાત એ છે કે દિંકની પરતંત્રતા રાજ્યીય નથી એટલી સંસ્કારવિવક વધારે છે. અને સંસ્કાર રજા સાહિત્ય-કાર નહીં કરે તો કેવું કરશે ? જૂઠાણમાં બીજા પરોડીનાં આક-મણે થમાં ત્યારની પરતંત્રતા હાલના જેવી સર્વદેશી નહોતી. ને એ વખતે પણ વિચારોએ રિચિતિસક્તાના ઉપાય ક્યાં નહોતા થીયા ? નવી પરતંત્રતા જેમ વિશેષ, વ્યાપક છે, તેમ તેને મીઠાવવાના પ્રયત્નો પણ વધારે સર્વશાહી નજરે કરવાના છે, ને સીએ પોતપોતાની સક્તિ અનુસાર પોતાના કાર્યદોશમાં કરવાના છે.

તા. ૨૧ મી : " ઉડીઆલ પાસ" નેતું કુલ્લક સુખદાલીમાં કેમ નહીં બાજાતું હોય ? તેમા ખરી રીતે, અસાર સગીની આપણી સંસ્કૃતિને અવતી શોધો નો વિવેકકાર ને કુલ્લતાથી, સાદી સખજ શેલીમાં સંચદ જ મથો છે. એટલું પણ બે સુખદાલના વિદ્વાનથી ન થઈ શકતું હોય, તો તેણે અવતાર સીક ધર્યો ?

રસકાંઠો

રસકાંખળી

બાવળના કાંઠાઓ ! તમે પ્રભુના રમેલકમ્ય જેવા છે.

∴

∴

∴

∴

તું તા મારે જાંઝ પીએ છે ?

હા, સ્કમનજી.

પણે કેાડ રસોઈના પકવાન રાધે છે.

હા, સ્કમનજી—

∴

∴

∴

સનમ ! સારી ! ઘરાબ ! માલુક ! ઈસ્ક ! તમે બધા જે ઉંડા

ખમ્ખરીઆમાં પડો, જલ્દનમમાં બળો.

મ્હારે શી પસ્વા છે ?

∴

∴

∴

બર ધણ ! તું જેવો નિખૂર છું ?

રસ્તો ચાલનાં ત્હમને દાણું છું.

ત્હમને ખીસામાં ભરૂં કે મારે ચ્હડાવું ?

∴

∴

∴

અમ માનવીશી !

રહેતે કાપીને ત્દમાં જાણું જનારો છે ?

પતંગને વીંધાવીને અલુતર ચણે છે ?

માટીને શેરીને હાથા જનારો છે ?

મારે કો નિધૂર નિવાસરૂદો નથી લોહતાં .

હું તો સુસાર છું .

“

”

”

માણક !

હવે આત્માં નંચો. જુઓ ! આંખજીને જન્મેને ક્રિયાં લોહને
ઉપા પલે પૂર્વમાં સરમાવ છે.

જગતને જાણણી જોનાઇ જાવે તે ખેલા આત્માં જાણો.

જગત હમિ સારે જાવજો .

આત્માં જાણો. અમ સુધનાના !

“

”

”

મારે માલની ગુલાબી કારેલી કેઇ માલોસ નવપોવનાના કુખર્ત
એક કુખર્ત મલે તો શી પરવા છે જગતની, સર્ગની કે કુખર્તની ?

હું છે પાપ કે કુલ્લ ? સમાચાર કે દુરાચાર ?

જગતનાં અમ મનવી ! માણી લે, માણી લે.

૧

ગંગા! તારા અવનિવદને, જોડ આમસિકાને:
ત્યાંથી જીલું નક્કી સુરતા અંતી સિખજાને:
તારા નીરે અસ્તિ મળે પુણ્ય-સૌન્દર્ય-ભીતું:
તારા તીરે મનઃપથારી તીર્થનાં પુણ્ય વીલું.

૨

આસપિતા પ્રણય ને, રમણે મુદાતી—
નારાયણી સી મંદુર હર-ગીત માતી!
એકેશની સતી મુદામણ તું મુદાતી:
તારા રસે રસિકતા નક્કી અદાતી!

૩

મંમાદિથી કિમરસ વહે અદિદાર ગંગા—
આનન્દિથી તારિત સરતી દાખવા બોમન્યા:
તું તો અર્ધે જનનીપથમાં ગાન વૈરાગ્ય સિદ્ધિ—
તુષિ શાંતિ ખરતી દરિયે સ્નેહની એ સમૃદ્ધિ!

૪

જનમાદિથી જીજ્ઞાસી હવે: ચમુના!
મોમારને મીઠા મિલ્કિયતી તું શું ના?
સંસારને સરસ તું કરવા મથે ના?
સૌખ્યને દસી મુદામતી તારી વૈજ્યા!

વિકાસવાદ^૧ વિષે થાડુંએક

પ્રાજ્ઞાદેવન વિદ્યાનાથ પાઠક.

વિકાસવાદનો સિદ્ધાન્ત ત્યારથી યુરોપી દેશોમાં આખા વિચાર જગતમાં એક નવો જ યુગ શરૂ થયો એમ આપણે કહી શકીએ. જેમ કેટલીક દેશોએ લઈને આખી યુરોપી સંસ્કૃતિનું વલન જાહેર માર્ગે મૂક્યું, એમ જ આ વાટે મધ્ય વિષયોની ચર્ચામાં એક સર્વસામાન્ય દિશિમિતુ આપ્યું હાલ તો કેટલેક દેશો પશ્ચ વિષય ઉપર સખતું દેશ તો કશું પણ નહીં કહેવા જતા પહેલાં એ વિષયનો ટેવો રીતે વિકાસ થયો એવું એ પહેલાં નિરૂપણ કર્યું. ઐતિહાસિક પદ્ધતિ^૨ હવે મધ્ય વિષયોમાં સાચું કરવામાં આવે છે. જૂન એ માન એક ખૂદ જ નથી, પણ સમસ્ત જૂન જૂન તરીકે દર્શાવતું છે, વર્તમાનમાં એ પથરાય છે, અને એના રજૂઆત અવિષ્કારમાં ફેરે છે. આ રીતે કેટલેક પશ્ચ જાગૃતતા સત્યાસત્ય વિશે, જેમકે શ્રદ્ધે કે રીતરિવાજ વિશે—અર્થાત્ કરતાં, એને એના ઐતિહાસિક જરૂરમાં જ લેવામાં આવે છે. વિષયનું નિર્ણય સોધીને જ આખા જગતું એ પદ્ધતિ^૩ પણ વિકાસવાદે જ શીખવી છે. પણ ઇતિહાસમાં તો આ વાતનો પણ વિકાસ થયો છે, એટલે વિકાસવાદના મૂળ સિદ્ધાન્ત ઉપર આવતા પહેલાં ઇતિહાસમાં આપણી નજરે આ ક્યાં ક્યાં થયો છે એ આપણે ટુંકમાં લેઈશું.

જ્યુક જાતનો વિકાસવાદ તો દર્શનના પ્રત્યક્ અનુભવમાંથી જ હરોલ્ડ માજુસને મળી આવે છે. હોકર્સે જન્મે છે, મેટ્ટું થાય છે અને મરે છે. બીજામાંથી કાઢી કાઢી એને દુલ અને રજૂ થાય છે અને આપણે પાછા બીજાં પાસે જાણીએ છીએ. દૂર દૂર પણ મનુષ્યને એક એવો અરબટ કાલ તો સહે જ છે કે આખી સૃષ્ટિ બાવા જ

^૧ Theory of Evolution, ^૨ Historical Method. ^૩ Genetic method.

ચક્રમાં ફર્યા કરે છે-તે કે આ ભવતું કુલકલ પેતું છે કે એ મને તેમાં પરિણમે. એમાંથી શીલસુરી નીપજે કે પછી સર્જન યજ્ઞિ કાવ્યમાં કે કલામાં જડેલે પણ આપણે જાદો એની સામે સંભળ નથી.

પહેલ જોઈતાં એક શીલસુર એને કાવ્યોત્સવ-એ અનંતતાને આ

નિષ્ફુત્ત આલ કારણ માનતો-તેણે એક જગ્યાએ

ઇ. સ. પૂર્વેનાં , કહ્યું કે મનુષ્ય મહા જગત્તર પ્રાણીમાંથી કોતરી
એક લેખકે. આવું છે; અને પૂર્ણ જોઈતાં પ્રવાહી સ્થિતિમાં

હતી. દરોત્ત પ્રાણી ટોર્ડ બીજને અન્યાય

કરીને જ છતી કાઢતું એમ એનું માનવું હતું. અને વિશ્વના નિયમ

પ્રમાણે એ બધા અન્યાયોનો અન્યાય આપીને જ પ્રાણી મરી જતું

એટલે કે પાતું અનંતતામાં બળી જતું. આપણે જો પારીએ તો

આમાંથી એમ તારવી છાપીએ કે એને કાવ્યોત્સવને કાર્નિવલી ખાતે

છવનમાં છવવા માટે જ ફેરવી ચારાચારી (છવનકસક) છે એનું

કંઈક જાન હતું. પણ એને કાવ્યોત્સવની શીલસુરીનું નિરૂપણ કરતાં

આટલે દૂર આપણે જઈ છાપીએ એમ લખતું નથી. એક બીજા

એક શીલસુરને તો કસક જ છવનની ઉત્પત્તિનું મૂલ કહી પાડ્યું. એનું

નામ તે હીરિકસાહિસ. હોમર અને હીસીવડ પેતાની કવિતામાં

એમ ચાલી કે રેલો અને મનુષ્યોમાંથી જો કસક અને કસક નામ

પામે તો મું સાઈ! આથી હીરિકસાહિસને મન તેઓ અજાન

હતા એનો કસકનો સિદ્ધાન્ત કંઈ સાધારણ ખાલસ કાવે એવો

નહિ, પણ વિશ્વવ્યાપી હતો. વિરહ કુવો કમેલાં એક બીજને જેવે

છે એટલું જ નહિ પણ તેઓનું વાર્ત્તિક સ્વરૂપ એક જ છે એમ એ

માનતો. છવનવ્યાપારો જે વિરહ સહિષ્ણોના સખતોસપશુમાં ચાલ્યા

કરતા છવનને નહિના પ્રવાહની સાથે એ સરખાવતો અને લગભગ કાલના

ફેંચ શીલસુર અર્જુનની જેમ એ કહેતો કે એકની એક નદીમાં

આપણે જે વાર જન ન ચૂરી છાપીએ, કારણ પાણી વહે જ જાય છે.

છવનની મહા કાણ તેમજ પાણી આપણી નથી.

પણ આ બધાને માત્ર જૂઠા જૂઠા લોક જ માનીએ. એકલા

ધરમાં એરીસ્ટોટલ અલ્બો ત્વા સૂધી આવ રાત્રનો ખીચો જ બધો

હતો. એ બધું જાન એરીસ્ટોટલે વ્યવસ્થામાં પાડ્યું. જુદાં જુદાં સામો

તેજ પુસ્તકો લખનાર એ જોયો શીલસુર થયો.

પ્રાણીએને એ સ્વાસ્થ્ય વર્ષોમાં મોલે છે ત્યારે એનામાં જાડી સમજણ હતી એ આપણે જોઈ જાણીએ છીએ. વાપસા તરીકે બ્લેઈકને એ માહત્તીએના વિભાજનમાં નાખતો નથી, પણ આચરવાનાં પરુએના વિભાજનમાં નાંખે છે, અને તેથી જ રીતે, ચામાચીડીનું એ કે હો છે, તોપણ તેને ઉપરના વર્ષમાં જ મોલે છે. જાનાથી આચરન કર્મ સ્વાસ્થ્ય એના વિભાજનમાં આચરન આપણે, આવીએ છીએ ત્યારે જાણણા આચરના સમસ્ત ધારોપચયના આધારે કામ્ય એને વિભાજનવાદ જ ન કરી જાણીએ. કારણ એના મત પ્રમાણે પ્રાણીએના વિભાજન મેળ મેળ સકમા ર્ણા કરેલા. ઉપર કહ્યું તેમ, જીવનમાંથી વસ્તુ વાપ અને તેમાંથી પાછું જીવ વાપ અને અનંત કાળ સુધી જાવો આ કમ રચા કરે. પ્રાણીએમાં વાપ જાણીએ વિભાજન પામતી, પણ એના મત પ્રમાણે એક જાતના પ્રાણીએ વિભાજન જીવ જાતનાં પરિણામ પામતો નહિ. જાતિ તો સ્થિર અને પોતામાં પૂર્ણ જ હતી.

આ જાતનો વિભાજનવાદ જીવ શીલસુરી અને કજામાં બેરોખર મોટાપણ રહે છે. ઓક વિચારોએ પણ વર્ણોથી અધુરુ અધુરુ દોષો મોટાની કાઢ્યાં હતાં. એમાંના ટેરલાક નીચે પ્રમાણે હતાં—

એકા	એકા	પૂર્ણ	અપૂર્ણ.
વર્તુળ	સીધી લીટી	જાતિ	અજિત

ઓક મોટાની જુદી પણ દયામય હતી. જે પોતામાં જ સમાપ્ત રહે એને પૂર્ણ અને કુદર દલીલકાય, એરમે જે વસ્તુને અનંત સુધી સંજાની રકાય એ અપૂર્ણ ગણાતી. આ રીતે અજિત અપૂર્ણ મર્યાદા, અને અજિતનું જીવન અનંતથી તે મર્યાદા સુધી એક સીધી લીટીમાં રહે જતાં. પંચ જાત અજિતએનાં જીવન જાણીએ જાતિનું એક પૂર્ણ વર્તુળ અનંત, કારણ જાતિ પોતામાં જ સમાપ્ત રહેતી. આકાશમાં તારાઓ જેમ મેળ મેળ ર્ણા કરે તેમ જાતિએ વિભાજન એક મારે-આશુરી-અપે વર્તુળમાં જ થયા કરેલા. એનું જાણ કેન્દ્રાચરણથી વર્ષ જીવ જાતના વિભાજન થયા પામ્યાં નહિ.

એરમા મારે એરીકોટ્ટએ વનસ્પતિઓ, પ્રાણીઓ અને મનુષ્યનો, એમ ત્રણેના પ્રાણ-અચરણ જીવનવસ્તુ એક એકની જુદી કાઢ્યાં પામ્યાં. આ માર્ગ આજણને એની શીલસુરીમાં સહ જાય છે, મારે

અદ્યોધી ન હોડી હાથું. છેવટમાં, એનું કુસ્તતું નિરીક્ષણ એટલું વિશાળ હતું, અને ડેરથી વાર એવા લાખલાઓ ઉપર એ બાંધી ચાલે. કે એને કઈ જાતિમાં મુકવા એ એને સમજતું નહિ; ત્યારે એની બાજીએને એ “રાહત” જણવા “કુસ્તતા એત” કહેતો. (Sport જણવા freaks of Nature.)

એરીસ્ટોટલે એટલું બધું લખ્યું કે એના બાર નોંધે એના સિધ્ધે. ગમદાઈ ગયા. ત્યાર પછી તો ક્રીષ્નાનીડી સ્વામી માધ્યકાલીન યુગ. અને બાહ્યજગતમાં બંધ બેસે એ રીતે ન એવે વિકાસવાદનું સમર્થન કર્યું. જાનાં એરીસ્ટોટલે એમને બહુ મહત્ત્વાર થઈ પડ્યો. કારણ સુધ્ધ અને નસોર્મંદા પૃથ્વીની આસપાસ ફરે, અને પૃથ્વીપર મનુષ્ય સર્વ કુસ્તતું કેન્દ્ર, અને બાહ્ય-જગત પ્રમાણે ઈશ્વરે ન એને પોતાના સ્વરૂપમાં ધોરો એટલે એ માત્ર બહુ થયેલો ફોરસ્ટો ન ગણાતો. સારું પછી દાસ ત્યારે કવિન સાહેબે એમ કર્યું કે મનુષ્ય તો વાંદરામણી વિભાજ થઈ ઉતરી આવ્યો છે ત્યારે એક જાતેજ પાદરીએ સત્તરમા શતાબ્દમાં પૂર્ણ વિદ્વાતાધી એટલું બધું સાબીત કરી આપ્યું કે ઈ. સ. પૂર્વે ૪૦૦૪ના વર્ષમાં ઓક્ટોબરની ત્રેવીસમી તારીખે સવારના નવ વાગે ત્રિમૂર્તિએ મનુષ્યને ધાર્યો! આવી ન રીતે રોમની પાડી પછી કેરનાય સૌમ સુધી ખોસ્તી ધર્મના મેટા મેટા અધિકારીએની સુરિ સ્ક્રીમંજાના કુદોની મતિની ગણતરી કરતાં એક ઉપર એક એમ ૭૬૦ જેટલાં એપીસ્ટોલોગો ધાવાનાં એરીસ્ટોટલે કરેલા એક મેટા મોડિમાં ન પૂરાઈ રહી.

ધરોપમા ત્યારે જ્યોતિ આવી અને ખગોળ વિદ્યા અને ભૌતિક શાસ્ત્ર “ધરમના” સ્તુત્યમાયી છૂટમાં ત્યારે ન આવાંચીન કહેક માણસોના અન સુગત થઈ જુદી જુદી શીલસુદી. દિશાએનાં જવા લાગ્યાં. આ વખતે ઈસીયાન વિકાસવાદનો સિદ્ધાન્ત એક તરફ દિસસુદીમાં મુંઘામેલો આપણી નજરે પડે છે અને બીજી તરફ ભૌતિક દેવમાં નિરીક્ષણથી ધીમે ધીમે તે જમ સ્થાને આવતો માણુમ પડે છે. સત્ત-

૪ દંઠ પશુ ભાઈનવનો ઈશ્વરે-મનુષ્ય-સાચાંનો સિદ્ધાન્ત અને વિકાસવાદ વચ્ચે લડાઈ ચાલ્યા કરે છે. મેટા ન વખત પહેલાં ઉચ્ચાંડના જે પાદરીઓ આ વિશે લઈ પડ્યા હતા.

રમા સૈકાના પહેલા દસામીમાં હેમ શીલસુર કેઝારે (૧૫૬૧-૧૬૧૦) બ્રહ્માં બ્રહ્માં પણ એવો સિદ્ધાન્ત રચ્યો હતો કે વિશ્વના બધા પદાર્થો તથા પ્રાણીઓ મૂળ એક રસ-દ્રવ્યમાંથી કમે કમે અધિભૌતિક રીતે જ વિકાસ પામ્યાં છે. આ પછી ચાહુદી શીલસુર સ્પીનિબ્રાના (૧૬૩૨-૧૬૭૭) મત પ્રમાણે આખા વિશ્વનું અધિધાન એ આધિભૌતિક સૃષ્ટિમાં જડ દ્રવ્ય તરીકે આપણને અવિર્ભૂત થાય છે અને આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિમાં ચેતનાના^૧ સર્વ વ્યાપારોનું રૂપ પડે છે એ એક જ છે. જર્મન શીલસુર લામબીને પોતાની દિલસુરીમાંથી તથ્યમાં બાપેલા સાતત્યનો સિદ્ધાન્ત^૨ જોતિક સાબીએને આપ્યો અને જર્મન દિલસુર કાન્ડને (૧૬૨૪-૧૮૦૪) ઝાળી થઈ કે નેબ્યુલા કે નિહારીકામાંથી આપું વિષ્ય કમે કમે પ્રથકરણ પાળી ઉત્પત્ત થયું છે. એણે એક નાનકો એમ પણ કહ્યું છે કે હાલનાં ચાંદરામાંથી અવિશ્વમાં કદાચ કોઈ જાંચી મેટિનું પ્રાણી પણ માન્ય થઈ હોય ખોળાયેલા લામ્બાસથી આગળ જડને કાન્ડે કહ્યું કે "જો કોઈ મને જડ દ્રવ્ય આપે તો હું એને આખા પૂખી કરી આપું" પણ આ નિશ્ચય પ્રમાણે કલ્પતા પ્રાણી ન થઈ શકે એમ એનું કહેવું હતું. કારણ કલ્પનતત્ત્વ જ કંઈ અધોગિક છે.

જ્યાર મુખી આપણે વિકાસવાદનું નિરપણ દિલસુરીના હેતુમાં થતું જોયું. હવે પછી કલ્પનસાક્ષના વિશેષ હેતુમાં વિકાસવાદનું સમર્થન કેવી રીતે કરવામાં આવ્યું તે આપણે જોઈશું. કલ્પનસાક્ષ^૩ વિશ્વના સમસ્ત કલ્પને પોતાનો વિષય મળે છે અને કલ્પનતત્ત્વ પૂર્ણતા એ એ કલ્પના પ્રાણીઓમાં વ્યક્ત થતું માન્ય પડે છે તે તે પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ કેમ થયાં એનું નિરપણ પણ એમાં કરવામાં આવે છે. પણ આપણે ખાસ આ માર્ગ ઉપર ચડીએ તેના પહેલાં એ જરા જોઈ જઈએ કે એવી કઈ જાળનો સાબી-બ્રાના લશ્વ પર થઈ કે એવી એમને વિકાસવાદનો સિદ્ધાન્ત મેલે પડ્યો.

૧ Continuity-બ્રાના ૨ Doctrine of continuity. ૩ Biology.

પ્રાણીઓની જુદી જુદી વ્યવસ્થા વિકાસ થયો છે એ નિવિ-
વાદને સ્વપાત્ર એમાં કેટલાંએક સાબોએ
અવનવિકાસની ખટ્ટ માર કરી છે, અને તેમને આપણે અત્ય
સાચીતીએ. ઉપરનાં એક જઈએ.

એક તો સુસ્તરવિદ્યા. હમણે વર્ષો પૂર્વે મરી ગયેલાં પ્રાણીઓ
પૃથ્વીના પાયાં ખસીને એવાં કાંઈક થઈ ગયાં છે. પૃથ્વીમાં તેઓ જેમ જેમ
છેડે જોઈતા અથવા તેમ તેમ આવ્યાં થઈ નવાં પ્રાણીઓ નક્કી.
આમાંનાં કેટલાંક પૃથ્વીના પક ખરબી હાથ નાખી મૂકેલાં છે, અને
ખીજનાં રૂપે બદલાયાં છે. એક રીતે એવાં પહેલાં મનાઈ હતું
તેમ પૃથ્વીપરના અવનવિકાસ કંઈ ખટ્ટ સાદી રીતે થયો હોય એમ
લાગતું નથી. ખીજ તરફથી જે કેટલાંક પ્રાણીઓના વિકાસમાં અત્ય-
સંધાનની કડીઓ નક્કી ન હતી તે જડી છે. આના સારમાં સારો
દાખલો આર્ગેન્ટાઇરી^૬ નામના પ્રાણીનો છે. આ ખરબી હવે સિદ્ધ
થયું છે કે પક્ષીઓ જેટલાં ચાલનારાં સર્પ જેવા પ્રાણીમાંથી ઉતરી
આયા છે.

જે અવનવાસે વિકાસવાદનો સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો ન હોત તો
હાલમાં સાહેબે કહ્યું છે તેમ જૂનાઅવનવાસીનું નિરૂપણ કરનાર
ચાલને-યુરોપઅવનવાસીને^૭ એ સિદ્ધાન્ત રોપી કાઢ્યો. પક્ષીઓ
હોત. મારણ પ્રાણીઓનો વિકાસ થયેલો ત્યાં સ્પષ્ટ નજરે પડે છે.
પક્ષીઓ સામાંથી ઉતરી આવ્યા છે એ આપણે ઉપર કહ્યું. નહાર
મળ્યાં વર્ષો પૂર્વે હાથ છે એના કરતાં અત્ય જોડું હતું અને આપણે
જોડો માન અખીજાર ઈશ જેટલા હયા પ્રાણીમાંથી આવ્યો. થયો
છે અને એના પંડાને માલી માલીને લખ્યો. થઈ મથો છે !

બૌદ્ધાત્મિક રીતે પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ કેવી રીતે પૃથ્વીપર
વેસાયા છે એ અખત થયું વિકાસક્રમના નિરૂપણમાં માર કરે છે.
પૃથ્વીની સપાટીપર પ્રાણી ઉચ્ચકક્ષિત્વમાંથી રીત તરફ જાય તોપણ
અત્ય કેટલો એનામાં થાય છે. આ અખાણે પ્રાણીઓ જે રીતે
પૃથ્વીની સપાટીપર બેઠાયા છે એક બૌદ્ધાત્મિક રીતે અને ખીજ
જૂનાઅવનવા વિકાસ પામ્યાં પામ્યાં પ્રાણીઓ ખીજ જગ્યાએ જાય તે રીતે

^૬ Argentinian. & Paleontology.

વિકાસવાદના નિરૂપણમાં ગર્ભવિજ્ઞા^{૧૦} તરફથી મોટી મદદ મળી છે. ખરી રીતે તો હેઠાં પચાસ વર્ષથી જ આ વિદ્યા ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે. તો પણ ફ્રાન્સ બેર ગર્ભ-ભીમાં ઇ. સ. ૧૭૬૨-૧૮૭૧ માં થયેલા મોટા પહેલવહેલાં અવલોકન કરી કહ્યું કે જૂની જૂની અભિપ્રાયો જાતોની ગર્ભાવસ્થામાં બહુ જ સામ્ય છે. એના કાષ્ટને ઘટ્ટને એ વિકાસવાદી પણ કહ્યો નહિ. ફ્રાન્સ બેરથી આગળ જન્મ કવે મર્મવિજ્ઞાનોએ સ્પષ્ટ અવલોકન કરી બોલ્યું છે કે દરેક પ્રાણી એના પૂર્વજો વિકાસક્રમમાં જે જે રીતોમાંથી પસાર થયા હોય તે તે રીતોની કદાચી જન્મ પહેલાં ગર્ભાવસ્થામાં જાણી જાય છે.^{૧૧} સ્વયંચર ક્રોડવેજના પ્રાણીઓને ગર્ભાવસ્થાના સ્વભાવના દિવસોમાં જાણ મેળા પડે પુછાઓ હોય છે. મનુષ્ય પણ આમાં અપવાદ રખ નથી; એને પણ ગર્ભના બીજા અંતર્યામીમાં જાણ પુછાઓ હોય છે. ખીછ રીતે પણ સ્વયંચર પ્રાણીઓનું સ્વાર્થરિક અપેક્ષા જળવળ માંજાઈ-ઓના બોલું હોય છે. આ રીતે ઉપરથી જીવનસાક્ષીઓએ બહુ બહુ જાણાઓ માંથી કહી. કયોદરે સેકન્ડ-હિસ્ટરી અને બીજા એક એવા સિદ્ધાન્ત પણ બાધ્યો કે હંચી ટેટિના પ્રાણીના વિકાસનો રાખવાય તો નીચી ટેટિના પ્રાણી તરીકે એ જાયે!^{૧૨} ચોક્કસ વિશ્વગતર થાય તો પણ મને કહેવાનું મન થઈ જાય છે કે આજ સિદ્ધાન્ત ચોક્કસ બેન્જેટ - ક્રિટિકાસમાં જાયુ પડે છે અને કહે છે કે પૂર્વની બધી સંસ્કૃતિઓ માત્ર થોડે સુધી વિકાસ પામી પછી ક્રૂરિત અવસ્થામાં જ પડી રહી છે.^{૧૩} હંચી ટેટિના પ્રાણીની ગર્ભાવસ્થાની એક રિયતિ, અને નીચી ટેટિના પ્રાણીનું સ્વભાવ રખ અને સ્વભાવ એ એ વચ્ચે વિશેષ-સ્વભાવનું નહિ પણ સામાન્ય સામ્ય છે. જીવનસાક્ષીઓની બધી જાણાઓ પૂર્ણ પણ નહિ એનું એક કારણ એ છે કે ગર્ભવિજ્ઞાન નિરૂપણ સંવિરચાઓએ^{૧૪} કહ્યું બોલ્યો. ટિના જીવન બીજા^{૧૫}માં

10 'Embryology'. 11 'Theory of Physical Recapitulation.'

12 Doctrine of 'arrest of Development.'

13 'Physics and Politics'-'arrested civilisations.'

14 Physiologists

15 cell.

પહેલાં તો માત્ર સાદી રીતે જ શ્રદ્ધા રાખ છે. એટલે કે એકમાંથી બે, બેમાંથી ત્રણ, ત્રણમાંથી ચાર એમ કલ્પનગતો^{૧૧} વધે છે. પણ અમુક કાલ પછી ૧, ૨, ૪, ૮, -એવી સાદી પદ્ધતિએ વિકાસ થતો નથી પણ નવા સૂચો અને તત્ત્વો એમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આથી પ્રથમ બહુ કઠિન સ્વરૂપ પામે છે અને માત્ર કલ્પનગતોથી જ એનો ઉત્તર આપવા સમર્થ નથી.

પુરાતત્ત્વવિજ્ઞા, પ્રાચીનજીવો ભૌતિકશાસ્ત્ર વિસ્તાર તથા ગર્ભવિજ્ઞાની વિમલો, ઉપર મહુ તેમ વિકાસ સૃષ્ટિવિકાસ વિષે થયેલાં પ્રશ્નો આપે છે. આપણી આગળ મૂળ કેન્દ્રશાક તરીકે, નિરપચ્ચની વસ્તુ એ છે કે-એ વિકાસ કેવી રીતે થયો? વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં દરમિયાન તર્ક^{૧૨} સિદ્ધ નહિ તો સર્વમાન્ય થાય તે માટે એ શાસ્ત્રની રીતિએ જ એનું નિરપચ્ચ કરવું પડે છે. તર્કનો મમે તેવો મોટો માંડવો રચ્યો હોય પણ જો હવે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી એ સિદ્ધ ન થઈ શકે તો બહુ નામકું. વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રની બહાર જઈ ઉપરના અગ્રિમ પાસીની જેમ આપણે એમ કહીએ કે સર્વ પ્રાચીનજીવો ઉપરે સરળતાં છે, તો વિજ્ઞાન આપણા તર્કને બિલકુલ માન આપશે નહિ. કારણ કે કે સત્ય પ્રત્યક્ષાભિપ્રાય જ છે. પુરાતત્ત્વવિજ્ઞા, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, કલ્પનશાસ્ત્ર, બધાં જેમ જેમ આગળ વધતા ગયાં તેમ તેમ વિકાસવાદના સમર્થનમાં મદદ મમે એવી વિમલો એકી થતી ગઈ. પછી જ્યારે વિકાસવાદનો સિદ્ધાન્ત ઘમઘમ સર્વમાન્ય થતો ગયો, ત્યારે બાહ્યગત પ્રમાણે ઉપરે નોબલના વહાણમાં મૂળથી આપી કલ્પનસૃષ્ટિનાં બીજ ભૂમિ દર્શાવે છે પ્રાર્થિક માન્યતાએ એનું જ મીલતું વિચિત્ર સ્વરૂપ પડતું. એ બીજ માન્યતા પ્રમાણે ઉપરે જુદીજુદાં સર્વોપા બહુ બહુ રીતોમાં થયો^{૧૩} અન્વાર એણે એરોસીઆમાં જ કર્યું અને

^{૧૧} Geometrical series માં

^{૧૨} Hypothesis.

^{૧૩} Doctrine of 'Specific centres of creation.'

ઝીંઝા આદ્યમાં જ. વિકાસવાદ વિરુદ્ધના જૂના ખ્રીસ્તી મતના આ મરણોદ્ધાર દત્તા એક આશીર્વાદાન્ત પણ મરતાં મરતાં જીવવાની કે દુઃખી સ્ત્રીવાની કેવી કેવીય કરે છે તે આપણે આમાં જોઈ શકીએ છીએ.

આપણે ઉપર દિલ્લુરીના રહેને આપણે વિકાસવાદની વેદીને પાતાં જોઈ. જર્મન શીશુર કાન્ડ પછી એનો ઉછેર ખાસ જીવન-વાસ્તવ્ય હોવામાં થયો. આપણે જોઈએ છીએ. એ શાસ્ત્ર વિજ્ઞાના સમસ્ત જીવનને પોતાનો વિષય બણે છે. અને જીવન તત્ત્વ પૃથ્વી પર જે જે જીવતાં પ્રાણીઓમાં વ્યક્ત થતું માણ્ય પડે છે તે તે પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અને વિકાસનું નિરૂપણ કરે છે.

કાન્ડ સમસ્ત નિર્જીવ-સૃષ્ટિ નહિવ્યવસ્થાથી ઉત્પન્ન થઈ છે એમ કહેતો, પણ એક સજીવ પ્રાણીની આગળ કોઈ જાતીક આધર્મમાં એ જાણી પડતો.^{૧૦} કાન્ડને મન તો સજીવ પ્રાણીઓના જીવ કે મન એવું કશું ન હતું. પણ કાન્ડ જીવન આપણે નહિવ્યવસ્થાથી નીવળતી કદાચ એવા નથી એમ માનતો. નહિવ્યવસ્થાથી જીવન તત્ત્વની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ રીતે સંભવે કે નહિ એ પ્રત્યે જીવનવાસ્તવ્યોના એ જણના કામ કરી નાખ્યા છે^{૧૧} એ આપણે આગળ ઉપર જોઈશું. ઉપરનો મુદ્દ પ્રજા જાણુપર મુકીને જીવનવાસ્તવ્યોનું ચિંતાનની રીતે નિરૂપણ કરવા માટે કોઈ એમ કહે કે આપણે પહેલેથી જ જીવને તત્ત્વના અણુઓ કમ્પોઝે; તો જીવનતત્ત્વના અણુઓના સંઘાતથી થતા પ્રાણીની ઉત્પત્તિ, વિકાસ અને મૃત્યુ આધિ-ભૌતિક રીતે જ સમજાવી શકાય. બૌદ્ધિક શાસ્ત્ર એમ કહે છે કે દરેક કોઈ પદાર્થ ઉપર જે નિરાશી સંજિમો જુદી જુદી દિશામાં બેંચાય કરે તો તે 'જ્ઞાન' એ જે દિશામાંથી કોઈ એકમા ન જતા એવી વસ્તુના કોઈ એક બીજે જ ખામો જરી; એમજ જીવનતત્ત્વના અણુઓના સંઘાત પ્રત્યાઘાતમાંથી પ્રાણીની જીવનશક્તિનો ખામો આપણે જોઈએ કરી શકીએ.

૧૦ એ સજીવ પ્રાણીને એક "organism" કહેતો.

૧૧ Diogenesનાં અજાણવાદ Abiogenesis; અજાણવાદ.

પ્રાણીઓની શક્તિ નિરપેક્ષ કરવામાં જેમ શાસ્ત્રી બારન ઉપ-
સી ન પડતી પડે છે. (૧૭૪૯). એ અવનતત્વના અણુઓને^{૨૧}
ભૌતિક પરમાણુઓની માફક જ વિષયમાં વ્યાપેલાં કહે છે. સર્જન
દિશ્વરુર સામગ્રીના વિષયના અંતિમ તત્વને અભેદ નીર-મ મિદ
અણુઓ^{૨૨} અણુઓ^{૨૩}માં વહેંચી નાંખે છે, એનું જ અધિભારતિક
પ્રતિનિધિ આપણને બારનના સિદ્ધાંતમાં દેખાય છે એ આપણે યાદ-
વાર સામગ્રીની શીઘ્રથી ચોક્કસ તો સમજાવો.

વિકાસવાદના ખાસ નિરપેક્ષમાં આપણે યાદીક પરિણામોથી
પરિચિત થવાની જરૂર છે. ઉપર કહ્યું તેમ
અવધવી, પરિ- અવનતાઓ વિષય તે અવનતત્વ છે, પણ
સ્થિતિ, અને વિષયનું સુખ અવનતત્વ આપણને પ્રાણીઓમાં
ધર્મ, જ મત વહેંચે માણુમ પડે છે. હવે પ્રાણીને
અવધવો દેવા છે; અને સુખ અવધવોના
અવધો નિરાશા દેવા છે. તોપણ એ બધાં ધર્મોનું મેકમ પ્રાણી સાથે
છે. બીજાં અધા અવધવો, પેટ-માત્ર એક એક ખાવા કરે એટલા
માટે એની ક્રિયા કરી પોતાની નથી એટલે જાણે પાડે તો સમસ્ત
કરી શીઘ્ર કામ એ તો આપણે જાણીએ કહેવાતી વર્તણૂક ન
એકાએક હોય પરમાણુઓના એક દમધા એનું પ્રાણી નથી પણ
તેનામાં એકાવનું તત્વ રહેલું છે. પ્રાણીને અવધવો છે એટલા માટે
આપણે એને અવધવી પ્રાણી કહી શકીએ. અથવા કુદમાં માત્ર અવધવી
પણ કહી શકાય.

અવધવી અધારે જાણે છે ત્યારે એ વિષયમાં એકલું જ નથી
કેવું. બીજાં અવનત પ્રાણીઓ તથા જલ સુલિખાં એનું સ્થાન નિયત
રહેલું હોય છે. એને જેમ જેના માળાપ વચ્ચેથી અમુક કરીશતા
જાણીએ જાણીએ મને છે તેમ જાણીએ પણ એની મારે જાણીએ
દેવા છે. આ જાણી આપણે એની પરિસ્થિતિ કહીશું.

૨૧ 'Molecules Organiques.'

૨૨ 'Windowless Monads.'

૨૩ function ૨૪ Environment.

કેઈ પણ પ્રાણી એની પરિસ્થિતિની સાથે સંબંધમાં આવ્યા વગર છવી શકતું નથી. એવા સંબંધમાં આવ્યા વગર પ્રાણીનું જીવન શક્તી^{૨૪} અને શીલ યજ્ઞ નથી. પ્રાણી પોતાનો ખેરાત એની પરિસ્થિતિમાંથી મેળવે છે, કે શુભે ખરે છે; અને એ પ્રમાણે એની દૃષ્ટિ કે નાશ થાય છે. પ્રાણી અને તેના પરિસ્થિતિ વચ્ચે આધાત અત્યાધાત થવા કરે છે. આ સંબંધે રોજ નવું સ્વરૂપ પડે છે. કેઈ સ્વચ્છ પ્રાણીને ખાદ્ય સંબંધેમાં અડી બેસે છે, તો કેઈ વાર પ્રાણી દુષ્ટિને જીતી મેળવે છે.

ઉપર આપણે જોયું કે પ્રાણીના જીવનમાંના જુદા જુદા ધર્મો છે. એ બધા ધર્મો કેન્દ્રવર્તી છે અને એ તમામ જીવનમાંના જીવનનું સ્વરૂપ સાથે છે. આપણે જાણી શકીએ કે જ્યાં એક પ્રાણીનું જીવન શક્તિ સાથે છે. એક પ્રાણીનું જીવન જીવનનું જીવન છે. જીવન એક એવું તત્ત્વ છે કે એની વિરુદ્ધની-પ્રત્યુત્તરી દ્વારા એક વિરુદ્ધ દરેકે પણ જીવનની સાથે ઠી શકતી નથી. જીવન કે ખેતનું એવો પ્રથમ ખાત ખેતનની જ સાથે અને તે પણ કેઈકે જ વાર જાતેને જોયો છે છે. દરેક પ્રાણીનું જીવન જીવન દોષને આપણે કહી શકીએ કે એ જીવન એ એનાં ધર્મવર્તે સાથે છે. પણ આ ધર્મ સર્જના અર્થે આપણે વધારે સુદ કરવાની જરૂર છે કે કેઈ જોતામાં થવા સંભવ ન હો. દરેક જીવનમાંના જુદા જુદા ધર્મો જીવન છે તે આપણે કહ્યું. એવી જ રીતે સમગ્ર જીવનમાંના પણ ધર્મો જીવન છે. એ ધર્મમાં જીવનની એની પરિસ્થિતિને કાળે પ્રવૃત્ત થાય છે. જીવન રીતે કહેવું જીવન તો એમ કહેવાય કે જીવનની અને એની પરિસ્થિતિ એ એ વચ્ચેના જે સંબંધ તે ધર્મ^{૨૫} આ ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાશે કે જીવનની અને એની પરિસ્થિતિ ધર્મ-પ્રવૃત્તિદ્વારા એક બીજાને અસર કરે.

• જીવનની, એની પરિસ્થિતિ, અને એ એ વચ્ચેના જે સંબંધ ધર્મ, તે પણ જાણતો સ્પષ્ટ રીતે સમજવા પડી જ વિચારવાના જાણુનિક મિદાનનો સમગ્ર સમાવ, પરંતુ સ્વચ્છતાએને કાળે આપણે આને જાણે જ વિચારીશું.

૨૪ Abstract. Continuous.

૨૫ (આ ધર્મ સર્જના અર્થે ધર્મવર્તન કરવાનો નથી.)

હજારો દિવસમયી એક જ દિવસ મને માઠ છે વ્રજાસને
જને પ્રેમને

રણુ હોય ત્યારે હું એકાંત સોયું છું તસરું હોય ત્યારે મિત્ર

સમુદયે કિનારે જ તારો ખસવ કેમ સમજાય છે? મધે જ તું
છે એટલા માટે કે બીજો ક્યાય તું નથી એટલા માટે?

ચંદ્રની નેત્રી કીર્તિ જ્યારે કે અધારા નેત્રો અપ્રયત્ન જ્યારે
મિત્રા નિંદે કે મૂરખ વખણે કૃષ્ણ જ હિંદુ નથી જ્યાં સુધી
અખનાની રાધી હશે છે ત્યાં સુધી અઢાલ પ્યાલું હસોહસ જર્ણુ છે
પછી મને મેઘનીં દરકાર શા માટે હોય?

“કાઈ નામ માટે કહે છે, કાઈ વાતની માટે કહે છે : કાઈ
શ્રી માટે કહે છે : ત્રીમાત્ર્ય ટેકવડો ઉપર હેલુ વિના રંખડવા
માટે તો હું એકનો જ છું છું.”

હવામાં ઉઘાડી દિખર જરં બેસવા માટે હું એક હજાર છંદનો
મુમાવરા તૈયાર છું : પણ ઘસત એટલી કે તે હવામાં ઉડી હેલું બેઠ્યો.

અધરાતે સર્વસમકારમાં એ રુખ સાબળો છે ? આત્માનો
જવાબ એટલો જ ઘાંત ને વીંત દોષ છે.

ધણી વખત રાત્રિ રંબીર દોષ છે, અને ચક્રકતા તારા તેને વધારે
રંબીર બતાવે છે ત્યારે એક જ જલુકલો સવાસ દેવે આવે છે :

“આ જલુ કા માટે ?”

નિવાલુ મોટામાં મોટું કચ્છ નાટક તો માણસના દોષમાં
જે હરજો બજવાય છે.

હુનિયામાં મળ્યા પ્રકારની મીઠાઈ છે પણ હાના ઈના પોરે
આને એવી દેવે નથી.

વિદ્યાનના આણે મૂળનાર જાણક છે ત્યા સુધી હિન્દુસ્તાની મેઘા
ગણ ઉપાડે ?

જમમ ને પૂણીમાં જડુ ફેર નથી. જમ ને રેખ જે સાથે હોય
જેટલે સ્વમ મળી રહે એ જે જુદા પડે એટલે પૂણી બને

નિરસ સ્વમ એ આજપાણી ધમણ વિરહું નામ છે

આવેશ ત્યારે ઉપાસનો જન્મે પહેરે છે ત્યારે અને પુરાણી
ત્યારે એક જ સૂરે કયા વચે છે ત્યારે એક અદરશ્યુતિ ધામે ધામે
સતોષથી હસે છે અને તે શ્રુતિ સેવાની છે

નિરાશાના સમુદ્ર નેચા મોટા સ્વપ્નાં અને સંભારી, સેભારીને રાખાંતી જે મનન મળે, તે મનનથી જાતર, હું પોતાં કુખ, રેપેરી માંડતી, અને કામળનો યજ્ઞ ગણે જાણી કરું.

હું નિરાશ થયો છું ?- જરાબધારી દાંતી થયો છું ? ના, એતું કાંઈ જ નથી. પ્રેમનાં સમુદ્રમાં પડેછું, જેસું એક બિંદુ ઘેલા મારે, આઠફી જલેમત હાલતી રહ્યો છું.

એણે કશું કે તમે નિરાશાવારી છે. મેં કશું કે સાથે મેચીને પોછું સ્વપ્ન ઝિમ્મિલિત કરનાર કોઈ મિત્ર તમને ખાતર નથી.

એણે કશું કે તમે મનુષ્યને વિશ્વાસ છે. મેં કશું કે, મારી જાનનામાના, વિવેચા મનુષ્યનો તમને પરિચય નથી.

એણે કશું કે તમે દુઃખથી દાંતી છે : મેં કશું કે તમે વિશ્વાસ-કાંચ મનુષ્યનો નથી.

મને બે ઓળ સોથી જાણી છે. એમ ને કુખ કુખ વિના
હવે નિર્મલ થતું નથી. એમ વિના મનુષ્યત્વ સમજાતું નથી.

પરાજય?— પરાજયથી તો હું બચતો નથી. નાના નાના વિજય
તોડને ચક્કાટ છૂટે છે એવા નાના નાના વિજયમાં સતોષ મનીને
મોઢા પરાજયનો આનંદ સુમાવનારા પશુ હોય છે, એવો તો હું નહિ
મની જાણે ના ?

જાનખર શું તોડને જલ્દાયશ્યુ યાદ આવી પડ્યું છેક છેલ્લી
ટોચે સુંદર પ્રમાણના રંગ જેની કુખમાં પનની ડીચી ભયથી ?

તેણે જીવનમાં વિરહ અનુભવ્યો નથી એણે જીવનની મોઢાટ
પણ ક્યારે અનુભવી છે ?

શિવને તો હીરસુર જેવા બાવડીન આકાર કસતા મેજમ
ઉઠવતો સમુદ્ર વખારે સુંદર સાથે છે પશુ રાત્રે ?

યોગીરાજને નિમંત્રણ

રમણલાલ અમૃતલાલ હીંડ્યા.

આજ મારે આંગણે રાખ્યા છે, ઢાંછ ઢેગને કુમુદતણા માંડવા
હો યોગીરાજ આવોનેરે.

આવો, આવો, લઈ દું, ઓવારણાં
હો યોગીરાજ આવોનેરે.

વનવનઢો યૌવન લયો, મેકિલ ટહુકે ત્યાંય;
આમૃતણી એ ડાબીએ, ચંદી હિંચોળા ખાય;
લુંવે લુંવે જોવાં એ રસ પારણાં
હો યોગીરાજ આવોનેરે.

રમણગાલ અમૃતગાલ હોડયા

ધોળા
ચરિત્ર

બૂલે બૂલે ત્યાં સ્વર્ગતણી સાધના

હો યોગીરાજ આયોનેરે

રિલ રિલના દરો બર્ષો, મિથ વિજી સાંત ન થાય;
શેઠ અધાવો સ્નેહનો, કૈવલ અદૈત સત્તથ;
બામે બામે એ બેદ બૂલામણ

હો યોગીરાજ આયોનેરે

લાપે લાપે હો સ્નેહ મુકામણ

હો યોગીરાજ આયોનેરે

અમી ગદીઓ વસ્ત્રી રહી, ઉર પહુવ વિકંઠાય;
સાંત મુખારસ સ્નેહથી, ઉર અરણ્ય ઉતરાય,
વટે વટે ત્યાં વિચિતણી વાસના

હો યોગીરાજ આયોનેરે

હટે હટે અર્જુન અમીધારણ

હો યોગીરાજ આયોનેરે

આજે મારે આંગણે

બસ, પરણો.જ

વમુસાઇ

પ્રિય મુ—બહેન,

. . તમારો પત્ર મેં લેખાં તમારા વિચારો વાંચીને મને તો જરાયે આશ્ચર્ય ન થયું. તમારું માનસ હું જરાજર સહમર્તુ છું એ મારો હંમેશનો દાવો છે. તમને છતાં બંધન માનો છો અને પ્રેમને મોહ કહો છો. ત્યાંથી માંદીને જ તમારી આખી વિચાર પરંપરા વિષયમાં બને છે. તંમે સ્ત્રીકાર કે નહિ લેની પરવા કર્યા વગર મારે તમને જાન પરણવા માટે સિખામણ આપી છે. મારે તમને પ્રેમ અને છત્તની ખરી કિસ્મતી in a nut-shell સમજાવવી છે. માટે આટલો પત્ર ધ્યાન છ, ધીરજથી વાંચજો, પછી મનન કરીને જવાબ લખજો. મારી દડ શ્રદ્ધા છે કે હું તમને મારા વિચારો જરાજર મને ઉતા-રીય-મસ્તુ.

કેટલીકવાર એકાદ વિચાર પરંપરાનો અતિશય ચાપ છે ત્યારે એક ભાનું માનસિક જન આપણામાં બ્યાપી ભવ છે. એ જન

એવું છે કે પાછી જાપણું અવલોકન, વિચાર, અભિપ્રાય બધું એકપણી થઈ જાય છે. જાપણી માન્યતાઓ જ વિષયે પ્રવર્તે છે. જોગે તદમા-સમાં સી અને પુરુષના સંબંધ વિશે એવા અદ્યતી વિચારો બતાવા છે કે હવે ત્હમને એમના સંબંધમાં સારું હોય તે પણ ખરાય દેખાય. એ વિશે જત્યારે કશું જ નથી કહેવાનું. જીત કેલિવાર આપણે રજાર મળાણું ત્યારે એ ચર્ચાશું. જાજ તો ત્હમને પ્રેમ અને છવનની સંતિ-કતા સ્થમળવતી છે. મ્હેં ચોક્કસ વખતથી અનુભવ્યું છે ત્હોની વાત ક્હેવી છે.

ત્યારે મનુષ્યમાં ચૌવન પ્રકટે છે ત્યારે ત્હોનામાં હાથની એક અદ્યતી હાથિ અને ત્હોને હાથિ અન્યસિંગ (other sing) પછે એક અદ્યતી અભિરૂપિ પ્રકટે છે. જોકે ન્દાનપણથી ત્હોનામાં હેક અભિરૂપિ તરફ એવી જામણી જોને આપણે એક કે હેક ક્હેએ છીએ તે હોય છે જ. એ ત્હોની જામણાસના સંબંધો સી કે પુરુષ સાથે એકથી વર્તે છે. પણ ચૌવન જામણા તેમણી પુરુષ વાસની અભિરૂપિમાં જન્મર પછે જાવે છે. આ જામણી આપણા સામાન્ય અનુભવની વાત છે. હવે એ પછાટાનું કારણ શું? ચૌવનમાં મનુષ્યમાં સિંગવાસના (sing wasana) જોને છે. પણ એક, જાને કામવાસના ન માનવા મ્દારી વિનવિ છે. એ જન્મેને કું મિલ મણું છું. એ સિંગવાસનાને સાધારણ રીતે આપણે પ્રેમરૂપિને નામે જાણીએ છીએ. જો કે એને માટે તો એ એક જ કામ હાથિ છે. અને એ સિંગવાસના એ ચૌવનનું એક મ્દોહમાં મ્દોહનું લક્ષણ છે. જુવાન અને જુવતીના છવનની હેક પ્રવૃત્તિમાં એ જ પ્રવાન જામ જાવે છે. એક ખીજનો પહેરતેય, એક ખીજનાં જામણું, એક ખીજના જાજા, પરમાં, ખ્દાર, રસ્તે વગેરે સ્થળોએ એકએ છીએ ત્હોની પાછળ શું રજી છે? સિંગવાસના જ.

એ અભિરૂપિના પવણથી ન્દાનપણની સર્વજન પ્રત્તેની એકરૂપિ સંકુચિત થઈને પોતાનાં જ સમી-સંબંધીમાં વિરૂપે છે. ખ્દારનાં જેવ પછે સિંગવાસના રહે છે. અને એ વાસના જો કેન્દ્રીયૂત અને તો પ્રેમનું સ્વરૂપ લે છે. તેમ ન અને તો કામરૂપિ (passion)નું સ્વરૂપ

મે છે. આપણી સમગ્ર ખાતર એક ને પ્રેમનો જામ ભેદ કરીશું. એક સુવેશીય છે, પ્રેમ એકેશીય છે. એક કોઈ પણ સંબંધોમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ તરફ યામ છે. પ્રેમ અનુક સંબંધોમાં એક ન વ્યક્તિ તરફ યામ છે.

કામરૂતિ એ સરીસૃષ્ટી સૂક્ષ્મ રૂતિ છે અને એને ન કેન્દ્રીયાર પરારૂતિ પણ કહેવામાં આવે છે. કારણ એ ન કે એકની બાંધે પરીવારનો મનુષ્ય સૂક્ષ્મતામાં ન જાય છે. અને તેથી તેનામાં પ્રેમનું પવિત્ર વાતાવરણ નથી પ્રવેશી શકતું. એ તો સૂક્ષ્મ વાસનાની દુર્ગિમાં ન સંલેખ કે વ્યક્તિના જ્ઞાન વચ્ચે-પાનસિંહ રીતે પણ-અથવા પચ્ચે રહે છે. પણ જ્યારે એ કામરૂતિ એ સૂક્ષ્મ પૃષ્ઠી એક વ્યક્તિ પરને કેન્દ્રીયત નથી સ્થાપી શકાય તે છે ત્યારે તેનામાં પ્રેમ ન જાય છે. અને એ પ્રેમ તે પવિત્ર વાતપત્ર પ્રેમ. કામરૂતિને મર્યાદા ન નથી. પ્રેમ એટલે ન મર્યાદા ને સંવત્. કામરૂતિ કોઈ પણ વ્યક્તિ તરફ ફેલાઈ વાસના બતાવે છે. પ્રેમ તો એક ન વ્યક્તિ તરફ રહે છે. અને પ્રેમ નથી ત્યાં ઢાંઢી ઢાંઢીને છૂપી કામરૂતિ ન ઝેલેલી છે. અનેક વ્યક્તિઓ તરફ પ્રેમ સામનામાં પ્રવૃત્તિઓ કે પ્રવૃત્તિઓ જાણવંત ન છે. તેઓ પોતાને ન હેતરે છે. એક એકને એક વિચારવા ને કારણ તેમ પ્રેમ એટલે ન સંવત ને મર્યાદા. અને એ સંવત વારે એટલે એકની રૂતિ વિચારવાર અને છે. જ્યાં એ સંવત નથી ત્યાં તો પછી કામરૂતિ-પરારૂતિ વિના જીવું શું હોય ?

પણ જ્યાં જાગત વિચારથી લંઘને આ પત્રમાં તો શી રીતે સ્થાપ્યું ? એટલે હવે જ્યારે જાણવામાં વિચારોમાંના ઉદ્ભવે તે વખતે તેને કેન્દ્રીયત ન કરવી તે કામરૂતિ તરફ જાણની તેવડી ન છે. એ કેન્દ્રીયત ન પાણી આપણી એ વાસના પ્રગળ થતી થતી મનને સંવત્-મનાતી મનાવ્યા કરે છે. અને તેથી કહે આપણે એને વટ નાખી ન શકીએ પણ આપણી માનસિક સ્થિતિને તો તે ઝેલેલી ન નથી છે. એમ ન થાય ખરે જોઈએ એક ઉપાસ છે અને તે એ રૂતિને સમૂહો નાશ કરવાનો; એ વધી ન જાય, સમગ્ર બદામ જેવી વસ્તુ છે. એ રૂતિને તો એમ રહેતે તેમ વધુ એસી કાંચે ને વધુ પાળે.

હતાં એવને લીધે માણસ કપુસ નથી કરતો કે એમ કાર છે. અને
જનને માનસિક બચાવી પોણા છે. તકે મોકું ન કરાડો. પણ
મને ચોક્કસ કાર છે કે તમારી એ જ સ્થિતિ હશે. તકે એમાંથી
બચવાં મારે તમારી વાસના કેન્દ્રીકૃત થાય તેમ કરવાં હશે. પણ
તમારો મન તેમ કરવા નથી દેતો. અને જ્યાં તમારે વિશે જ નથી
પણ જી પુરો. વિશે એમજ હોય છે. બહારથી અને બહારથી
“રહેવાના આદર્શ” રાખનારી બધી બુદ્ધિઓ કે સંપત્તિ લીધે એમ કો
કે એમ માનવાની બુદ્ધિ કદી ન કરશે. એમનામાં કેંક મનને લીધે
એવું મન જણાય છે. કેમકે તમારો તો વિચિત્ર કરણો હોય છે. જેમને
“બહારે કામકે પતિ કે પત્ની ન મળે તો પરણું છું મારે” જાણે
મનમાં વિચાર હોય. બહારથી એમ કહે કે “હું તો બહારથી કે બહાર-
થી રહેવા માણું છું.” જાણે મનમાં તો એમો અસર હોય. મન
જ છે. ખરાં બહારથી ને બહારથી તો વિચાર જ હોય છે.
એમનામાં તો સિદ્ધાંતના પે ન હોય. અસ્તુ.

તો એ સિદ્ધાંતનાને પ્રમુખ બનવા લાગે. કામચલાઉં બધી
પ્રતિ માનસિક બચા એમની તે કરતાં તેને કેન્દ્રીકૃત બનાવી સંપત્તિ
ને પવિત્રતાની સ્વર્ગીય સુખિતા બુદ્ધિઓને એ કામચલાઉં સૌથી ઉચી
સ્થાન છે, સૌથી ઉચી સંસ્કારિતા છે, સૌથી ઉચી સ્થાપના છે. તકે
એ કામચલાઉં કદીથી કામચલાઉં તો પણ બધાં સુધી સંસ્કારમાં હો. લાંબા
એ તકારામાં રહેવાની મોટા બેટી પણ તકે એ કામચલાઉં એક
બધી બધાંમાંની જાતિ ઉત્પત્તિ અને એમનું સ્વરૂપ સ્થાપનાની
આતુરતા વધારી જ. જે વચ્ચે એ વાસના ઉદ્ભવી છે તે જ સમયે
તકે તેને કેન્દ્રીકૃત નહિ બનાવે. તેનો ખરાં પવિત્ર સંસ્કાર નહિ
હો તો કામચલાઉં જાર તકે એ એકે કે કેકે ઉત્તર ઉત્તર કામચલાઉં. તકે
જણાવશે. નહિ, મનમાં પે ન જાણવા પ્રયત્ન કરશે પણ કેમકે વિચાર
પડીએ તકે તકે કામચલાઉં એ ઉત્તર ઉત્તર અને પરિણામે
તકે કામચલાઉં નીચતા સિવાય કશું જ નહિ જણાય.

તો “જ્યાં છું મારે એ મારું કે ને સર્વે પ્રેમને પુણ્યે પ્રમુખવાને
બધે કામચલાઉં છું મારે છું હો ?” જાણે મનમાં. અન્તરની લીધે

ઉભાસથી વધતી કેન્દ્રીકૃત કરો. ત્યાં જાએ છે, રસનો પ્રેશમજી પાશે જ નિરખે. હો તો જા મારે એક ચારે જગને રસ નથી પીતાં ? પ્રેમનો ઉભાસ ઇચ્છનામાં એક જ વાર જાને તો જા જ વખતે જાએ છે. આ મારે હોને વાંછેલીને જાવના હો ? છુદ્ધિની એક રમતને સીધે હૃદયને સ્પર્શ ન જાણે.

અત્યારે છે એ દષ્ટિએ ત્રેશાંતો લખને આ જાથી વાતો કહેવી નિર્લોક છે. જ્યાં કુચળાં જાને આ જાનું વાંચાએ ને તો જ એ સહમજા. [વશીય તો શું સહમજાનું ? એ પ્રેમથી વાતો જ જગતી છે. જોનો આનન્દ જ અનિર્વાચનીય છે એ હું સહમજાવી નહિ શકું. ખસ, જોનો અનુભવ જો અને પછી મને કહેલો.

ત્યાં સુધી લખે પ્રેમનો અનુભવ નથી સીધો ત્યાં સુધી લખને જાનવામાં રસ જ નહિ જણાવ દા. લખે પ્રેમને મોદ કહો હો જય એ મોહને પ્રેમનું નામ આપીને લખે વાત કરો છે. પ્રેમ એકલ-સંયમ તે એક યી રીતે દોષ ? સખ એકલે પણ લખે કહો છે તેમ જમન નહિ જય સંયમ આપણી સખ જાણતી પાર્થિવતા લેના, એ સહજતાં રહેલી છે. સખને જમન જાનવામાં સંયમ નથી એમ જાનવાર સંયમ એકલે શું એ જ નથી સહમજા. એ સ્વાર્તાંબને જ નથી સહમજા. સંયમ એકલે જ સ્વાર્તાંબ સંયમ વિના તો નિરંકુશતા ને સ્વચ્છંદ જ પરિણમે. અનુભવ ઇચ્છનામાં સ્વાર્તાંબને સંયમ જાને જરૂરતાં છે. સ્વાર્તાંબને નામે અસંયમ ને સ્વચ્છંદ આસ્તાવ છે તે મને તો અનિદ્ર જાએ છે. લખારા જેવાં સ્વાર્તાંબવાદીને જે જાને તે ખાં.

પણ એ જાથી એ વિસ્ફુટીની વાતો જાવ રાખે. હું તો લખને સીધે સીધું એ જ કહેવા માહું છું કે ખસ, લખે પાર્થો જ. સખ ને પ્રેમ વિના ઇચ્છા તે શું ઇચ્છા છે ? That is simply existence, not life. જેહ love's philosophy લખે તો વાંચ્યું દશે. એમાં કિંવિ દષ્ટિમાં સર્વે પ્રજાનું સ્વાર્થન કો છે. પછી કને છે :

What are these kissings worth,
If thou kiss not me !

એને ખરેખર એમ જ છે. સર્વે પ્રેમનું સામાન્ય ને આપણા જ જીવનમાં એને સ્થાન નહિ એ ત્હમને વિચિત્ર નથી લાગતું? ત્હમણા હૃદયમાં પ્રેમ નથી લેની આર્દ્રતા નથી. ત્યાં સુધી જીવનનું મ્હોટું રહસ્ય નહિ રહમણ હોય. એ જીવનની સમીપ્તિ સહિત ત્હમે નહિ રહમણ હોય. પ્રેમના સાહિત્ય ખરે ત્હમે જનાધારી છે. ઉપરનું જ માન્ય છે રહમણ હોયો છું તેટલું ત્હમે ક્યાંથી રહ્યો ?

તમારે બારણે બોલે છે મોર
એવી ભિન્નતાની જાણનામાંથી
આપણે બારણે બોલે છે મોર !
એ બારણે બારણે બોલે છે મોર !

એમ આપણાપણની ને પછી જાગતી જાગતી પ્રેમની પ્રત્યક્ષતા રહી ન હોય. એ પ્રેમ વિના ત્હમને

વેણી મુંઝાને પૂસ મઢી બસી
એવી તન્મયતા નહિ રહમણ ત્હમને
એવીનાં સોજાં આવે, સહેજડી !
ઠરના એકાન્ત મ્હણા બાંધે બધે.

જવણ તો " સૂતાં સ્નેહપાત્ર " વગેરે કાવ્યોનો સ્વપ્નમાં ત્હમે નહિ રહમણ હોય. જરે, જમણું સુન્દરમાં સુન્દર સાહિત્ય પ્રેમનું જ છે એ ત્હમે જ ક્યાં નથી જાણતાં ? પ્રેમ એ જીવનની પ્રત્યક્ષતા છે. એનાં વિના જીવનમાં વાસના જ નથી. ખરે જીવનને ખરેખરે ખોળવું હોય, લેની ખરેખરી સુવાસ એવી હોય તો ત્હમે પરણો. હવે જાણવું પડ્યું છે ? સુતને વધારે ન કહેવાય.

એકલાં હળવું, સ્થોળું, એકલાં આપણી જન્મ;
સ્નેહથી જીવણતા આ સંસારે એમ શી થયું ?

એજ.

સ્નેહાધીન

વમુભાર્ગના નમસ્કાર.

પૃથ્વી:

અનન્ત, સવ-સાગરે અદુર્લો નાવ મ્હારી બંધી,
હતી ધુમસ ગાઢ ને અમિત અંધારે ટુપી;
ઉભા પ્રતિ ડગે ઢોર ખડકો ત્યંહી મૃત્યુના
સયકર પ્રચડ દત્ત થા— ઉદધિ ગાજતો તાંડવે

અરે! અચળ તે ધ્રુવે ડગમગી હતો છૂપતો,
તહીં શદ અને સુઝાવ જર્જરે હતાં ઠાણુમાં;
ખરે! મદ્દુલ લાવ ઢેરી પ્રતિમા સમી સૌમ્ય ત્યાં
હગી અગ્નિ. હું અહો! પથ ખતાવતી તારિકા.

[૧૪]

મજીર તમમાંથી ત્યાં અચળ નેત્ર કાલેષ્યના
સમી નીરખતી હસી વિષમ માર્ગે તું માફરો,
અને વરસી જ્યોતિ નિર્મળો અખંડ ધારા થકી,
સદા અમિત જેમથી સુજગ પંથ મ્હારો કર્યો.

કરી કરિ ત્યેહી અંશુખ્ય ઘન અજ અકાશમાં
ધસ્યાં અચળ ત્હારીં એ મુદ્દલ જ્યોત લુગાવવા.
પરંતુ જગિની જહો ! તવ અગ્રાધ સૌજન્યથી
અમાં પોગણી તે બધાં— દિગુણ જ્યોત ત્હારીં જગી.

વહી સુજગ તું પછી અમિત પ્રેરણા આપતી
વિશાળ સરિતા સમી " ઉર-તટો ભરી બેડને " ;
અને મધુર શીકરે સુરિત ગાત્ર મ્હારાં કરી
જહો ! ભરી દીધું બધું જીવન મ્હારાં હલ્લાસથી.

મીઠી જગિની ! હું સદા વિમળ મુર્તિ એ તાફરી
જહી ઉર મહી— અરે ! રમ રમે ઉટે આત્મમાં,
રમરી પગ પમે ત્હને અજળ પાખીને પ્રેરણા,
સ્તવું અતુષ ભક્તિ ને તવ પ્રયાન્ત ગાંધીર્યને.

મ્હને પણ અપૂર્વ એ વિમલ જન્મ મ્હારાં હઈ
સદા પય ભવાવલે શીખરી પાડ આશર્યના !
પછી અવનિ આજ છે હલ્લીને પુમે ' તાંડવે,
નહિ ત્યહ જયો કરી હૃદયને હંડી આન્તિ એ.

એક રસનાટિકા

મુન્દરમ્

[રસપિયામુખ્યે રસજ્ઞાન કરતાં પ્રવેશે છે.]

રસપિયામુખ્યે :

અમે કૃષ્ણાં રે, અમે તરુણાં રસનાં રસરાજ !

વેળાં મનહાંતી પામી કે રમાવળે રે રાજ !

અમર આશાં, અમર આશા હૈયાંતી રસરાજ !

જરા રસના સિયલથી છિવાવળે રે રાજ !

રસ સૃષ્ટિ આ કસની, રસે રસી તરબોળ,
રસતરસે અંધા અંધો રસાં આધારી બોળ,
તેને રસનું રે, તોને રસનું કરાવે! જવજાન!
શુદ્ધ જનકને પાનથી બીજવજાને રે રાજ!
સમર બપોં રસ સામરે, ચંદ્ર જ રસકેન્દ્રાસ,
વસંત મીઠો ખેડોરો રસપત્રે સવિદ્યાસ,
કેકિલ રસકુળન કરે હો રસ રાજની!
કરે રસનાં સુલુ જાન આ પ્રવાસ રસરાજની!
અમર શુંભે, અમર શુંછ જગ્યાએ રસ જાન!
અમર શુંજનમા રસ જગ્યાએ પાકવો રે રાજ!
હરપ શુંજનને રસપપ જનાવજો રે મોજ!

[અંત ઉ.]

રસકવિ હયા હાયે પુકાર કરના પ્રવેશો છે.

[અન્યપુખ્તચિત્રામરા કેલી]

રસકવિ :

ભરીઆધારી આ તારી સૃષ્ટિ, જમરાધાર!
ઉછળતી એની રંગોભમાં વાદિનીઓ રસની.
રસનું દાન દીધું તે જાનને પાણી મૂલે,
અને રસને! છટકાવ દીધો,
જમનની શુદ્ધતા પામી સંજીવનને.
ભોળા જમજાન' રી પ્રજ્વરતા તારી જુલિની!
રસની નદીઓ વહેવડતી,
રસના નિર્મલા સાગર,
સ્નાન દીધું સારા જમતો એ સ્ત્રોતધિમાં
અને સાધ્યુ જન્મસાક્ષર.
લીધાં દીધા એમ રસનાં જ્ઞાણ સંજીવ—
અને રાને મરે! મનેજ,

ન કેઈ ખીજને બને મનેજ,
ન લાધો કે અજાણી કે મનેજ,
ન હતો કેઈ પાપાણુ કુલથી કે મનેજ,
બને મનેજ હો વંચો એ સ્થપાનથી ?

[મનની સીમાએ વૃદ્ધી હોય તેમ.]

જુઓ જુઓ બધુ છું એકાદને એકવો
શેણું છું વન, ઉપવન ને નગરના કાલકા
કે મનસે ક્યાંય એ રસનું નિંદુ
કે હિપાનું આત્મજાની અનંત તૃપા ?

પરંતુ અરે સરજનાદાર !

શેઠ અન્યાય આ સુષ્ટિઆ તારી !
રસથી પરાજિતને પાથો ને રસ
નાજવતી કાસી કાસીને,
કુપાને દીધું દાન,
કસેક લગાડ્યું તારી દાનવીસાને
અને શી તારી પુજા !

હજી ખડખડાટ હસે છે !
નથી કોતો આ છવની રસતૃપા ?
જ્યાં વિરોધાણ મગરમચ્છ શો ?
તમણે છે મારા કુળથી આત્મ
કરીશો રાત્ર વાહિનીઓ
યદ રહી છે કાલકાડ.
અને મૃત્યુમટા પાગી જાણે
આ રસનારસના આનંડકાળીઃ
અધીર, અધર ને કારણી.
લખાશે જગાને જોષકે
તારી આ કૃષણ કયા કે
તકડાવી માર્યો એક રસજમા.
રસનું એક એક નિંદુ ટપકશે
ત્યાં લગી જગત સમરશે કે

હતો હતો એક જગતપૂખ્તો રસાત્મા
અનેતે! ને ઉન્મત્ત
કે જેણે રસસમાધિમાં
છોડ્યા નિજના પ્રાણો.
નથી જોયા નહરે
નથી સામન્યા કાને
આવા અન્યાય એકેય જગતની સ્થિતિમાં.
તુંજ એવો પામ્યો કે તારે દારે
તસ્યદ્વં પદ્મુ છે આ રસતર્પુ પંખીકું.
દીનપાને નિહાળી રહ્યું છે
રસવાણની પદ્માપાને
કે રમે પડે એકાદ રસમિદુ.
તો તેમણે જે પી મહા !
સંભાળ જાળવતિ !
જીભાડ તારી રસ મતે આંખડી
ને જો આ તારી ઉન્મત્તપાને
ખિટાવ એ તારા કીર્તિકમળની જાળવતે.
નહીં તો શુભશુભ આશે.
પ્રાણીમાન માશે
આ તારી કલેક કયા.

[રસપૂખ્તમાં સમાધિસ્થ થાય છે.]

(રસતર્પી હાથમાં રસમદ્યું લઈ પ્રવેશે છે.)

રસભંજી : [રસિ-આદમાં રસમાન રાજ હરે છે.]

બાળો! બાળો રે ! જળિયા આ આંતની કોઈ,
જાળો! જાળો રે ! દેવાના દેવનો અશોક.
પાન્યાં પાન્યાં અને અંજવાળ્યાં
સાસ મદાવિદ્યાતપન
પ્રાણીઓ! ને રસદારો!
ચિત્તુદ કરી એ જુગ જી

નિત્યતન અન્તેવાસીએની
 અન્તસકુટિરોને આ રસજાદુથી.
 મનની તનની અને પુલકની
 ધસિકાને દૂર જાંધી
 આ પવિત્રતમ સ્વિભર્મસા જાદુએ કરી,
 પામેએ પદપંક્તી મલિનતા
 સારોધે વિચરણુ માર્ગ.
 ક્યો તેને મંદસમોવડો સ્વસ્થોન્નત્ર
 આ રસ જાદુએ
 નિજના પુણ્ય સ્વર્ગથી દાવાં તો.
 ક્યો દષ્ટાનાં નયન ને ક્યો જાતે.
 અને ખૂણે ખૂણે ક્યો
 પરિશીલ આશયો આશામ
 શાધી શાધીને કાદખો જે
 ભક્તસી મુક્તમનાથી
 કે સ્ત્રી સવો રસજન
 ક્યો આ આચાર પરમચિત્તુદ
 અદ્વા! કર્તવ્યપૂર્તિના શો આનંદ!
 હૃદય કર્તવ્ય ભારવિમુક્ત બની
 આશાએ છે જ્ઞાપાસને.
 ક્યો! આ મન અને તન!
 નિજના સુહર્મનું પારિતોષિક.

[સુન્દરમ્ની રસજનની ખરી તંબાકુ જરી પૂજવાન કરે છે.]

અહો! પધારે આ કાંપાર્થભાગિની
 રસેશ્વરી રસકોમિની
 દસ્તમાં બધું રસદોષને પશિમેથી.

[હજી રીતે રસકોમિની પ્રવેશે છે.]

પધારો! કૃતકર્તવ્યે! મહામુખિ!
 શા સમાચાર છે નિજના કર્તવ્યના?

રસભંગીનિ :

બહે! રસનાથ!
 હું હું કહું ને-હું હું ન કહું ?
 આજી મુહરે સખન ત્યામ હાથિ
 અને પછી નીકળી
 જમણની રસસેવાયે
 ભમી ભમી, જલમસિદ્ધ દિવિસંયમે
 આર્ય જમણના મળનાં પ્રદાનન.
 જમણની સત્ત મળદી તે હું.
 નિજના સંતાનને મળતો સકુ એ ધુવે.
 પશુ ધુવે ને પસના મળ
 તે તે કહેવાય જમણનાથ.

રસભંગી : તે કાલ આમજન ક્યારી થયું છે ?

રસભંગીની : આ જન્મ જામ.

આ જાવિ જમણાધાર
 બદલ્યારીએનાં રસજનન
 કાલજ કર્યા વિશુદ્ધ
 અને આવી આપની સેવામાં.

રસભંગી : જન્મ છે ? સખીરી ! જન્મ !

એ અંતરમાથી નીકળતો
 કાર્ય સંતોષ આસુત છે.
 મારું એને રસજાનથી.

[અને એકમિત્રા દાવ ગાતી રસ જુગી કરતાં ગાય છે.]

વાયો વાયો રે ! જમણે આ આપની ચોર.
 આપો જાણો રે ! દેખના છેતને અરોહ.
 હોંડાં હોંડા રે ! જમણા આ જાણવી નીર.
 માદા માદા રે ! લેવાના રસનાં અમીર.
 જુદાં જુદા રે ! માનવીના આસુનાં નીર.
 ખાના ખાનાં રે ! રસદેખનાં આસુનાં સમીર.

લીલો દીપો રે ! એક અમૃતરસની સ્વાદુ
પીચો પીચો રે ! એક આત્માની રસની હાલુ

[રસમહાભાષા સમાધિસ્થ થાય છે.]

(અંતરિક્ષમાંથી રસપ્રભુ કમંડલુ સાથે અવતરણુ પામતા
રસદેવ દષ્ટિ મેલ્યર થાય છે.)

રસ દેવ :

સૌખ્ય ! સૌભાગ્ય ! સાધુત્વ !
મમ ચક્ષુઓનું, મમ હૃદયનું, મમ આત્માનું !
હા ! હું હવે નિકાળું છું આ પન્થ દુરોઃ
પાંચી મારી આત્માની પાદડી
અભિનવ પુખ્ત સમયે આગે.
આ સર્જનના નાનવનની રસકુળેમાં
આત્મા અનુભવે છે કે આત્મસંતોષઃ
અનનુભૂતપૂર્વ, અભૂતપૂર્વ, અદૃષ્ટપૂર્વ.
અનિમ મોત્યોઃ યનમને છે
આદરી સદસકથા સુખ્યુપિગ્ધની
આ નિકારની રસભોજકાખા.
જય ! રસપ્રભુને !
નેની રસપ્રતિની શિશ્યાને આરિયો
ભયું છું આ અવાટવીમા.
દેની રમ શુષ્ક કુળેને
પ્રકુલ્યાનું છું પામરાનું છું રસસિંચને.
મારા રસકમંડુલના બધા આકૃષ્ટાંધી
સારી શુદ્ધિ નવાવતાર પામે છે,
સૌખ્ય આદર્શને પ્રસવે છે,
શુષ્ક પુનઃપ્રકાશ આદર્શ થાય છે,
શુષ્ક કાસરો પૂર્ણ થાય છે.
આત્મનું છે આ રસકમંડુલમા
સર્જનનું વૈવિધ્ય, સર્જનનું સાધન,

[અંત]

સર્જનનું સૈક્ય, સર્જનનું આપમ્ય
અપૂર ને અનંતપૂર્વે આ કમંડલુ.
અધિકારીને અધીન છે એ.
અરે! પરંતુ હશે શું કાંઈ
એ રસનાં અધિકારીઓ!
અહીં તો વિસ્મય છે
શુદ્ધતાનું રમણન.
મન્યુ અણે વિચરતાને દોળ
કે વિરલ રસ તરણ રસાધિકારીઓ,
સર્જનની અમમ્ય કુખમાં,
સ્વલેખમાં તારક સમા.
નીકળે! શું હશે એ રસેશ્વરોનાં,
ઉદ્ભવી બરાટવીની સીમાઓ!
આદર્શ શું પરિણામ બન પ્રેમે હાવાં
લેવા રસમમ્ય સૌક્યરસનાઓને!

[નીચે સુષ્ટિ કપર નિજની રસાધિકારી પાત કરે છે.
આમચોથી સંભાષિત થઈ રસકર્મક્રમમાંથી રસમમ્ય ડોભાવમાન
પદ અસ્થ અણુઓ રૂપે પૂર્ણ પર પવન પામે છે. રસસમા-
ધિમાં વિનિમમ્ય રસાભાઓને એ રસમમ્યો રપણે થઈ
સમાધિમમ્ય થઈ સર્વે રસમમ્યો હમને હિતિ રસોવર્ણ
હાને પામી હવાંનલિ પદ સ્વલેખો આજાસ કરે છે.]

અરે! લાખ્યા એ દરશન
સદ્ય છે સર્જન સ્વચ્છતાનાં.

[રસેવ પૂર્ણપર અવગણ કી સીમાને આશીર્વાદ
અર્પણ કરે છે. સર્વેને સન્નિધિ છે.]

અરે! રસામૃતનાં રસપિપાસુકા
સુખન્ય છે તમ હવનો!
કુતાર્થે હું તમારા સુખમ દહીંને.
સુષ્ટિમાં અવગણ મમનું યશું સાક્ષ્યવંતું.
રસાભાવે છે આને

સારા જગતનો, વિશ્વનો, સર્જનનો
તમ ક્ષેત્રના આ રસમિત્રવણી
આનંદો, પાંચવીં તમ તપશ્વસ્થે
હાથમાં ને હાથમાં છે
અર્ચનીની અવતરીના રસઆરે.

અને હો રસકવિ !
આકાંક્ષો તમનાં રસકવને,
રસસુધાએ આકાંક્ષો
વશ વશો તમારે
હું પ્રાપ્તો જ વશવર્તી
રસાંતરિણું પાન કરશે ને ?
આત્મની શોધ અને પાપો
વાચ રીતશે હવે શી ખોટ તપને ?
અને ખાસ જાતવાસી હો
રસલંગી 'ને રસકર્મિની !
અચ્ચા ! શી સાધો હો જગતની સેવના !
પ્રસન્ન છું, સંતુષ્ટ છું, પ્રદુઃખ છું
નમ આ વિનમ જગદેવતણી
અનંત સ્ત્રોત સેવાધર્મ સમેતવડી
તમ રસમેતવડી
રસકાંતુ તમારો વિષ્ણુની ચણ થશે
સેવાના ચરી મુવર્ણમહેલ
નિઃપ્રાપ્તસેવાના અનકદં !
હીપતીય તમારી અતુલ રસતાપ !
હો રસજગના હેલા ને હેલો !
રસ પ્રોદિત હું નવાણું છું રસવરદાનથી !

વસો ! રસવરદનાં રસદીપ્તિને !

કરો આ રસપાન !

*****

આને ત્હને રોતાં જોઈને મ્હને બહુ જ દયા આવતી હતી. નિતરુલ યુરશે થવાનું તેમાં કારણ ન હતું, કેમકે ત્હારા ઓરા ઉપરથી લાગતું હતું કે એ આંસુ દેખતી સામણીનાં ન હતી. ત્હારા મનમાં એ વિચાર હતો એમ લાગ્યું; એક તો જુઠ્ઠાં રહેતું પડી શકે. અને બીજી મ્હારી જિન્દગીનો.

આપણે જુઠ્ઠાં તો રહેવાનાં નથી. તેમ ત્હારી સાથે રહેવા સિવાય મ્હને આનન્દ નથી એ તું જાણતી જ હતી. જ જ જ જ જ જ જ એમ કરવાનું છે. રિપો તો આપણે સાથે જ રહેવાનાં છીએ, આ પ્રમાણે રાતે જુઠ્ઠાં રહેતું વધારે જાણે, અને ત્હોનું દુઃખ મ્હને પણ થાય છે; ત્હને થાય તે સ્વાભાવિક છે; પણ હરજ ખાતર તેમ કરતું જ જોઈએ. જ જ જ જ જ જ જ

જિન્દગીને માટે તો રોએકું હાથ છે તેમ જ રહેવાનું છે; જ્યાં જાય હોય તો તે પ્રશ્નને સોંપતું જોઈએ. હાલ સમજાવ્યેનાં વખત હોત તો હરજ ખાતર તે પણ કરતી પડત; તો બા તેવું તો નથી જ.

હું માંમે! જાણે. એવી ખાસી રાખીલ નહિ; ત્ને એ હોય તો. એ તો મણાં વર્ષો પછી જાની રહે તેમ છે. સાં પણ હરજ જ નો છે. રાજ્યમાં રહી મ્હારે મ્હારી હરજ મળવથી જોઈએ. વળી ભણે જાણે; ત્હારે ત્હને જોઈને જાણ.

માટે સુખી રહે; અને પ્રભુ પર વિશ્વાસ રાખ.

- સુ૦

પત્રોમાંથી થોડુંક

સ્વ. રામપ્રસાદ દુરપાળ જ્યેષ્ઠ

[સા. સાર્વ નવનીતલાલ શેઠસી અને સ્વ. સાર્વ રામપ્રસાદ વિ અને મિત્રોની વચ્ચે પત્રવ્યવહાર ચાલતો હોઈના યોગ્ય પત્રોમાંથી આ કથાના અત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. પત્રો ખાનગી જ હતા એટલે પ્રસિદ્ધિ માટે લખાતા પત્રોના જેવું લખ આમાં નથી. છતાં એવા પત્રોનું પણ અખતવાં મહત્વનું સ્થાન છે જ અને તેટલા પૂરતાં જ આ પત્રોનું પ્રકાશન અત્ર ક્યું છે.—ત્રી.]

[૧]

અમારાવાદ,

તા. ૧૬-૮-૨૧

બહુશી...

મમા સનિવારે તારો પત્ર મળ્યો... ..

મારી પરીક્ષા ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરથી શરૂ થાય છે. અમા વિષયોમાં બેઠો છું. હજી વાંચવાનું શરૂ નથી કર્યું. હમણાના માંખીછ દર સનિવારે અમને *Not a Test Examination* એક કસત શીખવાડે છે.

આ વખત યહી યોગાસું થઈ જ સારું છે. સપ્તમ્બ ૨૩ દિવસ વર્ષોં થઈ ચુક્યો છે. કાંઠીક આણું બરાબી મયું છે. કાવતી મહે દાવરનું સમાજ તરારી ભાષણ છે. ચેટીસ પ્રમુખ સ્થાને છે. સવિસ્તાર હકિકત પ્રજનનુંમાળી વાંચી લે ને.

.....સદાનો તારો

[૨]

તા. ૨૭-૮-૨૧

પ્રિય—

મને લાગે છે કે તને મારા પત્રોથી જોડાએ તેટલો સંતોષ નહિં થતો હોય. હવે ને કમ્મનું હશે તે તને તેમાંથી નહિં મળતું હોય

[૩]

પણ તે માટે મારાથી રીસાઈ નહીં જઈશ. આપણે ક્યાં એક બીજાને જોગખ્યાં નથી કે હવે પતેદાર આપણા આત્માના અંકુશ સાધવાનું બાજી છેલ્લું હોય ! તારી અને મારી વચ્ચે અંતર હોવા છતાં આપણું હૃદય એક બીજાની નજીક જ છે. અને તેમાંથી ઝરતા વિચાર પણ અનોખા પ્રવિંચિત છે. જાણ અનુભવ અને જીવજ્યોતી આપણમાં પણ સ્તોત્ર હશે. તે સર્વના માનસિક સાર્વભૃમમાંથી ઉત્સાહ લઈ તારા કર્તવ્ય રૂપે વિચરશે.

સમાજના કંઈ ખાસ નવીન નથી.

.....સદાશિવ તારો

[૩]

અમદાવાદ,

તા. ૧૭-૬-૨૬

શ્રીજી—

પહેલીજ વખત અને નિરાશ થવો એક ક્ષુદ્રું તું અપીરે. ના જા. પુરપૂર્ણમાં માનનારને નિરાશ થવાનું મારણ નથી. અને અહીં આપણા વિચાર થાય, ત્યાંનાં મને તેવાં આકર્ષણ અને તારાં આશ્વજનોને ન જાણવા કે, એ જાણું સમ્યક્. પરંતુ તેઓએ અને તારી ઉત્પત્તિનો વિચાર કરી વિશ્વાસ આપી છે. આ વિચોલથી કુશાલતા એ હૃદયો એકજ વસ્તુમાંથી આધ્યાત્મન મેળવે છે અને તે એક તારું કલ્પન યુગ. અને વરા મને એ સર્વ એ છે.....અને મારામાં તો પૂર્ણ થઈ છે કે તું વિજયી થવાનો.

સમાજના ખાસ કંઈ નથી.

.....સદાશિવ તારો

[૪]

.....હું પણ ક્યારેક કહે. ઉશ્કેર અનુકૂળ હશે તો મારા મનના મનોરથને મૂર્ત સ્વરૂપ આપીશ. એટલું તો માદ રાખજો કે મને

[૮૦]

ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଲୋକ ସଂଗଠନର ସଭା ସଭ୍ୟ ଡଃ
ଡଃ. ବଳରାମଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଧର ଜିନ୍ଦେ

‘ସିନ୍ଧୁ’
୧୫-୧୯

તેવી નિરાશામાં પુરવાર્થી મળે. પ્રારબ્ધવાદી કદી ના જન્મીશ. હું તો મરતો દોષદય પણ પ્રારબ્ધવાદી નહિ બનું. મારા કરીશમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી પુરવાય તો આશ્વસનો જ.

[૫]

અમદાવાદ.

તા. ૨૨-૧૦-૨૬.

બહુભા... .

મારી તબીબત વચ્ચે સુધારા પર હતી. હમણાની પાછી બમ્બી છે. આજે વૈદ્યાજીને બતાવી હતી. સૂચકચૂંનો રોગ છે. સ્ત્રીક દિવસ પછી મારી કંઈ કર કરવાના છે અને મારે મગજ મગમના કૃષ્ણ કંપર શોવાતું છે. હું ચિંતા ના કરીશ.

સમાજના સમાચાર લખવાતું... . ને માથે છે.

સદાનો તારો...

[૬]

તા. ૧૫-૧૦-૨૬

બહુભા...

જર લખવામાં જોડશે નિમ્નિત્ત હું છું તેરસો તું પણ છે. આ નિમ્નિત્તતા સદાય રીત બિંદુ તો આપણે જવલ્લ હજીએ. કાલે અવસાપને બધને તારાથી કદાચ સાંભળ પચેા નહિ લખાય તો વાંધા નહિ. તારા કુંડા પચેા પણ અને તેરસાજ પ્રિય છે.....

.....તેમના વાચક પ્રમાણે જાણ્યા હતા. કામ પ્રસંગેજ બિંમને બેગ તો નહિજ.

.....ના દેહ ક્વાર્ટસ દવે અમદાવાદ ખાતે થવાનાં છે. સમાજના નવાજુ-તીમાં કાંઈ નથી. આવતા પગમાં લખવા જેવું કાંઈ પ્રાપ્ત થયો.

કાલે રસોડા પછી લીવાગી. આપણા જ્ઞાનેશના દિવસે. તારા

[૮૧]

પ્રધાન મંત્રીને પહેંચાડું છું. જે પાલ તને પ્રધાન જાવવા કહે છે તેનાજ તને પ્રધાન થવું છું.

સુમતી તારો...

[૭]

અમદાવાદ,

તા. ૨૬-૧૧-૨૬

બહેન...

અત્યારે સવારની આ પીને તને પત્ર લખું છું. તબીબત સુધારા ઉપર છે. આજ રીતે કિલકથી હાથ ઉપર છું. પણ નમગ્રાહી જણાવી નથી. જે વખતથી આ પીવાની છુટ તો કાલેજા છે. મનમાં છે છતાં ખાવાનું મન પાછું થઈ જાય છે. ૨૦ દિવસમાં તથા વખત મનપાને કાલુ મુખાવેશે. અસર તરત જણાવી. પહેલાં મોઝી હાથ ખીસકુલ ન મળતી. હવે મળવા લાગી છે. હાથ કસતાં કુપ મને વધારે મળે છે. વેધકાળને કુપ પર સખવા કહેવાને છું આમ તું નોંધ રાખે છે કે મારી તબીબત સુધારા પર છે.

મને અનાજ ખાવાની રુચ મળ્યા પછી કોઈ માસ પછી હું દેશ જવા વિચાર રાહ છું. ત્યાં જે થી ગર માસ રહેવા વિચાર છે....

કરીર સામગ્રીને સમાજનું કામ કંઈ જાણું છું. કોઈ સમેલન ઉત્ત્વર્ધિયા જાઝ માર માસ જહારમાન જર્વા નિરુતિ મળશે. અમદાવાદ હોડવા હું મહેનત ઉત્સુક છું કોઈ તને જા ઉપરથી જણાવી.

સમાજ ખાલત ખાલ કોઈ લખવાનું નથી. રાજીઆઈને જાવતી વખત મેંથી જાણવાના છે. હું તો કાર્પવાદક મેંજાને મળ સામાન્ય સહાસકાર જોવા માંડુ છું.

.....પરંતુ તેના આનંદિક આવાસને લીધે કે મારામાં રહેવા કોઈ દેખને લીધે જે અભિલાષમાં શિવિલતા જાવતી મને જણાય છે. જા શિવિલતા દૂર કરવામાં મને મારી સાધનતા ન મળતાં નિરાશ થઈ છું અને તેની અસર મારા સ્વાસ્થ્ય ઉપર થાય છે. હાલનાં Wrook ના નામકને કમળાની જાળમાં જે અનુભવ થયેશે તેનો

કાંઈ જાણે જુદા સ્વરોએ મને, પણ ખાણે છે. જતાં મારો આસ્વાદ અમર છે અને સ્નેહો.

તારા છેલ્લા મારે પાંચડાને વાંચ્યા તું પ્રયત્ન કરે જગની ઘરકાર કરીશ નહિ, જન્મતે સમગ્રતા કે નિષ્કલતાની અને ઘરકાર કરે. તારે તારું કાર્મ કરવાનું.

તારા અન્નાસર્ખાં ચિત્ત ખોલજો, આટલું, વાંચતા તારું ચિત્ત સ્વસ્થ થશે, મારી અદ્ધ ચિત્તા ના કીત.

સહેરના, ફેરના, નવાનુની તો ધણા પણ તે જણાવવાનું કાર્મ તો હાથમેલું.....

સહાને તારો...

[૮]

તા. ૧૦-૧૨-૨૧

મિત્ર...

આજ કાંઈક ઠીક છે. ખરખં દિવસે વજન લીધું હતું. ૭૦ સેંટિ થયું છે. પરંતુ કાંઈ બહાણો લોપાળી વધ્યું કે ઘટ્યું કહી ના શકાય. તમીચત સુધારા ઉપર હતી ને સ્વાદ ક્યો કે પાંડો ત્યાંના ત્યાંજ છું. હવે આવી મૂલ કદિ નહિ મૂં. હવે તમિષત કેશજો આવતી જાય છે.

સમાજના નવાનુની ધણા છે પણ સખવા શદ જોવાની છે.

[૯]

તા. ૨૫-૧૨-૨૧

બહાણો—

તારો...

.....પણ સખવાનું હોમ અને ત્યારેજ અભિકાને કારણે આંટાનું જાણી શકાય તે કેટલું કુખ્યાયક હશે તે તું કહી શકે.

સહાને તારો...

[૯૩]

પ્રેમને ખાતર

:

સત્તાતન જન્મસંકર પુત્ર

સખ, સહુ ઉ. સમાજ

[હિંદુસ્થાનની એક મદ્યુત પ્રેમકથા]

“સાચું કહેલું હો, મંજુલા ! તમને જા નથી રીતમાત ગમે છે ?” મલ્લાર દીક્ષાઉપરના મંજુલાના મુન્દર ખેંગડાની ચમત્કારી ઉપર બેસીને મંજુલા અને મુમન્ત વાત કરતાં હતાં ત્યારે મુમન્તે પ્રશ્ન કર્યો.

“કય રીતમાત ?”

“એમ જાણ્યા છું કય જવ છે ? જા ન-રમણિકની.”

“એમાં ન મનવા જેવું કાઈ હોય તો મને હજી જણાવું નથી.” મંજુલાએ સ્મિત સાથે કહ્યું. તેની બાજમાં કાંધું કાંધું દીપ્ત જણાતું હતું. મુમન્તે એ જોઈ લીધું.

“જો, વળી તમને વાતને ઢાલો છે.”

“પણ એ શું બોલું કરે છે? ખીજે જાણ છે તેમ બહોં જાણે છે. બીજાની સાથે સુંબસ રાખે છે તેમ મ્હારી સાથે રાખે છે. એમાં ન મને કંઈપણ વિશેષતા શી છે?”

“એ જાણી લખારી એવી વાતો જવા યો. સીધા વાતો કરો. શું એનું બીજાની સાથેનું વર્તન ને લખારી સાથેનું એક જ છે?”

સુમન્તે પ્રશ્ન કર્યો.

“મને સાચે છે.” બાહ્યા સિમન સાથે મંત્રુલાલે કહ્યું.

“જવ-જવ; શું સાચે છે?”

“મિત્રારો! કેવી પ્રવિત્તાની વાતો કરે છે ત્યારે તમને એની ઉપર જોમ જાણે છે. જોને તો તે સમી જોનની જોમ થયું છે. હું તો ઉઠકું, મારું પુત્ર જાગ્ય માનું છું કે એવો બાહ્ય જેવો મિત્ર મને મળ્યો છે.” તોહાની જાણે મંત્રુલાલે બોલી. સુમન્તે જરા બીજાવાતો ડાલ્યું કર્યો.

“સારું, એ તો જાણે એની પ્રવિત્તાની વાતો જાણિયે હિયે. દંબી છે. બહારથી જોન જોન કહેતું અને અંદરથી તો એ અંતઃકારો જાગ્યેલો હશે. એ તો બાહ્ય કામની પ્રેમ કરવાની નવી રીત છે. જોહાંથી પ્રિયતા તરીકે ન મ્હાતું. કારણ એ રીતે તો બાહ્ય જાણે છે. આ તો જોન જોન કરતા પાસે પાસે જતા જતું ને જાતે—સહજજાણે? બાહ્ય તો રાખેલી. પછી જોને પુત્ર ને પયરા પાકવાના હોય.”

“તારે શું તમારે એની કામીએ મ્હાવયો છે?”

“શું કહું કે હું જાણ નથી તરિકે તો જરૂર એવા દંબાને તો એવાર જોહાંના જોહાંથી કિંદા કરું. બહારથી સહ્ય જેવા અને અંદરના ઉઠકા તો કામળ જેવા.”

“પણ એમા એવા બીજાઈ તો પાડે જાણે છે?”

“તરિકે કેરું એ જાણતું જ નથી.”

“શું નથી જાણતી?”

“હેલુ તો જો જો એ તમારો બાપ નથી. એના પાપામાનાં ઉંઘણો પણ ‘જામ જેવાં જવાબ’ હોય છે એટલે તમને શી બજાર પડે?”

“હું પડી?”

“પડી એ કે તમારે વિશે કેટલા મેં સોંપે પાસે એ વાતો કરે છે. ને જાણે અભિયાન મેં છે. તમને તમારા અંજને અને અનિવારણને—માથા કરાને હો. ખારી પૂટના ખારે—વંકિ જાણ્યાં હો તેટલું એણે જાણી લીધું છે. આ બાપ કહેવાળો? બાપ એટલે શું? મહેને વળામા શું પડેવું છે એ પણ જાણ્યો ન નેવાય. સ્વમજ્યાં? તમને એ મળી એની વાતો સ્વાંથી જણા?”

“શીક લાગે હવે હું એક પ્રમ પડું?”

“હા. ખુશીથી.”

“તમને શા ઉપરથી કહ્યો છે કે એ જાણું કંઈ નથી જાણ્યો?”

“એની સાથે એ જાણીતે અંજામે સાચવી રહ્યાં હો એ ઉપરથી.”

“લાગે શું ખારે એને મહો મારીને કાઢી મૂકવો? મહેને તો એવું મોટું મેં નેવું હવે તો નથી જાણું. એ મનમાં માનતો હોય કે હું જાણું મુજબ હું તો જાણે રહ્યો. ખારે મન તો એ તવન જાણીને જઈ પડ્યો છે. રાજા ને રાજા જાણીને એણે છે તે હું તો કેટલો જઈ છું. ને કાદેજા મેં એમ જ પાળ્યો છે. હવે તો પાડો જાણી વાદોજા પાસે રહેવા જાણ્યો છે.”

“જાણે શા ખારે એવું કરવા નથી કે એ દૂર નહાણે?”

“એવું તે શું જાણું કેટલીક જાણ હું કેટલો જાણું છું તોમને એ સ્વમજ્યાં નથી ને નાજા અને છે. એવાને તે પડી વિચિત્ર શું કરી રહ્યા? અજાણ તો કે એવું જાણ છે. તમને કહ્યો છે તે ખરું છે કે એ કે જાણામા હોજાણો છે. પણ એને બજાર નથી કે એકી કમાળી જાણામાં કાઢવ જ રીજાવાનો છે. જાણી કંઈ મેં નથી. હું જાણું તો હમણાં એને એકાદ સંજાગી રાં પણ મહેને એની સુખાંજા એક રવા જાણે છે.”

“ત્યારે હવે એવું શું કરવું છે ?”

“તમને કહેા તેમ કરિયે. તમે તેમ હવે ખારે બેનાથી રૂઢવું છે.” મેજુસાએ કહ્યું. સુમનત ઘડીક વિચારમાં પડ્યો.

“હીક, તારે મેજુસા ! તમને બચતર લેવાર છે ?”

“હા, એ કરવું, હોય તે ચારે લેવાર જ છું.”

“તો આપણે એક નાટક બજાવવું પડશે ને તમારે તેમાં એક પાર્ટ લેવો પડશે.”

“ખુશીથી હાથિય. શાનો લેવો પડશે ?”

“ફનક્લિના પ્રેમસખનો.”

“અરે ! એ તો હું બરાબર બજાવી શકીય.”

“ના, પણ એ જતા જાય છે. તમારે એને સચોટ જાણ બેસાડવી જોઈશે કે તમને એને અર્થ પ્રેમથી આગો છે. અને અને એ જ મુશ્કેલ કામ છે કે એ શી રીતે કરવું ?”

“એ તમારે શી વિન્યા છે ? એને પ્રેમ કરનાં શીખવવું ન પડે ને તેમાંથી એ પ્રેમ કરવાનું નાટક બજાવવું હોય ત્યાં ખટા નેનીને શીખવવું નહિ પડે.”

“શાં તો તમને એટલું કરવે લા જીવે પોટ હું રચી રાખીય.”

“એ એ, પણ ખારે રસાવું ન પડે, હો.”

“બારે ! એ વાત કેવી ? તમારે તો પાત્ર કોઈ જ નહિ કરવું પડે. તમને નિશ્ચિત છેવે.” આટલું કહેતાં કહેતાં સુમનતે હાથની ઘડીવાળમાં જોયું. “બારે, આટલું જ કહ્યું થયું ! હજી ખારે હું જાં કરવું છે ! હું હવે જાઈય.” સુમનત ઉભો થયો.

“ના ના, હવે અત્યારે આટલા મોડામાં જાઈ ? બહો જ રહ્યું છેવે. કાલે જાવારે જાવી કરિયે આપણે શાં જ ફાલેજમાં જાઈયું. વાંચવું કરો તો હું, બેજાવીએ જાણીય.”

“ના, એમ ન માલે. મ્હારે જતું જ નેહલે.”

“શું જતું નેહલે? જાણારે કે તંભારી ખોટર તો આપવાની નથી. મ્હારો કોટર ઉપી ચોં કસે. સાચાત સાચા નથી. ને જતો ક્યાંયો.”

“એ તો મ્હારે જતું હેને? દેસી કરીલ.”

“તે, વળી કપડે બેભાવલો.” મેંજુલાં દસમાં દસમાં બોલી.

“શું? એલેને. હું સાંજાળી કાઢિ.”

“એસો. દહ મ્હારાં બાળી તો આપ્યા નથી ત્યાં જાણીયે જવાની ચિન્તા સી? એસો. એસો. એમ તે જવાનું હશે?”

“હીક, તો મ્હારે કે ચંચો નથી. આ એસો. પણ જરા બંધે બંધ તો આપ્યા દેસાને કે જાણારે ને સવારે નહિ જાનું?”

“હા, એ જુધીથી આવો.”

હીમ દીરીરીરીરીરીરી-દેસીશન-પી ‘બંદી’ ચાગી. મુમન્ય એકદમ બોલી ઉઘોડ: “બૂબા એ મ્હારો જ દેસીશન હશે.” એ જવાબ આપવા ઉઘોડ.

“ઉમા સોલ. હું જ જવાબ જાણું છું.” મેંજુલાં જાંદર ખંડમાં જઈ ને ટેમજણથી રીંછીવર કાને ચૂપું: “હા, જાહી જ છે..... જાણારે જાહી જ મ્હે રોક્યા છે.....ના, રડવારે પણ જાહી જ રોકાઈ.....દમજાં એ જ વાત કરી ત્યાં તમારો કોણ આવ્યો... જરા રીક પડે.....હા. જમ જમ.”

મેંજુલાં મુનનત અને રમચિંક વણે મ બાળે કોણેજમાં સાથે બળુત દાં. મેંજુલાં એને પેસાતાર વર્જનાં કરી કમળ લેવાં માગત-ખની જુની દલી લેના પિત્ર મ્હેકાત્રા પાયા ઉપર ખોટરનું ચિત્તેત કસા દના અને ફિનિયાની સારી સારી ખોટર. કેપનીએના એકન્ટ દના. મુમનત પણ એવી જ રિચતેતો હતો. અને દુરનાં સર્ચ પણ ચની દના. રમચિંક સાધાજી રિચતેતો હતો. એ સરી નાજુક ને કેનારીક હતો ને લેના પિત્ર લેને અતિશય સુન્દર વજુના એટલે એ માનતો કે હું બહુ સુન્દર છું. અને તેથી જ એ માનતો કે એ

એવે ડોલેજની હોઠરીએને આકર્ષી રહે છે. આથી તે તેની ડોલેજમાં આવતી દરેક હોઠરી સાથે મળે પશ્ચિમ ખોલે. ક્ષી સાથે પશ્ચિમ ખોલવાની કલામાં એ નિપુણ હતો. એ મિત્રતા સારી જાણતો હતો. મંજુલા અને મુમત્ત વિશે છે એમ એ જાણતો નહિ. એટલું જાણતો કે એ જાને એક મીઠી જોશવે છે.

ડોલેજમાં મળતા ડેલાક વિદ્યાર્થીઓમાં ક્ષી મારે અતિશય સૌક્યતા જન્મે છે. એ નિર્દોષ એ વા સંદેશ છે તે મુદ્દા પ્રશ્ન છે. પણ સાથે મળતી સુવર્ણની દષ્ટિ આકર્ષી, તેનું રિખત મેળવતું, તેની સાથે એ જોશ જોશવા એ મારે તે વિદ્યાર્થીની પાખંડી થાય છે. એના તે જાણે જાણની ધનતા પ્રાપ્ત થઈ જતી હોય તેમ એ જુલાનમોર વિદ્યાર્થીઓ છે. એ સૌક્યતા જુલુ વધી જાય છે ત્યારે એ વિદ્યાર્થીમાં જાણે સૌક્યતા આવે છે. જાણે તે એ ડોલેજ ડોલેજ 'બેન'ની સાથે પશ્ચિમ ખોલવા સૌંદર્ય હોલક રહે છે. એનું હાસ્ય, અસંત, વાણી, જોશવાની રીત વગેરે જાણમાંથી પૌરુ નવ નાય પામતું જાય છે. અને આને જાણપાસક પ્રદાનમ અને છે તેમ એ 'બેન' જાય જાણે રહે છે. એ એમ માને છે કે હું તે પશ્ચિમ રસરસિથી બેનની અને બેનના સૌંદર્યની જાણના ને જુ. જાણતું તે જાણવામાં જાણે. રમણિક જાણવા આવે હતો. એને એનાં મંજુલા બેનને સાં જાણે જાણવા ગયા વગર આવે જ નહિ. એ મંજુલાને બેન જાણતો અને તેના સૌંદર્યનો પુરો જાણવાથી હતો. એના દરેક મિત્ર મારે એને મિત્રતા એ 'બેન' પાણી મળતી. એ મિત્રતાની ક્ષીએ તે મંજુલાની જ પ્રતિભાવે હતી. એ એનાં જ મિત્રો હોતો.

"અરે ! રમણિક ! આવી ખોલવા ?" મંજુલા ખોલવા આવતી જ જોઈ રહી. રમણિકજાણના સંવેદનથી પશ્ચિમ રમણિક આવે જાણે આશ્ચર્ય જાણે. "હું જાણતી જ રાહ જોતી હતી." વિદ્યાર્થી રિખત સાથે મંજુલાએ હાથે. રમણિકને વગર નવાઈ જાણી. મંજુલા-જુલાનમોર જોશવા. વગર જોઈ. "હાથે આવે છે ત્યારે અને જુલુ મને છે."

“ હું જરા કામમાં રોકાયો હતો તેથી જરા મોડું થયું. તરિ
તો હું જરા જલેલો આવવડો હતો. ”

“ હા. મને થયું ખરૂં કે હજી કેમ જાણ્યા તરિ ? ” રમણિક
જરા ચમક્યો. તેણે મેંજુસાને એક સદમ દ્રષ્ટિથી વાંચી અને ખાતરી
થઈ કે ત્યાં કૃત્રિમતા નથી. એના હલ્લમાં એક અનિર્વચનીય
ઉદાસની કીર્તિ સરસલી આવી. “ હું ખરૂં કહું છું કે મહારા જાડસા
કાશ્મેરના મિત્રોમાં ત્હમારા સિવાય બધા નકામા છે. ત્હમે ન આવતા
હો તો મહારા જાણ્યા એ દિવસમાં જરા એ વિનોદને સ્થાન ન રહે. ”
મેંજુસા કે અપૂર્વ સ્વાભાવિકતાથી મોહવા લાગી. રમણિક કામચતો
હતો ત્યારે તેના મુખ ઉપર હાથ ને જરા ઘસમટી રેખાઓ આવી
જતી હતી. “ રમણિક! જાણો દિવસ પાસની વાતોમાં વાંચવામાં કે
કોઓમાં રહેવાથી હું કંઈક છું હો. ત્યારે મને ત્હમારા જેવા મિત્રની
અવેશ રહે છે કે એ બધામાંથી છૂટીને કેંઈ વિનોદ ને ઉદાસ મેળવું
પરેખર! મિત્ર વચરતું કલ્પન કેવળ નીરસ છે એમ મને હવે સ્પષ્ટ
જણાય છે. ” મેંજુસા ઉછું વાક્ય એટલી નિહાળવાથી મોલી કે
રમણિકને શું મોહતું એ જ ન સૂઝ્યું. એ જાણ કંઈક નવીન જ
વાતાવરણ અનુભવતો હતો.

“ કેમ જાણ મોહના નથી ? ત્હમને નથી સામતું કે અપરધને
અનુકંપ પડી મિત્રની બહુ જ જરૂર રહે છે ? ” રમણિકને વિચારમાં
પડેલો જ્યેષ્ઠ મેંજુસાએ સમીક્ર મોસ ઊઠાવો.

“ એ તો બાલકપણમાં મિત્રો ત્યાં નથી હોતા ? એ જ મિત્રો
મોટી વયે પણ હોય છે. એમાં અનુકંપ વયે ખાસ વિરોધતા થી આવે
છે એ હું નથી સ્હમજતો. ” રમણિક કંઈ ઉતરે તેમ નહોતો. તેણે
પણ એવો જ ઊંચોટ જણાવ્યો. પણ મેંજુસાને તો એ કાલી
થયું. “ જાડકપનના મિત્રો જુદા ને ચોક્કસ જુદા સ્હમજ્યા ?
રમણિક! ચોક્કસમાં તો પ્રુભને કોઈની અને કોઈને પ્રુભની મિત્ર તરીકે
અવેશ રહે છે. ”

“ હા. એ ખરૂં પણ સાધારણ રીતે તો એ વખતે કેઈ પણ
કલ્પનના સાધી મળી રહે છે એટલે પછી જીવન કેઈની અવેશ થાતી રહે. ? ”

“ પણ; તો હવે જ્યાં એ છાન્નનો સાચો ન મળ્યો હોય ત્યાં તો કેઈ મિત્રની જરૂર રહેને ? ”

“ હા, તે તો ખરૂં જ. ”

“ તો હું મ્હારી ખરેખરી પાત લઢમારા જેવા નિકટના મિત્ર પાસે ઠહું તો વાંધો નથી કે તે જ કારણથી ત્હમે મ્હડી આવો-જાઓ છો તે મ્હને મદૂ જ સુખપ્રદ લાગે છે. ” રમણિક જરા અનિર્માનથી કુસાયો હોય તેમ જણાયું.

મંજુલાનાં તીર સચોટ-વાગ્દા માંડ્યાં. દરોજ એક જ વાર આવનાર રમણિકને એ કેઈ કેઈ વાર એ જણ વખત બોલાવતી. રમણિકની ખાતી દદ થવા લાગી કે હવે મંજુલાની રૂતિ બાકાઈ છે. એ લેને મ્હાય છે. ખસ, પછી તો પ્હેનમ્હાનનું પદ ધસાવા લાગ્યું. લેનો જે ખરેખરો મંજુલા તરફ આવે હતો તે હવે જામત થયો. ત્હે કે એ પણ એ ન જણાવવા મદૂ પ્રયત્ન કરતો. પણ મ્હોર મંજુલાની રૂતિ સુઝમતમ જામતો. પણ ન જ્યાં કે લેતી હતી એ તે બેાણું જાયતો. રમણિકના જન્મરિવસો મંજુલાએ પોતે મુઘેબો રેલખી રેલખો રમાત્ર કોટ આવ્યો. એની અમર પણ મણી રહી.

એવાર મ્હોરે રમણિકને આવવાનો વખત થયોં તે વખતે મંજુલા પોતાના ખંડમાં રેખાપર હાથ રેકવીને ખુરશીમાં વિચારનિમગ્ન બેઠી હતી. રમણિક આવ્યો તે લેને ખજાર ન પડી. એ છેક પાસે થયો તે ઉભો રહ્યો. “ કેમ, મંજુલા ! જાણે જામ રા વિચારમાં પડી મ્હાં છે ? ” રમણિક એક ખુરશી લઈને બેઠો. મંજુલા એમ જ બેઠી રહી.

“ જામ કેમ બેઠાં છે ? જાજ ત્હમને શું થયું છે ? ” મંજુલાએ આંખમાંથી સરતાં એ ચિન્દુઓ લૂળા લૂગાનો પાપત્ર જાંબે રાખ્યો. “ જા શું કરો છો ? રહો છો કેમ ? મંજુલા ! ઠહો તો ખરાં. ”

“ છન્નનીમાં જ્યાં ઉજ્જિ જ જરી હોય ત્યાં રામા સિવાય બીજું શું રહે ? ” બંબે હાથના મુખ રાખીને નીચે મુખે મંજુલાએ જવાબપાત્યો. લેના અવાજમાં ઘણી ક્ષુદ્રતા હતી.

“તમારે વળી શી ઉશ્વરો છે ? આમ શું કરો છો ?” રમણિક બોલ્યો. ત્રણે આવેશમાં બાતી દોષ લેવી છતાં ઈન વાતે મંજુસાએ રમણિક તરફ જોયું. “શું ? રમણિક ! તમને પૂછો છો કે મ્હારે શી ઉશ્વરો છે ? ખરેખર ! મ્હને એ લઘાણ પ્રજાથી આશ્ચર્ય થાય છે એટલું કહી નથી શકું. તમને હજી સુધી નથી સમજી ગયા કે મ્હારી છંદબીની શી ઉશ્વર છે ? મ્હને લાગે છે કે તમને નિષ્કૂર છે. તમને હસ ન નથી નહિ તો આટલું આટલું દર્શાવું. આઠમી અંતરની ઉર્મિઓ બનાવી તો સ્વમન્થા વચ્ચે ન રહે. મ્હારે હવે છંદબીનો સાથી જોડાએ હોય. એ જ મ્હારી ઉશ્વર છે. મ્હે જોની પાસે જાતાઓ શાખા એ જ ત્યારે નથી સ્વમન્થા ત્યારે મ્હારે શું કરું ? આર આરમાં વર્ષ સુધી બોલ્યા વચ્ચે સદન કરું ને બે પ્રજા છંદા દર્શાવે. હવે ત્યારે મ્હારી પાસે હું જુઓ કહું છું ત્યારે એ સ્વમજ નથી સંકેત. કે નહિ, એ જે વિધિનો કરતા જ છે ? હશે.” વળી પાછી મંજુસા એકવચ્ચે બે દાશમાં મોડું મુકીને બેસી.

“મંજુસા ! મંજુસા ! હું તમારી પામણી સ્વીકારવા ત્યારે ના મ્હે છું ? આમ હતાક શું થાયો છો ?”

“ત્યારે શું કરે ? તમને જાણ સુધી કાંઈ જાણવા કરકર ન કરી તે મ્હારાથી શી રીતે સ્વેચ્છ ?”

“તમને કાંઈ કહો છો કે હું ન્દોતો જાણતો ? મ્હે તો તમને જોયાં ત્યારથી તમારા કોઈએ કુલ્ય થયેલો અને તમારો પરિચય બાંધ્યો ત્યારથી મ્હારા હૃદયમાં તમને સ્થાન મળ્યું છે. તમારી જાંબમાં મ્હને જાતજાતે દેખાતું છે. તમારા પાનમાં મ્હને જાણુત રંગો દેખાવા છે, તમારા સમજ વચ્ચે, તમારા ખોલેશમાં, હસન ચક્ષુમાં મ્હે જાણું રમણીયતા જોઈ છે. તમારા મજુસા સ્વરમાં મ્હે” દિવ્યતા સુધી છે. મ્હારી નથી પ્રેરણા મ્હે તમારામાંથી જ મેળવી છે. હું સાચેસાચું મ્હે છું કે હું તમને મ્હારા ખાસ પ્રેમથી જુગતો આવ્યો છું.”

“તો પછી મ્હને જ્ઞેન જ્ઞેન કહીને શા માટે મ્હાડું હસ સમજાવતા હતા ? નહિ, નહિ, તમને નિષ્કૂર જ છે નહિ તો આમ કરતા જ નહિ.”

“ પણ હવે ખાતી જાયું છું ને. ”

“ એવી છુખી ખાતી ત્યાં કામળી ? ”

“ તારે શું કહે ? તમને કહેા તે કરવા લખાર છું. ” હવે મંજુલાએ રમણિક રહાએ જોયું. રમણિકે કોઇ પણ દિવસ નહિ એનુંખવેલું એનું અત્યારે મંજુલાના મુખ ઉપર જોયું. એ છુખી રંગે જ અત્યારે કે અજાજ ખીમ્પો. પણ, એટલું જ ઘણું હતું. રમણિકે કહેા ને મંજુલા તરફ વધવા લાગેા. મંજુલા એ જ રિખત સાથે તરત જ મોલી હતીઃ “ રમણિક ! અત્યારે જાડી નહિ. કોઇ આવશે. એને માટે એકાન્ત ન જ જોઇએ અથવા કોઇ સ્થળે જતું જોઇએ. ”

“ તો ક્યાં જઈશું ? ” અધીરાધી રમણિકે બોલ્યો.

“ ખદારો વિચાર છે કે ખદારી ખોડર જાતે હું કાઢવ કરીશ ને જાપણે વચી ખીમ ઉપર રહે જઇએ. અજાજગીયાં છે એકાન્તે ભદ્ર જ આનન્દ થશે. પણ એક જન્મો વાણી છે. ” મંજુલા હવે નેનીર જનીને વાતો કરવા લાગી. રમણિક પણ તેટલી જ નેનીરતાથી સમિતી રહી.

“ શેા વાણી છે ? ”

“ એનો નિકાલ નહિ થઈ હશે એમ ખદને લાગે છે. ”

“ જાપણે જ કરી રાખે એમ છેને ? ”

“ હા. છે તો એમજ ને તે પણ તમને જ કરી રાશે. ”

“ બોલો ! તારે તો કહેા. ”

“ પણ, હું ભદ્ર જ અજાજ છું તમને કહાય ન થાય. ”

“ કહે, એ શું બોલો છે ? તમને કહેા તે ખદારે સોનાતું છે. ”

“ એમ ? બોલ નહિ લાગે ને ? ”

“ હવે ખોડા સામયનો એક શેા ? જાપણે તો હવે એમ. ”

“ પણ, તો એમ છે કે જાપ તમને જાવો તો ત્યાં પણ જાપણે જાકાજ જાણે ને એમ બને તો બોલું. ખદને લાગે છે—” મંજુલા આગળ બોલતાં અજાજ.

બૂલકણો.

નટવરલાલ ચીમનલાલ ચોપરી.

૨૨૫, સં. હ. સમાજ

જાતોએ બૂલથી કે જલ્દી જોઈને મને બૂલકણો બનાવ્યો છે તે સાઈ ન કર્યું છે. ઠેરઠાક લોકો બૂલકણા સ્વભ.વચાનને વખોડે છે. પણ મને તો એમજ લાગે છે કે તેઓ બૂલ કરી રહ્યા છે. જાણના હમેશાં સધળું બાપજી સામ માટે કરે છે, તેઓ જાણે છે, કમુદ્રે છે છતાં સમય આવે જૂઠી જાય છે. મનુષ્ય સ્વભાવ જ બૂલકણો છે. ઠોઠ વધુ બૂલે છે તો ઠોઠ ઓછું બૂલે છે. પણ સખજા બૂલકણા તો હોય છે જ. મને બૂલકણો બનાવ્યો છે તે સાઈ કર્યું છે તે કહેવાતું તાદ્રપર્વ એટલું જ કે મારા બૂલકણા સ્વભાવે હમેશાં મને શપ્થો કર્યો છે. જોઈ બૂલકણો ના હોય તો કોણ જાણે મારો જીવન કમ કેવેણે હોત !

ખાના એમ છે કે ઠેરઠીએ વખત ઠેરઠાએ જાકરમાતોમાં મારા જન્મ બૂલકણા સ્વભાવે મને ધણી મદદ કરી છે. એક વખત હું મારા મિત્રો સાથે એકીસઘીજ તરફ ચાલે ફરવા ગયો હતો. ફરતા ફરતા

અમે એક મોટા ઈમ્પાઉન્ડ જામન - ચારી પહેંચ્યા. ઇચ્છતા ઉપર એક પાટીક સડકાવેલું અમે જોયું. તેના ઉપર નીચે પ્રશ્નજો લખેલું હતું.

“ જોવતી કાલપી બહી યો. ચાકરજી પોતાના બહુના ગરમુત બેસે બાળતી મતાવશે. કાલે પ્રથમ દિવસે દેવાપી સવેને મરત દાખલ કરવામાં આવશે. સમય જોયેલા ૩ વાગે તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૨૮.”

માર્ચ-ચિત્રો નાટક, સીમા, બહુ એક પહેરેના ધણી રોમીન હતી. પહેરેના દિવસે બહુ જોવો એક સૌમ્યે નિમય જ્યો. મરત દેવાપી મીરજી થો એક અમે સૌ જાણતા હતા. એકલે પેરખી રોડ વાગે નીકળવાનું નહિ હતું. હું જુલાયો એકલે સૌમ્યે મને પાઠ રહે મારે મારી કાલપીમાં મોટા સાસ જાહેરે નોંધાવ્યું. મારા જુલાયો જવાબને સીધે મેં કાલપી રાખી હતી. અને રોજ ઉઠી, નાલી પેરખ લેખાર થઈને કાલપીના પાના ઉદ્ધારવાની રેવ રાખી હતી. સૌમ્યે દેવાપી ચાલે એકા થઈ સાથે નીકળવાનું નહિ હતું.

જીજ્ઞે દિવસે સવારે મેં કાલપી ઉઠાડી. બહુમાં વખતસર જાણતું વાઢ જાણ્યું. પણ સાકાજાર વાગે જામરી પેરખમાં મેં ભેરંમોએ સુખ્ય મુદ્દ મથાવેલું તે જોવામાં હું એકલો જ્યો તરીન થઈ મથો કે બહુમાં જવાનો સમય અપારે થયો અને રૂંથ થયો તે જુલી થયો. તકસર જુરી થઈ. પણ તેની ટીકા, મિત્રેચન, પંચાત અને ઉવટે સુખાચન થતાં પણ વાગી ગયા. અચૂને ટોરે અને બહુની પેરખ વાઢ ચારી હું વિચારમાં પડ્યો. જરા મગસાયો. કાંતેલું મારા મિત્ર મારી જુલી જવાની રેવ પર જહુ ટીકા કરી મારું કાલપર જાણતા. જા ચિત્રમાં અને ચિત્રમાં સાકા મધુ વાગ્યા. એકલમાં મારા મિત્ર મારોકલાલ મારે ત્યાં જાવ્યા. તેતું મેં જલરી જોયું વાણ્યું. મેં પુછ્યું “ સાકા, બહુ રેવો હતો ? હું તો પેરખની બાકા જોવામાં ત્યાં જાવવાનું જુલી થયો. શું કાં ? ” મેં કરી મારી જા રેવ જરા પણ સુખરજી નહી. ” જાતલું જાવજુ જાખ્યા હતા મારોકલાલ તો જાણે જલેસ દેવા એક ઉખા રવા. ઉવટે મેં મારું કે એક માસ રહ થયો છે. અને સુખાચન જોયેલા સારી

રીતે તમે છે એટલે તમામાં આજ્ઞાથી સાહેબનું માથું દુખતું હતું. સરીરે એકવચ્ચ ડોળાને તો હતીજ નહીં. પણ જાદુ આટલો જલદી કેમ પૂરો થયો હતો તેની મને નવાજ સાચી પછી ધરિયાં માણેકસાથે મજાન વડે જુલાઓ કર્યા. “ એ તો એને છેતર્યા કીધું જાદુએ નહોતો અને જાદુએ નહોતો. એ વાચાથી લોકોએ ચલા માંડ્યું હતું. અને તારી રાહ જોઈ નીકળ્યા અને બે વાચા સુધીમાં ત્યાં પહોંચ્યા જલદી માણેકા એટલે થયો તારા સાથેલો. એમર સાબલ થઈ સારી જાગ્યા રોષથી બેઠા. અહીં વાચાં તો એટલું ચીકાર કર્યાં થયું કે પડે તેના કટકા પડ્યાજ તારામાં, આટલી સ્ત્રીઓમાં, ખાસેવાની રેણુ છેલ્લમાં અને એક કલાક પછી દોઢાંને પીતાઓ. પછી જલુના ટીકરે રોજ પરના બેઠાને પછી ઉપાથો અને પછી ! એતો પેલી ‘ April fool.....’ ની ક્લીમી પાડીઆ પર લખી હતી. જાને એકાંચ માથની પહેલી તારીખ એમ બધાને માદ આપ્યું. પછીજ નિરાશા સાથે લોકો બહારથી હસતાં જલુ મનથી નિસાસા નાખતા સો સીને ‘ હો-પલા. ” આટલું બોલતા માણેકસાથે હાથી ચલા તમાએ લેમના પર સારી જલાર નરી હતી તેથી ખાસે પોલા એક કાચ પર નિહા રેવીને આબ્દાન કર્યું.

એક વખત એક મિત્રના વરણોમાં જવાનું હું જુલો ગયો. રાત્રે માદ આપ્યું. મારા મિત્રો મારા પર શુભે થશે તો હું જવાજ આપીશ તે વિચારમાં હું બેઠો હતો. એવામાં લમનલાલ અને મળવા આવ્યો. હું કેમ નહોતો. ગયો તે પુછવાને જલે તેને વરણોની હરીકત કહેવા માંડી. “ વરણોડો ચલ્યો. જાને તો તારી બહુ રાહ જોઈ. પણ તારી બહુ રાહ જોઈએ છીએ તારે હું નથી આવતો. જાને પણ લેમજા બન્યું. હું નાજ આવ્યો. હું ના આવ્યો એટલે મને ચિંતા થવા માંડી કે કદાચ જાને કાઈ નવા જુલોની થશે. જનું પણ લેમજા. વાડળાં, સવારથી જવા જલ હતો. પણ વરણોડો ચલ્યો. એટલે આંકાસ એકાએક વાંક-જાથી થોડાં. જલના અને વીજળીના અમકાસ સાથે એકાએક વરસાદ છુટી પડ્યો. વરણોડો જાણે રહેતે ગયો હતો. વરણોડો જલત જલત થઈ ગયો. એક વા. મા લોકો કર્યું બધા જોઈ હું એમ જવાને લાગ્યું. વરસાદને એક જાદ નીચે આવ્યો આવ્યો. વરસાદ બધ થતાં થોડા

એકી સાથે વરસાદ આગળ વધ્યાં હોડા સૌ પીપરાઈ ગયા અને વરસાદના મિત્રો એટલે નાસી ના નવાજા અમારા જવાના કપડાં પસાળ્યા અને આવના હાંડાથી ભરુણા પણ ખરા. મેં નવો ફેશન ડેઝ પહેર્યો હતો. તે તરવ મુંઝાઈ ગયો છે. પરમ દીવસે મારા કાઠની ઊઠરીના લાગ વખતે શું પહેરીશ ? " વિચેલન થઈ ડરતા લેખના મુખ પર દીકરીની ઉપાઈ મૂકી. "હું સર્વ જીના સમજી ગયો. મેં કહ્યું " કાંઈ નહિ, મુંઝાઈ તમારા ખામાને મોકલજો. તેઓ દુધાસૂત્રીન કચડી તમને મોકલી આપશે એટલે ત્યાંથી પણ સરસ રહે. પણ પરમ દિવસે તો શાંત કાલાથી ચણાવીશું પડશે. હું ના આપ્યો તે શારૂ થયું. નહિ તો ત્ને મારો ડેઝ બચાવો હોય તો હું પરમ દિવસે મારી ખાંચીને ત્યાં વરસાદમાં શું પહેરશ ? મારો તો બીજો સડો ડેઝ પણ નથી, જે તેમાંથી મેલા થયા છે. અને જાણના યોજીને ત્યાં ગયા છે. સેકસ મેં કાળા કમલા છે. પણ તે કાંઈ વરસાદમાં પહેરાય ? " મારો મેર હાંજરી મારે મારો મિત્ર અને કાંઈ પણ કહેશે નહિ તેની અને ખાલી થયું.

જાણે મેં નાના કામસ વર્ણવ્યા પણ ખરા છવનમાં મેટો સામં મારા માનીતા જુલાઈ સ્વચ્છાવથી જ રહે છે તે કહીય તારે વાંચક, તને પણ એક વખત જુલાઈ જવાનું મન રહે. વાત એમ છે કે ૧૨ વર્ષે ઉનાળામાં ડેઝ ડેઝ દિવસ સાંજે અને મધ્યા મિત્રો જીમનાથ નદાવા નદામે હાંચી. ત્યાં નદીમાં નદાવા પડી જાનંદ કહીએ હાંચી. ઘેરથી બધા સંમેલ પહેરી લાંચી કે રેજ રેજ સાથે કાંઈ રેજું પડે નહિ. આ વર્ષે પણ તે મુખ્ય જાનંદ કરવા જતા હતા. જીમનાથ પારું દૂર છે એટલે સાઈકલવાળા ખરીદાર સાઈકલ પર આવતા હતા અને જાણના મારા સહીત માર સાથે દેવગાંધીથી આવતા નીકળતા. એક દિવસ હું સંમેલ પહેરી જૂદી ગયો. ત્યાં પહેર્યા જાત બધા ટચેટપ નદીમાં પડ્યા હું સંમેલ જૂદી ગયો. તેથી શું કહ્યું તે વિગતમાં ત્યાં અંદાઝ મારવા લાગ્યો. તેવામાં સાઈકલવાળા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ પણ નદાવા પડ્યા. જમીને મારી સંમેલ હું બચી થું તે જાણ થતાં અને કપડાં સામવવાનું કામ રોંપ્યું. દીકરીનીમાં હું ત્યાં ફરવા લાગ્યો મારા મરણનખો. મારે તરફ

હરવા સામા. મારી દ્રષ્ટિ પેલી "સાધકો" પર ગઈ. હું હમણાં જ સાધકીય વ્યસનતા શીખ્યો હતો. એકલે સાધકીયને મારો શોખ વાગે હતો. મેં એક સાધકીય આસ્તેથી ઉઠાવી. સ્વાસ્થ્ય સ્થાન મારવા નીકળી પડ્યો. તેના માથાને બંધ કરતાં તે જુઓ પાડતો રહ્યો અને હું આંખો ક્યાં નીકળી ગયો.

હું ક્યે રસતે ભંડે હું તે જોતું જુલો મયો. મારા માથે મેં કાલીજામ તરફ ફેરવ્યો. આ પંદર મીનીટમાં હું મનુ આગળ નીકળ્યો. સંખ્યા થવા આવી હતી. એવામાં એક મેટા કોમ્પ્યુટર-જેમણે આમળ જાતી પહેંચ્યો. ત્યાં કોઈ મુખ્યા બાગમાંથી વીજુટી હતી. જુલમાં મારાથી ધંધી વાગી ગઈ. તેની દ્રષ્ટિ તરફ હતી. મારી દ્રષ્ટિ તો તેના તરફ હતી જ. પછી કુલ્લું જ આમળ નવતો ખાવા. એકમેકને નીરખ્યાં. મેં તેને જોયું, નીરખી નીકળી, એજાળી. તે આમળી ન્યાતના કુલ્લું રોકી એકની એકની રોકી સુધીયા હતી. તેને નીરખવામાં હું થોડો તણીન થઈ ગયો. સાવકલ પર બેઠો હતો તે જુલો મયો. પાછળથી કુલ્લું રોકી મેટર આવી. મેટર કાલિરે હોર્ન વગાડ્યું. હું ચમક્યો. સાવકલ પર બેઠો હું તે જુલો મયો. અને થન રહી મનુ પર દાગી પડ્યો. મેટર ચલ્યા. રોડ નીચે હતો. મને એજાળ્યો. તેજો મેટર "આલો, કાલીજામ કેમ પડી મયા? મનુ તો નથી વાળ્યું ને? હજુ તો સાવકલ ચીખતા હો. એમ સામે છે!" ઉપરવાપરી સવાયેના ઉત્તરમાં જાણે કાંઈ જ બનવા પામ્યું નથી તેમ સાવકલ ઉઘડી ઉભો થયો, અને "ક્યાં સાથ કરવા માંગ્યા કુલ્લું રોકે આમળ જાતી ક્યાં" "પાલો, અંદર પાલો. જરા મો તો ધાણ નાંધો. પછી જાણે જાણે." કોણ જાણે કેમ પશુ મને રોડ સામે લાંબી વાલ કરતાં સરમ લાગવા માંડી. યુવકુર કપડાં સાથે હતી મોં ધાણ લીધું. પછી કુલ્લું રોકે મને બેજાળમાં સઈ મયા. અંદર સુધીયા તેની માતા ચંદ્રકાળી સામે વાલો કરતી બેઠી હતી. ચંદ્રકાળીની તખીઅત અમુખર નહિ. હોવાથી કોણ પર સુતી હતી. રોડ કોણ સામેની છુલ્લી પર જઈ બેઠા. પછી કુલ્લું રોકે મારા અમનાલ વગેરેની વાલો પુલવા માંડી. એવામાં સુધીયા રોકવાતી

અંદરના ખંડમાં ચાલી મઠ. પણ ત્યાંથી અમારી બધી વાત સાંભળી
 સકાય એમ હતું. મેં અમારી કેલેજની, અમારા પ્રેસિડેન્ટની, અમારી
 કેલેજની પ્રિન્સિપાલની વાતો ધણી છટાથી કરવા માંડી. સમય અને
 સ્થળનું જ્ઞાન હું સૂચી મણે. પણ મારી વાતોથી કુલયંદ સેફ અને
 મંડસરનો મુખ્ય મંત્ર થયાં. પછી લેખની પુત્રી કુલીલા મુખ્ય ધાત્ર
 'તેમાં શી નવાઈ ? સામાન્ય વાચ્ય. આઠ વાચ્ય. રજુ ધેર જાણતું
 હું બધી મણે. રોકનો જમવાનો સમય મણે. અને સાથે
 જમવા રોકે આમંત્ર કર્યો. જૂન ધણી સ્થાં હતી એટલે (વનવ પુરની
 જાનાકાની કરી જમવાનું આમંત્ર મેં સીકસ્ટી જમવા વાડ. મેં
 ધેર જવા રોકની રજુ માંડી કુલયંદ સેફે કહ્યું. " અત્યારે સાવકલ
 પર જ્યાં જશો ! તેમાં તે વળી જવા વાળું છે. સાવકલ અહીં મુઠા
 અને મોઢર તમને ગં જશે. કાલે સાવકલ મોકલી આપીશ. "
 અહીં બધી સમય મારે રોકનો આમાર માની હું ધેર મણે. મારી
 માતા-મારી જાની રાઠ એક બેસી રહી હતી. મેં તેને બધી વાત
 કહી તેને હાં ઉમંગમે આજ્યે. પણ હું કાલ સમજ્યો નહિ. મારી
 માને કાલ ને આજા મંત્ર હેવ એટલું કળી રહ્યે.

* * * *

૨. વિવેકે સાંજે કુલયંદ રોકની જેન મારી માતાને જાનગીમા
 મળ્યાં. કાંઈક જાનગી વાત નહીં કરી મળ. લેખના મવા
 મળે જમર પડી કે કુલીલા કુલે મારો વિવાહ નહિ મણે છે.

મારથી મને મારા માનીતા અલકજુ સ્વજાવ પર મદા અને
 પ્રેમ થયાં છે.

અર્જુન:-“ મેઘાગ્રાહ, સખા કરેલું જે જાણથી હું. તમે મારા સહોદર
છેલ ન્યેજ જન્મુ છે. આ સુખખોના તરફ આજે જ ગમે.”

કૃષ્ણ:-“ સહોદર! ન્યેજ જન્મુ! શત્રુઓ પ્રત્યે આ મેં સંભાવણું
હું તારો શત્રુ હું. તું મારો ભ્રાત્રિય છે. તો પછી આ મેં
સંભવ? પણ.....હા. ખરે હું તારો મેઘા ગ્રાહ હું. આજે
પ્રજાતામાં જ એ સાંજનું કે તું મારો શત્રુ જાણ છે. પ્રથમ
તેં મેઘાએ આ જાણથી ન જાણી. હવે આજે જ પુત્રિય
પણું કે તારી માતા તે મારી માતા છે. મિત્ર-દેવી, મિત્ર-
પ્રતિજ્ઞા, અને મિત્ર-શત્રુ-સર્વ અને તુલ્ય-એક જ ખતાના
સંતાને. જ્ઞાન, વિષયતા અને શૂંચી. કહ્યું તારો મહે શત્રુ,
મહે દેવી, ન્યેજ આજે શામ, તે વિધિના વાંક નહિ તો
મીનું શું? કહ્યું અધિરક્ષે પુત્ર છે, એ કીડ છે. શત્રુના
હસ્તાથી મારી જાઈ હું એ સાચું હતું, પછી અથા પતી
હતી, મિત્ર કુંભાતું હતું.”

અર્જુન:-“ આજ, શાન્ત શામ, દેવે રાખે.”

કૃષ્ણ:-પાર્થ શાન્ત શામ. મિત્રતા ન કર. ત્યે. નિહાળ. મારા
પિતા ભગવાન અશ્વત્થર અસ્તામિયમાં પ્રવેશ પરી રહ્યા છે.
પિતા, હવે હું જાઉં છું. હું શાન્ત શામ જાણિ. (અર્જુનને)
આજ, સારા મારે હું જાઉં છું. પૂજારી ઉપર તારો હવે મેઘ
પ્રતિહારી નહિ એ. તારો હવે તારું શૌર્ય. તારો પણ અશ્વત્થર
રહેશે. તું અધિતીય પીર જાણીશ. પશું.....નહિ, નહિ. હું
હવે કોપને પણ નહિ બનું. દિશાનો આવ હવે મારા હવે-
માંથી વિદ્યુત્ત શામ. એક છે. તારા ન્યેજ જાણ તારી
જાણીએન નહું છું. તારી અભ્યવસાયના કડી છું. પછી અને
પોતાના પાસમાં એવા તત્ત્વર શામ અનુ છે, મિત્ર શાન્તિ અનુ-
ભવનો સમજ જાણી પહોંચે છે. હું હવે તારી શામ
અધિક સમજ રહેવાને અસમર્થ છું. એ વાત મેઘાની છે.
હવે એ જ વાત. મારા હવેની વેદના માન જ.....”

અર્જુન:-“ તમારી સખી દુઃખીત સાંભળવા હું તૈયાર છું. કેને ખબર હતી કે અન્વકાળમાં આ વેળા, આ ભથ્થા સહન કરવી પડશે ? ”

કર્ણ:-“ જવરજ, ભાઈ ! અતિથય વેળા છે. દુઃખ છે. અઘણિ તે હું આપ દુઃખમાં કુપાવી રહ્યો હતો. પાર્થ, જન્મુ અને તને જ હું તે દુઃખની કચલી મૂકું છું. સાંભળ. આત્માવરણથી હું મેહનું અપમાન, અવગણ, અને તિરસ્કાર સહન કરતો આવ્યો છું ? આ સંસારમાં અપમાન સિવાય મેં કંઈ પણ મેળવ્યું નથી. ખોખરે હું સજ્જિત થયો છું. શુભેશ્વરે મારી અર્ચનાને મને અનુભવ થયો છે. મારા જન્મથી મારી જન્મની કલ્પ વચ્ચે મહા. તેણે મને ફેંકી દીધો. આમ જન્મકાળથી જ મેં તિરસ્કાર અનુભવ્યો. કયો શાવરણમાં ન્યારે મારા દુઃખમાં વીરજ જામીત થયું, આલંકાર પ્રકટ થયું, ત્યારે મેં મારા અભિનય દોષ પાસે અભિનય માટે પ્રાર્થના કરી. મારે શપથસ્વરૂપે સ્ત્રી અવગણના દર કર્યો. પછી જન્મકાળમાં પરશુરામ પાસે ગયો. તેમની સેવા કરી, અને અભિનય પ્રાપ્ત કરી. પરંતુ હું કનિષ્ઠ છું. એવી જાણ પડી જ તેમના આજ્ઞા મોઝ થઈ પડ્યો. શાપ આવ્યો કે “ પ્રતિદિની સંજામ તારી બાધકતા અર્થ જાણે. ” તે સમય તો તને માહ જ હતી કે ત્યારે તું અભિનય માટે આવી રહ્યો હતો. હું તારે પ્રતિજ્ઞાની બની દાખલ થયો. ત્યાં હું મારી અભિનયતા દર્શાવવા આવ્યો હતો. પરંતુ જન્મકાળે અધિરજ સુધે સ્ત્રી ઉપક્રમ કર્યો, અને અપમાન્યો. દુઃખે મને મારા સુખેની કદર કરી. પરંતુ જે સમયે મારી પડવાની પરીણામ આવવા તૈયાર થયો તેવામાં સમાચાર મળ્યા કે કુન્વલકને અભિનય દુઃખ થાય છે, અને તેથી સમાવિષ્ટ થઈ. મારી વિજ્ઞા અર્થ મહા. દુઃખના અભિનય દુઃખમાં રજા. આજ પણ સમાજમાં તે અધિરજ અને અપમાન્ય રમણ કરતાં દુઃખમાં અધિ પ્રકટે છે. ”

અર્જુન:-“ શ્રાવ્ય, મત કૃષ્ણ સ્વરણ જાણો છે સ્વયં સંકીર્ણ
ચક્ર પુ.”

કૃષ્ણ:-“ મત કૃષ્ણ તો મત જ થઈ ગયું છે, પરંતુ હૃદયની બધા
નહ નથી થતી. જે સર્વોત્તમ માણસ સાચવતો જ પુરૂષ હતું છે,
પરંતુ જનતામાંની બધાના અને પરાધિન કરી રહી છે. જોઈ
પાત સાંભળ, આટલેથી બધા સમાપ્ત નથી થયું. મારે વધુ
જનજન સહન કરવું પડ્યું છે. મારી બધામાંથી વધુ અનુભવ
કર્યો પડ્યો છે. બધારે કોઈની સંબંધ થયો, ત્યારે કોઈ
જે કશું કહ્યું-બોલે કશું સંબંધ થયો નહિ. તે કશું
હું જાણીશ-કેવું કશું થઈ ગયું-બોલે કશું તાપર થયો.
કોઈની પરંતુ શું કરું? ” નહિ વાં એ કુતરુપને.”
અપમાન અને સાચાનાથી મક્કર નમાવી હું મારી બો-બો.
મારી કશું બધું જની. આપણે કોઈ જની. કાળજી નહ
કર્ત. પિતૃમાં બધે થયેલ સિદ્ધની માફક હું જનમારીને રજો.”

અર્જુન:-“ બન્ધુ! મહા મુશ્કેલી વિચારી છે. મહામ્મ સાચીવીનું રમકડું
છે, તેની કીડાનું માન સાચન છે.”

કૃષ્ણ:-જાણે પ્રાતાઃપ્રજામાં જે માણસ જનમાં વધુ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી
, કે બાળે હું જાણે તમ નહ કરીય. તેને જાણ જરાય
હજીય. અને મારા પંથને નિર્ધાર કરીય. તમા જાણ કર્યું
જનજનની આ જાણની સર્વ વિચારો જાણી મુકીય.
તે સમયે કુન્તાકરે હોલેલા બેમાં. કિર નમાવી બધીય
હૃદયથી તેમજે મને જાણવું કે તે માણ. જાણી છે, હું
તેમજે પ્રુન પુ. કશું માણમાં જાણમાં પુતિ પ્રકર થય.
અ-પ્રકરનો નાથ થયો. હજીમાં હવે અને વિષાદ જાણે
હજીય થયાં. મારી વધુ પ્રતિષ્ઠાવિધિય થઈમત. મ-પ્રકર
સર્વોત્તમ રજાવિધિયો હું જાણવા માંગો. તે સમયે
એક જાણવું જાણી સિદ્ધ માણી. બધારે જે તેજો સીધર
કર્તો, ત્યારે તેજો જાણા જનમાં સ્વકર પરજ કિર જનજનને

- કૃષ્ણની માનસી કરી એ તરતજ પિના સંકામે તે જર્ણી
દાખાં તેની નાથિ જ આ કવનની જ્યંતિમ આસા નહ' થઈ
ગઈ તથાપિ મારી સક્રિય પ્રયંક હતી. તે સ્વર્ગ મારો પ્રતાપ
જનુભાઓ, પરન્તુ હાથ ! રમતું ચંક પૃથ્વીમાં મરડી મળું.
સિંહ બંધનમાં રસાઈ ગયો. જન્મકાલથી જ હું વિપત્તાના
ચાપરૂપ છું. માઈ કવન કવિત્વહીન અને નિષ્ફળ બન્યું છે.
પુત્ર બની માતાએ ત્યજ્યો, સિંધુ બની મુરએ તિરકાર્યો,
શીર જની ખ્યાલિ ન પામ્યો, અને આકાશના ધમતીની
જેમ પ્રકાશ મેળવી વ્યર્થતા પામ્યો. તે સર્વજ યદ સંપાદન
કરી જય પ્રાપ્ત કર્યો. હું જગત્ત્વ જ્યેષ્ઠ છું, પરન્તુ જેઠ નથી,
માઈ નામ છુમ થઈ જવો, તેનો ખને સૈદ્ય પણ બેઠ નથી
થતો. તને મારી એટલી જ સુખના-વિનિર્મિત છે કે મનમાંથી
મારી આ હાંચના અને અપમાનવ્યથાને હું વિચારીશ
નહિ. બાઈ, પૂણે રીતે સમજાને તારા હૃદયના મૂલતમ આગમાં
તેને સ્થાન આપજો. પૃથ્વી ઉપર નથી થઈ શક્યું, તે સ્વર્ગમાં
થશે. દરે વધુ કાઈ કમતું નથી. કથવાતું, કથવાતું-બધું પ
થઈ ગયું છે. બાવિએ પાતાના બાવ બજાવ્યા છે. બસ,
બન્યું ! તાઈ છું, સર્વથી વિમુખ થાઈ છું. મારો એટલો જ
આહીર્વાદ છે કે તારો સર્વદા વિચર્ય થાવ, સદૈવ સુખી રહેલ*

લોકવાર્તાઓનું વાતાવરણ

૨૧. મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદર- જી. એ. એલ. એલ. જી.

ગુજરાતી સાહિત્યમાંની પદ્ધત્તક લોકવાર્તાઓમાંથી તરત્તવીન લોકસમજની મનોદયા, લોકજીવનની રહેણીંડરણી, લોકદૃષ્ટિના આકર્ષકલિલાપ-વચેરે 'સમાજરિષ્ટિતું આર્જુન' પ્રતિનિધ્ય આપણે નિદાણી રૂઢિયે ઢિયે. આ સમય વત્તવર્તનને "લોક વાર્તાનું વાતાવરણ" રૂઢિયે તો આવે.

આપણી લોકવાર્તા અંગ્રેજી *Romances* તથા *Novels* એ એના સંમિશ્રણ રૂપ જાની હોય એમ થાય છે; જયવા અંગ્રેજી સાહિત્યમાં નૌવેલની ઉત્પત્તિ થતા પહેલાં, *ghost-story-horror stories* જેવું લોકવાર્તાનું સાહિત્ય અસ્તિત્વમાં હતું તેને મળતી આપણી લોકવાર્તા છે; છતાં આપણી પ્રેમકુંવારમિત્ર વાર્તાઓમાં માતૃગૃહ તત્ત્વ છેક ચોલુ રજાન ભોજનનું નથી. લોકજીવ અઘીંકિ અમતારના અંદ-ભેગી જૂતપિલાચની અમાતૃગૃહ કયા આપણી લોકવાર્તાઓમાં ખૂબ યોગ્યતા થયેલી હોય છે ખરી.

જેન "રાસા"ઓનું સાહિત્ય પણ આતું જ છે. રાસાઓ રસપ્રસુર અને મનોરંજક તેમ જ બોધક પણ છે. ઓમાં અમાતૃગૃહ સત્ત્વે દેખા દે છે. અદ્ભુત રસ ઊરોભાર કરેલો હોય છે. અને જોતાના મનમાં અમતારની અસર હિપ્તજવા માટે આ રાસાના કવિઓએ તે તે કાળની લોકમદ્યને અનુસરી અદ્ભુત કથન દાખલ કરેલા મળી આવે છે. મંત્રસિદ્ધિ, સુવર્ણસિદ્ધિ, રત્નસિદ્ધિના અમતારિક મુલો, જૂના પ્રેમારિની અદ્ભુત ક્રિયાઓ આકાશમન-ક્રિયાઈ આ રાસાઓનાં મુખ્ય અદ્ભુત અંગ છે.

* "આઈ" કહેવાનો હોદ્દા એકો છે કે પંચે, છતાં કથનાથી વચ-હિતે તેવાર થયેલી ઓક્તવર્તિમાં તે તે સમયનાં સંસારમિત્ર પદ્યમાં છે કે કથા ? તે કહેવું અઘરું છે. એટલું જાણ કરી સમય કે તે વિશે કવિના દૃષ્ટિની હિપ્તજા હિપ્તજ થયેલી, કથનાએ રચેલી અને ઓક્તવર્તિ વચ થયેલી રીતે ઓક્તવર્તિને અનુસરીને વોરાવર્તિ છે.

સાથે પ્રાન્તિક બાબતોદિત્વમાં કેટલોક સાંપ્રદાયિક (conventional) અંતે પણ સમજાયેલા પામ્યો. તેમાં કેટલીક નિમ્નપરિચિત અથવા અતિપરિચિત (household) સમજાયેલીઓ કેટલેક મોટામાં મોટા મળ્યા. એનાથી એવું થયું કે જે ઉપમાઓ સાહિત્યમાં સૂચક વપરાયતાં આવી તે વખતે કુદરતના પ્રત્યક્ષ દર્શન કે અનુભવથી જ કવિહૃદયને તે સ્વપનાનો સાક્ષાત્કાર થયો હતો. તે વખતનું લેવું Nature at first hand કુદરતનું તાત્કાલિક અને સાચું જ્ઞાન સૂચી જવાયું; અને કાલે કાલે સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જ કીક શાસ્ત્રી કેટલીક ઉપમાઓ સૌન્દર્યભરિના વિવેક વગર કવિઓ ક્યાં ત્યાં વાપરતા થઈ ગયા.

આખ્યાનો તથા વાર્તાઓમાં કોઈ મોટો પ્રસંગ નિર્પણે અને નાવકનાં ધ્યાનમાં વર્ણવાય ત્યારે દેવો, યુગ્મવૃદ્ધિઓ, કંઈ જ; અને અપ્સરાઓ, અંતરિક્ષમાં મહાત્માની જ. કોઈ બાથુ છોકરો એટલે સુધી પાતાળ અને ચોંક લોક કંપી જવાનાં, શેવનાથ દાહી જવાનો, પર્વત કામગીરી જવાનાં, સાગર ખળભળી ઉઠવાનાં—અને એ રીતે કંઈક અદ્ભુત પ્રસંગના વર્ણનમાં આવે એક સરખો અમલકાર બનવાનો જ.

આ વિદ્યાધારે તો એટલે સુધી કવિ સંપ્રદાયમાં અધિકાર મેળવ્યો કે કોઈ પ્રોત્સાહની મતિ વર્ણવવી હોય ત્યારે તેની મતિને ચળવી જ મતિ કહેવી પડતી. નાકની ઘડી માટે શુન્નાસા અથવા ગુહની આંધળે જ સંભારવી પડતી. કોઈ નાણુક ઓની ધીમી ધીમી પગલીઓ માટે હંસને જ ખેંચી કાઢવો પડતો. પ્રાન્તિક દેશી બાબતોના કવિઓ આ અને એવી બીજી અસંખ્ય સંસ્કૃત ઉપમાઓ (હાલ ઉપમાનામાં મુકેલાં પણ, પછી, વનરપતિ, ફલ અથવા ફળને માથે કાને સાંભળીને જ) પેલાના કાચોને રણમહત્વના છુટ્ટે હાથે વાપરીને પેલાને ફનફલ માનતા હોય એમ લાગે છે.

કોઈ ઓનાં અંગોનું વર્ણન કરવાનું આવે ત્યારે શી શી ઉપમાઓ આવશે તે આપણે તે કવિના વાંચ્યા વગર ‘પણ એકદમ કહી’ શકીએ એવું વિદ્યાધાર ભરૂં વર્ણન આ પ્રાચીન કવિઓમાં આવે છે. મુખ ચંદ્રમા જેવું, આંખો દરિયાની જેવી અથવા ખેતરન જેવી, દાંત દાડીમ કળી જેવા, અંધર જરવાળાં જેવા—અદિ કેસરી જેવી, પેટ પેપલા જેવું, કેશકલાપ નાગરણ જેવો, આંખો જેવી—વગેરે—આગથી આવી આવતી મોક્ષ ઉપમાઓની વિવિધતા અમલકાર અથવા ખુબી જવાતી નથી.

એમાં કૃતિમ, અર્થહીન અને માત્ર શિલાચાર જતાવતાં વધુનોથી કાબ્યત્વ કે રસનો આસર તો નથી હોતું, એવું વાંચતાં એ કાબ્યભાગ ક્યારે વડાની નજરે પેલી અધીરાઈ વાંચનારને માપ છે. લોકવાર્તાઓમાં નામક અથવા નામિકાનું વર્ણન, નગરવર્ણન, વનવર્ણન પ્રથમ સર્વર્ણન વગેરે એક સરખી શૈલીમાં કરાયેલાં મળી આવે છે. એટલે એ વધુનો ઉપરથી તત્કાલીન વસ્તુ રિસતિનો ઠંઠો ખ્યાલ આવી શકતો નથી. સમાજસાક્ષી દૃષ્ટિએ અવલોકતાં, એ સર્વદિવ વિવિધક પ્રજાવાળી કંઈ પણ સિમ્મત નથી. કેટલીક વારતાઓમાંથી અમુક નામિકાનું, નગરનું અથવા તો પ્રવાસનું છું વર્ણન આપણને વાંચતાં માટે કાઢી આવવામાં આવે, તો તે કંઈ વાર્તામાંનું હશે તે કહેવું થઈ જાય છે.

લોકવાર્તા એટલે અરે લોકકલ્પનનું આમરું મધી રાખ્યું તેટલે જરો, વાર્તાઓમાંથી કેટલેમાં કરતાં એમોનું અસ્તિત્વ તે વખતના સમાજમાં આરોપી રાખ્યું. રાસશે અને બૂલ પ્રેનની વાતો દરેક દેશના લોકસાહિત્યમાં હોવા દે છે, ગૂજરાતનું ખાનસ પણ બૂલ પ્રેન વિનાનું નથી. વિક્રમે પણ કહેલા "વીર આઝીયા વૈતાલ" તો વાલ વિક્રમ રાખનાં પ્રસિદ્ધ ગાતી "સિંહાસન ભરીથી" અને "વૈતાલ પગીથી" માં વિસ્તારથી અગમી છે. સાખસ જુને તો આપણા સિદ્ધ સર્વદિવમાં પણ "કરણ મેલા" એ તેમ જ "રાત્રિપિરાજે" અમર કહેા છે. આમાં અમાનુષી સત્ત્વેની દાખરીથી ઉપયોગ અમરકાર અથવા અસરમાત્ર કે અવ વર્ણવવામાં લોકવાર્તાના કવિઓ કરતાં અવગમ છે.

જૂલ પ્રેલ સિવાય જીવન અનેક જાતના એમોએ લોકકલ્પમાં મર કરેલું હોય છે. ખાનસીનાં કાબ્યવિધાનમાં જમતની અલસ સંક્રિતિઓ લાખોડો આર લેલી હોય એમ અનેક રાત્રી અવસાનની વ્યક્ત વાંચનાઓ દ્વારા માન્યતા મધાય છે: રાત્રી રાત્રી, અયોતિપદાસ, ભંડુ, મેંજતોન, આદ્યુત સિદ્ધિઓ, કામજી કુમજી, મારજી, કન્યાસજી તથા વધીકરજી જેવી "મેલી" વિદ્યાઓ, કરત અથવા કમળપૂજનો આત્મકલ્પા મારેનો ઉપક્રોડ ઉપાસ-વગેરે લોકકલ્પમાં લોકો પણ દાસી મેંજીની માન્યતાઓ આજવાતા પ્રમાણમાં દરેક લોકવાર્તામાં નજરે પડે છે. એ લોકકલ્પનો દુષ્કાલમક દૃષ્ટિએ અવગમ કરવા લેવો છે.

લોકવાર્તાઓના કથનું પ્રવાસવર્ણન વાર્તાના રસમાં સમાકાર તથા વૈવિધ્ય સાપેક્ષ; કથન કે તે કાળના પ્રવાસો-વર્ષોનાં વર્ષો સુધી લંબાતા. ગુજરાતીઓની આપાર કુસલતા, લેખની બ્લેપાર વાંચની કુનેહ-એ લેખના જન્મસિદ્ધ દક્ષતાને એક હતો. જલમાર્ગે તેમ સ્થલમાર્ગે પણ ખેડવા નીકળેલા સાદસિક લોકોનાં રસમય વર્ણનો આ લોકવાર્તાઓમાં આવે છે.

આ આપારનું તત્ત્વ ગુજરાતી લોકવાર્તાઓની એક સાદસિક વિશિષ્ટતા છે. હિન્દી વાર્તાસાહિત્યમાં તે બહુ જલ્પ છે. બંગાળી વાર્તાસાહિત્યમાં ચંદ્ર સોદાશર તથા મુન્દર સોદાશરની વાર્તાઓ તેની પ્રવાસવર્ણનની વાતો છે ખરી. એનું કારણ એમ કામે છે કે ગુજરાત (મધ્યકાલીન ઇતિહાસની સીમા પ્રમાણે કચ્છ કાર્મીયાવાડથી પાકિને દક્ષિણપથની હદ સુધી) ના દરિયાકાંઠા ઉપર પણ પ્રાચીન બંદરો આવી રહેલાં છે. તેવી જ રીતે બંગાળના ઉપસાગરને કાંઠે બંગાળી પ્રજાના બ્લેપાર માટે અનુકૂળ હતો. તેથી આવા કુસલી રીતે બ્લેપારને ઉત્તેજનાર સમિતો મળવાથી, આ પ્રજાએ મધ્ય હિન્દુ સ્થાનની પ્રજા કરતાં વધારે સાદસિક અને બ્લેપાર કુસલ બની હતી.

કઈ કઈ જાતનો અને કઈ કઈ જીન્દોનો છુટક તથા જથ્થાબંધ બ્લેપાર થતો, તેના સત્તા, કપાલા વગેરે કેવી રીતે થતું, પહેલ વહાણ કેવી રીતે જરી જતા-વગેરેનું કથનું જલ્પનું વર્ણન સામસામાની “લક્ષ્મીબિતી” ની વાર્તામાં આપવામાં આવ્યું છે. વજરાળી “રસ-મેળરી”ની વાર્તામાં પણ મનાદવ રોડોના યુવ, ભાવનું રોડું ન ખાતી બ્લેપાર કરવા નીકળી પડે છે. તેન સહુઓના રાણામાં પણ વહાણના બ્લેપારની પ્રજ્ઞા વાતો આવે છે.

આવા પ્રવાસવર્ણનથી લોકવાર્તાના કથને નાવક નાવિકોને વિરહ, લેખની વિરહપીડા, વગેરે રસિક પ્રસંગો વિસ્તારવાની તક મળતી હતી. બ્લેપારને અને લોકોની મનસુધીનાં હાલ કરી નાખે એવા વર્ણનો પણ આ પ્રવાસવાર્તાઓમાં મળ્યા આવે છે. મને લાગે વિશ્વાસ વધે જત અને વિશ્વાસમાંથી જનનીત તથા અધર્મનો દેસાનો કામ-એ કામ પણ આ વાર્તાઓમાં થતાંજેનું જલ્પ છે. નમસ્કોડના હામરાઓ, ખીલું

કંઈ પણ કરવાનું ન હોવાથી જીવ રમતા અને ધન ગુમાવતા; અથવા તેા મધિકારને કાચે લૂંટતા. આ પરિસ્થિતિનું પ્રતિબિમ્બ પણ આ લોકવાર્તાઓમાં પડેલું જોઈ શકાય છે.

ગુજરાતના, પસંદગીના સાધેના જગમગના બહેપારના પ્રતિકાસ સાથે આ લોકવાર્તાઓનાં નિમિત્તો સરખાવી જોવા જેવી છે. જગમગ સિવાય સ્થાનમાં વચ્ચેના પેટો ભરી બેપાર ચલાવતા. ત્યારે ‘વચ્ચેના પેટો’ કાઈ કાંઈ નીકરે છે ત્યારે ખામો ઉપર આપે આપે ઝીણી ઝીણી બેપાર ફાટી આવે છે. દેશ પરોઢથી દાણા, મેણ, વગર, બેલડી, તુલસી વગેરે મોઢા સામગ્રીઓ લાવે છે. ‘મામને પાપરે પોઢ ફૂટે છે; અને વહેપારીઓ લાં આવી રોઢા કરે છે. ‘ભાગલામિની’ માં લાખા વચ્ચેનાં આપું વચ્ચેનાં આ સમ્મનથી આપેલમિન ખડું કરે છે.

આમ બેપારને અંગે અથવા બીજાં કોઈ સંબંધારી કારણોને અંગે ને પ્રવાસ અથવા ભાગ તે વર્ષોના વર્ષો સુધી ફાટતા. કોણ કપરે પાણું આવશે તે વિધિને જ સોંપી રહેવું પડતું. આને, એ સમયના જગપ્રવાસોના અવરોધ, પ્રવાસના પ્રેમજીનાં લોકગીતોના સમવાઈ રહેલા છે. વિદેશ ગયેલો રસિક જ્યાં જાણતા રમણીઓ નિઝાસ મૂકે છે કે—

“ વા વાયા ને વાઢળ લોમઠવાઃ

મધ દરિયે દૂરેસા વદાવુઃ

—બોરલી વાગે છે.

૪   ૪   ૪

ઉસ ઝમીસો દોષ તો મૂલવેઃ

ડોલારવો દરિયા પારઃ

—બોરલી વાગે છે. ”

લોકવાર્તાઓમાં ગુદનાં વમસાણો, લૂંટકારો, અપહરણો અને લોકોની મારાઓ—એ સામાન્ય વાતો છે; છતાં વીર, અવાનક, અદ્ભુત કે બીજાંસ એ લોકવાર્તાના અસમ્મન રસ નથી. અપારથી તે રસને પ્રાપ્તિના આપી રચાવતી, વિશ્વ ઉરોરનારી વાતો સાચત સમાજના પમજર કાઈ ત્યારથી જુની લોકવાર્તાઓ આજને પણ માંડી છે.

“ દ્વિ-દુરયાનમાંથી જન્મેલો કપાલ મર્ધા છે; પ્રાન્તો વચ્ચેનાં કુદ બંધ થઈ ગયાં છે; ખગરતાની સાંઘી મુસાફરીથી અને વજુલ-તાની પોટો નાણુંર થઈ ગયાં છે. તેથી અદ્ભુત વાર્તાઓના પ્રસંગ રજા નથી. તેમ જ સાદસ ખાતર અન્યથા સમુદની સાર કરવાને પ્રયત્ને કેવ બંધાઈ નથી.” આમ દેવાથી, સંપત્તિઓના કાવન અવધારમાં અદ્ભુતતાના અંશ આથી રક્ષામ તેમ નથી. પણ પ્રગ્નું કાવન પ્રત્યક્ષ સાવનાઓથી ખગાડી રહ્યું છે. રેત્તે, ટપાસ અને વર્તમાન પત્રથી આપું દ્વિ-દુરયાન એક નગરી હોય તેમ, તે દારા સહેસથી નવા સંકલ્પોની આપમે થઈ રહે છે. આવી પરિસ્થિતિએ જ આધુનિક સાહિત્યમાં નવલકથા અને નેશ્વર્તાના સાહિત્યને ખાટે નળા કરી આવી છે.

આખ્યાનો અને વાર્તાઓનું વસ્તુ તથા મધ નવલકથાઓ અને નાટકોને સિનેમાના ચિત્રપટો નેપાં મુક નાટો રૂપે પ્રકાશમાં મુકવાના પ્રયાસો કાસમા થઈ રજા છે. પરંતુ અણતું થોડે કે સોક્રાટીનાં ખોરેભાથી નેશ્વર્તા જન્મી નથી. એ ખરેખરી સાહિત્યને રાપ તો પાશાત્વ સાહિત્યમાંથી કીજાડી સાવવામાં આવ્યો છે; પરંતુ જુની સોક્રાટીઝિના પરિચયને અભાને તથા સાધત કાવનની અસાધ્ય મયેલી પરિસ્થિતિને લીધે અનન્ય અને દલસા વર્મના લોડોનું લેને પોપણ મળતાં, નેશ્વરજની વાતો કોની પેટે દેશજરમાં પચાતી નળ છે.

આ નેશ્વર્તાઓ (Detachable stories) ના સખનારો કદેર મણે આમે એટલો જ દેમ છે કે વાચનારના ખનને ઉરોરનું; ઉરોરના પ્રસંગે જુના થતા નળ તેમ તેમ નવા, વંધારે ને વધારે અવાનક રોમી શાકવા; ને લેને સમતા જનલોને એકમેક પર સમ્મન-ધવિત અડેમ જ નવા. આમ કરવામાં જોમ જુની સોક્રાટીઝિમાં પવન પાવડી, મંત્ર રક્ષિત વગેરે સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો તેમ, નેશ્વરજી (Detachable) ચોદરોટ, એરોપ્લેન, પિસ્તોલ, રિવોલ્વર અને રામાંચ કરને લેવાં અસંખ્ય સાદસોનો ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ આ નેશ્વર્તાઓમાં, સોક્રા-

જીની રુજાતી સાહિત્ય પરિષદમાં સાહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ વડીલ સર રમણભાઈનાં આપણુ પ. ૧૪.

તાંના બે ઉદ્દેશમાંનો જીએ—વાર્તાનું એમક વસ્ત્ર બહુ તણું દોવાથી, એ વાર્તાનું વાંચન સંમાજના મજબૂ ઉપર દિતાવદ્ અસર કરતું હોય એમ સામતું નથી.

આવી કેટલીક વાતોમાં, કમના તથા છુદિનો વિકાસ કરવાની તથા હેમ્યામાં હેમ્યો સોખબોળનું જ્ઞાન આપવાની દક્ષિણો છે એમ કહી શકાય; પરંતુ જો વાતોમાં નૈતિક વસ્ત્ર નહિ એવું જ હોય છે. સમાજમાં જાણે જાણે સુન્દેયારી જ બરી હોય એવા સ્વીકૃત સિદ્ધાન્ત તાણે એવાર્તાનાં એમક વાતને યત્ન કરે છે. જાનુવિધાસ, કપટ, શોક, ચોરી, ખૂન—વગેરે એવાર્તાનાં કમેવરના અર્થિય છે: એમાં ચેતનાનો અભાવ છે. એકમાદિત્વના નેવેસર અરંભાવળા અબ્બાસથી, એકેનું મન આ કુચિમતાથી બરેલા સાદિત્વ વસ્ત્રથી જમદી પાણું વગરી તો તે ઇંટુ કરો, અને આચારથી એતપ્રોત એવી સંસાર કથાએનો વિશેષ પ્રવાર એકકલનને વધારે રસાળા અને કોળનાળાં કરી યકરી એમુ આટા રાખવી અર્થ નથી.

સોકવાર્તાની સુસમુલામણીમાં પ્રવાસ કરવા નિઝળાર વાંચકોને નીચેના માર્ગશ્રુત સ્ત્રામ્યોથી જરૂર માર્ગદર્શન થશે એમ આટા રહે છે. સોકવાર્તાની સુસમ મીમાંસા કરનાર કોઈ મીમાંસક પારે તો અહીં નીચે અપિમે કિમે તે દેખી નોખ ઉપરથી એક એક સ્વર્તન પ્રકરણ ઉપજતી રહે છે. “અહીં તે માર ત્વેવામાંથી યોદીક નોખ આપીને” સોકવાર્તાના વાતાવરણ” નો અવાજ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

[૬] ચલુરાગ—(Lover at large) ‘એટલે છાંદીમાં પહેલી જ વાર એક જીવને એતા નાખક નાપિકામાં પરસ્પર પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાની વાત થણી વાર્તાઓમાં આવે છે. સ્વીકૃત નાટકો તથા સોકસંપીવરના કેટલાક નાટકોમાં એવું જ વાંચવડાં આવે છે. આ પ્રમાણે ચલુરાગ થવા પછી, જાને પ્રેમીઓ અનેક વિદેશભ્રમો વેડીને થણુ પરણે છે. સમાજમાં આવાં કોલજમુનો પ્રશ્ન હશે કે કેમ? અથવા તો તે માત્ર સોકકવિનું પ્રાચીનમજથી આણું આવતું કાવ્યનિક વિષ જ હશે?—એવા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ થઈ રહે તેમ નથી.

[ખ.] લોકવાર્તાઓના કાળના સમાજમાં વર્ણવમની સ્થિતિતા હોય એમ જાણે છે. તે સમયમાં વર્ણ-નર સમની છુટી હતી; કારણ કે જનુલોમ તેમ પ્રતિલોમ સમો ટેકેકાએ જાય છે. “વિધાવિલાસિની” ની જેવી વાતોમાં વલ્લભારે વલ્લુપાલવતે યેલું લખ વલ્લુપું છે. ધંતુખરું, વૈરવ પ્રવાનપદે હોય છે; લેનો પુત્ર સનિય રાનુવરી સાથે પ્રેમમાં પડે છે; અથવા તો રાનુમારી લેનાથી ખોદ પાળે છે. વલ્લુપાલવતે લેમનાં લખમાં સંમતિ મળે છે-આ પ્રકારે બધી વાતોની રાજ્યાત કરવામાં આવી હોય છે. માન્યપત્ની સંમતિની રાહ પણ ટેકાકાં લખોમાં લેવાતી નથી. અર્ધવિલાસને મળતો સંસ્થિત સમવિધિ થમા પછી, બધે વખતે સવિધિ લખ થમાના પણ રાજ્યા મળી આવે છે. રહિસમ, જાનકમ કે “લાડે માંડું” લેખાની રહિસાં કાપે સમગાતી નથી. લોકવાર્તાઓની બધે નાવિકા સોજ વપથી ન્હાની હતી એમ જણાતું નથી.

(ગ.) નારીછવન; નારીછવનના વ્યવસાય; તત્કાલીન સમાજમાં ખીતું રથાન; બીરવમાવતું પરસ્પરવિરુદ્ધ ચિત્ર-“નારી તું નારાવણી” થી તે “નારી નરની ખાણ”-સુધીની ઉત્તર દક્ષિણ મુખ જેવી ચિત્રમેકથી દૂર માન્યતા; શૂદ્રસમાજમની ભાવના; એક તરફ ધીમતું રહણ અને ચારિત્રો મદિમા, ખીછ તરફ ખુલ્લા અભિમાની પણ ઉપેક્ષા; એ અને એવા ખીજ વિકટ પ્રશ્નો ઉપર લોકવાર્તાઓનું વાંચન સાં જળવાળું નર પાડી રાકે.

(ઘ.) રાસવલી અથવા ખીરાબાદ જેવી “જાગડુવારી” લેખાની ઉચ્છાવાળા ટેકાકાં વાર્તાનાવિકાઓ પુરુષ જ્વલતે કદે દેવ કરનારી હોય એમ ટેકાકાં વાતોમાં આવે છે. રવમવડુ રવવની એકલે સમજ-પૂર્વક લમ કરનારી કન્યાઓને છૂટ મળતી હતે એવો પ્રાચીન સમાજ, શૂદ્રસમાજ પછાત હતો એમ કેમ ખાની શકાય? રજાવતો જાણે છે તેમ વચમાં આવેલી પુત્રી જાણે જ વર શોધી રાકે છે. અને લેને પરણી રાકે છે-એવાં ઉદાહરણોની ખોદ નથી.

(૮.) સી જનની કેળવણી તથા દેખની સંસ્કારિતાનું ઉચ્ચત્વ સર્વન આ વાર્તાસાહિત્યમાં કેવિનું કરતાં શામ છે. સમગ્રમ દરેક નાવિકા “કાન્ધ, કાપ ને નૈયમકથા,” તથા ચોસાં કામમાંની વૃત્ત, ગીત, વાણ, ચિત્રાલેખન, પ્રખ્યુત્તમ વગેરે જેવી દલાલેથી સંવન હતી. ચિત્રકલાનું રાન તો સંપૂર્ણ રીતે પમાતું હતું એમ “તરંગસ્તી,” “મહનમોદના” વગેરે જેવી વાતોમાંના ચિત્રપટો જોતાં જામે છે. છુદ્ધ ચાતુર્યમાં પણ તે પાછી પડે તેમ નહોતી. સમસ્થાપ્તિના વિનોદ પ્રસંગમાં એ નાવિકાઓ રસજ્યોતી જામ કરી રહતી. મોદના જેવી ઘણી નાવિકાએને થોડે બેસતા જમી જાયતું હતું.

(૯.) આતુરું કેળવવાના શાય સ્થાન- (ધાર્મિકતા રાજસમા પ્રવેશ: 1.....ચાતુર્ય સ્વાત્તાનિ પદ્ય ૨) માં મોખરે મુકેલી વાર્તા-ચના-ગણિકાનું પાત અને લેનું સમાજની નીતિમાં અસ્તિત્વ આ લેખવાર્તાઓના કાલમાં સાધારણ અને સમગ્ર સ્વાભાવિક જેવું મણતું જામે છે. પરંતુ એટલું ખાંડે આ ગણિકા તે છેક દલાલી નહિ. રાજ તથા નગરોકે પણ લેખને ત્યાં વૃત્ત સંગીતને ખૂબ જાણે રહતા; અને તે વાત સમાજમાં નીચી ગેખાતી નહિ. ‘મુન્નકટિક’ માંની વસન્તશેના જેવી જ ઉદાત્તચરિતની કામકુંડલા ગણિકા “આપવાનસ કામકુંડલા” ની વાર્તામાં આવે છે. ગણિકા જેવું, છતાં લેનાથી એટલું વ્યાપક એવું માલજનું પાત છે. નાવાનાવિકાની ફાલી તરીકે અથવા તો મુખ ચર તરીકે ઘણી વાર્તાઓમાં એ જામ જામે છે.

(૧૦.) સી પુણ્યો અને પુન્ય અનિત વેપ જામી વર્ણનાં વર્ણ મુકેલી સમાજમાં ફરે છે; છતાં એકાગ્રમાં નથી-આ રીતની પાટના ફેટકી વાતોમાં ચોજેલી છે. “મહનમોદના” તથા “રસમંદરી” જેવી વાતોમાં વેપ જાતીને રૂપની જારી વાત આપી છે. એકમણી-વસ્ત્રાં ફેટકાં Romantic નાટ્યોમાં વે જારી જ વેપ જાતીને રહેવાની જારીજાતો ઉપરોક્ત કરવામાં આવેલો છે. એ નાટ્યો જૂની ધૂરેણીય લેખવાર્તાઓ ઉપરથી ઉજળની કરેલાં છે; એટલે આ પુકિત તેમાં વે પ્રાચીન છે.

(૧૮.) સમાજના ચતુર્વર્ણ માટે સામાજિક ડેંગવણી સ્વરૂપ શું હતું? લેનો રાજ્ય અથવા પ્રજાના મહાજનો તરફથી કેવો પ્રજાન્યય થતો હતો? દરેક બાલકને લેખન, વંચન અને ગણિત જેવી પ્રારંભની ડેંગવણી ઉપરાંત, ખીછ સીધીની નીલિને ચતુસરતી બ્યાવહારિક ડેંગવણી ક્ષેત્રે પ્રકારે અપાવી હતી કે-એ અને એવા પ્રશ્નોના નિરાકરણ માટે આ વાર્તાઓમાંથી ઘણું જાણવતું મળી રહે છે.

(૧૯.) સોઠોમાં મેઘતંત્ર, જાદુ, કામણદુમણ, અદ્યુત મેઘ સિદ્ધિ, રત્નપરીક્ષા, ચૂંટ સંઘવની વિદ્યા, જાદુઈ સાકરી જેવી “પ્રેમભા ભંગી” રાસનાં બાવલી કવેશી સોઠી, માલગિયું, ઠોરો-કોરો અદ્યુત રસનો સંભાર ઠોરોર સમાજના માનસમાં ધર કરી બેઠેલો જોઈ શકાય છે. સામ્રાજ્ય ગણિત અને લેના અદ્યુત મુલ્યની વાત મહાનયોદના જેવી વાતોમાં આવે છે. થોડો, એ બધી સિદ્ધિઓ જેનું અદ્યુત યાત્ર ફંદક ભય અને ફંદક કોટકથી માનતા જાણાય છે. પરકાવાપ્રવેશનું યાત્ર પણ વિક્રમને કમળ વાતોઓમાંથી જોઈ શકાય છે. જેની ખીછ મેઘસિદ્ધિ છે તેવી જ બાકાત ગમનની સિદ્ધિ પણ જાણીતી હતી; અને તે સિદ્ધિનાં ખનપાવડી, કાઠનો થોડો તથા થોડાનું કન-જેનાં સાધનો પણ આ સોઠવાર્તામાં અલગ રચના જાણી છે.

(૨૦.) પ્રાણીઓ (જેમને “ શુભળેતોરી ” અને શુક તથા “ નંદજીવી ” અને ચોપટ)ની વાંતોમાં સમાજને ધર્મનીતિ વહેરેલી સમજણ આપવાની શક્તિ રહેલી છે એનું કલતકમાલ તથા પેંચતંત્રની વાતોમાં જાણવાયું છે. તે વાતોમાં પ્રાણીને આપણી જે મોહતાં કમવામાં આવ્યા છે; અને પશુપક્ષીની મોટી મનુષ્યો સમજી રહે છે. વળી તે જાનભેળી મંત્રની શક્તિ જોળવતી, મનુષ્યને ચોપટ, મોર કુટ્ટો વગેરે પક્ષિવૈદિનિમાં જાણવાવાની વાત પણ આ સોઠવાર્તાઓમાં આવે છે. આવી વાતોનાં મૂલ્ય પુરાણકાલથી મે પ્રાચીન હશે એમ લાગે છે. સામાજિકતામાં પરીક્ષિતને કરવા આવનાર તરફનામ પ્રથમ બાલકનું રૂપ લાગે છે; પછી તે નામ પૂજમાં, કીડો યાત્રે બેઠો જાદુ પરીક્ષિતનેકરો છે. એક યોનિમાંથી ખીછ યોનિમાં જન્મની વાર્તાકારને સરલ લાગતી વાત જાતકમણ, ક્ષિતોપ્તેશ, પેંચતંત્ર તથા અરેનિયન નેક-દુશ્મના સારા પ્રમાણમાં રેખા દે છે.

(૮) સોઝવાર્તાઓમાં, યુનર્જન્મની માન્યતાનો આધાર હઈ, રમ્ય જન્માન્તર પ્રસંગની વાતો ગૃંથવામાં આવેલી છે. એક વાર્તામાં વધુ વધુ જન્મનું અનુસંધાન મેળવવામાં આવે છે; અને મનુષ્ય પોતિમાં જન્મ થયાં છતાં યે પૂર્વજન્મના સંસ્કારની સ્મૃતિ સમય આવશે થાય છે. “ કાલમ્બરી, ” “ તરંગવતી, ” “ મામવાનલ ” “ હુંસાવતી, ” “ કામ્બવતી ”—વગેરે જેવી વાર્તાઓમાં આવી જન્મ જન્માન્તરની કથાનું અનુસંધાન મેળવેલું એક સકાષ છે. વાર્તાઓમાં જાણતી આ વાત કદાચ ઉપવેદ દૃષ્ટિએ એતાં કૃત્રિમતા કરી હાલે છેવેલી છે. પરંતુ કવિઓએ અસંભવપણાનો એવો અસંબંધિત રોપ જેવી અતુલાભિપ્રી રાંધી દીધો હોય છે કે વાંચકને છેવેલી જન્માન્તરની વાત સાધારણ જનાવ જેવી જ લાગે છે.

(૯) યુનર્જન્મના સિદ્ધાંતની સાથે સમ્બન્ધ ધરાવતી એવી એક દલીલત એ દલી કે પ્રાચી સ્થિતિથી અસંતુષ્ટ મનુષ્ય ખારે છેવેલા જન્મ હર્ષ રાકે એવું એક જમોખ સૂત્ર છેવેલા પુણ્ય સંતુ-એમ સમાજ માનતો હતો, તે ખારે ‘ કાલીના કરવત ’ ની સમવક દ્વિન્દુ-રચાનના બધા સોઝે ખારે રાખવામાં આવી દલી. એ ધર્મકાર્મને નામે કેટ-કેટલી આત્મહત્યા થતી હતી તેવો પ્રશ્નને ખખર : “ હુંસાવતી ” ની વાર્તામાં હુંસાવતી અને છેવેલી કલ્પ સંખ્યાઓ, હુંસ, વચ્ચે અને બીજા અસંખ્ય મનુષ્યો કરવતથી મરી ગયાં; ત્યારે જ કાલીના રાજ્યને આવી છવદિસા મહુ સાક્ષી એટલે એજે એ કરવત બધે કામ્યું-એમ વાત આપી છે. આ કરવતને હમલી-’ નેસ કરવત, મેન્વીના મેન્વી ’ ની-કહેવત આવી જ કેઈ માન્યતાને લીધે, સમાજમાં આજે વધુ પ્રચલિત છે.

આત્મહત્યાના એટલું પદતિ ‘ કમલપૂજ ’ ની દલી. મનુષ્ય કેવ આમજ પોતાની કામનાની સિદ્ધિને અર્થે વધુ કરતો ત્યારે પોતાનું માણું પોતાને હાથે કાપી, કેવને તે અદાવતો, એટલે તે કેવ, મદલેવ અથવા મદરિવી છેવેલા સદાચ થતાં અને વામિલત આપનાં.

(૧૦) રાજ્યોની રાજપદતિ, છેમની રાજસલાખો, છેમનું વિદ્યા-વિદ્યારીપદું, પ્રજાનો રાગરાજ્યનો આદેસ; વિક્રમ જેવા પદુગમર્મજન

૪. જુઓ “ યુનર્જન્મ ” નો કલ્પિત કરવત નો અંક.

રાજ્યોની રાજનીતિ; રાજે તેમ જાણી નગરમાં નેના નિયંત્રણ પ્રમાણે દુઝે દુઝી અને સુખે સુખી થનાર રાજ્યની પ્રજા-વસતિ; લોકોની લેહલી જ રાજનિષા; લોકોનું વિકાસ નેના પંક્તિના આશય-દાતા તથા એક સુખાનિત ખરે એક સાખ સેનાખડોર, અથવા તે દસ ગામ કે એકું દુર્ગ આવી દેવા નેના દિવની દિવાલરી દાખવનારા દાનપરી તથા ઉપર રાજ્યોની વાતો, જોતાઓની આખ આગળ એકું વાતાવરણ ધીસું કરી આપવી કે ચોક્કસ પરીજર પોતાની સમિતિ સિધ્ધિ જુદી જતા; અને એ મનઃકાવનાં પોતે કવતા હોય એમ માનતા; અને એ રાજસામ્રાજ્યો સુખસન્તોષ અનુવના હોય એમ સુખી જણાય છે.

(૬) આ પદાત્મક વાતોમાં મહુંખરું “અમુક નગરોના રાજ” એમ કહેવામાં આવે છે તેની *City kingdom* ની સાસનપ્રજ્ઞાસિદ્ધિ તે લોકવાર્તાઓના કાળમાં અસ્તિત્વમાં હતો એમ અનુમાની શકાય છે. એક નગરમાંથી થોડે દૂર જાય એટલે જીભ રાજના નગરમાં આવી પડેઆવ છે-તે આવી પરિસ્થિતિને લીધે જ હોયું નેઈએ. આમાં રજવાડાને લીધે જનસમાજમાં ન્હાના ન્હાનાં યુદ્ધો, અપહરણો, લુંટપુંટો, સરકાની લકમરી-વરેરે આજે ખોલી જાગતી જાયતો એમાં આવે છે.

રાજ પત્તર કરવાની રીતો પણ વૈવિધ્યપૂર્વકી હતી એમ લાગે છે. નગરના કસબા ઉપાડાં ને પહેલું પેસે તે રાજ થતો, અથવા દાવણી નેના ઉપર કસબ રોજાલી તે રાજ થતો. એની એની અનેક વાતોથી આ લોકવાર્તાઓ અરગર છે. અમુક દૂર પ્રજા દોઈ જોઈથી અધે અથવા તે અદ્યુત અગતનનું કાપે કાપે જાહેર આદ્વિનથી કરી જતાયે તેા લેને આમું રાજપાદ અને વિશેષમાં રાજકુંવરી પણ મળતાં.

આ રાજ્યો નેના ઉપર અવરુખા થઈ હોય તેવા અપસંધાને ખારેમાં ભારે ઘટ્ટોની રાજ કરતા; અને દયામાં દસડી રાજ દેશ-નિકાલની કરવાના પલ્લાખરા વાર્તાનાયકો આ પ્રમાણે અપરાધી થાને દેશનિકાલની રાજ સોગવવા પરદેશ પેડવા નિકળી પોસા છે; અને તે દારા જ વાર્તામાં વિવિધતા આવી રહી છે.

(વૃ.) સોઝવાર્તામાં જવાનકે તથા અદ્યુત રસનું પોષણ કરનારાં તત્ત્વો—ગાંઠ લેખો, લગ્નાંતો, નદીઓ, ઘટાભાસિદ્ધ વાઘા,—વગેરેની પમાદભૂમિથી વાર્તાઓની મોઢકલા ખૂબ વધેલી છે. વળી લૂંટારાઓની ભવરાળી નામે લેલી રેળાઓના આખાં માગને માત્ર વસતી—લેતુ સુખન પશુ મપેલું હોય છે. તે મટિકમપુરપાટણ, મુતારાપુર વગેરે નામે આપેલાં હોય છે. મહીકાકાનાં માથે આજે પણ જેવી ખ્યાલિ ધરાવે છે તેવી ખ્યાલિ વસ્તુઓના “મિલમખાખ્યાન”ની વાર્તાના ક્યનાકાલ વખતે પણ હતી. જવાનક સાથે જોડે જોડે રસ જમાવનારાં કાલિકાનાં મરિરો, ભોંયરાં, ગુરુઓ વગેરેનાં બહીષ્કારણાં વધુન પણ વચ્ચે વચ્ચે વટાવવાં પડે છે.

આ પ્રમાણે “સોઝવાર્તા”નું વાતાવરણ “સદૈષમાં અહીં તારણીને રણુ મુલું છે જેથી અન્નાસીઓને એ સાહિત્યમાં વિરોધ રસ પડે.”

* જુમ્બલે ની નીચેની વાર્તાઓ જવાણી “વાતાવરણ”ની રોષ તારણી મહત્ત્વાર્થ આપી છે.

(૧) વિદ્યમચરિત્ર ચરિત્રાર્થ (૨) સિંધાલજીવનીસી (૩) ખંચારિ (૪) જીવનમહાપાત્રી (૫) વૈદ્યવપ્રવર્તિથી (૬) મુખ્યદોહરી (૭) રસમંજરી (૮) મહાવાનકામદુરલા (૯) આરુણિકાની વાર્તા (૧૦) મિલ્લજીવવાયિલ (૧૧) વિજાવિદ્યાસિની (૧૨) નંદનવીસી (૧૩) લૂંટારાની (૧૪) કંપાવની (૧૫) રીધવની (૧૬) પ્રેમાવની (૧૭) મરેખત અવધિંગા (૧૮) મહાવેદન (૧૯) પદમાવની (૨૦) મિલમખાખ્યાન અને (૨૧) સામગમની જાવીસ પુણ્યની વાતો.

મંત્ર

ત્રિભુવન ધૈરીશંકર વ્યાસ

(મને ભૂલી ગયો છે મારો ઉલ્લો રે)

કોઈ આવો આ મંત્રને ઉઠેલવા રે
જેમ વાંચું હાં હાં રે જેમ વાંચું

એ તેમ વધીઃ જાય—મારારાજ— આવો

નથી અંતરિય અવનિ ઉપર આસમાં રે
કોણ જાણે હાં હાં રે કોણ જાણે

એ ક્યાંથી દસ્ય યાય—મારારાજ— આવો

કોઈ રાચનીની જ્યોતિમાં ન એ અગે રે
કોઈ પગે હાં હાં રે કોઈ પગે

ન લખતાં લખાય—મારારાજ— આવો

[૧૨૨]

બલે મારકર અહસ ઉમે સામટા રે
એના તેલે હાં હાં રે એના તેલે

ન અણરે કખાય—મારાસજ—આવો૦

હુંતો ટરમાં અડાવી બાતલાતનાં રે
કોટિ કલ્પે હાં હાં રે કોટિ કલ્પે

નહિ જ ઉઠેલાય—મારાસજ—આવો૦

એના અણરોની નવત કોઈ લુજવી રે
વિરલ નયને હાં હાં રે વિરલ નયને

એ વણુલખ્યા કખાય—મારાસજ—આવો૦

એક પ્રેમજીનાં અંતરે એ મંત્રનાં રે
વણુ યોડયે હાં હાં રે વણુ યોડયે

સુહિન્ધ માન યાય—મારાસજ—આવો૦

સનમને

ત્ર્યંબક દવે. બી. એ.

“મૃગજળ”

૧

સનમ! આ ઉપવનમાં ખીસેલાં પુષ્પો ત્હને વેણી સહમજે તેટલી
તું નાચુકે છું. આ ગુલાબ ત્હારાં આંધને જોઈ સરમાંછે જઈ ત્હારી
વેણીમાં સંતાઈ જવા થતુ કરે છે. આ આંધરસે સ્નેહાન્ત કોયલરી
ત્હારો મંત્રુલ્લ સીતાર સાંભળી ‘કે. કે. કે. કે.’ બૂલી જઈ મૃક બની
જાય છે.

હૃદયેશરી! ત્હારા નૃપરંજના મધુર સુર સાંભળી મ્હારી
હૃદયરીણના તાર ઝલ્લડણી ઊઠે છે અને તેના મણકાર મ્હને આનંદ-
દાયક લાગે છે. છપનને આલ્લાહ આપી વસુ ઉન્નત બનાવતા, મૌવનને
ખેડાવતા એ મધુર બણકાર સાંભળવા ત્હારા કુંઠવિહારમાં હું આવું
છું ત્યારે તું ચપળાપેરે ચમકારો કરી ત્હારી રસસરિનામાં ફૂંજો
મૂઠી ક્યાં ચાલી જાય છે!

[૧૨૪]

મુઝે ! ત્હારું કાવલમય મુખ જોઇ શા દોડે છે આ મેધુરો.
મુંઝારપૂર્વે ત્હારી આંખસહીમાં આંખેલા કલ્પલ-શીનાં પ્રેમાયુ તું
ચાને સારે છે ? ત્હારા વાનતું જોમ, ત્હારા નમનનો અમરોડો, ત્હારી
આંખસી મર્મના પાછી હૈં જુઝિની આંખી વાસાની મ્હને રસજોગે કરે
છે. ત્હને અપમાની અંદેખાઈ આવે છે રમા ! દિલાવર દિલમાં મે વસતી
હશે શું છર્પો, પ્રેમીઓનેમ દાહતી ?

∴

∴

∴

ચંચલે ! ત્હારી અનિત્યતા ઉપર આમ અયુ સારે છે ? સ્નેહ-
શીની આંખસહી કાસને જોઈ અભલાય છે શું ? તો સ્વીકારજો પ્રેમ-
પૂર્ણનયનોથી કાસને કે ત્હારા સ્નેહચિપ્પણું પાન કરાવી અમર
બનાવતી. જગત આખું અનિત્ય છે; છતાં નદિ સુકાય પ્રિયે ! ત્હારી
પ્રેમસંસ્થાના રસપ્રવાહ નદિ સુકાય.

∴

“ મુદ્દાસાગર ”

∴

દેવી ! આશાના ઉલ્લાસમાં મુગમગનાં પાન કરવા દોડ્યો.

સંસારે ! રસજલમાં પ્રાપ્ત થઈ પાન કરતાં પણ અવધ, પૂર્ણ થવા
આવી છતાં દુઃખ વાળો.

ચંચલે ! પ્રકૃતિને અનિત્ય પ્રકૃતિની અંતરંગતા આરો
આવો : પણ મૂલ્ય આપજો મનોમ.

પ્રિયે ! અનિત્યતામાં મદાસામરના આહારેશ પડવા સંભગાય
છે. ઓ ! અને આ પ્રેમું પ્રેમું - આપણને હસવને સમેટી સહ
મદાસામરમાં ઉડાવે છે.

∴

૫૩૩

૪

પ્રિયે ! મુજ સદમાખિની ! સંસાર માગની અને પુણ્યમુદતો
એ તારી સાથે વિદાયી છે.

સાન્દર્ભ વિહીન છતાં તમે મારી માદના મેળવી છે.

.નિરસ છતાં તારાં અધૌકિ સ્વચ્છતામાં અને તમે તરબોળ
કર્તા છે. સ્વામ છતાં મુરોલીના સમયે પુણ્ય વિષયની મળ સારી
મારા માર્ગનું તમે નિર્દેશ કરાવ્યું છે.

મારા સદવાસ સાથે તારે પશુવિવશમર્ષિયા બાદથી પડી છે.
બહુમતનાં આધુનિક પ્રકાર ને પ્રત્યક્ષતા સદવાસની વાતો, ટાંકને
વાપનાં લોકો તમે સલા છે. તારી કદર કરી એ તમે ઉચ્ચસ્થાન
આપ્યું છે.

તારા ઉપભોગમાં તમિલ બની તારા વજુના પરિમલથી મારું
હૃદય ઉત્થાપે ને તને નિરખવા વલન વિશે તો મોટો તોની અવ-
ગણના કરે એટલે આત્મભોગ મારી પાસેથી વગર વાચનાએ તમે
પ્રાપ્ત કર્યા છે.

સ્વામ છતાં તારે વસવા મારે રૂપેરી આવાસ એ સત્ત્વા છે.

આટલોટલાં માન છતાં તને સ્વતંત્રતા નથી આપી શકતો
એટલી સાચારી ! શ્રી વપબીર !!!

નવનવર્ષ ૧૯૮૪ }

ઉંચાં અમારાં શિડવાં

પ્રથમ પંડ્યા

અંક ૧

ચિત્ર ૧

[અગાડી જાહેના ઝોરઘામાં સુરભિ, દરલા, પ્રજુષ્ઠ
ને રત્નાકર બેઠાં છે. ફાવા પદગોના દર છે. સુરભિ
માણાં જાડે છે, વાશા દોરના ઝાઝા મળે છે, પ્રજુષ્ઠ
હોળા બાંધે છે, રત્નાકર-આમ દૈશાર થવી પદગોને
અવસ્થિત ચોક્કામાં જોડે છે-નવારેક પદય ફાલી
નામે તો બેને સાંધવાની સેવા બબરે છે.]

ર: (એક ઉમદા અધિવાનો દહો સાંભી જતાં) હવે પડેલાંના જેવી
પદગો સાવડી ન નથી.

પ્ર: હા, હવે અગાડી જેવાં માણસો પણ ક્યાં થાય છે ? છાડે
છાડે દુનિયા બમડી ચાલી છે !

રૂ: ખાઈ કંદેણું લમને બોટું લાગે છે ? લાઈ પટેલી ને ચીઝણા કામળ આર્જતા ને જાણે ને સોચા કામળ આવે છે એમાં લમને કયો ફરક નથી જણાવો ? જાણસ મામલાં જણ વર્ગ જાણી બેઠાં જુદો સુમેમાન લખેલો હતો એ એવાં પેઠાંને જાણવો કે એક પત્તિ આખો વિવશ જમાર થાય !

પ્ર: જણ એ તો દોહની જુખી કહેવાય ને ?

[જાણ દશે છે: મુદ્ધિ આગળ છે.]

રૂ: (વિચારમાં વીધું મોઢું) ઠી...ક, ન ખાનગું દેખ તો ન ખાતો.

તા: રત્નાકરજાઈ, તમે સાચું બોલીતા દરોઃ બેની ના નહિં. જણ બધે સાચું બોલવાની જગે નથી દેશી.

[રત્નાકર જણ વિચારમાં પડે છે.]

મુ: હેં, જાણી ? બોલતા ખોતાં નથી ? મહુદજાઈ, કેમકે કયો તમે જાણને બોલે જાણવાના છે ?

પ્ર: (સાન્ન દાખવે) બિચારી બુદ્ધ બોલે છે ?

રૂ: ત્યારે ?

તા: (વચ્ચે પડી) બહેનજા, હું અને તેણું સાચું બોલું છું. પત્તિ, હવે પહેલાં કોની નહિં જાણી દેખ એ કંદેણું ખર્ દરોઃ જણ એ દરોઃ તુરે ત્યારે ન બોલવાની શી મતલબ ?—વચી વિમલ આમમય પૂછી કેવી હતી એ ચર્ચવાનું જાણે કાંઈ પ્રયોગન ?—અને ચારી પત્તિ જાણવાનો જુદા સુમેમાને કોઈ ધર્મિયો રાખ્યો હતો કે કોઈ જુવાન અમલસ પોતાનો દામ ન ન જાણાવે ?

[મહુદ દશેર પાથે છે: રત્નાકર આનંદ અંકે છે.]

મુ: મહુદ, જાઈ, બીજું કશું ન જાણ્યું તો જાણસજેબને જાણું જણાવું ?—વધિસ જાણવાનો વિચાર તો નથી રાખ્યો ને ?

[૧૨૨]

મ્ર: (બહુચાંચી) એ વાત વળી ક્યાં આવી ? તારા અને રત્ના-
કરનાં રેર ક્યાં છે ?

મુ: એટલે ?

[રત્નાકર નબર મારે છે.]

મ્ર: એટલું કે તમે જાને સરખી ડેમણા વગરની વાતો કરો છો.

મુ: અને તમે એક તો ટાપણુનો રિસિંગ વીંધતાં હો છો !

[તારા ને પ્રજુલ સાથે હસી પડે છે. રત્નાકર અચા-
નીચાં જાય છે.]

મ્ર: સુરભિ, આમ આકળીંડું રાત્રી જાય છે ? એ પડી ખબ માણવામાં
આપણું શું જાય છે ?

ત: (મઠી બાંધે) સુરભિબહેન, એટલું પણ નથી સમજતાં ?

મુ: (આડાં આંતર્યા પરી) જાણી, તમે તો બેલરોડ જા. મારો
જાણી મને તે બેલરોડ એ આવે. રત્નાકર એનો જાણીએ હશે.
પણ એના આપણે શું ? પ્રજુલ સાથે તમે પણ ટાપણી પુર્યા
કરો એ મને ઠીક નથી લાગતું.

મ્ર: (જરા મંજીર બની) સુરભિ, તારી વાત સાચી છે. પણ રત્ના-
કર બોલું હમણે એનો માણસ નથી. અને એનો અનુભવ છે.

[હસતા હોંસતાં જાય છે.]

મુ: પ્રજુલ, કેવી છેલ્લાં જેવી થયીત કરો છો ?—એવું ના ન
પાડે એટલે કુંવારો એનો હજીમાં જાણી જ કરવાં, કેમ ?—
રત્નાકર અમાસીમાં અમરવા આસ્વા ગયા હશે, ખરું ?

[પ્રજુલ અનુભવ પડે છે એટલે વાતચાતી હોંસાં થઈ
જાય છે.]

સુ: (વધી વધી) બોલાવી લાવું. (મથકને) એ બોલું દુખ છે
તમારા દોષને ખરે મનાવવા નવું ?

[સુરસિ નવ છે.]

ત: (એ કોર એટી, મનમાં) પણ તમને એ ધર્મસંકટમાં ઉતાર-
વાં છે કેણે ?

પ્ર: (વિચારે વધી) આટલા વર્ષે પણ સુરસિ ઉતાર ન રહી !

ત: કદોનન કદો પણ એમનું એક કદેયું સાચું. હવે રતનાર
આપને બોલ્યા વગર એમની મરકરી કરવી એ મારા ખરે
ખરાખ તો ખર ન.

પ્ર: જી, જી, હવે અંબુબોજખતાની મરકરીમાં એ સિલ્લવ છે તે
કંઈ જોઈ છે. આપણે કરતા દોષને ગમત, સાથે માણસ
સમને બહુ મંદીર આ ગેરસખની મીઠા બહુજમ છે !

ત: પણ એમને બોગાવાનો તો ખરા.

પ્ર: (ચોક્કસ બતાવે) છે. જાણે છે. દેવસિવાર છે.

ત: (કંઈએ મરકાની) પણ કોણ ?

પ્ર: (દમકથી) રતનાર આઠ મઢિનાથી સાથે જાય છે તો પણ સ્વ-
ભાવે તરખાજ છે. નહિતર છે ત્યાં ફેરવું કદું ત્યારે નહિં
આવવા કદુમ કદું !

ત: નહિંતર શું કરે ? ક્યાં જવાના હતા ?

પ્ર: જાણે ક્યાં ? દોરલેટની કાઢીમાં, ચોપડીએની ગાદમાં આટલી
જાણવા કરતો હોત !

ત: (ડસેલથી) ત્યારે તો તમે કાઢી કદું.

પ્ર: (બહુ મનમાં) હા; જેં જેને મુકાર આણે છે.

[સુરભિ ને રત્નાકર ચહે છે.]

તા: કેમ? સુરભિજાહેન, પતંગ ચમવા લાગ્યા કે કેમ?

સુ: (દબોરુ ચમકારે) શી ખબર? એક, બે ચડ્યા હશે.

ર: (ખારીટી) ના હવે તો પાછળ સાર છે.

પ્ર: તો આપણા શુભ હસ્તે કરજ્યાંત કીર્તિ.

[સૌ ચેકુ ચેકુ દસે છે.]

પ્ર: (એક લાવમાં ફીરતો ને જીભમાં પ્રાંચકાત પતંગ કપાતો) આજ ત્યારે તરૂં અને તો હવે જાણ વિના નહિ હાવે.

[સુરભિ ને રત્નાકર અવાજોમાં જાની નાંખે છે. તારાં ને પ્રચુદ્ધ રહે પડે છે.]

પ્ર: (ભાણુ તખ્તે જાણી) રત્નાકર, તમને કેમ હાવશે? ભૂતારથી વધુ ઠીક પડશે. સુરભિ, હું જિમની સાથે રહે. જામે જિમને બેઠું લગાડ્યું: હું હવે સાથે લગાડો!

[સુરભિ કે રત્નાકર કાંઈ ને કાંઈ ચામે જિ પહેલાં તો તારાં ને પ્રચુદ્ધ રહિશું થવાં કોય છે.]

સુ: (જીભ ને જીભમાં) બેયું? સૌ સ્વાર્થના સગાં છે.

ર: (દબોરુ, જાણમાં) પ્રચુદ્ધ ચક્ર મેલક કેમ પડે? હો? જાણની, જીભથી કરવા અને જહાં બેંચી લાવ્યોને?

સુ: (તરી નિરોપજાણી) રત્નાકરભાઈ, મુઝાતું શું માય? સૌ ને પુરુષ પાવકુ હોય તો જ સાથે પતંગ ઉડાડી રહે એવે? જ્યાં કેમને માપો? છે? તમે ને હું જાણજાહેન માપકે એ રમી રહીશું. તમે પતંગ ચલાવ્યો: હું શીટી જાણીશ. માપો.

[સતેઃ દોરડી હોય તેમ જાણવું સુરભિ ને પાંખ રત્નાકર એકલી જાણમાં સાથે જાણી જાણી કપડે છે.]

સુ: (સવાસીમાં હાથગ ચલાં, અવાજ બિછા કરી) હા; પ્રભુદે સ્ત્રી સમા જાણ કરવી.....

[સવાસી સારે નાતેભિચારીમાં હાથ ને પ્રભુદે સજિ-
વતાં મુરખિ આડોળી બૂઠાની નવ ઓ.]

જ્યા બેઠી છે કે જ્યાંથી હાથ ને પ્રભુદે,
મુરખિ ને રત્નાકરને જોઈ ન શકે. પણ નરોબજોને
મુરખિના હાથમાંથી ફીરતી પડી નવ ઓ. આ કડી
અવાજથી કંઈકી સાવધાન બને છે.]

પ્ર: (રત્નાકર કાઠુ કંઈક સાંજથી થશે દોઢ તો તે બહાનવા, મેરખ)
રત્નાકર, મારાપર મહેરબાની રાખજો. જોઈ જોઈ લડી મરવામાં
સાર શી ? (હાથના યોગ કરી) જો ને; કિંદુલ્યનને સ્વરાજ્ય
ન મળવાથી કાણુ તો જોઈ છે ને ?—કે રામસેખરના પેચ
મદ્દ ખાતે લડતા જ આવે છે !

સુ: (રત્નાકર અત્યાર રહે છે બિચારે) ને તમે બેઠાંનીનાં પશુ-સપોને
રહેજો. નહિતર ધરતું સખ્ય અસાધ્ય સર્જી જશે !

[આપણે રાત્રિ અજાત છે. રત્નાકરની મુઠ-
પણે પાર નથી.]

સુ: કેમ; પાવસારી પહેલ કરીશું ને ?

[રત્નાકરના ધીનને સંમતિ સમજી મુરખિ બિઠ
પાવશે જાણે છે ને રત્નાકરના હાથમાં મૂકે છે. સ્ત્રી
નારે રત્નાકર બેઠાને પડે છે. પછી પડે પડવામાં હાથના
ખાતર હોર જ્યાં દેખાશે રત્નાકર વિચાર મરખિ છે
ત્યાં તો આજની કાઠુદાજ બાગણી બિને રાત્રી કરે છે.]

રુ: (હોર હાથમાંથી જ્યાં દેતાં) જોઈ જ્યું ?

પ્રુ: (ફીરતી જોઈ) જોમાં શું ? પાવસો ગયો તો આધિવાનો ઉપયોગ
કરીએ. જમ્મી પવનમાં આવશે. (મહુઆથી) કહેવત છે ને કે
હાથો જુમારી ખમણું રમે ?

[રત્નાકરના વિચારો અત્યંત જાણે છે.]

તા: પછી સુરભિમદેન કહે કે વરસમાં આવો મેળા ચાખવાનો એક
લિસ તો દોવોજ નોંધવો.

પ્ર: હું પણ કહું છું.

તા: (સસો કહી) પણ પછી સ્નાકરે જે કશું એ તમારાથી કહેવાવાનું
હતું?— કે વરસમાં નહિ તો કાંઈથીમાં તો એક વખત એવો
આવવો જ નોંધવો! આવો કય' રું?

પ્ર: કાંઈ નહિ. એ સરખે સરખાં એમાં મને ત્યાં એકમેક્કની ખરાબી
આત્મા વિના રહે?

[હસતા પ્રમુદ સાથું મણી વાર નેકા કરે છે.
પણ કશો ખમ નથી પડતો.]

તા: પછી એમણે એવું કશું કે સહેજે હું બંદર જઈ ચી. અને
સ્નાકરે જે કશું હતું એ મેં ખાલી જાતે નિહું!

પ્ર: (આંખે જમાડી) તરુ, ખરાબી પછી તો સૌ કહે: કહે ને મીઠી
નજરે સામસાથું જીવ જીવે!

તા: (લીન નિવેશન લેખ) અને પાઠજીથી એમણે ખારા માથે શી શી
વીલાદી?—મેં જાત એટલું કશું આંખથીએદોરી પસાઈ છે તો પાટો
પાથો. ત્યારે સ્નાકર કહે કે ખુશીથી: પામસના મા બહિં રૂચ્ય
છે! (નિઃશ્વાસ માન) તમને સુરભિ મદેન મારે કશું સાન્નતું
ન હોય તો તરસા વડુ માટે પણ.....

પ્ર: (હલનેથી ખર્ચ દાખમાં લઈ, વળા જઈ) આંકીયા મા, કીરકી
લે. જાત જાકજાક કરીશ તો તને કશું કેમ ફાવશે?

[પ્રમુદ પદવરે હાથડે છે. તરસાને વૂપ રહ્યા
વિના આંખે એમ નથી.]

અંક ૧

ચિત્ર ૩

કુ: (પતંગ કપડાં) ત્યારે હવે તમારા હાથ જળમાવે.

[સુરભિ નાનામાં સંચય પામે છે.]

કુ: (અહસ્ય) હું સારું મૂંઝું મૂંઝું, મહેનત સવારમાં મને યાદ કેમ ન આવ્યું; એ જ સવાસ છે. ખરેખર આખાં બેસી રહ્યાં! હવે છેલ્લાં છેલ્લાં તો રમત બેલી હો! (નજાસવા કોરેસાની કપડાં) પતંગ જ એક એવી રમત છે કે જેમાં મને તેટલાં ઓપુરપ વડન સરળતાથી આગળ લઈ શકે! વરસ પીતે ને મુંઝવણથીએ પીવાના મકાનનું માર્ગિયું ન જોઈ શકાય એમાં નવાઈ નથી; પણ આજ અપાર્થ ન સંભાળે એ અસંભવિત છે. જુઓ ને; આખું આકાશ પતંગમય થઈ ગયું છે! એમાં તમારું નામ ન મોંઘાય એ કેમ શકે?

મુ: (અહસ્ય પામે) ને... શીશી...?

કુ: (હોંશથી) હું શા ખંખેરો છું? તમે સવારથી કેવા ઉડાવી રહ્યાં છો તે છું મશવનાં જ?

[સુરભિ કપડાંઓર પતંગ ચલાવે છે. રાતકાને ફિરજી સાથે જુએ છે ત્યારે એને માટે બેઠે પુષ્કળ ખાતર પામે છે.]

કુ: સાવધ રહેજો. પેચ માટે તમારે મહેનત નહિ કરવી પડે. લૂમખાં ને લૂમખાં માટ્યાં જાય છે!

મુ: (અચ્છાદથી) એકાદ લૂમખું બેંગી સારીશું?

કુ: (કુલ થઈ) જાણે, જાણે; હવે. ખાનદાન થઈ શૂંટના વિચાર છું કરો છો?

[સુરભિ અહસ્યમાંથી આંખે બેઠે રહે છે.]

રુ: (કમનપણી) એમ નેહું દડા તો આપણે પતંગ લૂંખ્યા બેથો
ભલે છે! ભારે એવા જોખમમાં શું કામ ઉતરવું?

[નવું પાટકાપ વાલે બે પહેલાં તો મુરમિના
બહેરાપર ફરતી અડતીખાંધી માઈ આજનાં પ્રતિબિંબ
પડે છે. અંધિા જાંત્યાં મુરમિ કબો છે.]

રુ: (ધીરજ આપતો) વાંધો નહિ. પતંગ દોલ ભાં પતંગિયાં પચુ
દોલ. જમારી જોડતામાં જાતી મરવાની-જોતી મરણ દશે!-
એણે એ મોઢાની આઠા રાખતો દશે!

[ત્યાં પાટકાપી આજ્યાં આવવા પેશમાં મુરમિના
પતંગની કોલા જગવ છે.]

મુ: (મમાણી કોલ લેખ) શું કરીશું, રતનાર-એંચી-મહું?

રુ: (કુરસો જાળવી) બીજું શીખ્યાં ન જાયી? (જોરથી) દીલ જવા
શે. શેર જશે તો મારો જશે ને?

[મુરમિ દીલ જવા દે. છે. માઈ ફરે છે. મણે પતંગના-
પેશ ફકટ ભવ છે. મુરમિના પશમાં ફેર આવે છે.]

મુ: (આવથી) હવે શીરજીમાં શીરજી રહે તો મારો વાંક ન કરીશો!

[આસ નરમિ પેલા બન્ને પતંગ કપાઈ ફરે છે.]

મુ: (હરખાતે દેખે) આણે; રેતી ઉતારી લઇએ;

[મુરમિ ઝડપ વાપરના ભવ એવામાં પતંગ ફરી નવ
છે. હવાઈ બની બે જવાર સાવું નદમે છે.]

રુ: (આજવાણી) શાખાલ, જાહેન! શાખાખાં પચુ ફેરે શીખાઈ જો
એક કણમે મારે એટલે જોતી ફરજ આજવાણું મહુમ છે. ત્યારે,
તમે તો જાહેન! આજુ હવાં છે!

[મુરમિના આજા પ્રકુસથી દોલ લેખ એક કવન
જેમ શાક બે જરે છે. જાહે-]

મુ: રતનાર, પતંગ જેવી ઉમદા વસ્તુને કેટલાંક ઉપરખેલ કેમ કહેતાં હશે ?

ર: એટલું એમનું અહાન.

[સુરભિ ખીંચતી જાય છે.]

ર: હવે કેટલાંક મધ્ધીયુગ જેને ઉપરખેલી રહી વધેડે છે. કમ-
ગમાં પૈસા શું નોખવા; એ એમનો સવાલ છે. એની કરતાં
પાક ન ખાઈએ, એ એમની દલીલ છે. આપણે એમને કેમ સમ-
જાવવું કે છાંયીમા પેટપૂતન ઉપરાંત જીન વધુ ઉપયોગના વ્યવસાય
હોય છે ?

[દલી, ખાતું નખાવી સુરભિ ડાંખાવે આવે છે.]

ર: અને જાહેન, ઉદરાણ ન હોત તો એકાધીતીને આમ આજો
શિવસ સાથે રહેવાનું ક્યારે જનત ? આજનો આ પ્રસંગ ન હોય
તો વરસ આખરે પણ આપણે અત્યાર જેટલાં પાસે ન જાવી
શકીએ ! એકો દાખો છે ? મો રહિયા ખરવતા પણ.....

મુ: (દબવી જતી) એમ. આડો ન મૂકે. અને એ પતંગે નથી (દબવી
જતી). એટલું અવરવ કે છેલ્લા પંદર વર્ષમાં મેં જારી ઉદરાણ
લેઈ નહોતી !

[રતનારમાં પણ રંગ આવે છે.]

ર: સુરભિ, મારે મન તો પતંગ એકે જાહજીન ઝીંજડે ! શિવર રહે,
કમગ સાથ, ગીતાય, ગોય જામ: કેટલા વધા જાહે એને આવડે
છે ? રસિકાના સાહુધી ન અધિજા એની જાતભાત હોય છે !

[રતનારની આ રાખખાણને સુરભિ ચાંચળ
રેતું સમજે છે. પણ એ જાહેલી રહે એટલી એની જાત
જમા છે.]

ર: (આવેશમાં આવે) મારો તો આજી જાતમને માત્ર એક પ્રમ
છે. હોર વસ્તુને આમાર ફરે ત્યારે એ પૃથ્વી પ્રતિ આકર્ષાવ
છે. પતંગ એથી હમુ કેમ કરે છે ?

[રત.]

સુ (કપોતરાની આસપાસે) તો એવો ઉછરે જાણી આવ્યો તમને
જર્વાનુમતે થઈને મેકરવી જાણશે

૨ (સાચી, વિચારવાળી) મને એવા ઉછરેની થી નથી અનેક વિચારને
જતે મેં માફ સમાધાન કરી લીધું છે

સુ તો કહી નાખો ને ?-ખાનગી નથી ને ?

૨ (ગર્વથી) અને તે એ છે કે પતન એક દેહી એટલે કે પૃથ્વીથી
જર એવી, સરકારી માણ છે મોલે, તમને એમ નથી લાગતું ?

[મુશ્કેલી જાતે કહાવણ સમાજ સામી નથી પણ
સમાજને એ જાણી જવું એવી એની મરજ નથી]

સુ (એક પતન પચાઈ જતી) ખરું છે (ખાંસ વાળી) પણ પતનની
વાતમા પતન થોતે રહી જશે ? હો, વહેતી મુઠા.

[જવાબીની કાર મહાર મહી, સમાજ પતન કપોત
છે ત્યાં તો કીચો મામલો પતન કરાવી જાય છે]

મુશ્કેલી ને સમાજ સામસાધુ તાલે રહે છે

જાતે મહીને એક પતન મુશ્કેલીના પતન આવડ
માણે પડે છે]

સુ વાહ ! એક મોલે ત્યાં જીવે જા જો ! સમાજ પતનમા પતન
પચાઈ નહિ એ સાચું પણ જાણ પડે જાણીને પો એનું શું
કરે ? જાણી જાણી પતનમા ત્યાં જાણી જાણી ?

[ઉપર વધી સમાજ વિમલ મેર છે]

સુ (એ પતન કપોત) ત્યારે જાણે જાણે મોશીનો માલ જાણી
જાણત સંપરવો એ એવમ કહેવાનું

[મુશ્કેલી કીચો સાથે દેર જાણવા જવું છે તો
પતનમા કીચો જાણી જાણે છે]

સુ સમાજમા જાણી જાણી તમાજા એવા વિદ્યાનની જાણવા જાણે કત કરે

રૂ: (સુરસિ વાંચવા બધા ઉ ત્યાં જાયે હાથ વાંચી) રહેવા દેજો. એવું વાંચવામાં સાર નથી. સમ્બોધમાં નાંદ મને એવા શબ્દોના એમાં નમુના હોય છે!

મુ: (આનામની એમ) તો એટલું વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે.

રૂ: (સુરસિના હાથમાંથી પર્વત પડાવી લઈ) દુનિયા આખીને ઓળખીને તું કામ છે? (સાંતિથી સમજાવતો) હું તમારા બધા મરિ કહું છું કે જે વાંચવામાં લાજ નથી.

[સુરસિનું મન ખાનદાં નથી.

રત્નાકરને એની ખબર પડે છે એટલે, ઓળખી જુઓ શી રીતે મે બહુ વાંચી છે. પરીક્ષાએ એની જાણે મહેર મારી થયા એવું કામ છે.

અર્થે સુરસિ તથાપણ જાને છે.]

મુ: (આજાવી) દેરાન તું કામ કરે છે /-વાંચવા રો ને ?

રૂ: (પર્વત ફોંપી, સતોત્રપચ્વીઃ) હને એવાસક વાંચે.

[સુરસિનાં નયન એટલી ઉઘાડળી કુમરી ખામ છે કે જેને કંઈ લાલકું નથી. એટલે—]

મુ: (પર્વત પાડી ફોંપી) તમે વાંચી સંભળાવતો ?

રૂ: (નમતાથી) એની જ ના નથી. (નમીથી) બલજુ કરે.

જગાંનાં જીવન જાંતનાં ત્યારે પ્રેમલક્ષ્મી શી આપ ?

હમાં અમારાં ઉઘાં રોડ આજમદો આપાત.

(પર્વત માનુષ્યે મૂકી) કાઠ કવિહરવતું ઉદ્યમ જણાય છે !

મુ: (ઉઠેનરીથી) પછે શાખનાર બારી કહેવા તું માને છે ? (ચોખ્ખા સ્વરથી) મારે તો જે ભણતું છે !

[રત્નાકર કોઈએ ફરી ફરી વાંચ છે.]

સુ: (રીસતી રહે) તમે જામ શું કરતા હોશો ?

ર: (ધીરજથી બની) શું કરું ? સમજવું બારી છે. ત્યાં સમજવું સહેલું જાણી લાગે ? અને તો જામાં પ્રેમની રીતસુરીનો આભાસ થાય છે !

સુ: કોણ ? તો એ ક્યાં છેક જામણે વિચાર છે ? અમારે કશી વેળા પણ સ્વાસ્થ્યે જીવતા જ રાખવા આવે છે ! ત્યારે તમારે શીક કરવાનું ?

ર: (યત્ન રેખ) પણ નધારો જઈ નીકળે તો મને જરાય માણસ ન માનશે.

સુ: (હંસમિલ્લથી) હું તમને કેવા માનું છું ને મારે તમને કેવા માનવા; એ તો મારી મરજીની સત્તા છે ને ?

ર: (હંસાઈ જતાં) હું તો કેવળ સ્વપ્ના આપું છું.

સુ: (દુઃખ) વચર માગી ?

ર: (ચોક્કસ, મનમાં) જાને પડોઆપ એવું નથી. (થોડા વાલી જતાં) અને જઈ કહેવામાં ક્યાં મારી જવાનત છે ? (પ્રમાણ) સુરમિ-મહેન, નાકાંતું કેઈ સાંભળશે તો પંચાત પડશે. જાણી હું લેખક છું.

સુ: તો મેલી તમને. જાણીતી તો પેલામાંથી ક્યાં પરવારે છે ? ને ત્રીજું તો છે કેમ ?

ર: (વિચાર કર્યાં) મહેન, સાંભળ્યો. કાં તો કવિ નિરાશવાદી છે. જામણા છત્તને એ જાંજવાનું નીર માને છે. ને પછી પૂછે છે કે આવા વિધવા દસનમાંથી શુદ્ધ ને સાત્વિક પ્રેમની આશા શી રીતે રાખવી ?

[અને રૂઝો મરણી છે એવું ક્યાંઈ સર્વ રજાએ જાણે છે. પછી-]

૨: અને એટલે હવે મમનમાની છાવન સ્વીકારે છે. અર્થાત 'એની' કમળાઓ! પેતાનો આદાર મન્દ, તણ, અકાશ, મેધમતુષ્ય, પુનઃસ્તુ વગેરેમાની મેળવી લે છે.

સુ: (જાણી જાણી ખાતર) કેટલું સરસ !

૨: (પતંગનું બૂલ બાણતાં) અને પતંગે પણ જાણા કાશ્મીરી ઉમાં લેણું પસંદ કર્યું હતો.

સુ: (અજબાબી) કદાચ હતો.

[રતનાકર આ મહાનિદ્રા કાળે આવે છે. પેતાની વાત ખરી છે એટલું કુશલિ આમન પુરવાર કરવા ને માથે એટલી અજબાબી કરે એમ છે.]

૨: (અલેડ બની) અને હવે મને એક વસ્તુસ્થિતિ સમજાય છે. જાણજે છાનાં લમો મોટે ભાગે નિષ્વળ કેમ નીવડે છે ?

[રતનાકર કુશલિ સાથે નેચા કરે છે.]

સુ: તમે શું માનેા છો ?

૨: કાશ્મી કે જાણજે સ્વાર્થી એવી થરતી હજાર પ્રેમના પ્રવેશો! અજબાબીએ છીએ. (ખોલ ખોલ) ખાઈ કોઈનું સમજાય છે ?

સુ: (જવાબદાર યેડું હાથથી) હા...આ.

૨: તો એ નજીગતાઓથી બચવા ખાટે માર્ગ ખુલ્યો છે. પૂરની જલ્દરનાં સ્થળોમા લોકોએ ચાલતાં ચીખવું લેઈએ. હજાર ને આકાશમાં રહેતો હતો તો એટલું એની નજીક પણ આવશે!

સુ: હાજલોં તરીકે ?

૨: (ટોલનમાં) કેઈ સરેલસની પામે, કેઈ જામરુસની કામે...

સુ: (ટીખમણી) સત્તાકર, હેઠાણે હો કે ? જાંમણે નંગની ચૂંમણીએ
હોય, એવો ખેરીની વખાર હોય ત્યાં સરોવર ને જામણની
કસરત કરવા કોણ જાય ?

ર: (વત્તરાઈ મુંઝાઈ, ચીઠાઈ) ને આ વખારની થયુ ઉપસોમમાં આવે
એવી ખરી.

[સત્તાકરની નિરાશાથી નીરખી સુરભિ પાત
સરોવરનું ચુલ્લ સમજે છે.]

સુ: બાઈ, સતના સનસ ચાલીશું ને ?

ર: (નિરાશ જામણી) સતની વાત સતે. જતપરે ઉલ્લસેજાં આ કવિ:
લાને તો નિકાલ લાવીએ !

[સુરભિ થોડે જોધવા લાગે છે.]

ર: સુરભિ, માઠ એવી વાળએ કે જો છો જ નહિ.

[દુરસ પ્રત્યુદ્ધ પ્રવેશે છે.]

પ્ર: સત્તાકર, ઉપરથી મારી કોંકે ન પડેંગ જલિં સરણી જાવી છે ?

સુ: પ્રત્યુદ્ધજાઈ, આ કે ?

પ્ર: (જાનક) વા...ર, ચમાવતાં હો તો લમે ચમાવે.

[ચત્તાકરમાં ચક્કાક, સુરભિમાં સોગમ ને પ્રત્યુ-
દ્ધમાં સદ્ગિતના વિદ્વાંસ તરવે છે.]

પ્ર: (માથે હાથ ફેરવે) હાંજ; સત્તાકર, તમને માંક વાળતાં ન
જાણ્યો હોય તો, કોંકે તો, હું વાળી જાણું. મને એનો
અતુલ્ય છે.

[સત્તાકરનું હૃદય જરવર કપે છે. સુરભિ જલ્દાન
બને છે.]

તત્તા જાવી પડેયે છે.]

પ્ર: (પીરે પીરે) સુરભિ, રત્નાકર, હું તમારા બેમાંથી કોણનો વાંક લેતો નથી એ વાક જ નથી. ખરું કહો તો એ મારો મનસુબો હતો. તમને એકાં કરાવતું, એકલા જુગવાનું કાંઈ એમ ને એમ નથી બન્યું. આપણાં લગ્નોની જલજલાતું પણ કારણ આપણે પરિચય પોતાં પ્રેમની ફરજ નાંખીએ છીએ તે છે. રત્નાકર, સુરભિને તે એળખી છે: રૂપાળીએ લેયું, તરવારે સાંભળ્યું; મેં લેયું ને સાંભળ્યું.

સુ: (બેભાનની બની) પણ શું ?

પ્ર: સુરભિ, હું તને વશોબનો નથી. જે થયું છે તે લેખતું થયું છે.
(લામણીપૂર્વક) રત્નાકર મારે તારો શું અભિપ્રાય છે ?

સુ: (અપહાસ્ય ભાવ) ખસુંદ પો એવો ભાઈ છે.

તા (કટાક્ષે) પણ તમારે ભાઈ ક્યા નથી ?

ર: (નવન તમાળી) ખરું. પહેલો ભાઈ પ્રયુદ્ધ: બીજો રત્નાકર.

પ્ર: (મિલનથી લાલચાયેલ થઈ) એટલે જાણતું તમારું વર્તન ભાઈભાંડુ જેવું હતું. કેમ ?

સુ: (અપહાસન સહન ન થતાં) ત્યારે વળી ?

પ્ર: (મંદાચેલ ભાવ) હું જાણ્યો તે વખતનો તમારો મ્હુર પાતોલાપ....

ર: વાહ ! એમ એકાદ વાક્યે માન્યતા સાફેનરતું નહીં થતું દોષ તો દુનિયામાં નરપિટાઓ સિવાય કોઈ નજરે ન થઈ !

[પ્રયુદ્ધના જંદાઈમાં જામ થયે છે.]

ર: (વિનયથી) પ્રયુદ્ધ, હું મારો ભાઈ ને સુરભિ મારી જોઈ નહિં ?— કેમ બોલે ?

પ્ર: (૫૫ પાના) એ તો ખેંચી સલામ છે ?

સુ: (૫૬ પાના, ધીરેધીરે) ઉપર હશે.

તા: (સુરમિતે, જોઈ જાણતી) તમે વળી ક્યાં આગાં આગો છો ?—
જોવા કરો ને ?

ર: (માતા જાણતી) પ્રજાસત્તા, સુરમિતેન સામે જોઈને સિંચાવતું
સમયનું મારે અસંભવિત છે.

પ્ર: (રક્ષિત જાણતે) તે શું એકલો જ-મો એમ એકલા છોવાતું
મત લીધું છે ?

ર: (નિરૂદ્ધ નિખાલસવાળી) નાં રે ! એવાં ત્યાં પાપ કર્યા હોય ?

પ્ર: (અજાણ વેરવાં) રતનાર ! માણસાક્રમાં શું કે ?

ર: (નિરૂદ્ધપૂર્વક) અજાણતા. તારે એટલું જ માણસું બહુ છે કે
મારે તારાથી જોતી તારે રમુજાથી વર્ષો થયાં છે.

[સુરમિતે જાણી છે તારા પાછાં નવ છે.]

પ્ર: (જોઈને અત્યંત) તારે સૌને કુંવારો છોવાતું શું જોઈને કદા
કરતો હતો ?

તા: હંમ...

ર: (જાણતી) એ તો અરેક કેસેનિયોની કાવમની કુરેવ છે.—
હું શું કરું ?—તે તમે વ.શું કરો ?—કે કાઈ શું કરે ?

[પ્રજાસત્તા ને વાળા સત્ત્વ એવાં બને છે.]

સુરમિતે અજાણતા અત્યંત છે.

રતનારનું વિલંબ છે.

અજાણતાથી એક વારો નરે છે.]

ધર્મની સ્વ. વલિવધીતા સમજાવે
 શ્રી પાર્શ્વજી સુતરાલી સમાજે
 શ્રીયુત પદ્માભાઈ આણુદેહ આવડા
 તરફથી સવિનય સમિતિ ભેટ.

તંત્રીસ્થાનેથી

આ નવા એકમી જામે 'વીણા'ની તુલીય જન્મજિતિએ ઉગલીએ
 હાંમે, અમદાવાદના કુવાનોના આ ન્દાનકક સમાજને મન આજનો
 એક એ એકો પિતૃત્ર નથી. રોક એક એક એક
 નવો એક પગલું આજના જ ગરે છે. નવીન વર્ગે દેવને બાળક
 નમે છે તેમ જામે પશુ વીણાથી મંદિરકરારા સાદિતની
 અધિકારી દેવી સરસ્વતીને પન્દન કરીએ હાંમે જામે વિશેષમાં પ્રાર્થાએ
 હાંમે કે તેની એવા કરવા જામે વધુ ને વધુ કલિ પ્રાપ્ત કરીએ.

એક વિદ્વાને પ્રશ્ન કર્યો કે 'વીણા'નું ધ્યેય શું ? અલગત, (અમારા
 પુરાણ તંત્રીની ક્રમા ખાત્રી કરીયું કે) જાનેકમાં એકોના ઉમેરા
 કરવો એટલું જ તેનું ધ્યેય નથી જ. એ ઉમેરા
 'વીણા'નું ધ્યેય ઉપરાંત પોતાનું અકિલત દર્શાવવાનું પણ તેને ધ્યેય
 છે. જન્મજિતિએ વાજેલીની સ્તુતિ કરતાં તેને આત્માની
 કલા કરી છે. જામે જામે છે કે એમા એણે સાદિતની અલગત
 ઉલ્લેખને સુન્દર ભાવના મૂકી છે. વાર્ધવ એ આત્માની કલા છે, તેની
 નથી તેમા આત્માની જ સાત્વિક સુગમતા દેખી લેઈએ. એ આત્માની
 સુચિનાતા તત્વથી અવિરોધવાળી વાણી તે જ ખડે સાદિત છે. તેનો
 વિદ્યાર કે તેની વાસનાનો વિનય એ સાદિતનો વિષય નથી. તેની
 સ્થૂલ દૃષ્ટિને ઉલેછે તે સાદિત જ નથી. જીવનને જરાક પણ ઉમેરા
 આનેક આપે એને જ સાદિત કરી કકાવ-પણ એ વિદ્યાન વિષય
 અહીં શી રીતે કહેવાય ? દૂંકમાં 'વીણા' એ આરમતઃ કાણાનું ઉપા-
 સાક છે. એ છે તે! બાળક પણ તેના અભિલાષ એનું સાદિત પીર-
 સવાના છે. સરસ્વતીને વીણા આપવામાં વે મારું અર્થગાંભીર્વ છે.
 કારણ એના સંગીતને લીધે એ ગાકાકોટાક આનંદની સુચક છે.
 'વીણા'ને એવી વીણા બનવાના કોડ છે.

એટલું સાબના પરલે. ખાત્રી 'વીણા' કુવાનોનું જ વિશેષતઃ
 છે ને તેથી મોખનનું સાદિત પીરસનું એ તેનું બીજું ધ્યેય.

તોતાં જેવ જ જણાવે આ અંગેના ફેરફાર અંતર્ગત ફેરફારનો સ્વચ્છ લાગશે. 'વીણા' એ એક જ વર્ષ થયું ત્યાં પગલાં ઠારવાને બદલે ફેરવાવું સાદસ કર્યું. પણ જેટલાં જોડથી આગળ ચલાંકે હું તેટલાં જોડથી એ પાછું પડ્યું છે. આ અંગેનું જ, ચિત્રો વગેરે ખેંચા અંગેની જેમ' રાખવા પડ્યાં છે. અત્યારે મોકે વર્ષે આગળ વધતું જોડએ લેને જડશે પાછું ત્યારે ત્યાં એ ઉભું છે. કારણ? આજના કહે છે તેટલું માની લાગશે પ્રથમ વર્ષે એક ચિત્ર વીસ ફરમાને પાંચમે નકલ; બીજે વર્ષે ૭ ચિત્રો જોગલુગીસ ફરમાને હજાર નકલ! પરિણામ સ્વભાવ સ્વભાવ તેમ છે. દીપે દીપે સરેવર બરડા 'સમાજ'નું આજ સરેવર ઘટ્યું છે. લેને રૂપે પાંચસેની ચોક્કસ બોલ છે અને બીજા અંગેની પાંચસે નકલ ઉપરાંત આજ જાગીએ પૂજા ખાતી પડી છે. કુંકામાં, 'વીણા'એ જાને મેલે મેલે પ્રાણિયા સરી જનારોઓના માર્ગ લીધે તેથી લેની ઉપર અંગુર ને સમાજ રાખવા આ વખતથી લેગીમાં જ નીમાયું છે. અજાણત જાણકારે સ્વાતંત્ર્ય હોય જ પણ નિરંકુશતા ન હોય. વીણાએ સ્વાતંત્ર્ય તો નથી સુમાર્યું પણ નિરંકુશતાની દીધી લેણે બોરી લીધી છે. અમર.

સમાજ કમાયુ લેના કરતાં લેણે સુમાર્યું થયું. જેટલું સુમાર્યું કે કાચ એ બોલ વધુપૂરતમથી જ રહે. રવ. રામપ્રસાદ જેપરના જેવા સામ્ય સાધુદાસની સેવાપરાયણતા સમાજે વધુપૂરી બોલ બોલ તે બોલજ. એવી સેવા કરનાર હવે સમાજને મને ત્યારે ખરૂં સમાજની કોઈ પ્રવૃત્તિ ને પ્રવૃત્તિ એમની પરમાર્થી મહત્વાકાંક્ષાને જ જાણારી છે. સમાજના કોઈ કામ મારેની એમની ચિન્તક, ચિમનો ખેત, ઉત્સાહ વગેરે અજાણ દતાં પણ એ 'હતા.' નિત્ય-પરિચયની વસ્તુ અજાણતા મારે જ સરખાઈ હશે? ચિંતકચિત્ત ઉપર કરોજી માર માર વાર જનારાં જેટલા જાણતા હશે કે લેને જેટલા પાંચલા છે? જેપરના ગુણ એમના સર્વે પરિચયમાં, જાણ્યા છતાં મજાએ નેહતા અજાણ ને એમને અજાણેલા, પાંચેલા, સમાજ જાણે એમાં જરાક સાક્ષી પૂરતું હોય તેમ નેહમના મંત્રુગાની માન આપે છે.

આ અંક મારે ને ને સેખડીએ સદાય આપી છે તે મારે અમે
 લેખનો-દરેક સેખડીનો વ્યક્તિગત ઉપકાર માનીએ છીએ અને એ જ
 રીતે દસ્ખતા 'વીણા'ના વહનમાં પેલાનો સર પૂરે
 લેખડો અને લેખ સંગીતને વધારેને વધારે સુખધુર મંદુકને
 વૈવિધ્યવાનું બનાવે લેખ વિનંતી કરીએ છીએ. એમને
 લીધે જ 'વીણા' છે એમ દરેક લેખક માને એ હું છે. મહેરિલ વગર
 જાણસો ન હોઈ શકે તેમ લેખકો વગર-લેખના નિરનિરાશા સુરો
 વગર વીણાનું સંગીત શી રીતે નીભળી શકે ?

આ વખત એક જ ધૌમિક ચિત્ર મુકવાનું અમે ઇચ્છિત થઈ
 છે. મુન્યાત્મક સુવાન ચિત્રકાર શ. રા. આર્ટ કલ્પ દેસાઈના ચિત્રના
 વખાણ શું કરવા બેસીએ ? એ નોતા સદુસંહાર
 ચિત્ર અરણ્યમાં આબુ એટલું લેખ સૌન્દર્ય છે એમ દરેક
 કલાપ્રિય સત્ત્વન સન્નારીને લાગશે. વિશેષ સ્વમજ્જીની
 નજર છે ? કંઈકને તો આરણ્યનો અપ નથી પડેલ.

તંત્રીએ જુલાસો તો કરવાના હોય જ. એક અમલનો 'જુલાસો'
 એ કે રા. રા. આર્ટ કલ્પદરિખના કાન્ધમાં એક સુધારો થવો નોંધતો
 હતો તે અનિવાર્ય સંયોગને લીધે નથી થઈ શકેલ. લેખમાં
 'જુલાસો' એવી પંક્તિમાં "અવંતર પ્રચંદ હત શા" એ સંખોની
 જગ્યાએ "પ્રચંદ જગ્યા સમા" એમ બોધેલે લેખકે
 જ્યાં મોડું જણાવવાથી એટલું રહી ગયું છે.

જતાંક પરને વિગતો આપવામાં તંત્રી વિશે અંગત રીત અમે
 કશી પે કરવા નથી માગતા. છતાં પે એમાં એવી અન્ય આવે તો
 અમે શ. રા. મહાન-સની મારી માનીએ છીએ. અતે
 દુઃખાપાવના આ તંત્રીનું મોડુંક અંગત મુન્યાર્થ રહે રહે પણ "વીણા"
 ના તંત્રીજ દ્વારા સમાજની સેવા કરવાનો લાઝ આપણ
 નોંટે ત્યાં તંત્રી સજાગતા સંખેનો નિલમણી છે.

—તંત્રી

સ્વીકાર .

યુગપતરી અને મહાસુદર્શન લેખક રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ
કવિ. કી. રૂ. ૧-૦-૦

શકુંતલાનું સંભારણું લેખક રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ
કવિ કી. ૧-૦-૦

આજકાલની કેળવણી લેખક રા. પુષ્પ
કી. રૂ. ૨-૪-૦

શૃંગાર ત્રિવેણી લેખક રા. શંકરપ્રસાદ છ. સુવર્ણ
કી. રૂ. ૧-૪-૦

પડદા પાછળ લેખક રા. ચણવંત પંડ્યા .
કી. રૂ. ૦-૧૦-૦

યુગના યુગધર્મ

નંદાનાલાલ દલપતરામ કવિ

પુરુષો વાચ યજ્ઞઃ; તસ્ય યામિ ચતુર્વિંશતિ વર્ષાણિ, તા
પ્રાતઃસવર્ન. ચતુર્વિંશત્યક્ષરા ગાયત્રી ચાવત્રી પ્રાતઃસવનમ્.

પુરુષ તે જ રહ્યો છે. તેની ને ચોવીસ વર્ષો, તે પ્રાતઃસવ
છે. ચોવીસ અક્ષરની ગાયત્રી છે, ગાયત્રી પ્રાતઃસવન છે.

હરિપ્રેષણિકા, ૩/૧૧/૧

અમદાવાદની સાહિત્યોત્સવ સમાજના પ્રાચાર્ય મંત્રી રમ
રામપ્રસાદ હરપાળ બેથરતું પોસ્ટ રવિવાર તા. ૨૮ ઓગસ્ટ
૧૯૨૭ ની રહાંને પ્રેમાભાઈ હોલમાં સમાજ તરફથી ખુલ્લું
મુકવાના પ્રસંગતું લખણ.

અમદાવાદના યુવકમંડળ !

ઉપનિષદ્ બાપે છે કે ઇવનનાં પ્રથમ ચોવીસ વર્ષો પ્રાણસવન છે, ઇવનની પ્રથમ ચોવીસી ગામગી છે.

એનો જન્મ ઈ. સ. ૧૬૫૧ના નવેમ્બરની ચોથી તારીખે; એનું મૃત્યુ ઇ. સ. ૧૬૨૭ના જાનેવારીની ૨૦ થી તારીખે. પુરી ૫૬ સદી ને બહી માસની એવી આયુષ્ય અવધી.

ઉપનિષદ્દાર કહે છે કે એનું ઇવન પ્રાણસવન હતું. એ તો ખરોડની ગામગી ગાઈ ગયેલ.

પુરુષ તે જ વય છે; એ ગામમાં હવિ વર્ષ તે હોવાયો.

ચરિત્ર વર્ષ ઉપર હું એને પહેલો મળ્યો ત્યારે સ્વપ્નુ કે ન્દોતું કે આ અવસર મ્હારે આવશે; એની રમરજીજિસિ મ્હારે ઉગ્યરની પડશે, એને જાકોજિસિ મ્હારે વર્ષની પડશે.

એની હેઠરેમાએની લકમણ દાર્શન્યમાં પ્રતિભાને કાનિ આસે ત્હમે ટોરે મળ્યા છે. ઇલાં જે લકમાય સતમેની પ્રેરણા હતો, તેનાં હર્ષન બાપીમાં જે લકમારી પ્રેરણા હો !

એ જ જાણતી મુર્તિપૂજનું સદસ્મ; હર્ષેન્દિય દ્વારા આત્મપ્રેરણા એ હતો યોગનનો કિબલો કુચાકે.

એ શુભીરની નમરીનો નિવાસી હતો. અયોધ્યા કોનાં કહેવા ગામે કુલરાતને સ્વામી નારાયણ આધ્યા, અયોધ્યાએ આપણને આ ન્દાનકોડો શુવાનો આધ્યો. અયોધ્યા નમરીએ તો કુલકુચથી સારા ભારતને દીધું છે; અયોધ્યા નમરી આપણને કેમ જુએ ?

અયોધ્યા નમરીનો કુલકુચિમા પાત્મકિયે ગામે છે, ભવમુર્તિએ ગાયો છે, કુલકીદાસજીએ ગાયો છે. એ હતો જેતાપુત્ર, આ છે કલિપુત્ર; એ હતા મિરિરાજ, આજે કીએ અલ્પરમાય આજની અયોધ્યા નમરી જેવડો એ હતો અયોધ્યાનો વીર.

ગામે આપણે જે કલવિયે આપણા મુગની યોગનપૂજા.

મહાભારતમાં એક સ્થોત છે કે જાણજી વિદ્યાથી મહેલો, કનિષ્ઠ પરાક્રમથી મહેલો, વૈશ્વ સંપત્તિથી મહેલો, ને શુદ્ધ વધથી મહેલો-પરાક્રમ આદરે વરનાં રાક્ષા રહે છે તેમ. શુદ્ધિજનનાં તો ધનશ્રુતિનું વચન સર્વ-સુખાન્વ છે કે

ગુણાઃ પુણ્યાસ્વાનં શુભિષુ, ન વ હિન્તે, ન વ વચઃ ।

ધનશ્રુતિ બાબે છે કે વન નહિ, જાતિ નહિ; શુદ્ધિજનોમાં તો શુભ એ જ પુનરુત્થાન છે.

એ ન્દાનકરો દત્તો, પણ પશુનું પુનરુત્થાન દત્તો.

આજ આજે મળ્યા છીએ શૈવનપૂર્ણને રાત્રઃ અસુખના પાનખર પૂરતે નહિ, વસન્તપૂર્ણને રાત્રઃ.

શૈવનમહેરેસંજિ ! શૈવન એટલે હવનથી વસન્ત. વસન્તમાં ને આંખો મહેરેસો નથી, એ આંખો ભાગ્યે જ પછી મહેરે-રૂએ છે. પાછેતરણ શાવલિયા આંખા દોષ છે, પણ ને મોક-સોડાક જ.

શૈવનમાં એ મહેરેયો ને શૈવનમાં એ આશમ્યો. ઉપનિષદ્ધાર રહે છે કે હવનના પ્રાતઃશવનની ચાપચી તે માઢ મર્યા.

અખિત-કુના નેતું રાંધક. એ આમળા અધૂનો આ પડામ્યો. અ-ખિતન્યુ તો દત્તો કુરહેનો શૈવનજ.

આટામરો, ફેસાઢમરો, જાલ્યેસા રોડ જરો, કંઈ કંઈ મનેલક-મહેરો, કૃપાજની ધારામિ શો, તે ઉઝરો; ને ઉઝરોને આશમ્યો. અખ્તરિયો અખ્તર પહેરેસો જ પાગો.

જુલુ ઠીપું સાઈ ? ઈપાંત્રુપ બોલતી, ફોલ્ડ જાળી, હજીવરણમાં ચેતનકન્થ થઈ ખાટીમાં ખાટી મળી જાય તે ? કે ભરજેનનમાં મહત્તમ તજેન્દ સમા ચેતનજનાં ચેતન-મહામરનાં રૂપી જનું તે ? જુલુ જાણે. હવનનો અર્થેય (Mission) પૂરે થયે જનું તે સર્વેય જુલુ.

મદારી તો અલ્પ મદા છે કે જગતમાં જન્મે છે તે પ્રતેક ખાણક પ્રજુનો અર્થેયમદા—Missionary છે, ન્દાનો કે મહેરો Messenger-bearer છે. ખાણક એટલે પ્રજુની પવનખર એ કેવળ કવિતા નથી, જગતનું પરમ સ્વય છે.

! અને સુવરનયસીને એ પણ એક Messenger-bearer દત્તો અમાવાદના કુપદમંડળને.

‘કુચામડેબને એનો શો દત્તો હવનારો?’

હજી ‘હજી’-પણ પતે, અખંડ નામની દેવતાની પો, એનું હવન દબ્યરી રહ્યું હતું કે ‘કુચના કુચામ’ જ્યોત્સને આવરો’.

અમદાવાદના આ પેલાના ખદાસ વસવાટમાં ડેરસાક અસાધારણ જીવાનના યદેસી તિવાસમાં મ્હેં દીઠા. અવસર મ્હેં તો પૂખીનાં ઉંઠાં પડ નહિ તો પશું હવસનાં જા તો હવસાવે. કહેવતા અમણીએ જેમની જીવામડાં કરે, એ જ બાદા જાય તો, ક્ષોષ મ્હેંથી કાંબળી શા પોતાના ખાવખાંથી એમને હોરી દે. ગુણ પરમે ત્હાં પ્રાણ જાયરો; ખર્મ. સ્કમરો ત્હાં દેવાં હમરો; સાલિક, પૂજપ્રાવળી ઉદાસતા, પ્રેમીજન શા કલામરા, નહીની હોરસી હદરી સમા હોરસતા, ગુણ સમા યોગેર પરિમલ હોરતા. કુચનાતને એ વસન્તરાસ કૃષિ-દાસી, એને વીજુનારો માણી પે ન મળ્યો, જોતરિવાસીએ કૃષ્ણ-ગીતો પે ન બરી. એ વસન્તરાસ ૮૦ દોઝા કરે માઈને ખરી પડ્યો.

પણ મ્હારો બાણવાદ કહે છે કે કરવાય તો પે સાચાં કુસની ફારમ ન જાય.

અમદાવાદ એટલું બાજ રોકે ચર્ચ છે.

બાંધે તો અમદાવાદે-ને કુચનાતે પશુપશુ બેઠું છે. જતન કરી સચેલી કોડોની સમૃદ્ધિ-દોરસાંખર, પર, કદાંક હવ, ને ડેર નામ-હલી ન્દોલી રહ છે. બાણનાં મુસજર બાજ તો ચૂંસાયો મ્હેં છે.

પેલા કહે છે ને કે ડેર ન બાંધે ને રાંધે બાંધો. કાળ-ગુણ બાંધે. કુચનાતની ફરતી ડેર અખંડ રાખી વગસો મર્મ બાંધી ચાલ્યો.

બાંધાકાલને જમડોપ-પૂજ બાંધાશિલું પે નહિ. કનીયારે દેલી ભેડી. પંચ-ક તિવાસની જમડીએ. કુચનાતને જેવ સાંભળ્યાંતા, પાંખ્યાંતા; દીઠા ન્દોતા, રહેન હાં મળા.

હવનિયા પાડી માઝા મેઠ વસવા જ નહી. વસવા ત્હારે વસવાડી મળા. નર્મલ, લાખી, સાખર, બાદર નહિ; કદર, વિશ્વામિત્રી, શેરી, જોવાવાઝ બાણમાં જમાડાઈ મળા, ખેડમાં ને ભેળી મળા. જમડોપે કોડોતું કુચનાત કાંઈ, કુચનાતની પીસખને લાગી.

ડેરપશુ કુચનાત હમરો મ્હેંજી હોરો. ખદાસી તો એ બુજા બારણ છે. બાંધે ભેળાંની વાડી કહે પાડી ખીલી દોરો.

મુનરસો-અમદાવાદે અઘ્ન વર્ણુ ખેતું છે; પણ આ તો ઉપતું એક આંખવાસિં પડ્યું. ધન મળું આવશે; આપુમ્મ મર્મ નથી આવતાં. આ તો વૈવન-મોરેરો જામ વેદાયે. આ ભોજનગીઝ-તો જતે શું ખેતું છે એતું જે અમદાવાદને જાન હોય તો સાફ.

પમ્પીય જ વર્ષનાં આપુમ્મ. પહેલી પમ્પીયીનાં મોરસા નથી તે જાણે જ પછી મોરે-રણે છે.

ઉપનિષદ કહે છે પહેલી પમ્પીયી એ છાત્રને પ્રાતઃકામ છે. ત્યારે મનુષ્ય માત્રની ઉમ્મરે છે, ત્યારે આત્માનાં શરૂ ઉરે છે; ત્યારે અન્ધારાં મરી અન્ધારાં થાય છે, ત્યારે ચેતનના કુવાર કૂરે છે.

એના કુટુંબનાં તો એનાં મૂળ અલુમ્બનાં જ હોય ને ? વાસિક્ય-વિચારક યદને રંક કુટુંબનાં જાત્ર પથકાવશે એ આશા ને આરથા ઉપર કુટુંબ નમતું હતું. એ આશા ને આરથા, અલુમ્બુદી વેદની પોં, સમૂહા ઉચ્છેદાઈ ગઈ.

જાઠ વર્ષનાં એ બિચો પચેક દિવસની સારે મુનક મવા. જન્મે જ સંસૃક્ષ્ણિ રોમ યદને પાઠ અમદાવાદ અઘ્ન. આ વર્ષના જેવી એ પાંચક દિવસની કડિમિ. એક જ માસ પોસયો; બીજે તથેક માસનાં પૂર્વ પારવારી મયો. મદાતા-કમકતા એ બિચોની જેવડી સત્તી એમ વિચારાઈ ગઈ. સંસારનાં સંસારવંશીકું એકવંશીયું રહ્યું.

કુલના રૂપ ને કુવાસ અનુસાર મૂલ જગત્ જાહે છે. એનાં રૂપ ને પરિમલ શી હતી ?

ને એ તો કુમે ન હતો, ઉપકલી કળી હતો.

એની સંસારસેવાઓ શી હતી ? એ નાસકડાની અમદાવાદને મોરિ-પવોગિતા ઓછી નહોતી.

સત્તર વર્ષની વયે એણે સાદસ ખેડનાં આરથા. ઈ. સ. ૧૯૧૮નાં વીચ પુસ્તકો ને એણે જર્ણલ યદને આરથોદિષા રોડ ઉપર The Students' Library-વિદ્યાર્થીઓનું સન્માન નામની સંસ્થા એણે રચાવી. ૧૯૨૧ માં એ સંસ્થાનું નવસંસ્કરણ થયું, અને સારિતર ઉત્તરક સમાજ નામ ધારીને એ રાજ્યુરનાં આવી. આજે જગ્યાવાળને નાકે રોજના કુમેરો સખાને, એ વૈવનસવર્ષા ઉચ્છેદાન્તરના સમાચાર વચે છે.

આ શુદ્ધિયુગનાં એને તો શુદ્ધિના જગીયા ઉચ્છાદવાના કોડ હતા.

વર્ષે દંદો ૨૦-૨૫ હજારને વચ્ચન પૂર્ણ પાડે તે બેંકનું આંશિકાંશવ હોય તો તે ખોટું છે.

એ સાહિત્ય હતેજક સમાજ એ જ એનું સેવાધાન, એનું ધર્મપંદિત. સાહિત્ય હતેજક સમાજ એ જ એનો યશસ્વી, ને જાંદી હરી વધને તે હોમાયો. ઉપનિવદના મન્ય રહે છે કે પુણ્ય તે જ વધ છે.

એની સમાજ વ્યાખ્યાનમાયા રમણી. એ વ્યાખ્યાનમાયાનાં ચત્ર સંખ્યાથી નહિ, વ્યાખ્યાનની નિદલાથી મપાતાં. પ્રે. દાવર ને મી નિન્દુમાઝ લેવા એકાન્તપ્રિય શાસ્ત્રજ્ઞને અનેક વેળા એના આમલે સંસારસેવાનાં ન્યેતરથી દતા. પ્રે. દાવરની *World's Progress* વિષયની વ્યાખ્યાનમાયાની પ્રેરણા મહારી હતી, પણ વાઠ્ઠીએ રૂઢિચિંદના ધમ ને આમલ એનાં દતાં.

મદને લો વારંવાર તે મીઠાસથી પચવતો. ને કાશુ નજી રું ? કાકો ને કું વચવતો એને વધ વતેલો. વડાવડાપર્યાની પરીણા હોય તો 'હવિ ! આલો' હનમો વહેંચવાનાં હોય તો 'હવિ ! આલો.' 'હવિ ! વ્યાખ્યાન આપો.' 'દાવર સાહેબનું આપણુ છે, હવિ ! પ્રશુભ થાય.' 'હી નજેવારી આવે છે, અમારો વાર્ષિક સમારંભ છે. હવિ ! 'અપ્પાહરણને ભેસો.' 'મીઠાનું પહેલું પ્રકાશન છે, હવિ ! મેળ આપો.' અમાવાદમાં એ નવપીઠના શુવાનકાને કું વધ દતો એટલો લો મદારા સાહિત્યવનવદ્વાના સુન્ધિય નિન્દુમાઝને જે વધ નથી વતેલો એનાં આકર્ષણ અનન્ય દતાં.

એ દતો દરવર્ણિય શુવાનકો. પાણીદાર વહેણ રોઢ દરવરતો આવે, .. કુવારનાં દોરોં નેજાં વમનઝંઝે વધાને, ને મીઠી નલો દરી એનાથી વધારે મીઠાથી નવ.

મુક્તિથી ન એ દહેલો દતો.

ચેમાસની ચાર માસની નીનાં નેજાં એનાં દૂર્ગ આપુવ. મોટો સત્સંગ આવવો દરી પાડે ને કાઢ્ય માઢ પરિચયની 'કાંડી' બપ એ પાડી મયો.

અમાવાદમાં આવીને ટેકાડ મહેં મેળુ છે, ટેકાડ કું પાપો કું. પ્રે. દાવર મદને મન્ય, મી નિન્દુમાઝને લેલો અને એટલો પરિચય મદને મળ્યો, ટેકાડ મદાવણા શુવાનકા મદને મળ્યા, અજુક્કાંબા ને અજુક્કાંસ અનુભવપાઢ મળ્યા. એમાં એક મોટો પુણ્યપંડવમાંનું રૂન રામપસા મદને મળ્યો. નર્મચરણની મહારી વિનાની મોંધવોથીમાં એ એક અદુરૂપી નર્મો વસ્તુ દતો.

મહાપત્રું જાણે દાણીને પાણીમારે દોરી જાય એમ એ મૂકે દોરી જતો. કમળની પેઠે હું એને ચંદમાં રખાવતો ને એ રમતો.

૧૯૨૨ માં અમદાવાદની સરકારી દાખતુલમાં તે મેટ્રિક્યુલેશન વર્ગમાં હતો. પરીક્ષતા મહાસંધ્યામની સન્ધ્યાસિંધે “શાન્તિ ને સર્વવ્યાપના ચાંદ વિદ્યાશીખેને બોંધાયા. એ ચંદક એને પરત-જતાના ચંદક લાગ્યા. રામપ્રસાદે સરકારી દાખતુલ છોડી. અમદાવાદના અસહકારનું એ આધર્મ. જનક વિરસ પાંચ હતો.

એ જુવાનની Social Usefulness-કોષાપ્પેનિદા કંઈ કંઈ મોટેશને દરખારે એવી હતી.

દિંદુ સંસારની Social Economies-સાંસારિક અર્થબલયની મહાક શૂન છે એમ નથી જાણતું ? પેશુ ઈસ્ટમાં કહે છે તેમ દિંદુ જુવાનમએને મોજુલો ને ઊંચી સમાવવાની-To burn the candle at both the ends સંસાર દરજ પાડતો નથી !

રામપ્રસાદ દરખાજ એશર એકઠે એમનની રમતિવાજ પૂર, એનું Driving force અગ્રગમ હતું. પરમાર્થની કામ કરતો, ને કામ કરાવતાં એને આવડતું.

દરજાની શૂન દોષ. એને એકલે ઈંગ નથી. એવાર સાંઘાણીઓથી પેસાયે જ આવે, કંઈ કંઈ વિચારશક્તિ મારતી જ દોષ. મરીનેને પુસ્તક આપવા છે; ઈસ્ટને રીંગી મદાપતા દરાવવી છે; પુસ્તકાલય, વાંચનાલય, આખ્યાનમાલા, વાવત્વરખર્ષો, પીણ: જુવાનિયાઓમાં સુદિના ભરીયા ઉછેરવાની, મુખના મુશ્કર્મની કંઈક એવી ન્દાનકરી પોવનની પેઞ જનાઓની મદખમ મરતી જ દોષ.

એ તો હતો હમેશને haste-hurry માં કંઈક કરી નાંખું, છેલ વાળો ત્યાં ફાસ ઈલાફ. પણ એમાં કંઈક શૂન નથી જતી ?

East ને અરીજિતું દેવતા દસે કે નદિ દોષ: East આવે જતો છે: ત્યાંદે અતિ ઉત્તરમે તો નથી દોડતી ને ?

૧) ખૂં છે કે Life is short and Art is long.

૨) ખૂં છે કે મદાપન્યોની મરતમાં પાડજ પરી મપા છીએ.

૩) ખૂં છે કે આ મેડરસુમ છે, પીનજીવુમ છે.

છતી થલો, વિચરો, યુવકમાંડય ! પ્રભાતને ! રવિવાર, બહારના,
અતિથિતાવગિમાં તો આપણે નથી થતા ને ?

પ્રભાતના પૂર્વગતનાં, અનુભવિયા પરીક્ષેના અનુભવિયા એ છે કે
‘ઉતાવળો તો બહારના, પીણ તો મંબીર.’

હાથવરામને નહિ પૂઝિયે-દુર્ભસતવિહિત છે ? એ તો ધીરપનો
મન્ય પ્રભાતે સમિતી થયા છે. નર્મદ, વીર નર્મદ, કંઈ કંઈ સંસારજીવિતો
જાગી નર્મદ કહે છે કે

સ્વ તો પીસતું, પીસતું;

નથી ઉતાવળા-માવડું;

સ્વ તો પીસતું, પીસતું.

હાથના અનુભવનાં હાથના થોડાં આપણે સંસાર Overhaulમાં
તો નથી કરતા ને ? હિંદુ સંસાર વહેરાઓ કનેપી થોડાં કામ તો નથી
મેંતો ને ? સંસારમાં કામ્યામ-અનેક અર્થોર્થ-આપણે બાલકાં તો
નથી કરતા ને ?

આપણા સંસારની કદાચ બહાન બાલકાની સૂચ છે, ઉતાવળે અર્થના
પોષવાની સૂચ છે. આપણી Social Economies ની મદાંક સૂચ છે.
બાળ આપણે સારો સંસાર Re-adjustmentમાં જાણે છે.

આજે ડાહ્યાક વિધિયા શુભાન છે, તો પણ શુભાનકા વિધિયા નેવા છે.

વસન્દપણિ પ્રાટે તે વીર, સાદસ ને પ્રસાદ એ એ છે યોગનની
પણિ. મજૂરીના આંકડા મૂકે તે પહેલી પચ્ચીસીમાં રોજ તો એ વીર
પચ્ચીસીમાં સુધારો મેરે છે.

એ ખરૂં છે ? સંસારના સજામાં મદાંક જૂરા પોતા છે, મદાંક
અંકારા પાવર્ષ છે, એટલે એક એકને કામ ભરવાં જો.

જ્યાં દિલિએ સજામાં દીકા પછી, માનની દુલોલીએ ને પચ્ચમાં
પાયા પદાક નિરખી ઘીયા પછી, વિચારણા ને નિર્વૃત્ત પછી હાથવેલ
આરે છે ? પચ્ચીની પાંચે હો છે એ જ દુર્ભસાનનો તરણ. પછી
એણે પચ્ચે વન્યનનો સંચર, ખતુની અધાર ખાણમાં એ હાથે મુખે
થોડીયા બેસાને એ અભિમનુ સા ચોપનવાડીયા. કુરુણે હારી, અદાર
હોણીના સંકાર કરાવી, ધોરવરંદિયે જસજીમાં સન્તાપ રહી, કવર્ડ
વ્હાતું હો એ આપણને આરે કનેપી ધોણુદિ દુરોધન.

આણે તો વિચારવું એ ખાતે નથી, પણ છે. વિચારો-વિચારો પછી નિમિત્ત-સંકલ્પ ન કરે એ આદ્યમજનાં અધરિયાં નિમિત્ત કીધાં પછી હિંદુ રાષ્ટ્રો તો કહે છે કે 'પરંતુ આ આગને અગ્નિ આપ; કુદરતે તો!'

પુણ્યદાન તો! આગનો પુણ્યસંકલ્પ એ આગલી કાલનો સંસારસંકલ્પ. અમદાવાદે આજ આગનો ઉપની સેનાની બેસે છે, આગલી કાલના સંસારસંકલ્પનો સેનાપતિ નહિ તો સામનત બેસે છે.

એની શૂંઘો જે આણું છું એ નહિ મણાણું આજ. સ્વાદેન્દ્રિયને સંકલ્પમાં રાખી દોત તો કદાચ આણે એ બંદી આજણી સંકલ્પે દોત.

એ સામ્ય જેવો નીકર દોત. સુખ્ય જેવો વીર દોત. પુણ્ય પુણ્યને એ શીખ્યે દોત; શીખ્યો દોત એટલું જ નહિ, પછાતો દોત.

એણે પુણ્યપાત્ર વધુ જેણે કોર પ્યું. કમ જેણે કમણું જે દણું. એ માત્ર પ્રસંગાણું ચોક્કસ જ ન દોત. કદાચ સત્ય કદી કદી જ ન થો એની નીકરતા Theoretical છે, વાત્યા સખી છે. કદાચ સત્ય એ કદી જે કાતો, સંકલ્પો જે કાતે.

કદાચ એનાં બાંધણાં દોત, કુસળનેને રેતાં રજાવણાં એણું નિર્માણ દોત, બાળપણને વૈધવ્યભાર વહવાને દોત, મિત્રમંડળને એના પુણ્ય સંભારી સંભારી રખતિપાના રાજ્ય કહેલી કહેલી ખંડીની મધમાં-બેલા ચડા! ખમવાના દોત; નિર્માણ ને બાંધણી વાતે વળમિરે એણે પુણ્યને ને વણાજની રાષ્ટ્રસેનો ઉડા આને. સમજનો! 'કુરુપાર્વત' તે પ્રશ્ન.

આજણું સંસારને સંભળાને? 'તદારી Social Economics માં કદાચ જુલ છે.'

તદારે સંભળી ભો? એને એણાજાવણે આ હાથ નીચે એણું જ હાથને? 'કુળના પુણ્યને કવચ મળે એવા પુણ્યનો.'

૧૯૦૬માં કુલકુળને પહેરે એ હાથે તદારે એમાં આણું જાણું દણું કે

બાંધણી બાંધ દાહ
આણે કંડુને આણેઆણેમાં છે.
કુળનાં પ્રાપ્તિ પૂર્ણ થઈ નથી.

આજણાં વર્ષના અનુભવ પછી આણે જે એ જ આણે કુલે

અંખામ છે. હાથો, રેષ, ઉપર, ખુરૂશ્વો, સ્વતંત્રતાને નામે નીતિની, ધમની, ક્ષાપની, સામી સનાતન સર્વદેશીય પાણી ભેંસેલી; એ છે આત્માનાં આપણાં આત્મવિગમી.

પ્રભાત પશું છે, હાથ દિવસ હોયો નથી.

તેથી મૂર્તિપદી આપણી મહાપ્રભ સજો છે, પશુ દાટી નથી. એનાં અંમળાંમાં કુસંધ છે, એકવાનતા નથી; ચમુક્તી દિવિસદા છે, આત્માનાં ભેષ હાથ નથી.

નમસ્તિતિ વચ્ચે હાથો આંધ્ર આશાવાદીના જે પાવ સુભેદ સંધી ભવ છે. આત્મ આપણે રેશે ખચર દેહીને તરવરને ઉગાંનાં છે.

પરંતુની દિશાએ આત્મ દેહી પદી છે. એ સંસારદિશાએને હાથો એનાં ખાતર પૂરી સંસારો દેહદુષ કરવાનો છે.

ભારતીય મહાપ્રભ સંસારો દેહદુષ કરશે.

મર્યાદા સત્તિદોષોથી અભવાળાં કરી ભવ, હતાં મહાંધો અખંદ દીવો ન દોષવાપ. મળનો આત્મપદીય એવો અખંદપ્રભાવો છે.

અમ આશાવાદીએનો આશાવાદ પાપામૂલો નથી.

ખડુ છે કે એ દેહસાહ ભેદશે, એ પ્રેરણા ભેદશે, એ પસાહમ ભેદશે, એ પૂર્ણની મહાપ્રભએએ દાખલાં છે. ભારતની મહાપ્રભને પુનરવતાર કરવોને અમતની મહાપ્રભએએ ભેદેલી પૌરુષ ને પસાહમ ભેદવાં પડશે. પુનરા પુનરને કરવા ભેદશે.

અંધોપ એકમે મુર્તિ રેશે ભણે આત્મ આત્મ દેહો છે. પશુ ભેલે. મુર્તિ નીરો દેહવા આત્મને જે પૌરુષ રેશે.

ધી દરિ આત્મ આપણી દેહી કરી રહા છે. ૧૯૧૪ થી ૧૯૧૬-પાંચપાંચ વર્ષે દાવાનળ સીંચી પડોપ થી મળે. દિન દિવે ને દેહોના પુનરા દીવા. પ્રજા પુછે છે કે સુખસત એક પાંચે એવો મેળો પા સીંચી શકે કે નહીં? મુર્તિ એનાંદીએ સંજ્ઞાનાં છે કે રાજના વિદ્યાસપુત્રના છે?

એવે પ્રજા નાંખ્યો છે, મુર્તિએને દત્તર વાળ્યો છે.

મુર્તિએ પરીક્ષાપંડિતો ભણે ભેદી છે. મેળો પા મુર્તિએ દિવસની કાંધે સીંચો છે. મુગધ મુગધાતમાંનાં સદુ દેહોને સરવાળા કરે. વીસ દીવસમાં વીસ સાખ રાખેનો સંજ્ઞાનિવાસુર્વે આપ્યો છે.

મુગધમાં, બરડામાં, વડોદરામાં, મોરબરમાં, અમદાવાદમાં, માણમાં, નવસારીમાં, ઝાલાવાડમાં,—સરકારી દરવાજા પ્રાપ્તભૂતો શુભર સંતાનો શુભ રહ્યા છે. જામણીપના પંચકમાં કાવને જાણપૂરમાં નાંખી સેવા દીધી છે, કોમળી સેવા છે સામા વીરવી સેવા. કોમળી પર્વતને ઉચ્ચારે છે કે શુભના શુભવર્ધન બેઠા કોમળે સંભળ્યા ને ઝીંચ્યા છે. Unprepared—અસ્તિ આશ્વત્થનાચરા, હાથનિવામાં દલા લેવા સૌ આજ નથી. આ પચ્છીશીમાં સુખપ્રભાને કો પદ ઝીંચ્યા છે. પ્રાન કોટલી પડાઈ છે, સેવના મા ઝીંચ્યા કોટલી સામગ્રીશુદ્ધ છે.

ને કો જ પચ્છીશીમાં કો જન્મ્યો, કોલ્યો ને આશ્વ્યો. કો જે શુભર મદાશ્વત્થો પોરેલીએ સપુત દતો.

શમરભાદ દરવાજા નેજર શુભના શુભવર્ધ કાવવા મરતો માટે આજ કોને સંભારિયે કિયે, વનિયે કિયે, જાંનકિ અર્ધિયે કિયે. પુરુષ કોમળ થઈ છે.

શુભરશુદ્ધ-આશ્વત્થ કામળ કોવા શુભાનદા પડે છે ને શુભના શુભવર્ધ કાવી જાયે. નવું જાણવું-નવું શુભવાત, જોગનજગદાતું આશિવકાળી શુભવાત જામળ પડાય છે.

શુભવાતે નવવસન્ત થેડી છે.

કો દેશી દતો, પુષ્પ ન દતો; કો જમતો દતો, આધિક ન દતો; કો પડાતો દતો, અનુભવપત્ર ન દતો.

પશુ શુભાલીમાં કોણે જોય રાખખાં, કોરસા આધિક પિડાક રાખવે છે. પચ્છીશીમાં પચ્છાં કો પડી અપો કોવાં પચ્છાસે પે પોડાક પડે છે.

પોડાકખાતે કો કોક દતો, માટે આજ કોને સંભારિયે કિયે; માટે આજ કોની શુશ્રૂણ માંડી છે.

કો કોક રુખ થઈ મયો. ઉચ્ચારેલા રુખને જે વાણુર્ધિ છે. કો તો કોક રમરજુરુદ્ધ થઈ મરે. આ છાંથી કોના રમરજુમિદનરે રવાપે છે. કાવલી રૂઢેરી ત્યાં કુશી સાદિત્ય ઉલેખક સમાજ કો જ કોનું સારું રમરજુમિદન છે.

અમદાવાદના શુભરુદ્ધ! કોની સ્ફુર્તિએ ત્યાં સાર્મની વલેખના ને ચેરણા હો! મ્હારી નિલજ મ્હા છે કે મમતભાજી દવેલીના વેળના ્રે સુપાને રાણપુર માણના શુભાનદા જાવી વિમારરી નદિ. મ્હોલા દે-વાતા પશુ કાલો તે મ્હેડો દતો.

શેઠી કહે છે કે હું કરમાણ, પણ સુવાસ પાડવા લાગ્યો; મીઠા લગાવે, પણ સુવાસ પાડવા સંભળ્યા હો. એના છાવનની સુવાસના ને એના આત્માની સુવાસ આજણને એમ કાંઈ કાળ સંભળ્યાં કરી.

હવેનિપાદિતો ચન્દ્ર ઉચ્ચ છે કે કુચ્ચ લે જ મુદ્દ છે; ને કવિ થાનિ સોએ મંદી લેખાંવાનું છે. પ્રથમ ચોવીઢી પ્રાસઃકાલ છે, ને એ પ્રાસકાલે આત્મા જાગતી ઉચ્ચ છે.

ચન્દ્ર લે! આત્માનાં આત્મીય એ જાગતો; સદાચંદ્ર ચન્દ્ર લે!

સ્વપ્નું દરો, ને એ એક સ્વપ્નું થા બોલે.

આત્માના આપણા એક જુવાન કવિ આંખમાં સ્વપ્ન આંજે છે; ને પ્રાણને પુછે છે કે

સ્વપ્ન લેરો ૨૧ સુન્દર સ્વપ્ન લેરો ૨૧.

મીઠાં ખુશીં કુશલુલાખી સ્વપ્ન લેરો ૨૧

કોઈ સ્વપ્ન લેરો ૨૧

× × × ×

વસન્તના બોળા મંદીયા સરી પડ્યાં એ સ્વપ્ન!

હરખની ખડુ કુશલેરી મંદી મીઠાં એ સ્વપ્ન

કોઈ સ્વપ્ન લેરો ૨૧

આવે, હવેલો બોપમાં, હું આજણું મંદી સ્વપ્ન;

છાવન પણ જાતી જાતી મીઠું મનેજર સ્વપ્ન

કહે, હું સ્વ લેરો ૨૧

સ્વપ્ન લેરો ૨૧ સુન્દર સ્વપ્ન લેરો ૨૧

મીઠાં ખુશીં કુશલુલાખી સ્વપ્ન લેરો ૨૧

કોઈ સ્વપ્ન લેરો ૨૧

ખરેજ! મોજન એ છાંચીની સમવાયિકા છે.

વચની જ્ય ચલિલીના સમવાયિકા
 શ્રી ગુરુના ગુલામી મણાલે
 શ્રીકૃત હાથાબાંધાં ન્યાયુદ્ધ ન્યાય
 તરફથી સચિત્ર સચેત્ર મેટ.

તમે જાણો છો ?

તમારા ધંધાની ઉત્તરવળતા માટે તમારે
ઉત્તમ પ્રકારના છાપકામ ની જરૂર છે

અને તે ઉત્તમ પ્રકારનું
∴ છાપકામ ∴
જામે ફરી આપીએ છીએ

ગુજરાતી મંદિર
અં મે છ ઉ
દાખલેથી

કુદર રીતે પુસ્તકો
તેમજ કાર્ડ, કવર,
નોટપેપર, લેટરપેપર
ચિત્રે પરચુરણ કામ
છાપી આપીએ છીએ.

ચેન્નઈ

વસંત મુદ્રણાલય

વીજાદગેડ, અમદાવાદ

પ્રેમબક્તિ-અન્યમાળા
ના

ઉત્તમ પુસ્તકો

નાનાકાલ દ. કવિ મૃત

સંસ્કૃત મન્યન પુષ્પવર્ણ
કાલિન્દ મન્યન સ્વામી-સ્વામી
આવિષ્કારિણી અનુભવમિત્ર
દિગ્ગમ્ય અંગ રાજ-નોત્તર
વધ દિગ્ગમ્ય અંગ ૨

ચિત્રે પ્રિયતાં વધામ
પુસ્તકો અમારે તારી બચશે

વધુપરંત

પુષ્પવર્ણ સ્વામી-સ્વામી રીતે પુસ્તકો
તેમજ પુષ્પવર્ણની કાલિન્દ ૫૦ દા
કમિશનરી કુદર અંગ સ્વામી-
આવિષ્કાર આપશે.

આજેના અંગ :

વસંત મુદ્રણાલય

વીજાદગેડ, અમદાવાદ

આરોગ્ય શિક્ષણ

ડૉ. : હરશવ અમુલખરાવ દેસાઈ
પ્રાથમિક શાળાઓનાં ઉપજાં
ધોરણો માટે અને માધ્યમિક
શાળાનાં ચાર ધોરણો માટે
લખાએલું . . . . .

કુલ મુલતમા નવ જેનો જલુ
અલુ આશુલિઓ
અમેલી છે. પુનઃ
ચિત્રો સહિત

કિંમત ૧-૮-૦
સોડપટ્ટી ૦-૧-૦-૦

આરોગ્ય શિક્ષિકા

ડૉ. : હરશવ અમુલખરાવ દેસાઈ
કન્વાલિયાના ધોરણ બીજાથી
છઠ્ઠા ધોરણ સુધીની શાળાઓને
આંતર ઉપયોગી પુસ્તક. મુલતમા
ભાષામાં કન્વાલિયે માટે ખાસ
ચુડું લખાએલું આ કોઈ નવ

પુસ્તક છે. જેની
અંદર વિમતો સાથે
પુખળ ચિત્રો આ-
પેલા છે. . . .

કિંમત ૧-૬-૦

આજેનાં લખો :

સી. એમ.
પરીખ

સુડસેકર
પત્નીસર

સિવીલિયર, જાવાહરનગર
અમદાવાદ

રમતો

ડૉ. : ડ. અ. દેસાઈ
કુલ રમતોને લખતું
ચિત્ર આપવાના
આપ્તુ છે. મામાપો

અને શિક્ષકો બાળકોને સહેલા-
ઈથી રમાડી શકે એવી રમતો
આપેલી છે. કુલ મુલતમા નવ
આ પુસ્તકનો અંગ્રેજી ઉકાવ
અમેલી છે. નમાય બાળકો
માટે અરૂર એક નકલ આજે નવ
મંગાવો. . . . .

કિંમત ૧-૧૨-૦

બાળવીર

ડૉ. : ડ. અ. દેસાઈ
રક્ષાકરના નામથી
કામ કામ જેવા
અનવગતી બાળ-

સેવાના કાવેષી વાકેર ચુડુંદોવ
તો આ પુસ્તક અરૂર વાંચો.
જેવા રક્ષાકરને લગતી બધી નવ
હકીકત ચિત્રો સહિત આપેલી
છે. મુલતમા શાળામાં આવી
અવનું પુસ્તક આ પ્રથમ નવ
લખાએલું છે. . . . .

કિંમત ૧-૮-૦